
శ్రీరస్తు

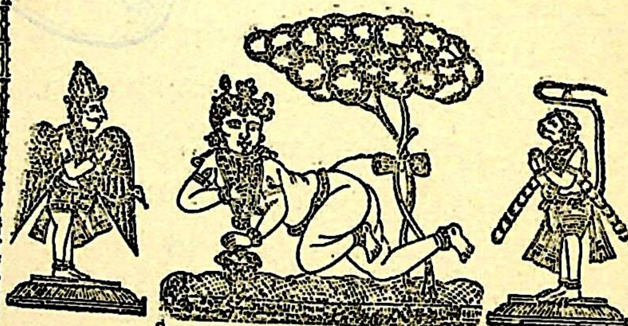
శ్రీహయగ్రీవాయనమః

ఊర్ధ్వభాగే శ్రీకురవికులచంద్రరామకవీంద్ర
విరచితలాస్యాఖ్యవ్యాఖ్యయా
అధోభాగే శ్రీహయవదనపదకమలేందిందిరాయ
మాణమానసశ్రీమదమ్బాళరామసూరివిరచిత
చంపుభారతోజ్జీవిన్యాఖ్యవ్యాఖ్యయాచసహితే
శ్రీమదనంతభట్టాఖ్యకవివరవిరచితే

చమ్పుభారతాఖ్యగ్రంథే

సప్తమాదిస్తబకషట్కముత్తరార్ధమ్
శ్రీమన్మహీశూరపురీమధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్న
సింహాసనారూఢ శ్రీకృష్ణరాజేంద్రాస్థానపండిత
నల్లూరు సజ్జయ శ్రీనివాసార్యతనూజ తిరుమల శ్రీని
వాసతాతార్యసాహాయకేన
యథామతి పరిశోధ్య పరిష్కృత్య
క్వచిట్టీకామపి విరచయ్య
తాదృశ మహారాజాశ్రితేన
ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ
మహీశూరపురీమధ్యవిరాజమానాయామ్
విద్యాతరంగిణ్యాఖ్యస్వీయముద్రాక్షరశాలాయామ్
స్ఫుటాంధ్రలిపిభిస్సముద్రితం విజయతేతమామ్
ఇదానీమేతన్మూల్యం సపాదరూప్యమ్

సర్ ౧౮౯౯

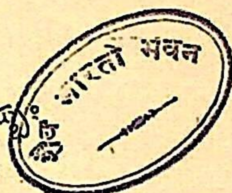

శ్రీకృష్ణాయపరబ్రహ్మణేనమః

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

సవ్యాఖ్యే చమ్పుభారతె సప్తమ స్తబక ప్రారమ్భః

ప ॥—ఆరూఢఇతి ॥ పరెద్యుర్దక్షిణగోగ్రహణదినసాత్పరస్మిన్ ది వసే అర్కబిమ్బే సూర్యమండలే ద్యామాకాశమారూఢే ఈషద్దూరగమాకాశం లెసతి కురూణాంసార్వభౌమః దుర్యోధనః పార్థాద్ధర్మరాజాత్ ఏకాంగోత్రాంభువం ఆహృత్యద్యూతేనాపహృత్యబిభ్రదపిస్వ + నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినమ్నిషేధః, మాత్స్యదివిరాటాదపీత్యపిరుభయత్రాప్యధ్యాహార్యః, కమపరాధలవం మమపశ్యసీత్యాదావినగష్యమానార్థత్వాదప్రయోగః, అన్యాం గోత్రాంభువం గోసమూహంచ ॥ ని ॥ గోత్రాగోనిచయెభూమ్యామితి వైజయంతీ ॥ హర్తుం తస్యపురంవిరాటస్య పత్తనంప్రతి సైన్యైశ్చతురంగైస్సాకం ॥ ని ॥ సాకంసత్రాసమంసహేత్యమరః ॥ అగాత్ ప్రాప్తవాన్ * ప్రాయోధనవతామెనధనెతృష్ణాగరీయసీ । పశ్యకోటిద్వయాసక్తంలక్షాయప్రివ

ఆరూఢేద్యామర్కబింబే పరెద్యుస్సాకంసైన్యైస్సా
ర్వభౌమఃకురూణామ్ । పార్థాదెకాంబిభ్రదాహృ
త్యగోత్రాంమాత్స్యదన్యాంతత్పురంహర్తుమాగాత్ ॥

అం॥ఆరూఢఇతి॥పరెద్యుఃపరస్మిన్నహని+సద్యఃపరుత్పరార్యైషమఇతినిపాతితఃఅర్కబిమ్బేద్యామాకాశమారూఢెసతికురూణాంసార్వభౌమః సర్వభూమెరీశ్వరఃదుర్యోధనః + సర్వభూమిపృథివీభ్యామణఞావిత్యణ్, అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః సైన్యైస్సాకంపార్థాద్ధర్మాదెకాంగోత్రాంభూమింఆహృత్యబిభ్రత్ బిభ్రదపీత్యర్థః మాత్స్యదివిరాటాత్ తత్పురే అన్యాం గోత్రాంగోసమూ

ణాంధనురితి ప్రసిద్ధేరితిభావః ॥ అత్ర ఘూగోబృందయోః శ్లేషభిత్తికా భేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా దుష్పారాధనవతాం ధనేకృష్ణేతి వస్తునః ప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ శాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧ ॥ —॥

సుదూరేతి ॥ సుదూరేణ అతిదూరేణమార్గేణ మార్గగమనేనే త్యర్థః యశ్శ్రమస్తేనవిహ్వలాని శ్రాంతాని అంగానియస్యాస్తథోక్తా అతఏవసమస్తా ధృతరాష్ట్రసూనోర్దుర్యోధనస్య సేనా ఆభీరవాటస్య గోపపల్ల్యా అంతికే సమీపఏవ తస్యాః గోపపల్ల్యాస్సంబంధిభిరాజ్య గంధైః ఘృతపరిమళైస్సద్యః ఆగమనక్షణఏవనిరుద్ధవేత్యుత్ప్రేక్షా, తస్థౌ అతిష్ఠత్, పరిమళాఘ్రాణస్య శ్రమశామకత్వంప్రసిద్ధమ్॥౨॥—

॥ తావదితి ॥ తావత్ తదానీమేవ పాదాతం పాదచారిబలం వ్రజగృహే గోపపల్ల్యాం గాహంగాహం ప్రవిశ్యప్రవిశ్య సర్వాభిసారేణ సర్వోద్యోగేన గవాంవ్రజం గోబృందం జగృహే జగ్రా

సుదూరమార్గశ్రమవిహ్వలాంగీ సేనాసమస్తాధృతరా
ష్ట్రసూనోః । ఆభీరవాటాంతికఏవతస్థౌసద్యోనిరుద్ధే
వతదాజ్యగంధైః ॥ ౨ ॥ X ॥ తావత్తస్య పాదాతం
సర్వాభిసారేణ గాహంగాహంగవాంవ్రజం వ్రజగృ

హం + ఖలగోరధాత్ ఇనిత్రకద్యదశ్చేతి త్రః ॥ ని ॥ వసుంధరాయాంగోత్రాస్యా ద్గవాంచనికురంబకే ఇతివిశ్వః, హర్తుంఆగాత్ ఇణ్గతౌలుఙ్ ॥ ౧ ॥—విదూరేతి ॥ విదూరమార్గస్య క్రమేణవిహ్వలాంగీ వ్యాకులాంగీ ధృతరాష్ట్రసూనోర్దుర్యోధనస్య సమస్తా సేనాపితస్య ఘోషవాటస్య ఆజ్యగంధైః ఘృతగంధైస్సద్యః నిరుద్ధేవ ఆభీరవాటస్య ఘోషస్య అంతికఏవ సమీపఏవ తస్థౌ ॥ ౨ ॥

తావదితి ॥ తావత్ తస్య దుర్యోధనస్య పాదాతంపదాతిసమూహః + తస్యసమూహఇత్యణ్ సర్వాభిసారేణ సర్వసన్నాహేన ॥ని॥ సర్వాభిసారస్సర్వౌఘస్సర్వసన్నహనార్థకః ఇత్యమరః, వ్రజగృహే

హా ॥ 3 ॥—దండేతి ॥ యోద్ధైః దుర్యోధనభటైః దండైర్లగుడైరా ఘాతె తాడనేదీయమానే కృతెసత్యపి దోహాచ్ఛేషం అవశిష్టం భూ యః బహుళం దుగ్ధం-క్షీరం వహంత్యః ఊధస్సు వితిభావః అతఏవగావః యత్నాత్ అతికష్టాదిత్యర్థః, ఘోషాత్ గోపపల్ల్యాః నిస్సరంతిస్మ నిర్జ గ్ముః ఘోషః గోపపల్లీతుసంక్షోభజనితహంభారావస్త్వితిచ ॥ ని ॥ ఘోషస్సంకులనిధ్వానగోపాలాభీరపల్లిష్వితివిశ్వః ॥ యత్నలేశం అ ల్పమపి యత్నంవినైవనిస్సరతిస్మ జాతఇత్యర్థః అత్ర ఘోషాత్ గోనిస్సరణమాంద్యస్యదోహావశిష్టబహుళక్షీరధారణానసమర్థనాత్ప దార్థహేతుకంకావ్యలింగం ఏవముత్తరవాక్యార్థేయత్నరూపంకా రణంవినైవ ఘోషనిస్సరణరూపకార్యవర్ణనాద్విభావనాలంకారః, అయంచగోకులసంకులారావయోః ఘోషశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవ సాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతిద్వయోరనయోరంగాంగిభావః

హాప్రిజగృహే॥ 3 ॥ ప ॥ దండాఘాతెదీయమానేపి

యోధైర్దుగ్ధంభూయోదోహాశేషంవహంత్యః । ఘో

షాద్గావోనిస్సరంతిస్మయత్నాద్గోభ్యోఘోషో య

గాహం గాహంప్రవిశ్యప్రతిశ్యగవాం వ్రజంసమూహం జగృ హే॥ గ్రహణపాదానేలిట్. గ్రహిజ్యేతిసంప్రసారణమ్ ॥ 3 ॥—॥ దండాఘాతఇతి ॥ యోధైర్భటైఃదండైర్లగుడైరాఘాతేతాడనే దం డైర్మంథానైరాఘాతెమంథనే ॥ ని ॥ దండోయమేమీనభేదె లగు డెద్యుతసైన్యయోః ॥ వ్యూహభేదేప్రకాండేఖకోణమంథానయోర పీతివిశ్వః దీయమానెసత్యపి దోహాచ్ఛేషం భూయఃబహుళందుగ్ధంక్షీ రంవహంత్యః మంథనేసతి దుగ్ధస్యావస్థాంతరప్రాప్తిః నతుదుగ్ధత్వా వస్థాఇదానీంతు మంథనెసత్యపిదుగ్ధత్వాస్థితైరితివేత్యపిశబ్దార్థః గావః ధేనవః ఘోషాత్ వ్రజాత్ యత్నాత్ నిస్సరంతి స్మనిర్గచ్ఛంతిస్మ గోభ్యః ధేనుభ్యః ఘోషఃధ్వనిః ॥ ని ॥ ఘోషస్తుఘోషకేధ్వానగో

నసంకరః ॥ అన్యచపూర్వవాక్యార్థకావ్యలింగస్యస్ఫుటావగమ్యవైల
క్షణ్యాత్సంసృష్టిః ॥ ౪ ॥—ఇతస్తతఇతి ॥ ఇతస్తతః పరితస్సంభ్రమం
భయేనభ్రమం (సంభ్రమం త్వరాతిశయమ్) ॥ ని ॥ సంభ్రమస్సాధ్వ
సేపిస్యాత్సంవేగాదరయోరపీతివిశ్వః ॥ ఏయుషీణాం ప్రాప్తానాం గో
పాంగనానాం కుచయోర్దర్శనేనహేతునా నిషాదినాం గజయన్తౄ
ణాంపఙ్క్తిః నిజానాంగజానాంహస్తినాం మస్తే మూర్ధ్ని కుంభద్వ
యఇతియావత్, సృణిమంకుశంనిధాతుం శ్లథానిర్వ్యాపారాపాణీహ
స్తాయస్యాస్తథోక్తాఆసీత్, గజకుంభయోర్ద్వైతాత్రైవకవృత్తిత్వపీనత్వా
దిలక్షణసంపత్తికృతగోపాంగనాకుచభ్రమాన్నిషాదినః నఖోచితయో
రనయోరాంకుశఃపాత్యఇత్యాలోచ్య తంతత్రపరిజహ్రురిత్యర్థః, అ
తఏవ ఉక్తభ్రాంతేర్విశేషణగత్యా అంకుశప్రహారత్యాగ హేతుత్వా
త్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం భ్రాంతిపదుజ్జీవితమితి తయోరంగాం
గిభావేనసంకరః ॥ ౫ ॥—భీమేతి ॥ తస్య పురస్యదక్షిణదేశే సవ్యే
తరపక్షేచ యఃకౌరవబాధః గోగ్రహణరూపః భీమసేనేనైవ భిషజా

త్నలేశంవినైవ ॥ ౬ ॥ ఇతస్తతస్సంభ్రమమేయుషీ
ణాం గోపాంగనానాం కుచదర్శనేన । నిషాదిపఙ్క్తి
ర్నిజహస్తిమస్తే సృణింనిధాతుంశ్లథపాణిరాసీత్ ॥ ౫
భీమసేనభిషజాశమితోయోదక్షిణేరుఘుడితితస్యపురస్య

పాలాభీరపల్లిష్వితివిశ్వః యత్నస్యలేశం అణుమాత్రం వినైవనిస్సర
తి స్మవచనవిపరిణామః + స్మగతాలట్స్మఇతి భూతేలట్ ॥ ౪ ॥—॥
ఇతస్తతఇతి ॥ ఇతస్తతః సత్వరంభయాత్ సవేగం ఏయుషీణాం + ఉ
పేయివాననాశ్వానితీణాః క్వసుఃగోపాంగనానాం కుచానాందర్శనే
న నిషాదినాం హస్త్యారోహాణాంపఙ్క్తిరావళిః నిజహస్తినాంగజా
నాంమస్తేశిరసిసృణిమంకుశం నిధాతుంనిక్షేప్తుంశ్లథపాణిశ్శిథిలహస్తః
ఆసీత్ + అసభువిలఙ్ ॥ ౫ ॥—॥ భీమసేనేతి ॥ తస్యపురస్య విరా

వైద్యైనఝుడితి సత్వరం శమితః వారితః చికిత్సితశ్చ సకౌరవబాధః ప
క్షవాతః వాయురోగవిశేషఇవ మత్స్యపురస్య ఉత్తరపార్శ్వే ఽపి స
వ్యపక్షేఽపి ఉదభవదాపిర్బభూవ, ఏకస్మిన్పక్షే శాంతస్య పక్షవాయో
రపరస్మిన్నుదయః ప్రసిద్ధః ఉపమాలంకారః ॥ స్వాగతావృత్తమ్ ॥౬॥
వృత్తమితి ॥ అథ ఉత్తరగోగ్రహణానంతరం కశ్చిద్గోపయువా నతు
వృద్ధో బాలో వా ద్వయోఽపి గతివేగస్యాసంభవాదితియువేత్యుక్తం;
వివిగ్నః అతిదుఃఖితస్సన్ ఏతద్వృత్తం కౌరవైర్గోగ్రహణం నివేద
యితుం జ్ఞాపయితుం అతీవ భృశం వేగాత్ ఆధావ్య ధావిత్వా ఘోష
సీమ్ని గోకులే రింఖంతి ప్రస్ఖలంతిపదానిపాదన్యాసాన్యస్యాస్స యాం
సాంతాః క్షితిపతేర్విరాటస్యగాః ధేనూరివస్వస్యాత్మనోగాః వాచో
ఽపి ధేనూరపీతిచ, నృపసూనోరుత్తరస్య గోష్ఠ్యాం సభాయాం విముము
చేత్యుక్తవాన్ ఉక్తవాంశ్చేత్యర్థః, అత్ర ప్రకృతానామేవ ధేనూ
నాం వాచాంచ శ్లేషభిత్తికాలబ్ధైక్యత్వాద్గోద్గిరణద్వికస్ఖలత్పాదన్యా

ఉత్తరేఽప్యుదభవత్సతుపార్శ్వే పక్షవాతఇవ కౌరవబా
ధః ॥ ౬ ॥ వృత్తంనివేదయితుమేతదతీవ వేగాదాధా
వ్యకశ్చిదథగోపయువావివిగ్నః । రింఖత్పదాః క్షితిప
తేరివఘోషసీమ్నిస్వస్యాపిగావిముముచేనృపసూను

టనగరస్య దక్షిణదక్షిణభాగేయః కౌరవబాధః భీమసేనఏవ భిషక్;
తేనఝుడితిశమితః సతుసబాధస్తుపక్షవాతఇవ పార్శ్వేవాయురివ॥ని॥
పక్షోమాసార్థకేపార్శ్వే ఇతివిశ్వః, ఉత్తరేఽపి ఉత్తరభాగేఽపి ఉదభవ
త్ ఉత్పన్నః + భూసత్తాయాంలఙ్ ॥ ౬॥—॥ వృత్తమితి ॥ అథా
నంతరం కశ్చిత్ గోపయువాగోపాలేషుతరుణః ఏతద్వృత్తంవార్తాం
నివేదయితుం అతీవవేగాత్ ఆధావ్యవివిగ్నః భీతస్సన్ + ఓదితశ్చే
తినిష్ఠానత్వంచోఽఃకువితిరుత్వం క్షితిపతేర్విరాటస్య ఘోషసీమ్నివ్ర
జసీమాయాం రింఖత్పదాః స్ఖలదంఘ్రయః గాఇవధేనూరివనృపసూనోః

నగర్ధనశబ్దకత్వద్వికధర్మాభ్యామౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగి
తాభేదః ॥ ౧ ॥ స్వర్గేషుపశువాగ్వజ్రిద్యుజేష్వేతత్రిఘృణిభూజలే । ల
క్ష్యదృష్ట్యాం స్త్రియాంపుంసీత్యమరకోశాద్ధేనూనాం వాచాంచ శ్లేషభి
త్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా సహైకవాచకానుప్రవేశ
సంకీర్ణః ॥ ౨ ॥—ఔదాస్యమితి ॥ హేకుమారఉత్తర ఇదమౌదా
స్యముదాసీనత్వం ఉపేక్షేతియావత్, కిం కుత ఇత్యర్థః, కురవః దు
ర్యోధనాదయః అఖిలాస్తేతవగాః ధేనూః గృహ్ణంతి అపహరంతి. ఆజి
షు యుద్ధేషు పరైరన్యైర్దుష్ప్రాపం దుర్లభం యశఆప్తుంలబ్ధుం త
వ దోష్ణోరయంసమయః అవసరః కేకయనందనాం దేవీం సుధేష్ణాం
త్వన్మాతరం మహతీనాం వీరప్రసువాం వీరమాతౄణాం మూర్ధసు అగ్ర
భాగేషు కురు సర్వోన్నత్యం ప్రాపయేత్యర్థః, రథం ద్రాక్ సత్వ
రం ఝడితి ఆరోహ ధనుశ్చ గృహాణ అభ్యమిత్రీణతాం శత్రూన్ ప్రతి
గమనం ధత్స్వ స్వీకురు ॥ ౧ ॥ యోగచ్ఛత్యలం విద్విషతః ప్రతి। సోభ్య
మిత్రోభ్యమిత్రీయోప్యభ్యమిత్రీణ ఇత్యపీత్యమరః॥ + అభ్యమిత్రా

గోష్ఠ్యామ్ ॥ ౨ ॥ ఔదాస్యంకిమిదంకుమారకురవో
గృహ్ణంతిగాస్తేఖిలాస్త్వద్దోష్ణోస్సమయోయమాజిషు
పరైర్దుష్ప్రాపమాప్తుం యశః। దేవీం కేకయనంద
నాంకురుమహావీరప్రసూమూర్ధసు ద్రాగారోహరథం.

ఉత్తరస్య గోష్ఠ్యాం సభాయాం రింఖత్పదాః స్ఖలచ్ఛబ్దాః స్వస్యాపి
గాః వాచః + విముముచే ముచ్లృమోక్షణే లిట్ ॥ ౨ ॥—॥ ఔదాస్యమి
తి ॥ హేకుమార ఇదమౌదాస్యం కిం కురవః తే అఖిలాః గాః ధేనూః గృ
హ్ణంతి త్వద్దోష్ణోః బాహ్వోః ఆజిషు యుద్ధేషు పరైరితరైర్దుష్ప్రా
పం యశః కీర్తిం ఆప్తుం అయం సమయః అయమేవసమయః కేకయ
నందనాం దేవీం సుదేష్ణాం మహతీనాం వీరప్రసూనాం వీరజననీనాం మూ
ర్ధసు కురు ద్రాక్ రథం ఆరోహ ధనుః గృహాణ చ అభ్యమిత్రీణతాం

చ్ఛ చేతిచ కారాదనువర్తమానః ఖవిత్యయః, అత్రైక స్యైవోత్తరస్య కర్తృకారకస్య స్థాపనాద్యనేకక్రియాన్వయిత్వాత్కారకదీపకం నామాలంకారః ॥ క్రమికైకగతానాంతు గుంభః కారకదీపకమ్ ॥ ఇతిలక్షణమ్ ॥ ౯ ॥—ఉక్త ఇతి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణ వధూనాం అంతఃపురస్థితస్త్రీణాంపురతః సమక్షమిత్యర్థః, ఉక్తః గోపయామినేతి శేషః అంతఃపురమాత్రే అంతఃపురఏవ నతు యుద్ధ ఇత్యర్థః ధీరో యముత్తరః నఖాగ్రైరగ్రనఖైః శ్మశ్రూణాం ఊర్ధ్వోష్ఠోపరిలోమ్నాం లవాన్ కుటిలాగ్రభాగాన్ ఉల్లాసయన్ ఉన్నమయన్ కించిదీషన్మణిమయాత్ స్తంభాత్ వియోజితం విశ్లేషితమంగం యేనతథోక్తశ్చ సన్ త్యక్తతదవలంబశ్చ సన్నితియావత్ గిరంవక్ష్యమాణాం దధే ఉక్తవానిత్యర్థః॥ ౯ ॥—తథేతి ॥ ఇహ ఇదానీం యోద్ధుమిచ్ఛోః యుయుత్సోః మే

గృహాణచధనుర్భర్తాన్వభ్యమిత్రీణతామ్ ॥ ౮ ॥ ఉ

క్తో యమిత్థంపురతో వధూనాముల్లాసయన్ శ్మశ్రులవాన్నఖాగ్రైః । కించిన్మణిస్తమ్భవియోజితాంగో గిరందధేన్తఃపురమాత్రధీరః ॥ ౯ ॥ తథాభుజం విక్రమయే

యమేతం యన్తా యదిస్యాదిహ మేయుయుత్సోః । ష

అమిత్రాభిముఖమలంగమనం + అభ్యమిత్రాచ్ఛ చ చాద్యక్షావితి ఖః ఆయనేయీనీతి ఖస్యేనః అట్కుప్వాజితిణత్వం ॥ ౭ ॥ సోభ్యమిత్రీయోభ్యమిత్రీయోప్యభ్యమిత్రీణ ఇత్యపీత్యమరః + ధత్స్వ దుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లోట్ ॥ ౮ ॥—॥ ఉక్త ఇతి ॥ ఇత్థం ఉక్తః వధూనాం స్త్రీణాం పురతః నఖాగ్రైః నఖరప్రాంతైః శ్మశ్రూణః ముఖకేశస్యలవాన్ లేశాన్ ఉల్లాసయన్ కించిత్స్వల్పం మణిస్తంభేన వియోజితం అంగం యస్య తథాభూతః అంతఃపురమాత్రే స్త్ర్యాగార ఏవ నతు బహిరితిభావః ధీరః గిరం వాచం దధే ఉవాచేత్యర్థః ॥౯॥—॥ తథేతి ॥ ఇహాలక్ష్మీ సమయే యుయుత్సోర్యోద్ధుమిచ్ఛోః మే యన్తా సారథిః స్యాద్యది

మమ యన్తా కశ్చిత్సారథిః, తదా పలాయమానస్య మమ నిరోధకః
కశ్చిదితిచ యదిస్యాత్ భవేచ్చేత్ తదాఽహం ఏతం మదీయం భుజం
మద్భుజప్రాయం ఏతం మన్నియన్తారమితిచ తథా విక్రమయేయం
ప్రతాపశాలినం కారయేయం- తేగోగ్రాహకాః కురవః నః అస్మాకం ష
ష్ఠోఽపి (౧) కశ్చన పాండవష్షండాకృతిః కశ్చిదితిచ, అథాజ్ఞాతః -
ఇత్యుక్తప్రకారేణ యథాత్రసేయుః బిభీయుః తథేతి యోజ్యం ॥౧౦
ఇదమితి ॥ తత్ర తదానీమిదముత్తరవాక్యం నిశమ్య స్మితేన (౨) లాం
ఛితః అలంకృతః ఓష్ఠః యస్యాస్తయా స్మేరాధరయేత్యర్థః, కేశాన్ క
రోతి భూషయతీతి కేశకృతా సైరంధ్రీ ప్రణున్నా సారథ్యే నిపుణా జ్ఞా
తపూర్వా బృహన్నలేతి ప్రేరితా ఉత్తరా విరాటపుత్రీ బృహన్నలాం
షండాకృతిమర్జునం (3) సారథికృత్యే సారథ్యే దక్షాం సమర్థాం
భ్రాత్రే ఉత్తరాయ నివేద్య కించ ఏనాం బృహన్నలామానయతి స్మ ఉత్తర

ష్ఠోపి నః కశ్చన పాండవోఽభూదితి త్రసేయుః కుర
వో యథా తే॥ ౧౦ ॥ ఇదం నిశమ్య స్మితలాంఛితోష్ఠ్యా
తత్రోత్తరా కేశకృతా ప్రణున్నా । బృహన్నలాం
సారథికృత్యదక్షాం భ్రాత్రే నివేద్యానయతి స్మ చైనాం॥

తేకురవః యథానః కశ్చన షష్ఠోఽపి పాండవః అభూత్ ఇతి త్రసేయుః వి
భియుః త్రసీఉద్వేగే లిఙ్ తథా ఏతం భుజం విక్రమయేయం క్రముపాద
విక్షేపేణ్యన్తాల్లిఙ్ ॥ ౧౦ ॥—॥ఇదమితి ॥ ఇదం వచనం నిశమ్య తత్ర
స్మితేన లాంఛితః ఓష్ఠో యస్యాస్తయా కేశకృతా కేశప్రసాధనకృతా
మాలిన్యా ప్రణున్నా ప్రేరితా ఉత్తరా తద్భగినీ సారథికృత్యే సారథివ్యా
పారే దక్షాం కుశలాం బృహన్నలాం భ్రాత్రే నివేద్య చ ఏనాం బృహ

---

(౧) షష్ఠః కశ్చన పాండవోఽభూదపి ఆసీత్కిం। అత్రాపి సంభావనాయాం
(౨) వృథా వికత్థనశీలోఽయం వైధేయాగ్రణీరితి స్మితమ్ ॥
(3) అజ్ఞాతవాసవత్సరే షండాకృతేరర్జునస్య బృహన్నలేత్యాఖ్యా ॥

సమీపం ప్రాపయామాస ॥ ౧౧ ॥ అవాప్యేతి ॥ ఇంద్రనందనః అ
ర్జునః, తాం సంసదం అంతః పురస్త్రీసభాం అవాప్య ఆదృతః ఉత్తరా
దిభిరనుగృహీతస్సన్ నృపాత్మజముత్తరం పూజయితుం నమస్కర్తుం
మస్తకం శిరశ్చ నితంబినీః అంతః పురస్త్రీయః హాసయితుం హాసం కారయి
తుం కంచుకం కంకపచంచద్వయం క్రమాత్ ఆచారాత్సంప్రదాయాచ్చ
అవాగవనమ్రం కథమేతత్సారథ్యం కరోమీత్యాదివాగ్రహితం చ యథా
తథా బభార ధృతవాన్-యద్వా ద్వితీయపక్షే ఊర్ధ్వ ఊర్ధ్వభాగస్సవ్య
దక్షిణభాగేషు విపరీతం యథాతథా బభారేత్యర్థః అత్ర శిరసా నమ
నేన కంచుకస్య వైపరీత్యేన చ ద్వాభ్యామవాక్ఛబ్దేన తం త్రేణ గృహీత్వా
భ్యాం క్రమేణాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః * యథాసంఖ్యం క్ర
మేణైవ క్రమికాణాం సమన్వయః ఇతిలక్షణాత్ ఏవం రాజకుమార
పూజనాంతః పురాంగనాహాసక్రియయోర్వ్యాగవద్యానగమాత్సము
చ్చయాలంకారశ్చ ద్వయోస్సంసృష్టిః, వంశస్థవృత్తమ్ ॥ ౧౨ ॥ —
షండ ఇతి ॥ షండః నపుంసకోఽపి ఫల్గునః అర్జునః కాసాం పౌరదృష్టి

అవాప్య తాం సంసదమాదృతః క్రమాదవాగ్బభార ద్వ
యమింద్రనందనః । నృపాత్మజం పూజయితుం చ మస్త
కం నితంబినీర్హాసయితుం చ కంచుకమ్ ॥ ౧౨ ॥ షం
డోఽపి తేజసా తత్ర సారథ్యసదృశాకృతిః । న కాసాం పా

న్నలాంఆనయతి స్మ చ + ణీఞ్ ప్రాపణే లట్ ॥ ౧౧ ॥ అవాప్యేతి ॥ ఇం
ద్రనందనః అర్జునః తాం సంసదం సభాం అవాప్య ఆదృతస్సన్ నృపా
త్మజం ఉత్తరం పూజయితుం మస్తకం చ నితంబినీర్యోషితః హాసయితుం
కంచుకం చ ॥ ని ॥ కంచుకో వారవాణో స్త్రీత్యమరః ద్వయం క్రమాత్ అ
వాక్ అధోముఖం ॥ ని ॥ స్యాదవాఙప్యధోముఖ ఇత్యమరః, బభార డుభృఞ్
ధారణపోషణయోః లిట్ ॥ ౧౨ ॥ — ॥ తత్ర తస్మిన్ పురే ॥ షండోఽపీతి ॥
షండోఽపి క్లీబోఽపి ॥ ని ॥ తృతీయాప్రకృతిష్షండః క్లీబః పండో నపుంసకే ఇత్య

నాం పురవాసిజననేత్రాణాం తేజసాసారథ్యస్య సదృశీ అనురూపా ఆకృతిర్యస్యతథోక్తస్సన్ నచకాసామాసనస్ఫురతిస్మ - సర్వాసామపితథాస్ఫురతిస్మేత్యర్థః- అత్ర తేజసాసామర్థ్యౌచిత్యసమర్థనాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్ ॥ ౧౩ ॥—॥తమితి ॥ సఉత్తరః తమర్జునమీశ్వరశ్శమ్భుః ధాతారం బ్రహ్మాణమివసారథేః పదేస్థానే కృత్వా సారథింవిధాయేత్యర్థః, పరేషాం కౌరవాణాం త్రిపురదానవానాంచసేనాం హసన్ - హాసంకుర్వన్నేవ హాసమాత్రేణైవేతియావత్, ప్రధక్ష్యామి ధగ్ధాంకరిష్యామి ఇత్యుక్తప్రకారమమన్యత, తర్కితవాన్ ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ౧౪ ॥—మాలినీతి ॥ మాలినీ ద్రౌపదీ తాదృశః క్లీవత్వేపి సారథ్యోచితవేషస్యనమ్బంధినంమహాంతమ

రదృష్టీనాంచకాసామాసఫల్గునః ॥ ౧౩ ॥ తంసారథి
పదెకృత్వాసధాతారమివేశ్వరః । పరసేనాంహసన్నే
వప్రధక్ష్యామీత్యమన్యత ॥ ౧౪ ॥ మాలినీశాదృశఃప
త్యుర్మహాంతంతంగణోద్యమమ్।శ్యామాకచరునిర్వా

మరః తేజసాప్రభావేన దీప్త్యావాతేజః ప్రభావేదీప్తౌచేత్యమరః సారథ్యస్య సారథికర్మణః+గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యఇతికర్మణిష్యఞ్ సదృశీఆకృతిర్యస్యసః స్త్రియాఃపుంవదితి పుంవద్భావః ఫల్గునః అర్జునః కాసాంపౌరదృష్టీనాం నచకాసామాసనచకాశే సర్వాసాంచకాశేఇత్యర్థః॥ చకాస్పదీప్తౌలిట్ అనేకాచ్త్వాదామ్ ॥ ౧౩ ।—॥ తమితి ॥ సఉత్తరః ఈశ్వరః ధాతారమివబ్రహ్మాణమివతం అర్జునం సారథిపదేయంతుస్థానే కృత్వాపరసేనాం శత్రుబలంహసన్నేవ ప్రధక్ష్యామి భస్మీకరిష్యామి+దహభస్మీకరణేలృట్స్యతాసీతిస్యఃప్రకాచఇతీణ్నిషేధః హోఢ ఇతిఢఃషఢోఃకస్సితికఃఇణ్కోరితిషఃభష్భావఃకషయోగేక్షః ఇతి అమన్యతమనజ్ఞానేలఙ్ ॥ ౧౪ ॥—మాలినీతి॥ మాలినీద్రౌపదీ తాదృశః క్లీబస్య+త్యాదావిష్టత్యదృశ్యేక్షత్యః పత్యుఃఅర్జున

తిశ్లాఘ్యం తముక్తవిధం రణవిషయే ఉద్యమం ఉద్యోగం వాజమన్నం
చేయద్రవ్యమస్యాస్తీతి వాజినే సోమాయ వాజత్వగుణవిశిష్టసోమదేవ
తాయా ఇత్యర్థః, శ్యామాకచరుణా నిర్వాపం శ్యామాకతండులాన్నపా
త్రద్రవ్యకయాగమిత్యర్థః, జజ్ఞే తర్కయామాస అత్ర * సోమాయ
వాజినే శ్యామాకం చరుం నిర్వపేద్యః క్లైబ్యాద్బిభీయాదితి శ్రుత్యా శ్యా
మాకచరుద్రవ్యవాజిత్వగుణవిశిష్టసోమదేవతాకయాగస్య షండత్వని
వృత్తిఫలకత్వవిధానాద్రణస్య పౌరుషైకసాధ్యత్వాచ్చ అర్జునేతదు
ద్యమోపి షండత్వనివర్తకతాదృశయాగత్వేనోత్ప్రేక్షితః తయాచ
క్లీబత్వనివృత్తిసామయికాజ్ఞాతవాససమాప్త్యనుమానప్రతీతేరలంకా
రేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౧౫ ॥—అకర్తృకాణీతి॥ నవిద్యతే కర్తా తన్తు
వాయః యేషాం తాని నద్యృతశ్చేతి కప్ తేషాం భగవత్కారుణ్యేన స్వ
యమేవోత్పన్నత్వాదితి భావః, పాండోః స్నుషాయాః ద్రౌపద్యాః

పంజజ్ఞే సోమాయవాజినే ॥ ౧౪ ॥ అకర్తృకాణ్యద్య
వశేకురూణాం పాండోస్స్నుషాయావసనానిసంతి ।
ఆహృత్యనస్తానిదిశేతికస్యాస్తమభ్యయాచంతకుతూ

స్య మహాంతం తథావిధం రణోద్యమం యుద్ధోద్యోగం సోమాయవా
జినే శ్యామాకానాం ధాన్యవిశేషాణాం చరోః॥ ని॥ హవ్యపాకే చరుః పుమా
నిత్యమరః, నిర్వాపం నిర్వపణం జజ్ఞే మేనే+జ్ఞా అవబోధనే లిట్ శ్యా
మాకం చరుం నిర్వపేత్ సోమాయవాజినే యః క్లైబ్యాద్బిభీయాదితి శ్రు
తిః యః క్లీబత్వభీతః స సోమాయవాజినే శ్యామాకం చరుం నిర్వపేత్ తేనచ
క్లీబత్వపరిహారో భవతి అస్యతు యుద్ధోద్యమ ఏవ శ్యామాకచరునిర్వాప
స్థానీయః తేనైవ క్లీబత్వపరిహారో భవతీత్యజానాదిత్యర్థః ॥౧౫॥—
అకర్తృకాణీతి॥ అద్య అకర్తృకాణి తంతువాయాదికర్తృరహితాని భ
గవత్ప్రసాదలబ్ధానీత్యర్థః పాండోః స్నుషాయాః వసనాని కురూణాం
వశే సంతి తాని ఆహృత్య నః అస్మభ్యం దిశ దేహి+దిశ అతిసర్జనే లోట్

వసనాని దుశ్శాసనాపహృతవస్త్రాణి అద్య కురూణాం వశే సన్తి తాని వస్త్రాణి ఆహృత్య నః అస్మభ్యం దిశ ప్రయచ్ఛ ఇత్యుక్తప్రకారం కన్యాః ఉత్తరాద్యాః కుతూహలిన్యః అపూర్వవస్త్రకౌతూహలవత్యస్సత్యః తం యుద్ధసన్నద్ధముత్తరం అభ్యయాచన్త యాచితవత్యః ॥ ౧౬ ॥—తదితి ॥ తస్మిన్నేవక్షణే తత్ క్షణం ఉత్తరయాత్రాక్షణ ఏవ తత్పురం విరాటనగరంయాతాయాతయోః గత ప్రత్యాగతయోః రభసేన వేగేన సహితానాం సరభసానాం రాజ్ఞః విరాటస్య సమ్బన్ధినాం లేఖవాహానాం పత్రికానేతౄణాం ముఖైర్వచనైః శ్రుతేనజ్ఞాతేన వలలస్య భీమస్య భుజయోరవలేపస్య గర్వస్య పరాక్రమస్యేతియావత్, వృత్తాంతేన మోదమానం సన్తుష్యత్సూదకులం పాచకబృందం యస్మిం స్తథోక్తం అయంవాసరః వీరపత్నీత్వస్య వీరజననీత్వస్య చ ద్వయోర్యుగపత్ ఏకకాలికాయాః ప్రసిద్ధేః కీర్తేః వైజననః ప్రసూ

హాలిన్యః ॥ ౧౬ ॥ క ॥ తత్క్షణంయాతాయాతసరభసరా
జలే(ఖా (ఖ)వా హముఖశ్రుతవలభుజావలేపవృత్తాం
తమోదమానసూదకులంవీరపత్నీ వీరజననీతితవయుగ
పత్ప్రసిద్ధేర్వైజననోవాసరోయమితి కాత్యాయనీజ

ఇతికన్యాః రాజకన్యాఃకుతూహలిన్యస్సత్యఃతంఉత్తరంఅభ్యయాచంత టుయాచృయాచ్ఞాయాంలఙ్ ॥౧౬॥—తత్క్షణమితి॥తత్క్షణంయాతాయాతయోః గమనాగమనయోస్సరభసానాంసవేగానాంరాజ్ఞోవిరాటస్య లేఖావాహానాం ముఖేభ్యశ్శ్రుతేనవలలస్య భీమస్య భుజయోరవలేపవృత్తాంతేన మోదమానం సూదకులంపాచకసంఘోయస్మిన్ తత్ వీరస్యపత్నీతి వీరస్యజననీమాతేతిచయుగపదేకదా ప్రసిద్ధేఃఅయంవాసరః వైజననః సూతిదినంఇతి కాత్యాయనీజనేనవృద్ధమాతృజనేనస్తూయమానాసుధేష్ణాయస్మిన్ తత్ మస్తకతలే విన్యస్తహస్తానాం వృద్ధానాం వల్లవయోషితాంగోపస్త్రీణాం అభయయాచనావచనానాం ప్రతి

తిదివస ఇత్యుక్తప్రకారేణ కాత్యాయనీజనేన సమ్యక్ స్తూయమానా సుధేష్ణా యస్మింస్తథోక్తం దక్షిణగోగ్రహేవిరాటస్యేవ ఉత్తరస్యోత్తరేపి తాభిర్జయసంభావనాదితిభావః ॥ ని ॥ కాత్యాయన్యర్ధవృద్ధాయాంకాషాయవసనాధవేత్యమరః ॥ మస్తకతలే శిరసి విన్యస్తౌ ప్రణామార్థంనిహితౌ హస్తౌ పల్లవావివయాభిస్తాసాం వృద్ధానాంపల్లవయోషితాంగోపాంగనానాం (౧) సమ్బంధినాం అభయస్య యాచనావచనానాం ప్రార్థనావాక్యానాం ప్రతిశబ్దదానే ప్రత్యుత్తరదానే ప్రతిధ్వనిదానేచ దక్షైస్సమర్థైః గవాక్షైరేవగవాక్షమాత్రైః ఉపలక్షితం దృశ్యమానం ఉత్తరంవినా సర్వేషామపివీరాణాం విరాటేనసహగతత్వాత్ ప్రతిశబ్దాయమానగవాక్షాన్వినా ప్రత్యుత్తరదాయకస్య కస్యాప్యభావాదితిభావః, కుమారస్యోత్తరస్య ప్రయాణకాలే పరిహార్యమాణః అమంగళాశంకయా విసర్జ్యమానఃమాతులశతస్య కీచకశతస్యాంతఃపురే వధూటీనాంభార్యాణాం సమ్బంధినః నవస్యవిలాపస్యభర్తృశోకరోదనస్యఘోషః కోలాహలః యస్మింస్తథోక్తమాసీత్ ॥ ౧౭ ॥—లాజేతి ॥ లలనానాం పౌరాంగనానాం

> నస్తూయమానసుధేష్ణంమస్తకతలవిన్యస్తహస్తపల్లవ
> వృద్ధపల్లవయోషిదభయయాచనావచనప్రతిశబ్దదానద
> క్షగవాక్షమాత్రోపలక్షితంకుమారప్రయాణ(కాల)పరి
> హార్యమాణమాతులశతాన్తఃపురవధూటీనవవిలాపఘో
> షంతత్పురమాసీత్ ॥౧౭ ॥ ప ॥ లాజాభివర్షిలలనా

శబ్దదానేదక్షైర్గవాక్షమాత్రైరుపలక్షితం కుమారస్య ప్రయాణాయుద్ధప్రయాణే పరిహార్యమాణః మాతులానాం శతస్యఅంతః పురవధూటీనాం అవరోధస్త్రీణాం నవవిలాపఘోషః నూత్నపరిదేవనధ్వనిర్యస్మిన్తత్ తత్ పురంవిరాటనగరం ఆసీత్ ॥౧౭॥లాజాభివర్షీతి॥ర

---

(౧) ధార్తరాష్ట్రభయాత్పురప్రవిష్టగోపాంగనానామిత్యర్థః.

సమాజస్సమూహః రథేస్థితాయ రాజ్ఞః విరాటస్య కుమారాయోత్తరా యలాజాన్ శుభార్థమాచారలాజాన్ అభితో వర్ష తీతితథోక్తస్సన్ గృహీతుమిష్టానాం జిఘృక్షితానాం + గృహ్ణాతేస్సన్నన్తాత్కర్మణి క్తః, ద్విషదంశుకానాం కౌరవవస్త్రాణాం మూల్యం క్రయద్రవ్యమి వేత్యుత్ప్రేక్షా ఆశిషమాశీర్వాదం ముదావ్యతానీద్విస్తారయామాస॥ ౧౭ ॥—ఆలేఖ్యేతి ॥ సఉత్తరః ఆలేఖ్యే చిత్రేదత్తైః యుధ్యమానత్వే నలిఖితైః పురుషైరుపేతాం సంగతాం ప్రతోళీం చతుష్పథమండపం రాజపథే రాజమార్గే ఆలోకయన్ ఈదృశాన్యేవసర్వాణ్యపి యుద్ధానీతితర్కయంత్సన్నిత్యర్థః, రథేనిబద్ధాన్ ఘోటాన్ అశ్వాన్ నుదంతీం ప్రేరయంతీం పోటాం స్త్రీపుంసలక్షణాం బృహన్నలాం పురస్కృత్య పురాత్ప్రతస్థే యయౌ ॥ ౧౮ ॥—తదన్వితి ॥ తదను ఉ

సమాజో రాజ్ఞః కుమారాయరథస్థితాయ । ముదాశిషం
మూల్యమివవ్యతానీజ్జిఘృక్షితానాం ద్విషదంశుకానాం।
॥౫॥ఆలేఖ్యదత్తైః పురుషైరుపేతామాలోకయన్ రాజ
పథే ప్రతోళీమ్ । ఘోటాన్నుదంతీంసరథేనిబద్ధాన్
పోటాంపురస్కృత్యపురాత్ ప్రతస్థే ॥౧౮ ॥౬॥తదను

రథస్థితాయరాజ్ఞః విరాటస్యకుమారాయ ఉత్తరాయలాజాన్ అభివర్షతీతి తథాభూతః లలనాసమాజః స్త్రీసంఘః ముదాప్రీత్యా ఆశిషం జిఘృక్షితానాం గ్రహీతుమిచ్ఛావిషయాణాం ద్విషతాంశత్రూణాం అంశుకానాం వస్త్రాణాం మూల్యమివవ్యతానీత్ తనువిస్తారెలుఙ్ ॥౧౭॥ ఆలేఖ్యేతి ॥ ఆలేఖ్యేచిత్రేదత్తైః పురుషైః యుద్ధాయసర్వేగతాః చిత్రస్థా ఏవస్థితా ఇతిభావః ఉపేతాం రాజపథస్యప్రతోళీం విశిఖాం ॥ని॥ రథ్యాప్రతోళీర్విశిఖేత్యమరః ఆలోకయన్ సః ఘోటానశ్వాన్ నుదంతీం ప్రేరయంతీం పోటాం ॥ని॥ పోటాస్త్రీపుంసలక్షణేత్యమరః పురస్కృత్య పురాత్ నగరాత్ ప్రతస్థే + స్థాగతినివృత్తౌలిట్ సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౧౮ ॥ తదన్వితి ॥ తదనుదక్షిణస్యాదిశాముఖాత్

త్తరనిర్గమనానంతరం దక్షిణాయాః దిశః ముఖాదగ్రభాగాత్ మల
యాదతియానాత్, ఉదయమానః ఆవిర్భవన్నితి శ్లేషోక్తిః, పవమానో
వాయుః బృందారకాణాం కరైర్ముక్తానాం సుశర్మవిజయసమయే
ప్రసారితానాం మందారకుసుమానాం వర్షేణ మందాయితః క్షీణో
ధూమగంధః మహానసలగ్నః యస్య తాదృశోక్తం వలలస్య చికురబంధం ధ
మ్మిల్లం ఆఘ్రాయ స్పృష్ట్వేతి సౌరభ్యోక్తిః నిశి రాత్రౌ తస్య భీమ
స్య స్వపుత్రస్య జయోత్సవం విజ్ఞాపయితుం అవసరం యుక్తకాలం వి
చిన్వన్ ప్రతీక్షమాణ ఇవ విరాటనందనస్య ఉత్తరస్య కురునందనస్య
అర్జునస్య ద్వయోస్స్యందనస్య రథస్య సమీపే మందంమందం అస్ప
న్దత చలతిస్మ గుణత్రయసమృద్ధః పవమానోనుకూలం ప్రవృత్త ఇత్య
ర్థః, అత్ర దక్షిణదిఙ్ముఖాదుదయమాన ఇతి విశేషణస్య భీమవిజయ
వృత్తాంతవిజ్ఞాపనాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః, తేన చ శుభసూ
చక పవమానమాంద్యే విజయవృత్తాంతవిజ్ఞాపనఫలకావసర ప్రతీక్షా ప్ర
యుక్తత్వోత్ప్రేక్షానుప్రాణనాద్ద్వయోరంగాంగిభావేన సఙ్కరః॥ ౨౦॥

దక్షిణదిఙ్ముఖాదుదయమానః పవమానో బృందారకకర
ముక్తమందారకుసుమవర్షమందాయిత ధూమగం
ధం వలలస్య చికురబంధమాఘ్రాయ నిశి తస్య జయోత్స
వం విజ్ఞాపయితుమవసరం విచిన్వన్నివ విరాటకురునం
దనయోస్స్యందనసమీపే మందమందమస్పందత॥ ౨౦

ఉదయమానః పవమానః బృందారకైర్ముక్తేన మందారకుసుమానాం వ
ర్షేణ మందాయితః ధూమగంధో యస్య తం వలలస్య భీమస్య చికుర
బంధం ఆఘ్రాయ నిశి రాత్రౌ తస్య భీమస్య విజయోత్సవం విజ్ఞాపయి
తుం అవసరం సమయం విచిన్వన్నివ అన్విష్యన్నివ విరాట కురునందన
యోః ఉత్తరార్జునయోః స్యందనసమీపే రథనికటే మందంమందం

ప్రస్వాపితేభ్య ఇతి ॥ శతం మన్యవః క్రతవః యస్య తస్య ఇంద్రస్య సూ
నోరర్జునస్య ॥ ని ॥ మన్యుర్దైన్యే క్రతౌ క్రుధీత్యమరః ॥ శతాంగర
థే శాటీ ధ్వజపటః అస్మిన్ రణే యుద్ధే ప్రస్వాపితేభ్యః ప్రస్వాప
నాస్త్రేణ నిద్రాం ప్రాపితేభ్యః పరభూపతిభ్యః శత్రురాజేభ్యః సమా
నా అభిన్నా జాతిర్వస్త్రత్వరూపా యేషాం తేషాం వర్గః సమూహః
సులభః భవిష్యతీతి హేతోః హృష్టేవేత్యుత్ప్రేక్షా, ననర్త నృత్యతి
స్మ, అనుకూలవాతేన చచాలేత్యర్థః; భవిష్యతీతి ప్రణనర్తేతి పా
ఠే ఉత్ప్రేక్షాయాః గమ్యత్వాత్పాతః ॥ ౨౧ ॥—జలఇతి ॥ తతః కురూ
ణామనీకః కౌరవసైన్యం జలే మత్స్యాన్ మీనాన్ దధానోఽపి స్థలే
మత్స్యాన్ వైరాటాంశ్చ విలోకితుమాగతోఽబ్ధిరివేత్యుత్ప్రేక్షా, దదృ
శే ఉత్తరార్జునాభ్యామితి శేషః, అత్ర కురుసైన్యస్య సముద్రత్వో
త్ప్రేక్షయా దారుణత్వదురవగాహత్వవస్తు ప్రతీతేరలఙ్కారేణ వస్తు
ధ్వనిః ॥ ౨౨ ॥—సేహ ఇతి ॥ తత్ర తదానీం జిష్ణురర్జునః అరేర్ద్ధ

ప॥ ప్రస్వాపితేభ్యః పరభూపతిభ్యస్స్వజాతివర్గస్సు
లభోఽరణేఽస్మిన్ । భవిష్యతీ(తిప్రణ)తీవన)నర్తహృష్టా
శతాంగశాటీశతమన్యుసూనోః ॥ ౨౧ ॥ జలేమ
త్స్యాన్దధానోఽపిస్థలేమత్స్యాన్విలోకితుమ్ । ఆగ
తోఽబ్ధిరివానీకః కురూణాన్దదృశేతతః ॥ ౨౨ ॥ ప॥ సే

అస్పందత+స్పదికించిచ్చలనే లఙ్ ॥ ౨౦ ॥ ప్రస్వాపితేభ్య ఇతి ॥ ప్రస్వాపితే
భ్యః ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః పరభూపతిభ్యః శత్రురాజేభ్యః స్వజాతి
వర్గః పటసంఘః అస్మిన్ రణే సులభః భవిష్యతి భూ సత్తాయాం లృట్
ఇతి శతమన్యుసూనోః అర్జునస్య శతాంగశాటీ రథపటీ హృష్టా సతీ ప్ర
ణనర్త నృతీ గాత్రవిక్షేపే లిట్ ॥ ౨౧ ॥—॥ జలే ఇతి ॥ తతః జలేమ
త్స్యాన్ మీనాన్ దధానోఽపి స్థలే మత్స్యాన్ మత్స్యదేశాన్ మీనా
న్వా విలోకితుం ఆగతః అబ్ధిరివ కురూణాం అనీకస్సేనా దదృశే దృశి
ర్ ప్రేక్షణే కర్మణి లిట్ ॥ ౨౨ ॥—॥ సేహ ఇతి ॥ తత్ర జిష్ణుః జేతా

ర్యోధనస్య సమ్బన్ధినీం విస్తృత్వరీం సర్వతో వ్యాప్నువతీం సేనాయాః ధూళిం పరాగం నసేహే నక్షమతే స్మ, తథాహి మానినా ప్రశస్తమానవతా పుంసా పురుషేణ పరేషాం ఆగః అపరాధః పరాగః ధూళిశ్చ నసహ్యతే నక్షమ్యతే సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ధూళిపరాపరాధయోశ్శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అఙ్గాఙ్గిభావేనసఙ్కరః ॥ ౨౩ ॥—తత్రేతి ॥తత్ర తదానీం (౧)అరీణాం కౌరవాణాం సైన్యమవలోకితుః పశ్యతః ఉత్తరస్య నిజవేశ్మని స్వగృహఇవ రణే యుద్ధదేశేపి స్త్రీమయీ గోష్ఠికా సభైవ అజని ఆవిర్బభూవ(౨)యద్యస్మాద్భీర్భయం తద్యాపి స్త్రీతి స

హోజిష్ణుర్నతత్రారిసేనాధూళింవిస్తృత్వరీమ్ । ప్రా
యేణమానినాపుంసాపరాగో నహిసహ్యతే ॥ ౨౩ ॥

తత్రారిసైన్యమవలోకితురుత్తరస్యస్త్రీగోష్ఠికాజని

॥ని॥ శూరోవీరశ్చవిక్రాన్తో జేతాజిష్ణుశ్చజిత్వరఇత్యమరః జిష్ణురర్జునః ।ని। జిష్ణుర్న కేశవనఞ్జయేఇతి విశ్వః, తంత్రమాన్యత్రైర్వా ॥విస్తృత్వరీం ॥ని॥విస్తృత్వరోవిసృమరఇత్యమరః+ఇణ్ణశిజిసర్తిభ్యః క్వరప్ హ్రస్వస్య పితితితుక్ టిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్ అరీణాం సేనాయా ధూళిం నసేహే+ షహమర్షణేలిట్ ఏత్వాభ్యాసలోపౌ ప్రాయేణబాహుళ్యేన మానినామానవతాపుంసాపరాగః ధూళిః పరేషాం ఆగః అపరాధః ॥ని॥ ఆగోపరాధోమన్తుశ్చేత్యమరః నసహ్యతేహి షహమర్షణే కర్మణి లట్ ॥ ౨౩ ॥—॥ తత్రేతి ॥ అరీణాం సైన్యం అవలోకితుః ద్రష్టుః నలోకేతి షష్ఠీనిషేధః ఉత్తరస్యనిజ ఆత్మీయేవ శనీవగృహేఇవ తత్ర

---

(౧) తత్రతదానీమితి లేఖసమయుక్తం । కాలే చాపత్యయవిధానాత్ కింతు రణవిశేషణత్వమేవసమ్యక్ ॥ (౨) స్త్రీగోష్ఠీసముచితస్య దూరస్థితారిసైన్యావలోకనమాత్రభీతస్య వృథావికత్థనశీలస్య తస్య తత్రాపి స్త్రీసమాజసమాపనస్సముచిత ఏవేత్యాశయః ॥

ర్వత్ర స్త్రీలింగేన ప్రతీయతే చిత్తమానశే ప్రాప్నోతిస్మ అశ్రులహ
రీబాష్పధారానయనమానశే విశేషేణ మూర్ఛాబుద్ధిమానశే వేపథుః
కమ్పఏవ రుజారోగః వపుశ్శరీరమానశే ఉత్తరస్యేతిసర్వత్రయోజ్యం,
అత్రానేకవాక్యార్థేన స్త్రీగోష్ఠీసముదయసమర్థనాత్కావ్యలిం
గభేదః ॥ ౨౮ ॥—భీశ్చిత్తమానశఇత్యుక్తంతామేవప్రపంచయతి ।
వ్యాతన్వన్నితి ॥ గళే కంఠే కురవం కుత్సితంరవంరోదనమితియావత్
కురవకవృక్షంచవ్యాతన్వత్ విస్తారయత్ కిసలయకుసుమాదిభిర్వర్ధ
యచ్చ తాలుని కాకుదే అపాం జలానాం శోషణంనిదాఘత్వంశిశిర
త్వంచకుర్వత్ అక్షిణి నేత్రే వృష్టిర్బాష్పవర్షాణి వివర్ధయత్ ద్యా
మాకాశేంద్రియంశ్రోత్రం ఆకాశంచ ; ధార్తరాష్ట్రాణాం దుర్యోధ

రణానిజపక్షేసీన । భీశ్చిత్తమశ్రులహరీనయనంవిమూ
ర్ఛాబుద్ధింప్రవేపథురుజావపురానశేయత్ ॥ ౨౮ ॥
వ్యాతన్వత్కురవంగళేవిరచయత్ తాలున్యపాంశోష
ణంవృష్టింత్వక్షివివర్ధయన్విపులయత్ ద్యాంధార్తరా
ష్ట్రాన్తరైః । సేనాయాంత్వరయత్ ధనంజయగుణప్ర

ఘః స్త్రీగోష్ఠికాస్త్రీసంఘాతఃస్త్రీసల్లాపశ్చ ॥ని॥ గోష్ఠీసభాయాం
సల్లాపేఇతివిశ్వః అజనిజనీప్రాదుర్భావేలుఙ్ దీపజనేతి చిణ్ జనీ
వధ్వ్యాశ్చేతిసన్నద్ధః యద్యస్మాత్ భీర్భీతిశ్చిత్తం అశ్రులహరీబాష్ప
ప్రవాహః నయనం విమూర్ఛా మోహః బుద్ధింప్రవేపథురుజాకంపరో
గః ॥ని॥ అథవేపథుః కంపఇతి స్త్రీరుగ్రుజాచోపతాపఇతి చామరః వ
పుశ్శరీరం ఆనశేఅశూవ్యాప్తౌలిట్ అశ్నోతేశ్చేతినుట్ సర్వత్రచిత్తా
దిషు స్త్రీలింగానాం భీత్యాదీనాం వ్యాప్తేస్త్రీగోష్ఠికాజాతేతిభా
వః ॥ ౨౮ ॥—॥ వ్యాతన్వన్నితి ॥ గళేకంఠేకురవంకురవాఖ్యం వృ
క్షంకుత్సితరవంరోదనమితియావత్ వ్యాతన్వత్ తాలునిఅపాంశోష
ణం విరచయత్ అక్షిణినేత్రేవృష్టిః వర్షాణివివర్ధయత్ ధార్తరా

నాదీనాం నీలహంసానాంచ కలహంసానామిత్యర్థః ఆరవైః కోలా
హలైః విపులయా విస్తారయన్నిత్యర్థః, ధనంజయస్య అర్జునస్య
గుణస్య గాండీవమౌర్వ్యాః ధనంజయస్యాగ్నేః గుణస్య ఉష్ణస్పర్శ
స్యచ సేవాయాంభజనె ఏకత్రకోట్యారోపణాదా అన్యత్రసమీపస్థా
నెచేతివివేకః; త్వరయా అంతః అంతరంగె బహిర్బాహ్యాంగెచ కం
పయా వెపథుంకుర్వన్ త్రాసః భయంమాత్స్యసుతె ఉత్తరె క్ర
మాత్ షణ్ణామృతూనాంచరితం వసంతాదిఋతుషట్కచరిత్రంచకార
ప్రకటయతిస్మ, అత్ర కురవవిస్తారీకరణాదీనాం కురవవృక్షరోదనా
ద్యాః శ్లేషభిత్తికయా అభేదాధ్యవసితానాం షడృతుధర్మాణాం ప్రకృ
తాత్మతయా క్రమేణవిన్యాసాద్రత్నావల్యలఙ్కారః ॥ ౧ ॥ క్రమికం
ప్రకృతార్థానాంన్యాసంగత్నావలీంవిదుః ఇతిలక్షణమ్ ॥ సచ శ్లేష
భిత్తికాభెదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యానుప్రాణితఇతి ద్వయోరం
గాంగిభావేనసఙ్కరః ॥ ౨౫ ॥—అథేతి॥ అథ భయవికారానంతరం

దర్పాన్తర్బహిఃకమ్పయా త్రాసో మాత్స్యసుతే చ
కారచరితంషణ్ణామృతూనాంక్రమాత్ ॥ ౨౫ ॥ ౫ ॥

అథ రథాదవప్లుత్య పురం ప్రతిపలాయమానాయము

ష్టాణాం దుర్యోధనాదీనాం హంసవిశేషాణాంఆరవైర్ధ్వనిభిఃద్యా
మాకాశం విపులయా ధనంజయస్య అగ్నేరర్జునస్యచపదస్య స్థాన
స్య పాదస్యచ సేవాయాం త్వరయా అంతః బహిః అంతరేబాహ్యే
చకంపయా త్రాసః ॥ ౧॥ దరత్రాసాభీతిభీస్సాధ్వసంభయమిత్య
మరః మాత్స్యసుతె ఉత్తరెక్రమాత్ షణ్ణాం ఋతూనాం వసంతాది
షడృతూనాంచరితంచకార అశోకవికాసాది ఋతుధర్మాణాంక్వచి
చ్ఛబ్దతఃక్వచిదర్థతః త్రాసేపిసత్వాత్ తత్సాదృశ్యమితిభావః॥ ౨౫॥
అథేతి ॥ అథానంతరం రథాత్ అవప్లుత్య పురంస్వనగరంప్రతిపలాయ
మానః ఉత్తరః పశ్చాదనుధావ్యగృహీతవతేఫల్గునాయ అర్జు

రథాదవప్లుత్య లఙ్ఘిత్వా పురం నిజం ప్రతి పలాయమానో౽యముత్తరః పశ్చాత్పృష్ఠతో౽నుధావ్య (ఉత్తరస్యాభిముఖం ధావనే శత్రుభ్యస్స్వపృష్ఠప్రదర్శనాపత్తేరితి భావః) కచేషు కేశేషు గృహీతవతే ఆత్తానమితి శేషః, ఫల్గునాయ అర్జునాయ ఫల్గునా నిస్సారేణ కణ్ఠస్య రవేణ హీనస్వరేణేతి యావత్ ॥ ని ॥ వాచ్యవత్ఫల్గ్వసారం చేతి శబ్దార్ణవే ॥ ప్రముషితాని అస్ఫుటాని అర్ధవర్ణాని శబ్దార్ధభాగాః యస్మింస్తథోక్తం అర్ధప్రమృష్టనీలపీతాదివర్ణకం చ అతఏవ ప్రాక్తనం పురాతనం చిత్రమాలేఖ్యమివ స్థితం వచః వాక్యం ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణావాదీత్ ఉక్తవాన్ శ్లిష్టవిశేషణేయముపమాసరూపోపమేతి దణ్డ్యనుయాయినః ॥ ౨౬ ॥—కిమితి ॥ హే బృహన్నలే త్వం కిం వా ప్రాణాపహారకృత్యం చికీర్షుః కర్తుమిచ్ఛుః అసి హన్తేతి ఖేదే అమూని పురోవర్తీని కురురాజస్య దుర్యోధనస్య బలాని చతురఙ్గాణి అక్షౌ

త్తరః పశ్చాదనుధావ్య కచేషు గృహీతవతే ఫల్గునాయ
ఫల్గునా కణ్ఠరవేణ ప్రాక్తనచిత్రమివ ప్రముషితా
ర్ధవర్ణం వచనమేవమవాదీత్ ॥ ౨౬ ॥ ప ॥ కిం వా
చికీర్షురసి హన్త బృహన్నలే త్వమక్షౌహిణ్యో౽న్నమాన్తి కురు

నాయ ఫల్గునా ॥ ని ॥ అసారం ఫల్గు శూన్యం చేత్యమరః కణ్ఠరవేణ ధ్వనినా ప్రాక్తనం ప్రాచీనం + సాయంచిరమితిట్యుట్యులౌ తుడాగమశ్చ చిత్రమివ ఆలేఖ్యమివ ॥ ని ॥ ఆలేఖ్యాశ్చర్యయోశ్చిత్రమిత్యమరః ప్రముషితాః అర్ధవర్ణాః శుక్లాదయః అక్షరాణి చ యస్మిన్తత్ ॥ ని ॥ వర్ణో ద్విజాదౌ శుక్లాదౌ స్తుతౌ వర్ణం తు వాక్షరే ఇత్యమరః వచనం ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ అవాదీత్ వదవ్యక్తాయాం వాచి లుఙ్ వదవ్రజేతి వృద్ధిః ॥ కిం వేతి ॥ హే బృహన్నలే త్వం కిం వా చికీర్షుః కర్తుమిచ్ఛుః సనాశంసేత్యుః అసి అసభువి లట్ తాసస్త్యోరితి సలోపః కురు పార్థివానాం కురురాజానాం సైనికాని సేనాసమూహాః + అచిత్తహస్తి

ర్వీక్షణస్యేత్యర్థః; నమాంతి నమిళంతి అపారత్వాదితిభావః రథం స
ద్యః ఇదానీమేవనివర్తయ, పురాభిముఖంకురు, సమరేచ్ఛయాయు
ద్ధవాంఛయాఽలంపర్యాప్తం(౧) అవశేషం గతావశిష్టమాయుః నిజ
గృహేష్వేవనేష్యామి గమయిష్యామి యుద్ధాజ్జీవితనాశోమమ మా
భూదిత్యర్థః ॥ ౨౭ ॥—గా ఇతి ॥ కురవఃదుర్యోధనాదయః గాః ధే
నూః అశేషైర్వత్సైస్సాకంకులైర్బృందైస్సహ కాలయంతునయంతు ఘూ
షాణ్ గోపపల్లీర్దహంతు గోపాన్ ప్రహరంతు హేబృహన్నలే
త్వం మహ్యం పలాయనమేనమహోత్సవః తమేవదేహి మే మమప్రా
ణేషు విషయే గురుతాం గౌరవం కించిదపి ఈషన్మాత్రమపి నవేత్ని న
జానాసీత్యాక్రోశోక్తిః,పశ్వాదిభ్యః ప్రాణఏవమేగరీయానిత్యర్థఃఆ

రాజబలాన్యమూని । సద్యోనివర్తయరథంసమరేచ్ఛ
యాలం (౧)నేష్యామ్యహం నిజగృహేష్వవశేషమా
యుః ॥ ౨౭ ॥ గాఃకాలయన్తుసహవత్సకులైరశేషైర్ఘో
షాన్దహన్తుకురవః ప్రహరన్తుగోపాన్ । మహ్యం ప

ఛేనోరితితక్ అక్షోర్న్మాంతిమాజ్ మానెలట్ సద్యఃరథంనివర్తయస
మరేచ్ఛయా అలంపర్యాప్తం॥ని॥అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవా
చకంఅహంనిజగృహేషుస్వాలయేఅవశేషంశిష్టంఆయుఃనేష్యామినీఞ్
ప్రాపణేల్రుట్ ॥ ౨౭ ॥—॥ గా ఇతి ॥ కురవః అశేషైర్వత్సకులై ర్వ
త్సమూహైస్సహగాః కాలయంతుగృహ్ణంతు వెలాకాలోపదేశే చు
రాదిణ్యంతః లోట్ ధాతూనామనేకార్థతా ఘోషాన్ వ్రజాన్ ద
హంతుదహభస్మీకరణేలోట్ యోధాః భటాన్ ప్రహరంతుతాడయం
తు మహ్యంపలాయనమేవమహోనుత్సవస్తం దేహిడుదాఞ్దానేలో

(౧) నకేవలంప్రయోగమాత్రైవ క్రియానిమిత్తంకారకభావస్య । అ
పితుగమ్యమానాపీతి న్యాసోద్యోతవచనాద్గమ్యమాన సాధనక్రియాపే
క్షయాఇచ్ఛాయాః కరణత్వమ్ । ఇచ్ఛయాసాధ్యంనాస్తీత్యర్థః ॥

యుషః క్షణఏకోపి స్వర్ణకోట్యానలభ్యతఇత్యుక్తత్వాదితి భావః ॥
౨౫ ॥—మాతురితి ॥ కించ ఉత్కంఠితస్య మాతృదర్శనోత్సుకస్య
మమ మాతుర్ముఖం పురఃపురః అగ్రేఽగ్రఏవతిష్ఠతి, చక్షుషోగ్రఏవ
మిమ పశ్యామీత్యర్థః, హేకృపాళో కరుణాశీలే బృహస్పతేఃస్యాః
మాతుస్సవిత్రంసమీపం ప్రతిమాంనయ ప్రాపయ, ఏవంచేదితియోజ్యం
భీతామ్యుక్తిపు న్యూనపదత్వం నదోషాయేత్యాలజ్కారికాః మమకో
శగృహే యావంతి కనకానిసంతి తావద్భిరేవ కనకైస్సవిత్రీమన్నాతా
త్వామభిషేక్ష్యతి, తవాభిషేకంకరిష్యతీత్యర్థః, పుత్రివాత్సేకింన,

లాయనమహోత్సవమేవ దేహిప్రాణేషుకిఞ్చిదపి మే
గురుతాంనవేత్సి॥ ౨౬ ॥ మాతుర్ముఖం మమపురఃపురఏ
వతిష్ఠత్యుత్కంఠితస్య(౧)నయతత్సవిధం(దయా)కృపా)
ళో।(౨)యావన్తి నన్తిమమకోశగృహేసవిత్రీతావద్భి

ట్ ఘ్వసోరేద్ధావిత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ మేప్రాణేషు అసుషుకించిద,
పి స్వల్పమపిగురుతాంగౌరవంనవేత్సి విదజ్ఞానేలణ్మధ్యమః ॥ ౨౬ ॥
మాతురితి ॥ మాతుర్జనన్యాః ముఖంఉత్కంఠితస్య సంజాతోత్కం
ఠస్య మమపురః పురఏవఅగ్రతోగ్రతఏవ తిష్ఠతి ష్ఠాగతినివృత్తౌలట్
పాఘ్రేతితిష్ఠాదేశః హేదయాళో స్పృహిగృహిపతీత్యాళుచ్ తస్యాస్స
విధంసమీపంనయమమసవిత్రీమాతా అన్వాదేశత్వాన్మైఇత్యేవస్యాత్
అథవాసవిత్రీశబ్దేనాన్వితత్వాత్కార్యాంతరవిధానాభావాదన్వాదేశ,
త్వైవనాస్తీతి॥కోశగృహేయావంతియత్పరిమాణకానికనకానిసంతితావ
ద్భిరేవ + యత్తదేతేభ్యఃపరిమాణేవతుబితివతుప్ ఆసర్వనామ్నఇ

(౧) సర్వేంద్రియసుఖాస్వాదోయత్రాస్తీత్యభిమన్యతే । తత్ప్రాప్తి
ప్రేచ్ఛాంససంకల్పాముత్కంఠాంకవయోవిదుః ఇత్యుక్తలక్షణాఉత్క
ఠేచ్ఛాఉత్కంఠా ॥ (౨) కృపాళో ఇతిపాఠేకృపాంలాత్యాదత్తఇ
త్యర్థేమితంద్రావ్యాదిత్వాత్ కాణాదికఉప్రత్యయః

జేయమితి భావః ॥ ౨౮ ॥—ఏతావతీచేద్భీతిః తదా కిమిత్యాగతో
సీత్యత ఆహ ॥ చిత్రేతి ॥ అహం చిత్రేయుద్ధం విలోక్యచాపలాత్తద్వ
దేశంగతోపీతి భ్రమాత్ ఏత్యాగత్య తత్రచిత్రే అసద్భిః అవిద్యమానైరచే
తనత్వాదితి భావః, ఇహవాస్తవయుద్ధే ఉద్యద్భిః జృమ్భమాణైః క్ష్వే
ళాభిః వీరాణాం సింహనాదైస్తైస్తైరశ్వానాం కోలాహలైర్బృంహి
తైర్గజానాంఘీంకారైర్వంచితః ప్రాణసంశయమాపన్నోస్మీత్యర్థః
భ్రాన్తస్య సర్వత్రైవ నానుకూలా ప్రవృత్తిరితి భావః, అతఏవవిషమా
లఙ్కారః అనర్థోత్పత్తిరూపః ॥ ౩౦ ॥—యథేతి ॥ అహం భూత
లంత్యక్త్వా ఉచ్ఛ్రితంరథంయథాఆరుక్షం ఆరూఢవానస్మి + ఆజ్ఞావ
ర్షేపుమ్రహేః కర్తరి లుఙ్ తథా ప్రాణైమమేతి శేషః హృదః వక్షసః
అంతరం మధ్యభాగంముక్త్వా కంఠం హృదంతరాదున్నతం అధిరో
హతీ వేత్యుత్ప్రేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా కంఠగతప్రాణోహం

జేవకనకైరభిషేక్ష్యతీత్యాహ ॥ ౨౮ ॥ చిత్రేయుద్ధంవి
లోక్యాహంచాపలాద్దేశ్యవఞ్చితః । తత్రాసద్భిరిహో
ద్యద్భిః క్ష్వేళాహేషితబృంహితైః ॥ ౩౦ ॥ యథా
హంభూతలంత్యక్త్వా రథమారుక్షముచ్ఛ్రితమ్ । తథా

త్యక్తారోంతః దేశః కనకైస్త్వామభిషేక్ష్యతి కనకాభిషే
కంకరిష్యతీతి భావః షిచక్షరణేల్లృట్ ఉపసర్గాదితి షత్వమ్ ॥ ౨౮ ॥
చిత్రేతి ॥ అహంచిత్రే ఆలేఖ్యే యుద్ధం విలోక్యచాపల్యాత్ యుద్ధ
మేతాదృశం కిలేతి చాంచల్యాదేత్య ఆగత్య తత్ర ఆలేఖ్యయుద్ధే అసద్భిః
అవిద్యమానైః ॥ని॥ సత్యేసాధౌ విద్యమానే ప్రశస్తేభ్యర్హితే చసది
త్యమరః ఇహప్రత్యక్షయుద్ధే ఉద్యద్భిః క్ష్వేళాహేషితబృంహితైః ప
త్తితురగగజారావైః వంచితః అస్మీతి శేషః ॥ ౩౦ ॥—॥యథేతి ॥ అ
హంయథాభూతలంత్యక్త్వా ఉచ్ఛ్రితం ఉన్నతంరథం ఆరుక్షం రుహబీ
జజన్మని ప్రాదుర్భావే లుఙ్ ఉత్తమఃశల ఇగుపధాదితి క్సః తథాప్యే

జహిహి మాంపలాయనాయేత్యర్థః ॥ ౩౧॥—ఇతీతి॥ ఇతీత్థం బహూని స్వారవాక్యంవిలప్య పదయోః ప్రణిపతంతం నమస్కుర్వంతంతంనృప సుతముత్తరంఅపరాంగెప్పృష్ఠేకలపు టెసముహుర్ముహూరాస్ఫాలయన్ మాఖైషీరితిసశబ్దంపరామృశంత్సన్ అమర్త్యపతెరిందిస్యసుతః అర్జునోపి గిరంవాదంసస్మితం ప్రవర్తయామాస ఉవాచేత్యర్థః॥ ౩౨ ॥ —ఉదితఇతి ॥ హెభద్రి విపరీతలక్షణయా అభద్రకులాధమెతియావత్ ఈదృశః రణభీరుః త్వం విరాటభూపతెః మహావీరస్య ఉదరాత్ గర్భాతాధముదితోసి జాతోసి కథంశబ్దో త్యాశ్చర్యే కారణగుణాహి కార్యగుణానారభంతెఇతి ప్రసిద్ధేర్విరుద్ధత్వావాశ్చర్యం; ప్రవయా అపివృద్ధోపియోవిరాటః పరెషాంశత్రూణాం సైన్యైస్సహ అధునాఅత్యంతవృద్ధభావెపీత్యర్థః కుతూహలాద్యుధ్యతె+హిరవ

హృదంతరంముక్త్వాకంతంప్రాణోధిరోహంతి ॥ ౩౧॥

X ॥ ఇతి బహువిలప్య పదయోః ప్రణిపతంతం నృపసుతం తమపరాంగెకరపుటెన ముహుర్ముహూరాస్ఫాలయన్ సస్మితంగిరమమర్త్యపతిసుతోపిప్రవర్తయామాస ॥ ౩౨ ॥ ప ॥ ఉదితోఽసివిరాటభూపతెరుదరాద్భద్రికథంత్వమీదృశః । ప్రవయాఅపి యః కుణః హృదంతరంహృనయమధ్యంత్యక్త్వాకంఠంఅధిరోహతిరుహేర్లట్॥

౩౧ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంబహూఅనేకధావిలప్యరుదిత్వాపాదయోః ప్రణిపతంతం నమస్కుర్వంతం నృపసుతం తం ఉత్తరం అపరాంగెపృష్ఠేకరపుటేనముహుర్ముహూరాస్ఫాలయన్ అమర్త్యపతికుమారోపి అర్జునోపిసస్మితం గిరంప్రవర్తయామాస ఉవాచేత్యర్థః వృతువర్తనెణ్యంతాల్లిట్॥౩౨॥ఉదితోసీతి॥హెభద్రవిరాటభూపతేరుదరెఈదృశః యుద్ధాద్భీరుస్త్వం కథ-ఉదితః ఉత్పన్నః అసి॥యఃవిరాటఃప్రవయాఅపివృద్ధోపి॥ని॥ప్రవయాస్థవిరోవృద్ధఇత్యమరః కుతూహలాత్ కు

ధారణే, అత్ర తాదృగ్రణధీరాదీదృగ్రణభీరూత్పత్తివర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమప్రభేదః ॥ వైతాళీయమ్ ॥ 33 ॥—సారథావితి ॥ సారథౌ మయి గతం భయం త్రాణం యస్య తథోక్తే సత్యపి రథీ రథికస్త్వం సంగరే యుద్ధే రిపుభ్యః శత్రుభ్యః బిభేషి యది త్రస్యసి చేత్ ఇతః స్వశత్రుభయప్రాప్తేరపి అన్యత్ వస్తు భుజం బాహుం ప్రతాపం భజంతీతి తద్భాజాం మత్స్యభువాం పితృవంశ్యానాం కేకయభువాం మాతృవంశ్యానాం ద్వయేషామపి మానస్య కర్తనం ఛేదః కిమితి కాకుః, త్వత్పలాయనముభయకులాకీర్తికరమిత్యర్థః, పునః కిమితి పాఠస్తు పునశ్శబ్దేన అన్యదితి లక్షయిత్వా కథంచిద్యోజ్యః ॥ స్వాగతా వృత్తమ్ ॥ 3౪ ॥—విస్తార్యేతి ॥ సంసది అంతఃపురస్త్రీసభాయాం విశృంఖలం నిర్నిరోధం వీరవాదం వర్ష్మోపి నః కశ్చన పాండవో భూదిత్యాదివీరాలాపం వీరస్యైవ వాదమితి చ విస్తార్య ఉద్ఘుష్య అద్య యుద్ధా

కూహలాత్పరసైన్యైరధునాపియుధ్యతే ॥ 33 ॥ సా
రథౌ గతభయేపి రథీత్వం సంగరే యది బిభేషి రిపుభ్యః ।
మత్స్యకేకయభువాంభుజభాజాం మానకర్తనమితో
పి(పునఃకిమ్)కిమన్యత్) ॥ 3౪ ॥ విస్తార్య సంసది విశృ
ఙ్ఖలవీరవాదం యుద్ధాత్పలాయితవతోద్య తవాంగకం

కౌతుకాత్ పరసైన్యైః శత్రుబలైః అధునాపి యుధ్యతే యుధసంపహరేలట్ ॥ 33 ॥—॥ సారథావితి ॥ సారథౌ యంతరి గతభయే సత్యపి రథీ రథికః త్వం సంగరే యుద్ధే ॥ని॥ ప్రతిజ్ఞాజిసంవిదాపత్సు సంగర ఇత్యమరః రిపుభ్యః భీత్రార్థానామిత్యపాదానత్వం బిభేషి యది మత్స్యకేకయభువాం భుజభాజాం రాజ్ఞాం ఇతోపి పునః మానకృంతనం కిం మానచ్ఛేదకః ॥ 3౪ ॥—॥ విస్తీర్యేతి ॥ సంసది సభాయాం మహత్తరం అతిమహాంతం వీరవాదం విస్తీర్య యుద్ధాత్ పలాయితవతః తవ అద్య కంపః అంతఃపురేషు వసతాం అబలాజనానాం స్త్రీజనానాం కు

త్పలాయితవతః తవాంగకమ్పః అంతఃపురేషు హసతాం ఏతావదేవత
వవీర్యమితి పరిహాసంకుర్వతాం అబలాజనానాం సమ్బంధినాం కుచ
యోః వల్గనానాం హాసక్షోభజనితకమ్పనానాం ఆచార్యఉపదెష్టా భవి
తా భవిష్యత్యేవ నతునభవిష్యతీత్యర్థః, యుద్ధేపలాయిత్వాగతంవీ
క్ష్య సకుచక్షోభంపాసిష్యంతీతిసముదాయార్థః, అత్ర స్త్రీణామె
వ తథాహాసే కిముతపురుషాణామిత్యర్థాంతరాక్షేపాదర్థాపత్త్యలం
కారః, తథా వస్తునా ప్రతీయతఇతివస్తునాలజ్కారధ్వనిః ॥ ౩౫ ॥
కియదితి ॥ హేఉత్తరే తె తవ సహోదరేణఉత్తరేణ ద్విషామంశుకం
వస్త్రాణీతిజాత్యేకవచనం, కియల్ కింమాత్రంఆనీతం ఆహృతం ఇత్యు
క్తప్రకారం సఖిభిరుక్తే ప్రశ్నేకృతేసతి భృశంమానేన ఉత్తరాయాః
శ్రేష్ఠాయాః మానయుక్తప్రతివాక్యాయాఇతివా ఉత్తరాయాస్తవద
నుజాయాః ఉత్తరం ప్రతివాక్యంకిం భవెదితిశేషః,తత్ ఉత్తరాయాః

పః । అన్తఃపురేషు హసతామబలాజనానా మాచా
ర్యఏవభవితాకుచవల్గనానామ్ ॥ ౩౫ ॥ కియద్ద్విషా
మంశుకమాహృతంతె సహోదరేణాతిసఖిభిరుక్తె । మానో
త్తరాయాభృశముత్తరాయాః కిముత్తరం బ్రూహితత

చవల్గనానాం స్తనకంపానాం ఆచార్యఏవమంత్ర వ్యాఖ్యాకృదాచా
ర్యఇత్యమరః భవితాభూసత్తాయాం లుట్ స్యతాసీతితాసిః॥౩౫॥—
కియదితి ॥ తెసహోదరేణ భ్రాత్రాద్విషాం శత్రూణాంకియత్ +కింశ
బ్దాత్పరిమాణెకిమిదంభ్యాంవోఘఇతివతుప్ వస్యఘాదేశశ్చ ఇదంకిమో
రీశ్కి ఇతికిమఃకీ ఆయనెయీతిఘస్యేయాదేశః యస్యేతిచేతిలోపః
ఉగితశ్చేతిజీప్ అంశుకంవస్త్రం జాత్యేకవచనం ఆహృతంఇతిసఖీభిః
ఉక్తెసతి హేఉత్తరతదాభృశమత్యంతం మానేనోత్తరాయాః శ్రేష్ఠా
యాః।ని॥ఉపర్యుదీచ్య శ్రేష్ఠెష్వప్యుత్తరస్స్యాదిత్యమరఃఉత్తరాయాస్తవ
ద్భగిన్యాః ఉత్తరం ప్రతివచనం కింత్వం బ్రూహిబ్రూఞ్ వ్యక్తాయాం

ప్రతివాక్యం హేడుత్తరత్వంబ్రూహి వద, త్వత్పలాయనం మానధన మద్భిష్యావ్యాస్యామమావ్యకీర్తికరమితిభావః ॥ ౩౬ ॥—జరఠఇతి కించేత్యప్యర్థః, తవజనకః విరాటః జరఠః అతివృద్ధః, మాతులాస్త్వ న్మాతృభ్రాతరః కీచకాః అంతం నాశం అగుగతాః + ఇణఃకర్తరిలు జ్, త్వంచ ఏకకః నిస్సారఏకశ్చఅల్పార్థేకన్ (౧) అతః అత్రియ ద్ధైర్యం నయాసి యదినప్రాప్నోషిచేత్ తర్హి ఇదం రాజ్యం మా త్స్యం తే తవవశే ప్రభుత్వే నభవిష్యతి నస్థాస్యతి (౨) నకేవలము భయవంశ్యానాం మానహానిరపితు తవరాజ్యహానిశ్చభవతీత్యర్థః॥౩౭ తదితి ॥ తత్రస్మాత్పలాయనస్య భయస్యవా బహుదోషాకరత్వాద్ధేతో రిత్యర్థః, ఇదం సాధ్వసంభయంవిజహీహిత్యజ + జహాతేర్విపూర్వా

(దో)ము త్తరత్వమ్ ॥ ౩౬ ॥ ప ॥ జరఠోజనకోపిమా
తులాశ్శతమప్య స్తమగు స్త్వమేకకః ॥ యదియాసినధై
ర్యమత్రితేనవశే రాష్ట్రమిదంభవిష్యతి ॥ ౩౭॥ప॥తది
దంవిజహీహిసాధ్వసంకురుపాణౌతృణతాంకురుష్వపి ॥

వాచిలోట్ ॥ ౩౬ ॥—॥జరఠఇతి॥ జనకోపిజరఠఃవృద్ధః।ని॥జరఠఃకర్కశే జీర్ణే ఇతి వైజయంతీశతంశతసంఖ్యాకాః ॥ని॥ వింశత్యాద్యాస్సదైక త్వేసర్వాస్సంఖ్యేయసంఖ్యయోరిత్యమరఃమాతులాఅపి।ని।మాతుభ్రాతా తుమాతులఇత్యమరః అంతంనాశంఅగుః ఇణ్గతౌలుఙ్ ఇణోగా లుఙితిగాదేశః గాతిస్థేతిసిచోలుక్ అతఇతి శ్లుర్జస్ త్వంఏకకః అత్రియుద్ధైర్యం నయాసియదియాప్రాపణెలట్ ఇదంరాష్ట్రంతెవశే న భవిష్యతిభూసత్తాయాంలృట్ ॥ ౩౭ ॥—॥ తదితి ॥ తత్రస్మాత్ కారణాత్ ఇదంసాధ్వసంభయం విజహీహిత్యజఓహాక్త్యాగేలోట్

---

(౧) ఇదముయుక్తం ఏకకఃఅసహాయః+ఏకాదాకినిచ్చాసహాయఇ త్యత్రచకారాదసహాయార్థేకన్ । (౨) వశఆయత్తతాయాంస్పృ ధ్వశమిచ్ఛాప్రభుత్వయోరితివిశ్వః॥

ల్లోట్, ఈహల్యఘోరిత్యనభ్యాసాకారస్యేత్వం, పాణౌ తృణతాం కార్ముకం ముద గృహాణేత్యర్థః కురుషుదురోధనాదిష్వపివిషయే తృణతాం తృణాభావం కురు కురూనపి తృణకల్పత్వేనభావయేత్యర్థః, ధైర్యశౌర్యాభ్యామితిభావః ॥ ని ॥ తృణతాస్యాత్తృణత్వేపితృణతా కార్ముకేపిచేతివిశ్వః ॥ కించేతిత్వర్థః, మత్స్యానాం జనపదానాం మీనానాంచపతేః ప్రభోః + పతిస్సమాసఏవేతిఘిసంజ్ఞానియమాత్ జసిఘేర్ఙితీతిగుణః పూర్వరూపంచ తే తవ వాహినీనాం సేనానాం నదీనాంచ ముఖభాగే అగ్రదేశే వల్గనం సంచారః క్షమం ఉచితం + ఖలు రామంత్రిణ ॥ ని ॥ సేనానద్యోస్తువాహినీత్యమరః ॥ అత్ర పూర్వార్థే త్యాగాద్యనేకక్రియాయాగపద్యాభిధానాత్సముచ్చయః, ఉత్తరార్ధే మత్స్యపతిత్వవాహినీముఖసంచారయోరనురూపసంఘటనవర్ణనాత్సమాలఙ్కారః, శ్లేషభిత్తికామూలాభేదాధ్యవసాయాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇత్యనయోరంగాంగిభావేనసఙ్కరః, అస్యచ సముచ్చయేనసంసృష్టిః, ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరోవా ॥ వైతాలీయమ్ ॥ ౩౭ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతి ఉక్తప్రకారేణాశ్వాస్య విశోకంకృత్వా తమితి శేషః,

తవమత్స్యపతేస్తువాహినీముఖభాగే ఖలువల్గనం క్షమమ్ ॥ ౩౭ ॥ ౪ ॥ ఇత్యాశ్వాస్యపిత్రువనాటవీ తట.

ఈహల్యఘోరితిఈకారః పాణౌహస్తేతృణతాంధనుఃకురు కురుష్వపి తృణతాంతృణత్వం కురుమత్స్యపతేః- మత్స్యదేశాధిపస్య మీనాధిపస్య తవతువాహిన్యాస్సేనాయానద్యాశ్చ ॥ ని ॥ వాహినీస్యాత్తరంగిణ్యాం సేనాసైన్యప్రదేశయోరితి విశ్వఃముఖభాగేఅభిముఖప్రదేశే ముఖంనిస్సరణేవక్త్రేప్రారమ్భోపాయయోరపీతివిశ్వః వల్గనంచలనంక్షమంఖలుయుక్తంఖలుమత్స్యానాం ప్రవాహాభిముఖగమనాత్తథాపి సేనాభిముఖగమనం యుక్తమితిభావః ॥ ౩౭ ॥—॥ఇతీతి॥ఇతీత్థంసమాశ్వాస్యపిత్రువనస్యశ్మశానస్యఅటవ్యాఅరణ్యస్యతటంఉపేత్య

ఉత్తరమిత్యర్థః, పితృవనస్య శ్మశానస్య సమ్బన్ధి అటవీతటమరణ్య
ప్రదేశముపేత్య శమీవిటపినః శమీవృక్షస్య కోటేః అగ్రాత్ సమాటీ
కితాస్సమానీతాః కిరీటః ఇన్ద్రదత్తః శఙ్ఖః దేవదత్తః చాపః గాండీనః ని
షఙ్గౌ అక్షయతూణీరౌ తే సర్వే యేన తథోక్తః, జయలక్ష్మ్యాః పరిణ
యనస్య పాణిగ్రహణస్య యోగ్యతాం సమ్పాదయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా
ఖండితః త్యక్తః షండభావః నపుంసకత్వం యేనసః అయమాఖండలసు
తోఽర్జునః నిజస్య తత్త్వస్య స్వరూపస్య పాండవత్వాదేర్వ్యాకరణే
న వివరణేన హేతునా శతధా శతప్రకారం పల్లవితముత్పన్నం ధార్ష్ట్యం
ధృష్టత్వం ధైర్యమితియావత్ తత్ యస్య తథోక్తేన తేనైవ యః ప్రథ
మం రథికః తేనైవ యస్తథాభూతః తేనైవేతి వా అర్థః సుధేష్ణాపత్యేన
ఉత్తరేణ కల్పితం సారథ్యశిల్పం సారథివ్యాపారః యస్మింస్తం రథమధి
రుహ్య క్షణేన సపత్నసైన్యస్య శత్రుసేనాయాః బడబావహ్నిర్బభూవ

> ముపేత్య శమీవిటపికోటీసమాటీకితకిరీటశఙ్ఖచాప ని
> షఙ్గో జయలక్ష్మీపరిణయనయోగ్యతాం సంపాదయితు
> మివ ఖండితషండభావో యమాఖండలసుతో నిజతత్త్వ
> వ్యాకరణపల్లవితధార్ష్ట్యేన తేనైవ సుధేష్ణాపత్యేన పరి
> కల్పితసారథ్యశిల్పం రథమధిరుహ్య క్షణేన వారినిధిపూ

శమీవిటపినః శమీతరోః కోటరాత్ సమానీతాని కిరీటం చాపం చ శం
ఖశ్చ తనుత్రం వర్మచ ఏతాని యేనసః ఆత్రాఽనుపసర్గ ఇతి కః జయల
క్ష్మ్యాః పరిణయస్య వివాహస్య యోగ్యతాం సంపాదయితుమివ ఖండి
తషండభావో యస్య తథాభూతః అయమాఖండలసుతః అర్జునః నిజ
తత్త్వస్య ఆత్మీయరూపస్య॥ని॥ తత్త్వం రూపే పరాత్మనీతి విశ్వః వ్యాకర
ణేన వ్యాఖ్యానేన పల్లవితధార్ష్ట్యేన అంకురితప్రాగల్భ్యేన తేనసు
ధేష్ణాపత్యేన ఉత్తరేణైవ పరికల్పితం సారథ్యశిల్పం సారథ్యక్రియాకౌ
శలం యస్య తం రథం అధిరుహ్య క్షణేన వారిధిపూరస్య సముద్రప్రవా

బాడబానలః వారినిధిపూరస్య సముద్రప్రవాహస్యేవ సమ్ముఖీనః అభిము
ఖం వర్తమానః బభూవ ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః ॥ ౩౯ ॥—॥
సంఖ్యేతి ॥ సవ్యసాచీ అర్జునః సంఖ్యామతీతం సంఖ్యాతీతం అసం
ఖ్యేయం తత్కౌరవబలం పురోఽగ్రే అవేక్ష్య తాదృశీమప్యాకరపి శరాసనప్ర
ణదాయక ఇత్యర్థః, చాపే గాండీవే సాచీభవన్తీం తిర్యక్ప్రసరన్తీం
దృశం దృష్టిం కించిదీషదేవ నతుపూర్ణామిత్యర్థః, విదధే అకరోత్
అసంఖ్యేయమపి పరబలం మమ గాండీవస్య క్రియాన్విషయ ఇతి ఈష
దాలోకనాభిప్రాయః, అతఏవ పరికరాలఙ్కారః, తాదృశీత్యు
క్తం ప్రపఞ్చయతి ॥ పార్వత్యేతి ॥ పార్వత్యా గౌర్యా స్నేహయోః
ఘృతస్య ప్రేమ్ణశ్చ ద్వయేనార్ద్రం నిజస్య పట్టవస్త్రస్య శకలం ఖండం
స్వయమాత్మనాన్యస్యాన్యస్య నిక్షిప్య నిక్షిప్య ఆదరాద్ద్విరుక్తిః నత్వన్యేన
న్యాసయిత్వేత్యర్థః, చికిత్సితం ప్రతికృతం వ్రణం యస్మింస్తాదృశం శి

రస్యః బడబావహ్నిరివ సపత్నసైన్యస్య సంముఖీనో బ
భూవ ॥ ౩౯ ॥ ప ॥ సంఖ్యాతీతమవేక్ష్య కౌరవబలం
తత్సవ్యసాచీ పురశ్చాపే తాదృశి కించిదేవ విదధే సాచీ భ
వంతీం దృశమ్ ॥ పార్వత్యా నిజపట్టవస్త్రశకలం స్నేహ(౧)

హాస్య బడబానల ఇవ సపత్నసైన్యస్య శత్రుబలస్య సంముఖీనః అభిముఖం
ధ్రష్టా + యథాముఖసమ్ముఖస్య దర్శనః ఖ ఇతి ఖః ఆయనేయీతిఖస్యేనః బ
భూవ ॥౩౮॥—సంఖ్యాతీతమితి । సవ్యసాచీ అర్జునః సంఖ్యాతీతం అ
సంఖ్యం ద్వితీయాశ్రితేతి సమాసః తత్ కౌరవాణాం బలం సైన్యం పురః అ
గ్రతః అవేక్ష్య పార్వత్యాః స్నేహయోః ప్రేమతైలయోర్ద్వయేన ఆ
ర్ద్రం క్లిన్నం నిజపట్టవస్త్రస్య శకలం న్యస్య న్యస్య నిక్షిప్య చికిత్సితం వ్రణం
యస్య తచ్ఛిరో యస్య తథాభూతః దేవోఽపి యం చాపం శ్లాఘతే శ్లాఘ్యకత్థ

---

౧) స్నేహస్తైలాదికరసద్రవ్యే స్యాత్సౌహృదేపి చేత్యుభయత్రాపి వి
శ్వః । శ్లాఘతే । అహో వజ్రసారస్య చాప ఇతి తదా తదా ప్రస్తౌతీత్యర్థః ॥

రః యస్యస దేవశ్శఙ్ఖోఽపి యంగాణ్డీవంశ్లాఘతే కిముతాన్య ఇత్యర్థా పత్తిరూపేణ వాక్యార్థేన కౌరవబలానాదరసమర్థనాద్వాక్యార్థ హేతుకకావ్యలింగార్థాపత్త్యోరంగాంగిభావేనసఙ్కరః, శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౪౦ ॥—నభసీతి ॥ తతో దేవదత్తే అర్జునశంఖే నభస్యాకాశే ప్రకర్షేణ ప్రసారి వ్యాపితం, నరేణార్జునేన దత్తం ఆధ్మానేన జనితం ధ్వనితం + ధ్వనతేర్భావే క్తః, దధానే సతి ద్విరదాః గజాః ముముహుః సంభ్రాన్తా బభూవుః, అశ్వా ముమూర్ఛుః మూర్ఛాంగతాః రథినః రథికాః చుక్షుభిరే క్షుభ్యన్తి స్మ భటాశ్చ బిభ్యుస్త్రేసుః, దేవదత్తఘోషేణ చతురంగమపి కౌరవబలమున్మాదితమభూదిత్యర్థః, అత్ర మోహాద్యనేకక్రియాయౌగపద్యాత్సముచ్చయాలఙ్కారః ॥ ఔపచ్ఛన్దసికమ్ ॥ ౪౧ ॥—పర్యాయేణేతి ॥ అథ పర్యాయేణ క్రమేణ ప్రకోష్ఠయోర్హస్తమూలయోః పాతితా ఆకర్షణేన ప్రవేశితా జ్యా

ద్వయాదర్శం స్వయం న్యస్య న్యస్యాచికిత్సితవ్రణాశి రాదేవోఽపియంశ్లాఘతే ॥ ౪౦ ॥ నభసి ప్రవిసారి దేవ దత్తేన రదత్తధ్వనితం తతో దధానే । ముముహుర్ద్విరదా ముమూర్ఛురశ్వా రథినశ్చుక్షుభిరే భటాశ్చ బిభ్యుః ॥౪౧॥ ప॥ పర్యాయేణాస్య గాణ్డీవః పాతితజ్యః ప్రకోష్ఠ

నేలట్ తాద్రుశిచాపేధనుషి కించిత ల్పం సాచీభవన్తీం తిర్యగ్భవన్తీం దృశం దృష్టిం విదధే చక్రే ॥౩౪॥—॥ నభసీతి ॥ దేవదత్తే అర్జునశంఖస్య దేవదత్త ఇతి నామ తస్మిన్ దేవైర్దత్తే ఇతిచ నభసి ఆకాశే ప్రవిసారి విసృత్వరం నరేణ అర్జునేన మనుజేన చ దత్తం ధ్వనితం ధ్వనిం దధానే సతి తతః తస్మాద్ధ్వనేః ద్విరదాః గజాః ముముహుః ముహ వైచిత్త్యే లిట్ అశ్వాః ముమూర్ఛుః మూర్ఛా మోహసముచ్ఛ్రాయయోః లిట్ రథినః చుక్షుభిరే క్షుభసంచలనే లిట్ భటాశ్చ యోధాశ్చ బిభ్యుః భీతిభయే లిట్ ॥ ౩౫ ॥—॥ పర్యాయేణేతి ॥ పర్యాయేణ అను

మౌర్వీ యస్య సః అస్యార్జునస్య గాండీవః చాపః గన్ధర్వైశ్చిత్రసే
నాదిభిస్సహ యుద్ధమారభ్య కృతం మౌనం నామ వ్రతం సమాపయత్ త్య
జతి స్మ। అర్జునో గాండీవం టంకారితవానిత్యర్థః। గన్ధర్వైర్యుద్ధప్రభృతి
కుత్రాపి యుద్ధాభావాదితి భావః, అత్ర గాండీవగుణటఙ్కారస్య మౌనవ్ర
తసమాప్తిరూపేణ కథనాత్పర్యాయోక్తిరలఙ్కారః। ని॥ పర్యాయోక్తం
తు గమ్యస్య వచోభంగ్యన్తరేణ యదితి లక్షణాత్ ॥ ౪౭ ॥—అథేతి ॥
అథ కరతలయోర్ద్వయమేవ మణ్డపస్తస్మిన్ కృతం తాణ్డవం నాట్యం
గుణాకర్షణవిమోచనవ్యాపారః యస్య తస్యార్జునస్య సవ్యసాచిత్వా
దితి భావః, గాణ్డీవస్య విస్ఫారేణ గుణటఙ్కారేణ ॥ని॥ విస్ఫారో ధ
నుషః స్వాన ఇత్యమరః ॥ అయం పురోవర్తీ పాణ్డవోऽర్జున ఇతి నిశ్చి
త్య అనుమాయ అయమర్జునః లీలయా నాయాసేన నిస్తీర్ణః అతిక్రా
న్తః దుస్తరః తరితుమశక్యః సన్ధా అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞైవ సిన్ధుస్స

యోః । గన్ధర్వయుద్ధమారభ్యకృతం మౌనం సమాప
యత్ ॥ ౪౭ ॥గ॥ అథకరతలద్వయమణ్డపకృతతాం
డవస్య గాండీవస్యవిస్ఫారేణపాణ్డవోऽయమితినిశ్చి
త్యలీలానిస్తీర్ణదుస్తరసన్ధాసిన్ధురయంపునరపినిర్బం

పూర్వ్యా ॥ ని ॥ ఆనుపూర్వీ(స్త్రి)యామావృత్పరిపాటిరనుక్రమః ప
ర్యాయశ్చేత్యమరః ప్రకోష్ఠయోః పాతితా జ్యా శింజినీ యస్య తథా
భూతః అస్యార్జునస్య గాండీవః ధనుః గన్ధర్వైర్యుద్ధం ఆరభ్యకృ
తం మౌనమభాషణవ్రతం సమాపయత్ +అష్టవ్యాప్త్రాణ్యన్తాల్లఙ్ ॥
౩౮ ॥ అథేతి ॥ అథానన్తరం కరతలద్వయమేవ మణ్డపస్తస్మిన్ కృ
తం తాండవం యేన తస్య గాండీవస్య విస్ఫారేణ అయం పాణ్డవః అర్జు
నః ఇతి నిశ్చిత్య లీలయా నిస్తీర్ణః దుస్తరః తరితుమశక్యః +ఈషద్దుస్సు
ష్వితిఖల్ సన్ధా ప్రతిజ్ఞైవ మర్యాదైవ వా ॥ని॥ సన్ధా ప్రతిజ్ఞా మర్యా
దేత్యమరః సిన్ధుర్యేన తథాభూతః పునరపి నిర్బన్ధం ఆగత ఇతి అర్థః

ముద్రః యేన తథోత్కర్షేణ పునరపి నిర్బంధుం నిరోద్ధుం రాజ్యామి
తి శేషః ఆగతః ఇత్యుత్కప్రకారయా అధృష్యయా దుర్నివారయా ని
జయా ఈర్ష్యయా మానసవికారేణ గుణేష్వపి దోషారోపాత్మకేన
రూక్షాః కలుషాః విపక్షాశ్శత్రవః తమర్జునం పూర్వపక్షాః ప్రతివా
దివాక్యోపన్యాసాః సిద్ధాంతం గ్రంథకర్త్రభిమతార్థమివ యుద్ధా
యయోద్ధుం దూషితుంచేతి తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి సూత్రేణ
చతుర్థీ' పర్యవారయన్ సర్వతో నిరుంధంతిస్మ, అత్ర గాండీవటంకా
రేణార్జునానుమానాదనుమానాలంకారః, తేన ఈర్ష్యాహేతుక
పరివారణసమర్థనాత్మక కావ్యలింగోజ్జీవనాత్ ద్వయోరంగాంగిభా
వేనసంకరః అత్ర కరతలద్వయమండపేతి పరంపరితరూపకేణ సం
ధాసింధురితి కేవలరూపకేణ సిద్ధాంతమిత్యుపమయా చ సంసృష్టిః, ఉప
మయా చార్జునప్రాబల్యకౌరవదౌర్బల్యయోః ప్రతీతేరలంకారేణవ
స్తుధ్వనిరిత్యపి ప్రాహుః ॥ ౪౩ ॥—విజయస్యేతి ॥ తతః పరివారణా
నంతరం పరస్సహస్రాః సహస్రాధికాః విమతానాం శత్రూ
ణాం ఇషవః బాణాః విజయస్యార్జునస్య రథే జగతాం భీతికరాః ఖ

ఘమాగత ఇత్యధృష్యయా నిజేర్ష్యయా రూక్షా విప
క్షాఃపూర్వపక్షాస్సిద్ధాంతమివయుద్ధాయతం పర్యవార
యన్ ॥ ౪౩॥ప॥విజయస్యరథేతతో నిపేతుర్విమతానా

మ్యయాఽనిజేర్ష్యయా అక్షాంత్యా రూక్షాః విపక్షాశ్శత్రవః పూర్వప
క్షాః సిద్ధాంతమివ తమర్జునం యుద్ధాయ పర్యవారయన్ వృఞ్ వర
ణే చురాదిణ్యంతాల్లఙ్ ॥౪౩॥విజయస్యేతి ॥ తతః విజయస్య అర్జున
స్య రథే పరస్సహస్రం సహస్రాత్పరాః కర్తృకరణాభ్యాం కృతా బహులమి
తి బహులగ్రహణాత్సుప్సుపేతి వా సమాసః పారస్కరాదిత్వాత్సుట్
విమతానాం శత్రూణాం ఇషవః బాణాః జనమేజయస్య యాగస్య మ
ఖస్య వేదిః మధ్యే జగతాం భీతికరాః అహిసంఘా ఇవ సర్పసమూహా

యజురాః అహిసంఘాస్సర్పసమూహాః జనమేజయస్య పారీక్షితస్య రాజ్ఞస్సమ్బన్ధిన్యాః యాగవేదేర్మధ్యే వహ్నికుండ ఇవ నిపేతుః అత్రాప్యుపమయా కౌరవబాణానాం సద్యో నశ్వరత్వప్రతీతేరలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ఔపచ్ఛన్దసికమ్ ॥౪౪॥—జమ్భేతి॥ అథ జగత్యేకః ముఖ్యః వీరః వైవక్షిక విశేషణవిశేషయ్యభావాత్సమాసః, జమ్భద్విషః ఇన్ద్రస్య తనయోఽర్జునోఽపి శరాణాం నిజబాణానాం పితృకాననే శ్మశానే వాసేన యో దోషః అశుచిత్వరూపః తం ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం రక్తతటినీషు శోణితనదీషు స్నపనైరభిషేచనైః భేత్తుం క్షాళితుమిచ్ఛన్ భేత్స్యన్నివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా, మహీయః శ్లాఘ్యం జన్యం యుద్ధం జృమ్భయితుం ప్రకటయితుం సమారభత ఉపక్రాన్తవాన్ ॥ ౪౫ ॥—

మిషవః పరస్సహస్రాః(౧) । జనమేజయయాగవేదిమ
ధ్యే జగతాం భీతికరా ఇవాహిసంఘాః ॥౪౪॥ జంభద్విషో
పి తనయో జగదేకవీరో జన్యం సమారభత జృంభయితుం
మహీయః । ప్రత్యర్థిరక్తతటినీస్నపనైశ్శరాణాం భే
త్స్యన్నివాథ పితృకాననవాసదోషమ్ ॥ ౪౫ ॥

ఇవ నిపేతుః + పత్ర గతౌ లిట్ నను అర్జునయుద్ధస్య ప్రాచీనత్వా జ్జనమేజయయాగస్యార్వాచీనత్వాదుపమానోపమేయభావానుపపత్తిరితి చేల్ క వేరుభయాపేక్షయా అధునికత్వాత్తద్వచనేతస్యోపపత్తిర్యుక్తేతి దిక్ ॥ ౪౪ ॥—॥ జంభద్విషఇతి ॥ అథానంతరం జగదేకవీరః జంభద్విషః ఇంద్రస్య తనయోపి అర్జునోపి ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం రక్తతటినీనాం శోణితనదీనాం స్నపనేన శరాణాం పితృకానన వాసేన శ్మశానవాసేన యో దోషస్తం భేత్స్యన్నివ మహీయః అతిమహత్ జన్యం యుద్ధం జృంభయితుం వర్ధయితుం సమారభత రభ రాభస్యే లఙ్

(౧) ॥ సి ॥ పరశ్శతాద్యాస్తేయేషాం పరాసంఖ్యా శతాదికాదిత్యసురః ॥

చలదితి ॥ చలద్భిర్ధావద్భిరశ్వైః రథైః ద్విపైశ్చ ఉత్థా ఉద్భూతాః రేణవః ధూళీః వరణస్రజాం స్వయంవరార్థపుష్పమాల్యానాం మధుభిర్మకరన్దరసైః శాంతిం క్షయం ప్రణీయ ప్రాపయ్య స్వయంసుఖమనావరణం యథా తథా దృష్టః రణః యాభిస్తథోక్తాః యథా భవేయుః తథా సురవామాః అప్సరసః గగనే ఆకాశే సమేయుః మిళంతి స్మ. అత్ర యుద్ధే నిశ్చిత్య నూతనవల్లభప్రాప్తిం గృహీతవరణస్రజో గగనే సంజగ్మురిత్యర్థః అత్ర రణరేణోర్వరణమాల్యరసేన క్షయాసంబద్ధేపి సమ్బన్ధరూపాతిశయోక్తేరర్జున హనిష్యమాణవీరభటానామసంఖ్యత్వరూపవస్తు వ్యంజికాయాః రసక్షయరణయోర్వాతు హేతుమత్త్వోక్తిరూపస్య హేత్వలంకారస్య చద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః॥ ౪౮ ।—కౌంతేయేతి ॥ అథ కౌంతేయస్యార్జునస్య సంబంధినః కర్ణద్వితయస్య శ్రోత్రయుగ్మస్య ఉపకంఠాభ్యాం సమీపాభ్యామేవ మౌ

(౧)చలదశ్వరథద్విపోత్థరేణూన్వరణస్రఙ్మధుభిః ప్రణీ
య శాంతిమ్। సుఖదృష్టరణా యథా భవేయుస్సురవామా
గగనే తథా సమేయుః ॥ ౪౮ ॥ ప ॥ కౌంతేయకర్ణ

॥ ౪౫ ॥ — వలదితి ॥ వలతః చలతః అశ్వరథద్విపాత్ ఉత్థాన్ రేణూన్ ధూళీః వరణస్రజాం వరణమాలానాం మధుభిర్మకరందైశ్శాంతిం ప్రణీయ ప్రాపయ్య సుఖేన దృష్టరణాః యథా భవేయుః భూసత్త్రాయాంలిజ్ తథా గగనే ఆకాశే సురవామా అప్సరసః సమేయుః ఆఙ్పూర్వాదిణ్ గతావిత్యస్మాల్లిఙ్ ॥ ౪౮ ॥—॥ కౌంతేయేతి ॥ కౌంతేయస్య అర్జునస్య కర్ణద్వితయస్య శ్రోత్రద్వయస్య ఉపకంఠస్సమీప ఏవ మౌహూర్తికః జ్యౌతిషికః తేన ఆవేదితా జైత్రయాత్రా యేషాం తైః

(౧) వలదితి పాఠే చక్రితో జిత్వరణాజ్ఞాపకాదనుదాత్తేత్త్వలక్షణమాత్మనేపదమనిత్యం। అత ఏవ వలతే వలతీతి చేతి భట్టమల్లః । తద్బీజాం రవలద్భూతనాలాదితి నైషధీయే ప్రయోగశ్చ ॥

హూర్తికాభ్యాం జ్యౌతిషికాభ్యాం ఆవేదితాజ్ఞాపితా జైత్రయాత్రా యేషాంతైరాకర్ణాకృష్టగుణముక్తైరిత్యర్థః, సవ్యసాచిత్వాత్కర్ణా ద్వితయేత్యుక్తం ఆసమంతాచ్ఛాతానితీక్ష్ణాని శల్యానిబాణాగ్రాణియే షాంతైర్భల్లైః బాణవిశేషైః కుబేరస్యాశా ఉత్తరదిక్ వైరిణాంకౌ రవాణాం ఆశా గోగ్రహణతృష్ణాచ ద్వయమపి రురుధే నిరుద్ధా భగ్నాచ అత్ర కుబేరదిశః కౌరవతృష్ణాయాశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేన రోధనావమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౪౭ ॥—ఉద్ధారేతి ॥ తదాసమీకే యుద్ధే తేన శక్రసుతేనార్జునేన ధనుషిగాండీవే చక్రీకృతే గుణాకర్షణేన మండలీకృతేసతి మార్గణానాం బాణానాం సమ్బంధినీషు ఉద్ధారః నిషంగాదాదానం సంధిస్సంధానం పరిముక్తిః ప్రయోగః తాసుతిసృషుక్రియాసు నిర్ధారణసప్తమీ, తాసాంమధ్య ఇత్యర్థః ఆద్యే ఉభే ప్రథమద్వితీయే ఉద్ధారసంధానక్రియే ద్వేఅపి అంతిమయా మోచనక్రియయాసహ సాయుజ్యమేకీ

ద్వితయోపకంఠమాహూర్తికావేదితజైత్రయాత్రైః।
ఆశాతతశ్శ్రైరురుధేనభల్లైరాశాకుబేరస్యచవైరిణాం
చ ॥ ౪౭ ॥వ॥ ఉద్ధారసంధిపరిముక్తిషుమార్గణానా
మాద్యేఉభేఅపితదాతిసృషుక్రియాసు। సాయుజ్యమా

ఆశాతానిసమంతాత్ క్ష్ణుతాని ॥ని॥ నిశితక్ష్ణుతశాతానితేజితేఇత్యమరః శల్యానియేషాంతైర్భల్లైర్బాణైః॥ని॥భల్లోభల్లైచబాణస్యాదితి విశ్వః కుబేరస్యఆశాదిక్చవైరిణాంశత్రూణాం ఆశాతృష్ణాచ ॥ ని ॥ ఆశాతృష్ణాదిశోః ప్రోక్తేతి విశ్వః ॥ రురుధే + రుధిర్ ఆవరణే కర్మణిలిట్ ॥ ౪౭ ॥ — ॥ ఉద్ధారేతి ॥ సమీకే యుద్ధే తేన శక్రసుతేన అర్జునేన ధనుషిచక్రీకృతేసతి మార్గణానాం బాణానాం ఉద్ధారసంధిపరిముక్తిషు ఉద్ధారః నిషంగాదుద్ధృతిః సంధిర్ధనుషాసంధానంపరిముక్తిర్మోచనం ఏతమాసు తిసృషు క్రియాసుకర్మసు మధ్యే

భావమాపతుః ప్రాప్తేఇవెత్యుత్ప్రేక్షా లాఘవాతిశయాదజ్ఞేయాంధా
నసంధానంశరాణాం మోచనమేన సర్వైర్దృశ్యఇత్యర్థః ॥ ౪౮॥
యద్ధేతి । కటావెవకటకౌ కుంభౌ తాభ్యాంనిస్సృతాని నిర్గతాని
అంభాంసి మదజలాని యేషాంతథోక్తాః అన్యత్రనితమ్బనిస్సృతనిర్ఝ
రోదకాః అతఏవ భృతాఃధృతాః గర్వస్యాహంకారరసస్య విప్రుషః
బిందవః యైః తథోక్తానినస్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా, తత్ర యద్ధసీమ్ని రణ
భువి మూర్ఛితాన్వ్యపృష్టాః కుంజరాః గజాః సఃఅర్జునః తస్యా
ర్జునస్య తాతః పితాఇంద్రః శైలానాంసంచయాః సమూహానివ ల
క్ష్యం శరవ్యం అకరోత్ గజానవధీదిత్యర్థః॥ఉపమోత్ప్రేక్షయోస్సం
సృష్టిః యద్వా భుజగర్వవిప్రుషాం ఉచ్ఛ్రితానిత్యపపాఠే భ్రమేణభు
జయోర్గర్వవిప్రుషాం గర్వాతిశయానామిత్యర్థః ఉచ్ఛ్రితాః ఉ
న్నతానితినృసింహప్రలపితం తత్కిం కేనసంగతమితి సహృదయాః

పతురివాంతిమయాసమీకెదక్రిక్ర్య లెధనుషి శక్రసు తెన
తెన॥౪౮॥ప॥యద్ధసీమ్ని(భుజ)భృత) గర్వవిప్రు(షా)
షో)మూర్ఛితాః కటకనిస్సృతాంభసః। తత్రలక్ష్యమ

ఆద్యేఉభేఅపి ఉద్ధారసంధిరూపేక్రియె ఈచమాపేద్ది వచనమితి ప్రగృ
హ్యసంజ్ఞాతదాలస్తిః కాలెఅంతిమయామ క్రిక్రియయాఅంతాచ్ఛేతి
డిమచ్. సాయుజ్యం ఆపతురివ అప్యవ్యాప్తౌలిట్ హస్తలాఘవాజ్జన్మై
సుధ్యారసంధీనదదృశాతెము క్తిరేవ దదృశెఇతిభావః ॥ ౪౮ ॥—॥ యు
ద్ధేతి।తత్ర యుద్ధసీమ్నిసఃఅర్జునః భుజగర్వస్య విప్రుషాదాహేనమూ
ర్ఛితాః అతఏవకటకేభ్యః గండేభ్యః ॥ ని ॥ గండఃకటోమదోదాన
మిత్యమరః। స్వార్థేకః ॥ అన్యత్ర కటకేభ్యః నితమ్బేభ్యః ॥ ని ॥
భూభృన్నితంబేవలయె చక్రేచ కటకోస్త్రియామిత్యమరః ॥ నిస్సృ
తాని గళితాని అంభాంసి మదోదకాని ప్రస్రవణాంభాంసిచ యేషాం
తాః కుంజరాః గజాః తస్యతాతః ఇంద్రః శైలసంచయాః ప్ర

వకలయన్తు రథోద్ధతాన్వృత్తమ్ ॥ ౪౯ ॥— కాణ్డైరితి ॥ ప్రచణ్డత
రా అతిభీషణా దోషా బాహూ యస్య సః ॥ ని ॥ భుజబాహూ ప్రవే
ష్టో దోరిత్యమరః॥ పాణ్డుసూనురర్జునః నిద్రాస్యతాం అగ్రే ప్రస్వా
పనాస్త్రేణ శయనం కరిష్యతాం నిఖిలానాం వైరిమహీపతీనాం శత్రురా
జానాం పృథూః స్థూలాయతాః ఉపధానానాముపబర్హణానాం పఙ్క్తీః
శిరోభాగక్షేప్యతూలాదినిర్మితయన్త్రవిశేష ఉపధానః ఉత్పాదయన్
జనయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా యుధియద్ధ కాణ్డైర్బాణైః ॥ ని ॥ కాణ్డో
స్త్రీ దణ్డబాణార్వవర్గావసరవారిష్విత్యమరః ॥ కరిమణ్డలానాం గ
జబృన్దానాం శుణ్డాః కరాన్ అధః భూతలే అపాతయత్ పాతిత
వాన్ ॥ ౫౦ ॥ విశాలేతి ॥ మహాన్తః కరిణో గజాః దేహస్య మధ్యే
విజయస్య అర్జునస్య అస్త్రేణ బాణేన దత్తం కృతం విశాలం విస్తీర్ణం

కరోత్కుఞ్జరాన్ తస్య తాత ఇవ శైలసఞ్చయాన్ ॥౪॥

ప॥ కాణ్డైరపాతయదధః కరిమణ్డలానాం శుణ్డాః
ప్రచణ్డతరదోర్యుధి పాణ్డుసూనుః । నిద్రాస్యతాం ని
ఖిలవైరిమహీపతీనా ముత్పాదయన్నివ పృథూరుప
ధానపఙ్క్తీః ॥ ౫౦ ॥ప॥ విశాలరన్ధ్రం విజయాస్త్ర

ర్వతసఙ్ఘానివ లక్ష్యం శరవ్యం అతనోత్ తనువిస్తారెలజ్ ॥ ౪౯ ॥
॥ — ॥ కాణ్డైరితి ॥ యుధి ప్రచణ్డతరా దోషా యస్య స పాం
డుసూనుః అర్జునః నిద్రాస్యతాం నిఖిలానాం వైరిమహీపతీనాం శ
త్రుభూపతీనాం పృథూః మహతీః ఉపధానానాం ॥ ని ॥ ఉపధానం
తూపబర్హమిత్యమరః, పఙ్క్తీః ఆవలీః ఉత్పాదయన్నివ కాణ్డైః
బాణైః ॥ని॥ కాణ్డోనాళే తరుస్కన్ధే బాణే చేతి విశ్వః ॥ కరిమణ్డలానాం
గజకదమ్బానాం శుణ్డాః కరాన్ ॥ని॥ శుణ్డా విజలహస్తిన్యాం మదిరాక
రిహస్తయోరితి విశ్వః అధః అపాతయత్ పత్లృగతౌ ణిజన్తాల్లఙ్ ॥౫౦॥
విశాలేతి ॥ విజయస్య అర్జునస్య అస్త్రైర్దత్తం విశాలం రన్ధ్రం

రంధ్రిం దధతస్సంతః స్కందస్య కుమారస్వామినశ్శక్త్యానామాయుధే న క్షతా రంధ్రితా మెఖలా మధ్యదేశః యస్యతస్య క్రౌంచస్య నామపర్వతస్య లీలాం వినష్ఫ్రుః స్వీచక్రుః, అత్రాన్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవేనల క్షిన్యశలీలాక్షేపాదసంభవద్ధర్మసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః ॥ ౫౧ ॥—ఆధోరణస్యేతి ॥ ఏకాకాచిత్సురవధూర్దేవాంగనాదివమాకాశంప్రతి ఉత్పతితే కించ పతతా ఆధోరణస్య గజారూఢస్య శిరసా అర్జునబాణచ్ఛిన్నేనేతి శేషః, అర్ధమార్గే మార్గమధ్యే సంధానం సమ్బంధం భజతీతితద్భాజి కబంధే అపమూర్ధకళేబరే కస్మింశ్చిత్ స్రజం వరణమాల్యంన్యస్య నిక్షిప్య నవసురభ్రాంత్యేతి భావః అథ నిక్షేపానంతరం బద్ధంమానంయేన తస్మాదచేతనత్వేన గతసల్లాపాత్తస్మాత్ ఉక్తవిధకబంధాత్ భియా భయేన దివి ఆకాశేమార్గంపలాయత ధావతిస్మ; అత్ర మానజన్యభయస్యవిశేషణగత్యాపలాయనహే

దత్తం దేహస్యమధ్యేదధతో మహాంతః । స్కందస్య
శక్త్యాక్షతమెఖలస్య క్రౌంచస్యలీలాంకరిణో వివవ్రుః॥
౫౧॥ ఆధోరణస్యశిరసాపతతార్ధమార్గే సంధానభా
జిదివముత్పతితేకబన్ధే । న్యస్యస్రజంసురవధూరథబ

దేహస్యమధ్యేదధతః నాభ్యస్యాచ్ఛతురితిసమభావః మహాంతఃకరిణః గజాః స్కందస్య కుమారస్య శక్త్యాశక్త్యాఖ్యాయుధేనక్షతా మెఖలా నితంబభూమిర్యస్యతస్య॥ని॥ మేఖలాఖడ్గబంధేస్యాత్కాంచీశైలనితంబయోరితివిశ్వః॥ క్రౌంచస్య క్రౌంచాఖ్యపర్వతస్యలీలాం శోభాం లీలామివలీలామితి నిదర్శనావినవ్రుః వృషభ్ వరణాలిట్ ॥ ౫౧ ॥—॥ ఆధోరణస్యేతి ॥ పతతా అధఃపతతా అధోరణస్య హస్తిపకస్య శిరసా అర్ధమార్గేసంధానభాజికబంధే మూర్ధరహితే దేహేదివం ఆకాశం ఉత్పతితే ఊర్ధ్వంగచ్ఛతి సతి ఏకాసురవధూః స్రజంన్యస్యనిక్షిప్య అథానంతరం బద్ధమానాత్ తస్మాత్భియాభయేన దిశిమార్గం ప

తుత్వాత్ప్రబాధార్థహేతుక కావ్యలింగస్య భ్రాంతిమదుజ్జీవితత్వాద్ద్వ యోస్సంకరః, యత్తుగతి ప్రాణం దృష్ట్వా లజ్జావతీబభూవేత్యర్థ ఇతి నృసింహః తదనాఘ్రాతశృంగారగ్రంథస్య న చోద్యం త్రాసేన సంచారిణో లజ్జోదయస్యలోకశాస్త్రోభయవిరుద్ధత్వాదితి ॥ ౫౨ ॥—తుంగా ఇతి ॥ తుంగాః ఉన్నతాః గజాశ్చ జవనాః జవాధికాః తురగా అశ్వాశ్చ వీరాః శౌర్యశాలినః యోధాశ్చ తేనార్జునేన నిహతాశ్ఛన్నాస్సంతః అత్ర యుద్ధభూమౌ నిబిడం సంబాధం యథాతథా నిద్రాస్యతః అగ్రే ప్రస్వాపనాస్త్రేణ శయిష్యతః నరేంద్రాణాం రాజ్ఞాం సంఘాత్ ప్రాక్ పూర్వమేవ సమ్యగసంబాధం యథాతథా అవకాశస్య శయనస్థలస్య గ్రహీతుమిచ్ఛయా జిఘృక్షమేవేత్యుత్ప్రేక్షా, భువం ప్రత్యాశుజగ్ముః సమ్బాధే సతి నరేంద్రాపేక్షయా దుర్బలానామవకాశస్య దుర్లభత్వాదితి భావః ॥ ౫౩ ॥—గంగేతి ॥ పురాసృష్టికాలే విధాత్రా బ్రహ్మణా

బ్రహ్మాణ్డాత్తస్మాద్భియా దిక్పలాయత దూరమేకా ॥ ౫౨
ప॥ తుంగా గజాశ్చ జవనాస్తురగాశ్చ వీరా యోధాశ్చ తే
ననిహతా భువమాశుజగ్ముః । నిద్రాస్యతో నిబిడమత్ర
నరేంద్ర సంఘాత్ప్రాగేవ సమ్యగవకాశజిఘృక్షయేవ
౫౩॥ ప॥ గంగాసితా రవిసుతాప్యసితా పిశంగీ చక్రే త

లాయత అయపయగతౌ పరాపూర్వాదస్మాల్లఙ్ ఉపసర్గస్యాయతౌ వితి రేఫస్యలత్వమ్ ॥ ౪౫ ॥—॥ తుంగా ఇతి ॥ తేనార్జునేన నిహతాః నిపాతితాః తుంగా ఉన్నతా గజాశ్చ జవనాః ॥ ని ॥ జవనస్తు జవాధిక ఇత్యమరః తురగాశ్చ అశ్వాశ్చ వీరాః శూరాః యోధాశ్చ భటాశ్చ అత్ర నిభృతం నిద్రాస్యతాం నృపేంద్రాణాం రాజశ్రేష్ఠానాం సంఘాత సమూహాత్ ప్రాగేవ పూర్వమేవ సమ్యగవకాశస్య సమీచీనప్రదేశస్య జిఘృక్షయేవ గ్రహీతుమిచ్ఛయేవ ఆశుశీఘ్రం భువంజగ్ముః + గ్రీష్మ గతౌ లిట్ ॥ ౪౬ ॥—॥ గంగామితి ॥ పురా పూర్వం విరించ్యా

గంగా నామ సితా శ్వేతా తటినీ నదీ చక్రే సృష్టా, రవిసుతా యమునా నామ
అసితా నీలా తటిన్యపి చక్రే, తయోర్గంగాయమునయోస్సహచరీ సఖీ స
రస్వతీ నామ పిశంగీ పింగళా + గౌరాదిత్వాత్ జీష్, తటినీ చక్రే రుచా కాం
త్యా శోణా రక్తా కాచిత్ తటినీ న చక్రే ఇతి కిల ఉక్తప్రకారా రాద్ధేత్యారవే
త్యుత్ప్రేక్షా, అర్జునేన బాణానామాళిభిః పఙ్క్తిభిః అసృక్సరితాం
రక్తనదీనాం శతం వితేనే సృష్టం, అత్ర గంగా సితా రవిసుతా హ్యసితా
పిశంగీ చక్రే తయోస్సహచరీ చ పురా విధాత్రేత్యేవ పూర్వార్ధం ద్వి
తీయాంతపాఠే తు విరించిరితి వ్యత్యయతో ఽనుషంగః, చక్రే ఇత్యస్య స్థల
త్రయే కర్తర్యేకత్ర కర్మణి చ ప్రయోగమాశ్రిత్య అన్వయాయోగ
శ్చ; యద్యపి శోణో నదః విధాత్రా సృష్ట ఏవ, తథాపి న స నదీ అత ఏవ
శోణా రుచా తటినీత్యుక్తమ్ ॥ ౫౪ ॥ --కర్ణ ఇతి ॥ తతః యుధి య
ద్ధదేశే ఇదం సర్వత్రాన్వేష్యం కర్ణో రాధేయః క్వ కుత్ర స్త ఇత్యుక్తప్ర
కారస్య గవేషణస్యాన్వేషణస్య విషయే పాత్రే పలాయితే సతీతి యావ

యోస్సహచరీ చ పురా విధాత్రా । శోణా రుచా న తటినీ
తి కిలార్జునేన బాణాళిభిస్శతమసృక్సరితాం వితేనే ॥
౫౪॥ వ॥ కర్ణః క్వేతి గవేషణస్య విషయే గాంధారనాథే
పునర్నిర్గన్తుం ధృతదిగ్భ్రమే వికలితచ్ఛత్రేఽపి దు

ష్టా గంగాం సితాం శుభ్రవర్ణాం రవిసుతాం యమునాం అసితాం శ్యా
మాం తయోర్నద్యోస్సహచరీం సరస్వతీం చ పిశంగీం పింగాం పిశంగాదు
పసంఖ్యానమితి జీష్ + చక్రే డుకృఞ్ కరణే లిట్ రుచా శోణా ॥ని॥ శోణః
కోకనదచ్ఛవిరిత్యమరః తటినీ నదీ న చక్రే తేనేతి శేషః కర్మణి లిట్ ఇ
తి కిల ఇతి అర్జునేన బాణాళిభిః శరశ్రేణీభిః అసృక్సరితాం రక్తనదీ
నాం శతం వితేనే తను విస్తారే కర్మణి లిట్ ॥ ౫౪ ॥—॥ కర్ణ ఇతి॥ క
ర్ణః క్వేతి కుత్ర వర్తతే ఇతి గవేషణస్య అన్వేషణస్య విషయే గోచరే
సతి గాంధారనాథే శకునౌ పునర్నిర్గన్తుం పునః నిర్యాతుం ధృతః

వత్, గాంధారనాథే పునః శకునౌ తు నిర్గంతుం అన్యత్రయాతుంధృ
తః దిశాంభ్రమః (ప్రాచ్యాదౌ ప్రతీచ్యాదిజ్ఞానం) యేన తథోక్తే సతి
దుర్యోధనేపి వికలితంఛిన్నం ఛత్రంయస్యతథోక్తే సతి ద్రోణేపి క్షపి
తంనాశితంధ్వజం యస్యతథోక్తే సతి తస్యద్రోణస్య ఆత్మజే అశ్వత్థా
మ్నిన్యక్కృతః ధనుషఃభంగః భేదః యస్య తథోక్తే సతి సరితః గంగా
యాస్సుతే భీష్మేపి మూర్ఛాస్యాస్తీతిమూర్ఛాలేసతి సా కురూణాం
చమూః సేనా మమ్లౌమ్లానాభూత్ అత్రపలాయనాద్యనేకక్రియాయా
గపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః ॥ శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౫౨ ॥—॥
వీణేతి ॥ వీణాప్రియోమునీంద్రః వీణామునీంద్రః నారదః + శాకపా
ర్థివాదిత్వాత్సమాసః, విజయస్యార్జునస్యయుద్ధం నీరంధ్రభావేనా
విచ్ఛేదేననిరీక్షమాణః పశ్యన్సన్ అగ్రే ఆకాశే హస్తయోరర్పితైః
హస్తాభ్యాంగృహీతైరిత్యర్థః, ఆనందాజ్జాతైరానందజైః అశ్రుభి
ర్బాష్పజలైరేవ అహ్నిభవంఆహ్నికం కృత్యం మధ్యాహ్నస్నానస

రోధనే । ద్రోణేపిక్షపితధ్వజేకృతధనుర్భంగేపి త
స్యాత్మజేమూర్ఛాలేసరితస్సుతేపియుధిసామమ్లౌ కు
రూణాంచమూః ॥ ౫౫ ॥ప॥ వీణామునీంద్రోవిజయ
స్యయుద్ధం నీరంధ్రభావేన నిరీక్షమాణః । ఆనందజైర

దిగ్భ్రమోయేనతస్మిన్ సతి దుర్యోధనేపి విదళితచ్ఛత్రే సతిద్రోణే
పిక్షపితధ్వజేకృత్తకేతనేసతి తస్యాత్మజేపి అశ్వత్థామ్నిన్యక్కృతఃధను
ర్భంగో యస్యతస్మిన్సతిసరితః సుతేపిభీష్మేపి మూర్ఛాలేమూర్ఛా
వతిసతి సిధ్మాదిత్వాల్లచ్, సాకురూణాంచమూః సేనాయుధియుద్ధే మ
మ్లౌ గ్లానిమ్లైహర్షక్షయేలిట్ ॥ ౫౫ ॥—॥ వీణేతి ॥ వీణామునీం
ద్రోపి నారదోపివిజయస్య అర్జునస్యయుద్ధం నీరంధ్రభావేన అవి
చ్ఛేదేన నిరీక్షమాణస్సన్ అభ్రే ఆకాశే హస్తేఽర్పితైః ఆనందజైః ర
శ్రుభిరేవ ఆనందబాష్పైరేవ అహ్నిభవంఆహ్నికంకాలాట్ఠఞ్ అహ్ని

స్త్వావందనాదికార్యంచక్రేఅసమ్బంధేసమ్బంధరూపాతిశయోక్తిః॥ఇం
ద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥ ౫౮ ॥—విస్మయేతి ॥ విస్మయః ఆశ్చర్యమేవార్ణ
వస్సముద్రః తస్యవిభావరీ విభుం చంద్రమితి పరమ్పరితరూపకం, అ
త్యాశ్చర్యప్రవర్ధకమిత్యర్థః విజయస్యార్జునస్య విక్రమంవీక్ష్యవీ
క్ష్య ఆదరాద్విరుక్తిః సా మనోరథభంగాద్ద్వేషిత్వేన ప్రసిద్ధా ఉర్వ
శ్యపి అఖిలానామప్సరసాంగణైస్సహ ఉత్తమాంగంశిరః అకమ్పత్,
శ్లాఘయామాసేత్యర్థః, అత్రాపి శబ్దసూచ్య తాదృగ్విద్వేషవత్యా
ఉర్వశ్యాపి శ్లాఘనే కిముతాన్యాభిరిత్యర్థాంతరాక్షేపాదర్థాప
త్త్యలంకారః ॥ రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ ౫౯ ॥—వపురితి ॥ వపుర్నిజదే
హం అస్త్రేభ్యః అర్జునబాణేభ్యః సాత్కృతవతామర్పితవతాం +తద
ధీనవదనేచేతిసాతిప్రత్యయః; సుభటానాం సురీభూతానాం వరణార్థం

శ్రుభిరేవచక్రే హస్తార్పితైర్దాహ్నికకృత్య మభ్రే ॥
౫౮ ॥ ప॥ విస్మయార్ణవవిభావరీవిభుంవీక్ష్యవీక్ష్యవి
జయస్యవిక్రమమ్ । ఉత్తమాంగమఖిలాప్సరోగణై
రుర్వశీనభసిసాప్యకమ్పయత్ ॥ ౫౯ ॥ ప ॥ వపురస్త్ర
సాత్కృతవతాంసుభటానాంవరణస్రజేవిబుధవార వ

ష్టఘూరేవేతి నియమాన్నటిలోపః తచ్చతత్కృత్యం కర్మచక్రేడు
కృఞ్కరణేలిట్ ॥ ౫౮ ॥—॥విస్మయేతి ॥ విస్మయఏవాంబుధిస్సము
ద్రః తస్యవిభావరీవిభుం చంద్రం ఆశ్చర్యవర్ధకమితియావత్ విజ
యస్య అర్జునస్య విక్రమంపరాక్రమం వీక్ష్యవీక్ష్యనభసి ఆకాశే అ
ఖిలానామప్సరసాంగణైః వినాపితద్యోగమితి సహార్థేతృతీయా సా
ఉర్వశ్యపి పూర్వద్వేషయుక్తాపీత్యపి శబ్దార్థః ఉత్తమాంగంశిరః అ
కంపయత్ + కపిచలనేణ్యంతాల్లఙ్ ॥ ౫౯ ॥—॥ వపురితి ॥ వపుః
గాత్రం అస్త్రసాత్ అస్త్రాధీనం+విభాషాసాతికార్త్స్న్యే ఇతిసాతి
ప్రత్యయః కృతవతాం సుభటానాంవరణస్రజేవరణమాలాయైవిబుధ

स्रजे मालांकर्तुमितिक्रियार्थत्यादिनाचतुर्थी, कुलिशायुधस्य इं द्रस्यशाखिकल्पवृक्षःकुसुमानामत्ययेव्ययेसतिकिसलयानिपल्लवा न्यपि विबुधवारवधूभ्यः अप्सरोभ्यः दत्वाक्षुपतां ह्रस्वशाख त्वमवाप प्राप्तवान् ॥ न ॥ ह्रस्वशाखश्शिफःक्षुपइत्यमरः। अत्र कल्पवृक्षस्य स्वल्पशाखत्वासंबन्धेपि तत्सम्बन्धोक्तेरतिश योक्तिः, तेनाचार्जुननिहतारिवीराणामसंख्येयत्वप्रतीतेरलं कारेणवस्तुध्वनिः ॥ सुमंगलीवृत्तम् ॥ ४७ ॥—बाहोर्वरिति ॥त तः निरिम्पैर्देवैः प्रकर्षेणवृष्टानिमुक्तानि कुसुमानि यस्य त थोक्तस्य तस्यार्जुनस्यबाहोर्वस्सम्बन्धिनः प्रसावपनास्त्रस्य महिमातिशयेन निखिलारिपूणाम् पृतना सेना युद्धादवतीर्णं प्राप्तं स्वांस्वीयं श्रममपनेतुं निवारयितुमिवेत्युत्प्रे क्षा, निद्रायितेस्म शिश्ये, अतोत्रोक्तोत्प्रेक्षा प्रसावपनास्त्रमहि

धूभ्यः। कुसुमात्ययेऽ(सतिदळा)किसलया)न्यपिद त्त्वाक्षुपतामवापकुलिशायुधशाखी ॥ ४८ ॥प॥बा होर्वःप्रवृष्टकुसुमस्यततोनिलिम्पैः प्रसावपना स्त्रमहिमातिशयेनतस्य। निद्रायितेस्मपृतना निखिलारिपूणाम् युद्धावतीर्णमपनेतुमिवश्रमं

वारवधूभ्यः अप्सरोभ्यः कुसुमानाम् अत्ययेसति अभावेसतिद ळान्यपि पत्राण्यपि दत्वाकुलिशायुधस्यइन्द्रस्य शाखीकल्पवृ क्षः क्षुपतां॥सि॥ ह्रस्वशाखश्शिफःक्षुपइत्यमरः अवापआप्तवा प्तोलिट् ॥ ४८ ॥—बाहोर्वरिति ॥ ततोनिलम्पैर्देवैःबाहोर्वः प्रवृष्टानि कुसुमानियस्यतस्य प्रसावपन मित्यस्त्रं तस्य महिमातिशयेन रिपूणांनिखिलापृतनायुद्धावतीर्णं युद्धो त्पन्नं स्वंश्रमंअपनेतुमिवनिद्रायितेस्मद्रैस्वप्नेस्मेलट्। ळ्योन्तत्वान्मुकिभानिहषः गर्वहभानिच मूर्च्छनिद्राक्ष

నాతిశయం ప్రత్యహేణారపి అర్జునే రణశ్రమశామకస్య సురతరు
కుసుమవర్షస్య హేతుత్వోక్తిరూపప్రౌఢోక్త్యలంకారేణోజ్జీవితే
తి ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౫౧ ॥—తతఇతి ॥ తతః సబీభ
త్సురర్జునః పరిషది సభాయాం సమ్యగానీతః ప్రాపితః యోవధూ
పరిభవః ద్రౌపదీతిరస్కారః వస్త్రాపహారరూపః తస్యానురూపస్య అ
నుగుణస్యఫలస్య ప్రదాతుమిచ్ఛా ప్రదిత్సా తయైవేత్యుత్ప్రేక్షా,
సారథినా ఉత్తరేణ విద్విషాం కౌరవాణాం అపహారితానివివిధానినా
నాజాతీయాని పరిధానాని అధోవస్త్రాణి యేనతథోక్తస్సన్ యద్వా
పరిధానశబ్దోఽత్ర పరితోధత్తఇతివ్యుత్పత్త్యా వస్త్రమాత్రపరః తేన ఉ
త్తరీయాదేరప్యసత్త్వేన ధ్వజపటశకలాగ్రైః క్లృప్తకౌపీనకృత్యా ఇత్యు
త్తరగ్రంథోనవిరుధ్యతఇతిధ్యేయం అమీషుపురోవర్తిషు గురుప్రభృ
తిషు ద్రోణాచార్యాదిషువిషయే కృపయాదివా అహ్నిస్వాపఃనిద్రా

స్వపమ్ ॥ ౫౧ ॥ ౫। తతస్సబీభత్సుఃపరిషత్సమానీత నిజ
వధూపరిభవానురూపఫలప్రదిత్సయేవసారథినావిద్వి
షామపహారితవివిధపరిధానోగురుప్రభృతిష్వమీషు ది
వాస్వాపోమాభూదితి కృపయామన్యమానఇవపునర

పాధూమాః కరుణానిత్యకర్తణిఇతి పఠిత్వాశ్యామాదిభ్యః కృజోవి
ధానాదాపాత్తనేపదం వృత్తివిషయే దుఃఖాదయస్తద్వతివర్తంతే ఇ
త్యుక్తైస్స్వభవత్యర్థేన్వృత్తిః ॥ ౫౧ ॥—॥ తతఇతి ॥ తతః సబీభత్సుః
అర్జునఃపరిషది సమానీతాయాః నిజవధ్వాః ద్రౌపద్యాః పరిభవ
స్య తిరస్కారస్య అనురూపస్య యోగ్యస్య ఫలస్యప్రదిత్సయైవ
దాతుమిచ్ఛయైవసారథినా ఉత్తరేణ అపహారితాని వివిధాని నానా
విధాని పరిధానాని అధోంశుకాని ॥ని॥ అంతరీయోపసంవ్యాన పరిధా
నాన్యధోంశుకేఇత్యమరః పరిధానగ్రహణంఉత్తరీయోష్ణీషాదేరప్యు
పలక్షణం । తేన ధ్వజపటశకలైశ్చోద్యుత్తరగ్రంథవిరోధోన। యేనత

మాభూత్ తస్య మహాదోషత్వస్మరణాదితిభావః, ఇత్యుక్తప్రకారం మన్యమానః ఆలోచయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా క్షణాదేవ తదస్త్రంపశ్చాత్ స్వాపనం పునరపిసంజహార ఉపసంహృతవాన్, ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్య సంసృష్టిః ॥ ౭౦ ॥—అథేతి॥ అథాస్త్రోపసంహారానంతరంపరిమీలనముద్రయా ముకుళనావస్థయా అరుణితాస్సంజాతారుణ్యాః దృశః నేత్రాణి కరాంచలైః అగ్రికరైః పరిమృజ్య సంఘృష్య పటుజృంభణాల్ జృమ్భకరణాద్ధేతోః ప్రకటితానివివృతాని ఆస్యాని వక్త్రాణి బిలానీవ తైరుపలక్షితా కురురాజచమూః దుర్యోధనసేనా చిరాల్ ప్రబుబుధే ప్రబుద్ధా + బుధ్య తేఃకర్తరిలిట్, స్వభావోక్తిరలంకారః॥ద్రుతవిలమ్బితవృత్తమ్ ॥ ౭౧ ॥—పూర్వేతి ॥ తస్యార్జునస్య నిఖిలాబాణాః పూర్వం ప్రథమతః ప్రయోగేణముదితాఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ద్విషత్సు దీర్ఘామేవ నిద్రాందధుః మరణంచక్రురిత్యర్థః, అహమేపి తదస్త్రంక్షణాదేనసంజహార ॥ ౭౦ ॥ప॥ అథదృశః

పరిమృజ్యకరాంచలైరరుణితాఃపరిమీలనముద్రయా ।
ప్రకటితాస్యబిలైఃపరిజృంభణాత్ప్రబుబుధేకురురా
జచమూ(చరైః)శ్చిరాల్ ॥ ౭౧ ॥ప॥ పూర్వప్రయో
గముదితాఇవతస్యబాణాః నిద్రాంద్విషత్సునిఖిలాద

ధాఘాతః గురుప్రభృతిషుద్రోణభీష్మాదిషు అమీషు దివాస్వాపః మాభూల్ ఇతి కృపయాదయయామన్యమానఇవపునరపితదస్త్రంప్రస్వాపనాస్త్రం క్షణాదేవసంజహారహృఞ్హరణేలిట్ ॥౭౦॥ అథేతి॥ అథానంతరం పరిమీలన ముద్రయాఅరుణితాః దృశఃకరాంచలైః పరిమృజ్య ప్రకటితాని ఆస్యబిలాని ముఖరంధ్రాణి యేషాంతైః కురురాజస్య చమూచరైః ప్రబుబుధే ప్రబుద్ధం బుధఅవగమనే భావేలిట్ ॥౭౧॥ పూర్వేతి ॥ తస్యార్జునస్య నిఖిలాః బాణాః పూర్వప్రయోగేణ ముదితాఇవద్విషత్సుదీర్ఘాం నిద్రాందధుః దుధాఞ్ ధారణపోషణ

కంతు అమునాఅర్జునేన పశ్చాత్ సర్వేభ్యోప్యనంతరం ప్రయుక్తమిత్యుక్తప్రకారాద్రోషాదివేత్యుత్ప్రేక్షా ప్రస్వాపనమస్త్రం ద్విషత్సు తాదృశీం దీర్ఘాం నిద్రాం నవితతారనదద్రా మానిత్రావిసవా(?)ణాత్యయేనాపి ప్రభోః కృత్యం నిర్వహంతీత్యర్థః, ప్రస్వాపనాస్త్రేణ నైకోపిహతఇత్యర్థః, ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్యాంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౬౨ ॥—సఇతి ॥ సధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనస్తు సమితియుద్ధేవిరాటసుతేన ఉత్తరేణాపనీతెచేలే అంతరీయోత్తరీయేయస్మింస్తథోక్తం వపుః నిజశరీరమనుశోచ్య దృష్ట్వా పరిఖిద్య కులిశభృతః ఇంద్రస్యానుజీవిభిః భృత్యైర్గంధర్వైర్దత్తః బంధఃయస్యాంతాం ఘోషవాటయాత్రాం గోకులప్రయాణంకుశలం క్షేమమమన్యత, తత్రాప్యవమానకరీయంయాత్రేతిసంభావితవాన్ అత్రోభయోర్ఘోషవాటయాత్రయోర్వృత్త కుశలేతరరూపానర్థోత్పత్తివర్ణనాద్విషమభేదః, ఏవం తత్రబంధస్య దోషస్యాపిగుణత్వేన వర్ణనాల్లేశాలంకారశ్చ ద్వయోరేవ వాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౬౩ ॥

దురేవదీర్ఘామ్। పశ్చాత్ప్రయుక్తమమునాహమితీవరోషాత్ప్రస్వాపనంతువితతారసతాదృశీంతాం
॥ ౬౨॥ సతువపురనుశోచ్యధార్తరాష్ట్రస్సమితి
విరాటసుతాపనీతచెలమ్। కులిశభృదనుజీవిదత్త
బంధాం కుశలమన్యతఘోషవాటయాత్రామ్॥౬౩

యోః లిట్ ॥ ప్రస్వాపనంతు ప్రస్వాపనాస్త్రంతుఅమునాఅర్జునేన అహంపశ్చాత్ప్రయుక్తం ఇతిరోషాదివతాదృశీం దీర్ఘాంతాం నిద్రాం నవితతారనదదౌత్ప్లావ్నవన తరణయోర్లిట్ ॥౬౨॥ — ॥ సత్వితి ॥ సతుధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనస్తు సమితియుద్ధేవిరాటసుతెన ఉత్తరేణఅపనీతం చేలంయస్యతద్వపురనుశోచ్యకులిశభృదనుజీవిభిర్గంధర్వైర్దత్తః బంధోయస్యాంతాంఘోషవాటస్య యాత్రాం

పరాంచీతి ॥ అమర్త్యాః అప్సరసః నగ్నాన్ వివస్త్రాన్ నృపతీన్ దు
ర్యోధనాదీన్ నిరీక్ష్య హ్రియా లజ్జయా ఆర్తాః ఖిన్నాస్సత్యః అతఏ
వ రోదనానిముఖాని పరాంచి పరాఙ్ముఖాని కర్తుం పశ్చాత్ పృష్ఠ
భాగే నభస్యాకాశే విమర్దేన బహుసంఘసంబాధేన హేతునా అనీ
శాః అశక్తాస్సత్యః నిమీలనం నిమేషం నజానాతీతి నిమీలనాజ్ఞం నిమేష
శూన్యమిత్యర్థః, నయనం నేత్రేన్ద్రియం స్వీయం నినిందుః నిందం
తిస్మ, అత్ర నగ్ననృపాలోకనస్య లజ్జాం ప్రతి తస్యాశ్చ వదనపరాఙ్ము
ఖ్యోద్యమం ప్రతిచ హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయ
మంగాంగిభావేనసంకీర్ణం ఏవం పాశ్చాత్యభాగసమ్మర్దస్య వదన
పరాఙ్ముఖ్యకరణాశక్తిం ప్రతి తస్యాశ్చ నేత్రనిమీలనోద్యమం ప్రతి త
న్మీలనరాహిత్యస్య నేత్రనిందనం ప్రతిచ హేతుత్వాదుక్తవిధమేవ కా
వ్యలింగత్రితయమంగాంగిభావసంకీర్ణం అత్రచ ప్రాథమికం సమ్మర్దే
న పరాఙ్ముఖ్యకరణాశక్త్యసంబంధేపి సమ్బంధోక్తిరూపాతిశయో
క్త్యా సహైకవాచకానుప్రవేశేన సంకీర్ణం త్రయాణామపిసంకరా
ణాం పునరంగాంగిభావేనసంకర ఇతి సుధీభిరనుసంధేయమ్ ॥ ౭౪॥—

పరాంచికర్తుంవదనాన్యనీశాఃపశ్చాద్విమర్దేననభ
స్యమర్త్యాఃనిరీక్ష్యనగ్నాన్నృపతీన్హ్రియార్తానిమీ
లనాజ్ఞంనయనంనినిందుః ॥ ౭౪॥వ॥ ఇతిపరిభవలక్ష్మ్యా

కులం అమన్యతమనజ్ఞానేలజ్ ॥ ౭౩ ॥—॥ పరాంచీతి ॥ నభసి అ
మర్త్యాః అప్సరసఃనగ్నాన్దిగంబరాన్॥ని॥నగ్నోవాసాదిగంబరఇత్య
మరః నృపతీన్రాజ్ఞః నిరీక్ష్యహ్రియాలజ్జయాఆర్తాః అతఏవప
శ్చాద్విమర్దేన సంబాధేన వదనానిముఖానిపరాంచిపరాఙ్ముఖానిక
ర్తుం అనీశాః అసమర్థాః అతఏవనిమీలనస్య నిమేషణస్య అజ్ఞాః
అజానానంఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరఃకఇతికః నయనంనేత్రం జాత్యేకవచనం నినిం
దుః ణిదికుత్సాయాంలిట్ ॥ ౭౪ ॥—॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంనగ్నభావే

ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం నగ్నభావే వస్త్రరాహిత్యే స్థాస్నుభిః తి
ష్ఠంతీభిః వస్త్రశూన్యాభిరిత్యర్థః తనుభిశ్శరీరైః పరిభవలక్ష్మ్యార్జున
కృతావమానసమృద్ధ్యా స్త్రీలింగేన స్త్రియా చ సంభృతాం సంపాది
తాం భోగముద్రాం సంభోగావస్థాం అనుభూతించ అభిదధానాః
జ్ఞాపయంతః సుబలదుహితుర్గాంధార్యాః పుత్రాః దుర్యోధనాదయః
ధ్వజపటానాం శకలాగ్రైః క్లృప్తం నిర్మితం కౌపీనకృత్యం యైస్తథో
క్తాస్సంతః స్వాం స్వీయాం పురీం హాస్తిననగరం ప్రత్యగచ్ఛన్ ప్రత్యా
గతాః అత్ర దిగమ్బరత్వస్యార్జునకృతావమానానుమాపకత్వాదను
మానాలంకారః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౬౫ ॥—తదన్వితి ॥ తదను కౌర
వగమనానంతరం హరితాం దిశాం అంగణేషు ప్రాంగణేషు విశృంఖలం ని
ష్ప్రతిబంధకం యథాతథా విశ్రమితః వ్యాప్తః విజయశంఖరవః దేవ

> సంభృతాం భోగముద్రాం తనుభిరభిదధానా స్థాస్ను
> భిర్నగ్నభావే। ధ్వజపటశకలాగ్రైః క్లృప్తకౌపీన కృ
> త్యాస్సుబలదుహితృపుత్రాస్స్వాం పురీం ప్రత్యగచ్ఛన్
> ౬౫॥౧॥ తదనుహరిదంగణవిశృంఖలవిశ్రమితవిజయశం
> ఖరవో నిజాయుధనిక్షేపరక్షిషుభూతకుటుమ్బేషునవరు

నగ్నత్వే స్థాస్నుభిః గ్లాజిస్థశ్చ గ్స్నురితి గ్స్నుః గిత్త్వాద్ఘుమాస్థేతీత్వం న
తనుభిశ్శరీరైః పరిభవలక్ష్మ్యా తిరస్కారసంపదా సంభృతాం భోగము
ద్రాం సుఖముద్రాణాం అభిదధానాః సుబలదుహితృపుత్రా దుర్యోధ
నాదయశ్శతం భ్రాతరః ధ్వజపటానాం శకలాగ్రైః క్లృప్తం కౌపీనకృ
త్యం లింగాచ్ఛాదనకార్యం యైస్తే సంతః + శాలీనకౌపీనే ధృష్టాకార్యయో
రితి ఖంతో నిపాతః స్వాం పురీం ప్రతి అగచ్ఛన్ గమ్ల గతౌ లఙ్ ఇషు
గమియమామితిచ్ఛః ॥ ౬౫ ॥—॥ తదన్వితి ॥ తదను హరిదంగణేషు
విశృంఖలం యథాతథా విశ్రమితః విజయశంఖస్య రవో యస్య తథా
భూతః నిజాయుధానాం నిక్షేపం న్యాసం రక్షంతీతి తేషు + సుప్రజాతా

దత్తనినాదఃయస్యసః నిజానామాయుధానాం నిక్షేపం న్యాసంరక్షంతీ తిరక్షిషుభూతానాం పిశాచానాం కటుమ్బేషు నవైఃరుధిరాంజలిపా నైః తృప్తైర్యత్కిలికిలితం కిలకిలధ్వనిః తం అనుభవితుంశ్రోతుంకా మోయస్యతథోక్తఇవస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా, పునరపిపితృవనంశ్మశానమే త్య తరౌ శమీవృక్షేనిహితః న్యస్తః శస్త్రాణామాయుధానాం సంభా రః సమూహఃయేనసతథోక్తః పురాద్విరాటనగరాత్సహాయాతేషు స హాగతేషు గుణేషు ఆవాం ద్వావేవ తవసమ్బంధినోరణాద్భుతస్య [illegible] నంప్రతి వఞ్చితేఇత్యుక్తప్రకారముపాలబ్ధుంనిన్దితుం కృతంసాన్నిధ్య యాభ్యాంతథోక్తాభ్యామివస్థితాభ్యామిత్యుత్ప్రేక్షా క్లైబ్యం వదన కత్వం సారథ్యంచ తాభ్యాం భూయః పునరపి కృతమను[illegible] సమ్బంధఃయస్యసః కురుకుంజరోఽర్జునః భూమింజయఇత్యు[illegible]

ధిరాంజలిపానతృప్తికిలికిలితమనుభవితుకామఇవ [illegible] నరపిపితృవనమేత్యతరునిహితశస్త్రసంభారః పురాత్[illegible] హాసుయాతేషుగుణేషావావామేవతవరణాద్భుతదర్శన[illegible] వఞ్చితే ఇత్యుపాలబ్ధుమివ కృతసాన్నిధ్యాభ్యా[illegible] క్లైబ్యసారథ్యాభ్యాం భూయః కృతానుషంజనఃకురు[illegible]

వితీర్ణనిః భూతకుటుమ్బేషు ॥ని॥ పిశాచోగుహ్యకస్సిద్ధో భూ దేవయోనయ ఇత్యమరః నవసమరస్య నూతనయుద్ధస్య రుధి[illegible] క్తస్య అంజలిభిః పానేనయాపరితృప్తిఃతయాకిలకిలితంకిలకిలా[illegible] నిం అనుభవితుకామఇవపునరపి పితృవనం శ్మశానం ఉపేత్యతరౌ మీతరౌ నిహితశ్శస్త్రసంభారఃపురాన్నగరాత్సహానుయాతేషు[illegible] గతేషు గుణేషు మధ్యేఆవామేవతవరణస్యఅద్భుతదర్శనంప్రతివఞ్చి తేఇతి ఉపాలబ్ధుంనిందితుమివభూయోపిక్లైబ్యసారథ్యాభ్యాంకృతా నుషంజనః కృతసంగఃకురుకుంజరఃఅర్జునఃభూమింజయంరాజానము త్తరం సంజ్ఞాయాం భృతౄవృజీతిఖచ్ అరుద్విషదితిముమ్ ఏవంజ

వ నామాంతరం తంప్రతి ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణజగాద ఉక్తవాన్ ఉత్ప్రేక్షాద్వయస్యసంసృష్టిః ॥ ౬౬ ॥—ఉక్తిప్రకారంవ్యాఖ్యామాహ ॥ కుమారేతి ॥ హేకుమార ఉత్తర కేశపాశం శిథిలకచభారం కోశీకురుబంధయేత్యర్థః, ముఖే అశ్రుణః బాష్పస్య పాతమార్గం ధారాపద్ధతిం మార్జయ, దోష్ణినిజబాహౌ చాపం తూణ్యాసఙ్గం నిషంగేణసహనిధేహి నిక్షిప, రథే పటానాం కౌరవాంశుకానాం రాశేః ఉపరి ఆస్వ ఉపవిశ; రథికస్త్వంసతిష్ఠేత్యర్థః ॥ ౬౭ ॥—బధానేతి ॥ గతాః ం బధాన చిత్తేస్థాపయ, బంధూనాం విరాటాదీనాంగోష్ఠ్యాం, మానాయమాత్మానమేవ అరీణాం కౌరవాణాంజయస్య హేతుం వద వగమనా, మాతుస్సుదేష్ణాయాః పుర్యగ్రేవాపితుఃవిరాటస్యవామంత్రిషు ప్రతిబధుంజరోఘూమింజయమేవంజగాద ॥ ౬౬ ॥ ప ॥ కు

సమారకోశీకురుకేశపాశం ముఖేశ్రుణోమార్జయ పాత

భిమార్గమ్ । తూణ్యాసమందోష్ణినిధేహిచాపం రాశే

రుపర్యాస్వరథేపటానామ్॥ ౬౭ ॥ బధానధైర్యంవద

బంధుగోష్ఠ్యామాత్మానమేవారిజయస్యహేతుమ్। మా

వ్యక్తాయాం వాచిలిట్॥౬౬॥కుమారేతి॥ హేకుమారకేశపా

సగ్ని త్వేసమూహం॥ని॥పాశః పక్షశ్చహస్తశ్చకలాపార్థాః కచాత్ప తనుభిన్నపరః కోశీకురుకట్లీకురుడుకృఞ్కరణేలోట్ ముఖేఅశ్రుణః ధారాం స్యపాతమార్గంమార్జయమృజూష్శుద్ధౌణిజంతాల్లోట్ తూనాదన్యమంనిషంగేణ సహచాపం ధనుః దోష్ణిబాహౌనిధేహిడుధాఞ్ త్యంతేణవోషడోఃలోట్ రథేపటానాం రాశేరుపరిఆస్వఉపవిశఆసఉరితి శనెలోట్ ॥ ౬౭ ॥—॥ బధానేతి ॥ ధైర్యం బధానబంధబంధనేగ్లోట్ హలశ్నః శ్నానజ్ఝావితిశానజాదేశః బంధూనాంగోష్ఠ్యాం సభాయాం ఆత్మానమేవ అరీణాం శత్రూణాం జయస్యహేతుం కారణంవద+వదవ్యక్తాయాంవాచిలోట్ మాతుఃపితుర్వామంత్రిణోవాస

ణాంవా ధురి మమతత్వస్యపాండవత్వాదేర్గంధం లేశమపి మాసూ
చయ వచనేంగితాభ్యాం మాజ్ఞాపయ, ఇతి జగాదేతి పూర్వేణాన్వ
యః ॥ ని ॥ గంధోగంధక ఆమోదలేశేసమ్బంధగర్వయోరితివిశ్వః ॥
ఓం ॥—అథేతి ॥ అథార్జునోక్త్యనంతరం తథా యథాభవతోక్తం
సర్వం తథాకరిష్యామీత్యర్థః ఇత్యుక్తప్రకారమభ్యుపగమ్య అంగీ
కృత్య క్షతిజపంకేన రక్తకర్దమేనారుణితాస్సంజాతారుణ్యాః నేమిరె
ఖాశ్చక్రాంతాఅయఃపట్టికాః యెషాంతైఃఅతఏవద్విషతామౌత్పాదికై
ర్దుర్నిమిత్రజన్యైరలాతచక్రైరంగారచక్రైరివస్థితైరితివత్యుత్ప్రేక్షా,
పరిభ్రమద్భిశ్చక్రైః రథాంగైస్సంక్రీడతాగచ్ఛతా(౧)శతాంగేనరథేన
ఉపలక్షితః ॥ ని ॥శతాంగస్స్యందనోరథః ॥ చక్రంరథాంగంతస్యాంతే
నేమిఃస్త్రీస్యాత్ప్రధిఃపుమానితిసర్వత్రామరః॥ పథి మార్గేనగరగామి
ని గచ్ఛన్న గ్రేసరాణాం రథపురోయాయినాం ఘోటకానామశ్వా

తుఃపితుర్వాధురిమంత్రిణాంవా మాతత్సగంధంమమ
సూచయేతి ॥ ఓం ॥ ౪ ॥ అథ తథేత్యభ్యుపగమ్యక్ష
తజపంకారుణితనేమిరెఖైర్ద్విషదౌత్పాతికాలాతచ
క్రైరివ పరిభ్రమద్భిశ్చక్రైస్సంక్రీడతాశతాంగేన పథి

చినస్యవాధురి అగ్రేమమతత్వస్య నిశ్చయస్య గంధం లేశంమాసూచ
యసూచ పైశున్యే చురాదిణ్యంతాల్లోట్ నిషెధార్థకోమాశబ్దః ॥
ఓం॥ అథేతి ॥ అథానంతరం తథేతి అభ్యుపగమ్య అంగీకృత్యక్షత జ
పంకేన శోణితకర్దమేన అరుణితాః నేమిరెఖాః యెషాంతైః ద్వి
షతాం శత్రూణాంఔత్పాతికైః ఉత్పాతనిమిత్తైః+తస్యనిమిత్తం సం
యోగోత్పాతావితి ఠఞ్ అలాతచక్రైరివ పరిభ్రమద్భిశ్చక్రైఃరథాం
గైః సంక్రీడతా కూజతా సమోకూజనఇత్యాత్మనె పదాభావాచ్ఛ త్రృ
ప్రత్యయః శతాంగేన రథేన పథిమార్గే గచ్ఛత అగ్రేసరీణాం+పు
రోగగ్రాగ్రేసు సర్తేరితిటచ్ పుంవత్కర్మధారయేతి పుంవద్భా

(౧) గచ్ఛతేత్యపల్!స మోకూజనఇతితజ్ఞ్ప్రసక్తేఃకింతుకూజతేత్యేవ।

ణాం ఖురాః పుటా ఇవ తైః కుట్టనేన సంఘర్షేణ త్రుటితాయాః వి
దారితాయాః ధరణ్యాః భూమేః తలాదుచ్చలితస్య ఉద్గతస్య రజోభా
రస్య పరాగపుంజస్య ఆక్రమణేన వినమ్రీకృతాని పక్ష్మాణి యస్య తథో
క్తేనాపి రజసా యో ఘోరస్తేన అవనమ్రీకృతపక్ష్మణాపీతి వా అయమ
స్మద్రాజకుమారః కురుకులస్య దుర్యోధనాదిబృందస్య జైత్రః ఇత్యు
క్తప్రకారేణ విస్మయబలేన ఆశ్చర్యాతిశయేన విస్తారితేన వివృతేన చ
క్షుషా చక్షురింద్రియేణ బృహన్నళాం సారథిత్వేనాగ్రస్థితామపి అ
నాదృత్య ముహుర్ముహురాపిబద్భిః నిరీక్షమాణైః పౌరైరనుగమ్య
మానః అయముత్తరః స్వాం స్వీయాం పురీం నలకూబరః కుబేరపుత్రః
అలకాం తత్పురీమివ ప్రవిశ్య పరస్పరమన్యోన్యం ఉపమర్దనేన

గచ్ఛన్నగ్రసరఘోటకఖురపుటఘట్టనత్రుటితధరణీ
తలోచ్చలితరజోభారాక్రమణవినమ్రీకృతపక్ష్మణాపి
కురుకులజైత్రోఽయమితి విస్మయబలవిస్తారితేన చక్షు
షా బృహన్నళామప్యనాదృత్య ముహుర్ముహు
రాపిబద్భిః పౌరైరనుగమ్యమానోఽయముత్తరో నలకూ
బర ఇవాలకాం స్వాం నగరీం ప్రవిశ్య పరస్పరోపమర్ద

వః గోఘటానాం గోసమూహానాం యద్యపి కరిణాం ఘటనా ఘటే
త్యమరోక్తిః తథాపి మహాకవిభిస్సమూహార్థే ఘటాశబ్దస్య ప్రయు
క్తత్వాత్సమూహార్థతా ఖురపుటానాం కుట్టనేన త్రుటితాద్ధరణీతలా
దుచ్చలితస్య రజోభారస్య ఆక్రమణేన వినమ్రీకృతాని పక్ష్మాణి యస్య
తేనాపి అయముత్తరః కురుభటానాం జైత్రః ఇతి విస్మయస్య ఆశ్చర్యస్య
బలేన విస్తారితేన చక్షుషా బృహన్నలామప్యనాదృత్య ముహుర్ముహు
రాపతద్భిః పౌరైః అభిగమ్యమానః అయముత్తరః నలకూబరః కుబేర
పుత్రః అలకామివ పితృపురీమివ స్వాం నగరీం ప్రవిశ్య పరస్పరస్యోప
మర్దేన ద్విగుణితః నందినాం స్తుతిపాఠకానాం వాదిత్రాణాం చ ఘోషా

ద్విగుణితః ద్విరావృత్తః వందినాంస్తుతిపాఠకానాం వాదిత్రాణాం వీ
ణావేణుమృదంగతాళానాం ఘోషస్సంకులశబ్దః యస్మింస్తథోక్తేన
మహతా విస్తీర్ణేన రాజమార్గేణ ఉపలక్షితః పితుర్విరాటస్య సభా
మాస్థానమండపమభిజగామ (ప్రాప్తవాన్) ॥ ౧౯ ॥—తానీతి ॥ జ
యినః దక్షిణగోగ్రహజయశాలినః, పితుర్విరాటస్య అగ్రే ప్రథమం
పూర్వాహ్ణ ఇతి యావత్ యాని పుష్పాణి యే ధూపాః యే కేతవః ధ్వజాః
యే మణిమయాస్తోరణాః కాశ్చ పురే ఉపచారాః బభూవుః జయినః ఉత్తర
గోగ్రహజయశాలినః పుత్రస్య తస్య ఉత్తరస్యాపి పశ్చాదితి శేషః అపరా
హ్ణ ఇత్యర్థః, తాని పుష్పాణ్యేవ త ఏవ ధూపా ఏవ త ఏవ కేతవ ఏవ తే మణితో
రణాః తా ఏవ పురోపచారా బభూవుః, జయద్వయస్యైకకాలస్యాపి విల
మ్బాభావాదితి భావః ॥ ౨౦ ॥—తత్రేతి ॥ తత్ర ఆస్థానమండపే అ
వనీంద్రః విరాటః ప్రణతం నమ్రం ద్వయైర్ద్విజానిద్ధైరస్రైః ప్రథమం

ద్విగుణితవందివాదిత్రఘోషేణ మహతా రాజమార్గే
ణోపలక్షితః పితుస్సభామభిజగామ ॥ ౧౯ ॥ ప ॥ తా
న్యేవపుష్పాణి త ఏవ ధూపాస్తే కేతవస్తే మణితోరణా
కాః । పుత్రస్య తస్యాపి పురోపచారా బభూవురగ్రే
జయినః పితుర్యే ॥ ౨౦ ॥ తత్రావనీంద్రః ప్రణతం కుమా

యస్త్విత్యేన మహతా రాజమార్గేణ పితుః సభాం అభిజగామ గమ్మగ
తౌలిట్ ॥ ౧౯ ॥—తాన్యేవేతి ॥ అగ్రే జయినః పూర్వం జయినః జిష్ణు
క్షితీశః పితుః యే ఉపచారాః బభూవుః భూసత్రాయాంలిట్ తాన్యే
వపుష్పాణి త ఏవ ధూపాః తే కేతవః ధ్వజాః తే మణితోరణానాం వంద
నమాలికానాం అంకాశ్చిహ్నాని చ తస్య పశ్చాజ్జేతుః పుత్రస్యాపి పురో
పచారా నగరోపచారాః బభూవుః ॥ ౨౦ ॥ —తత్రేతి ॥ తత్ర సభా
యాం అవనీంద్రః విరాటః ద్వయోః అవయవద్విత్వవద్భిః+ సంఖ్యా
యాః అవయవే తయబితి తయప్ ద్విత్రిభ్యాం తయస్యాయజ్వాత్యయజా

రోదనజనైర్బాష్పైః పశ్చాచ్ఛతుశ్శరక్షతిజన్యైశ్శోణితైశ్చ ఆ
ద్రీకృతం సిక్తం తనుత్రం కవచం ॥ ౭ ॥ అస్రమశ్రుణిశోణితఇతివిశ్వః॥
కుమారముత్తరం ఆజౌ యుద్ధే ద్విషతాసుశర్మణా బంధనేన యఃఖే
దః శ్రమః తంభజతఇతిభాగ్భాబ్యమపి దోర్భ్యాం బాహుభ్యాం ప్ర
మోదాద్ధేతోః దృఢంయథాతథా ఆలిలింగ ఆలింగితవాన్, ప్రేమప
రవశానగణయంతి నిజంశ్రమమితిభావః ॥ ౭౧ ॥—పార్థఇతి ॥ పా
ర్థోఽర్జునోఽపి రథస్య గర్భాత్ మధ్యాత్ పట్టాంశుకం శాత్రవం ఉ
పానీయాదాయాత్మసూనోః అభిమన్యోః పాణిగ్రహార్థంమంత్రవా
సః కిలేతి సంభావనాయాం కన్యానిశ్చయకాలికవస్త్రమివేత్యుత్ప్రే
క్షా పితుఃపార్శ్వేస్థితాయై ఉత్తరాయైదదౌ ॥ ౭౨ ॥—ఆచెటమి

రమస్రైర్ద్రీకృతైరాద్రీకృతనుత్రమాజౌ। దోర్భ్యాం
ద్విషద్బంధనఖేదభాగ్భాబ్యమపి ప్రమోదాద్దృఢమాలి
లింగ ॥ ౭౧ ॥ పార్థోఽప్యుపానీయరథస్యగర్భాత్పా
ర్శ్వేస్థితాయైపితురుత్తరాయై । ప్రాదత్తపట్టాంశుక
మాత్మసూనోఃపాణిగ్రహార్థంకిలమంత్రవాసః ॥౭౨

ఆచేటమన్యమఖిలంపటమాసుతేష్ణమంతఃపురాయ స
దేశః యస్యేతిచేతీకారలోపః అస్రైఃఆద్రీకృతంతనుత్రంచందనం య
స్యతంపరిణతం కుమారం ఉత్తరంద్విషతాం బంధనేనయఃఖేదస్తంభజ
తఇతి తాదృగ్భాబ్యమపిపురః ప్రసరణాసమర్థాభ్యామపీతిభావః దో
ర్భ్యాంబాహుభ్యాం ప్రమోదాత్ దృఢంఆలిలింగపరిషస్వజేలిగిగ
తౌలిట్ ॥ ౭౧ ॥— పార్థోఽపీతి ॥ పార్థోఽపి అర్జునోఽపిరథస్య
గర్భాత్ ఉపానీయపితుః పార్శ్వస్థితాయై ఉత్తరాయైపట్టాంశుకం
ఆత్మసూనోరభిమన్యోః పాణిగ్రహార్థం వివాహాయేదం+అర్థే
ననిత్యసమాసోవిశేష్యలింగతాచేతి సమాసః మంత్రవాసః మంత్ర
యుక్తం వస్త్రంకిలఇతిసంభావ్యాని॥వార్తాసంభావ్యయోఃకిలేత్యమ
రః ప్రాదత్తడుదాఞ్ దానేజ్ ॥ ౭౨ ॥ — ॥ ఆచేటమితి

తి ॥ సః కుమారః ఉత్తరః అన్యం ఉత్తరాయై అర్జునదత్తాదితరమఖిలం పటం వస్త్రం వస్త్రాణీతిజాత్యేకవచనం ఆసుధేష్ణం సుధేష్ణామారభ్యేతి చేటం దాసీజనపర్యన్తం అంతఃపురాయ అంతఃపురజనాయేత్యర్థః ప్రద దౌ, మలీమసం మలినం వాసః వస్త్రం యస్యాః తథోక్తాయా అపి సై రంధ్రియే ద్రౌపద్యైతు తాం ద్రౌపదీం బహూనాంపటానాం ప్రభవః ఉత్పత్తిస్థానం అవలగ్నం మధ్యదేశః యస్యాః తథోక్తాం సంచింత్య స్మృ త్వా నదదౌ పటం కంచిదితి శేషః, అనుచితత్వాదితి భావః, అత్ర బ హుపటోత్పాదకత్వేన ద్రౌపదీమధ్యచింతనస్య విశేషణగత్యాతస్యై వస్త్రదానప్రతిషేధహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలం కారః ॥ ౭౩ ॥—వినేతి ॥ సమాజే సభాయాం అర్జునంవినా అర్జు నవర్జం పాండుసుతాన్ ధర్మరాజభీమనకులసహదేవాన్ అర్జు

విభజ్యదదౌకుమారః । సైరంధ్రియేనతుమలీమసవాస
సేపిసంచింత్యతాంబహుపటప్రభవావలగ్నామ్ ॥౭౩॥
వినార్జునంపాండుసుతాన్సమాజేవిస్మిత్యవిస్మిత్యవి
లోకమానమ్ । జఘ్రిన్విరాటశ్చికురేషుసూనుంజగా

సకుమారః ఉత్తరః ఆసుధేష్ణం సుధేష్ణామారభ్య ఆ చెటం చేటీచటానభి వ్యాప్య ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః అన్యత్ అనీతాదితర త్ అఖిలంపటం ॥ ని ॥ సుచెలకః పటోస్త్రీస్యాదితిక్లీబత్వమపి అం తః పురాయఅంతః పురస్థజనాయ విభజ్యదదౌ దుదాఞ్ దానేలిట్ సైరంధ్రియైతు మాలిన్యేతు మలీమసవాససేపి మలినవస్త్రాయై అపితాం మాలినీంబహుపటానాం ప్రసవః ఉత్పాదకం ॥ని॥ స్యాదుత్పాదేఫలే పుష్పే ప్రసవోగర్భమోచనే ఇత్యమరః అవలగ్నం మధ్యోయస్యా స్తాం విచింత్య నదదౌ ॥ ౭౩ ॥— వినేతి॥ సమాజే సధర్మణాం సంఘే ॥ని॥ సమాజోథసధర్మణామిత్యమరః అర్జునంవినాపాండుసుతాన్ విస్మిత్యవిస్మిత్య విలోకమానం సూనుం విరాటః చికురే జిఘ్రన్ నిజా

నో క్తవేషాంతరచ్ఛన్నాన్ విస్మిత్య విస్మిత్య ఆశ్చర్యంగత్వా గత్వా త్యా
దరాద్వీరుక్తిః విలోకయంతం సూనుముత్తరం విరాటః నిజాసనార్థే
విన్యస్య ఉపవేశ్య చిబురేషు మూర్ధనీత్యర్థః, జిష్ణుర్నర్జగాద,
వక్ష్యమాణప్రకారేణో క్తవాన్ ॥ ౭౪ ॥—నిపాత్యేతి ॥ పార్థాన్-
పాండవాన్ కాంతారే అరణ్యేనిపాత్య పాతయిత్వా ద్యూతవ్యాజే
నేతిభావః, నిస్సపత్నత్వం శత్రుశూన్యత్వం ఏయుషాం ప్రాప్తానాం
కౌరవాణాం కంఠే హేవత్స త్వం ఏకకః ఏకఏవగదూయనే కంఠవి
వరరోధకిణఇవాచరసి, పార్థాస్తు పంచాపిమిళిత్వా తథాభవంతి న
తుప్రత్యేకమిత్యహో వీర్యాతిశయస్తవేత్యర్థః, అతఏవవ్యతిరేకాల
ఙ్కారోవ్యంగ్యః, ఉపమాసమాసగాశ్రౌతీ, ద్వయోరేకవాచకానుప్ర
వేశసంకరః ॥ ౭౫ ॥—నవ్యమితి ॥ కించ హేవత్స ఉత్తరాయాఃత్వ
ద్భగిన్యాః నవ్యం బృహన్నళాతో నూతనం గురుం నాట్యాచార్యంన
మార్గితుం అనన్వేషితుం తస్యాగురుశోకంవారయితుమిత్యర్థః, క

దవిన్యస్యనిజాసనార్థే ౭౪ ॥ ప ॥ నిపాత్యపార్థాన్
కాన్తారేనిస్సపత్నత్వమేయుషామ్ । కంఠేగడూ
యసేవత్సకౌరవాణాం త్వమేకకః ॥ ౭౫ ॥ ప ॥ న
వ్యంగురుంభువి నమార్గితుముత్తరాయాస్సంరక్ష్యనూ

సనార్థే విన్యస్యజగాదగడవ్యక్తాయాం వాచిలిట్ ॥ ౭౪ ॥— ని
పాత్యేతి ॥ పార్థాన్ పాండవాన్ కాంతారేఅరణ్యే నిపాత్యనిస్సప
త్నత్వం నిశ్శత్రుత్వం ఈయుషాం ప్రాప్తానాం కౌరవాణాందుర్యో
ధనాదీనాం హేవత్సత్వం ఏకకః ఏకఏవకంఠేగడూయసేకంఠస్థ
గడువదాచరసి + కర్తుః కృజ్జలోపశ్చేతిక్యజ్ గడురితిసర్వావ
యవాపేక్షయా అధికరూపో రోగవిశేషః ॥ ౭౫ ॥— నవ్యమితి ॥
హేవత్సఉత్తరాయాస్తవద్భగిన్యానవ్యంనూత్నం గురుంనమార్గితుం
నాన్వేషితుం తాదృశితాదృగ్విధేసంప్రహారే యుద్ధేనూతనమపి సార

న్యాసు ఉత్తరాప్రభృతిషువిషయె జన్మర్క్షేణ జన్మనక్షత్రేణసహ జీవదినస్య బృహస్పతివాసరస్యయోగేన యత్ఫలం వస్త్రలాభఃతత్ ధాతుంచ తాదృశిమస్త్రరే సంప్రహారెయుద్ధె సూతం బృహన్నళామపి సంరక్ష్య కురూన్ దుర్యోధనాదీన్ కథమిత్యాశ్చర్యే వ్యజేష్ఠాః జితవానసి, అత్ర గురుశోకవారణస్య సూతరక్షణెనసూతనవస్త్రదానస్య కౌరవజయేనసహ క్రమేణాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః,'అధ్వాభోజనమాలస్యంవిద్యావస్త్రంవరాంగనా మృత్యుశ్చేతి క్రమాజ్జన్మర్క్షాద్యాదిదినయోగతః, ఇతిజ్యోతిషికాః ॥ ౭౬ ॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారెణ ప్రమోదెన సంతోషెణ చంచలేన కంపమానెన పాణినా చరమాంగం పృష్ఠభాగం పునఃపునః పరామృశ్య పునఃపునరనుయం జానాయపృచ్ఛత్ ౹తాతాయ పిత్రేవిరాటాయ సుధేష్ణాయాఃఅపత్యం

తమపితాదృశిసంప్రహారె । జన్మర్క్షజీవదినయోగ
ఫలంచ ధాతుంకన్యాసువత్సకథమేత్య కురూన్వ్యజే
ష్ఠాః ॥ ౭౬ ॥ గ ॥ ఇతి ప్రమోదచంచలేన పాణినా
పరామృశ్య చరమాంగంపునః పునరనుయంజానా
యతాతాయసాధేష్ణెయోపిత్రపావ్రివాహాభిముఖమన

థిమపి సంరక్ష్యకన్యాసుజన్మర్క్షజీనదినయోగఫలంచ జన్మనక్షత్రగురువారయోర్యోగెయత్ఫలంవస్త్రప్రాప్తిరూపం॥తదుక్తందైవజ్ఞవిలాసే॥పంథాభోజన మగ్నిశ్చ విద్యావస్త్రం వరాంగనా । మరణంభువనా రాది యుతజన్మర్క్షతఃఫలమితి ॥ ధాతుంకురూనేత్యకథంవ్యజేష్ఠాః జిజ్రిఅభిభవేలుఙ్ విపరాభయంజెరిత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౭౬॥ —ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంప్రమోదేన చంచలెనపాణినా హస్తేనచరమాంగె పృష్ఠెపరామృశ్య ఆస్ఫాల్యపునః పునఃఅనుయంజానాయపృచ్ఛతె తాతాయవిరాటాయ సాధేష్ణెయోపి ఉత్తరోపిస్త్రీభ్యోధగితిథక్ తత్రప్రవాహస్య అభిముఖం సముఖే అవస్థాతుం అస్తారయన్నివవివలితకం

సౌధేష్ణేయః ఉత్తరోఽపి త్రపాజలైరేవ ప్రవాహస్తస్య అభిముఖమేవ
స్థాతుం అపారయన్నశక్నువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా వివలితా వ్యావర్తితా
కంధరా గ్రీవా యేనతథోక్తస్సన్ ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణ గి
రం విజ్ఞాపయామాస విజ్ఞాపితవాన్ ॥ ౨౨ ॥— రోదఇతి ॥ హేతాత
మయా రోదసోః దివిభువిచప్రసారి వ్యాప్నువత్ ॥ ని ॥ ద్యావా
భూమీచరోదసీఇత్యమరః ॥ ధ్వనితం సింహనాదః రోదనంచద్విషాం
ధుర్యగ్రే చక్రే కృతం + కరోతేఃకర్మణిలిట్, ఉత్సాహాద్భయాచ్చే
తిభావః, మె మమ వేగే పరాక్రమే పలాయనేచసన్నాహః ఉద్యో
గః యావాన స్థితావాన్వేగసన్నాహః తత్ర శత్రూణామగ్రే ప్రదర్శి
తః, మయేతియోజ్యమ్ ॥ ౨౩ ॥—అహమితి ॥ కించ తస్మిన్ రణే అ
హమేక ఏవనాన్యః కశ్చిదిత్యర్థః, అపరైరన్యైరనుష్ఠితాం అకృతాం

స్థాతుమపారయన్నవివలితకంధరో గిరమేవంవిజ్ఞాప
యామాస ॥ ౨౨ ॥ప॥ రోదఃప్రసారిధ్వనితంమయాచ
క్రేధురిద్విషామ్ । యావాన్మే వేగసన్నాహస్తావాంస్త
త్ర ప్రదర్శితః ॥ ౨౩ ॥ అహమేకోరణేతస్మిన్నప
రైరనుష్ఠితామ్ । రథిసారథిపత్తిత్వేరచయామిస్మ క

ధరః తిర్యక్కృతకంఠః ఏవంగిరంవిజ్ఞాపయామాస + జ్ఞానియోగకర
ణే చురాదిణ్యంతాల్లిట్ ॥౨౨ ॥—రోదఃప్రసారీతి । మయాద్విషాం
ధురి అగ్రేరోదః ప్రసారిద్యావాభూమివ్యాప్తంధ్వనితం క్ష్వేళాత్రాత్ప
ర్యార్థస్తుప్రసారిధ్వనితం యథాతథారోదఃరోదనంచక్రేడుకృఞ్కర
ణేకర్మణిలిట్ తత్ర యుద్ధే మెవేగసన్నాహః యావాన్ శర
మోచనే తత్త్వతస్తు పలాయనేతావాన్ యత్తదేతేభ్యః పరిమాణే
వతుప్ ఇత్యుభయత్రాపి వతుప్ ఆసర్వనామ్న ఇత్యాకారః ప్రదర్శితః॥
౨౩ ॥—అహమితి ॥ తస్మిన్ రణే ఏకః అసహాయః అహంఅపరైరి
తరైః అనవష్ఠితాం రథిసారథిపత్తిసాంభావేతస్యభావస్త్వతలావితీత్వే

మనుచితత్వాత్ స్వస్యాప్యకరణీయాం చేత్యర్థః రథిత్వే సారథిత్వేప
త్తిత్వే చేత్యర్థః పురనిర్గమనప్రవేశయోః యుద్ధే పలాయనశస్త్రప్ర
హరణయోశ్చేతి వివేకః, కర్తృతామధికారం రచయామిస్మ అకరవం
రథీ సారథిః పాదచారీ చాభవమిత్యర్థః, అత్ర వాచ్యకక్ష్యాయామ
నేకసాధ్యే కర్మత్రయే ఏకస్యాప్రవృత్త్యాపరాననుష్ఠితత్వసమర్థనా
త్కావ్యలింగభేదః ॥ ౭౯ ॥—అపార్థమితి ॥ హే దేవస్వామిన్ బ
హునోక్తేన కిం కిమపి నేత్యర్థః; యద్యస్మాదాహవే యుద్ధే అరాతి
షు శత్రుషు విషయే మే మమ సమ్బంధి కర్మ యుద్ధం సారథ్యంచ అప
గతః అర్థః ప్రయోజనం యస్మాత్తథోక్తం పార్థేన రహితంచ నాసీత్
తస్మాత్కారణాత్పురోగ్రే విజయం జయం అర్జునంచ ఆధాయ విన్య
స్య ఇమాం పురీం ప్రతి పునః ఆగాం ఆగతవానస్మి కర్మనిష్ఫలం చే
త్పార్థేన చేచ్చ జీవన్న పునరాగచ్ఛేయమేవేత్యర్థః ॥ ౮౦ ॥—
ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారాం తాదృశీం శబ్దశక్తిమూలవ్యంజనయావా
స్తవార్థప్రకాశినీం వదనానాం చాతురీం నైపుణ్యం నిశమ్య శ్రుత్వా

ర్తృతామ్ ॥ ౭౯ ॥ దేవ కిం బహునా ॥ప॥ అపార్థం క
ర్మ మే నాసీదాహవే యదరాతిషు। పురో విజయమా
ధాయ పునరాగాం పురీమిమామ్ ॥ ౮౦॥గ॥ ఇతి తాదృ
శీం తస్య వచనచాతురీం నిశమ్య వృకోదర విహారప్రహార

కర్తృతాం కల్పయామి స్మ కృపాసామర్థ్యేణ్యంతాల్లట్ ॥ ౭౯ ॥—
హే దేవ బహునా బహూక్తేన కిం ॥ అపార్థమితి ॥ యత్ యస్మాత్
కారణాత్ అరాతిషు శత్రుషు మే కర్మ అపార్థం ప్రయోజనరహితం అ
ర్జునరహితంచ నాసీత్ అభూదిలఙ్ పురః అగ్రతః విజయం జయం
అర్జునంచ ఆధాయ ఇమాం పురీం పునః అగాం ఇణగతౌ లుఙ్ ॥ ౮౦
ఇతీతి ॥ ఇతి తస్య ఉత్తరస్య వచనచాతురీం+గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్య
ఇతి ష్యఞ్ షిత్వాన్ఙీష్ హలస్తద్ధితస్యేతి యలోపః నిశమ్యవృకోద

యతీంద్రే యుధిష్ఠిరే దురోదరవిహారే ద్యూతక్రీడాయాం ప్రహారే ణ విహారోత్తరప్రశంసాం బృహన్నళాప్రశంసయా కుపితవిరాటకృ తపాశకతాడనేన యా వేదనా తామప్యవిగణయ్య అనాదృత్యతరళితేన కమ్పితేన శిరసా శ్లాఘమానే అభినందతిసతి మేదిన్యాః భూమేః ప తిర్విరాటః వాసరవిరామస్య సాయంకాలస్య శంసినంసూచకం యా మానాంచతుర్ణాంసమ్బంధినం శంఖరవమాకర్ణ్యసభాస్తారాన్సభా జనాన్ యథోచితం తత్తదర్హోపచారంయథాతథావిసృజ్య అనుజ్ఞాప్య మోదేన పుత్రజయజన్యసంతోషేణ ఉపలక్షితస్సుదేష్ణాయాః ఉత్తర స్య మాతుస్సమ్బంధినం ప్రాసాదంసౌధమాససాద ప్రవివేశ పుత్రే ణసహేతి శేషః ॥ ౮౧ ॥— సుతేతి ॥ సోదరాణాం కీచకానాం అ త్యయాన్నాశాద్ధేతోః చ్యుతాని గళితాన్యఖిలాని నిశ్శేషాణి బాష్ప

వేదనామప్యవిగణయ్యతరళితేన శిరసాశ్లాఘమానే
యతీంద్రేవాసరవిరామశంసినం యామశంఖరవమాక
ర్ణ్య యథోచితం సభాస్తారాన్ విసృజ్య మేదినీప
తిర్మోదేన సుదేష్ణా ప్రాసాదమాససాద॥౮౧॥ప॥
సుతావలోకేనన రేంద్రసుభ్రువశ్చ్యుతాఖిలాశ్రుష్వపి

రే ప్రహారేణ॥ని॥దురోదరోద్యూతకారేపణెమ్యాతేదురోదురోదర మిత్యమరః యావేదనాతామప్య విగణయ్యయతీంద్రేయుధిష్ఠిరే తర ళితేన శిరసాశ్లాఘమానేసతి వాసరవిరామందినావసానం శంసతీతి తం యామశంఖస్య రవంధ్వనిం ఆకర్ణ్య యథోచితంయథాయోగ్యం సభాస్తారాన్॥ని॥సభాసదస్సభాస్తారాఇత్యమరఃవిసృజ్య మేదినీపతిఃవి రాటః మోదేనసుదేష్ణాయాః ప్రాసాదం ఆససాద + షద్లవిశరణ గత్యవసాదనేషులిట్॥౮౧॥సుతేతి ॥ సరేంద్రసుభ్రువఃసుదేష్ణాయాః సుతస్య ఉత్తరస్యావలోకేన దర్శనేనసోదరాణాం భ్రాతౄణాం అ త్యయాత్ నాశాత్ చ్యుతాఖిలాశ్రుష్వపిగళితనిఖిలబాష్పేష్వపి వి

జలానియేషు తథోక్తేష్వపి న లేందుసుభ్రువస్సుధేష్ణాయాః విలోచన
యోః అంగాః అంగాఖ్యాః జనపదాఇవేత్యుపమితసమాసః, ఉపమా
భి స్త్రా యపాఠాత్, లేషు అతివృష్టిసమ్పదేస మృద్ధ్యై సుతస్యఉత్త
రస్యావలోకనేన దర్శనేన విభండకాపత్యస్య ఋష్యశృంగస్య మునే
ర్విజృంభణాం ఆవిర్భావేణైవాచరితం తద్విజృంభణాయితం కృజస్తా
త్కర్తరి క్తః, ఋష్యశృంగాగమేన అంగదేశేష్వివ ఉత్తరావలో
కనేన సుధేష్ణానేత్రయో రానందబాష్పాణామతివృష్టి రాసీదిత్యర్థః,
ఋష్యశృంగాగమాన్మహాతివృష్టిర్భవతీత్యాగమప్రసిద్ధం అత్రానందబా
ష్పవృష్టిసుతావలోకనయోః కార్యకారణయోరుక్తై హేత్వలంకార
స్తస్యచోపమయాసహైక వాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ వంశస్థం ॥ ౬౨
అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః అన్యస్మిన్దివసే ఆత్మజస్యముఖాత్ వచ
నాదమీషాం కంకాదిసంజ్ఞానాం పాండవానాంయాథార్థ్యంతత్త్వం
పాండవత్వంయుధిష్ఠిరత్వాదికం అవగమ్య జ్ఞాత్వా చకితచకితః సేవాప

సోదరాత్యయాత్ ।. విలోచనాంగేష్వతివృష్టిసంప
దేవిభండకాపత్యవిజృమ్భణాయితమ్ ॥ ౬౨ ॥ ౫ ॥ అన్యే
ద్యురాత్మజముఖాదమీషాంయాథార్థ్యమవగమ్యచ
కితచకితఃకుటుమ్బేనసహాసచివాన్పురస్కృత్య సభా
మాగతోవిరాటోనామాంతరసన్నిధానా దినహాయ

లోచనాంగేషు నేత్రరూపావయవేషు అంగదేశేషుచ అతివృష్టేస్సంప
దె విభాండకాపత్యస్య ఋష్యశృంగస్య విజృంభణాయితమ్ ॥ ౬౨ ॥—
అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః అన్యస్మిన్దినె ఆత్మజస్య ఉత్తరస్య ము
ఖాత్ అమీషాం పాండవానాం యాథార్థ్యం యథార్థతాం అవ
గమ్యచకితచకితః కుటుంబేనసహాసచివాన్ పురస్కృత్యసభాంగతః
విరాటః నామాంతరాణాం అన్యనామ్నాం సన్నిధానాదివ ఏకంహా
యనం సంవత్సరంఅత్యంత సంయోగెద్వితీయా అనసుసర్పద్భిః స్వైః

చారాదిభిః భీతభీతః + పీప్సాయాం ద్విర్భావః, కుటుమ్బేన కళత్ర
పుత్రాదినా సహ సచివాన్ మంత్రిణః పురస్కృత్య సభాం ప్రత్యాగతః
విరాటః నామాంతరాణాం కంకవలలాద్యన్యసంజ్ఞానాం సన్నిధానా
త్ సాంగత్యాదివేత్యుత్ప్రేక్షా ఏకం హాయనం సంవత్సరం అనుపసర్ప
ద్భిః సమీపమనాగచ్ఛద్భిః స్వైస్స్వైః ప్రత్యేకం స్వీయైః వేషైః రూ
పైః ప్రకృతిం స్వభావమాపన్నేన (ప్రా) ప్తవతా సోదర్యజనేన అను
జజనేన భీమాదిభిరితి యావత్ సముపాస్యమానస్య సేవ్యమానస్య
యుధిష్ఠిరస్య చరణావేవ నళినే కమలే తయోః పలితం భావుకేన ధవళీ
భూతశిరోరుహేణ +ఆఢ్యసుభగేత్యాదినా ఖశ్ఖిత్త్వాదరుర్ద్విషదిత్యాది
నా ముమ్, మాళినా శిరసా మరాళయూనః తరుణహంసస్య కేళిం లీ
లాం ఉల్లలయాంచకార ప్రకాశయామాస, ప్రణినామేత్యర్థః, అత్రా
న్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవేన తత్సదృశలీలాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః
చరణనళినయోరితి రూపకోజ్జీవితఇతిద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥
స చోత్ప్రేక్షయా సంసృష్టః ॥ ౬౩ ॥—తదేతి ॥ తదా విరాటప్రణామ

సమేకమనుపసర్పద్భిస్స్వైస్స్వైర్వేషైః ప్రత్యాస
న్నేనసోదర్యజనేన సముపాస్యమానస్య యుధిష్ఠిర
స్య చరణనళినయోః పలితంభావుకేన మాళినామరా
ళయువకేళీముల్లలయాంచకార ॥ ౬౩ ॥ ప ॥ తదాను

స్వైః వేషైః ప్రత్యాసన్నేన సోదర్యాణాం జనేనవిధః షోదరేణేతి
యాంచౌ ప్రత్యయేవివక్షితే సమానస్య సభావః సోదరాద్యదితియత్
సముపాస్యమానస్య యుధిష్ఠిరస్యచరణనళినయోః పాదకమలయోః ప
లితంభావుకేన+కర్తరిభువః ఖిష్ణుచ్ ఖుకఞావితి ఖుకఞ్ అరుర్ద్విషదితి
ముమ్ ॥ని॥ పలితంజరసా శౌక్ల్యమిత్యమరః మాళినా శిరసా మరాళయూ
నః హంసశ్రేష్ఠస్య కేళింలీలాం ఉల్లలయాంచకారప్రకాశయామాస
లలతేః ప్రాసయోర్ణిజంతాల్లిట్ ॥ ౬౩ ॥ తదేతి ॥ తదాతస్మిన్ సమయేతస

సమయే తపసోయమస్యసుతః ధర్మరాజః స్మితస్య పాండరిమ్ణా ధా
వళ్యేన హేతునా అక్షక్షతిః పాశకప్రహారవ్రణ ఏవ హేతుర్యస్యతం ఉ
గ్రం భయంకరం మహేంద్రసూనోరర్జునస్య దృశినేత్రే శోణిమానం
విరాటే క్రోధేనారుణ్యంను నోదన్నిరస్తవాన్, కించ అక్షక్షతిహేతుం
నిజకృతపాశకప్రహారజన్యముగ్రం ఇతికర్తృస్యతామాఖ్యాన భయంకరం
మాత్స్యస్య విరాటస్యచిత్తే నీలిమానం భయాంధత్వరూపమాలిన్యం
ననోద, అత్రార్జునవిరాటాభ్యాం ధర్మరాజస్మితనైర్మల్యేన త
దంతఃప్రసాదానుమానాదనుమానాలంకారః ॥ ధర్మరాజస్మితధావ
ళ్యవ్యాప్త్యా అర్జునలోచనారుణ్యవిరాటమానసమాలిన్యత్యాగపూర్వ
కం వైశద్య(ప్రా)ప్తిరూపతద్గుణాలఙ్కారద్వయేనాంగాంగిభావేన స
ఙ్కీర్ణేన ప్రతీయత ఇత్యలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః, ఏవమమర్ష
త్రాసశాంత్యోరర్జునవిరాటగతయోరసంలక్ష్య క్రమవ్యంగ్యయోరం
గాంగిభావేన సఙ్కరశ్చ అన్యచోక్తవ్యంగ్యానుమానాలఙ్కారసాపే
క్షత్వాద్ద్వయోస్సంలక్ష్యాసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోరంగాంగిభావేన
సఙ్కర ఇత్యలంప్రపంచేన ॥ ౭౪ ॥— మాత్స్య ఇతి ॥ తతోనంతరం
మాత్స్యః విరాటః ప్రముదితః సంతుష్టస్సన్ శౌరా (శ్రీకృష్ణే) అ

నోదస్మితపాండరిమ్ణా తపస్సుతో క్షక్షతిహేతుముగ్రం।
మహేన్ద్రసూనోర్దృశిశోణిమానం మాత్స్యస్యచిత్తే
పిచనీలిమానమ్ ॥ ౭౫ ॥ ప॥ మాత్స్యస్తతః ప్రముదితో

స్సుతః ధర్మరాజః స్మితస్య పాండురిమ్ణా ధావళ్యేన పృథ్వాదిభ్య ఇతి
మనిచ్ అక్షేణక్షతిః ప్రహారః హేతుః కారణంయస్యతం ఉగ్రంమ
హేంద్రసూనోరర్జునస్య దృశిలోచనే శోణిమానం అరుణ్యంమాత్స్య
స్య విరాటస్య చిత్తేపినీలిమానంచ నైల్యంచననోదపరిజహారనుదప్రే
రణే లిట్ ॥ ౭౪ ॥ —మాత్స్య ఇతి ॥ తతఃమాత్స్యః విరాటః ప్ర
ముదితస్సన్ శౌరౌకృష్ణేపేసమెయుషి ఆగతేసతి అఖిలైస్స్వమస్త్రైబలం

ఖిలబంధువర్గైస్సహ సమేయుషి ప్రాప్తవతి సతి మహితే చంద్ర
తారాబలాదిగుణసంపత్త్యా శ్లాఘ్యే అహ్ని వాసరే కస్మింశ్చిత్ శిరీ
షస్య కుసుమాదపి మృద్వీం సుకుమారాం కన్యాముత్తరాం పార్థ
సూనోరభిమన్యోః ప్రథమాశ్రమస్య బ్రహ్మచర్యస్య సీమాశిలామ
వధిదేశదృషదం అతనుత చక్రే అభిమన్యవే కన్యాం ప్రాయచ్ఛది
త్యర్థః- అత్ర శిరీషకుసుమసుకుమారాయాః పరుషసీమా శిలాత్వ
వర్ణనాద్విరూపఘటనాత్మకవిషమప్రభేదః ఏవం పత్నీత్వస్య వ్యం
గ్యస్య బ్రహ్మచర్యస్య సీమా శిలాత్వేన భంగ్యంతరేణ కథనాత్పర్యా
యోక్త్యలఙ్కారః ద్వయోశ్చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥౬౫॥
తథేతి ॥ సుధేష్ణా జాయాయస్యసః సుధేష్ణాజానిస్సవిరాటః మాధవేన
కృష్ణేన సహితేషు సమాధవేషు పార్థేషు ధర్మరాజాదిషు విషయే
ఉపచారం పూజాం తథావిదధే చక్రే॥ యథా తే సకృష్ణాః పార్థాః
తం ద్యూతేన సర్వస్వంహృత్వా తాదృగ్దుఃఖదాయినం గాంధారప
తిం శకునిమేవ అత్యంతకృతః ఉపకారః యేనతథోక్తం జానీయుః భా

మహితేహ్నికన్యాం శౌరౌసమేయుషిసహాఖిలబంధు
వర్గైః । మృద్వీంశిరీషకుసుమాదపిపార్థసూనోస్సీ
మాశిలామతనుతప్రథమాశ్రమస్య ॥ ౬౫ ॥ తథోప
చారంవిదధేసుధేష్ణాజానిస్సపార్థేషు సమాధవేషు ।

ఖువర్గైస్సహ మహితేపూజ్యే అహ్నిదినే శిరీషకుసుమాదపి ॥ని॥ శి
రీషస్తుకపీతన ఇత్యమరః ॥ మృద్వీం + వోతోగుణవచనాదితి జీష్, క
న్యాం ఉత్తరాం పార్థస్యార్జునస్య సూనోస్సుతస్యాభిమన్యోః
ప్రథమాశ్రమస్య బ్రహ్మచర్యాశ్రమస్య సీమా శిలాం అతనుత + త
నువిస్తారే లఙ్, కన్యాం దదావిత్యర్థః ఏతావానేవ బ్రహ్మచర్యావ
ధిఃఇతఊర్ధ్వం గృహస్థాశ్రమఇతిభావః ॥ ౬౫ ॥— తథేతి ॥ సుధే
ష్ణాజాయాయస్యసః సుధేష్ణాజానిః +జాయాయానిఙితిసమాసాంతోనిఙ్
లోపోవ్యోర్వలీతియలోపః సవిరాటః సమాధవేషు కృష్ణసహితేషు
పార్థేషు పాండవేషు తేపాండవాః తం గాంధారపతిమేన శకునిమే

వమేయః శకునినా రాజ్యాదభ్రంశనే ఈదృగ్విరాటోపచారస్య ప్ర
సక్త్యభావాదితిభావః- అత్ర శకునృప కారస్య గుణత్వవర్ణనాల్లె
శాలఙ్కారః- ఏవం విరాటేనోపకృతానాం శకునావుపకారసంభావ
నాదసంగత్యలఙ్కారః ద్వయోశ్చపూర్వవత్సంకరః * విరుద్ధం భిన్న
దేశత్వం కార్యహేత్వోరసంగతిరితిలక్షణమ్ ॥ లేశలక్షణంతూక్తమ్॥
౭౬ ॥—అథేతి ॥ అథ విరాటోపచారానంతరం హరిః శ్రీకృష్ణః
ఏతాన్ కురూన్యుధిష్ఠిరాదీన్ ఉల్లాస్యతోషయిత్వా మాత్స్య
పురాత్ మందారప్రముఖాన్ కల్పాన్ సురవృక్షాన్ ఉల్లాస్య కి
సలయకుసుమాదిభిః ప్రకాశ్య వసంతః మాధవః నందనాదివ య
యౌ ప్రస్థితవాన్ పూర్ణోపమాలఙ్కారః ॥ ౭౭ ॥ *******

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య కురవి
కులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్యకృతౌ చంపుభారతవ్యాఖ్యా
—నెలాస్యాఖ్యానె సప్తమస్తబకః—

తమేవగాంధారపతింయథాతె జానీయరత్యంతకృతో
పకారమ్ ॥ ౭౬ ॥ అథోల్లాస్యకురూనేతాన్ హరిర్మా
త్స్యపురాద్యయౌ । మందారప్రముఖాన్ కల్పాన్
వసంతఇవనందనాత్ ॥ ౭౭ ॥ ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌ
—చమ్పూభారతెసప్తమస్తబకః—

వ అత్యంతంకృతఃఉపకారోయేనతం యథాజానీయః + జ్ఞాఅవబోధ
నేలిఙ్ క్ర్యాదిభ్యఇతిశ్నా ఈహల్యఘోరితీకారః తథా ఉపచారం వి
దధే + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లిట్ ॥ ౭౬ ॥—అథేతి ॥ అథా
నంతరం హరిః కృష్ణః ఏతాన్ కురూన్ పాండవాన్ ఉల్లాస్యమాత్స్య
పురాత్ విరాటనగరాత్ వసంతః వసంతఋతుః మందారః ప్రము
ఖఃఆదిర్యేషాంతాన్ కల్పాన్ కల్పవృక్షాన్ ॥ని॥పంచైతెదేవతరవోమం
దారఃపారిజాతకః। సంతానఃకల్పవృక్షశ్చపుంసివాహరిచందనమిత్యమ
రః॥ఉల్లాస్యనందనాదివనాత్ నవనాదివయయౌ+యాప్రాపణెలిట్ ॥౭౭॥
ఇత్యంబాళరామసూరివిరచితాయాంచంపుభారతోజ్జీవిన్యాం ౭ స్తబకః

శ్రీరస్తు

అథాష్టమస్తబకప్రారంభః.

తావదితి ॥ తావత్తదానీం ప్రకోష్ఠస్య కూర్పరాధోభాగస్యఅంగణే అగ్రభాగే హస్తఇతియావత్ ॥ ని ॥ ప్రకోష్ఠఃకూర్పరాదధః ఇత్యమరః ॥ కూర్పరో బాహుమధ్యగ్రంథిః ఏకాం జ్యాం శింజినీం యుధి యుద్ధే నర్తకీం చంచలామాకర్షణవిమోచనాభ్యామితిభావః కర్తుంఅపరామన్యాంజ్యాంభువం ॥ ని ॥ జ్యామౌర్వీమాతృభూమిషు ఇత్యుభయత్రాపివిశ్వః ॥ భుజభువి బాహుదేశే స్థాస్నుం స్థిరతరాం కర్తుంచ కౌతుకవతాకుతూహలవతా పాండోస్సుతేన ధర్మరాజేన ఆహూతాశ్చారసచివాదిద్వారా ఆకారితాః క్షితిపాః రాజానః తత్రద్వైశ్యాః ఉన్మదైస్సైన్యద్విపైస్సేనాగజైరుపలక్షితాః విరాటనగరీం ప్రావృడ్వాసరాణాంవార్షికదినానాంసంచయాస్సమూహాః ఘనైర్మేఘైరుపలక్షితాః మహాదేస్తటీం తటమివప్రాపుః-ఉపమాలఙ్కారః ॥ యత్తుతత్రప్రకోష్ఠాంగణఇత్యత్ర ప్రకోష్ఠే విస్తృతకరేఇత్యమరఇతినృసింహేన కోశలేఖనంతదబోధాత్- యతః ప్ర

> తావత్పాండుసుతేనకౌతుకవతాకర్తుంప్రకోష్ఠాంగ
> ణే జ్యామేకాంయుధినర్తకీంభుజభువిస్థాస్నుం చిర
> స్యాపరామ్ అహూతాఃక్షితిపావిరాటనగరీంసైన్యద్వి

తావదితి ॥ తావత్ కౌతుకవతా కుతూహలినా ॥ ని ॥కౌతూహలంకౌతుకంచకుతుకంచకుతూహలమిత్యమరః ॥ పాండుసుతేన ధర్మరాజేం యుధి ఏకాం జ్యాం శింజినీం ప్రకోష్ఠాంగణె నర్తకీం +శిల్పినిష్పన్నితిపూర్వా షిశ్యాన్లిష్ కర్తుం అపరాంజ్యాం భూమిం ॥ ని ॥ జ్యామౌర్వీమాతృభూమిష్వితృభయత్రాపివిశ్వః ॥ భుజభువి

కోష్ఠే విస్తృతకరే హస్తో ముష్ట్యా తు బద్ధయా । సరత్నిస్స్యాదరత్నిస్తు
నిష్కనిష్ఠేన ముష్టినా ఇతి విస్తృతకరే ప్రకోష్ఠే హస్తః బద్ధయా ముష్ట్యా
తు సహస్తః రత్నిః నిష్కనిష్ఠేన ముష్టినా అరత్నిరితి మానవిశేషనిర్ణ
యాదేవ తత్ర ప్రకోష్ఠగ్రహణాత్ తదర్థనిర్ణయస్త్వస్మల్లిఖితవ్య
వేతి స్పష్టం కోశార్థకోవిదానామిత్యలమసదావేశేన ॥ శార్దూల
విక్రీడితమ్ ॥ ౧ ॥—సేనానామితి ॥ పార్థః ధర్మరాజః యుద్ధాయ
యుద్ధం కర్తుం + క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ, యావతీః సేనానా
మక్షౌహిణీః యత్సంఖ్యాకా అక్షౌహిణీస్సేనా ఇత్యర్థః- దధౌ సంగృ
హీతవాన్ చతసృభిరధికాస్తావతీస్సప్తసేనానామక్షౌహిణీః ఏకాదశే
త్యర్థః. ధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనః దధౌ అత్ర ధర్మరాజాక్షౌహి
ణీనాం సప్తత్వం ప్రసిద్ధ్యా గ్రాహ్యమితి న న్యూనపదత్వదోషః, అ

పైరున్నద్ధైః ప్రావృడ్వాసరసంచయా ఇవ ఘనైః ప్రా
పుర్మహాద్రేస్తటీమ్ ॥ ౨ ॥ సేనానాం యావతీః పా
ర్థో యుద్ధాయాక్షౌహిణీర్దధౌ । ధార్తరాష్ట్రశ్చ

చిరస్య స్థాస్నుం + గ్లాజిస్థశ్చ క్స్నురితి క్స్నుః క్స్నోః కిత్త్వాన్నత
ఈకారః ॥ ౨ ॥ స్థాస్నుస్స్థిరతరస్థేయానిత్యమరః ॥ కర్తుం ఆహూ
తా ఆకారితాః క్షితిపాః రాజానః ఉన్నద్ధైస్సైన్యైర్ద్విపైస్సేనాఙ్గైః
విరాటనగరీం ప్రావృడ్వాసరసంచయాః వర్షాకాలదినసమూహాః
ఘనైర్మేఘైః మహాద్రేస్తటీమివ ఆపుః + ఆప్లృవ్యాప్తౌ లిట్ ॥ ౧ ॥
సేనానామితి ॥ పార్థః ధర్మరాజః యుద్ధాయ సేనానాం యావతీః
యత్పరిమాణాః అక్షౌహిణీః దధౌ + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లి
ట్; ధార్తరాష్ట్రః పునః దుర్యోధనస్తు చతసృభిః అధికాస్తావతీః అ
క్షౌహిణీః దధౌ ఏతేషాం సప్త తేషామేకాదశేతి భారతే ॥ ౨ ॥ ఏకేభై
కరథా త్ర్యశ్వా పత్తిః పంచపదాతికా । పత్త్యంగైస్త్రిగుణైస్సర్వైః
క్రమాదాఖ్యా యథోత్తరమ్ । సేనాముఖం గుల్మగణౌ వాహినీ పృతనా

సప్తాప్ఛందః (౧) ॥ ౨ ॥—ఉక్తేతి ॥ తతః ఉభయోస్సేనాసంగ్రహా నంతరం పార్థః ధర్మరాజః ఉక్తః అధ్వని వృత్తాన్తఃఉపచారపరితుష్టేన స్వేన దుర్యోధనస్య సాహ్యకరణవరదానరూపః యేనతథోక్తం శల్యంప్రతి హేమాతుల మాతృసోదరత్వమాసమంతాల్ క్షేపః నిన్దా యస్యాస్తయావాచా నిందాప్రతిపాదకవాక్యనేత్యర్థః ॥ ని ॥ క్షేపోవిలంబేనిందాయామితివిశ్వః ॥ యుద్ధే కర్ణార్జునయుద్ధసమయె భానుసుతస్య కర్ణస్య హృదయంమనః వక్షశ్చవితక్షన్ ఛిందన్ అన్వర్థతాం శల్యఇతిసార్థకనామకత్వం ఆచరకురుష్వ- ఆత్మనఇతి శేషః + చరతేఃప్రార్థనాయాంలోట్ ॥ ని ॥ వాపుంసిశల్యం శంకుర్నేత్యమరః ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణఉవాచ ప్రతిజ్ఞాతదుర్యోధనసాహ్యస్య శల్యస్య ప్రతిజ్ఞాభంగభయేన తావన్మాత్రం తమయాచదిత్యర్థః- మహతామాత్మ విపత్తావపి పరేభంగాత్సంరక్షణీయాఏవేతిభావః (౨) యత్తు మానాస్తితులాతవార్జునేన సామ్యంయస్యేతివ్యుత్పత్తిసిద్ధామన్వర్థతామాచరేత్యన్వర్థత్వం మాతులసంజ్ఞాయాఏవా

తస్సృభిస్తావతీరధికాఃపునః ॥ ౨ ॥ ఉక్తాధ్వవృత్తాంత

మువాచశల్యంపార్థస్తతోభానుసుతస్యయుద్ధె । ఆ

చమూః । అనీకినీదశానీకిన్యక్షౌహిణీత్యమరః ॥ ౨ ॥—ఉక్తేతి ॥ తతః పార్థః ధర్మరాజః ఉక్తః ఉధ్వవృత్తాంతోయేనతం శల్యం ఉవాచ + వచపరిభాషణలిట్ హేమాతుల భానుసుతస్యకర్ణస్యయుద్ధే ఆక్షేపవాచానిరసనవాచా హృదయంవితక్షతనూకుర్వన్ అన్వర్థతాం

---

(౧) పాండవానాంసప్తాక్షౌహిణీసంఖ్యాకంకౌరవాణామేకాదశాక్షౌహిణీసంఖ్యాకంబలమితివివేకః । ఇయంసంఖ్యాత్వాకారితాగతానాం కురుపాండవపక్షపాతసమాగతానిత్వ సంఖ్యానిసైన్యానీతిబోధ్యం ॥

(౨) నను కథమస్య భావివృత్తాన్తపరిజ్ఞానమితిచేత్, ప్రతిభావతా తేన తదనుమితమిత్యనుసంధేయమ్ ॥

హన్నృసింహః- తన్న ఆయుధసాధ్యత్వలక్షణబోధకస్య వితక్షన్నితి పద స్య స్వారస్యభంగాపత్తేః-పరంతు మా-తులాఇతీతి తంత్రేణ ఛేదమాశ్రి త్య హేకర్ణ- తవ అర్జునేన తులాసామ్యం మా నాస్తి ఇత్యుక్తప్ర కారయా ఆక్షేపవాచేతియోజయితుంశక్యమితి ప్రాహుః ॥ 3 ॥— అథేత్యాద్యుత్తరేణైకవాక్యమ్ ॥౪॥భద్రాయేతి ॥ అథయుధిష్ఠిర ప్రా ర్థనానంతరం సత్యః సంగరః ప్రతిజ్ఞాయస్య తథోక్తోపీతి అపిర ప్ర యుక్తోపి కమపరాధలవం మమపశ్యసీత్యాదావివ యోజ్యః మద్రా ధిపశ్శల్యః భగిన్యాః అపత్యేషు భాగినేయేషు ధర్మరాజాదిషు వత్స లతయా ప్రేమ్ణా తథా సూర్యసుతస్య హృదయమాక్షేపవాచాతక్షిష్యా మీతి అభ్యుపగమ్య అంగీకృత్య ప్రతిశ్రుత్యేతిపాఠేప్యేషఏవార్థః॥ హేపార్థ తవ భద్రాయ మాం నిద్రాం ముంచతీతితథోక్తం ప్ర వణంవిద్ధి జానీహి ఇతిబ్రువన్ సన్ పార్థాద్ధర్మరాజాత్ దుర్యోధన స్య అంతికం సమీపం ప్రతి ద్రాక్ సత్వరం యయౌ గతవాన్ లా

క్షేపవాచాహృదయంవితక్షన్నర్థతామాచరమాతు
లేతి ॥ ౩ ॥ ౪ ॥ అథ భాగినేయవత్సలతయా సత్య
సంగరస్తథేతి ప్రతిశ్రుత్య ॥ ౫ ॥ ౬ ॥ భద్రాయ తవ
మాంవిద్ధినిద్రాముచమితిబ్రువన్ । మద్రాధిపోయ

శంసతాం శరతాంవా ॥ ౯ ॥ శల్యంశంకాశరే ఇతివిశ్వః ॥ ఆచర + చ రగతిభక్షణయోః లోట్, ఇతిఉవాచేత్యర్థః ॥ 3 ॥—అథేతి ॥ అ థానంతరం భాగినేయే వత్సలతయా సత్యసంగరః సత్యప్రతిజ్ఞః తథే తి ప్రతిశ్రుత్య అంగీకృత్య ॥౪॥భద్రాయేతి॥ సమద్రాధిపశ్శల్యః తవ భద్రాయ మాం నిద్రాముచం జాగరూకం విద్ధి + విదజ్ఞానేలోట్, హుఝల్భ్యోహేర్ధిరితిధిః ఇతిబ్రువన్ సన్ పార్థాత్ ధర్మరాజా త్ ద్రాక్ శీఘ్రం దుర్యోధనస్య అంతికం నికటంయయౌ + యా ప్రా

ట్యానుప్రాసః ॥ ౫ ॥ — ॥ తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ సా
హాయ్యమేతి ॥ తదనంతరం శల్యగమనానంతరం వలారేరింద్రస్య సూనుర
ర్జునః సరసీరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం యుద్ధేసాహాయ్యయవరీతుం కామోయ
స్యతస్య అజాతశత్రోః ధర్మరాజస్యగాంవాచం ఉక్త్వార్థికామవ
తంసయోః శిరసిధుర్యౌ సః తుంగాన్యున్నతానిధ్వజానియస్యాం
తాం ద్వారవతీం ద్వారకానగరం ప్రత్యయాసీత్ ప్రాపయాతేః క
ర్తరిలుఙ్ - వరీతుకామోవలవైరిసూను రిత్యర్జున విశేషణతయాపా
ఠాంతరమ్ ॥ ౬ ॥—॥ తత్రేతి ॥ తత్రద్వారకాయాం కుంజరకుమార
స్య కరికలభస్యేవ కోమలః సుకుమారః చంక్రమవిలాసః గమనవిలా
సః యస్యతథోక్తస్య చిరాద్దృష్టస్యకురుకుంజరస్యార్జునస్య విలో
కనాయతంవిలోకితుమిత్యర్థః జనాః వీధీషు సంఘీబభూవుః ॥ ౭ ॥

యాపార్థాత్సదాగ్దుర్యోధనాంతికం॥౫॥తదనంతరం॥
॥౬॥సాహాయ్యయుద్ధేసరసీరుహాక్షం వరీతుకామస్య వ
లారిసూనుః । అజాతశత్రోరవతంసధుర్యగాంతుంగధ్వ య
జాంద్వారవతీమయాసీత్ ॥ ౬ ॥౫॥ తత్రచిరదృష్టస్య
కురుకుంజరస్య కుంజర కుమారకోమలచఙ్క్రమ
విలాసస్య తస్యవిలోకనాయవీధీషు జనాస్సంఘీబ

వణౌలిట్ ॥ ౫ ।—సాహాయ్యమేతి ॥ యుద్ధే సాహాయ్య సహభావాయ
సరసీరుహాక్షం కృష్ణం వరీతుకామః వలవైరిసూనుః అర్జునః అజాత
శత్రోర్ధర్మరాజస్య గాంవాచం అవతంసయోః శేఖరయోః సః తుం
గధ్వజాం ఉన్నతపతాకాం ద్వారవతీం అయాసీత్ + యాప్రాపణే
లుఙ్ ॥ ౬ ॥—తత్రేతి ॥ తత్ర ద్వారకాయాం చిరదృష్టస్య కురుకుం
జరస్య అర్జునస్య కోమలస్య మృదులస్య చంక్రమస్య పాదన్యాస
స్య విలోకనాయదర్శనాయవీధీషువీధీషుజనాఃసంఘీబభూవుః+కృభ్వ
స్తియోగ ఇతిచ్విః చ్వౌచేతీత్వం॥౭॥హోతుమితి ॥ సుభద్రాయాః హ

హేతుమితి ॥ సుభద్రాయాః హరణే హేతుం తస్యార్జునస్య ఇమాం తదీయాం యతిత్వశుద్ధిం నైర్మల్యం విపరీత లక్షణయా కపటయతిత్వమిత్యర్థః హృది మనసి కుర్వతీనాం ఆలోచయన్తీనాం అతఏవ గవాక్షాణాం మార్గైః రంధ్రమార్గైః కృతం వీక్షణం అర్జునదర్శనం యాభిస్తాసాం స్త్రీణాం ద్వారకాజనానాం ముఖస్యైవేన్దోశ్చన్ద్రస్య స్మితమేవ చన్ద్రికా అభూత్ - అయమేవ సకపటసన్న్యాసీ సుభద్రామపహృతవానితి స్మేరాననా బభూవురిత్యర్థః - అత్రార్జునకపటసన్న్యాసచిన్తన తదవలోకనయోర్విశేషణగత్యా హాసనహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకకావ్యలింగస్య పరంపరితరూపకేణ సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౮ ॥—॥ దౌవారికైరితి ॥ తత్ర తదానీం దౌవారికైర్దత్తమార్గః; ద్వారపాలకదత్తమార్గస్సన్నన్తః, ప్రవిష్టఇత్యర్థః- సోఽర్జునో నికేతనస్య మధ్యే శయనగృహస్య మధ్యే నిద్రాయమాణస్య స్వపతః- శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య సంబన్ధితస్మాత్ శ్రీకృష్ణచరణాత్ స్యందిన్యాః ప్రవహన్త్యాః సిన్ధోర్గంగాయాః చ్యుతస్యగభూవః ॥ ౭ ॥ ప ॥ హేతుం సుభద్రాహరణే తదీయాం

యతిత్వశుద్ధిం హృది కుర్వతీనామ్ । గవాక్షమార్గైః

కృతవీక్షణానాం స్త్రీణాం ముఖేన్దోస్స్మితచన్ద్రికాభూత్ ॥ ౮ ॥ ప ॥ దౌవారికైస్తత్ర సదత్తమార్గో ని

ద్రాయమాణస్య నికేతమధ్యే । శౌరేరుపాగాచ్చరణో

రణే హేతుం కారణం తదీయాం అర్జునసంబన్ధినీం యతిత్వస్య సిద్ధిం హృది మనసి కుర్వతీనాం అతఏవ గవాక్షాణాం వాతాయనానాం మార్గైః కృతవీక్షణానాం స్త్రీణాం ముఖేన్దోః స్మితచన్ద్రికాభూత్ ॥ ౮ ॥—

॥ ౯ ॥ దౌవారికైరితి ॥ తత్ర దౌవారికైః ద్వారినియుక్తైః + తత్ర నియుక్తఇతి ఠక్ ద్వారాదీనాంచేత్యైచ్ నికేతమధ్యే నిద్రాయమాణస్య నిద్రాణస్య శౌరేః కృష్ణస్య తస్మాచ్చరణాత్స్యన్దనీయా సిన్ధుః

ళితస్య కూర్మస్యేవ శోభాయస్యతథో క్తంతమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా చరణస్య ఉపధానం ఉపబర్హం వర్తులండపాగాల్ తత్సమీపం ప్రాప్తవాన్ ॥ ౯ ॥—॥ యస్యేతి ॥ యుధియుద్ధేసాహ్యంసహాయతాం అర్థీయాచిష్యమాణః- అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్య యోరితి కృద్యోగషష్ఠీప్రతిషేధః- అతఏవప్రథమం అర్జునాత్పూర్వమేవసమేత్య ఆగత్యయస్యశౌరేః మౌళిశ్శిరసః సవిధేసమీపే అధిమౌళిసవిధం +విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః-తిష్ఠన్ వర్తమానః కురూద్వహస్య ధృతరాష్ట్రస్య సుతఃదుర్యోధనః నిజమనసితస్యశౌరేః కుంతలేకచేపిచ్చయోః వక్రిమాణం కౌటిల్యంతత్తారతమ్యమితియావత్ - పరీక్షితుముత్సుకతాం ఔత్సుక్యందధానఇవత్యుత్ప్రేక్షా రేజే ॥ ౧౦ ॥—నిమీలనేతి ॥ నిమీలనేననిమిషేణ ఆలింగితంసంగతంనేత్రయోర్యుగ్మంయ
పధానంతత్స్యందిసింధుచ్యుతకూర్మశోభమ్ ॥ ౯ ॥
ప ॥ యస్యాధిమౌళిసవి(ధం)ధే)ప్రథమంసమేత్యతిష్ఠన్కురూద్వహసుతోయుధిసాహ్యమర్థీ । రేజేపరీక్షితుమివౌత్సుకతాందధానస్తత్కుంతలేనిజమనస్యపివక్రిమాణమ్ ॥ ౧౦ ॥ ప ॥నిమీలనాలింగితనేత్రయు
నదీశస్యాశ్చ్యుతస్యగలితస్య కూర్మస్యశోభేవ శోభాయస్యతచ్చరణస్య ఉపధానం॥ని॥ఉపధానంతూపబర్హమిత్యమరః- ఉపాగాల్+ఇణ్గతౌలుఙ్ ॥ ౯ ॥—॥ యస్యేతి ॥ యస్యకృష్ణస్య అధిమౌళిమౌళేః విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః సవిధసమీపే ప్రథమంఏత్యతిష్ఠన్ యుధిసాహ్యం అర్థీయాచన్ కురూద్వహసుతః దుర్యోధనః తస్యభగవతః కుంతలేనిజేమనస్యపి వక్రిమాణంవక్రతాం+పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్ పరీక్షితుం ఉత్సుకతాం దధానఇవరేజే+రాజృదీప్తౌలిట్ ఫణాంచసప్తానామిత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥౧౦ ॥—॥ నిమీలనేతి ॥ నిమీలనేన ఆలింగితం నేత్రయోర్యుగ్మం యస్యసతథాభూతః నితరాంనిస్పందఙే

స్యతథోక్తః నిస్పందః నిశ్చలః దేహః యస్యసః యశ్శౌరిః స్వస్యశి
ష్టసః ధ్యానశైల్యావిగళితవేద్యాంతరమైకాగ్ర్యాను సంధానేనయత్సుఖం
బ్రహ్మానందః తదాస్థితానాం ప్రాప్తవతాం తపస్వినాంయోగినాం
సంఘమనుకుర్వన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా నితరాంబభౌ రేజ ॥ ౧౧ ॥— దే
వీతి ॥ దేవ్యాఃరుక్మిణ్యాఃకుచాత్ యస్యశౌరేస్సంబంధినియదీయేకపో
లేఫలకఇవతస్మిన్ సక్తశ్చుంబనసమయేలగ్నః ఘుసృణేనకుఙ్కుమేన
క్లృప్తః లిఖితఃమకరః మకరాకృతిరేఖాస్వంమకరఏవ అఙ్కఃయస్మిన్
తాదృశంధ్వజం యస్యతస్య మన్మథస్య అరేశ్శంభోర్జయినేవిజయా
యఅర్జునాయసిద్ధిం కాంక్షితార్థసాఫల్యం విశ్రాణయ దదస్వఇతిక
ర్ణమూలేవిజ్ఞాపయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా- విరురుచేరరాజ - మీనధ్వజే
ఇతిపాఠః ప్రకృతమకరేవిజ్ఞాపనోత్ప్రేక్షయాఅసంగతార్థకత్వా
దుపేక్ష్యః మీనకేతనఇత్యత్ర మత్స్యజాతిత్వాన్మకరఏవ మీనఇత్యు

> గ్నో నిస్పందదేహోనితరాంబభౌయః । స్వధ్యానశై
> లీసుఖమాస్థితానాంతపస్వినాంసంఘమివానుకుర్వన్ ॥౧౧॥
> వ॥ దేవీకుచాద్విరురుచేఘుసృణేనక్లృప్తస్సక్తఃకపోలఫ
> లకేమకరోయదీయే । స్వాంకధ్వజారిజయినేవిజయా
> యసిద్ధిం విశ్రాణయేతినిగదన్నివకర్ణమూలే ॥౧౨॥

హః నిశ్చలశరీరః అతఏవయః భగవాన్ స్వధ్యానస్యశైల్యాసద్వృత్త్యా
స్వభావేనవా॥ని॥ శీలంస్వభావేసద్వృత్తావిత్యమరః+స్వార్థేష్యఞ్
షిత్వాన్ఙీష్ యత్సుఖంతదాస్థితానాం తపస్వినాం సంఘంఅనుకుర్వ
న్నివ బభౌ+భాదీప్తౌలిట్ ॥౧౧ ॥—॥ దేవీకుచాదితి ॥ ఘుసృణేన
క్లృప్తః యదీయేకృష్ణసంబంధిని కపోలఫలకే దేవ్యాఃరుక్మిణ్యాః కుచా
త్ సక్తః మకరఃమకరాకృతిః పత్రవిశేషః మీనధ్వజస్య మన్మథ
స్యారిరీశ్వరః తస్యజయినే విజయాయ అర్జునాయసిద్ధిం కార్యసిద్ధిం
విశ్రాణయ+శ్రణదానే ణ్యంతాల్లోట్ ఇతికర్ణమూలేనిగదన్నివ

పరవ్యాఖ్యానాత్కథంచిత్సఙ్గమనేపి పర్యాయభంగాఖ్యదోషాపత్తి
రితి ॥ ౧౨ ॥ —॥ పాశ్చాత్యేతి ॥ యశ్శౌరిః పశ్చాద్భవః పాశ్చా
త్యఃపశ్చిమః పాథోనిధిస్సముద్రస్తస్య పార్శ్వభాగేసలిలస్య పూ
రైః ప్రవాహైః కుక్షింసంపూర్యసజాతీనాం సకులానాం మేఘానాం
యూథాత్ బృందాత్ చ్యుతింభ్రంశం ఆశ్రితస్యపోతస్య ఘనశాబ
కస్య మేఘబాలకస్య క్రమఃరీతిం దధౌధృతవాన్ అత్రఅన్యక్రమ
స్య అన్యత్రాసంభవేన తత్సదృశక్రమాక్షేపాదసంభవద్ధర్మసంబంధ
నిబంధనోనిదర్శనాలఙ్కారః యస్యేత్యాదిశ్లోకచతుష్టయే యచ్ఛబ్ద
స్తస్యశౌరేరితిపూర్వశ్లోకన్వేతీతి (౧)ధ్యేయమ్ ॥ ౧౩ ॥—॥తతఇతి॥
తతః దుర్యోధనార్జునాగమనానంతరం ప్రబుద్ధేన తేన దేవేన శ్రీ
కృష్ణేన తయోర్దుర్యోధనస్యార్జునస్యచద్వయోఃక్రమేణ ప్రథమం
అభ్యాగమనేన ప్రథమందర్శనేనచ ద్వాభ్యాంహేతుభ్యాం కృత్యా

ప॥ పాశ్చాత్యపాథోనిధిపార్శ్వభాగే సంపూర్యకు
క్షింసలిలస్యపూరైః । (స)స్వజాతియూథాచ్చ్యుతి
మాశ్రిత్యస్వ(క్ర)మందధౌయోఘనశాబకస్య ॥ ౧౩ ॥
గ ॥ తతః ప్రబుద్ధేన తేనదేవేనతయోః ప్రథమాగ

రురుచే+రుచదీప్తావభిప్రీతౌచలిట్ ॥౧౨॥—॥ పాశ్చాత్యేతి॥పాశ్చా
త్యస్య+దక్షిణావపశ్చాత్పురస్త్యగితి త్యక్ పాథోనిధేస్సముద్రస్యపా
ర్శ్వభాగే సలిలస్య పూరైః ప్రవాహైః కుక్షింసంపూర్యస్వజాతి
యూథాత్ సంఘాత్ చ్యుతింస్రంసనం ఆశ్రితస్య ఘనశాబకస్యమే
ఘశిశోః॥ని॥పృథుకశ్శాబకశ్శిశురిత్యమరః క్రమంయఃభగవాన్+దధౌ
డుధాఞ్ లిట్ ॥ ౧౩ ॥—॥తతఇతి ॥ తతః ప్రబుద్ధేనతేన ప్రథమా
భ్యా మభ్యాగమనదర్శనాభ్యాం కృత్యసామ్యం క్రియాసామ్యం మ
నసికృత్య నిశ్చిత్య +అనఖ్యాధానఉరసిమనసీఇతి గతిసంజ్ఞాకుగతిప్రా

(౧) ఉత్తరవాక్యస్థేన తేనేతితృతీయాంతేనాన్వయోయుక్తః॥

సాహ్యకరణవిషయేసామ్యంతౌల్యంమనసికృత్యహృదినిశ్చిత్యేత్యర్థః రణాంగణే గృహీతహేతీనాంధృతాయుధానాంనవకోటిరూపాసంఖ్యా ఏషామస్తీతి తద్వతాంగోపకుమారాణాం నారాయణగోపాలాఖ్యానాం కదమ్బేన బృందేనతదాత్మకేనేత్యర్థః ఏవమగ్రేపి కేనచిదంశేన ఏకేనభాగేన కేవలంనిరాయుధంయథాతథాసన్నిధానంయస్యతేనసమీపేవర్తమానేనేత్యర్థః స్వేనాపి కేనచిదంశేనపరిపూరితఃనిజఃస్వీయఃమనోరథః సాహ్యకరణరూపః- యయోస్తౌ సుయోధనధనంజయౌ దుర్యోధనార్జునౌస్వస్యస్వస్యచఆవాసంనివాసభూతాంకటకభువం(౧) విరాటపురప్రదేశంహాస్తినపురప్రదేశంచఆసేదతుఃప్రాప్తవంతౌగరసేనేతి ॥ హరిశ్శ్రీకృష్ణశ్శక్రతనయః అర్జునశ్చతౌద్వౌసేనాసుధ

మనదర్శనాభ్యాం కృత్యసామ్యంమనసికృత్య రణాంగణగృహీతహేతీనాంనవకోటి సంఖ్యా(వతా)కానాం గోపకుమారాణాం కదంబేనకేనచిదంశేనకేవలసన్నిధానేనస్వేనాపికేనచిదంశేనపరిపూరితనిజమనోరథౌ సుయోధనధనంజయౌస్వావాసకటకభువమాసేదతుః॥౧౪॥

వ॥ సేనాగజేంద్రమదసౌరభవీచివేగనిర్ధూతగోగ్రహ

ణయ ఇతిసమాసః సమాసేఽనఞ్పూర్వఇతిల్యప్ రణాంగణే గృహీతహేతీనాంగృహీతశస్త్రాణాం॥ని॥రవేరర్చిశ్చ శస్త్రంచ వహ్నిజ్వాలాచహేతయఇత్యమరః నవకోటిసంఖ్యాకానాం గోపకుమారాణాం కదంబేన సమూహేన కేనచిదంశేన కేవలసన్నిధానేన ఆయుధరహితేన స్వేనాపి ఆత్మనాపికేనచిదంశేన పరిపూరితః మనోరథః యయోస్తౌ సుయోధనధనంజయౌ దుర్యోధనార్జునౌ స్వయోరావాసభూతాం కటకభువం సేనాస్థానం ఆసేదతుః+షద్లవిశరణగత్యవసాదనేషు లిట్ ॥౧౪॥—॥సేనేతి॥ సేనాగజేంద్రాణాం సైన్యద్విపానాంమదస్య

(౧) కటకంవలయేసానౌరాజధానీనితంబయోరితివిశ్వః॥ హేతిస్త్రీతునృస్త్రీ మౌరితిచ॥

ద్ధ రాజసాహాయ్యార్థం మాగతేషు సైన్యేషు గజేంద్రాణాం మదస్య దానజలస్య సౌరభవీచిభిః పరిమళపరంపరాభిః వేగేన నిర్ధూతః ని రస్తః గోగ్రహణ్ణసంయుగస్య గోగ్రహణనిమిత్తకయుద్ధస్య సంబం ధీపూతిగంధః దుర్గంధః హతకరితురగరథికపదాతికళేబరజన్యః య స్మిం-తథోక్తంమత్స్యవసుధేంద్రపురస్య విరాటనగరస్య ఉపకంఠం సమీపదేశం సమ్యగ్వీక్ష్య ననందతుః - అత్రోత్తాద్యపుర్యోపకంఠదర్శన స్య విశేషణగత్యా ఆనందహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిం గమ్ ॥ ౧౫ ॥—॥ దృష్ట్వేతి॥ అథ కృష్ణార్జునాగమనానంతరంద్రుష్ట్వా పాండవాన్విలోక్య నివృత్య పునరాగత్యనదతః కథయతః సంజయతః సంజయాత్ పాండవతత్త్వజిజ్ఞాసయాప్రేషితాదితి శేషః- యుధియుద్ధె విషయే పాండవానాం ధర్మరాజాదీనాం సంబంధినం ఉగ్రంభయంక రం ఉత్సాహంవీరరసం నిశమ్యశ్రుత్వా కురువంశస్య కేతురివ కేతు

హణసంయుగపూతిగన్ధమ్ । సంవీక్ష్యమత్స్యవసుధే
ప్ద్రపురోపకంఠం శౌరిశ్చశక్రతనయశ్చ ననందతుస్తౌ॥౧౫॥
ప॥దృష్ట్వానివృత్యవదతోయుధిపాండవానాముత్సాహ
ముగ్రమథసంజయతోనిశమ్య । వాతైర్ద్విపాపిమణి

తానోదకస్య సౌరభస్య॥ని॥సురభిఘ్రాణతర్పణఇత్యమరః+యవా దిత్వాద్వణ్ వీచీనాం వేగేననిర్ధూతః గో(గ్ర)హణేసంయుగస్యయుద్ధ స్యపూతిగన్ధోయ స్మిం-తం॥ని॥పూతిగంధస్తుదుర్గంధఇత్యమరః+పూ తిశబ్దేన గంధశబ్దస్య బహువ్రీహౌరభావాద్గంధస్యేదితీత్వం॥మత్స్యవ సుధేంద్రస్య విరాటస్య పురోపకంఠం నగరాంతికం సంవీక్ష్య శౌరి శ్చశక్రతనయశ్చతౌ కృష్ణార్జునౌననందతుః+టునదిసమృద్ధౌలిట్॥ ౧౫ ॥—॥ దృష్ట్వేతి ॥ అథానంతరం యుధియుద్ధవిషయే పాండవా నాం ఉగ్రం ఉత్సాహం దృష్ట్వానివృత్యవదతః సంజయతః సంజయా త్+ఆద్యాదిత్వాత్తసిః నిశమ్యమణీనాం సౌధతతెనిపాసంకుర్వన్ కురు

స్త్రద్వత్ప్రఖ్యాపక ఇత్యర్థః ధృతరాష్ట్రః కురూణాం సంబంధీవంశకే తుః వేణుకాండబద్ధః ధ్వజఇత్యపి మణిమయేసౌధతలే నివాసంకుర్వ న్నపిసర్వవాతైర్వినాపి వాయుభిర్వినాపిభృశమకమ్పత - కమ్పిత వాన్ అత్రపుత్రవిపత్తిభయకృతస్య ధృతరాష్ట్రకమ్పస్య తత్సూచ కాత్ప్రాతికధ్వజకంపస్యచద్వయోః ప్రకృతత్వాత్కేవలప్రకృతాస్ప దః శ్లేషాలఙ్కారః తద్బహిరవస్థానశీతమారుతధూనన రూపకార ణాభావేపి కమ్పనరూపకార్యోదయవర్ణనాద్విభావనాలఙ్కారస్చ ద్వయోరభిన్నపదబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥౧౬॥—

పాండోరితి ॥ పాండోస్సుతాయధర్మరాజాయ వసుధాంభూమిం ప్రవిభజ్య అర్ధాంశంవిభాగం కృత్వాదాతుమిచ్ఛోః దితోస్సః ప్రజ్ఞా దృశః అంధస్యధృతరాష్ట్రస్య సంబంధిరహసిసాంత్వపథేన సామమా ర్గేణ ఉపదిష్టంబోధితంవచనంతు దుర్యోధనః కర్ణాశ్రోత్రైరాధే యేచ న చకార నాంగీకృతవాన్ నశ్రావితవాంశ్చేత్యర్థః కింతుస్వం స్వకీయం మధురంవచనమేవ కర్ణేచకార ధృతరాష్ట్రోక్తం దూరీకృ త్యకర్ణేన దుర్మంత్రిణా సహదురాలోచనం కృతవానిత్యర్థః ॥ పరేతకల్పాహిగతాయుషానరాహితం నగృహ్ణంతిసుహృద్భిరీరితమిత్యే

సౌధతలేనివాసంకుర్వన్నకమ్పతభృశంకురువంశకేతుః॥౧౬॥

ప ॥ పాండోస్సుతాయవసుధాంప్రవిభజ్యదితోస్సః ప్ర

జ్ఞాదృశోరహసిసాంత్వపథోపదిష్టమ్ । దుర్యోధనస్తు

వంశకేతుః ధృతరాష్ట్రః వాతైర్వినాపిభృశంఅకంపత+కపిచలనేలజ్జ భయాదితిభావః ॥ ౧౬ ॥— ॥ పాండోరితి॥పాండోస్సుతాయధర్మ రాజాయవసుధాంభూమింప్రవిభజ్యదితోస్సః దాతుమిచ్ఛోః ప్రజ్ఞాదృ శః ధృతరాష్ట్రస్యరహసి ఏకాంతే సాంత్వపథేన మధురమార్గేణ॥సా॥ అత్యర్థమధురంసాంత్వమిత్యమరః,ఉపదిష్టంవచనందుర్యోధనస్తుకర్ణే శ్రోత్రేనచకారనాశృణోదిత్యర్థః కింతుకర్ణేరాధేయేస్వంవచనమే

భియక్త్రాఇతిభావః ॥ ౧౭ ॥—॥ తదన్వేతి ॥ తదనుదినేదినే సముప చీయమానానాం అగత్యసంఘీభవతా మిత్యర్థః- నానావిధానాం క్షత్రియమ్లేచ్ఛకిరాతాదిజాతీనాం నరపతీనాం రాజ్ఞాంకులస్య బృందస్యయానిచతురంగాని బలానికరితురగరథపదాతి రూపాణితేషాం కలకలాన్ కోలాహలరవానపి అభిభవద్భిరాచ్ఛాదయద్భిః కఙ్కానాం గృధ్రాణాం కాకానాం సాలావృకాణాం శునాంజమ్బుకానాం సృగాలానాంచరటితైర్దుర్ఘోషైః ॥ని॥ సాలావృకాఃకపిక్రోష్టుశ్వానఇత్యమరః, కురుపుటభేదనేహాస్తినపురేవిరాటపుటభేదనే మత్య

వచనంనచకారకర్ణైకర్ణాస్వమేవవచనంమధురంచకార ॥ ౧౭ ॥ X ॥ తదనుదినేదినే సముపచీయమాననానావిధనరపతికులచతురంగబలకలకలానప్యభిభవద్భిః కంకకాకసాలావృకజమ్బుకకదమ్బకరటితైః కటూకృతనికటయోః కురువిరాటపుటభేదనయోః కతిపయదినైరేవపంచఖలువీరాఃకౌరవసామ్రాజ్యలక్ష్మీమభివీ

వ మధురంచకార+డుకృఞ్‌లిట్ ॥౧౭॥—॥ తదన్వేతి ॥ తదనుదినేదినే ప్రతిదినం+నిత్యవీప్సయోరితిద్విర్భావః సముపచీయమానానాం నానావిధానాంనరపతికులానాంరాజసంఘానాం॥ని॥సజాతీయైఃకులమిత్యమరః చతురంగబలస్యకలకలానపి॥ని॥కోలాహలఃకలకలఇత్యమరః అభిభవద్భిః తిరస్కుర్వద్భిః కంకానాం లోహపృష్ఠానాం కాకానాం కిరటానాం సాలావృకాణాం శునాం జమ్బుకానాంక్రోష్టూనాంచకదమ్బకస్య రటితైర్ధ్వనిభిః కటూకృతనికటయోఃతీక్ష్ణీకృతసమీపయోః+రసేకటుఃకట్వకార్యేత్రిషుమత్సరతీక్ష్ణయోరిత్యమరఃకురువిరాటయోః ధృతరాష్ట్రవిరాటయోఃపుటభేదనయోః॥ని॥పత్తనంపుటభేదనమిత్యమరః కతిపయైర్దినైరేవ పంచవీరాఃఖలుపౌరవాణాం సామ్రాజ్యస్యలక్ష్మీం అభివీక్ష్యస్థాతుం అవశిష్యైరన్+శిషఅసర్వోపయోగేలిఙ్ ఇతికింపదం

పురేచ ద్వయోఃకట్యాకృతాః కర్ణకరోరీఘాతాః నికటాః సమీప
దేశాః యయో సథో క్త్రయోస్సతోఃకతిపయైస్సవ్యల్పసంఖ్యైరేవదిన్నై
ర్నైషుపక్షమాసాదిభిరిత్యర్థః పంచవీరాః ధర్మరాజాదయః కురూ
ణామిమాంకౌరవీం సామ్రాజ్యలక్ష్మీం అభిషిక్షృష్ఠాతుం అవశిష్యేరన్
ఖలు తతోన్యేసర్వేపి వీరానశ్యంతీత్యర్థః-ఇత్యుక్తప్రకారాయాం
కింవదంత్యాంలోకప్రవాదే ॥ని॥ కింవదంతీజనశ్రుతిరిత్యమరః- ప్రవ
హంత్యాంసర్వత్రవర్ధమానాయాం సత్యాంక్షీణం ధైర్యంయస్యతథో
క్తః క్షితిపతిర్ధర్మరాజః సహోదరాణాం భీమాదీనాం సమక్షేశ్రే
ణ్యేవశ్యపత్యేవశృతియావత్ దీనేనదుఃఖగద్గదేన అక్షరేణవాక్యేన ఉపల
క్షితః సరసీరుహాక్షం శ్రీకృష్ణంప్రతిఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణఆచచ
క్షే ఉక్తవాన్ చక్షతేఃకర్తరిలిట్ ॥ ౧౮ ॥—॥ ఏతావతఇతి ॥హే
కృష్ణఏతావతఃఇయత్సంఖ్యాన్ బంధుజనాన్నిహత్యరణేఘాతయిత్వాల
బ్ధయాఅనయాభువా రాజ్యేనేత్యర్థః-కింకింప్రయోజనంసకిమపీత్యర్థః

క్ష్యస్థాతుమవశిష్యేరన్నితికింవదంత్యాంప్రవహంత్యాం
క్షితిపతిఃక్షీణధైర్యోదీనాక్షరేణ(వచసా)సహోదరస
మక్షంసరోరుహాక్షమేవమాచచక్షే" ౧౮ ॥ ప॥ఏతావ
తో బంధుజనాన్నిహత్యకింలబ్ధయాకృష్ణ భువానయా

త్యాం॥ని॥కింవదంతీజనశ్రుతిరిత్యమరః ప్రవహంత్యాంసత్యాంక్షితిపతిర్ధ
ర్మరాజః క్షీణధైర్యస్సన్ దీనాక్షరేణవచసా సహోదరాణాంభీమా
దీనాం సమక్షం ప్రత్యక్షం+ప్రతిపరసమనుభ్యోక్ష్ణఇత్యచ్ సరోరుహా
క్షంకమలనేత్రంభగవన్తం+బహువ్రీహౌసక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాంగాదతిషచ్ ఆ
చచక్షేచక్షిఙ్ వ్యక్తాయాంవాచిలిట్ వాలిటీతిఖ్యాఞాదేశవికల్పః౧౮
ఏతావతఇతి ॥ హేకృష్ణఏతావతః ఏతత్పరిమాణకాన్+యత్తదేతేభ్యః
ఇతివతుప్ బంధుజనాన్నిహత్యలబ్ధయా అనయాభువామె కింకింప్ర
యోజనం సకందమూలానికందమూలసహితాని సనిర్ఝరాణి తానివ

సకందమూలాని సనిర్ఝరాణి జలప్రవాహసహితాని భోక్తుం పా తుమితి క్రమేణ శేషః, తాని పూర్వముషితానివనానిఅరణ్యాని అద్యా పి మమ నసంతికిం సంత్యేవేత్యర్థః, మహతాం స్వదుఃఖమేవ పర దుఃఖాచ్ఛ్రేయఇతిభావః ॥ ౯ ॥—సంతాపేతి ॥ సర్వం నానావి ధమపి అంభః జలం సమ్యక్పతతీతిసంతాపః తస్యకాలే గ్రీష్మాదావసతి వర్తమానేసతి సర్వమంభః అధస్తాత్పతతీతిహిఇత్యేవప్రసిద్ధిః నతూ ర్ధ్వమిత్యర్థః అద్యప్రకృతేతు తస్మిన్సత్యపి జలం జిహ్వాం విహా య త్యక్త్వా మే మమ దృష్టిం ఊర్ధ్వంస్థితాం ముహుః నతు సకృది త్యర్థః- సమారోహతీతి యత్తదేతత్ చిత్రం బంధునాశమనుచింత యతస్సన్తాపేన శుష్యతి జిహ్వాబాష్పాయతేచ దృష్టిరిత్యర్థః- అత్ర జలాధోగమనకారణసన్తాపకాలవిరుద్ధతదూర్ధ్వగమనకార్యోత్పత్తి వర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపోవిషమప్రభేదోలఙ్కారః॥౧౦॥ గళదితి ॥ హేకృష్ణ ఇదానీం తాంతకాంతః సంతాపాత్ మ్లానప్ర భామమాసౌతనూస్శరీరం ॥ ని ॥ స్త్రియాంమూర్తిస్తను స్తనూరిత్య

మే । సకందమూలానిసనిర్ఝరాణిసకిష్ఠమాద్యా
పివనానితాని ॥ ౯ ॥ ప ॥ సన్తాపకాలెసతిసర్వమ
మ్భఃపతత్యధస్తాదితిహిప్రసిద్ధిః । జిహ్వాంవిహాయా
ద్యజలంముహుర్మేదృష్టింసమారోహతిచిత్రమేతత్
౧౦॥ప॥గళత్సమీరైర్గజకర్ణతాళై ర్నటత్పటేభ్యో

నాని మమఅద్యాపిససంతికిం+అసభువిలట్॥౯॥సంతాపేతి॥సంతా పకాలేసతిసర్వంఅంభఃఅధస్తాత్ పతతీతిప్రసిద్ధిర్హిఅద్యజలంమే జి హ్వాంవిహాయదృష్టిం సమారోహతి ఏతత్ చిత్రమాశ్చర్యమ్ ॥౧౦ ॥ గళదితి ॥ తాంతకాంతిః గ్లానకాంతిః మమఅసౌతనూః శరీరంగల త్సమీరైః గజానాం కర్ణతాళైర్నటత్పటేభ్యః నగరధ్వజేభ్యఃఇదానీం కమ్పనమేవామ్నాయః వెదఃతం అధీతే+ఇజ్జధ్యయనేలట్॥ ౧౧ ॥

మరః ॥ గళంతః ప్రసరంతః సమీరాఃవాయవోయేభ్యస్తైర్గజానాం
కర్ణాస్తాళాఃవ్యజనానీవ లైః నటంతః కంపమానాః పటాః పతా
కాః యేషాం తేభ్యః నగరధ్వజేభ్యః ఆసమన్తాత్కంపనం వెపథుమే
వామ్నాయం వేదమధీతె అభ్యస్యతి తద్వదత్యంతం కంపత ఇత్యర్థః.
బంధువిపత్తిచింతనాదితిభావః ॥ ౨౬ ॥— ఆనందయిత్రీమితి ॥ హే
కృష్ణ అఖిలస్యజంతోః ప్రాణిమాత్రస్య ఆనందయిత్రీమానందప్ర
ర్వతీం స్వాం స్వీయాంఅంతర్మనసి క్షమాంక్షాంతిగుణం మోహాత్ రా
జ్యలోభకృతాదజ్ఞానాత్ విహాయ బంధుప్రణాశాద్ధేతోః బహుదుః
ఖస్యదోగ్ధ్ర్యై జనయిత్ర్యై బహిః బాహ్యయైక్షమాయై భూమ్యై
స్పృహయామి ఇచ్ఛామి యతస్తతో మాంధిక్ నింద్యోహమిత్యర్థః
అత్ర బంధునాశాంగీకారపూర్వకం రాజ్యకాంక్షావాక్యార్థేన ఆ
త్మనిందనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్ ॥ ౨౭ ॥—
గతిరితి ॥ హేగరుడధ్వజ అస్యాః ప్రకృతాయాః మే మదీయాయాః

నగరధ్వజేభ్యః । తనూరిదానీంమమతాంతకాంతి రా
కంపనామ్నాయమసావధీతె ॥ ౨౬ ॥ ప ॥ ఆనంద
యిత్రీమఖిలస్యజంతో రంతఃక్షమాంస్వా మపహాయ
మోహాత్ । బంధుప్రణాశాద్బహుదుఃఖదోగ్ధ్ర్యైబ
హిఃక్షమాయైస్పృహయామిధిజ్ఞామ్ ॥ ౨౭ ॥ గతి

ఆనందయిత్రీమితి ॥ అఖిలస్యజంతోః ప్రాణినఃఆనందయిత్రీంఅంతః
క్షమాం క్షాంతింమోహాత్ అజ్ఞానాత్ మోహమ్మృచ్ఛంతిమూర్ఛయా
మవిద్యాయాంచసూరయఇతివిశ్వఃబంధూనాంప్రణాశాత్ బహుదుఃఖ
దోగ్ధ్ర్యైబహిఃక్షమాయైభూమ్యై ॥ని॥ క్షితిక్షాంత్యోఃక్షమేత్యమరః
+స్పృహేరీప్సితఇతిసంప్రదానసంజ్ఞాస్పృహయామిస్పృహఈప్సా
యాంచురాదిణ్యంతాల్లట్ మాంధిక్+ధిగుపర్యాదిషుత్రిష్వితిధిక్శబ్ద
యోగేద్వితీయా॥ ౨౭ ॥—గతిరితి॥ హేగరుడధ్వజఅధునామేఅస్యాఃవిష

విపదః బంధుక్షయరూపాయా విఘాతయే నివారణాయ త్వయా వినా త్వత్తోఽన్యా గతిః అధునా నాస్తి వనానలస్య దావాగ్నేః అర్చిర్జ్వలయే న జ్వాలామండలేనావృతా వేష్టితా స్థితిర్యస్య తస్య మృగ్యాశ్శిశోస్తస్య వలాహకాన్మేఘాద్వినా మెఘంవిహాయేతి + ల్యబ్లోపే పంచమీ ॥ శరణం రక్షకం కిం తద్వన్నాన్యేత్యర్థః అత్రోపమానోపమేయవాక్యార్థయోర్ద్వయోరవిద్యమానత్వరూపైకసామాన్యకత్వాత్ప్రతివస్తూపమాలఙ్కారః ॥ ॥ ని ॥ వాక్యయోరేకసామాన్యే ప్రతివస్తూపమా మతేతిలక్షణాత్ ॥ వంశస్థమ్ ॥ ౨౩ ॥—బహుభిరితి ॥ కుకురాః యాదవవిశేషాస్తేషామధిపేతి సమ్బుద్ధిః- హే కృష్ణ బహుభిః అపరైరన్యైః ప్రలాపైర్నిరర్థకవచనైరిహ ఇదానీం కింకిం ప్రయోజనం నకిమపీత్యర్థః బహిర్బాహ్యే అంతర్మనసి చ తుల్యః అభిన్నః భావః అభిప్రాయః యస్మిం స్తద్యథాతథా వదామి కథయామి కృత్యం కథ

> ర్ణమేనాం గరుడధ్వజ త్వయా। వినాధునాస్యా విపదోఽవి
> ఘాతయే । వనానలార్చిర్జ్వలయావృతస్థితేర్వలాహకా
> త్కిం శరణం మృగీశిశోః ॥ ౨౩ ॥ బహుభిః కిమిహాప
> రైః ప్రలాపైర్బహిరంతశ్చ వదామి తుల్యభావః । కుకు
> రాధిప బంధుభిర్మమాస్వైః కురుసంధిం కురువంశభూత

డః ఆపదః విఘాతయే పరిహారాయ త్వయా వినా + పృథగ్వినానానా భిరితి తృతీయా అన్యా ఇతరా గతిర్న । వనానలస్య దావాగ్నేర్జ్వలయా ఆవృతా స్థితిః స్థానం యస్య తస్య మృగీశిశోః వలాహకాత్ మేఘం విహాయ + ల్యబ్లోపే కర్మణ్యధికరణే చేతి పంచమీ శరణం రక్షకం కిం ॥ ని ॥ శరణం గృహరక్షిత్రోరిత్యమరః ॥ ౨౩ ॥— ॥ బహుభిరితి ॥ హే కుకురాధిప కుకురాణాం యాదవానాం ప్రభో బహుభిరనేకైః అపరైః ప్రలాపైః ॥ ని ॥ ప్రలాపోఽనర్థకం వచ ఇత్యమరః ॥ కిం । అంతర్బహిశ్చ తుల్యభావః సమానాభిప్రాయః వదామి నద వ్యక్తాయాం వాచి లట్ త్వం కురూణాం

యామి కురువంశస్య భూతయే శ్రేయసే మమ సైవైః స్వీయైర్బంధుభి
స్సహ సంధిం త్వంకురు ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౨౮ ॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యు
క్తప్రకారేణబ్రువంతం వదంతం యుధిష్ఠిరం ప్రతి యోగిభిస్స్వాత్మ
ని చిత్తలయవద్భిర్విచింత్యం ధ్యేయం వైభవం మాహాత్మ్యంయస్యతథో
క్తః యదునాయకశ్శ్రీకృష్ణః హేమహీపతే యుధిష్ఠిర భవతాయత్స
మీరితం కథితం ఇదంవచనం భవాదృశాం త్వత్తుల్యానాం మహాత్మనాం
యుక్తముచితమేవ ఇత్యబ్రవీత్ అత్ర మాహాత్మ్యస్య వంశశ్రేయః ప్ర
ణతాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలఙ్కారః॥ఏవం మాహాత్మ్యసమ్య
గ్వచనయోరనురూప ఘటనవర్ణనాత్సమాలఙ్కారశ్చ ద్వయోస్సం
సృష్టిః ॥ ౨౯ ॥—సరిదితి ॥ కింతు హేయుధిష్ఠిర సః కౌరవః దుర్యో
ధనః సరిదాత్మజేన భీష్మేణ శాసితః సన్మార్గే ప్రవర్తితోపి సః
దురధ్వం అసన్మార్గం నజహాతి నత్యజతి ఇత్యుక్తప్రకారేణ అధున్మా

యేత్యేవమ్ ॥ ౨౮ ॥ ఇతిబ్రువన్తం యదునాయకోఽబ్రవీ
ద్యుధిష్ఠిరంయోగివిచిన్త్యవైభవః । మహీపతే యద్భవ
తాసమీరితంమహాత్మనాంయుక్తమిదంభవాదృశామ్॥౨౯॥
సరిదాత్మజశాసితోపిసః సదురధ్వంనజహాతికౌరవః।

వంశస్యభూతయే ఐశ్వర్యాయసైర్బంధుభిః మమసంధిం కురుష్వ
ఇత్ లోట్ ॥ ౨౮ ॥—॥ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంబ్రువంతంయుధిష్ఠిరం యోగి
భిర్వచింత్యం వైభవంయస్యసయదునాయకః కృష్ణః అబ్రవీత్ బ్రూ
ఞ్ వ్యక్తాయాంవాచిలఙ్ బ్రువఈడితిట్ హేమహీపతే భవతాయత్స
మీరితం ఉక్తంతత్ భవాదృశాం భవద్విధానాం+త్యదాదిషు దృశఇతి
క్విన్ ఆసర్వనామ్నఇత్యాకారః మహాత్మనాంయుక్తం నతునీచానా
మితిభావః ॥ ౨౯ ॥—సరిదితి ॥ స కౌరవః దుర్యోధనఃసరిదాత్మజే
న భీష్మేణశాసితోపి శిక్షితోపిసః దురధ్వందుర్మార్గం+ఉపసర్గా
దధ్వనఇత్యచ్ నజహాతిఓహాక్ త్యాగేలట్ ఇతిచింతయతః మమహృ

చింతయతః సంధి కార్యమాలోచయతః మమహృది మనసి సిద్ధిస్సంధి సాఫల్యం సంశయె భవెద్వా నభవెద్వేతిసందేహే శేతే వర్తతె ఇతిశ యాధవతీతియోజ్యం అత్ర కురుపితామహభీష్మ శాసనలంఘనవాక్యార్థ స్యసంధిసిద్ధిసంశయాస్పద హెతుత్వాద్వా క్యార్థహెతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౭౬ ॥— ప్రయతఇతి ॥ తథాపి యద్యపి సిద్ధిస్సంశయాస్ప దా తథాపీత్యర్థః- హెనృప యద్ధ్మిర ప్రయతాని లోభమోహాది భ్యోనిగృహీతాని ఇంద్రియాణి చక్షురదీనియేషాం తైర్మహాత్మభిః ప ణాయితస్య సంస్తుతస్య ॥ ని ॥ ఈడితశస్తపనాయితపణాయిత ప్రణు తపనితపణితానీతి స్తుతపర్యాయెష్వమరః ॥ తే తవ సంధేఃలబ్ధయేలా భాయ మర్యాధనాదిభిస్సహేతి శేషః- ప్రయతె ఉద్యుంజె క్రియాకా ర్యోద్యోగః క్వచిత్కుత్రచిత్కార్యే విషయే ఫలతి సిద్ధింకరోతి క్వ చిత్తు నఫలతి ఏషః క్వచిత్ఫలాభావః ప్రవిధాతుః కార్యకర్తుః దోష స్య శీకరోలెశోపి నహి నభవత్యేవ * ఉద్యోగినంపురుషసింహముపై తిలక్ష్మీః దైవం ప్రధానమితి కాపురుషావదంతి । తస్మాత్కురుత్వమపి

ఇతిచిన్తయతో మమాధునా హృదిసిద్ధిఃఖలుసంశయేశ
యా ॥ ౭౬ ॥ ప్రియతెతథాపినృపసన్ధిలబ్ధయే ప్రియ
తెన్ద్రియైర్నుపిపణాయితస్య తె । ఫలతి క్వచిన్నఫలతి

దిమనసిఅధునాసిద్ధిః కార్యసిద్ధిః సంశయేశయాఖలుసంశయస్థా+శయ వాసవాసిష్వకాలాదితి సప్తమ్యాఅలుక్ ఖలువాక్యాలంకారె ॥ని॥ ని షెధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయెఖల్విత్యమరః ॥ ౭౬ ॥— ప్రియ తెఇతి ॥ తథాపి హెనృప ప్రయతెంద్రియె జితెంద్రియైః ॥ని॥ పవి త్రః ప్రయతః పూతఇత్యమరః భుపిపణాయితస్యస్తు తస్యతె సంధి లబ్ధయేప్రియతె + యతిప్రియమ్నైలట్ క్రియాకర్మ ॥ని॥ క్రియా కర్మణిచేష్టాయ మితిపశ్వః - క్వచిత్ఫలతిక్వచిన్నఫలతి + ఫలనిష్ప త్తౌలట్ ప్రవిధాతుస్సంధాతుః ఏషఃదోషశీకరః దోషకణః నహి

పౌరుషమాత్రశక్త్యాయత్తైక్యకృతేయదిన సిధ్యతికో త్ర దోషఃఇతి న్యాయా
దితిభావః ॥ అత్రోత్తరవాక్యార్థత్రయేణ సంశయాస్పదసిద్ధి ప్రయ
త్నసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౨౭ ॥ —॥
ఇత్థమితి ॥ ఆశ్రితానాం రక్షితిర్రక్షణ్యాః లీలాయాః విలాసస్య కూలంక
షః పారదృశ్వా తత్పరిపూర్ణ ఇతియావత్ హరిః శ్రీకృష్ణః ఇత్థం ఉక్త
ప్రకారేణ నిగద్య ధర్మరాజం ప్రత్యుక్త్వా భీమస్య వక్త్రం ముఖమ
పి మధురం సుకుమారం స్మితంయస్మింస్తత్తదా ఈక్షమాణస్సన్ అత్ర
దరహాసో భీమస్య అనభిమతస్సంధిరితిసూచయతి, అథ అగ్రే దారు
కేణ సారథినా నీతం ప్రాపితం రత్నమయం రథమారుహ్య కురురాజ
ధానీం హాస్తినగరం అగాత్ ప్రాప్తవాన్ ॥ ౨౮ ॥—(అవలోక
యన్నితి ॥ అథ హాస్తినపుర ప్రాప్త్యనంతరం ఆనతేషు ప్రణతేషువి
షయే మృదుః కృపార్ద్రః పరైరానతేభ్యోన్యైర్నమ్రతుభిర్వా దురాస
దః ప్రాప్తుమశక్యః ఏషః సఃయదురాజః శ్రీకృష్ణః అనిమేషయా కృ
ష్ణావలోకనార్థం నిర్నిమేషనేత్రయా పౌరజనతయా పురవాసిజన

కవ్వదితిక్రియాపరివిధాతురేషనహిదోషశీకరః ॥ ౨౭॥
ఇత్థంనిగద్యమధురస్మితమీక్షమాణోభీమస్యవక్త్రమపి
దారుకనీతమగ్రే । ఆరుహ్యరత్నరథమాశ్రిత (౧)రక్ష
లీలా కూలంకషో హరిరగాత్కురురాజధానీమ్॥ ౨౮॥
(అవలోకయన్నథ పురః ప్రతోళికామనిమేషపౌరజన

నైవ ॥ని॥ హిహేతావధారణ ఇత్యమరః ॥ ౨౭॥— ఇత్థమితి ॥ ఆశ్రి
తానాంరక్షలీలాయాః అవనక్రియాయాఃకూలంకషః + సర్వకూలాభి
కరీషంకషఇతిఖచ్ అరుద్విషదితిముమ్ హరిఃఇత్థంనిగద్యమధురం
స్మితం యస్మిన్ కర్మణితద్యథాభవతి తథాభీమస్యవక్త్రమపి ఈక్ష
మాణస్సన్ అగ్రేదారుకేణ సారథినానీతం రత్నరథంఆరుహ్య కురూ

(౧) ఆశ్రితరక్షేతి పా శేరక్షఃరక్షణమ్ ॥ని॥రక్షస్త్రాణంరణఃక్వణేఇత్యమరః

సమూహేన నిరంతరాం సమ్బాధాం పురఃహాస్తినపురస్య ప్రతోళికాం రథ్యాం అవలోకయన్ సన్ విదురస్యాలయం గృహం ప్రతి యయౌ గచ్ఛతిస్మ లాటానుప్రాసః ॥ మంజుభాషిణీ॥ ౨౯ ॥)—తమసామితి ॥ మహత్ లోకోత్తరం మహస్తేజః యస్య అతఏవ సత్కృష్టః దర్శనేసతి సద్యఏవ సకలానితమసాం పాపానామంధకారాణాం చ కులానిబృందాని ॥ ని ॥ తమోంధకారేస్వర్భానావఘేశోకేగుణాంతరెఇతివిశ్వః ॥ శమయన్ నాశయన్ సన్ తత్ర హాస్తినపురె విదురస్య మందిరం గృహం అభీశుమాంత్సూర్యః చరమాద్రేశ స్తశైలస్యకందరం దరీమివ వివేశ ప్రవిష్టవాన్ అత్ర కృష్ణసూర్యయోః ప్రవేశేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః, అభీశుమానపీతిపాఠేప్యుక్తఏవాలఙ్కారః, పరంతు వాక్యభేదమాత్రం॥౩౦॥ కంసేతి ॥ కంసస్యవైరిణి శ్రీకృష్ణే గెహం గృహం ప్రతి సమేయుషి

తానిరన్తరామ్ । మృదురానతెమసదురాసదఃపరైర్య
దురాజపఏషవిదురాలయంయయౌ)॥ ౨౯ ॥ తమసాం
కులానిసకలానిదర్శనెసతిసద్యఏవశమయన్మహామహాః ।
సవివెశతత్రవిదురస్యమన్దిరం చరమాద్రికన్దరమభీశు
మానివ ॥ ౩౦ ॥ కంసవైరిణిసమెయుషిగెహంక్షత్తురా

కాంరాజధానీం అగాత్ + ఇణ్గతౌలుఙ్ ॥ ౨౮॥౨౯॥ తమసామితి ॥ దర్శనెసతి సద్యఏవసకలానితమసాం అంధకారాణాం శోకానాంచ ॥ని॥ తమోంధకారెస్వర్భానౌతమశ్శోకెగుణాంతరఇతివిశ్వః, కులాని శమయన్ మహామహాఃమహాతెజాఃమహోత్సవవాంశ్చ॥ని॥మహోభవేదుత్సవతెజసోశ్చేతి విశ్వః సఃకృష్ణః తత్రనగరేవిదురస్య మందిరం గృహం వివెశఅభీశుమానపిసూర్యోపిచరమాద్రెరస్తాచలస్య కందరం గుహాం + వివేశవిశప్రవేశనెలిట్ సాయంకాలెవిదురగృహెవసతిస్మేతిభావః ॥ ౩౦ ॥— ॥ కంసేతి ॥ కంసవైరిణికృష్ణేగేహంగృహం స

ప్రా ప్తవతిసతి అతిశయాత్సర్వోత్కర్షాజ్జాతం-అతిశయికం క్షత్తుర్వి దురస్య మదస్య సంతోషస్య నృత్తం నాట్యం వృద్ధిరితియావత్ ॥ ౨॥ మదోరేతసిదర్పేచహర్షద్విపదదానయోరితివిశ్వః ॥ పురారేశ్శంభో స్సంబంధినః సంధ్యాయాంభవస్య సాంధ్యస్య తాండవవిధేర్నాట్యక్రి యాయా అవలేపం గర్వం సంక్షిప్తం సంక్షేపం గమయతిస్మ ప్రాప యామాస అనన్దసాంద్రోభూదిత్యర్థః + గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తు ర్ణౌకర్మత్వమ్ ॥ ఉపమాలఙ్కారః ॥ తస్యముష్ణాతిసౌభాగ్యమిత్యా దౌ దండినాతదభిధానాత్ స్వాగతావృత్తమ్ ॥ ౩౧ ॥— విరతేరితి ॥ అహ్నోదినస్య విరతేస్సాయంకాలస్య ఉచితం కరణీయం విశుద్ధంపావ నం విధింకర్మసంధ్యావందనాదికమాధాయకృత్వాపితృష్వసుః కుంత్యా స్సకాశే సన్నిధౌ వసతోవర్తమానస్యవసు దేవాత్మభువః శ్రీకృష్ణస్య సానిశా పరివేషరాత్రిరేవ సమాప్తా విరతాభూత్ తాస్తాఃకథాస్తు

తిశయికంమదనృత్తమ్ । సంక్షిప్తంగమయతిస్మపురారే

స్సాన్ధ్యతాణ్డవవిధేరవలేపమ్ ॥౩౦॥ విరతేరుచితంవిశుద్ధ

మహ్నోవిధిమాధాయపితృష్వసుస్సకాశే।వసతోస్య

నిశైవసాసమాప్తావసుదేవాత్మభువఃకథానతాస్తాః ॥౩౧॥

మేయుషిసతిఅతిశయికం అతిశయవక్త్ర+ అపహా ప్రభూతాదిభ్యఇతి ఠక్ క్షత్తుర్విదురస్య మదనృత్తం సంతోషనర్తనం ॥౨॥ హర్షేప్యా మోదవన్మదఇత్యమరః పురారేశ్శివస్య సాంధ్యస్య సంధ్యాసంబంధి నః తాండవవిధేః నాట్యకరణస్యావలేపంగర్వం సంక్షిప్తంసంక్షేపంగ మయతిస్మ + గమ్లగతౌ ణ్యంతాల్లట్ గతిబుద్ధీత్యాదినాఅణౌకర్తుః ణౌకర్మత్వం ॥౩౦॥—॥విరతేరితి॥అహ్నఃదినస్యవిరతేరవసానస్యసా యంకాలస్యేతియావత్ ఉచితంయోగ్యం విశుద్ధంవిధింసంధ్యావందనాది కర్మఆధాయకృత్వాపితృష్వసుఃకుంత్యాస్సకాశేసమీపేవసతఃఅస్యవ సుదేవాత్మభువఃకృష్ణస్యసానిశైవ సమాప్నోత్ సమాప్తిమగమత్ +ఆ

త్రిదశవార్షిక్యః నసమాప్తా అభూవన్ తయోరితి శేషః శ్రీకృష్ణకుం
త్యోరిత్యర్థః చిరాద్దృష్టయోరిష్టజనయోస్సప్రేమసల్లాపః స్వగా
దప్యతిశేత ఇత్యర్థః ॥ ఔపచ్ఛన్దసికమ్ ॥ ౩౭ ॥—అథేతి ॥ అథ ని
శీథిన్యాం రాత్ర్యామివ పృథాకథాయాం కుంతీసల్లాపే విరచితాయాం
సమాప్తాయాంసత్యాం ద్వయోరపి సమాప్తయోస్సత్యోరిత్యర్థః ఏవ
మగ్రేపి పృథాసుతకథాయామితిపాఠే పాండవసంబన్ధికథాయామిత్య
ర్థః కృష్ణకథ్యమానాయామితి శేషః, తారకాణాం నక్షత్రాణాం కలా
పేషు సమూహేష్వివ ప్రదీపేషు దీపేషు దీనా మ్లానా ద్యుతిశ్శోభా
యేషాంతథోక్తేషుసత్సు శకుంతిభిః పక్షిభిరివ వన్దిభిస్తుతిపాఠకైః కల
కలేషు కోలాహలరవేషు విజృమ్భితేషు ప్రకటితేషుసత్సు నళినేషు
పద్మేష్వివ నయనేషు లోచనేషు వికసితేషుసత్సు చఞ్చరీకేషు భృం

॥ ౪ ॥ అథ విరతాయాం నిశీథిన్యామివ పృథా క
థాయాం దీనద్యుతిషు తారకాకలాపేష్వివ ప్రదీపె
షు విజృమ్భితేషు శకున్తిభిరివవన్దిభిః కలకలేషు వికస్వ
రేషు నళినేష్వివ నయనేష్వాగతేషు చఞ్చరీకేష్వివ
పౌరజనేషూత్పలాదివ రాజమన్దిరాన్మహోత్పలం ప్ర

స్థవ్యాప్తౌ లక్షితాస్తాః కథాః కృష్ణోక్తాః కథాస్తునసమాప్నువన్ ॥అథేతి॥
అథానంతరం నిశీథిన్యామివ రాత్రావివ పృథాయాః కుంత్యాః కథాయాం
విరతాయాంసత్యాం అవసితాయాం తారకాణాం నక్షత్రాణాం కలా
పేష్వివకదంబేష్వివ తేషు తేషు ప్రదీపేషు శాంతద్యుతిషు గ్లానకాం
తిషు సత్సు శకుంతిభిరివ పక్షిభిరివ వందిభిస్తుతిపాఠకైః కలకలే కో
లాహలే సముజ్జృంభితే వర్ధితే సతి నలినేష్వివకమలేష్వివ విశ్వతః స
ర్వేషాం ఆద్యాదిభ్యశ్చేతి సార్వవిభక్తికస్తసిః నయనేషు నేత్రేషు వి
కస్వరే వికసితేషుసత్సు + స్థేశభాసేతి వరచ్ చంచరీకేష్వివభృంగేష్వి
వసర్వేషు ఆవసరికేషు సమయేషు నియుక్తేషు సమయే న చరత్సు వా+త
త్రనియుక్త ఇతివా+చరతీతి వా ఠక్ ఉత్పలాత్ మహోత్పలమివకమలమి

కాషి వ్వవ పౌరేషుజనేషు ఉత్పలాత్కువలయాదివ రాజమన్దిరాద్రా జ్ఞః ధృతరాష్ట్రస్య మన్దిరాత్ మహోత్పలం కమలం ప్రతీవ విదురస్య మన్దిరం ప్రతి ఆగతేషుసత్సు విరోచనస్సూర్యఇవ కమలలోచనః శ్రీ కృష్ణః ప్రాచీనగిరెరుదయశైలస్య అఙ్కాత్తటాదివ పర్యఙ్కాచ్ఛ యనాదుత్తస్థౌ ఉత్థితవాన్ అత్ర పృథాకథానిశీథినీదీపాదీనాం ప్రకృ తానామేవ విరత్యాదిసాధర్మ్యేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృ తగోచరాణాంతుల్యయోగితానాంసంసృష్టిః ॥ ౩౩॥—(సమాప్యేతి॥ అథ ఉత్థానానన్తరం అలఙ్కృతాని నిద్రానసరపర్యన్తవస్త్రభూషణా దీనాం యథాపూర్వమవస్థాప నేనవిభూషితాని అంగానియస్య తథో క్తః సశార్ఙ్గధన్వాశ్రీకృష్ణః సన్ధ్యాయాం ప్రాతఃకాలికాయామావ యికం యుక్తం కృత్యం వన్దనాదికంసమాప్య కృత్వా సన్ధేఃకురూణాం పాండవైస్సహ సంధానస్య ఔపయికంకృత్యం ధృతరాష్ట్రాదిభిస్సహ ఆలోచనమపి సమాపయిష్యన్ కరిష్యమాణస్సన్ విదురస్య హ స్తమాలమ్బ్య గృహీత్వా నికేతాచ్ఛయనగృహాన్మన్దం సవిలాసంయ థాతథా నిరగాద్బహిరాగతవాన్, తమసాంకులానీత్యాది శ్లోకపఞ్చ కం గద్యమేకంచ బహుషు మూలపుస్తకెషు సన్దర్భవిరుద్ధక్రమం దృ ష్టం యథా సన్దర్భానురోధం వ్యాఖ్యాతమితిధ్యేయమ్ ॥ ౩౪ ॥—)

తీవవిదురమన్దిరంవిరోచనఇవ కమలలోచనఃప్రాచీన
గిర్యఙ్కాదివపర్యఙ్కాదుత్తస్థౌ ॥౩౩॥ (ప॥ సమా
ప్యసంధ్యౌపయికంసత్కృత్యం సమాపయిష్యన్నథ శా
ర్ఙ్గధన్వా । అలఙ్కృతాంగోవిదురస్య హస్తమాలం

వరాజమందిరాత్ విదురమందిరం ఆగతేషుసత్సు విరోచనఇవసూర్య ఇవ॥ని॥చంద్రాగ్నర్కాః విరోచనాఇత్యమరః, కమలలోచనః భగ వాన్కృష్ణః ప్రాచీనగిరెరుదయగిరెరంకాదుత్సంగాదివ॥ని॥ఉత్సంగచి హ్నయోరంకఇత్యమరః పర్యంకాత్ మంచాత్ ఉత్తస్థౌఉత్తిష్ఠతిస్మ

తదన్వితి ॥ తదనుశయనగృహనిర్గమనానన్తరం నిఖిలం అహ్నః వా
సరస్య ఆరమ్భ ఆదౌ ప్రాతఃకాలఇతియావత్ యత్కృత్యం స్నా
నసన్ధ్యావన్దనాదికం తదవసాయ్య సమాప్య బాలాతపేనవలాహకఃమే
ఘఇవ ఘుసృణేన కుఙ్కుమేన మసృణితేన మిశ్రితేన పటీరపఙ్కేన
చర్చితంలిప్తంకళేబరం దేహఃయస్యతథోక్తః పఙ్కేరుహమరుణకమ
లమితి శఙ్కన్తఇతిశఙ్కినీభిః అఞ్చలే అన్తభాగే లిఖితాభిః చిత్రి
తాభిః రాజహంసానాం రాజిభిః పఙ్క్తిభిరవకృష్యమాణేనఅధోనీయ
మానేనేవస్థితేన పీతామ్బరస్య భాగేన ప్రాన్తదేశేన పరిచుమ్బితం
స్పృష్టం ప్రపదం పాదాగ్రం పల్లవమివయస్యతథోక్తః నిజస్యఉద

బ్యమన్దంనిరగాన్నికేతాత్ ॥ ౩౪ ॥ ౫ ॥ తదను నిఖి
లమహరారంభకృత్యమవసాయ్య బాలాతపేన వలా
హకఇవ ఘుసృణమసృణితేన పటీరపఙ్కేన చర్చితక
ళేబరః పఙ్కేరుహశఙ్కినీభిరఞ్చలలిఖితరాజహంస
రాజిభిరవకృష్యమాణేనేవ పీతామ్బరభాగేన పరిచు
మ్బితప్రపదపల్లవోనిజోదరాంతరనవకాశతయా బ.

+హిర్గతినివృత్తౌలిట్ ॥33॥3౮॥—॥అన్యేద్యురితి॥ అన్యేద్యుః అన్య
స్మిన్ దినేఅఖిలం అహరారంభస్య ప్రాతఃకాలస్యకృత్యంస్నానసం
ధ్యావందనాదిఅవసాయ్య సమాప్యబాలాతపేన బలాహకఇవమేఘ ఇ
వఘుసృణేన మసృణితేన స్నిగ్ధేనమలయజస్య చందనస్యపంకేనచర్చి
తంలేపితం కలేబరంయస్యతథాభూతః పంకేరుహంకమలం శంకంతేత
ర్కయంతీతి తథాభూతాభిః సుప్యజాతావితిణినిః అంచలేప్రాంతేలి
ఖితాభిఃస్యూతాభిః రాజహంసానాం రాజిభిశ్శ్రేణీభిః అవకృష్య
మాణేనేవ పీతాంబరభాగేన పరిచుంబితః ప్రపదపల్లవః పల్లవసదృశః
పాదాగ్రం యస్యసః ॥ ని ॥ పాదాగ్రంప్రపదంపాద్యఇత్యమరః ని
జోదరస్య అంతరేమధ్యే అనవకాశతయా అవకాశాభావేన బహిర్వి

రస్య కుక్షేః అన్తర్మధ్యేనవిద్యతే అవకాశోయేషాం తేషాంభావస్తత్తా
తయా హేతునా అసంఖ్యేయత్వాదితిభావః బహిర్నిర్గతైర్జగదం
డానాం బ్రహ్మాండానాంశిశుభిరివస్థితైః ముక్తాఫలైః ప్రత్యుప్తఃసం
ఘటితః మేఖలాయాః కాఞ్చ్యాః ముఖభాగః అగ్రదేశఃయస్యతథో
క్తః వర్షాసమయే హేమన్తసమయేచ ద్వయోరపి అవినశ్వరం అ
క్షీణశోభమిత్యర్థః ప్రభావాదితిభావః లక్ష్మ్యాః వక్షస్స్థితాయాః లీలా
కమలముపశ్లోకితుం స్తోతుమాగతేన దినమణేస్సూర్యస్య బిమ్బేనేవ
స్థితేన కౌస్తుభేనరత్నేన దేదీప్యమానం భుజాన్తరంవక్షఃయస్యతథోక్తః

హిర్వినిర్గతైర్జగదండశిశుభిరివముక్తాఫలైః ప్రత్యు
ప్తమేఖలాముఖభాగోవర్షాహేమన్తసమయయోర
ప్యవినశ్వరంలక్ష్మీలీలాకమలముపశ్లోకయితుమాగతేనది
నమణిబిమ్బేనేవ కౌస్తుభేన దేదీప్యమానభుజాన్తరో
దనుజపరిషదుత్పాతరక్తపరివేషేణేవపద్మరాగకేయూ
రేణ పరిమండితబాహుదండో ద్వారినిర్గత్యసురయో

నిర్గతైః జగదండశిశుభిరివ ముక్తాఫలైః ప్రత్యుప్తఃఖచితః మేఖలా
యాః కాంచ్యాముఖభాగో అగ్రభాగోయస్యసః యద్యపి స్త్రీకట్యాం
మేఖలాకాంచీత్యమరోక్తిఃతథాపిసారసనావలంబీతి మాఘోక్తేఃపుం
స్కట్యామపి వర్షాహేమంతసమయయోరపి అవినశ్వరం + ఇక్షణి
జీతిక్వరప్ లక్ష్మ్యా లీలాకమలం విలాసకమలం ఉపశ్లోకయితుంశ్లోకై
రుపస్తోతుం + సత్యాపపాశైతిణిజంతాత్తుమున్ ఆగతేన దినమణిబిం
బేనేవ సూర్యమండలేనేవ కౌస్తుభేనమణినా దేదీప్యమానం పునఃపు
నః దీప్తం+యజంతాచ్ఛానచ్ భుజాంతరంవక్షః యస్యసః దనుజప
రిషదో దానవసభాయాః ఉత్పాతపరివేషేణేవ అశుభసూచకపరిధి
నేవ పద్మరాగాణాం కేయూరయోరంగదయోర్యుగళేన యుగ్మేన పరి
మండితౌ అలంకృతౌ బాహుదండౌ యస్యతథాభూతః ద్వారినిర్గత్య

దనుజపరిషదః రాక్షససమూహస్య ఉత్పాతేనదుర్నిమిత్తేన రక్తపరివేషేణ
వష్టితేన పద్మరాగమయేన కేయూరేణ అంగదేన ఉత్పాతాలాతచక్ర
రక్తపరివేషాభ్యామివ కేయూరాభ్యామితి పాఠాంతరం పరిమండి
తౌ అలఙ్కృతౌ భుజౌదణ్డావివ యస్యతథోక్తః నిర్గత్య ద్వారప
ర్యన్తమాగత్య సుయోధనేన ఖలేన దుర్వాసితాయాః నివాసానర్హీ
కృతాయాః నగరభువః హాస్తినపురభూమేః స్పర్శనం పరిహర్తుమివ
ద్వారి ద్వారఏవ నతు ప్రాంగణఇత్యర్థః, సవినయం యథాతథా
ఉపాగతేన దారుకేణసంయోజితే సంఘటితేమణిమయ్యాపాదుకేయ
స్యతథోక్తః కిఞ్చిదవనమితః వినయాత్ ప్రహ్వీకృతః పూర్వకాయః
యేనతేనవిదురేణ వితీర్యమాణః దీయమానః హస్తావలమ్బఃయస్యత
థోక్తః గురుద్రోణః కృపశ్చ ద్వౌప్రముఖౌ ప్రధానౌ యేషాంతై
ర్బ్రహ్మసంఘైః బ్రాహ్మణకులైః ప్రతిపాద్యమానాం క్రియమాణాం జ

ధనదుర్వాసితాయా నగరభువస్స్పర్శనం పరిహర్తుమి
వ సవినయముపాగతేనదారుకేణ సంయోజితమణిపా
దుకః కిఞ్చిదవనమితపూర్వకాయేన విదురేణవితీర్య
మాణహస్తావలమ్బో గురుకృపప్రముఖైర్బ్రహ్మసం
ఘైః ప్రతిపాద్యమానాం జయాశిషం శిరసా ప్రతి

సుయోధనేన దుర్యోధనేన దుర్వాసితాయాః నగరభువః స్పర్శనంప
రిహర్తుమివసవినయంఉపాగతేన దారుకేణసంయోజితే మణిపాదు
కేయస్యసః కించిత్ స్వల్పంఅవనమితః పూర్వకాయఃశరీరపూర్వభాగో
యేనతేన +పూర్వాపరాధరోత్తరమితి సమాసః విదురేణవితీర్యమా
ణః దీయమానః హస్తావలంబోయస్యసః గురుకృపౌద్రోణకృపౌప్ర
ముఖౌ యేషాంతైః బ్రహ్మసంఘైబ్రాహ్మణసమూహైః ప్రతిపాద్య
మానాం జయాశిషంజయజయేతిహితాశంసాంశిరసాప్రతిగృహ్ణనఃస్వీకు
ర్వన్ కుశలప్రశ్నేనకోరకితః సంజాతకోరకః ఆమోదాయయోస్తా
భ్యాం కురురాజదేవవ్రతాభ్యాం ధృతరాష్ట్రభీష్మాభ్యాం సదనాభిగ

యాశిషం శిరసా ప్రతిగృహ్ణానః శిరోవనతిపూర్వకం స్వీకుర్వాణః కుశ
లప్రశ్నైః కోరకితః సంజాతకోరకః ప్రవర్ధిత ఇతి యావత్, మోద
స్పన్తోషః యయోస్తాభ్యాం కురురాజదేవప్రీతాభ్యాం ధృతరాష్ట్రభీ
ష్మాభ్యాం యత్తు కురురాజః దుర్యోధన ఇతి తన్న - సుయోధనాదిభి
శ్చతుర్భిరధ్యాసితపూర్వమితి ఉత్తరగ్రంథేన సన్దర్భవిరోధాత్ సద
నాభిగమనాయ నిజగృహం ప్రతి ఆగన్తుమితి తుమర్థాచ్చ భావవచనా
దితి చతుర్థీ, సమ్యక్ప్రార్థ్యమానః చిరతరమత్యన్తవిలమ్బేన అవ
సరం నమస్కారసమయం ప్రతిపాలయతాం నిరీక్షమాణానామక్షౌహి
ణీపతీనాం అక్షౌహిణీసంఖ్యసేనానాయకానాం అంజలీనామేవ కమ
లవనానామావళిం పఙ్క్తిం అవలోకనేన దర్శనేన సౌరతేజః ప్రసర
ణాత్మకేన సమ్భావయమానః బహుమన్యమానః ముకున్దః శ్రీకృష్ణః ప్ర

గృహ్ణానః కుశలప్రశ్నకోరకితమోదాభ్యాం కురురా
జదేవప్రీతాభ్యాం సదనాభిగమనాయ సమ్ప్రార్థ్య
మానశ్చిర (మ)తర(ా)వసరం ప్రతిపాలయతామక్షౌ
హిణీపతీనామంజలివనజావళిమవలోకనేన సమ్భావ
యమానో ముకుందో వన్దిబృన్దపరిపఠ్యమాన కంసాది

మనాయ సంప్రార్థ్యమానః చిరమవసరం సమయం ప్రతిపాలయ
తాం పశ్యతాం అక్షౌహిణీపతీనాం సేనాపతీనాం అంజలయో వనజానీ
వ తేషామావళిం పఙ్క్తిం అవలోకనేన దర్శనేన సంభావయమానః
ముకుందః వందిబృందైః పరిపఠ్యమానేన కంసాదీనాం విజయబిరుదాన
లైః ప్రబంధేన బంధురేణ రమ్యేణ ॥ని॥ బంధురబంధురౌ రమ్య ఇతి విశ్వః
మంగళకుసుమానాం గంధసంపదా అంధీకృతానాం పుష్పంధయానాం
భృంగాణాం ఝంకారస్య సహచరో వాదిత్రఘోషో యస్మిన్ తేన
మేఘవర్జం మేఘం త్యక్త్వా ఉణములం తేన సమాసః ఉన్నిషంతిభిస్స్వాదా
మనీభిరివ తటిద్భిరివ కనకవేత్రలతికాభిః ఆకులితేన మహతా రాజప

న్దీనాం స్తుతిపాఠకానాం బృందేన పరితః పఠ్యమానైః కంసాదీనాం
ఖలానాం విజయస్య సంబంధిభిః బిరుదావళీభిర్నామప్రబంధైర్బం
ధురేణ వ్యాప్తేన శబ్దాయమానేనేతియావత్ మంగళకుసుమానాం ఆ
చారార్థం వికీర్ణపుష్పాణాం గంధసమ్పదా పరిమళసమృద్ధ్యా అ
న్ధీకృతానాం పుష్పంధయానాం మత్తానాం భృంగాణాం ఝంకారై
స్సహచరః మిశ్రః వాదిత్రాణాం వీణావేణుమృదంగతాళాదీనాం ఘో
షః కోలాహలః యస్మింస్తథోక్తేన మేఘగర్జం యథా తథా సమున్మిష
న్తీభిః స్ఫురంతీభిస్సౌదామనీభిః విద్యుద్భిరివ స్థితాభిః కనకమయీభి
ర్వేత్రలతాభిః కంచుకివిధృతాభిః ఆకులీకృతేన నిస్సార్యమాణప్రేక్షకపౌ
రసఙ్కులితేన మహతా విస్తీర్ణేన రాజపథేన ఉపలక్షితః చతుర్భిస్సు
యోధనః ఆదిర్యేషాం తైర్దుర్యోధనదుశ్శాసనశకునికర్ణైః పూర్వమ
ధ్యాసితముపవిష్టం అధ్యాసితపూర్వం సభామండపమాస్థానీం శనైశ్శనై
రవజగాహే ప్రవివేశ. ఉత్ప్రేక్షానుసృష్టిః, ఏతద్గద్యస్యాదావస్యేద్యు
చితిపాఠో సంగతార్థత్వాదుపేక్ష్యః ॥౩౫॥—ద్వారమితి॥ అథహరిః

విజయబిరుదావళీప్రబన్ధబంధురేణ మంగళకుసుమ
గంధసమ్పదంధీకృతపుష్పన్ధయఝంకారసహచర
వాదిత్రఘోషేణ మేఘగర్జమున్మిషంతీభిస్సౌదామ
నీభిరివ కనకవేత్రలతాభిరాకులీకృతేన మహతా రా
జపథేన సుయోధనాదిభిశ్చతుర్భిరధ్యాసితపూర్వం స
భామండపం శనైశ్శనైరవజగాహే ॥ ౩౫ ॥ వ్యా॰(ద్వా

రంసమేయుషి హరావథ తత్ర గోష్ఠ్యాస్సర్వైస్సమం
థేన సుయోధనాదిభిర్దుర్యోధనాదిభిశ్చతుర్భిః దుర్యోధనదుశ్శాస
న కర్ణశకునిభిః అధ్యాసితపూర్వం పూర్వమధ్యాసితం సుప్సుపేతి
సమాసః భూతపూర్వేచరడితి నిర్దేశాత్పూర్వం తస్య పూర్వనిపాతః స
భామండపం శనైశ్శనైః మందం మందం +అవజగాహే ప్రవివేశ

కృష్ణే ద్వారవతీం ప్రతి సమేయుషి ప్రాప్తవతి సతి తత్ర ఆస్థానమణ్డపే నరపతిర్దుర్యోధనః సహసాతిసత్వరం గోష్ఠ్యాస్సమాజాత్ సర్వైస్సభ్యైస్సమం పూషణి సూర్యే పూర్వాచలముదయశైలమాశ్రయిణి ప్రాప్తవతిసతి పద్మానాంపఙ్క్తేః అనేకైష్షట్పదశ్రేణీభూతైః భృఙ్గైస్సమం సౌరభ్యపూరః పరిమళప్రవాహఇవ ఉదతిష్ఠత్ ప్రత్యుత్థితవాన్ పూర్ణోపమాలఙ్కారః ॥ ఏతచ్ఛ్లోకం బహుషు మూలపుస్తకేషునదృష్టమితిపద్యంలిఖితమ్ (౧) ॥ ౩౬ ॥ —తత్రేతి ॥ తత్రఆస్థానేతరసా ద్రుతం ఉపనీతే సమీపంప్రాపితే అతితుఙ్గే అత్యున్నతే రత్నమయే ఆసనే రచితః కృతః ఉపవేశః యేనసః అయంపురాణఃపుమాన్ పురాణపురుషశ్శ్రీకృష్ణః అగ్రభువి పురోహితైః ప్రదిష్టాం నివేదితాం పూజాం అర్ఘ్యపాద్యాదికం ఉపాదత్త స్వీకృతవాన్ ॥ ౩౭ ॥—॥

నరపతిస్సహసోదతిష్ఠత్ । పూర్వాచలాశ్రయిణిపూషణిపద్మపఙ్క్తేస్సౌరభ్యపూరఇవషట్పదజైరనేకైః॥౩౬)
తత్రాతితుఙ్గేతరసోపనీతేరత్నాసనేఽయంరచితోపవేశః । పురోహితైరగ్రభువిప్రదిష్టాం పూజాముపాదాదనేలిట్ ॥ ౩౬॥౩౭—తత్రేతి॥తత్రసభాయాంతరసాశీఘ్రం ఉపనీతే అతితుఙ్గెరత్నాసనే రత్నసింహాసనేరచితోపవేశః అయంపురాణః పుమాన్ భగవాన్ పురోహితైః అగ్రభువిపురోభాగేప్రదిష్టాం

---

(౧) కేచిత్తు నరపతిర్ధృతరాష్ట్రః సర్వైర్దుర్యోధనాదిభిస్సహ ఉదతిష్ఠత్ ఉత్తస్థౌ, చరికప్రేషణేనావసరాకలనపూర్వకమామ్బికేయోగాంగెయేనసహ హరేరభిముఖంగత్వాతదాజ్ఞాంప్రతిపద్య పునస్సత్వరమగ్రతస్సమేత్య తదాగమనంప్రతిపాలయన్నతిష్ఠదిత్యనుసంధేయమ్- నరపతిర్దుర్యోధనఇతిలాస్యమనుపపన్నం, తస్యసౌరభ్యపూరసామ్యానుపపత్తేరిత్యాహుః తన్నసుందరమితిభాతి.

సభేతి ॥ తత్ర తదానీం సభాయాః అంతరే మధ్యే సమగ్రా సమ్పూ ర్ణా కాంతిస్సౌందర్యం యస్యతం సరోరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం సంవీ క్ష్యసంవీక్ష్య ఆదరాద్ద్విరుక్తిః, నరేంద్రేణ దుర్యోధనేన వర్జంయి త్వాతథా తదితరేషు నగరీజనేషు పౌరాణాంమధ్యఇత్యర్థః, కస్య వాజనస్యనయనప్రమోదః నేత్రానందఃనాభూత్ తమేకంవినా స ర్వస్యాప్యభూదిత్యర్థః, పాండవపక్షపాతినోహరేః ద్వేష్యతయా తన్నిరీక్షణం నతస్యానందకరమితిభావః, యత్తునరేంద్రవర్జం ధృత రాష్ట్రవర్జమితివ్యాఖ్యాయ అంధత్వాన్నతస్యానందోభూదితిభావఇ తి, తన్న, దర్శనానందయోస్సమానకర్తృకత్వబోధకవీక్షే ్యతిల్యబం తేన తత్రోభయత్ర ధృతరాష్ట్రస్య ప్రసక్త్యభావస్ఫురణాదిత్యలం విస్తరేణ ॥ ౩౮ ॥—భద్రేతి ॥ దయార్ద్రః మధురస్వభావః పద్మ నాభాయస్యసశ్రీకృష్ణః భద్రాసనాద్రత్నసింహాసనాత్ అవనతం అ ధః ప్రసృతం పదేపల్లవేఇవ తయోరగ్రభాగం ఉపగతే సమీపస్థితే

దత్తపుమర్ణపురాణః ॥ ౩౭ ॥ సభాన్తరె తత్ర సమ
గ్రకాన్తింసంవీక్ష్యసంవీక్ష్యసరోరుహాక్షమ్ । నరేన్ద్ర
వర్జంనగరీజనేషునకస్యవాభూన్నయనప్రమోదః॥౩౮
భద్రాసనాదవనతం పదపల్లవాగ్రంసంవాహయత్య

పూజాం + ఉపాదత్తడుదాఙ్ చానెలజ్ ॥ ౩౭ ॥— ॥సభాంతరే ఇతి ॥ తత్ర సభాంతరె సభామధ్యేసమగ్రకాంతిం పూర్ణరుచిం స రోరుహాక్షంకృష్ణం సంవీక్ష్యసంవీక్ష్యనరేంద్రం ధృతరాష్ట్రం వర్జ యిత్వా తస్యాంధత్వాదితిభావః నగరీజనెషు కస్యవానయనప్రమో దః నేత్రానందః నాసీత్ ఇతికాకుః సర్వస్యాప్యాసీదితిభావః + అ సభువిలజ్ ॥ ౩౮ ॥— భద్రాసనాదితి ॥భద్రాసనాత్ సింహాసనా త్ అవనతంపదపల్లపల్లవస్య అగ్రండుపగతె విదురెసంవాహయతిసతి దయయాఆర్ద్రః పద్మనాభఃకృష్ణః సామాజికెబుధజనె దత్తకర్ణాస

విదురే సంవాహయతి మృదు మర్దయతి సతిచ సామాజికే సభ్యే బుధజనే దత్తా కిమేష కథయిష్యతీతి సావధానౌ కర్ణౌ యస్య తథోక్తే సతిచ ప్రజ్ఞాదృశం నృపమంధం ధృతరాష్ట్రం ప్రతి అభాషత ఉక్తవాన్ వక్ష్యమాణ ప్రకారేణేతి భావః (౧) ॥౩౯॥—అత్రైవరితి ॥ హే భరతర్షభ హే ధృతరాష్ట్ర అత్రైవ ఏకిపఞ్చషైరహోభిర్వాసరైరధియుద్ధం యుద్ధే చంద్రస్యేదం చాన్ద్రం కులం సంక్ష్యత్ నాశం గమిష్యత్ అన్యోన్యకలహాదితి భావః-అవేక్ష్య జ్ఞాత్వా అధునా అస్మిన్ సమయే విధాతుం కర్తుం యోగ్యం విధేయం అన్యదా తు కృతేనాపి తేన ప్రయోజనాభావాదితి భావః, తవ సుతైర్దుర్యోధనాదిభిస్సహ పాండవానాం సంధిం అన్యోన్యానుకూల్యం విధాతుం తే తవ సకాశం సమీపం ప్రతి అహం ప్రాపగతే విదురే దయార్ద్రః (౨)। సామాజికే బుధజనే సతిదత్తకర్ణే ప్రజ్ఞాదృశం నృపమభాషత పద్మనాభః॥౩౯ అత్రైవ ఏరహోభిరధియుద్ధమవేక్ష్య సంక్ష్యచ్చాంద్రం కులం తవ సుతైస్సహ పాండవానామ్। సంధిం విధాతుమతి ప్రజ్ఞాదృశం జ్ఞానచక్షుషం నృపం ధృతరాష్ట్రం + అభాషత భాషవ్యక్తాయాం వాచి లఙ్ ॥ ౩౯ ॥ — ॥ అత్రైవేతి ॥ హే భరతర్షభ ధృతరాష్ట్ర అత్రైవైః అహోభిర్దినైః అధియుద్ధం యుద్ధే విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః సంక్ష్యత్ నశిష్యత్ + లృటస్సద్వేతి శతృ ప్రత్యయః స్యతాసీతిస్యః రథాదిత్వాదిడ్వికల్పః + మస్జినశోర్ఝలీతి నుమ్ చాంద్రం చంద్రసంబంధి తస్యేదమిత్యణ్ కులం సంతతిం అవేక్ష్య పాండవానాం తవ సుతైస్సహ దుర్యోధనాదిభిస్సమం అధునా సమయే అస్మిన్ కాలే విధేయం కరణీయం సంధిం విధాతుం అయమహం తే సకాశం సమీ

(౧) ధృతరాష్ట్రస్య, ఈక్షణానందయోరుభయోరప్యభావాదుభయనిషేధే నకాపి హానిః అతోఽధస్తన వ్యాఖ్యానమేవ సుందరమ్ ॥
(౨) వక్ష్యమాణనాశపర్యాలోచనయా దయార్ద్రత్వమ్

ప్తోఽస్మి ॥ ౮౦ ॥—శతేనేతి ॥ హే గేయకీర్తే స్తవ్యకీర్తే ధృతరాష్ట్ర తవ తనూభవానాం పుత్త్రాణాం శతేనసహ కుంతీకుమారాః ధర్మ రాజాదీనా కళిందజాయాః యమునాయాః కల్లోలానాం మహాతరంగాణాం జాలేన సమూహేనసహ గంగాయాస్తరంగానివ కుశలస్యా న్యోన్యక్షేమస్య ఉదయాయ ఆవిర్భావాయ సంధత్స్వ సంధింకురు అత్రోపమయా కురుపాండవానాం కార్ష్ణ్యవైమల్యయోః ప్రతీతె రలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనిః (౧)॥ ౮౧ ॥—పాదేతి ॥ కించ పాండోః కుమారాధర్మరాజాదయశ్చ భవంతం త్వాం ప్రతి పాదారవిందే శిరోభిః శతంశతం ప్రత్యేకంశతసంఖ్యాః ప్రణతీః నమస్కారాన్ సాదరం య

ధునాసమయేవిధేయం ప్రాప్తోహమస్మి భరతర్షభ-
తేసకాశమ్ ॥ ౮౦ ॥ శతేనసంధత్స్వ తనూభవానాం
కుంతీకుమారాః కుశలోదయాయ । కల్లోలజాలేనకళి
న్దజాయాగంగాతరంగానివగేయకీర్తే ॥ ౮౧ ॥పాదా
రవిందేప్రణతీశ్శిరోభిశ్శతంశతంసాదరమర్పయంతః ।

షంప్రాప్తః + అస్మిఅసభువిలట్ ॥ ౮౦ ॥— ॥ శతేనేతి ॥ హే గే యకీర్తే కుశలోదయాయ క్షేమాధిగమాయతనూభవానాం సుతానాం శతేనకుంతీకుమారాః కళింవపుత్త్ర్యాః యమునాయాః కల్లోలజాలేన తరంగసమూహేన గంగాతరంగానివసంధత్స్వ + డుధాఞ్లోట్ దుర్యోధనాదీనాం మలినత్వ త్తత్త్వాద్యమునాతరంగోపమా ధర్మాదీనాంశుద్ధత్వాత్తత్త్వాద్గంగాతరంగోపమా ॥ ౮౧ ॥— ॥ పాదేతి ॥ పాదారవిందే శిరోభిశ్శతంశతం ప్రణతీః సాదరంఅర్పయంతః పాండోఃకు

---

(౧) యథా గంగాయమునాసంగమోదురితనివారణద్వారా పుణ్యప్రాప్తిపూర్వకానందాయభవతి । తథైవైషాంసంధానమపి సకలజనానన్దకరంభవతీతి భావః । ఏవం స్వాభిప్రాయముక్త్వా పాండవాభిప్రాయోక్త్యేనమేవత్యాహ ॥ పాదేతి ॥

థాతథా అర్పయంతః కుర్వంతస్సంతః వినీతిః వినయఃపూర్వాయస్మిం
స్తత్తథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ విజ్ఞాపయంతిస్మ విజ్ఞాపితవంతః
మన్మథేనేతిభావః, యత్తు శతంశతం దశసహస్రమితి తన్న తథాసతి
సంఖ్యార్థే ద్విబహుత్వే స్తఇత్యనుశాసనాత్ ప్రణతీరితి బహువ
చనాంతవిశేష్యవాచకానురోధేన శతశతానీత్యేవప్రయోగస్స్యాత్-
వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వఇత్యనుశాసనాచ్చ నతథా ఉక్తవ్యాఖ్యానవి
రోధఇత్యపిధ్యేయమ్ ॥ ౮౨ ॥—జాతాఇతి ॥ వనేజాతాఃఉత్పన్నా
భవతః తవ అఙ్కభూమౌ ఉత్సంగదేశే వృద్ధింగతాః శాసనం ఆజ్ఞాం
భవదీయాం శిరసిఆదధానాః బిభ్రాణాః నిస్తీర్ణాః అతిక్రాంతః సం
గరః వనవాసాజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞైవ పయోనిధిస్సముద్రోయైస్తథోక్తాః
అమీ ఏవంభూతాః వయం త్వయా అద్యయథాంశం అవనేః భూమేః
అవనేరక్షణేవా రాజ్యేవతియావత్ స్థాప్యాః స్థాపితుమర్హాః వనే
వాస్థాప్యాః ఉభయమపి త్వదధీనమిత్యర్థః- పిత్రాజ్ఞయాఃదుర్లం

పాండోఃకుమారాశ్చభవంతమేవంవిజ్ఞాపయంతిస్మ వి
నీతిపూర్వమ్ ॥ ౮౨ ॥ జాతావనేవయమమీ భవదంక
భూమౌ వృద్ధింగతాశ్శిరసిశాసనమాదధానాః । నిస్తీ
ర్ణసంగరపయోనిధయస్త్వయాద్యస్థాప్యా యథాంశ

మారాశ్చ ధర్మాదయశ్చ వినీతిపూర్వం వినయపూర్వంయథాతథాభ
వంతంఏవంవిజ్ఞాపయంతిస్మ + జ్ఞానియోగకరణాచురాదిణ్యంతాల్లట్॥
౮౨॥— ॥ జాతాఇతి ॥ వయంవనేజాతాః భవతః అంకభూమౌఉత్సం
గస్థలే వృద్ధింగతాః శాసనంశిరసి ఆదధానాస్సంతః నిస్తీర్ణస్సంగర
పయోనిధిః ప్రతిజ్ఞాసముద్రోయైస్తేతథాభూతాః అద్యత్వయాయథాం
శం యథాభాగం అవనేర్భూమేఃఅవనేరక్షణాఅథవావనేవాస్థాప్యాః

ఘుత్వాదితిభావః (౧) ॥ ౮౩ ॥—బాల్యఇతి ॥ వనాంతే అరణ్యమధ్యే జనుర్జన్మ యేషాం తేషాం మమ మదీయానాం పాండవానాం రక్షణ విధౌ పోషణక్రియాయాం విషయే ఏకాపిధాత్రీ ఉపమాతా న బభూవ- ఇత్యుక్తప్రకారం శోకం ఉపమాతృభావకృతమేవ అనిశం హృదయే ద ధానః త్వం తస్యాః ధాత్ర్యాః భూమేరుపమాతుశ్చ అర్ధమపి సం ప్రతిదానీం నదిత్ససి దాతుం నేచ్ఛసీతి కాకుః, కింతుదిత్సస్యేవేత్యర్థః, అత్రవనే ధాత్రీమాతృభావశోచనస్య స్వసమక్షం అర్ధధాత్రీదానా వశ్యత్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం, తచ్చోపమా తృభువో ర్ధాత్రీశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయో క్త్యుజ్జీవితమితి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ని॥ ధాత్రీ స్యాదుపమా తాపి భూమిరామలకీచ సేతి నానార్థరత్నమాలాయాం ఇతి విజ్ఞాపయి

మవ నేరవ నేవ నెవా ॥ ౮౩ ॥ బాల్యే వనాంతజనుషాం

మమపాండవానామేకాపిరక్షణవిధౌ న బభూవధాత్రీ ।

ఇత్యేవశోకమనిశం హృదయె దధానస్తస్యాస్తునార్ధమ

అనయోరన్యతరత్కుర్వితిభావః ॥౮౩॥—॥ బాల్యేఇతి ॥ వనాంతజను షాం అరణ్యజాతానాం మమమత్సంబంధినాం పాండవానాం బాల్యే ర క్షణవిధౌ ఏకాపిధాత్రీ ఉపమాతా నబభూవ భూసత్తాయాం లిట్ ఇ త్యేవ అనిశం సంతతం హృదయె శోకం దధానః త్వం సంప్రతి తు తస్యాధా త్ర్యాభూమేః ॥ని॥ ధాత్రీ జనన్యామలకీవసుమత్యుపమాతృషిత్వతివిశ్వః అ ర్ధమపి నదిత్ససి న దాతుమిచ్ఛసి + డుదాఞ్ దానే ధాతోః కర్తృణ స్సమానకర్తృకాదితిసన్ సనాద్యంతా ఇతి ధాతుత్వాల్లట్ సన్యఙో రితిద్విత్వం ఏకాచ ఉపదేశే ఇతీణ్ణిషేధః సనిమీమాఘురభలభశకపత పదామచ ఇస్ అత్ర లోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః సస్యార్ధధాతుక ఇతి సస్యతః॥

(౧) త్వచ్ఛాసనమేవ మహాన్ శ్రేయోలాభః । రాజ్యం వా వసంవే తి నకస్యావిభాగోస్మాకమితిభావః॥

న్తి శ్లేతిపూర్వేణాన్వయః ॥ ౪౨ ॥—ఇతీతి ॥ ఉక్తప్రకారంబ్రువాణం
పాండవవిజ్ఞాపనాం కథయన్తమేనం యదువీరం శ్రీకృష్ణం ప్రతి నృపతిః
ధృతరాష్ట్రః దీర్ఘం యథాతథా నిశ్వస్య హే వత్స దుర్యోధన అముం వ్యర్థం
దుర్మార్గం పాండవవైరరూపం విముఞ్చ విముఞ్చ ఇత్యజస్య జేత్యాదరా
ద్ద్విరుక్తిః ఇత్యుక్తప్రకారేణానుశాస్య శిక్షయిత్వా హే శౌరే శ్రీకృ
ష్ణ అహం వ్యరంసిషం విరతవానస్మి శ్రాన్తో౽స్మీత్యర్థః ఇతి బభాషే
ఉక్తవాన్ (౧) ॥ ౪౩ ॥—మధ్వితి ॥ కించ హే మధుమథన మధు
నామకదైత్యనాశక కృష్ణ సా ప్రసిద్ధా మమ జననీ అంబాలికా మయి పు
త్రే వత్సలా ఖలు దయాళుస్సత్యైవ మునీంద్రే వ్యాసే విషయే నిమీలి

పిసం ప్రతి దిత్ససి త్వమ్ ॥ ౪౨ ॥ ప ॥ ఇతి బ్రువాణం
యదువీరమేనం నిశ్వస్య దీర్ఘం నృపతిర్బభాషే । వ్య
రంసిషం వ్యర్థమముం విముంచ విముంచ వత్సేత్యనుశా
స్య శౌరే ॥ ౪౩ ॥ ప ॥ మధుమథన నిమీలితా మునీం
ద్రే మమ జననీ ఖలు పుత్రవత్సలా సా । ముఖమహమనవే

౪౪ ॥— ॥ ఇత్థమితి ॥ ఇత్థం బ్రువాణం ఏనం యదువీరం కృష్ణం నృపతిః
ధృతరాష్ట్రః దీర్ఘం నిశ్వస్య + బభాషే భాష వ్యక్తాయాం వాచి లి
ట్ హే శౌరే కృష్ణ హే వత్స దుర్యోధన అముం వ్యర్థం కాపథం విముంచ
విముంచ ఇతి అనుశాస్య వ్యరంసిషం విరతో భవం + రమ క్రీడాయాం
వ్యాఙ్పరిభ్యో రమ ఇతి పరస్మైపదం యమరమనమాతాం మితి ఇట్సకౌ ॥
౪౨ ॥—॥ మధుమథనేతి ॥ హే మధుమథన కృష్ణ మునీంద్రే వ్యాసే ని
మీలితా మమ సా జననీ మాతా పుత్రవత్సలా ఖలు యయా జనన్యా మూ
ర్ఖసూనోః ముఖం అనవేక్ష్య అదృష్ట్వా అహం అధికాం ముదం ప్రీతిం
+ దధామి డుధాఞ్ లట్ ధృతరాష్ట్ర జననీ నేత్రే నిమీల్య వ్యాససమీపం

(౧) సమ్యగనుశాసితో౽పి వైధేయో౽యం మద్వచనం నాశృణోత్ కిం
కరోమీతి భావః

తా ముకుళితనేత్రాऽభూత్ యయా పుత్రదాయిని మునీం ద్రేమీలితాక్ష్యా జనన్యా అహమంధత్వేనజాతఇత్యర్థః, మూర్ఖస్య స్వతో-వివేకినః పరైరోప్యబోధితమతేశ్చ సూనోర్దుర్యోధనస్య ముఖమనవేక్ష్యాధునా అధికాం నిరవధిం ముదం ఆనందం దధామి ధారయామి తత్రాదృగ్దుఃఖాదాంధ్యాదపి దుఃఖాయతే పుత్రస్యమౌఖ్యర్యమిత్యర్థః అత్రకిం ఉత్తరవాక్యార్థేన పుత్రవాత్సల్యసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగం, ఉత ఆంధ్యస్య దోషస్యైవ సంతోషజనకత్వేన గుణత్వవర్ణనాల్లేశాలఙ్కారః, ఇత్యుభయత్రసాధకసామ్యాదేకత్ర బాధకాభావాచ్చ ద్వయోస్సందేహసంకరః ॥ పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౮౬ ॥—ధృతరాష్ట్రః పుత్రమౌఖ్యర్యంవిశదయతి ॥ స్వయమితి ॥ అయంసుతోదుర్యోధనః స్వయమాత్మనాపినవిబుధ్యతే శోభనాకార్యాకార్యవివేచికామతిః ఆగామిగోచరబుద్ధిఃయస్యతస్యజనస్యభీష్మవిదురాదేర్వాచమపి నశృణోతి నానుతిష్ఠతీత్యర్థః అతః హే గుణగణవారినిధే శ్రీకృష్ణ కురుకులస్య కుశలమేవాఙ్కురస్తస్య అభివృద్ధ్యై త్వమేవ గతిర్నాన్యఇత్యర్థః- తథాచ త్వమేవనయభయాభ్యామిదానీం సంధిం ఘటయేతి భావః ॥ వృత్తంతుపూర్వముక్తమ్॥

> క్ష్యమూర్ఖసూనోర్ముదమధికామధునాయయాద
>
> ధామి ॥ ౮౬ ॥ ప ॥ స్వయమపినవిబుధ్యతేసుతో
>
> యం సుమతిజనస్యశృణోతి నాపివాచమ్।కురుకులకుశ
>
> లాంకురాభివృద్ధ్యైగుణగణవారిని(ధే(ధిః)గతిస్త్వమే

శతాతద్వీక్ష్య తవాంధః పుత్రోభవిష్యతీతివ్యాసఉవాచేతిభారతకథా ॥ ౮౬ ॥—స్వయమితి ॥ అయంసుతఃదుర్యోధనః స్వయమపి న విబుధ్యతే నజానాతి బుధఅవగమనేలట్ సుమతిజనస్య వాచమపిన శృణోతి శుశ్రవణేలట్ కురూణాం కులస్య సంబంధినః కుశలాంకురస్యక్షేమబీజస్యఅభివృద్ధ్యైఅభివృద్ధయేగుణగణవారినిధిస్త్వమేవగతిః

(౧) ౪౭ ॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యు క్తప్రకారం బద్ధాంజలౌ రాజనిధృతరా ష్ట్రే సిద్ధాన్తితవతి ప్రకృతకార్యేనిశ్చితవతిసతి నిజస్య ఆసనస్యరత్న పీఠస్య అర్ధే మధ్యేనివేశితం నిక్షిప్తం కరతలం యేనతస్యభావ స్తత్తా తయాహేతునా కించిదున్నమితేన వామభుజస్యశిఖరేణ అగ్రభాగేన గండమండలే వామకపోలమధ్యే నిమజ్జితం ప్రవేశితం మకరాకృతికు ణ్డలంయస్మిం స్తత్తథా కటేర్నితమ్బస్య చలనేన తిర్యగావ్యవర్తనేన కందళితస్సంజాతకందళః కాఞ్చనపటస్యపీతామ్బరస్యమర్మరారవః మర్మరేతిశబ్దః యస్మిం స్తత్తథాచ ఈషత్కించిత్ కంధరాం గ్రీవాంవి నివర్త్య అభ్యావర్త్యేత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ ౪౮ ॥—క్లృప్తేతి ॥ కం సవైరీ శ్రీకృష్ణః రవిభువా కర్ణేనసహ కృతాఃహస్తాభ్యాంతాళాః

వ॥౪౭॥గ॥ ఇతిసిద్ధాంతితవతిబద్ధాంజలౌ రాజనినిజా
సనార్ధనివేశితకరతలతయాకించిదున్నమితవామభు
జశిఖరేణగండమండలనిమజ్జితమకరకుండలం కటితట
చలనకందళితకాంచన పటమర్మరారవమీషత్కంధ
రాంవినివర్త్య ॥ ౪౮ ॥ వ ॥క్లృప్తస్మితంరవిభువాక్ర

అన్యాగతిర్నాస్తీత్యర్థః ॥౪౭॥—॥ఇతీతి॥ ఇతీత్థంబద్ధాంజలౌ రాజని ధృతరాష్ట్రే సిద్ధాంతితవతిసతినిజాసనార్ధేనివేశితంకరతలంయేనతస్య భావ స్తత్తాతయాకించిదున్నమితేనవామభుజశిఖరేణగండమండలేనిమ జ్జితంమకరకుండలంయస్మిన్ కర్ణేతద్యథాతథా కటితటస్యచలనేనకంద ళితః అంకురితః కాంచనపటస్య పీతాంబరస్య మర్మరారావః మర్మరధ్వ నిర్యస్మిన్ కర్మణితద్యథాభవతితథా ఈషత్ + మనాక్ కంధరాంశిరో ధిం వినివర్త్యతిర్యక్కృత్వా॥ ౪౮ ॥—॥ క్లృప్తస్మితమితి ॥ కంసవైరీ కృష్ణః రవిభువాకర్ణేన కృతహస్తతాళః క్లృప్తస్మితం భురిఅగ్రేదుశ్శా సనేన దూషితఃసంధేఃపత్త్రో యస్యతంకర్ణోపకంఠే శ్రోత్రాంతికేవ

(౧) సంధనావా అసంధినావా ఇమేత్వయారక్షణీయాఇతిభావః

మిథస్తాడనానియస్మింస్తత్తథాక్లప్తం నిర్మితంస్మితంయేనతం ఘురిఆగ్రే దుశ్శాసనేన భ్రాత్రాదూషితః నిందితస్సంధిపక్షః సన్ధికార్యం యస్య తం కర్ణస్యశ్రోత్రస్య ఉపకంఠే మూలేచలితః గూఢంసంధిపక్షదూషణేన కమ్పితోఽధరో యస్యతాదృశం మాతులస్య శకునేరాస్యం వక్త్రం యస్యతథోక్తమ్ (౧) కౌరవ్యం దుర్యోధనంప్రతి కురుసంసది- కౌరవసభాయాం శృణ్వత్యాంసత్యామితి శేషః- ఆహ వక్ష్యమాణప్రకారేణఉవాచ ॥ ౪౯ ॥—పృథేతి ॥ హేకౌరవ దుర్యోధన పృథాసుతేభ్యః ధర్మరాజాదిభ్యః తేషామిమాం తదీయాం నతు త్వదీయామిత్యర్థః, పృథివీం భూమిం ద్యూతేనాహృతాం పునః ప్రతిజ్ఞాప్రకారం దిశ ప్రయచ్ఛ ఇత్యుక్తప్రకారేణబ్రువతః కథయతః గురోః పితుర్గాం వాక్యమశృణ్వతః ఉల్లంఘయతస్తేతవ సంబంధినీ ఏషా పి

తహ స్తతాళం దుశ్శాసనేనఘురిదూషితసంధిపక్షమ్॥
కర్ణోపకంఠచలితాధరమాతులాస్యం కౌరవ్యమాహ
కురుసంసదికంసవైరీ ॥ ౪౯ ॥ ప ॥ పృథాసుతేభ్యః
పృథివీంతదీయాం పునర్దిశేతిబ్రువతో గురోర్గాం।
అశృణ్వతః కౌరవతేకథంవా సంభూతి రేషాశశినోఽన్వ

యతః అధరో యస్యతథాధూతం మాతులాస్యంశకునిముఖం యస్యతం కౌరవ్యందుర్యోధనం + కురునాదిభ్యోణ్య ఇతిణ్యః కురూణాంసంసది సభాయాంఆహ విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం ఆహేత్యువాచేత్యర్థే ఇతిమనోరమా ॥ ౪౯ ॥—॥ పృథాసుతేభ్య ఇతి ॥ హేకౌరవదుర్యోధనపృథాసుతేభ్యః పాండవేభ్యః తదీయాంపృథివీం పునః దిశ+ దిశ అతిసర్జనేలోట్ ఇతిబ్రువతః గురోఃపితుః గాంవాచం అశృణ్వతః తే ఏషాసంభూతిర్జననం శశినశ్చంద్రస్య అన్వవాయేవంశే కథంవా

(౧) శ్రవణసమీపే శకునేర్ధరకంపమాత్రదర్శనా త్తదుక్తంతు కిమపి నజ్ఞాతమితి భావః॥

త్రాజ్ఞోల్లంఘినీ సంభూతిర్జన్మశీలశ్చంద్రస్య అన్వవాయే వంశే క థం వర్త్యాశ్చర్యే అభూదితియోజ్యమ్ (౧) ॥ ౫౦ ॥— తదితి ॥ హే కౌరవ దుర్యోధన తత్తాదృశం అనుపమం అతఏవ మహత్ శ్లాఘ్యం తవ సమ్బంధినః వంశస్య వృత్తం చరిత్రం శృణు యేనరాజ్ఞా యూయం పౌరవాఇతి ఖ్యాతాః సపూరుర్నామరాజా చంద్రవంశ్యః పి తుర్యయాతితః ఆత్తాజీర్ణిః జరాయేనతథోక్తస్సన్ నవంవయః యౌ వనం దదౌ తస్మై ఇతిశేషః, కాలాంతరీయం తత్రైష్ఠత్వాధునిక మేవవ శ్యేత్యతఆహ ॥ త్యక్త్వేతి ॥ ధీరాణామపిధీరః అసదృశధైర్యశాలీ అ తఏవ అయం దేవవ్రతోభీష్మః పితుశ్శంతనోర్ముదే సత్యవతీ లాభస న్తోషాయ ద్వితీయమాశ్రమం గార్హస్థ్యం దారపరిగ్రహమితియా వత్ తృణవత్ తృణమివ త్యక్త్వా ఇహేదానీమత్ర చతిష్ఠతి నతు య

వాయే ॥ ౫౦ ॥ ప ॥ తత్తాదృశంశృణుమహత్తవవంశ
వృత్తం పూరుర్దదౌనవయఃపితురాత్తజీర్ణిః । త్య
క్త్వాశ్రమంపితృముదేతృణవద్ద్వితీయం దేవవ్రతోయ

అభూదితిశేషః తద్వంశేసర్వేపి పితృవాక్యపరిపాలకాఇతిభావః ॥ ౫౦ త దేవస్ఫుటీకరోతితత్తాదృశమితి ॥ తత్తాదృశంమహత్తరస్య అతిమ హతః వంశస్యవృత్తంచరిత్రంశృణు+ఋశ్రవణేలాట్ పూరుఃపూరు నామారాజాఆత్తజీర్ణిస్సన్ స్వీకృతజరస్సన్ + జ్యాష్ వయోహానౌ క్తిన్ ॥ని॥జానిర్జీర్ణావిత్యమరః।పితుఃయయాతేఃనవంనూతనంవయస్తారు ణ్యందదౌ+డుదాఞ్ దానేలిట్ ధీరధీరః అతిధీరః అయందేవవ్రతః భీ ష్మః పితుశ్శంతనోర్ముదేతృణవత్తృణేన తుల్యం+తెనతుల్యంక్రియా చేదితివతిః ద్వితీయంఆశ్రమంగృహస్థాశ్రమంత్యక్త్వాఇహత్వత్సకాశే

---

(౧) అస్మిన్వంశేత్వాదృశోనాభూన్నభవిష్యతి చేతిభావః ॥

బాకబావా యత్ర యత్ర వేత్యర్థః (౧) ॥ ౫౧ ॥—నమేనోక్త్వా భయేనాహ ॥ కితవేతి ॥ కించ హేకౌరవ కర్ణయోః కితవస్య అక్షవిద్యానిపుణస్య శకునేరుక్తిభిః దుర్బోధనైః కిసలితః సంజాతపల్లవఃఉత్పన్న ఇతియావత్ ॥ని॥ కిసాలయంకిసలయంకిసాలంకిసలంకిసమితిశ్రీహర్షః ॥ సః పాండవసర్వస్వాపహరణవిషయకత్వేన ప్రసిద్ధః తవసంబంధీ మనోరథః కామస్తదాసఫలోభవేత్ యుధి కైరాతే హరినందనేన అర్జునేన పాతితం తాడితుం నివేశితం ధనుః గాండీవం హరస్య మస్తకాచ్ఛిరసః పునః నోన్మజ్జేత్ నోత్థితంయది తదాభవేదితిసంబంధః గాండీవమేవ లెభ్యస్సర్వస్వం దదాతి కింత్వపేతి భామిహాతిప్రతిధీరధీరః ॥ ౫౧ ॥ ప ॥ కితవోక్తిభిఃకిసలితస్యకర్ణయోస్సఫలాభవేత్తవతవామనోరథః ।హరినందనేనయుధిపాతితంధనుర్హరమస్తకాన్న పునతిష్ఠతి+ష్ఠాగతినివృత్తౌలట్ ॥ ౫౧ ॥— కితవోక్తిభిరితి ॥ యుధిహరినందనేన అర్జునేన పాతితం ధనుః హరమస్తకాత్ ఈశ్వరశిరసః నోన్మజ్జేత్ నోత్తిష్ఠేత్ +టుమస్జౌశుద్ధౌలిట్ తదాత్తస్మికాశకితవానాం ధూర్తానాం ॥ని॥ ధూర్తోఽక్షదేవీకితవోక్షధూర్తోద్యూతకృత్సమాఇత్యమరః ఉక్తిభిర్వచనైఃకర్ణయోః కిసలితస్య సంజాతకిసలయస్య తవమనోరథః సఫలోభవేత్ +భూసత్తాయాంలిఙ్

---

(౧) శుకశాపాత్పిత్రజరస్యపితుర్యయాతేర్వచనాత్పూరుస్స్వతారుణ్యంతస్మైదత్త్వాతజ్జరాంజగ్రాహేతికథా॥—దాశకన్యాంయోజనగంధాభిధానాం దృష్ట్వాతస్యామనురక్తస్యసూతముఖాత్తం యాచితవతః తదభిలషితానుగుణమంగీకర్తుమసమర్థస్య స్మరతాపతప్తస్యశంతనోరింగితజ్ఞశ్శాంతనవః దాశాధిపాంతికమేత్య స్వస్యవివాహవైముఖ్యంచ ప్రతిజ్ఞాయసంతుష్టేనతేన దత్తాంతామానాయ్య పిత్రేమనోరథం పూరయామాసేతి కథాచాత్రానుసంధేయా॥

వః, అత్ర కిసలితత్వఫలితత్వరూపేణ మనోరథస్య వృక్షత్వారోప
ప్రతీతేరేక దేశవర్తిరూపకం ॥ మంజుభాషిణీ ॥ (౧)॥ ౫౨॥—వంశ
ఇతి ॥ అయం కురూణాం వంశః యద్యపి మహితః లోకైః పూజ్యః
తథాపి తస్మిన్వంశే ఏకత్ర కోటౌ ఆదిభాగఇతియావత్ కళంకం చి
హ్నం అపవాదంచ ధర్తుం రజనేరాత్రేరధీశః చంద్రశ్చ పరత్రకో
టౌ అంత్యభాగే కళంకం అపవాదం చిహ్నంచ ధర్తుం పరుషః ని
ర్దయోభవాంశ్చ ద్వౌచతురౌనిపుణౌఖల్వితిమన్యే ॥ ని ॥ కళంకో
ఙ్కాపవాదయోరిత్యమరః (౨) ॥ ౫౩ ॥—బంధూపదిష్టమితి॥ హే
వత్సశిశువత్కర్తవ్యానభిజ్ఞ త్వం బంధుభిరస్మదాదిభిఃఉపదిష్టంబో
ధితం సంధానం సంధిం నశృణోషి నాంగీకరోషీతియత్ - అస్మిన్సం

రున్నమజ్జచేత్ ॥ ౫౨ ॥ ప ॥ వంశఃకురూణాం మహి
తోయమస్మిన్ధర్తుంకళంకంచతురౌఖలుద్వౌ।ఏకత్ర
కోటౌరజనేరధీశఃపరత్రమన్యే(పు)ప)రుషోభవాంశ్చ॥
౫౩॥ (బంధూపదిష్టంనశృణోషివత్ససంధానమస్మిన్నత
వాద్యదోషః । గంధర్వరాజేనకృతంవనాంతే బంధం

॥౫౨ ॥ —వంశఇతి॥ కురూణామయంవంశఃఅన్వయఃమహితఃపూజ్యః
అస్మిన్ వంశేకళంకం చిహ్నంఅపవాదంచధర్తుం ద్వౌచతురౌఖలు
॥ని॥దక్షేతుచతురపేశలపటవఇత్యమరః ఏకత్రప్రథమాయాం ॥ని॥ఏకో
న్యార్థేప్రధానేచ ప్రథమే కెవలేతథా।సాధారణె సమానేల్పేసంఖ్యా
యాంచ ప్రయుజ్యతఇతి వైయాకరణాః కోటౌ అశ్రౌ॥ని॥అత్యుత్క
ర్షాశ్రియోఃకోట్య ఇత్యమరః రజనేఃరాత్రేః అధీశః అధిపతిశ్చంద్రః
దెవః పరత్రపరస్యాంకోటౌపురుషః మనుజః భవాంశ్చ ఇతిమన్యే

---

(౧) త్రిపురహరస్య హరస్యాపిశిరోభంజకం గాండీవమేవ పాండ
వానాం భూమండలంవితరిష్యతీతిభావః॥

(౨) అస్మిన్వంశేఆదిపురుషాంతిమపురుషౌద్వావపికళంకినావితిభావః॥

ధ్యనంగీకారవిషయే అద్య తవదోషః అపరాధః నభవతి కింతు వనాం
తే ద్వైతవన మధ్యే గంధర్వరాజేన చిత్రసేనేనకృతంబంధం త్వదీ
యాఃపునః ముక్తవతాం మోచితవతాం తేషాంహిపాండవానామేవదో
షో భవతి అత్ర క్రమేణ దోషగుణయోర్బంధుభూ క్తసంధ్యనంగీకార
బంధమోచనయోర్గుణదోషత్వస్య వర్ణనాల్లేశాలఙ్కారద్వయమం
గాంగిభావేనసంకీర్ణం- అత్రాపి శృణోషీత్యత్ర కరోషీత్యేవపఠనీ
యం- అన్యథా పూర్వోక్తదోషాపత్తేరితి ॥(౧) ॥ ౪౮ ॥—ఇతీతి ॥
ఇత్యుక్తప్రకారేణ భగవతి శ్రీకృష్ణే గదితవతిఉక్తవతిసతి క్రోధనఃకు
పితస్సుయోధనః దుర్యోధనోపి ఇమాంవక్ష్యమాణాం గిరం వాక్య
ముజ్జగార ఉక్తవాన్ ॥ ౪౯ ॥—అయఇతి ॥ నందోనామ కశ్చిద్గో
పాలః తస్యనందనః పుత్రః తస్యసమ్బుద్ధిః అయేనందనందన హేకృ
ష్ణేత్యామంత్రణం గోపాలానాం మాధ్యప్రసిద్ధిమనురుధ్యేతి ధ్యే

పునర్ముక్తవతాంహి తేషామ్ ॥ ౪౮)॥ ౪ ॥ ఇతిగదిత
వతవతి భగవతి క్రోధనస్సుయోధనోపి గిరమిమాముజ్జ
గార॥౪౯॥౫॥ అయేనన్దనందన కేవలం విరాటతనయాశ్రి
యలాభేనకృతకృత్యంమన్యానాంకుంతీభువాంచబహు

మనజ్ఞానేలట్ మధ్యస్థాస్సర్వేపి నిష్కళంకా ఇతిభావః ॥ ౪౩॥౪౮॥
ఇతీతి ॥ భగవతికృష్ణేఇతినిగదితవతిసతిక్రోధనః+క్రుధమండార్థేభ్య
శ్చేతియుచ్ ॥ని ॥ క్రోధనోమర్షణఃకోపీత్యమరః సుయోధనః దు
ర్యోధనః ఏవంగిరం ఉదాజహార+హృఙ్ హరణ్ణాలిట్ ॥ ౪౯॥ — అ
యెఇతి ॥ అయేనందనందనకృష్ణగోపత్వసూచనార్థం నందనందనే
త్యుక్తిః కేవలంవిరాటతనయస్య ఉత్తరస్యాశ్రయలాభేన కృతకృత్యం
మన్యానాం +ఆత్మమానేఖశ్చేతిఖశ్ అరుద్విషదితిముమ్కుంతీభువాం

(౧) తదాచిత్రసేనేననీతశ్చేదేతాదృశశ్రమస్తేషామస్మాకంచ నభ
వేదితిభావః। ముక్తవతామిత్యత్రాణ్యర్థాంతర్భావేణవృత్తిః ॥

యః, విరాటతనయయా ఉత్తరయా అభిమన్యవే దత్తయా ఆశ్రయః
విరాటమాపః తల్లాభేన కేవలం తల్లాభమాత్రేణ స్త్రీమాలకాశ్రయో
పజీవనేనేత్యర్థః విరాటతనయః ఉత్తరః రణభీరుః సఏవాశ్రయః త
ల్లాభేనేతివా ఉభయథాపిమాత్స్యోద్ఘాటనంకృతకృత్యంమన్యానాం ఆ
త్మానం కృతార్థం సంభావయతాం +ఆత్మానేఖశ్చేతి ఖశిఖత్త్వాదు
ద్విషదిత్యాదినాముష్ కుంతీభువాంధర్మరాజాదీనాంచ అత్ర కుంతీభు
వామితి పారస్త్రైణేయత్వప్రకాశనోక్తిః అనుక్షణంబహుభిరక్షౌహిణీ
పతిభిరావేద్యమానాం విజ్ఞాప్యమానామంజలిధోరణీం నమస్కారప
రంపరామవలోకితుమపిఅలబ్ధః అవసరః అవకాశఃయైస్తేషామస్మాకం
చ ఉభయేషాం సంధానంసంధిః కింవాకీదృశం అనుచితమేవేత్యర్థః
ప్రబలానాం దుర్బలైస్సహసన్ధేర్లోకవేదోభయదూషితత్వాదితిభావః
తవమాతకృత్యం కింవా- మయా దేయందాతవ్యం కింవా ఈదృశీవిధా
ప్రకారః యస్మింస్తత్తథోక్తంముధాయాసంనిరర్థకశ్రమంఅవధూయ
త్యక్త్వాయథాగతం ఆగమనం యథానిష్ఫలం తథేత్యర్థః గంతవ్యం
త్వయేతిశేషః- ఇతిగిరముజ్జగారేతి పూర్వేణాన్వయః అత్ర స్త్రైణోపజీవ
నకాం తేయార్థ-గోపాలమాత్స్యవస్తునాత్వదీయమాత్స్యం త్వదనుగుణ

> భిరక్షౌహిణీపతిభి రనుక్షణమావేద్య మానామంజలి
> ధోరణీ (౧) మవలోకితుమప్యలబ్ధావసరాణా మస్మా
> కంచ కింవాసంధానంకింవాతవమాతకృత్యం కింవామ

చ పాండవానాంచ కుంతీభువామితి పారస్త్రైణేయత్వ సూచనాబహు
భిరక్షౌహిణీపతిభిస్సేనాపతిభిర్బహుభిరక్షౌహిణీపతిభిరిత్యనేనస్వసే
నాయా అసంఖ్యతాసూచ్యతే ఆవేద్యమానాం నివేద్యమానాం అంజ
లీనాం ధోరణీం అవలోకితుమపి అలబ్ధావసరాణాం ఏతేన సామ్రా
జ్యం సూచ్యతే అస్మాకంచ కింవాసంధానం తవమాతకృత్యం కింవా

(౧) రింఛోళీధోరణ్యావఙ్క్తావితి దేశ్యోనిపాతః ॥

మేవేత్యనురూపసంఘటనాత్మక సమాలఙ్కార ప్రతీతే ర్వస్తునాల
ఙ్కారధ్వనిః ॥ ౫౬ ॥—॥ ఆకర్ణ్యేతి ॥ తత్ దుర్యోధనస్య దురు
క్తం ఆకర్ణ్య చకితం చేతః యస్య తస్మిన్ అత ఏవ నృపతౌ ధృతరాష్ట్రే
కరౌసంపుటావివతాభ్యాం కర్ణావపిధాయ ఆచ్ఛాద్య నమ్రం నమితం
వక్త్రం యస్య తథోక్తే సతి కింకర్తవ్యతామూఢ్యేనేతి భావః కురురా
జసూనుర్దుర్యోధనః అలంఘ్యం లోకత్రయేణాప్యనతిక్రమణీయం
మధువైరిణం శ్రీకృష్ణమపి కిముతాన్యానిత్యర్థః తృణాయమత్వా
తృణమివ అనాదృత్యేత్యర్థః- మన్యకర్మణ్యనాదర ఇతి సంప్రదా
నత్వం జవేన వేగేన గోష్ఠ్యాస్సభాతః నిరగాన్నిర్గతవాన్ మూ
ర్ఖాణాం నక్వాపి వివేకావకాశ ఇతి భావః ॥ ౫౭ ॥ తదను దుర్యోధన

యా దేయమీదృగ్విధం ముధాయాసమవధూయ(౧)య
థాగతం గన్తవ్యమితి ॥ ౫౬ ॥ ప ॥ ఆకర్ణ్య తచ్చకిత
చేతసి నమ్రవక్త్రే కర్ణావపిధాయ నృపతౌ కరసంపుటా
భ్యామ్ । మత్వా తృణాయ మధువైరిణమప్యలంఘ్యం
గోష్ఠ్యా జవేన నిరగాత్కురురాజసూనుః ॥ ౫౭ ॥ గ ॥ తదను
దనుజారాతి రేష రోష(దూషిత) స్మితలేశరూషితాధర

మయా కింవా దేయం ఈదృగ్విధం ముధాయాసం వ్యర్థాయాసం అవ
ధూయ భవతా యథాగతం ఆగతమనతిక్రమ్య గన్తవ్యమితి ఉదాజహా
రేతి పూర్వేణాన్వయః ॥ ౫౬ ॥—॥ ఆకర్ణ్యేతి ॥ తద్వచనం ఆకర్ణ్య
చకితచేతసి నృపతౌ ధృతరాష్ట్రే కరసంపుటాభ్యాం కర్ణావపిధాయ ఆచ్ఛా
ద్య నమ్రవక్త్రే సతి కురురాజసూనుః దుర్యోధనః అలంఘ్యం బ్రహ్మాది
భిరప్యలంఘనీయం మధువైరిణమపి తృణాయ మత్వా మన్యకర్మణ్య
నాదర ఇతి చతుర్థీ గోష్ఠ్యాస్సభాయాః జవేన నిరగాత్ నిరగచ్ఛత్ +
నిర్గతౌ లుఙ్ ॥ ౫౭ ॥—॥ తదన్వితి ॥ తదను ఏష దనుజారాతిః కృష్ణః

(౧) భవతా యథాగతం తథా గన్తవ్యమితి పాఠాన్తరమ్ ॥

నిర్గమనానంతరం ఏషః దనుజారాతిః శ్రీకృష్ణః తాదృశేన కింవా
సంధాన మిత్యాదివిధేన తస్య దుర్యోధనస్య అవలేపవచనేన సాహంకా
రవాక్యేన ఘోరోషః క్రోధః తేనయుగ స్మితలేశః హాసలవః తేనరూ
షితః వ్యాప్తః అధరః యస్య తథోక్తస్సన్ భియా క్షితిప్రియలోకమాత్ర
విపత్తిభయేన విహస్తాన్ వ్యాకులాన్ ముదా సంతోషేణ నిరస్తాన్ త్య
క్తాన్ తచ్ఛాన్యానితి యావత్ సమస్తానపి సభాస్తారాన్ సభ్యాన్
పురస్తాదగ్రే నిరీక్ష్య దృష్ట్వా పునరపి వాచం ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారే
ణ జగాద ఉక్తవాన్ ॥ ౫౮ ॥ —॥ ధరేతి ॥ అధునా ధరాభుజా ధృత
రాష్ట్రేణ కిం కార్యం తటినీభువా భీష్మేణాపి కిం దూత్యే వసతా వర్త
మానేన మయాపి కిం అస్మాభిస్తు పార్థాయ ధరిత్రీ న దాప్యత ఏవేత్యర్థః

స్తాదృశేన తస్యావలేపవచనేన భియా విహస్తాన్ముదా నిర
స్తాన్ సమస్తానపి సభాస్తారాన్ పురస్తాన్నిరీక్ష్య పు
నరపి వాచమేవం వ్యాజహార ॥ ౫౮ ॥ ప ॥ ధరాభు
జా కిం తటినీభువా కిం మయాధునా కిం వసతాపి దూత్యే ।
పార్థాయ దాతుం ప్రభవేద్ధరిత్రీం గదైవ సా గంధవ

రోషేణ క్రోధేన దూషితో యః స్మితలేశస్తేన రూషితః కుంఠితః ॥ ని ॥ గుప్తే
గుంఠితరూషితౌ ఇత్యమరః అధరో యస్య తథాభూతస్సన్ తాదృశేన తస్య
దుర్యోధనస్య అవలేపవచనేన గర్వోక్త్యా భియా భయేన విహస్తాన్ ॥ ని ॥ వి
హస్తవ్యాకులౌ సమావిత్యమరః ముదా హర్షేణ నిరస్తానపి తాన్ సభాస్తా
రాన్ సభ్యాన్ పురస్తాత్ నిరీక్ష్య పునరపి ఏవం వాచం వ్యాజహార ఉవా
చ హృఞ్ హరణే లిట్ ॥ ౫౮ ॥—॥ ధరాభుజేతి ॥ ధరాభుజా ధృత
రాష్ట్రేణ కిం తటనీభువా భీష్మేణ కిం. దూత్యే దూతకర్మణి + దూతవణి
గ్భ్యాం చేతి యత్ వసతా మయా అధునా కిం న కిమపీత్యర్థః పార్థాయ
యుధిష్ఠిరాయ ధరిత్రీం భూమిం దాతుం గంధవహస్య సూనోః భీమ
స్య సా గదైవ ప్రభవేత్ + భూ సత్తాయాం లిఙ్ వయం దాపయితారః

పరంతు సా దుర్నివారత్వేన ప్రసిద్ధా గంధవహస్య వాయోస్సూనోః భీ
మస్య గదైవ పార్థాయ ధర్మరాజాయ ధరిత్రీం భూమిం దాతుం దాప
యితుం ప్రభవేత్ - సమర్థా భవేత్ (౧)॥ ౪౯ ॥ శౌరేరితి॥ తాముక్తవి
ధాం శౌరేః వాచమాకర్ణ్య సాధ్వసేన భయేన ఆక్రాన్తం చేతః యేషాం తే
సభాస్తారాః సభ్యాః యుగపదేకదా జోషం భావం తూష్ణీమవస్థానమేవ
ఉత్తరం ప్రతివాక్యమితి వ్యస్తరూపకం, దధుః చక్రుః భీతాస్సర్వే న కిం
చిదవదన్నిత్యర్థః ॥ ని॥ తూష్ణీం జోషం భవేన్మౌనమితి వైజయంతీ॥ ౬౦॥
బహిరితి ॥ సః గోష్ఠ్యా నిర్గతః ధృతరాష్ట్రసూనుః దుర్యోధనః బ
లేన చతురంగేణ శౌర్యేణ వా అవలిప్తైః గర్వితైః త్రిభిస్సహాయైః క

హస్యసూనోః ॥ ౪౯ ॥ ప ॥ శౌరేస్తాం వాచమాక
ర్ణ్య సాధ్వసాక్రాంతచేతసః । జోషం భావం సభాస్తా
రా యుగపద్దధురుత్తరమ్ ॥ ౬౦ ॥ ప ॥ బహిస్ససష్ఠాం
త్య్రబలావలిప్తై(స్త్రి)భిస్సహాయైర్ధృతరాష్ట్రసూనుః।

సోతు ఏనం హత్వా స్వయం ప్రభుర్భూత్వా దాస్యతీతి భావః ఏవం చ దండ
సాధ్యే సాంత్వోక్తిరయుక్తా చతుర్థోపాయసాధ్యే తు రిపౌ సాంత్వమప
క్రియైవేతి నీతిరితి భావః ॥ ౪౯ ॥—॥ శౌరేరితి ॥ శౌరేః కృష్ణస్య తాం
వాచం ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా సభాస్తారాః సాధ్వసేన భయేన ఆక్రాంతం చే
తో యేషాం తే సంతః జోషం భావం తూష్ణీంభావమేవ॥ని॥ జోషం సుఖే ప్ర
శంసాయాం తూష్ణీం లంఘనయోరపీతి విశ్వః॥ ఉత్తరం యుగపదేకదా దద
ధుః దుడాఞ్ దానే లిట్ ॥ ౬౦ ॥—॥ బహిరితి ॥ సః ధృతరాష్ట్రసూ
నుః దుర్యోధనః బహిః బలావలిప్తైః సామర్థ్యగర్వితైః త్రిభిస్సహా

---

(౧) శ్రుతిస్మృతిభ్యాం సుజనాన్నియమ్య తేజనాపవాదేన తు మధ్య
మోజనః । కషాయకుండోత్థితశుష్కచర్మవద్దండేన నీచస్సముపైతి
మార్దవమిత్యుక్తరీత్యా దండోపాయసాధ్యే అస్మిన్ సామవాదైర్న కిం
చిత్ప్రయోజనమితి భావః ॥

ర్ణాశకునిదుశ్శాసనైస్సహసమ్మంత్ర్య ఆలోచ్య గదస్య యాదవభేద స్య అగ్రజన్మానం జ్యేష్ఠం శ్రీకృష్ణం గంధర్వరాజేన చిత్రసేనేనకృ తాం స్వాంస్వీయాందశాంబంధనావస్థాం నేతుంప్రాపయితుంఇయే ష ఇచ్ఛతిస్మ తం బంధుమాలోచితవానిత్యర్థః- సర్వతోముఖంహి దౌరాత్మ్యం ఖలానామితిభావః (౧) ॥ ౬౧ ॥—శ్రుత్వేతి ॥ సర్వే షాం ప్రాణినాం ఆత్మైవాత్మకః జీవరూపః సర్వం చరాచరాత్మ కంప్రపఞ్చం ఆత్మాస్వరూపంయస్యేతివా సర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మేతి శ్రుతేః అతఏవ స్వయమేకోపి అసాహరిః శ్రీకృష్ణః తద్దుర్యోధనదు రాలోచితం శ్రుత్వా దుర్యోధనాద్యావంతర్యామితయా వర్తమాన త్వాదితిభావః, కుపితః క్రుద్ధస్సన్ తారాభిరశ్విన్యాదిభిఃనవభిర్గ్ర హైః సూర్యాదిభిః శైలైర్మేర్వాదిభిర్వనైర్నైమిశాదిభిః సాగ

గంధర్వరాజేనకృతాందశాంస్వాం గదాగ్రజన్మాన మి యేషనేతుమ్ ॥ ౬౧॥ శ్రుత్వాతతుకుపితోహరిస్స్వ యమసావేకోపిసర్వాత్మకస్తారాభిర్నవభిర్గ్రహైర్ని

ధైః సంమంత్ర్యఆలోచ్యగంధర్వరాజేన కృతాంస్వాంనిజాందశాం అ వస్థాం బంధనమితియావత్ గదాగ్రజన్మానంకృష్ణంనేతుం ఇయేషఇష ఇచ్ఛాయాంలిట్ ॥ ౬౧ ॥—॥ శ్రుత్వేతి ॥ తత్ బంధనవార్తాం శ్రుత్వాకుపితః మమభక్తజనబంధచ్ఛిదః అయం బంధంకరిష్యతీతి క్రుద్ధః అసాహరిః పాపహారీకృష్ణః ఏకోపిఅద్వితీయోపి సర్వాత్మకో సర్వజగచ్ఛరీరకః తారాభిర్నక్షత్రైఃనవభిఃగ్రహైః సూర్యాదిభిః శై లైః మేర్వాదిభిః వనైఃసాగరైః సముద్రైఃనిబిడితాం సాంద్రితాం పేట్యాంభూషణానాంమంజరీమివవల్లరీమివకుక్షావుదరేధృతాంజగస్తాం

(౧) గన్ధర్వరాజేనకృతంవసాన్తైబన్ధంపునర్ముక్తపతాంహతేషామి తి శ్రీకృష్ణోక్తంనిజపరాభవస్మారకం వచనమసహమానస్సతస్యాపి తా దృశమవమానంకర్తుమైచ్ఛదితిభావః॥

శైః క్షీరోదాదిభిః నిబిడితాం సాంద్రితాం అతఏవ పెట్యాం మంజూషాయాం ధృతాం భూషణానాం కటకమకుటాదీనాం మంజరీంసమూహమివస్థితాం జగతాం లోకానాం మండలీం సమూహంసభాయాఃఅజిరం ప్రాంగణం జుషన్తఇతిజుషాం సభ్యానాం దృశాం నేత్రాణాం పఙ్క్తిరేవ ఘంటాపథః రాజమార్గః తస్మిన్ జంఘాలాం అతివేగేన వర్తమానాం తన్నేత్రవిషయామితియావత్, అతనోత్ చక్రే విశ్వరూపం సద్యః ప్రదర్శితవానిత్యర్థః ॥ ఉపమాలఙ్కారః ॥ శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౬౨ ॥—తస్మిన్నితి ॥ అంగుష్ఠమాత్రే అంగుష్ఠమాత్రః పురుషఇత్యాదిశ్రుతిసిద్ధాంగుష్ఠపరిమితమానేతస్మిన్ సర్వాత్మకే శ్రీకృష్ణే పరబ్రహ్మణి నవేనిర్మలె ముకురేదర్పణఇవ సర్వం చరాచరాత్మకంప్రపఞ్చం వీక్ష్య విస్మేరావిస్మయాన్వితాస్సిద్ధానాం విద్యాధరాణాంచ దేవయోనివిశేషాణాం సురాణాంచ నికరాః బృ

బిడితాంశైలైర్వనైస్సాగరైః । పెట్యాంభూషణమంజ
రీమివధృతాంకుత్రాజగన్మండలీం జంఘాలామతనోత్స
భాజిరజుషాందృక్పఙ్క్తిఘంటాపథే॥౬౨॥తస్మిన్నంగు
ష్ఠమాత్రేనవఇవముకురేవీక్ష్య సర్వం ప్రపంచంవిస్మే
రాస్సిద్ధవిద్యాధరసుర(నికరాః(సుదృశః)పుష్పవృష్టి

డలీం సభాజిరజుషాం సభాంగణభాజాం దృక్పఙ్క్తిరేవ ఘంటాపథస్తస్మిన్జంఘాలాంఅతిజవాందృష్టిగోచరామితియావత్ అతనోత్ +వితస్తారతనువిస్తారెలజ్ ॥౬౩॥—॥ తస్మిన్నితి॥ అంగుష్ఠపరిమితే।అంగుష్ఠమాత్రః పురుషాంగుష్ఠంచ సమాశ్రితఇతిశ్రుతేః తస్మిన్భగవతిసర్వం ప్రపంచంవీక్ష్యవిస్మేరాఃవిస్మితాఃసిద్ధాః విద్యాధరాస్సురసుదృశః అప్సరసః పుష్పవృష్టిం వ్యముంచన్ + ముచ్లమోక్షణేలజ్ సకలమునిజనః సాంద్రంఘనంమోహాంధకారం అజ్ఞానాంధకారం వ్యముంచదితి వచనవిపరిణామేన సర్వత్రాన్వయః భీష్మస్సంమదాశ్రూణిఅ

ద్గాని పుష్పాణాంవృష్టీఃవర్షాణివ్యముంచన్ సకలమునిజనస్సాంద్రం
మోహమేవాంధకారంవ్యముంచత్ । భీష్మస్సంమదాశ్రూణిఆనందబా
ష్పాన్ వ్యముఞ్చత్, క్షత్తా విదురః అక్ష్ణోః పక్ష్మణోః కమ్పం నిమేషాన్నేష
రూపంవ్యముఞ్చత్ కురుపురే హాస్తిననగరే జనతా జనసమూహః దుర్యో
ధనే ప్రేమాపి వ్యముఞ్చత్ ప్రేమత్యాగః * అపంథానంతుగచ్ఛంతంసో
దరోఽపివిముఞ్చతీతి న్యాయాదితిభావః అత్ర నైకక్రియాయోగపద్యా
త్సముచ్చయాలఙ్కారః ॥ అత్ర సురనికరః పుష్పవృష్టింముమోచే
తిసమ్మదేనాశ్రుఇతిచైవ పఠనీయం యథాశ్రుతపాఠేతు కర్తృకర్మ
క్రియాణాం విభిన్నసంఖ్యాకత్వేన ప్రక్రమభఙ్గాఖ్యదోషఇతి ధ్యే
యమ్ ॥ స్రగ్ధరా ॥ ౬౩ ॥—అస్యేతి ॥ అస్యవిశ్వరూపిణః ఆదిపుం
సః ప్రథమపురుషస్య శ్రీకృష్ణస్య అట్టహాసధ్వనిరుచ్చైర్హాసకిలకి
లశబ్దః వ్యోమ్ని ఆకాశే విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధంయథాతథావిజృ
మ్భమాణస్సన్ దిక్పాలానాం ఇంద్రాదీనాం సౌధావలీషు హర్మ్య
పఙ్క్తిషు జాలకానాం గవాక్షాణాం అధ్యాపకత్వం అధ్యయనాచా

> ర్వ్యముఞ్చన్ । సాంద్రంమోహాంధకారంసకలముని
> జనస్సమ్మదాశ్రూణిభీష్మః క్షత్తాక్ష్ణోః పక్ష్మకమ్పం (కరి)
> కురు)పురజనతాప్రేమదుర్యోధనేపి ॥ ౬౩ ॥ అస్యాట్టహా
> సధ్వనిరాదిపుంసో విశృంఖలంవ్యోమ్నివిజృంభమాణః ।

నందబాష్పాన్ క్షత్తావిదురః పక్ష్మకంపం పక్ష్మచలనం కరిపురస్య హస్తినాప
త్యాః జనతాజనసమూహః + గ్రామజనబంధుభ్యఇతితల్ దుర్యోధనే
ప్రేమాపి స్నేహమపి ॥ ౬౩ ॥ — ॥ అస్యేతి ॥ అస్యాదిపుంసః పు
రాణపురుషస్య అట్టః అత్యర్థః ॥ని॥ అట్టంభక్తేచతుర్థేచక్షౌమేత్యర్థ
గృహాంతరేఇతివిశ్వః హాసస్యధ్వనిః విశృంఖలంయథాతథావ్యోమ్ని
ఆకాశేవిజృంభమాణస్సన్ దిక్పాలానామింద్రాదీనాంసౌధావళీజా
లకానాం గవాక్షాణాం అధ్యాపకత్వం బిభరాంబభూవ + డుభృఞ్
ధారణపోషణయోః లిట్ భీహ్రీభృహువాం శ్లువచ్చేత్యామ్ శ్లుః

కృత్వం బిభరాంబభూవ వహతిస్మ - తాని ప్రత్యధ్వనయదిత్యర్థః ।
+ భీహ్రీత్యాదినాశ్లువద్భావాద్భృశ్ఛోఽభ్యాసః ॥ ౬౮ ॥— సంస్తూ
యమానేతి ॥ జనైర్లోకత్రయవాసిభిస్సంస్తూయమానాని కీర్త్య
మానానిచరితాని దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహరూపాణి యస్య త్రియా
ణాంలోకానాంసమాహారస్త్రిలోకీ ద్విగోశ్చేతిజీప్, తస్యాఽసాధార
ణీకృతా అవైషమ్యంప్రాపితా కృపాదయాయేనతస్య అతఏవ హరే
శ్శ్రీకృష్ణస్య ప్రసాదాత్ సః అంధత్వేన ప్రసిద్ధః భూమిపాలః-
ధృతరాష్ట్రః చక్షుష్మతాం సనేత్రాణాం ధురం రీతిం చక్షుష్మత్తామి
తియావత్, ముహూర్తమల్పకాలంసమధిరుహ్య ప్రాప్య భూయః
తాదృఙ్మహిమానం భగవంతంద్దృష్ట్వా పునరపి తతః చక్షుష్మద్రీతేరవత
తార అపక్రాంతవానంధోబభూవేత్యర్థః, ఆజన్మనః అన్యదనవ
లోక్యావలోక్యచాద్యజగన్మయం భగవంతం పునరన్యావలోకనస్య
అతిజుగుప్సితత్వాదితిభావః, అత్ర త్రిలోకీత్యాదివిశేషణస్యతత్త్వాదృగ
పరాధదుర్యోధనజనకత్వేపి ధృతరాష్ట్రస్య చక్షుర్దానౌచిత్యాభి

దిక్పాలసౌధావళిజాలకానామధ్యాపకత్వం బిభరాం
బభూవ (౧) ॥ ౬౮ ॥ సంస్తూయమానచరితస్య జనై
స్త్రిలోకీ సాధారణీకృతకృపస్యహరేః ప్రసాదాత్ ।
చక్షుష్మతాంసమధిరుహ్యధురంముహూర్తం భూయ

ద్భావాద్ధ్విత్వం॥౬౮॥సంస్తూయమానేతి॥జనైఃసంస్తూయమానచరితస్య
త్రిలోక్యాస్సాధారణీకృతా నిర్విశేషీకృతాకృపాయేన తస్యహరేర్భ
గవతః ప్రసాదాత్ సభూమిపాలఃధృతరాష్ట్రఃచక్షుష్మతాంనేత్రవతాం
ధురంముహూర్తంసమధిరుహ్యతతోపి ధురోపిభూయఃఅవతతారత్యా
ఙ్గవనతరణయోర్లిట్ +ముహూర్తంచక్షుష్మాన్భూత్వావిశ్వరూపం

(౧) అట్టహాసో మహాన్ హాసస్సశబ్దో ముఖరాగకృత్ ॥

ప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలఙ్కారః ॥ ౬౫ ॥—ఓజఇతి ॥హేమా
ధవ శ్రీకృష్ణ తవ త్వదీయంఇదంవిశ్వాత్మకంవిశ్వభయంకరంచఓజఃరూ
పం ఉపసంహర సంక్షిప ఇతి ఉక్తప్రకారేణ గురుః ద్రోణః భీష్మశ్చ
ద్వౌ పురోగమౌ ప్రధానౌ యేషాంతేషు ఘుష్యత్సు ఉచ్చైర్బ్రు
వాణేషుసత్సు కుశేశయే కమలేఇవ అక్షిణీయస్యతథోక్తః కృ
ష్ణః ॥ ని ॥ శతపత్రంకుశేశయమిత్యమరః ॥ నిమేషేణక్షణేనైవఘో
రం జగద్భయంకరం రూపం విశ్వాకారంవిహాయ గోపీనాం గోపాం
గనానాం దృశాం నేత్రాణాం కుతుకహేతుం కౌతూహలకారణంచ
తుర్భుజాదివిశిష్టమాకార (౧) మవాపప్రాప్తవాన్ ప్రసన్నే భగ
వతి కిందుర్లభంమహతామితిభావః,అత్ర గోపీదృక్కుతుకహేతుత్వే
వస్తునా అతిమూఢానాం తామసానామేవ నయనానందకరం కిముతా
న్యేషామిత్యర్థాపత్త్యలఙ్కారప్రతీతేర్వస్తునాలఙ్కారధ్వనిః ॥౬౬
తతఇతి ॥ తతఃఉక్తరూపస్వీకారానంతరం తాదృశం తద్విధం అతఏవ

స్తతోప్యవతతారసభూమిపాలః ॥ ౬౫ ॥ ఓజస్తవేద
ముపసంహరమాధవేతి ఘుష్యత్సుసత్సు గురుభీష్మపు
రోగమేషు । ఘోరంవిహాయనిమిషేణకుశేశయాక్షో
గోపీదృశాంకుతుకహేతుమవాపరూపమ్ ॥ ౬౬ ॥
౭ ॥ తతస్తాదృశంనిరుపమానం తస్య మహిమానమను

దృష్ట్వాభూయోప్యంధోబభూవేతిభావః ॥ ౬౫ ॥—॥ ఓజఇతి ॥హే
మాధవకృష్ణతవఇదంఓజః బలందీప్తింవా॥ని॥ఓజోబలేచదీప్తౌచేతివిశ్వః
ఉపసంహర+ హృఞ్హరణేలోట్ ఇతిగురుభీష్మపురోగమేషు ఘు
ష్యత్సు సత్సుకుశేశయాక్షః కమలనేత్రః భగవాన్ ఘోరంరూపం
విహాయ నిమిషేణనిమేషమాత్రేణ గోపీదృశాం కుతుకస్య హేతుంకా
రణం రూపంఅవాపఆప్లృవ్యాప్తౌలిట్ ॥ ౭౭ ॥—॥ తతఇతి॥ తతఃతా

(౧) చతుర్భుజాదివిశిష్టమాకారమితిలేఖనంచింత్యమ్। అవతారకా
లేతాదృశాకారస్తస్యైపితతఃవసుదేవాదిప్రార్థనయాతత్తిరోధానాత్

నిరుపమానం అసదృశం తస్య భగవతః మహిమానం ప్రభావం అనుభూయ దృష్ట్వా చరితార్థాః మునీనాం సార్థాః సంఘః శాంతాలోకలోచనానందకరీ మూర్తిర్యస్య తథోక్తం తం శ్రీకృష్ణం ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ అస్తాషీత్ స్తుతవాన్ + స్తౌతేః కర్తరి లుఙ్ ॥ ౬౭ ॥— భగవన్నితి ॥ హే భగవన్ శ్రీకృష్ణ మహాన్ బ్రహ్మాత్మకానుసంధానాత్ తదైక్యావాప్త్యా ఆత్మా చిత్ప్రతిబిమ్బః జీవః యేషాం తథోక్తైః బ్రహ్మణి మనోలయజనకః సాంఖ్య తారకామనస్కరనామభిః ప్రసిద్ధః యోగ ఏషామస్తీతి తైర్యోగిభిరపి అవిదితః అజ్ఞాతః ప్రభావః సామర్థ్యం జగజ్జన్మాదికర్తృత్వం యస్య తథోక్తాయ తస్మై భవతే తుభ్యం నమ ఇతీదమగ్రిమదళ్లోకైకవాక్యమ్ ॥ ౬౮ ॥— దుగ్ధేతి ॥ యో భవాన్ దుగ్ధాంబురాశితనయాయాః లక్ష్మ్యాః నయనయోః ద్వయేన తుల్యా ఆకృతిర్మూర్తిర్యస్య తస్య భావస్తత్త్వమేవ మహిమావిలాసః తం ఉపగ

భూయ చరితార్థో మునిసార్థస్సముపసృత్య శాన్తమూ
ర్తిం తమేవమస్తాషీత్ ॥ ౬౭ ॥ భగవన్ మహాత్మభిర
పి యోగిభిరవిదితప్రభావాయ తస్మై భవతే నమః॥
౬౮ ॥ ప ॥ దుగ్ధామ్బురాశితనయానయనద్వయేనతు
ల్యాకృతిత్వమహిమానమివోపగన్తుమ్ । మత్స్యత్వ

దృశం నిరుపమానం అసమానం తస్య భగవతః మహిమానం అనుభూయ చరితార్థః కృతార్థః మునీనాం సార్థః సంఘః సముపసృత్య శాంతమూర్తిం శాంతాకృతిం తం భగవంతం ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ అస్తాషీత్ + ష్టుఞ్ స్తుతౌ లుఙ్ సిచి వృద్ధిరితి వృద్ధిః ॥ ౫౨ ॥— భగవన్నితి ॥ హే భగవన్ మహాత్మభిరపి యోగిభిః అవిదిత ప్రభావాయ అజ్ఞాతమహిమ్నే తస్మై తథావిధాయ తే నమః ॥ ౫౩ ॥ దుగ్ధాంబురాశీతి ॥ యః భవాన్ దుగ్ధాంబురాశేస్తనయాయా లక్ష్మ్యా నయనద్వయేన నేత్రయోర్యుగేన తుల్యాకృతిత్వం సమానాకారత్వైవ మహిమానం ఉపగంతుమివ ప్రాప్తుమివ భువి మత్స్య

స్తం పాప్రమితేత్యుత్ప్రేక్షా, మత్స్యత్వం మీనరూపమేత్యఙ్గీకృత్య భువి లోకే సురవైరిణా సోమకేననీతాః అపహృతాః అనపీనాః అకృత్రిమాః గాః శ్రుతివాచః మధ్యేసముద్రం సముద్రస్యమధ్యేవిచిక్యే అన్వేషితవాన్ + చినోతేర్ద్విపూర్వాత్కర్తరిలిట్ ॥ ౬౯ ॥—మంథానేతి । యోభవాన్ జలధేః క్షీరసముద్రాత్సురాణాం దేవానాం జీవాతుంజీవనౌషధంఅమృతంఉద్గమయితుంజనయితుంకమఠస్యకూర్మస్యేవాకృతిఃరూపంయస్యతథోక్తస్సన్ హిమాంశోశ్చంద్రస్యాపిమార్గంరుణద్ధీతి తదుద్రిక్తం తావదున్నతమపీత్యర్థః, మంథానశైలంమందరాద్రిం అంగవిషక్తింసమ్బన్ధంభజంతీతిభాగ్భిః వీచీనాం క్షీరాబ్ధితరంగాణాంకణైః లేశైః సదృశం చరమేకాయేపృష్ఠేబభార ధృతవాన్ + వి

మేత్యభువియస్సురవైరినీతామధ్యే సముద్రమనపీనగ
వీర్విదిక్యే ॥ ౬౯ ॥ మన్థానశైలమపిమార్గరుధం హి
మాంశోర్వీచీకణైస్సదృశమంగవిషక్తిభాగ్భిః । కాయే
బభారచరమేకమఠాకృతిర్యోజీవాతుముద్గమయితుం

త్వంపీత్యత్రిదశారిసాహిరణ్యాక్షేణనీతాంఅనపీనాపురాణీగార్వాగ్వచితాం+గౌరతద్ధితలుకీతిటచ్ టిడ్ఢాణఞితిఙీప్ విచిక్యమృగయామాస చిఞ్ చయనేలిట్ విభాషాచేరితి కుత్వందశశ్లోక్యాస్త్వస్మేలేనమఇవపూర్వేణాన్వయః ॥ ౬౯ ॥—॥ మంథానేతి ॥ కమఠాకృతిః ॥ని॥ కూర్మేకమఠకచ్ఛపావిత్యమరః యఃభవాన్ హిమాంశోశ్చంద్రస్య మార్గం రుణద్ధీతితత్క్విప్ మంథానశైలమపి అంగవిషక్తిం సంబంధం భాగ్భిః భజతీర్ణ్విః వీచీనాంతరంగాణాంకణైఃలవైః ॥ని॥ లవలేశకణాణవఇత్యమరః సదృశంయథాతథా జలధేస్సముద్రాత్ సురాణాం దేవానాం జీవాతుం॥ని॥ జీవాతుర్జీవనౌషధమిత్యమరః ॥ అమృతమితి యావత్ ఉద్గమయితుంప్రాపయితుంచరమేకాయే పృష్ఠేబభారదుభృఞ్

ఘతేః కర్తరి లిట్ ॥ ౭౦ ॥— దంష్ట్రేతి ॥ కిటేః వరాహస్యేవ వేషం రూపం ధరతీతి ధరస్య వరాహరూపిణః యస్య భగవతః దంష్ట్రాయాః అగ్రవర్తి అగ్రే వర్తి కువలయాఙ్కురస్య నీలోత్పలకందళస్యేవ కోమలా ఆభా నైల్యం యస్య తథోక్తం క్ష్మామండలం భూమండలం ఊర్ధ్వం ప్రసృత్వరాయాం గచ్ఛన్త్యాం బకావళికాయాం పఙ్క్తౌ అవలీఢస్య సక్తస్య ప్రావృట్పయోదపటలస్య వార్షికమేఘమండలస్య లీలాం బభార - బకోటఘటేతి పాఠే పుస్తకప్యేవార్థః అత్రాన్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవాదసంభవద్ధర్మసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలఙ్కారః యత్తు వరాహదంష్ట్రాయాశ్శుభ్రత్వాత్ భూమేశ్చ కృష్ణత్వాత్ తథా దృష్టాన్తోక్తిరితి నృసింహః తత్తస్యానాలఙ్కారికత్వం స్ఫోరయతి। చేద్బిమ్బ థోక్తా ప్రతిబిమ్బత్వం దృష్టాంతస్తదలంకృతిరిత్యుక్తలక్షణస్య అత్ర ప్రసక్త్యభావాత్ అభవద్వస్తుసంబంధ ఉపమార్థే నిదర్శనేతి లక్షణస్య యథోక్తానుగామిత్వాచ్చేతి॥౭౧॥ఇన్ద్రేతి॥యః భవాన్ ఇన్ద్రస్య ద్విషతః శత్రోః హిరణ్యేతి నామ యస్య తస్య హిరణ్య ఇతి హిరణ్యకశిపురితి నా

జలధేస్సురాణామ్ ॥ ౭౦ ॥ దంష్ట్రాగ్రవర్తికిటివేషధ
రస్య యస్య క్ష్మామండలం కువలయాఙ్కురకోమలాభమ్ ।
ఊర్ధ్వప్రసృత్వరబకావలికావలీఢప్రావృట్పయోద
పటలస్య బభార లీలామ్ ॥ ౭౧ ॥ ఇంద్రద్విషన్మదగజస్య

ధారణపోషణయోః లిట్ ॥ ౭౦ ॥—॥ దంష్ట్రేతి ॥ కిటివేషధరస్య వరాహరూపధారిణః॥ని॥ కోలః పోత్రీ కిరిః కిటిరిత్యమరః యస్య దంష్ట్రాగ్రవర్తి కువలయస్యాంతరమివ మధ్యమివ కోమలాభా యస్య తత్ క్ష్మాయాః భూమేః మండలం ఊర్ధ్వం ప్రసృత్వరయా ప్రసరంత్యా బకావళికయా బకపఙ్క్త్యా అవలీఢస్య ప్రావృట్పయోదపటలస్య వర్షాకాలమేఘమండలస్య లీలాం శోభాం బభార ధాతుః పూర్వోక్తః ॥ ౭౧ ॥—॥ ఇంద్రేతి ॥ యః భగవాన్ హిరణ్య ఇతి హిరణ్యకశిపురితి నామైకదేశే నామగ్రహణం నామ అభిధానం యస్య తస్య ఇంద్రద్విషన్నేవ దైత్య ఏవ మ

పైకదేశేనామగ్రహణం మదగజస్యేతిరూపకం పిశితస్తబకావలీనాం
మాంసపిండపఙ్క్తీనాం సంబంధినః రసస్య ఆస్వాదస్యభేదంవిశేషం
జిజ్ఞాసమానః జ్ఞాతుమిచ్ఛన్నివేత్యుత్ప్రేక్షోక్తరూపకానుప్రాణి
తా । ధృతః సింహస్యేవభావః రూపంయేనసతథోక్తస్సన్ స్తంభాత్
ప్రహ్లాదస్పర్ధయాహిరణ్యకశిపునిర్దిష్టాదుదేత్య ఆవిర్భూయనఖ
రైర్నఖైస్తంహిరణ్యనామకమదగజం ఉరసివక్షసి అభాంక్షీత్ భంజిత
వాన్ భంజేః కర్తరిలుఙ్ ॥ ౭౨ ॥——॥ యాచ్ఞేతి ॥ యోభగవాన్ యజ్ఞ
వాటే అధియజ్ఞవాటంయాచ్ఞయాత్రిపదమాత్రభూభిక్షయా ప్రతార
ణస్య వంచనాయాఃవశాత్ పారతంత్ర్యాద్ధేతోః బలింనామదాన
వంనిగృహ్ణన్ నిగ్రహీష్యన్నితివర్తమానసామీప్యేవర్తమాననిర్దేశః
వామనత్వంవామనరూపం॥'నీ'ఖర్వోహ్రస్వశ్చవామనఇత్యమరః-'అవ
లంబ్యస్వీకృత్య స్వమాత్మానమివసతాందుఃఖంఖర్వతమంఅత్యంతహ్ర
స్వం సతాంసుఖంచస్వీయంపదక్రమం పాదవిన్యాసమివ ఉన్నతం అ

హిరణ్యనామ్నో భేదంరసస్యపిశితస్తబకావలీనామ్ ।
జిజ్ఞాసమానఇవయోధృతసింహభావస్తంభాదుదేత్య న
ఖరైస్తమురస్యభాంక్షీత్ ॥ ౭౨ ॥ యాచ్ఞాప్రతార
ణవశాదధియజ్ఞవాటంయోవామనత్వమవలంబ్య బలిం
నిగృహ్ణన్ । దుఃఖంసతాంస్వమివఖర్వతమంసుఖంచ

దగజస్తస్య పిశితస్తబకావళీనాంమాంసగుచ్ఛపఙ్క్తీనాంరసస్యాస్వాద
స్యభేదంజిజ్ఞాసమానఇవజ్ఞాతుమిచ్ఛన్నివ+జ్ఞాశ్రుస్మృదృశాంసనఇత్యా
త్మనేపదం ధృతసింహభావస్సన్ స్తంభాదుపేత్య తంహిరణ్యకశిపుం
ఉరసివక్షసిఅభాంక్షీత్ +భంజోఆమర్దనేలుఙ్ వదవ్రజేతివృద్ధిః॥౭౨
యాచ్ఞేతి ॥ యఃభగవాన్ వామనత్వంఅవలంబ్య ఉపేత్యఅధియజ్ఞవా
టం యజ్ఞాలయేయాచ్ఞాయాః ప్రతారణవశాత్ వంచనావశాత్ బలిం
నిగృహ్ణన్ సతాంసజ్జనానాం దుఃఖంస్వమివస్వరూపమివఖర్వతమం

త్యంతదీర్ఘం ఆతతాన అకరోత్- + ఆఙ్పూర్వాత్తనోతేః కర్తరిలిట్ అత్రప్రకృతయోర్భగవచ్ఛరీరసజ్జనదుఃఖయోరతిహ్రస్వీకరణాన తత్పదక్రమదుఃఖయోశ్చాత్యున్నతీకరణౌ నౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరతుల్యయోగితాభేదద్వయస్య సంసృష్టిః ॥౨౩॥ సృష్టావితి ॥ యస్యభవతః పరశురామరూపిణః సంబంధిషుఆహవేషు యుద్ధేషు కరేతాండవితః నర్తితః కుఠారః పరశుర్నామాయుధవిశేషః- పురాప్రాథమికాయాం సృష్టౌమురారేః శ్రీమహావిష్ణోః సంబంధినిముఖే భుజేఊరౌపదేచప్రాదుర్భూతాఇత్యర్థః- ప్రాణ్యంగత్వాద్ద్వంద్వైకవద్భావః ద్వితీయంఅంగంభుజః వంధ్యస్యభావః వంధ్యత్వం క్షత్రియాజననమితియావత్ - అభజత్ప్రాప - కిమ్వితిస్ఫుటార్థే- అవ్యయానామనేకార్థత్వాభిమానాత్ అన్యథాకథంసుక్షత్రియానద్యశ్యైరన్నిత్యర్థః- ఇత్యుక్తప్రకారంసంశేతేఽర్థాంతరమత్రేతివ్యుత్పత్త్యా సంశయంఅర్థాపత్తిజ్ఞానం నిః క్షత్రియాన్యథానుపపత్తికల్పితం అశేషస్య జనస్యైవనతుయస్య కస్యచిదిత్యర్థః చకేః బ్రాహ్మణోఽస్యముఖమాసీత్ బాహూరాజన్యఃకృతః ఊరూతదస్యయద్వైశ్యః- పద్భ్యాగ్ంశూద్రోఅజాయతేతి శ్రుత్యపేక్షయానిః క్షత్రియాన్యథానుపపత్తేర్హేతోర్బలీయస్త్వాత్ ।నచ వేదాప్రామాణ్యస్వీయంపదక్రమమివోన్నతమాతతాన ॥ ౨౩ ॥ సృష్టౌపురాముఖభుజోరుపదేమురారేరంగంద్వితీయమభజత్కిమువంధ్యభావమ్ । ఇత్యేవసంశయమశేషజనఅతిహ్రస్వం ॥ని॥న్యక్ నీచఖర్వహ్రస్వాస్సు ఋరిత్యమరః సుఖంచస్వీయం స్వసంబంధినం పదక్రమమివపాదన్యాసమివఉన్నతం ఆతతాన +తనువిస్తారేలిట్ ॥ ౨౩ ॥—॥ యస్యభగవతః పరశురామస్య ఆహవేషుయుద్ధేషు కరేతాండవితః సంజాతతాండవః కుఠారఃస్వధితిః॥ని॥ ద్వయోః కుఠారస్స్వధితిఃపరశుశ్చపరశ్వథ ఇత్యమరః మురారేః విరా

జ్ఞానేన బాద్ధత్వాపత్తిః కవినిరంకుశన్యాయస్యైవశరణీకరణీయత్వాత్
అతఏవమాఘకావ్యే యమునావర్ణనప్రస్తావే॥ యుక్తంబలీయానితి
హేతురాగమాదపూరయత్సాజలధింనజాహ్నవీ. గాంగౌఘనిర్భర్త్సిత
శంభుకంధరాసవర్ణమర్ణః కథమన్యథాస్యాదిత్యుక్తం అర్ణఃజలం
సాయమునేత్యర్థః ఇత్యలంప్రసక్తానుప్రసక్త్యాఅత్రక్షత్రియకులని
ర్మూలనస్య భగవద్భుజవంధ్యత్వరూపేణవర్ణనాత్పర్యాయోక్త్యల
ఙ్కారస్యార్థాపత్తిప్రమాణాలఙ్కారస్యచ ద్వయోరేకవాచకాను
ప్రవేశసంకరః ॥ ౭౪ ॥— శ్వశ్రూరితి ॥ యస్యభవతః రాఘవరూ
పిణః పదాబ్జస్య ధూళిః మునేఃగౌతమస్య శ్వశ్రూః పత్నీ జననీ అ
భూత్ తత్స్పర్శాన్ముక్తశాపాపతిమగచ్ఛదహల్యేత్యర్థః, యేన భవ
తా కృష్టం ఈశధనుః శరవ్యస్య లక్ష్యస్య కృత్యం భంగంఅప భగ్న

స్యచ క్షత్రియస్యాహవేమకరతాండవితఃకుఠారః ॥౭౪ ॥

శ్వశ్రూర్మునేరజనియస్యపదాబ్జధూళిర్యత్కృష్టమీశధ
నూరాపభగవత్కృత్యమ్। యస్మాద్భియాబ్ధిరపికమ్పమక

ద్రూపస్య భగవతః పురాన్సృష్టౌప్రాచీనసృజనేముఖభుజోరుపదే
ప్రాణ్యంగత్వాదేకవద్భావః బ్రాహ్మణోఽస్యముఖమాసీత్ బాహూ
రాజన్యఃకృతః ఊరూతదస్యయద్వైశ్యః పద్భ్యాగ్ంశూద్రోఅజా
యతేతి శ్రుతేశ్చతుర్ష్వంగేషు చత్వారోవర్ణాజాతాఃతత్రద్వితీయా
భుజరూపమంగం వంధ్యభావం వంధ్యతాం + అభజత్కింభజసేవా
యాంలఙ్ ఇత్యేవ అశేషజనస్యసంశయంచకెద్రకృఞ్కరణేలిట్ భూ
మింనిఃక్షత్రియాంచకారేతిభావః॥౭౪ ॥— ॥ శ్వశ్రూరితి॥ యస్యరా
మావతారస్యభగవతః పదాబ్జస్య పాదకమలస్య ధూళిః రేణుఃమునే
గౌతమస్య శ్వశ్రూఃపత్నీజననీ ॥ని॥ పతిపత్న్యోఃప్రసూఃశ్వశ్రూ
త్యమరః + అజనిజాతాజనీప్రాదుర్భావేలుఙ్ దీపజనేతిచిణ్ జనివ
ధ్యోశ్చేతివృద్ధిప్రతిషేధః యత్కృష్టంయేనభవతాకృష్టం ఈశధనుఃశరవ్య

మాసీదిత్యర్థః భియా భవతః భియా అబ్ధిస్తాదృశగాంభీర్యశాలీ కం
పం ఆగ్నేయాస్త్రప్రయోగకాలే క్షోభం అకమ్పమపి ఉపాయచింత
నకాలే నైశ్చల్యాద్ధ్యాయని స్తరంగీభూయా చాంచల్యంచ ఆగాత్ ప్రాప్త
వాన్ హస్తేనాబ్ధేస్తంభితవాన్ వీచీకోలాహలొద్ధతిమితి సేతుమాహా
త్మ్యే హస్తేనహస్తసంజ్ఞయేత్యర్థః యస్య భవతః పత్త్రిణాం విఘసః
భోజనశేషః విభీషణఏవ అభూత్ తదితరే సర్వేపి రాక్షసానిహతా ఇ
త్యర్థః, అత్ర తృతీయపాదవాక్యార్థే విరోధాభాసేన పర్యాయో
క్త్యలఙ్కారత్రయస్య ఇతరవాక్యత్రయార్థఘటకస్యసంసృష్టిః ॥౭౫
హన్యామితి ॥ యస్య బలరామరూపిణః సంబంధినోః ముసలలాంగ
లయో రాయుధయోః యుధి రిపూన్ అహమేవ హన్యాం మారయే
యం అహమేవ హన్యాంఇత్యుక్తప్రకారో వివాదః కలహః అభూత్,

మ్పుమాగాద్యత్పత్త్రిణోవిఘసఏవవిభీషణోభూత్ ॥౭౫
హన్యామహం యుధిరిపూనహమేవ హన్యామిత్యేవ
యన్ముసలలాంగలయోర్వివాదః । యస్యాంబరం నిజరు
చిప్రతిమల్లవర్ణం యత్పక్షసంస్కరణమాసనపానమా

కృత్యం లక్ష్యకార్యం + ఆపలత్స్వలంభనేలిట్ లోకేధనుషః కర్ష
ణంలక్ష్యస్య భంగశ్చప్రసిద్ధః అత్రధనుషఃకర్షణంతస్యైవభంగోజాత ఇ
తిభావః యస్మాత్ భియాఅబ్ధిరపి అతిగంభీరోపీత్యర్థః అనల్పంకంపం
ఆగాత్ + ఇణ్గతౌలుఙ్ విభీషణః యస్యపత్త్రిణః బాణస్యవిఘసఏవ
భుక్తశేషఏవ॥ని॥ అమృతం విఘసోయజ్ఞశేషభోజనశేషయోరిత్యమరః
అభూత్ +భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౫౯ ॥ — ॥ హన్యామితి ॥ యుధి
రిపూన్ అహంహన్యాంఅహమేవ హన్యాం+హనహింసాగత్యోఃలిఙ్
ఇత్యేవయస్య బలరామావతారస్య భగవతః ముసలలాంగలయోరయో
గ్రహలయోః వివాదఃయస్య అంబరంవస్త్రం నిజరుచేః శుభ్రకాంతేః
ప్రతిమల్లఃవిరోధీఅసితః వర్ణోయస్యతత్ యస్యపక్షసంస్కరణం అ

యస్య అంబరంనిజాయాః రుచేః సితాయాః ప్రతిమల్లః విరోధీవర్ణః అసితరూపంయస్యతథోక్తం యస్యషష్ఠం సంస్కారణాం అన్నప్రాశన సంస్కారంఆసవపానం సురాపానమాహుః లోకాఇతిశేషః గర్భాధానపుంసువనసీమంతజాతకర్మ నామకరణాన్నప్రాశన చౌలోపనయనాదీనాం షోడశకర్మణాం అన్నప్రాశనంషష్ఠమితి తత్త్వేన నిర్దిష్టమితిధ్యేయమ్ ॥ ౭౬ ॥—యఇతి ॥ యః కృష్ణరూపీభగవాన్ పూతనాయాః కంసప్రేషితాసుర్యాః సంబంధినః స్తన్యస్య స్తనక్షీరస్య పానసమయేసతి ప్రాణాన్ పూతనాయాఇతియోజ్యం. పరమంతత్కాలౌచిత్యాదతిశ్రేష్ఠం ఉపదంశం వ్యంజనవిశేషమపి ప్రవిదధే చకార ఇతే త్యాశ్చర్యే చరమేతిపాఠే భోజనావసానికేత్యర్థః (౧) నాకాధిపస్య

హః॥ ౭౬ ॥యస్తస్యపానసమయేసతిపూతనాయాః

ప్రాణానపిప్రవిదధేపరమోపదంశమ్। నాకాధిపస్య

న్నప్రాశనంగర్భాధానం పుంసవనంసీమంతంజాతకర్మచ నామాన్నప్రాశనే చౌలంమౌంజీ వ్రతచతుష్టయం గోదానాఖ్యంస్నాతకంచ వివాహః పైతృమేధికంఇతిషోడశసంస్కారేషుఅన్నప్రాశనస్యషష్ఠత్వాఆసవపానంమద్యపానం॥ని॥మైరేయమాసవశ్శీధురిత్యమరః ఆహుఃవదంతి + బ్రూఇఞ్ వ్యక్తాయాంవాచిలట్ బ్రువః పంచానామితిఝురుస్ఆహాదేశశ్చ ॥ ౭౬ ॥—॥ యఇతి ॥ యఃభగవాన్ పూతనాయాః స్తన్యస్య స్తనభవపయసః శరీరావయవాద్యదితియత్ పానసమయేప్రాణానపిపరమోపదంశం ఉపవక్ష్యమానవ్యంజనంప్రవిదధేదుధా

---

(౧) ఉపదంశస్తుభక్షణమిత్యమరః ॥ స్వస్యాద్యమాన ద్వేసతి ఇతి రస్యాదనసాధనందవ్యముపదంశః । పురాకిలభగవాన్ శ్రీకృష్ణో నరకాసురసంహారానంతరం సత్యభామయాసాకం నాకంగత్వా తత్రతేయాప్రేరితః నందనవనాత్పారిజాతముత్పాట్యానీయ ద్వారవత్యాం త్రైన తద్గృహోద్యానమలంచకారేతిభాగవతకథాత్రానుసన్ధేయా॥

ఇంద్రస్యాపి వనభూః నందనవనప్రదేశః నార్యాః సత్యభామాయాః ముదే సంతోషం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినాచతుర్థీ యేన కృష్ణేనసద్యస్తత్ క్షణ ఏవపదనఖంపచా పారిజాతహరణ ప్రవిష్టసారజేనా అత్యుష్ణాధూళిఃయస్యాంతథోక్తాఆసీత్ ॥ ౭౭ ॥—వార్య ఇతి॥ తపోధనానాం వరేణ్యాని పీతమోహాత్వేనశ్లాఘ్యాని మనాంస్యేవ ఖలీనాని వక్త్రబంధనాయోయంత్రాణి తైర్వార్యః గ్రాహ్యః జగతః లోకస్య ఆర్తిరూపాం పీడాత్మికాం తృణ్యాం తృణసంహతిం ముహుః కబళయన్ నాశయన్ కుహనాతురంగః కపటాశ్వరూపీ యోభవాన్ క్రోధాత్ నీచాన్ ఖలాన్ అసురాన్ అసురాంశాన్ మ్లేచ్ఛాన్ నిజశృంగాభ్యాంతుల్యాన్ తద్వదప్రసిద్ధాన్ సప్తానిత్యర్థః విధాతుం కర్తుం

వనభూరపియేనసద్యోనారీముదేపదనఖంపచధూళిరాసీత్ ॥ ౭౭ ॥ వార్యస్తపోధనవరేణ్యమనఃఖలీనైస్తృణ్యాంముహుఃకబళయన్జగదార్తిరూపామ్। నీచాన్విధాతుమసురాన్నిజశృంగతుల్యాన్కోపాదుదేష్య

ఇఞ్ ధారణపోషణయోఃలిట్ యేనభవతానాకాధిపస్యఇంద్రస్యవనభూరపినందనభూమిరపినార్యాస్సత్యభామాయాః ముదెనద్యః పదయోర్నఖంపచానఖోష్ణా+మితనఖేచేతివచఃఖచ్ అరుద్విషదితిముమ్ధూళిర్యస్యాస్సాఆసీత్ + అసభువిలజ్ సత్యభామాప్రీత్యర్థం పారిజాతహరణాద్ధూళిమాత్రశేషాభూదితిభావః ॥ ౭౭ ॥—॥వార్య ఇతి॥తపోధనవరేణ్యానాం మనాంస్యేవఖలీనాః కలికాః॥ని॥కలికాతుఖలీనోస్త్రీత్యమరః వార్యః వారయితుం యోగ్యఃజగతః ఆర్తిరూపాం పీడారూపాంతృణ్యాంతృణసంహతిం పాశాదిభ్యోయఇతియఃకబళయన్ భక్షయన్ మహానాతురంగః కపటాశ్వరూపః యఃకల్క్యవతారోభగవాన్ నీచాన్ అసురాన్ మ్లేచ్ఛాన్ నిజశృంగేణ తుల్యాన్ యథాఅశ్వశృంగస్య అసత్త్వాతద్వదవిద్యమానాన్ విధాతుం కోపాత్ క్రోధాదు

ముదేష్యతి కల్యంతె ఆవిర్భవిష్యతి (౧) సర్వత్రియచ్ఛబ్దస్యతస్తే
భవతఇతి పురాతనగద్యగతేనాన్వయా త్తత్రితత్రి శేషె ప్రథమఇతిప్రథ
మపురుషఇతిధ్యేయమ్ ॥ ౭౭ ॥—ఏ తైరితి ॥ ఏ తైరు క్తవిధార్థైః య
థార్థైః సత్వారోపి తైరిత్యర్థః హృష్టంసంతుష్టంమనో యస్యసః అ
తఏవ మందస్మితస్య దరహాసస్య శ్రియా కాంత్యా మధురః మనోజ్ఞః
అధరోష్ఠఃయస్యసః పీతంవాసః వస్త్రంయస్యసఃకృష్ణః అథమునిసంఘ
స్తోత్రానంతరం పీఠాత్ మేఘశాబః తరుణమేఘః మేరోర్నితంబాత్
కటకాదివ ఉదస్థాత్ ఉత్థితవాన్ + ఉత్పూర్వాత్తిష్ఠతేః కర్తరిలు
ఙ్ ॥ ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౭౮ ॥—ఆస్థానాదితి॥ కైటభస్యనామ దై
త్యస్య రిపుఃకృష్ణః ఆస్థానాత్సభాయాః ॥ ని ॥ సభాసమితిసంసదః
తిచయఃకుహనాతురంగః ॥ ౭౭ ॥ ఏతైస్తవైర్హృష్ట
మనాయథార్థైర్మందస్మితశ్రీమధురాధరోష్ఠః । పీ
ఠాదుదస్థాదథపీతవాసా మేరోర్నితమ్బాదివ మేఘశా
బః ॥ ౭౮ ॥ ఆస్థానాద్బహిరేత్య కైటభరిపుర్గాంగే
దేష్యతిచ ఉత్పత్స్యతిచ + ఇణ్గతౌ భవిష్యతిలృట్ ॥ ౭౭॥ —॥ ఏ
తైరితి ॥ యథార్థైః పరవ్యూహాంతర్యామివిభవార్చావతారాణాం
అభేదాత్ సత్యైః స్తవైస్తోత్రైః హృష్టమనాః అతఏవమంద స్మితస్య
శ్రియామధురః అధరోష్ఠోయస్యసపీతవాసాః కృష్ణః అథానంతరంమె
ఘశాబఃమెరోర్నితంబాదివపీఠాదాసనాదుదస్థాత్ + స్థాఘ్వోరిత్ ...గతినివృత్తౌ
లుఙ్ గాతిస్థేతిసిచోలుక్ ॥ ౭౮ ॥—ఆస్థానాదితి ॥ కైటభరిపుఃకృ
ష్ణః ఆస్థానాత్సభాయాఃబహిః ఏత్యతంగాంగెయంభీష్మంఆలింగ్యతథాభూ
పం ధృతరాష్ట్రంపశ్చాద్రెపృష్ఠెపరిమృశ్యసంస్పృశ్యఇతరాన్ సరా...

(౧) పరిత్రాణాయసాధూనాం వినాశాయచదుష్కృతామ్ । ధ
సంస్థాపనార్థాయసంభవామియుగెయుగెఇతి భగవతఏవవచనా...
యమేనావతరిష్యతీతిభావః ॥

ఆస్థానీక్లీబమాస్థానం స్త్రీనపుంసకయోస్సద ఇత్యమరః ॥ బహిః ఏత్య
తం భగవద్భక్త్యా ప్రసిద్ధం గంగాయా అపత్యం గాంగేయం భీష్మం + స్త్రీ
భ్యో ఢగితి ఢక్, ఆలింగ్య భూపం ధృతరాష్ట్రం పశ్చార్ధే ఊర్ధ్వే
కాయే పరిమృశ్య సంస్పృశ్య ఇతరాన్ భూపాదన్యాన్ సర్వాన్ కు
రూన్ సోమదత్తాదీన్ ఆపృచ్ఛ్య గమనప్రశ్నం కృత్వా విదురం మూ
ర్ధ్ని అతిచిరేణ ఆఘ్రాయ పరిచుంబ్య పుత్రవత్తస్మిన్ వాత్సల్యాదితి భావః
హయైరశ్వైస్సైన్యాదిభిర్యుక్తం శతాంగం రథం ఆరూఢస్సన్ వి
రాటనగరీం ప్రతి అంతర్మనసి పాండవాన్ స్మరన్ సన్ యయౌ ప్ర
తస్థే ॥ శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౮౦ ॥— శ్రుత్వేతి ॥ తతః కృష్ణాగమ
నానంతరం పురుషోత్తమాత్ శ్రీకృష్ణాత్ హాస్తినపురాగతాదితి శే
షః పరస్య శత్రోః దుర్యోధనస్య మతం సూచ్యగ్రం న ప్రదాస్యామి
పాండవేభ్యో భువస్థలమితి పక్షం శ్రుత్వా ఫేనాయమానం అతిప్రవ
ర్ధమానం రణసన్నహనం యుద్ధోద్యోగ ఏవ అబ్ధిపూరః సము

యమాలింగ్య తం పశ్చార్ధే పరిమృశ్య భూపమితరానా
పృచ్ఛ్య సర్వాన్ కురూన్ । ఆఘ్రాయాతిచిరేణ మూ
ర్ధ్ని విదురం యుక్తం శతాంగం హయైరారూఢోభియ
యౌ విరాటనగరీమంతస్స్మరన్ పాండవాన్ ॥ ౮౦ ॥
శ్రుత్వా తతః పరమతం పురుషోత్తమాత్తే ఫేనాయమాన
రణసన్నహనాబ్ధిపూరాః । ఆరాధయన్విధివదస్త్రగ
ణం శ్మశానే పీతాంవమంతమివ కాంతిమిషేణ ధూమ్యాం

కురూన్ ఆపృచ్ఛ్య పృష్ట్వా విదురం అతిచిరేణ మూర్ధ్ని ఆఘ్రాయ
హయైర్యుక్తం శతాంగం రథం ఆరూఢః పాండవాన్ అంతస్స్మరన్ సన్
విరాటనగరీం అభియయౌ + యా ప్రాపణే లిట్ ॥౮౦॥— శ్రుత్వే
తి ॥ తతః తే పాండవాః పురుషోత్తమాత్ కృష్ణాత్ పరేషాం మతం
శ్రుత్వా ఫేనాయమానాః ఫేనముద్వమంతః + ఫేనాచ్చేతి క్యఙ్ రణస

దీపరివాహాః యేషాం తథోక్తాః తే పాండవాః కాంతిమిషేణ నీలరూపవ్యాజేన శ్మశానే పీతాం కబళితాం ధూమ్యాం చితాధూమసంహతిం వమంతం ఉద్గిరన్తమివస్థితం అస్త్రాణామాయుధానాం గణం విధివత్ యథాశాస్త్రమారాధయ్య పూజయామాసుః + అత్ర పూర్వార్ధోర్థేధిక తర్కరిలజ్ అత్ర వర్ధమానరణసన్నాహస్యవిశేషణగత్యా స్వేష్టదేవతాభూతాస్త్ర పూజనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః వమంతమివేతి సాపహ్నవోత్ప్రేక్షయారణసన్నహనాబ్ధి పూరాఇతి రూపకేణచ సంసృష్టిః ॥ ౮౧ ॥—॥ అత్రాంతరేఅస్మిన్నేవకాలే ఇత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ తతఇతి ॥ తతఃపరం ఆయుధారాధనానంతరం కృత్యవిదాం కర్తవ్యకోవిదానాం మధ్యఇతినిర్ధారణషష్ఠీపురోగా శ్రేష్ఠాపృథాకుంతీ - జహ్నుకుమారికాయాః గంగాయాఃతటీవనే తీరోద్యానే తపస్యంతం తపఃకుర్వంతం కర్ణంపుత్రంఅవాప - అస్యాః ప్రవృత్తిః ఆగమనవార్తాతుకించిదీషదపి కర్ణంతస్యశ్రోత్రం నావాప - యోగాద్బ్రహ్మణిలీనస్యమనసః సంబన్ధాభావాదితిభావః

॥౮౧॥ (అత్రాంతరే)తతఃపరం జహ్నుకుమారికాయా
స్తటీవనేకృత్యవిదాంపురోగా । పృథాతపస్యంతమ
వాపకర్ణం కర్ణంప్రవృత్తిస్తునకించిదస్యాః ॥౮౨॥

స్నహనమేనఅబ్ధిః తస్యపూరాః యేషాంతే సంతః శ్మశానేపీతాంధూమ్యాం ధూమసమూహం + పాశాదిభ్యోయఇతియః వమంతమివస్థితం అస్త్రగణం విధివత్ యథావిధి ఆరాధయ్య +రాధసాధసంసిద్ధావిత్యస్మాల్లజ్ ॥ ౮౧ ॥—॥ తత్రేతి ॥ తత్రాంతరేతస్మిన్నవసరే ॥తతఇతి॥ తతః పరంతదనంతరం కృత్యవిదాంకార్యజ్ఞానాం పురోగాఅగ్రేసరీ పృథాకుంతీజహ్నుకుమారికాయాః గంగాయాస్తటీవనేతపస్యంతం కర్ణంరాధేయం + అవాపఅప్లవ్యాప్తౌలిట్ అస్యాఃపృథాయాః ప్రవృత్తిస్తు జననీతివార్తాతుకర్ణేకర్ణశబ్దస్యంత్రేణ కర్ణసంబంధి

టీ ॥—॥ కమనీయేతి ॥ కవచస్య సహజస్య ఉత్కర్తనేన ఇంద్రా యదాతుముత్పాటనేన కర్కశాని వ్రణకిణైః పరుషాణి అంగాన్యేవాంగకాని యస్యతథోక్తః కమనీయః లోకైకమనోహరః యశోభరః కీర్త్యతిశయః యస్యతస్మిన్ కించ తనూజే ఆత్మసంభవే తత్ర కర్ణే నలినాత్ కమలాదపి మృదులం సుకుమారం నరేంద్రపత్న్యాః కుంత్యాః నయనం చిరేణ నతుక్షణమిత్యర్థః - సంచచార పుత్రవాత్సల్యాత్పునః పునరపశ్యదిత్యర్థః ప్రేమవశాదాత్మన్యథామదింతయంతీతి భావః(౧) యత్తుతత్ర గంగాతటేకవచోత్కర్తనేనేతి నృసింహవ్యాఖ్యానం తన్న ఉక్తస్వారస్యాయోగాత్ ప్రత్యుతదూరాన్వయః కవచోత్కర్తనే గంగాతటెన్వృత్తిత్వ ప్రతీత్యాపత్తిశ్చేత్యాద్యనుసంధేయం,అత్రతాదృఙ్మృదులనయనతాదృక్కఠినాంగయోర్ఘటనాయా వైరూప్యాద్విరూపఘటనాత్మకోవిషమప్రభేదః పుత్రవాత్సల్యయశోభరసమర్థితకఠినాంగమృదులనయనసంచారాత్మక కావ్యలింగభేదశ్చ ద్వావపి ఏకవాచకానుప్రవేశ సంకీర్ణౌ ॥ ౮౩ ॥—॥ సఇతి ॥ పరస్మైః

కమనీయయశోభరేతనూజేకవచోత్కర్తన (జర్ఝరాం) కర్కశాంగకేపి । నలినాన్మృదులం నరేంద్రపత్న్యా నయనంతత్రచిరేణసంచచార ॥ ౮౩ ॥ సతత్ర

శ్రోత్రపరస్తస్మిన్ కించిత్స్వల్పమపి నావాప ॥ ౮౨ ॥—కమనీయేతి ॥ కమనీయయశోభరేరమణీయకీర్త్యతిశయేకవచస్య ఉత్కర్తనేన ఛేదనేన జర్ఝరం అంగం యస్యతథావిధేపి తత్రతస్మిన్ తనూజే పుత్రే నలినాత్ కమలాత్ మృదులం నరేంద్రపుత్ర్యాః కుంత్యాః నయనం చిరేణ సంచచార + చరగతిభక్షణయోః లిట్ ॥౮౩ ॥—సతత్రేతి ॥ తత్రతపసః అవసానే విరతౌ సవనాభిషేకైః పూతః పవిత్రః సః త

(౧) మహోదారోయం మదభిలషితం కింకరిష్యతీతి మానస్యాకలయంతీస ప్రేమాతిశయమపశ్యదిత్యాశయః॥

పావనైరభిషేకైః గఙ్గాస్నానైః పూతః పవిత్రః తత్రేతి రేతపస్యనః
తపనస్య సూర్యస్య సూనుః కర్ణః తపసః అవసానే సమాప్తౌ శుచిం శు
ద్ధాం మాలాం అక్షమాలాం జపమాలికాం శ్రోత్రే వితనే నిపీతవాన్ ని
కటం సమీపం ప్రపన్నాం గతాం రాజ్ఞీం రాజపత్నీం కున్తీం చ నేత్రే వి
తెనె అపశ్యదిత్యర్థః ॥ ౮౪ ॥—॥ వినతేరితి ॥ రాజ్ఞీపదయోః వినతేః
ప్రణామాదనన్తరం విహితా కృతా ఆశీః వత్స చిరంజీవేత్యాదిః యయా
తథోక్తా సతీ తం సుతం కర్ణం పరిరభ్య ఆలిఙ్గ్య ధర్మసుతాదిషు యు
ధిష్ఠిరాదిషు పుత్రేషు విషయే ఉభయీం ద్వివిధాం పఞ్చతాం పఞ్చ
త్వసంఖ్యాం మరణం చ పరిహర్తుం ఉవాచ వక్ష్యమాణప్రకారేణ
వదత్ - కర్ణేన సాంగత్యే తేషాం షట్త్వసంఖ్యా లోకైకావధ్యత్వం చ
భవతీతి భావః ॥ ౮౫ ॥—॥ అయీతి ॥ అయి వత్స పుత్ర అర్థినాం

పూతః పరమాభిషేకైస్తపోవసానే తపనస్య సూనుః ।
శ్రోత్రే వితేనే శుచిమక్షమాలాం నేత్రే చ రాజ్ఞీం నికటం
ప్రపన్నామ్ ॥ ౮౪ ॥ వినతేః పదయోరనన్తరం విహి-
తాశీః పరిరభ్య తం సుతమ్ । పరిహర్తుమువాచ పఞ్చ-
తాముభయీం ధర్మసుతాదిసూనుషు ॥ ౮౫ ॥ ప ॥
అయి వత్సర వేరనుగ్రహాదజనిష్ఠా మయి భాగ్యమర్థి-

పనస్య సూనుః కర్ణః శుచిం శుద్ధాం శుభ్రాం వా అక్షమాలాం జపమా
లాం శ్రోత్రే కర్ణే వితేనె + తను విస్తారే లిట్ నికటం సమీపం ప్రప
న్నాం రాజ్ఞీం చ నేత్రే వితేనే దదర్శేత్యర్థః ॥ ౮౪ ॥— వినతేరితి ॥
పదయోర్వినతేః పాదప్రణతేః అనన్తరం విహితాశీః కృతాశీరుక్తిః కున్తీ
ధర్మసుతాదిసూనుషు యుధిష్ఠిరాదిపుత్రేషు ఉభయీం ద్వ్యవయవాం +
సంఖ్యాయా అవయవ ఇతి తయప్ ఉభాదుదాత్త ఇత్యయచ్ టిడ్ఢేతి ఙీప్ పఞ్
చతాం సంఖ్యారూపాం కాలధర్మరూపాం చ పరిహర్తుం ఉవాచ + వచ
పరిభాషణే లిట్ ॥ ౮౫ ॥—అయీతి ॥ అయి వత్సర వేః సూర్యస్యానుగ్రే

యాచకానాం భాగ్యంత్వం మయిరవెసూర్యస్య అనుగ్రహాత్ ప్రసా దాత్ అజనిష్ఠాః జాతోసి + జనేఃకర్తరిలుఙ్, తనోఃరక్షణమాత్రం బాల్యేత్వచ్ఛరీరపోషణమేవకురుతఇతి కారిణౌ రాధాచ అతిరథశ్చ సూతదంపతీద్వౌ- తవజన్మభూరుత్పత్తిస్థానం, నభవతః - వృత్తంపూ ర్వోక్తమేవ ॥ ౮౬ ॥—॥ జహీహీతి॥ హేవత్సత్వంరాధాతనయత్వ బుద్ధిందుర్యోధనె సౌహృదేన సఖ్యేన సహైవజహీహిత్యజ - ధర్మత నూజః- ధర్మరాజఃముఖ్యః ప్రథమఃయేషాంతాన్ ధర్మరాజభీ మార్జున నకులసహదేవాన్ సహోదరాన్ సోదరాన్ ధర్మాదన పేతయా ధర్మ్యయా మెమదీయయావాణ్యావాచాసహగృహాణఅంగీ

కురు॥

> తనురక్షణమాత్రకారిణౌతవరాధాతిరథౌ న
> జన్మభూః ॥ ౮౬ ॥ ప ॥ జహీహిరాధాతనయత్వబు
> ద్ధింసహైవదుర్యోధనసౌహృదేన । గృహాణవాణ్యా
> సహధర్మ్యయామే సహోదరాన్ధర్మ తనూజముఖాన్॥

హాత్ అర్థినాం యాచకానాం భాగ్యంత్వమితిశేషఃమయిఅజనిష్ఠాః జాతోభూః +జనీ ప్రాదుర్భావెలుఙ్ రాధాచ అధిరథశ్చతౌతనుర క్షణమెవ తనురక్షణమాత్రం+శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః తత్కారి ణౌ+ సుప్యజాతావితి ణినిః జన్మభూః ఉత్పత్తిస్థానంనఅహమేవ జ న్మభూరితిభావః ॥ ౮౭ ॥—జహాహీతి ॥ రాధాతనయత్వబుద్ధిం అ హంరాధతనయఇతిబుద్ధిం దుర్యోధనస్యసౌహృదేనమిత్రతయాసౌహృ దమిత్యవ్యుత్పన్నం(౧)సుహృద్దుహృదౌ దావితినిపాతితాత్ సుహృదయ శబ్దాద్వా భావకర్మణోర్యుమాదిత్వాదణిహృదయస్యహృల్లేఖయ ద ణ్లాసేష్వితి హృదాదెశె హృద్భగసింధ్వంతే పూర్వపదస్యచేతి పూ

(౧) సౌహృదమితిరూపోపపత్తిశ్చంపురామాయణె కిష్కింధా కాండె ఇతిబ్రువాణః కృతసౌహృదంతం సంపాతిమాపృచ్ఛేత్యత్ర దర్శితవ్యాఅవ్యుత్పన్నమితిలేఖనంచింత్యమ్॥

కురుమద్వాక్యం యుధిష్ఠిరాదౌ సౌభ్రాత్రంచ నాతిక్రమణీయమి
త్యర్థః- అత్ర రాధాతనయత్వ బుద్ధిదుర్యోధనసౌహృదయోస్త్యాగేన-
వాణీయుధిష్ఠిరాదిసోదర్యత్వయోగార్హత్వేనచౌపమ్యస్య గమ్య
త్వాత్తుల్యయోగితాద్వయస్యాంగాంగి భావేనసఙ్కరః ॥౬౭॥—॥ య
స్మాఇతి ॥ హేవత్సయస్మైకస్మైచనఅనాత్మబాంధవాయఇంద్రాయ
ప్రార్థనాయాః తుల్యః కాలః- యస్మిం స్తత్తథాయాచ్ఞాసమకాలమే
వ సహజం కవచందదాతీతితథోక్తః త్వంసాక్షాత్ జననాదేవమాతుః
మమసంబన్ధిని సుకరతమేఅత్యనాయాసేన కర్తుంశక్యే నతుకవచదా
నఇవోత్కర్తనదుఃఖసాధ్యఇతియావత్ నిదేశే ఆజ్ఞాయాం విషయే

ఖ్యాత ॥ ౬౭ ॥ ప ॥ యస్మైకస్మైచనత్వంసహజ
కవచదః ప్రార్థనాతుల్యకాలం మాతుస్సాక్షాన్ని
దేశేమమసుకరతమేమాకృథామందభావం। పారాజ్యు
ఖ్యంవిధత్తేగురుజనవచనానుష్ఠితౌయస్యచేతో ధిక్ఛ

బ్దోత్తరపదయోర్వృద్ధౌసౌహార్దమితిస్యాత్ యద్వాసంజ్ఞాపూర్వకో
విధిరనిత్యత్వాదుత్తరపదవృద్ధేరభావో వా+సహాయుక్తేఽప్రధాన ఇతితృ
తీయాసహైవనమమేవ జహాహి + ఓహాక్ త్యాగే లోట్ ఆచహావిత్యౌ
కారః ధర్మ్యైయాధర్మాదనపేతయా+ధర్మపథ్యర్థన్యాయాదనపేత
ఇతియత్ మమవాణ్యాసహధర్మతనూజః ముఖ్యోయేషాంతాన్ స
హోదరాన్ భ్రాతౄన్ గృహాణ+గ్రహఉపాదానే లోట్+హల్శ్న
శ్శానజ్ఝావితిశానచ్ గ్రహిజ్యేతిసంప్రసారణంఅతోహేరితి హేర్లుక్ ॥
౬౭ ॥— యస్మైకస్మైఇతి ॥ త్వం యస్మైకస్మైచ నప్రార్థనా
తుల్యకాలే అవ్యవహితకాలే ఇత్యర్థః సహజకవచదః అకృత్రిమకవచ
దాయీ+ఆతోనుపసర్గే ఇతికః సుకరతమే అతిసుఖేనకర్తవ్యే+ఈష
ద్దుస్సుషీవ్వితిఖల్ అతిశాయనేతమబిష్ఠనావితితమప్ సాక్షాన్మాతుః వి
హినిదేశే శాసనే మందభావం మాంద్యం మాకృథాః + డుకృఞ్ కర

మన్దభావంమాద్యం మాకృథాః - మమసుతసుతరామితి పాశేనిద
శకరణకవచదానయోస్సుకరత్వదుష్కరత్వప్రతీతి దౌర్లభ్యమితి ధ్యే
యం, కించయస్యచేతః గురుజనవచనస్య మాతుః పితుర్వాఆజ్ఞా
యాః అనుష్ఠితౌ కరణవిషయే పరాఙ్ముఖస్యభావం పారాఙ్ముఖ్యంఔ
దాసీన్యంవిధత్తే వహతితస్మై పుత్రాయఇదమఖిలంజగత్ ధిగితిశబ్ద
స్య అభిధేయంఅర్థం నిందాంసుఖేన విశృంఖలమిత్యర్థః, దోగ్ధిక
రోతి ॥ని॥ ధిఙ్నిర్భర్త్సననిందయోరిత్యమరః- యత్త్వత్రశ్లోకేయస్మై
కస్మైచనపురుషాయఇంద్రాయేత్యర్థఇతివ్యాఖ్యాయఇంద్రస్య స్వ
భర్తృత్వాన్నామ్నా తద్గ్రహణమయుక్తమితి తథావ్యపదేశఇతి నృ
సింహః- తన్న అయివత్సరపెరనుగ్రహాదితి మూలాసాంగత్యాపత్తేః భ
వేరపి తద్భర్తృత్వేన తస్యాపి తత్రనామ్నా వ్యపదేశానౌచిత్యాదితి॥
౭౭॥——॥ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం అన్తఃస్తనగర్భేచిరాత్రక్షితం నిహి
తం తన్యకర్ణస్య అంశంభాగం స్తన్యం స్తనక్షీరం దశన కిరణానాంద
న్తకాన్తీనాంవ్యాజాత్ ప్రకాశయన్త్యాః బహిఃప్రసారయన్త్యాఇవస్థితా
యాఇత్యుత్ప్రేక్షా సాపహ్నవాచకున్త్యాః నిదేశం ఆజ్ఞావాక్యం క

బ్దస్యాభిధేయంజగదిదమఖిలందోగ్ధితస్మై సుఖేన ॥

౭౭॥౫॥ఇతిదశనకిరణవ్యాజాదంతశ్చిరరక్షితంతదంశంస్త
న్యం ప్రకాశయన్త్యాఇవకుంత్యానిదేశం సకర్ణః క

శ్చైమాజిలుజితిలుజ్ నమాఙ్యోగఇతి అడాగమనిషేధః యస్యపురుష
స్యచేతః గురుజనస్య మాత్రాదేఃవచనస్యానుష్ఠితౌఅనుష్ఠానే పారా
ఙ్ముఖ్యంపరాఙ్ముఖతాంస్యఙ్విధత్తేడుధాఞ్లట్ తస్మైపురుషాయఅఖి
లంఇదంజగత్ ధిక్చబ్దస్యధిగితిశబ్దస్యాభిధేయంవాచ్యం నిందాంధిఙ్ని
ర్భత్సననిందయోరిత్యమరఃసుఖేనదోగ్ధి+దుహప్రపూరణేలట్ యఃగు
రువచనవర్తీనభవతిసలోకేనింద్యఇతిభావః ॥౭౭॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థందశ
నానాం దంతానాం కిరణవ్యాజాత్ మయూఖాపదేశాత్ అంతఃచిరరక్షి

ర్ణదేశశ్రోత్రమార్గే అధ్వనీనం గచ్ఛంతం విధాయకృత్వాతచ్ఛ్రు
త్వేత్యర్థః- సముచితం ఉభయలోకశ్లాఘ్యం ఉత్తరంప్రతివాక్యంఅ
ఞ్జలినాసాకం బబంధసాంజలిబంధం ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ ౮౯ ॥
భోజేతి ॥ భోజానాంయాదవవిశేషాణాం అన్వవాయఃవంశః భువనే
ప్రతీతః ప్రఖ్యాతఃకురూణాంకులంచ తథాభువనేప్రతీతం హేఅమ్బ
మాతః అస్మిన్ ద్వయేభోజవంశే కురువంశేచక్రమేణతవజన్మఉత్పత్తిః
ఉపయమోత్సవః వివాహశ్చ ద్వావేచేత్ అభూతాంయదితర్హి త్వయి
ఉచితజ్ఞః కర్తవ్యకోవిదఃతస్యభావఃఅభిప్రాయఃజాగర్తిస్ఫురత్యేవ
గుణానాముభయవంశశుద్ధి నియతత్వాదితిభావః అతఏవానుమానాల
ఙ్కారః ఉభయవంశశుద్ధ్యాఉచితజ్ఞత్వానుమానాదితి (౧) ॥౯౦—
ర్ణదేశాధ్వనీనంవిధాయసాకమంజలినా సముచితము
త్తరంబబంధ ॥ ౮౯ ॥ ప ॥ భోజాన్వవాయోభువనే
ప్రతీతఃకులంకురూణాంచతథాద్వయేస్మిన్। తవాంబజ
న్మోపయమోత్సవౌచేత్త్వయ్యేవజాగర్త్యుచితజ్ఞభావః
తం తదంశంకర్ణభాగం స్తన్యం పయఃప్రకాశయంత్యాఇవస్థితాయాః
కుంత్యాః నిదేశంశాసనం సకర్ణః కర్ణదేశస్య శ్రోత్రప్రదేశస్యాధ్వ
ధ్వనీనం అధ్వగం విధాయకృత్వేత్యర్థః అంజలినాసాకం సముచితం
యోగ్యం ఉత్తరంబబన్ధ+బన్ధబంధనేలిట్ ఉవాచేతిభావః ॥ ౮౯ ॥—
భోజేతి ॥ భోజానామన్వవాయః వంశః భువనేలోకేప్రతీతః ఖ్యాతః
కురూణాం కులంచతథాలోకేఖ్యాతం హేఅంబ+అంబార్థనద్యో రితి
హ్రస్వః అస్మిన్ ద్వయేకులద్వయేతవజన్మోపయమోత్సవౌచేత్ జననవి
వాహోత్సవౌ యదిత్వయ్యేవఉచితజ్ఞభావఃఉచితజ్ఞతాజాగర్తి+జాగృని
ద్రాక్షయేలట్ త్వయ్యేవజాగర్తీతి కాకాత్వముచితజ్ఞానేతిధ్వో
(౧) భోజపుత్ర్యాఃపాండుపత్న్యాశ్చతవఅన్యేప్యుచితానుచితో
పదేష్టారస్సంతికిమితిభావః ॥

తతఃకిమతఆహ ॥ అంగహే కర్ణ కుమారజనానాం అగ్రగణ అగ్రసరేణ త్వయా మేమదీయం అంగస్య శరీరస్య ˆఅంగదేశస్యచద్వయం పరిపాలనీయం భుజాభ్యామితిభావః ఏవముక్తప్రకారేణ ఉక్త్వేతిశేషః యః దుర్యోధనఃతత్ అంగద్వయం మేమమవశే అధీనత్వేవితతాన అకరోత్ మదధీనంకృతవానిత్యర్థః, తస్యతాదృగుపకారిణఃతథావిశ్వస్తస్యదుర్యోధనస్యాపిసఖ్యముపేక్షణీయంకిం(౧) నానాదరణీయమేవేత్యర్థః అత్రతాదృగుపకారవిశ్వాసవాక్యార్థేన దుర్యోధనసఖ్యస్యానుపేక్షణీయత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః కర్ణేతిపాఠాను(ప్రా)సభంగాదుపేక్ష్యః ॥ ౯౧ ॥ — ॥ పరస్యేతి ॥ సంతః జనాఃపరస్యలోకస్య స్వర్గస్యకృత ముపకారంహంతి విస్మరతీతి కృతఘ్నః తస్యభావః కృతఘ్నతాతామేవ నాన్యమిత్యర్థః విఘ్నంవదంతిసాకృతఘ్నతా- అధునామాం యథాయేన ప్రకారేణ నస్పృశేత్ న(ప్రా)ప్ను

వః ॥౯౦॥ప॥అంగద్వయం మేపరిపాలనీయ(ంకర్ణ)మం
గత్వయాకుమారజనా(గ్ర)గేణ ! ఏవంవశే మేవితతా(న
(ర)యస్తత్ తస్యాపిసఖ్యంకిముపేక్షణీయమ్ ॥౯౧॥ప॥
పరస్యలోకస్యగతేహి విఘ్నంకృతఘ్నతామేవవదం

త్యతే ॥ ౯౦ ॥—॥ అంగద్వయమితి ॥ హే కర్ణ కుమారజనేషు అగ్రగేణ అగ్రసరేణ + ఏకాజుత్తరపదేణఇతిణత్వం త్వయా మేఅంగద్వయంఅజ్గం శరీరమంగదేశశ్చతయోద్వయంపరిపాలనీయంరక్షణీయంఏవంయః దుర్యోధనః తత్ ద్వయం మేవశే + వితతారత్రాప్లవనతరణయోర్లిట్ తస్యాపి తాదృశస్యాపి సఖ్యం ఉపేక్షణీయంకిమ్ ॥ ౯౧॥ పరస్యేతి॥సంతఃసాధవఃకృతఘ్నతామేవపరస్యలోకస్యగతేఃవిఘ్నంఅంతరాయం వదంతిహి + వదవ్యక్తాయాంవాచిలట్ హేఅంబసాకృతఘ్నతా మాం యథానస్పృశేత్ + స్పృశఆమర్శనే లిజ్ తథాకృపయా

(౧) త్వమేవవదేతి వాక్యశేషః॥

చ్యూత్ తథాపి అంబదయాద్రచిత్తాసతీత్వం ప్రసీద - అనుగృహా
ణ॥కృతఘ్నినాస్తినిష్కృతిరితితస్యాం ప్రాయశ్చిత్తస్యాప్యస్మరణాది
తిభావః ॥ ౯౨ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతివాదనః ఉక్తప్రకారేణవదతః రవె
స్సుతస్యకర్ణస్య మానసంమనః ధృతరాష్ట్రస్య నందనాద్దుర్యోధనా
న్ననివర్తతేస్మ నన్యవర్తిఅపితుకింతుఇయం కుంత్యేవకామంమనో
రథం కేవలంఈషదపీత్యర్థః అనవాప్యఅలబ్ధ్వామహాభుజః- తద్బ
లంయస్యతస్మాత్ స్వకీయాత్తనయాత్ కర్ణాత్ నివర్తతేస్మ మంజు
భాషిణీ ॥ ౯౩ ॥

ఇతిశ్రీసదాశివపదారవింద వందనకందళితా నందసాంద్రస్య
కురువికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్యకృతౌచమ్పూభా
రతవ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే ఽష్టమస్తబకః.

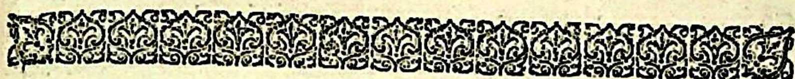
తిసంతతిః । సానస్పృశేన్మామధునాయథాత్వం తథా
ప్రసీదాంబదయార్ద్రచిత్తా ॥ ౯౨ ॥ ప ॥ ఇతివాది
నోరవిసుతస్యమానసంననివర్తతేస్మధృతరాష్ట్రనంద
నాత్ । అపితుస్వకీయతనయాన్మహాభుజాదనవాప్య
కామమియమేవకేవలమ్ ॥ ౯౩ ॥ ....

ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌచమ్పూభారతేఅష్టమస్తబకః

ఆర్ద్రంక్లిన్నంచిత్తంహృదయంయస్యాస్తథాభూతాసతీప్రసీద+ షద్లవి
శరణగత్యవసాదనేషు లోట్ హ్యఘ్రాధ్మేతిసీదాదేశః ॥ ౯౨ ॥ —
ఇతీతి ॥ ఇత్థంవాదినః రవిసుతస్య కర్ణస్యమానసం ధృతరాష్ట్రనం
దనాత్ దుర్యోధనాత్ ననివర్తతేస్మ + వృతువర్తనేలట్స్మేఇతిభూ
తేలట్ అపితుమహాభుజాత్ స్వకీయతనయాత్ కామంఅభిలాషం అ
నవాప్య ఇయమేవకేవలంనివర్తతేస్మ ॥ ౯౩ ॥.............

ఇత్యంబాళరామసూరివిరచితాయాం చమ్పూభారతౌ

—॥❋వ్యాఖ్యాయాం అష్టమ స్తబకః❋॥—

శ్రీరస్తు.

నవమస్తబకప్రారమ్భః.

॥ అథేతి ॥ అథకుంతీగమనానంతరం తే ప్రసిద్ధాః ఉభయేకురవః పాండవాధార్తరాష్ట్రాశ్చ రణాయ యుద్ధం కర్తుమితి క్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీ శతాంగైః రథైః మాతంగైః గజైః తురంగైః అశ్వైః యోధైః పదాతిభిశ్చ నిరుద్ధాః సంవృతాః పార్శ్వాశ్చత్వాగః యేషాం తథోక్తాస్సంతః స్వేషాం నామధేయం కురురితి సంజ్ఞాశబ్దః ఉపపదం పూర్వపదం యస్య తేన కురుక్షేత్రమితి శబ్దేన ప్రసిద్ధం వ్యవహృతం క్షేత్రం కురుక్షేత్రం వ్యగాహంత వివిశుః ॥౧॥— ॥ హిరణ్వత్యా ఇతి ॥ తత్ర కురుక్షేత్రే కరిణాం గజానాం ఘటాః బృందాని త్రిదశైర్దేవై

॥ ప ॥ అథోభయే తే కురవో రణాయ స్వనామధే
యోపపదప్రసిద్ధమ్ । క్షేత్రం వ్యగాహంత నిరుద్ధపా
ర్శ్వాశ్శతాంగమాతంగతురంగయోధైః ॥ ౧ ॥ ప ॥
హిరణ్వత్యాస్తత్ర త్రిదశవినుతాయాస్తటరుహప్రసూ

అథోభయేతి ॥ అథానంతరం ఉభయే తే కురవః శతాంగైర్మాతంగైస్తురంగైర్యోధైశ్చ +ద్వంద్వశ్చప్రాణితూర్యసేనాంగానామిత్యేకవద్భావే సమూహస్య బహుత్వవివక్షాయాం బహువచనం సమూహస్య సేనాంగత్వాభావాత్పునరేకవద్భావో న (ఏకశేషస్య ద్వంద్వాపవాదత్వాచ్చ)నిరుద్ధపార్శ్వాస్సంతః రణాయ యుద్ధాయ తాదర్థ్యే చతుర్థీ స్వనామధేయం కురురితి నామ్నైవ ఉపపదం పూర్వపదం యస్య తేన ప్రసిద్ధం క్షేత్రం కురుక్షేత్రమితి యావత్ వ్యగాహంత ప్రావిశన్ +గాహూ విలోడనే లఙ్ ॥ ౧ ॥— హిరణ్వత్యా ఇతి ॥ తత్ర కురుక్షేత్రే త్రిదశైర్దేవైర్వినుతాయాస్స్తుతాయాః హిరణ్వత్యాః తన్నామకనద్యాః

ర్వినుతాయాః స్తుతాయాః హిరణ్వత్యా నామనద్యాః తత్రత్యాయాః త
టరుహాణాం యానిప్రసూనాని కుసుమాని తేషాం గంధైః మథితః నిర
స్తః పథిఖేదః మార్గశ్రమః యేషాం తథోక్తాస్సంతః (౧) కృతజ్ఞత్వేన
ఉపకారాదిస్మరణేన హేతునాస్వయమపి అతిసురభిః భృశంఘ్రాణ
తర్పణః గంధః యాసాంతాః అతిసురభిగంధీః బహ్వీః అనేకాః మ
దాంభోధేః దానజలసముద్రస్యలహరీః లక్షణయా ప్రవాహాన్ త
స్యైహిరణ్వత్యైప్రియసఖీః, దదురివేత్యుత్ప్రేక్షా- శిఖరిణీవృత్తమ్॥౨॥
అస్మదితి ॥ సేనాసుసింధౌ నామదేశే భవాః సైంధవాఅశ్వాః తే

నానాంగంధైర్మథితపథిఖేదాఃకరిఘటాః । కృతజ్ఞ
త్వేనైవస్వయమపిమదాంభోధిలహరీర్దదుస్తస్యైబ
హ్వీరతిసురభిగంధీఃప్రియసఖీః ॥ ౨ ॥ వ ॥ అస్మజ్జ
న్మభువస్సమానభిధయాసప్తాపి సింధూనిమాన్నైష్యా

సంజ్ఞాశబ్దోయం తటరుహప్రసూనానాం గంధైరామోదైః మథితః అప
హృతః పథిఖేదః మార్గఖేదో యాసాంతాః కరిఘటాః గజసంఘాః కృ
తజ్ఞత్వేనైవ కృతజ్ఞభావేనైవ స్వయమపి మదాంభసాం దానవారిణాం ల
హరిభిః ప్రవాహైః అతిసురభిగంధీః అతిసురభిలాః+గంధస్యేదుత్పూ
తిసుసురభిభ్య ఇతీదాదేశః బహ్వీః అనేకాః+వోతోగుణవచనాదితి
వాఙీష్ ప్రియసఖీః తస్యైహిరణ్వత్యైదదుః+డుదాఞ్ దానే లిట్ ఏ
తేనగజానా మతిబాహుల్యం మదసమృద్ధిశ్చద్యోత్యతే ॥౨॥—॥ అ
స్మదితి ॥ అస్మాకంజన్మభువః ఉత్పత్తిస్థానస్య సింధుదేశస్య అభిధయా
నామ్నా సమాన్ తుల్యాన్ ఇమాన్ సప్తాపిసింధూన్ సముద్రాన్

---

(౧) పథఖేదా ఇతి పాఠే మంథిన్ శబ్దసమానార్థక మంథశబ్దవత్
పథిన్ శబ్దసమానార్థకః పథశబ్దోప్యస్తి । పథిగతావిత్యస్మాదధికర
ణేజితి బోధ్యమ్ । అయమేవార్థః మూషికవిభీతకేత్యాది ప్రాకృత
సూత్రవ్యాఖ్యావసరే త్రివిక్రమదేవేనాపి లిఖితః ॥

షాం పఙ్క్తయః అస్మాకంజన్మభువః సింధుదేశస్య అభిధయా నామ్నా తుల్యాన్ తన్నామకానితి యావత్ ఇమాన్ సప్తసింధూన్ సముద్రానపి వయం అద్య శోషణం నేష్యామః ఇత్యుక్తప్రకారేణ స్ఫీతాప్రవృద్ధా అభ్యసూయా కోపః యాసాంతాః తథోక్తా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా దీప్రైః ఉజ్జ్వలైః క్షురప్రైః ఖడ్గభేదైః ఉపమాసాదృశ్యం యేషాంతైః ఖురాః పుటానీవ తైః ఉల్లిఖితాత్ నిష్పిష్టాత్ భూమేస్థలాత్ భూయః బహుళం రజోమండలం ధూళిమండలం అజనయన్ ఉత్థాపయంతిస్మ ॥ ౨ ॥ దేశేనదవిశేషేష్వా సింధుర్నా సరిత్స్త్రియామిత్యమరః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౩ ॥ —— తేషామితి ॥ తేషాం కురూణాం పాండవధార్తరాష్ట్రాణాం కలహస్య యుద్ధస్య ఉదయాత్ప్రాక్ ఆరంభాత్పూర్వమేవ అశేషాం ఆశాం దిశం స్వవశే విధాతుం కర్తుం రథస్వ

మోవయమద్య శోషణమితి స్ఫీతాభ్యసూయా ఇవ । సే
నా సైంధవపంక్తయః ఖురపుటైర్దీప్రైః క్షురప్రోప
మైర్భూమేరుల్లిఖితాత్ స్థలాదజనయన్ భూయో రజో
మండలమ్ ॥ ౩ ॥ ప ॥ తేషాంకురూణాం కలహోద

అద్య వయం శోషణం నేష్యామః + ణీఞ్ ప్రాపణే లృట్ ఇతి స్ఫీతా అభివృద్ధా అభ్యసూయా యాసాంతా ఇవ + స్ఫాయస్ఫీ నిష్ఠాయాం ఇతి స్ఫీభావః సేనాయాః సైంధవపఙ్క్తయః అశ్వావళయః దీప్రక్షురప్రైర్దీప్తాయుధవిశేషైరుపమైః సదృశైః అయం నిభాదిషు పఠిత ఉపమశబ్దః ఖురపుటైః ఉల్లిఖితాత్ భూమేస్థలాత్ భూయః అతిబహుళం + బహుశబ్దాదీయసుని బహోర్లోపో భూచ బహోరితి భూ భావః ప్రత్యయస్యాదేర్లోపశ్చ రజోమండలం అజనయన్ జనీప్రాదుర్భావే ణ్యంతాల్లఙ్ ॥ ౪ ॥ —— ॥

తేషామితి ॥ తేషాంకురూణాం కలహోదయాత్ యుద్ధావిర్భావాత్ ప్రాక్పూర్వం + అన్యారాదితి దిక్ఛబ్దయోగే పంచమీ రథస్వనానాం కరిబృంహితానాం గజధ్వనీనాంచ అశేషాం ఆశాం దిశం తృష్ణాంచ ఆశా

నానాం కరిబృంహితానాంచ అన్యోన్యం మహీయాన్ దుర్నివారః క
లహః ఆసీత్ రథనేమిఘంటాగజకోలాహలైర్దశాపిదిశస్సాంద్రాబ
భూవురిత్యర్థః అత్రదిక్పరిపాలనవ్యాపనయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్య
వసాయమూలాతిశయోక్త్యా సంసర్గజాదోషగుణాభవంతీతి ప్రసిద్ధ
తాదృశకౌరవసంబంధిత్వకృతా శేషరాజ్యాభిలాష హేతుక కలహో
త్ప్రేక్షాప్రతీతేరలజ్కారేణాలజ్కారధ్వనిః ॥ ౪ ॥— నామ్నేతి ॥
అపికించేత్యర్థః స్యందనబృందస్య రథకడ్యాయాః మౌళిషు అగ్ర
షుకలితాః ఘటితాః ఊర్ధ్వాః దండాః యేషాం తేఉద్దండాః కేతవః
ధ్వజాః హేగ్రహాః సూర్యాదయః వః యుష్మాకం మధ్యేనవమస్య గ్ర
హస్య కేతోస్సమతాం సామ్యంనామ్నా నామమాత్రేణసోఢాస్మహే
క్షం తాక్షిస్మహేనసహేఃకర్తరిలుట్ తుంగత్వమౌన్నత్యంతున సహామ
హేనక్షమేమహి - వఇతి అత్రాపియోజ్యంసహేఃకర్తరిలిజ్ ఇత్యుక్త
ప్రకారయాఅతిరుషాభృశం క్రోధేన సన్నాహధుర్యాఃరణోద్యుక్తా౩

యాత్ (ప్రాక్) రథస్వనానాంకరిబృంహితానామ్ ।
ఆశామశేషాంస్వవశేవిధాతుమన్యోన్యమాసీ త్కల
హోమహీయాన్॥౪॥ప॥నామ్నా(వో(వా)నవమగ్రహ
స్య సమతాం సోఢాస్మహేమీవయంతుంగత్వం నస
హేమహీత్యతిరుషాసన్నాహధుర్యాఇవ । ఉద్దండా
అపికేతవోదదృశిరేస్థానంగ్రహాణా మతిక్రమ్యస్యంద

తృష్టాదిశాఃప్రోక్తాఇతివిశ్వః స్వవశేవిధాతుం అన్యోన్యం పరస్పరం
మహీయాన్ అతిమహాన్ + కేరితిటిలోవః కలహః ఆసీత్ అసభ
విలజ్ ॥౫॥—॥నామ్నేతి ॥ అమీవయంనవమగ్రహస్యకేతోఃనామ్నా
వాశబ్దోభిన్నక్రమః సమతాంసోఢాస్మహేషహమర్షణేలుట్ తుంగ
త్వంవాఔన్నత్యంచ॥ని॥వాస్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థేపిసముచ్చ
యేఇతివిశ్వః నసహేమహి+షహమర్షణేలిజ్ ఇతిఅతిరుషాఅతిక్రోధే

వెత్యుత్పే గ్రహాగ్రహాణాం నవానామపి స్థానం మండలమతిక్రమ్యామ ధ్యేనభవస్వత్పథం మహావాయుపథస్య మధ్యేదదృశిరేదృష్టాః, లోకైరి తి శేషః, ఉక్తాత్పే గ్రహానుప్రాణితాతిశయో క్త్యలజ్కారః, అసంబ న్ధేసంబన్ధరూపః ॥ ౫ ॥—మహీపతీనామితి ॥ మహీపతీనాముభయే షాం రాజ్ఞాంపటమయానిమందిరాణిక్షత్ర్యాణి హీయస్తాత్కారణాత్ వయంతుభాష్యాణి అపరిశుద్ధాని దూష్యేతిసంజ్ఞావంతిచ ॥ని॥దూష్యా ద్యంవస్త్రవెశ్మనీత్యమరః తస్మాత్కారణాచ్ఛుచీభవేమపరిశుద్ధానిభవె మే ఇతి ఆలోచ్యేతి శేషః, గంగాయాఃవారిణిమిమంక్షయామజ్జక్తుం స్నాతుమిచ్ఛయె వెత్యుత్పే గ్రహాశిరోభిశ్శిఖరభాగైః సురాణాం మా ర్గమాకాశంలిలిహుఃపస్పృశుః అత్రాప్యతిశయోక్తిః పూర్వవత్ ॥ ౬ ॥—తతఇతి ॥ తతఃరాజ్ఞాం పటమందిరనిర్మాణానంతరం క్షణా

నబృందమాళికలితామధ్యేనభస్వత్ప(ద)థ)మ్ ॥౫ ॥ప॥
మహీపతీనాం పటమందిరాణిమార్గంసురాణాంలిలి
హుశ్శిరోభిః । వయంహిదూష్యాణిశుచీభవేమే త్య
భాగ్రపగావారిమిమంక్షయేవ ॥ ౬ ॥ ౫ ॥ తతఃక్షణా

న సన్నాహెథుర్యాఇవథురోఘర్షకావితియల్ ఉద్దండాఅపి ఉన్నత దండాఅపి స్యందనబృందానాంరథసంఘానాం మాళిమకలితాఃకేతవః ధ్వజాః ॥ని॥గ్రహభేదెధ్వజేకేతురిత్యమరః మధ్యేనభస్వత్పదం ఆకాశ మధ్యేగ్రహాణాం నవగ్రహాణాంస్థానం అతిక్రమ్యదదృశిరేదృశిర్ ప్రే క్షణాకర్మణిలిట్ ॥ ౫ ॥ —॥ మహీపతీనామితి ॥ మహీపతీనాంరా జ్ఞాం పటమందిరాణివయంహిదూష్యాణి దూషణీయాని తదభిధానిచ ॥ని॥దూషణీయేతు దూష్యంస్యాద్దూష్యంవస్త్రేచతద్గృహే ఇతివిశ్వః అభాగ్రపగాయాః గంగాయాః వారిషు మిమంక్షయామజ్జనేచ్ఛయాశు చీభవేమ ఇతీవశిరోభిః సురాణాంమార్గం + లిలిహుశ్చుచుంబుఃలి హాఆస్వాదనేలిట్ ॥౬॥—తతఇతి॥తతఃక్షణాదేవ విశాలంయథాతథా

దేవవిశాలం విస్తీర్ణం యథాతథానిర్మితానాంరచితానాం వీథీనాం సహస్రైః విరాజమానంవిశంకటాసువిశాలాసువిపణిషు పణ్యవీథీషు వివిధానాం నానాజాతీయానాం పణ్యానాంక్రయ్యవస్త్రాణామాహర ణేగ్రహణసమయేవిమర్దం సంమర్దం సహంతఇతితత్సహాః క్రయిక లోకాః క్రేతృజనాః యస్మింస్తథోక్తం విటానాంకులేన బృందేన అనుసార్యమాణేన వారవిలాసినీజనేన వేశ్యాజనేన నిబిడాస్సాంద్రావేశవాటాః వేశ్యానివాసాయస్మింస్తథోక్తంవిశిఖాః బాణాః కృపాణాః ఖడ్గాఃకుంతాశ్శక్తయశ్చ తేప్రముఖాఃయేషాంతాదృశానాం వివిధానామాయుధానాం సంస్కారేశాణోత్తేజనాయాం పరవశైః ప్రవణైః యోధైస్సంబాధంసంకులం, తత్ ప్రసిద్ధంకురుక్షేత్రంకురునగరస్యహాస్తి

దేవవిశాలనిర్మితవీథీసహస్రవిరాజమానం విశంకట
విపణివివిధపణ్యాహరణవిమర్దసహక్రయికలోకంవి
టకులానుసార్యమాణవారవిలాసినీజననిబిడవేశవాటం
విశిఖకృపాణకుంతశక్తి ప్రముఖవివిధాయుధసంస్కా
రపరవశయోధసంబాధం తత్కురుక్షేత్రంకురునగర మి

నిర్మితేన విథీసహస్రేణ విరాజమానః రాజమార్గః యస్మిన్ తత్ విశంకటాసువిశాలాసువిపణిషు పణ్యవీథీషు విస్తారితానాం వివిధపణ్యానాం విక్రేయాణాం ॥ని॥ విక్రేయంపణితవ్యంచపణ్యమిత్యమరః విమర్దినః సహస్రంక్రయికాణాం క్రయజీవినాం + వస్నక్రయవిక్రయాట్ఠన్నితిఠర్ లోకాః జనాః యస్మిన్ తత్ విటకులేనషిద్గసంఘేన అనుసార్యమాణేన విలాసినీజనేన నిబిడితః సంకులః వేశవాటః యస్మిన్ తత్ విశిఖాః బాణాః కృపాణాః ఖడ్గాః కుంతాఃశక్తయశ్చ తే ప్రముఖాయేషాం తేషాం వివిధాయుధానాం సంస్కారేపరవశైః యోధైస్సంబాధంసంకటం తత్ కురుక్షేత్రం కురునగరస్య మిత్రంతత్సదృశమితియావత్ + బభూవభూసత్తాయాం లిట్ ॥ ౭ ॥

సపురస్య మిత్రింతుల్యంబభూవ ॥ ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౭॥— తత్రే
తి ॥ తత్రతావత్తదానీమేవ దుశ్శాసనస్య అగ్రజఃదుర్యోధనః హేభ
గవన్ భీష్మ త్వంవివాహే విషయేవిముఖః పరాఙ్ముఖోపి ఉపతస్థుషి స
న్నిహితేఅస్మిన్ వీరాణాం భుజవినోదకాలే బాహుపరాక్రమ క్రీ
డానమయెమదర్థం మమకృతేప్రత్యర్థినః పార్థివాన్ - శత్రు
రాజాన్ ప్రత్యర్థినాం పాండవానాం సంబంధినః పార్థివాన్సహా
యాన్ నతుప్రత్యర్థిన ఇతిచనిహంతుం పృతనానాం సేనానాం ఆ
ధిపత్యలక్ష్మీం ఉపయచ్ఛస్వప్రతిగృహ్ణీష్వ ఇతివిజ్ఞాప్య పితామహస్యభీ
ష్మస్యచరణయోః ప్రణిపాతేనమస్కృతవాన్ ॥ ౮॥— దుర్యోధనఇ
తి ॥ శూరాణామగ్రణీషు శ్రేష్ఠేషు అచరమః ప్రథమస్సురసింధుసూ
నుః గాంగెయఃభీష్మః దుర్యోధనేమౌళిభువాకిరీటప్రదేశేనస్వం స్వీ

త్రింబభూవ ॥ ౭ ॥ ౫ ॥ తత్రతావద్దుశ్శాసనాగ్రజో
భగవన్నుపతస్థుషివీరభుజవినోదకాలేత్వంవివాహ వి
ముఖోపిమదర్థంప్రత్యర్థిపార్థివాన్నిహంతుంపృ
తనాధిపత్యలక్ష్మీముపయచ్ఛస్వేతివిజ్ఞాప్యపితామహస్య
చరణయోఃప్రణిపాత॥౮॥వ॥ దుర్యోధనేవిశతి మౌళి
భువాపదంస్వంశూరాగ్రణీష్వచరమస్సురసింధు సూ

౹ తత్రేతి॥తత్రతావత్ తదాదుశ్శాసనాగ్రజఃదుర్యోధనఃహేభగవన్అస్మి
న్ వీరభుజానాం వినోదనకాలే ఉపతస్థుషిసతి అవితథంసత్యంవివాహ
విముఖోపి మదర్థంప్రత్యర్థిపార్థివాన్ నిహంతుంపృతనాయాస్సే
నాయా అధిపత్యస్యప్రభుత్వస్య +పత్యంతపురోహితాదిభ్యోయగితి
యక్ లక్ష్మీంఉపయచ్ఛస్వ+యమఉపరమేలోట్ ఉపాద్యమస్స్వకర
ణఇత్యాత్మనేపదం ఇషుగమియమాంఛఇతిఛః ఇతి విజ్ఞాప్యపితామహ
స్యచరణయోః పపాతపత్లగతౌలిట్ ॥ ౮ ॥— దుర్యోధనేఇతి ॥ దు
ర్యోధనేమౌళిభువాస్వంపదం పాదంవిశతి సతిశూరాగ్రణీషు శూర

యంపదంచరణం విశతినమస్కుర్వతిసతి అర్ధక్షణాత్ క్షణార్ధాత్ అరిభటాన్ త్రిదివేస్వర్గే విధాస్యన్ కరిష్యంత్పూన్ హనిష్యన్నితియావత్ అనీకినీనాం సేనానాం అధ్యక్షతాపదం ప్రభుత్వస్థానంఅవి క్షత్ ప్ర విష్టవాన్ సేనాధిపతిర్బభూవేత్యర్థః + విశేషకర్తరిలుఙ్ ॥౯॥

పార్థా ఇతి ॥ తే పార్థాశ్చ ద్రుపదస్యనందనం ధృష్టద్యుమ్నం సేనాః నయతిగమయతీతిసేనానీః తం సేనాన్యం సేనాధిపతింఆశుచక్రుః యఃధృష్టద్యుమ్నః నిజస్యజన్మనః వహ్నికుండాదుత్పత్తేః కాలేసక్తం జ్వలంతం వహ్నిమగ్నిముద్ధతాన్, గర్వితాన్ విరోధినః శత్రూనేవవనానిదగ్ధుం ప్రతాపస్య కపటాత్ వ్యాజాత్ భుజేనహతితం ద్రుపదనన్దనమితి యోజ్యం అపహ్నవాలఙ్కారః ॥ ౧౦ ॥—॥ అథేతి ॥ అథ

నుః । అర్ధక్షణాదరిభటాంస్త్రిదివేవిధాస్యన్నధ్యక్ష
తాపదమవిక్షదనీకినీనామ్ ॥ ౯ ॥ ప ॥ పార్థాశ్చ తె
ద్రుపదనందనమాశుచక్రుస్సేనాన్యముద్ధతవిరోధివనా
నిదగ్ధుమ్ । వహ్నింప్రతాపకపటాన్నిజజన్మకాలే స
క్తంభుజేవహతియస్సతతంజ్వలంతమ్ ॥ ౧౦ ॥౫॥ అథ

శ్రేషేషు + నయతేఃక్విప్ అగ్రగ్రామాభ్యాం నయతేణ్ణోవాచ్యఇతిణః అచరమఃప్రథమఃసురసింధోగంగాయాస్సూనుర్భీష్మఃఅర్ధక్షణాత్ క్షణార్ధాత్ అరిభటాన్ శత్రుయోధాన్ త్రిదివేస్వర్గే విధాస్యన్ సన్ అనీకినీనాం సేనానాం అధ్యక్షతాపదం ఆధిపత్యస్థానం అవిక్షత్ + విశప్రవేశనేలుఙ్ శలఇగుపధాదితిక్సః ॥ ౯॥ — ॥ పార్థాశ్చేతి ॥ తేపార్థాశ్చ పాండవాశ్చఉద్ధతాః గర్వితాః విరోధిన ఏవ వనానితానిదగ్ధుం ఆశుద్రుపదనందనం ధృష్టద్యుమ్నం సేనాన్యం సేనాపతించక్రుః + డుకృఞ్ కరణేలిట్ యః ధృష్టద్యుమ్నః నిజజన్మకాలె సక్తంసంబద్ధం ప్రతాపకపటాత్ సతతంజ్వలంతం వహ్నింభుజేవహతి + వహప్రాపణేలట్ తస్యజననమగ్నావితిప్రసిద్ధిః ॥౧౦॥

సదసిసభాయాం ॥ ఆత్మానంసారథించాశ్వాన్ రక్షన్యుధ్యేతయోనరః స
మహారథసంజ్ఞస్స్యాదిత్యుక్తలక్షణ లక్షితానాం మహారథానాంపరిగణ
న కథాయాంసంఖ్యా ప్రసంగే అయంకర్ణః జామదగ్న్యబ్రాహ్మణ
శాపాదిపరాభూతః అర్థరథః ఇత్యుక్తప్రకారం జాహ్నవేయేన భీ
ష్మేణ నిహ్నుతంతిరస్కృతం పౌరుషం శౌర్యంయస్యతస్య భావస్త
త్తాతయా హేతునారోషశబ్దేన తత్కార్యంలక్ష్యతే భ్రుకుట్యాదినా చి
హ్నితం వదనస్యరోచిస్తేజః యస్యతథోక్తః అహ్నాంపత్యుః సూర్య
స్యసూనుః కర్ణఃతస్యభీష్మస్య అవధింమరణమేవ నిజాయాః హేతేః
ఆయుధస్యసంబన్ధినః అధారణస్య అగ్రహణస్యాపి సాధారణంతుల్యం
అహ్నాయసత్వరం ప్రతిజజ్ఞే భీష్మనిధనపర్యంత మాయుధంనధారయామీ
తి ప్రతిజ్ఞాతవానిత్యర్థః ॥ ని ॥ అవసానేపరిచ్ఛేదే సీమ్ని కాలేచతె
వధిరితిరత్నమాలాయామ్ ॥ ౧౧ ॥—॥ ఇదమితి ॥ ఇదంకర్ణప్రతిజ్ఞా

సదసిమహారథపరిగణనకథాయామర్థరథో౽య మితి
జాహ్నవేయేననిహ్నుతపౌరుషతయారోషచిహ్నితవ
దనరోచిరహ్నాంపతిసూనురహ్నాయతస్యావధిమేవనిజ
హేతేరధారణస్యాపిసాధారణంప్రతిజజ్ఞే ॥ ౧౧ ॥ x ॥
ఇదంప్రతిపద్యఖిద్యమానంమానధనంసుయోధనం వక్ష్య

అథేతి ॥ అథానంతరం సదసిసభాయాం మహారథికానాం పరిగణనక
థాయాం అయంకర్ణః అర్థరథః అర్థరథికః ఇతిజాహ్నవేయేన
భీష్మేణ నిహ్నుతపౌరుషతయా తిరస్కృత విక్రమతయా రోషేణచి
హ్నితం వదనస్యరోచిర్యస్య తథాభూతస్సన్ అహ్నాంపతిసూనుః క
ర్ణః అహ్నాయ అసాధారణస్యాపి నిజహేతేరాత్మాయుధస్య సా
ధారణంతస్య భీష్మస్య అవధిమేవ ప్రతిజజ్ఞే + జ్ఞాఅవబోధనేలిట్
యావద్భీష్మస్తావన్నాయుధీభవేయమితి ప్రతిజ్ఞాంచక్రఇత్యర్థః॥౧౧॥
ఇదమితి ॥ ఇదంప్రతిపద్యజ్ఞాత్వాఖిద్యమానం మానఏవధనం యస్య

తం ప్రతిపద్యక్షుభిత్వాభిద్యమానం దుఃఖాయమానం మానధనంసు
యోధనం దుర్యోధనంహేవత్సదుర్యోధనమాభైషీః కర్ణదుష్ప్రతి
జ్ఞాతః భయంమాప్నుహి మహాశ్లాఘ్యః భుజఃబాహుపరాక్రమఃయె
షాంతాన్ రిపుమహీభుజః శతృభూపాన్ సంఖ్యేయద్ధేఖరతరేణ అ
తితీక్ష్ణేన విశిఖముఖేన బాణాన్నైవవక్త్రేణ ఖాదయామి - భిందామీత్య
ర్థః ఇత్యుక్తప్రకారేణ పితామహః భీష్మఆశ్వాసయామాస ॥ తద
నంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ ౧౨ ॥—॥ అభ్రేతి ॥ ధృతంకార్ముక
కం ధనుర్యాభ్యాంతాభ్యాం అభ్రాపగాతనయేన భీష్మేణ పార్షతనం
దనేన ధృష్టద్యుమ్నేన భ్యాభ్యామగ్రావనౌ అగ్రదేశేతిలకితాః అల

మాభైషీర్మహాభుజానపిరిపుమహీభుజస్సంఖ్యెఖరతర
విశిఖముఖేన ఖాదయామీతి పితామహ ఆశ్వాసయా
మాస ॥ ౧౨ ॥ తదనంతరం ॥ప॥అభ్రాపగాతనయపా
ర్షతనందనాభ్యామగ్రావనౌ తిలకితాధృత కార్ముక
కాభ్యాం । ఉచ్చావచంనిజనిజం(౧)బిరుదంవహంతో

తం సుయోధనం దుర్యోధనం హేవత్సమాభైషీః + ఞిభీభయేమాఙి
లుఙితిలుఙ్ సిచివృద్ధిరితి వృద్ధిః మహాభుజానపి మహాబాహూనపిరిపు
మహీభుజః శతృరాజాన్ సంఖ్యేయద్ధేఖరతరేణవిశిఖముఖేన బాణ
ముఖేన ఖాదయామి + ఖాదృభక్షణేణ్యంతాల్లట్ ఇతి పితామహః
భీష్మః ప్రసాదయామాస + షద్ఞవిశరణాదా ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౧౨॥—॥
తదనంతరం ॥ అభ్రాపగేతి ॥ ధృతకార్ముకాభ్యాం అభ్రాపగాతన
యపార్షతనందనాభ్యాం భీష్మధృష్టద్యుమ్నాభ్యాం అగ్రావనౌ పు
రోభువితిలకితాః సంజాతతిలకాః ఉచ్చావచంనానావిధం మయూర

(౧) బిరుదంవదంతఇతిపాఠేసపత్నవిజయఖ్యాతిచిహ్నం (బిరుదమ
స్త్రీ)యామితికోశాత్ స్వవిజయఖ్యాపకభోగావళ్యాది ప్రబంధాన్
వందిముఖేనవాచయంత ఇత్యర్థః॥

ఙ్కృతాః ఉభయేపి కురుప్రవీరాః కౌరవాః పాండవాశ్చ ఉచ్చావచమ నేక విధం నిజనిజం ప్రత్యేకం స్వీయం బిరుదం జయచిహ్నం ఛత్రచామరాది వహంతస్సంతః యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం తస్థుః సన్నద్ధా బభూవురిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ — జేతేతి ॥ తదా యుద్ధారమ్భకాలే వీరః పార్థః అర్జునః ఆత్తం గృహీతం తోత్త్రం అశ్వతాడనీ యేన తథోక్తం యదునాయకం శ్రీకృష్ణం పురాత్రిపురాణాం జేతా జయీ సదాశివః జలజాతయోనిం బ్రహ్మాణమివ గ్రహాణాం ప్రథమః సూర్యః పతత్రీశ్వరస్య గరుడస్య అగ్రజం అనూరుమివ అగ్రే రథస్య అగ్రభాగే విధాయ కృత్వా సారథీకృత్యేతి యావత్ రథీ రథమారూఢస్సన్ ప్రధనభూమిం యుద్ధదేశం అవాప ప్రాప్తవాన్ ఉపమాద్వయసంసృష్టిః ॥ ౧౪ ॥ — సం

యుద్ధాయ తస్థురుభయేపి కురుప్రవీరాః ॥ ౧౩ ॥ ప॥ జేతా పురామివ పురాజలజాతయోనిం పతత్రీశ్వరాగ్రజమివ ప్రథమో గ్రహాణామ్ । అగ్రే విధాయ యదునాయకమాత్తతోత్త్రం పార్థో రథీ ప్రధనభూమి మవాప వీరః॥ ౧౪॥

ప॥ సంచింత్య భీష్మముఖబంధుజనస్య హానిం సంతాపిన

వ్యంస కాదిత్వాత్సమాసః ॥ ని॥ ఉచ్చావచం నైకభేదమిత్యమరః నిజనిజం బిరుదం వహంతః ఉభయేపి కురుప్రవీరాః యుద్ధాయ తాదర్థ్యే చతుర్థీ తస్థుః + ష్ఠాగతినివృత్తౌ లిట్ ॥ ౧౩ ॥ — ॥ జేతేతి ॥ తదా తస్మిన్ కాలే పురాం త్రిపురాణాం జేతా ఈశ్వరః జలజాతయోనిమివ బ్రహ్మాణమివ గ్రహాణాం నవగ్రహాణాం ప్రథమః ఆదిభూతస్సూర్యః పతత్రీశ్వరస్య గరుడస్యాగ్రజమివ అరుణమివ ఆత్తం తోత్త్రం యేన తం ప్రాజినం తోదనం తోత్త్రమిత్యమరః యదునాయకం కృష్ణం అగ్రే విధాయ సూతం కృత్వేత్యర్థః రథీ రథికః వీరః పార్థః అర్జునః ప్రధనభూమిం యుద్ధభువం అవాప + ఆప్లవ్యాప్తౌ లిట్ ॥ ౧౪॥ — ॥ సంచింత్యేతి ॥ భీష్మముఖస్య భీష్మాదేర్బంధుజనస్య హానిం నాశం సం

చింత్యేతి ॥ సమరసీమని యుద్ధదేశే భీష్మముఖమాదిర్యస్య తస్య బంధుజనస్య హానిం క్షయం సంచింత్య ఆలోచ్య సంతాపినః ఖిద్యతః శక్రసూనోరర్జునస్య చక్షుర్నేత్రం అధికం బాష్పాంబుము మోచ ముఖమిందురివ ముఖేందుః అధికం శ్వసితం ముమోచ- మనః అధికం ధైర్యం ముమోచ కరతలం అధికం చాపం ముమోచ అనేక్య మేకత్ర ద్వయోర్బహూనాం త్వన్యత్ర శ్లిష్టత్వమితి వివేకః శక్రసూనోరితి చతుష్వపి యోజ్యం అత్రానేక క్రియాయాగపద్యాత్సముచ్చయః ॥ ౧౫ ॥—వలారీతి ॥ తత్ర తదానీం వసుదేవసూనుశ్శ్రీకృష్ణః తైస్తైః అధ్యాత్మాధ్వనీనైః వచోభిర్గీతావాక్యైః (౧) చిరేణ ఆశ్వాస్య నిర్దుఃఖీకృత్య పావకస్య అగ్నేస్సంబంధినః జాఠరాగ్నేరౌదరానలస్య అసాసహిం అసాధారణ

> స్సమరసీమని శక్రసూనోః । బాష్పాంబు చక్షురధికం
> శ్వసితం ముఖేందు ర్ధైర్యం మనః కరతలంచ ముమోచ చాపమ్ ॥ ౧౫ ॥ ప ॥ వలారిసూనుం వసుదేవసూనుర్వ
> చోభిరాశ్వాస్య చిరేణ తైస్తైః । అసాసహిం పావక జా

చింత్య ఆలోచ్య సమరసీమని సంతాపినః సంతాపవతః శక్రసూనోః అర్జునస్య చక్షుః బాష్పమ్బు అశ్రూదకం ముఖేందుః ముఖచంద్రః అధికం శ్వసనం శ్వాసం మనః ధైర్యం కరతలం చాపం చ ముమోచ ముచ్ఛ మోక్షణే లిట్ సర్వత్రాస్యాన్వయః ॥ ౧౫ ॥—॥ వలారిసూనుమితి ॥ వసుదేవసూనుః కృష్ణః వలారిసూనుం అర్జునం తైస్తైర్వచోభిః గీతాయా అష్టాదశాధ్యాయ్యా చిరేణ ఆశ్వాస్య పావకస్య అగ్నిసంబంధినః జాఠరస్య జఠరభవస్య + తత్రభవ ఇత్యణ్ అగ్నేః కర్తృకర్మణోః కృతీతి కర్మణి షష్ఠీ అసాసహిం అసహనం + సాసహి వావహి చాచలి పాపతి చాచలీనాముపసంఖ్యానమితి నిపాతః ఖాండవదాహకాలే వృష్టిం

(౧) జాతస్యహి ధ్రువో మృత్యుర్ధ్రువం జన్మ మృతస్యచ । తస్మాదపరిహార్యే ర్థే నత్వం శోచితుమర్హసీత్యాది కేరిత్యర్థః ॥

ఖాండవవనసమర్పణేనాగ్నితుష్టిం ప్రాప్తవారకమిత్యర్థః - కృద్యోగాత్క
ర్మణిషష్ఠీ, శరాసంగాండీవంపునరగ్రాహయత్ గ్రాహయతి స్మ॥౧౬॥
దేవవ్రతేతి ॥ దేవవ్రతస్య భీష్మస్యసంబంధినీ దూరదీర్ఘా అత్యాయ
తాజయకేతనే జయధ్వజే చిహ్నతాళస్య తాళాకృతిలాఞ్ఛనస్య శ్యా
మపత్రభాణాం నీలకాంతీనాం ఆవళిః పరంపరా సమరేయుద్ధే సఖ్యాః
గంగాయాః సుతస్యభీష్మస్య భుజవీర్యలక్ష్మీం సమ్యగ్వీక్షితుం నభః ఆ
కాశంఅధిరూఢా రవిసుతాయమునేవ అదృశ్యతలోకైరితి శేషః ఉత్ప్రే
క్షా ॥ ౧౭ ॥——॥ యుద్ధేతి ॥ తదాయుద్ధారమ్భే భటానా మార్భ
ట్యాః శౌర్యవ్యాపారస్య పిశునతాం సూచనం ఉద్ధామయంతః ప్రకట
యంతః నిర్ఘాతాని అంతర్ధాపితాని శబ్దాంతరాణి అన్యశబ్దాయైస్తేని
స్వానాః జయభేరీ ఆదిమః యేషాం తేషాం జైత్రత్రాణాం జయావహా

తరాగ్నేరగ్రాహయత్తత్రపునశ్శరాసమ్ ॥ ౧౬ ॥ ప ॥
దేవవ్రతస్యజయకేతనచిహ్నతాళ శ్యామపత్రభావళి ర
దృశ్యతదూరదీర్ఘా । సఖ్యాస్సుతస్యసమరే భుజవీ
ర్యలక్ష్మీం సంవీక్షితుంరవిసుతేవనభోధిరూఢా ॥ ౧౭॥
ప॥ యుద్ధారమ్భభటార్భటీపిశునతాముద్ధామయంత

నివార్యతచ్ఛాంతిదమితియావత్ శరాసంధనుః తత్రయుద్ధేపునః అ
గ్రాహయత్ +గ్రాహఉపాదానేణ్యంతాల్లఙ్ ॥ ౧౬ ॥ ——॥ దేవవ్రత
స్యేతి ॥ దూరదీర్ఘాఅత్యున్నతా దేవవ్రతస్య భీష్మస్యజయకేతనస్య
జయధ్వజస్య చిహ్నభూతో యస్తాలః తాళవృక్షః తత్సంబన్ధినీ శ్యామ
పత్రభావళిః సఖ్యాస్స ఏసఖ్యాగఙ్గాయాస్సుతస్యసమరే యుద్ధేభుజ
వీర్యస్య లక్ష్మీం సంవీక్షితుం నభోధిరూఢారవిసుతేవయమునేవ అదృ
శ్యత+ దృశిర్ ప్రేక్షణే కర్మణిలఙ్ జనైరితి శేషః ॥ ౧౭॥ ,—— ॥ యు
ద్ధారమ్భేతి ॥ యుద్ధారంభే భటానాం యోధానాం ఆర్భట్యాః పి
శునతాం సూచకత్వం ఉద్దామయంతః ఉత్కృష్టయంతః నిర్ఘాత,

నాం వాద్యానాం నినదాః శబ్దాః అతిదూరయాపదవ్యామార్గగమ
నేనేత్యర్థః- సంపాదితాం లబ్ధాం (శ్రా)న్తిం శ్రమం క్షేప్తుం పరిహర్తు
మివేత్యుత్ప్రేక్షా ధారాధరైర్మేఘైః వ్యాప్తాసు అంబుధేస్సముద్రస్య
వేలాశైలః చక్రవాళాద్రిః తస్య మహతీషు గుహాసు వివిశుః విశన్తి
స్మ ఉక్తోత్ప్రేక్షానుప్రాణితా అసంబన్ధే సంబన్ధరూపాతిశయోక్తిః
శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౧౨ ॥—సంగ్రామేతి ॥ దేవా ఇంద్రాదయః
సర్వే సంగ్రామే దుందుభీనాం భేరీణాం రవశ్రవణేన భాంకారాకర్ణ
నేన గృహాణికవాటైర్ఘటితాని కృత్వా(౧) అజాయుద్ధవీరాః పౌ
రుషశాలినః అభిషేక్తుం నందనవనాత్ ప్రసూనానాం పుష్పాణాం
చయం రాశిమప్యాదాయ గృహీత్వా విహాయః ఆకాశమభజన్ (ప్రా)

స్తదానిస్సాణాదిమజ్జైత్రవాద్యనినదానిర్ధూతశబ్దా
న్తరాః । శ్రాంతిం క్షేప్తుమివాతిదూరపదవీ సంపాది
తామమ్బుధేర్వేలాశైలమహాగుహాసు వివిశురావ్యాప్తా
సు ధారాధరైః ॥ ౧౨ ॥ ప ॥ సంగ్రామదుందుభిరవశ్రవ
ణేన దేవాస్సర్వే కవాట ఘటితాని గృహాణి కృత్వా । ఆ
దాయ నందనవనాదభిషేక్తుమాజౌ వీరాః ప్రసూన

శబ్దాంతరాః తిరస్కృతాన్యశబ్దాః నిస్సాణాదిమానాం జైత్రవాద్యా
నాం నినదాః అతిదూరపదవ్యా సంపాదితాం శ్రాన్తిం క్షేప్తుమివ నిర
సితుమివ ధారాధరైర్మేఘైర్వ్యాప్తాసు అంబుధేస్సముద్రస్య వేలాశై
లానాం మహతీషు గుహాసు వివిశుః + విశప్రవేశనే లిట్ ॥ ౧౨ ॥—
సంగ్రామేతి ॥ సంగ్రామదున్దుభేర్యుద్ధభేర్యాః రవస్య శ్రవణేన సర్వే
దేవాః గృహాణి కవాటైర్ఘటితాని కృత్వా అజాయుద్ధే వీరాః అభి
షేక్తుం నన్దనవనాత్ ప్రసూనచయమపి ఆదాయ విహాయః ఆకాశం అ

(౧) లోహాయస్త్రసాధనముద్రితాని కృత్వా ఏతేన (స్త్రీ)ణామపి పౌ
రుషాణ్డాస్యుద్ధనిరీక్షణాభిలాషస్సూచ్యతే ॥

పుః ॥ ౧౯ ॥—॥ సతీతి ॥ మఘవానిన్ద్రః ప్రముఖః యేషాం తేసురాః మిథోన్యోన్యం విమర్దాద్ధేతోః ఘర్మజలేస్వేదేసతి తద్ఘర్మజలం అంగకేభ్యః అవయవేభ్యస్సకలంనిశ్శేషంయథాతథా వ్యపనేతుం క్షేప్తుం (౧)స్వయంమరుతోపివాయవోపి దేవాశ్చేతిచ ఆత్తానిగృహీతాని తాళవృంతానివ్యజనానియైస్తథోక్తాః బభూవుః యద్యపి పార్థివానామేవస్వేదః నతైజసానాం తథాపిప్రౌఢోక్త్యాతథోక్తమితిధ్యేయం ॥ ఔపచ్ఛందసికం॥ ౨౦ ॥—తత్రేతి ॥ తత్రతదానీంకురుక్షేత్రేహి సధనుషా సచాపౌ సేంద్రచాపౌచసగర్జితౌసన్సింహనాదౌసస్తనితౌచతౌఉభౌరిపుగణౌ శత్రుసంఘాపుష్కరె ఆకాశేపూర్వమరు

చయమప్యభజత్ విహాయః ॥ ౧౯ ॥ ప ॥ సతిఘర్మజలేమిథో విమర్దాత్సకలంతద్వ్యపనేతు మంగకేభ్యః । మఘవత్ప్రముఖాస్సురాబభూవు ర్మరుతోపిస్వయమాత్తతాళవృన్తాః ॥ ౨౦ ॥ప॥ తత్రతౌరిపుగణౌఘనైస్సనైస్సంగతౌసధనుషౌసగర్జితౌ । పూ

భజత్ + భజసేవాయాంలజ్ ॥ ౧౯॥— సతీతి ॥ మిథఃఅన్యోన్యం విమర్దాత్సంఘర్షాత్ ఘర్మజలేస్వేదోదకేసతి అంగకేభ్యః అవయవేభ్యః సకలంతత్ ఘర్మజలంవ్యపనేతుం మఘవానింద్రః ప్రముఖోయేషాంతేదేవాః స్వయంమరుతోపిదేవాఅపి వాయవోపి ॥ ని ॥ మరుతౌపవనామరావిత్యమరః ఆత్తంతాలవృంతం వ్యజనంయైస్తేఅభవన్ + భూసత్తాయాంలజ్ ॥ ౨౦॥—తత్రేతి ॥ తత్ర యుద్ధభూమౌ స ధనుషౌ సచాపౌ సేంద్రచాపౌచ సగర్జితౌసింహనాదౌ సమేఘఘోషౌతౌరిపుగణౌశత్రుసంఘాపుష్కరెఆకాశేపూ

(౧) స్వయంఆత్మనాస్వహస్తేనేతి యావత్ । ఆత్తతాళవృంతా బభూవుః । తదానియోజ్యానామపి జన్యావలోకనోత్సుకత్వేనా వశం వదత్వాదితిభావః ॥

తా(ప్రా)గ్వాయునాపశ్చిమమరుతాపరాగ్వాయునాచప్రేచోదితాప్రే రితాఘనౌమహాంతౌ ఘనాఘనౌమేఘావివ శనైశ్శనైస్సంగతౌబభూవతుః ఉపమాలఙ్కారః-రథోద్ధతా ॥ ౨౧ ॥ —— అథనవభిర్గజయుద్ధమాహ ॥ ధావదితి ॥ స్ఫుటయాశరదితారాణాం నక్ష(త్రా)ణాం ఆకృత్యాస్వరూపేణ సహస్పర్ధంత ఇతిస్పర్ధినా మిత్యుభయత్రవిశేషణం ధావతాంవేగేన గచ్ఛతాంస్యందనానాం రథానాంకేతనేషు ధ్వజేషు అంశుకానాంవతాకావటానాం సంబన్ధిభిర్మరుద్భిర్వాయ్వ ఘూతానాం చ్యావితానాం మందాకిన్యాఃఆకాశగంగాయాః బిందూనామపి సేనాసుసమవేతానాం సైన్యానాం కుంజర ఘటానాం గజబృందానాం శుండాభిః కరైస్సముత్థాప్యంత ఇతి సముత్థాయినాం తిష్ఠతేర్ణినిః- దానాంభసః మదజలస్య పృషతాం బిందూనామపి ఉభయేషాం మిథోభేదంవైలక్షణ్యం గ్రాహయితుం జ్ఞాపయితుంజనా

> ర్వపశ్చిమమరుత్ప్రచోదితౌపుష్కరేనవఘనాఘనా
> వివ ॥ ౨౧ ॥ వ ॥ ధావత్స్యందనకేతనాంశుకపరు
> ద్వాయ్వధూతమందాకినీబిందూనామపిసైన్యకుంజర
> ఘటాశుండాసముత్థాయినామ్।దానాంభఃవృషతామ
> పిస్ఫుటశరత్తారాకృతిస్పర్ధినాంభేదంగ్రాహయితుం

ర్వపశ్చిమాభ్యాం మరుద్భ్యాంవాయుభ్యాం ప్రచోదితౌ ప్రేరితౌనౌనూతనౌఘనాఘనావివమేఘావివశనైశ్శనైస్సంగతౌమిళితౌ॥౨౧ ధావదితి ॥ ధావతాంస్యందనానాంరథానాంకేతనాంశుకానాంధ్వజపటానాం మరుద్భిర్వాయ్వధూతానాంమందాకినీబిందూనామపిసైన్యకుంజరఘటానాం శుండాభ్యస్సముద్ధాయినాం సమ్యగుత్థితానాంస్ఫుటం శరత్తారాకృతిభిస్స్పర్ధినాందానాంభః వృషతామపిమదోదకబిందూనామపి భేదంగ్రాహయితుం గగనేఆకాశే భృంగాణాం భ్రమరాణాం అనురోధకర్మః అనుసరణనిర్మా ॥ ౨౨ ॥ .... నవర్ణ నమిత్రే

నామితి శేషః - గగనేభృంగాణామనురోధక్రమః అనుసరణరీతిః(౧)
శశాకసమర్థాభూత్ అత్రశాదృశాభయబిందూనాంభృంగానుసరణేన
మిథోవైలక్షణ్యస్ఫూర్త్యా విశేషకాలఙ్కారః వైశేష్యస్ఫూర్తౌ
విశేషకఇతిలక్షణాత్ సచతారాకృతిస్పర్ధినామిత్యుపమయోజ్జీవిత
ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ శార్దూలవిక్రీడితమ్॥ ౨౨॥
ఆసాద్యేతి ॥ ఆహవెయుద్ధే ద్విపంశత్రుగజమాసాద్యసన్నిధాయ రద
పథేన దంతమార్గేణారుహ్యతీక్ష్ణేన అసినాఖడ్గేన యంతారం గజా
రూఢం వినిపాత్యపాతయిత్వా అట్టహాసితేన సహితం యథాతథా సా
ట్టహాసితం స్కంధేగజస్యస్థితిం విధాయకుంభయోరాస్ఫాలనం సశబ్దం
కరస్పర్శంకరోతీతి కారిణంరిపుభటం శత్రుయోధం దృష్ట్వాకస్యా
శ్చిద్దివాకస్త్రియాః దేవాంగనాయాఃసంబంధినోఃకఠినయోః కుచా

శశాక గగనేభృఙ్గానురోధక్రమః ॥ ౨౨ ॥ ప॥ ఆసా
ద్యద్విపమాహవేరదపథేనారుహ్యతీక్ష్ణాసి నాయంతా
రంవినిపాత్యసాట్టహాసితంస్కన్ధేవిధాయస్థితిమ్ । కు
మ్భాస్ఫాలనకారిణం రిపుభటందృష్ట్వాదివాకస్త్రీ

మరః + శశాకశక్లశక్తాలిట్ ॥ ౨౨ ॥ ఆసాద్యేతి ॥ ఆహవెయుద్ధేద్వి
పంగజం ఆసాద్యరదపథేన దంతమార్గేణ ఆరుహ్యతీక్ష్ణాసినాశిత ఖ
డ్గేనయంతారం హస్తిపకం॥ని॥యంతాహస్తిపకె సూతఇత్యమరః విని
పాత్యసాట్టహాసితంఅట్టహాసనమేతం స్కంధేస్థితింవిధాయకుంభయోః
ఆస్ఫాలనకారిణం రిపుభటంశత్రుయోధం దృష్ట్వాకస్యాశ్చిద్దివాకస్త్రీ
యాః దేవాంగనాయాః కఠినయోః కుచకుంభయోః కుమ్భోపమకుచ
యోఃఅఖండాఅనూనాకండూః కండూయాకండూయతెఃక్విప్ అత్రా

(౧) మందాకినీజలబిందుషుసౌరభ్యాభావాదన్యత్ర తత్సద్భావా
చ్చభృంగానువర్తనానానువర్తనాభ్యాంతద్భేదోగృహ్యతఇతిభావః ॥
ఏతేనగజాఅత్యున్నతాఇతిసూచ్యతే॥

కుంభావినతయోః అఖండా అవిచ్ఛిన్నా కండూః ఖర్జూః అభవత్ - అ
యంచైతయోరుదితోఽస్య కరణశిహ్వాపుష్పత్కుచాభూదిత్యర్థః అత్ర
తాదృగ్వీరదర్శనస్య విశేషణగత్యా కుచకండూదయహేతుకస్య కావ్య
లింగస్య కండ్వసంబంధేపి సంబంధరూపాతిశయోక్తిశ్చద్వయోరంగా
ఙ్గిభావేన సంకరః। వృత్తం పూర్వోక్తమేవ ॥ ౮౩ ॥—॥ కశ్చిదితి ॥
కశ్చిద్గజః ప్రతిభటేన రిపువీరేణ కర్త్రా ఆసినా ఖడ్గేన కరణేన కర
శుండాయామామూలభాగం మూలదేశ పర్యంతం విలూనే ఛిన్నే సత్య
పి నమితః నమ్రీకృతః అగ్రికాయః పూర్వకాయః యేన తథోక్తస్సన్
నిషాదినో యంతుః హస్తాత్ స్రస్తం గళితం సృణిం అంకుశం రదనేన దం
తేన క్షిప్రం సత్వరం ప్రగృహ్య ఆదాయ కుశలాయ క్షేమార్థముభయో
రపీతి శేషః (౧) తస్మై నిషాదినే పునరదాత్ దత్తవాన్ అత్రా

యాః కస్యాశ్చిత్కుచకుమ్భయోః కఠినయోః కండూ
రఖండా భవత్ ॥ ౮౩ ॥౮॥ కశ్చిద్గజః ప్రతిభటేన రే
విలూనేప్యామూలభాగమసినా నమితాగ్రికాయః । క్షి
ప్రం ప్రగృహ్య రదనేన నిషాదిహస్తాత్స్రస్తం సృణిం

లోపః + యలోపేఽపి ల్లోపస్య స్థానివత్వాభావాద్వైరవృత్తిలోపాద్య
ల్లోపో బలీయానితి యలోపః అభవత్ భూసత్తాయాం లఙ్ కుంభ
స్ఫాలనదర్శనాత్స ఏకుచకుంభాస్ఫాలనోద్దీపనం జాతమిత్యర్థః ఏవ
చ్చ కండూరభవదిత్యనేన వ్యజ్యతే ॥ ౮౩ ॥—॥ కశ్చిదితి ॥ కశ్చిత్
గజః ప్రతిభటేన శత్రుయోధేన కర్త్రా అసినా కరణేన ఆమూలభాగ
మూలభాగ మభివ్యాప్య + ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః
కరే శుండాయాం విలూనే ఛిన్నే సతి నమితః అగ్రికాయః పూర్వకా
యః యేన తథాభూతస్సన్ నిషాదినః యంతుః హస్త్యారోహో నిషాదీ
ఇత్యమరః హస్తాత్ కరాత్ స్రస్తం సంగళితం సృణిం అంకుశం రదనేన

(౧) కుశలాయ గజశిక్షాయుషిత...

ఝ్కుశదానాసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ౪౮ ॥— భసి
తేతి ॥ భసితస్య భస్మనః లేపేనసితౌ శ్వేతీభూతౌ యుధియుద్ధేముఖప
రస్పరం దత్తౌరదౌదంతౌ యాభ్యాంతౌ ఉభౌగజౌ అవేక్ష్యచతు
ర్దంతత్వేన తస్సుఖమవలోక్యేత్యర్థః హరిరింద్రః వహతిఆత్మనాధి
రూఢాపివాహనేఐరావతేనసకలాః దృశః నేత్రసహస్రంసరభసం య
థాతథానిదధేనిహితవాన్ మమైరావతః కింతత్రగతఇతి భ్రాంతః భ
యాత్కిమత్ర సాస్తీతిసత్వరంతమాలోకితవానిత్యర్థః ॥ భ్రాంతిమదల
ఙ్కారః ॥ ౪౯ ॥—భగ్నేతి ॥ ప్రతిదంతినశ్శత్రుగజస్య ఘాతా
ద్ఘాతప్రహారాత్ భగ్నంభిన్నం ఏకదంతోముసలమివయస్యసః కు
మ్భస్యఅగ్రేఉపరిభాగే లక్ష్యాదృశ్యాకుటిలావక్రాఅంకుశేన చంద్రరే
ఖాతదాకృతివ్రణమంకుశః చంద్రరేఖవేతివాయస్యసః కశ్చిత్కరీం

పునరదాత్కుశలాయతస్మై ॥ ౪౮ ॥ ప ॥ భసితలే
పసితౌకరిణావుభౌ యుధిపరస్పరదత్తరదౌ ముఖే ।
హరిరవేక్ష్యవహత్యపి వాహనేనసరభసంనిదధే సకలా
దృశః ॥ ౪౯ ॥ ప ॥ భగ్నైకదంతముసలః ప్రతిదంతి
ఘాతాత్కుమ్భాగ్రలక్ష్యకుటిలాఙ్కుశచంద్రరేఖః ।

ఉంతేనక్షిప్రం ప్రగృహ్యకుశలాయతస్మైనిషాదినేపునరదాత్ + డు
దాఞ్దానే లుఙ్ గాతిస్థేతిసిచోలుక్ ॥ ౪౮ ॥—భసితేతి ॥ భసితలే
పేన భస్మలేపనేనసితౌ ధవళౌయుధియుద్ధేముఖేపరస్పరేణ దత్తరదౌ
వితీర్ణదంతౌ ఉభౌకరిణౌ హరిరింద్రః అవేక్ష్యవహత్యపి వాహనే
ఐరావతేనరభసంసవేగం సకలాదృశః నిదధేనిహితవాన్ + డుధాఞ్
ధారణపోషణయోఃలిట్ శుభ్రత్వాచ్చతుర్దంతత్వాచ్చ అనయోర
న్యతరోమమగజఇతి భ్రాంత్యాస్వంగజం దదర్శేతిభావః॥ ౪౯॥—॥
భగ్నైకేతి ॥ ప్రతిదంతినః ప్రతిగజస్య ఘాతాత్ ప్రహారాత్ భగ్నః
ఏకదంతముసలః ముసలసదృశైకదంతోయస్యతథాఘాతః కుమ్భాగ్ర

ద్రిః గజశ్రేష్ఠః గిరీశస్య శమ్భోః పర్వతేంద్రస్యచ సమతాం సామ్య రూపం ఔన్నత్యేనతౌల్యంచ కలయన్ స్వీకరిష్యమాణస్సన్ వర్త మానసామీప్యే వర్తమాననిర్దేశః గణాధిపతేర్విఘ్నరాజస్యసా రూప్యం భజతీతిభాగివేత్యుత్ప్రేక్షా విరేజే ఆదావితి శేషః క్రమము క్తిరత్ర వివక్షితేతి ధ్యేయః- ఉత్ప్రేక్షా శ్లేషోపమోజ్జీవితేతి తయోస్త స్యాశ్చాంగాంగిభావేన సఙ్కరః ॥ ౫౬ ॥—॥ కశ్చిదితి ॥ దుస్సా ధః అసాధ్యః రోధః నివారణంయస్యతథోక్తః అతఏవకశ్చిత్కరికల భః తరుణగజః దూరంయథాతథాధూతః పరాస్తః అంకుశఃయేనత థోక్తస్సన్ యధివేగాన్నిర్గత్య స్వబలాదితిభావః- అరినృపతిబలే శత్రుసైన్యే స్వంస్వీయం స్వామినంయన్తారం యత్రఅపాతయత్ పా తితవాన్ తత్రఅరినృపతిబలేస్కంధేస్వీయే అధిరూఢంగజచర్యానై పుణ్యసాహసాదితిభావః విమతంశత్రుయన్తారమపి స్వంస్వీయం సై

కశ్చిద్గిరీశసమతాంకలయన్కరీంద్రస్సారూప్యభాగివ
గణాధిపతేర్విరేజే ॥ ౫౭ ॥ ప॥ కశ్చిన్నిర్గత్య వె
గాదరినృపతిబలేపాతయంత్స్వామినంస్వంతత్రస్కం
ధాధిరూఢంవిమతమపితథాధ త్తనీత్వాస్వసైన్యమ్ ।ఇ
త్థందుస్సాధరోధోయధికరికలభోదూరధూతాఙ్కుశ

శ్చ్యాకుటిలా అంకుశఏవ చంద్రరేఖాయస్యతాదృశః అతఏవగిరీశస్య ఈశ్వరస్య పర్వతశ్రేష్ఠస్యచ సమతాం కలయన్ కశ్చిత్కరీంద్రః గ ణాధిపతేర్వినాయకస్య సారూప్యభాగివ ఏకదంతత్వాచ్చంద్రశేఖర త్వాచ్చేతిభావః + విరెజేరాజ్యదీప్తౌలిట్ ఫణాంచసప్తానామిత్యే త్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౫౮ ॥—కశ్చిదితి ॥ కశ్చిత్కలభః వేగాత్ ని ర్గత్య అరినృపతిబలే శత్రుసైన్యేస్వంస్వామినం నిషాదినం పాత యన్ సన్ తత్రఅరిసైన్యేస్కంధాధిరూఢంవిమతమపిశత్రునిషాదిన మపి స్వసైన్యం నీత్వాతథాధత్తఅపాతయదిత్యర్థః + దుధాఞ్ధార

స్యంనీత్వా(ప్రా)పయ్య తథోక్తప్రకారమాధత్తదకేత్ర(త్రా)పాతయ దిత్యర్థః- ఇత్థముక్తప్రకారేణ విజ్ఞంమన్యతే ఆత్మానమితి విజ్ఞంమన్యం పండితంమన్యం మూర్ఖంనిషాదినౌ ర్యంతారౌ ద్వయమపి స్వీయంప రకీయంచ జనానాం సర్వేషాంహాసస్య పాత్రంవిదధేచ క్రమదాం ధోనపరేషామేవానను కూలంచేష్టతే కింతు స్వేషామపీతిభావః అత్రదు స్సాధరోధత్వాదినాయంతృహతన సమర్థనాత్కావ్యలింగభేదద్వ॥ యేనవాక్యార్థరూపేణయంతృద్వయపరిహాససమర్థనాద్వాక్యా ర్థహేతుక కావ్యలింగస్య అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్త్యైక వాచకానుప్రవేశసఙ్కరః ॥ స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౨౭ ॥—హస్తేనేతి ద్వౌవారణౌ గజౌహస్తేనహస్తం శుండయాశుండాం అభిహత్యప్ర హృత్యఆదావితిశేషః అథఅనంతరం ఇదమగ్రే సర్వత్రయోజ్యం దన్త యుగేన దంతౌదంతయుగమభిహత్య ఇదమపి తథైవయోజ్యం కర్ణ యుగళేనచ కర్ణౌపద్మాభ్యంచ పదేపౌ ద్వౌవాలేనచ వాలం ఏవమ

స్సన్ విజ్ఞంమన్యంనిషాదిద్వయమపివిదధే హాసపా
త్రంజనానామ్ ॥ ౨౭ ॥ ప ॥ హస్తేనహస్తమథదంత
యుగేనదంతౌ కర్ణౌచకర్ణయుగళేన పదేచప
ద్మాభ్యమ్ । వాలేనవాలమభిహత్యచవారణౌ ద్వౌ

ణపోషణయోఃలఙ్ ఇత్థంయుధిదుస్సాధః అసాధ్యః ఈషద్దుస్సుష్విత ఖల్ రోధః నిరోధోయస్యతాదృశః కరికలభః ॥ని॥ కలభఃకరిశాబక ఇత్యమరః విశిష్టవాచకానాం పదానాంవిశేషణవాచకపదసమభివ్యా హారేవిశేష్యమాత్రపరత్వమితి కలభశబ్దస్య శాబకమాత్రపరతా దూ రంధూతః కమ్పితః అంకుశౌ యేనతాదృశస్సన్ విజ్ఞంమన్యంఅమూఢం మన్యం + ఆత్మానంఖశ్చేతిఖశ్ నిషాదిద్వయమపి జనానాం హాస పాత్రం భాజనంవిదధే డుధాఞ్ లిట్ ॥ ౨౭ ॥ హస్తేనేతి ॥ అథానంత రం ద్వౌవారణౌగజౌ హస్తేనహస్తం దంతయుగేన దంతౌకర్ణయుగ

త్యంత్యం శిక్షితంతుల్యం అవిశేషమంగైర్యుద్ధమాదధాతాం అకురుతాం ఆదధాతేఇతి వర్తమానార్థకలడంతపాఠస్సందర్భవిరోధాదుపే క్ష్యః స్వభావోక్తిః ॥ ౫౭ ॥ —నిషాదినఇతి ॥ నిషాదినోగజారూ ఢాః లగుడస్య ప్రతిగజకరగృహీతదండస్యతాడనైః దన్తినోగజస్యశి రసికుమ్భోపరిఅధోముఖంనిపాతితాన్యంగాని ఊర్ధ్వకాయాఃయైః త థోక్తాః వ్యథాయాః దండతాడనవేదనాయాః అపనోదాయ వారణా య తామపనోదితుమితితుమర్థాచ్చ భావవచనాదితిచతుర్థీ. మద స్యదానజలస్య సౌరభం పరిమళంవినమ్యప్రహ్వీభూయజిఘ్రంతఇవే త్యుత్ప్రేక్షాఅలులోకిరె దృష్టాః జనైరితిశేషః- వంశస్థమ్॥౫౮॥— తీక్ష్ణైరితి ॥ తీక్ష్ణైః ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం భల్లైర్బాణవిశే షైః అపహృతాని ఛిన్నాని శిరాంసియేషాంతేషాం హస్తిపానాం ×

తుల్యాఙ్గయుద్ధమతిశిక్షితమాదధాతామ్ ॥ ౫౯ ॥ప ॥
నిషాదినోదన్తిశిరస్యధోముఖంనిపాతితాఙ్గాలగుడస్య
తాడనైః । వ్యథాపనోదాయమదస్యసౌరభం వినమ్య
జిఘ్రన్తఇవాలులోకిరె ॥ ౫౮ ॥వ॥తీక్ష్ణైఃప్రత్యర్థి
భల్లైరపహృతశిరసాంహస్తిపానాం శరీరాదుత్క్రో

శేన కణ్ఠపద్భ్యాం పదేచవాలేన వాలంచఅభిహత్య అతిశిక్షి తం తుల్యంసమానం అంగయుద్ధం అంగాంగయుద్ధం ఆరభేతాంరభరా భస్యేలజ్ ॥ ౫౯ ॥ —నిషాదినఇతి ॥ నిషాదినః యంతారః లగుడ స్యదండస్య తాడనైః దంతినాం శిరసిఅధోముఖం నిపాతితాంగాఃఅత ఏవవ్యథాయాః పీడాయాః అపనోదాయ పరిహారాయమదస్యదా నోదకస్య సౌరభీం సౌరభ్యం + గుణవచనేతి ష్యఙ్ ష్విత్వాన్ఙీష్ హల స్తద్ధితస్యేతియలోపః వినమ్యజిఘ్రంతఇవఅలులోకిరె। జనైరితిశేషః + లోకృదర్శనేకర్మణిలిట్ ॥౬౦॥తీక్ష్ణైరితి ॥ తీక్ష్ణైఃప్రత్యర్థి నాం శత్రూణాం భల్లైర్బాణైః అపహృతశిరసాంఛిన్నమూర్ధ్నాం

జారోహణాం శరీరాత్ ఉత్క్రాన్తాః నిర్గతాః ప్రాణాత్మకాః వాతాః వాయవః కరిమదపయసాం సౌరభీం పరిమళపరంపరాం ఉద్వహంతస్సంతః దివి ఆకాశే సమ్మర్దభాజాం సురసుదృశాం అప్సరసాం కపోలస్థలయోః కుచాకలశావివతయోశ్చ స్వేదవారీణాం శ్రమజలానాం ప్రవాహంపాయంపాయం హృత్వాహృత్వా తాలవృన్తస్యవ్యజనస్యకృత్యంచక్రుః అత్ర అన్యకృత్యస్యాన్యత్రాసమ్భవేన తత్సదృశకృత్యాక్షేపాదసంభవద్ధర్మసంబన్ధనిబన్ధనో నిదర్శనాలఙ్కారః అసంబంధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిశ్చైకవాచకానుప్రవేశేన సంకీర్ణా స్రగ్ధరా ॥ ౩౦ ॥—అశ్వావితి ॥ ఉభౌ అశ్వౌఅగ్రపాదౌపూర్వపాదౌ ఉత్క్షిప్య ఉద్ధృత్యయుద్ధే అభిముఖీభవంతౌ సంతౌ స్వాస్వీయౌ సాదినౌతౌరంగికౌ ॥ ని ॥ అశ్వారోహాస్తుసాదినః ఇత్య

న్తాః ప్రాణవాతాః కరిమదపయసాం సౌరభీముద్వ
హన్తః । పాయంపాయంకపోలస్థలకుచకలశస్వేదవా
రిప్రవాహంచక్రుస్సమ్మర్దభాజాందివిసురసుదృశాం
తాలవృన్తస్యకృత్యమ్ ॥ ౩ ॥ ప ॥ అశ్వావుభౌతస్థతు
రగ్రపాదావుత్క్షిప్యయుద్ధాభిముఖీభవన్తౌ । పరస్పర

హస్తిపానాం ఆధోరణానాం శరీరాత్ ఉత్క్రాంతాః బహిర్గతాఃకరిణాంగజానాం మదపయసాం దానోదకానాం సౌరభీం ఉద్వహంతః ప్రాణవాతాః ప్రాణవాయవః దివిఆకాశే సంమర్దభాజాం సురసుదృశాం దేవతాస్త్రీణాం కపోలస్థలయోర్గండస్థలయోః కుచకలశయోశ్చ స్వేదవారిప్రవాహం పాయంపాయం పీత్వాపీత్వా +ఆభీక్ష్ణ్యేణముల్చేతిణముల్ ఆతోయుగితియుక్ నిత్యవీప్సయోరితి ద్విర్భావః తాలవృంతస్య వ్యజనస్య కృత్యంచక్రుః + డుకృఞ్కరణేలిట్ ॥ ౩౦॥—అశ్వావితి ॥ అగ్రపాదౌఉత్క్షిప్య యుద్ధాభిముఖీభవంతౌ ఉభౌ అశ్వౌపరస్పరస్య అన్యోన్యస్య ఉపరిపాతిపాతాత్ ఖడ్గ

మరః పర్పరస్య ఉపరిశరీరఇత్యర్థః హేత్యోః అన్యోన్యాయుధ యోః పాతాత్ త్రాతుంరక్షితుంతం పరిహర్తుమితియావత్ ఊర్ధ్వాః- సాదిశిరో౽ధానాయ ఊర్ధ్వీకృతః కాయఃయాభ్యాం తౌత థోక్తావివేత్యుత్ప్రేక్షాతస్థతుః స్థితవంతౌ ॥ ౩౧ ॥—ఏకేతి ॥ వైరి భటస్య శత్రువీరస్యయః ఖడ్గవరః ఖడ్గశ్రేష్ఠస్తస్య ధారాతీక్ష్ణాగ్రం ఏకైవసన్త్వయమేకాపిసతీకంచిదశ్వం శాత్రవంపంచసుధారాసుతీక్ష్ణా గ్రేషు ఆస్కందితాదిగతివిశేషేషుచసతీష్వపి ॥ ని॥ ధారాస్త్రాగ్రం ఋసంతత్యాం సైన్యాగ్రేశ్వగతిష్వపీతి వైజయంతీ- స్కంధేగ్రీవా మూలదేశే విభిద్యభిత్త్వాఇతరైర్దురాపాః ప్రాప్తుమశక్యాఃపా తుందుర్లభానితియావత్- దుర్లభంఆపం అపాంసమూహః యేషు తానితివాతస్య అశ్వస్య అసూః ప్రాణాః పంచజగాహేగృహీత వాః కించాతఏవతస్యాశ్వస్య క్షతజమేవఅంబురక్తజలంతస్యలేశం ల

స్యోపరి హేతిపాతాత్సాదినాం త్రాతుమివోర్ధ్వ కాయా ॥ ౩౧ ॥ ప ॥ ఏకైవవైరిభటఖడ్గవరస్య ధా రాధారాసుపంచసుసతీష్వపికంచిదశ్వమ్ । స్కం ధేవిభిద్యతదసూనితరైర్దురాపాః జగాహనాల్ప

పాతాత్ స్వ స్వామినా త్రాతుంఊర్ధ్వకాయావివతస్థతుః + ప్రాగ తినివృత్తాలిట్ ॥ ౩౧ ॥—॥ ఏకైకేతి ॥ ఏకైకస్య వైరిభటస్యయఃఖ డ్గవరః అసిశ్రేష్ఠః తస్యధారానిశితముఖం పంచసుధారాసు గతివిశేష షుసతీష్వపిద్వివద్విష్య ప్రపాతేపి॥ని॥తురంగగతిపంచకే॥ఖడ్గాదీనాం చనిశితముఖేధారాప్రకీర్త్యతేఇతి విశ్వః ॥ని॥ ఆస్కందితంధౌరితకం రేచితం వల్గితంప్లుతం।గతయోమూః పంచధారాఇత్యమరః కంచిదశ్వం స్కంధేవిభిద్యఇతరైరన్యైర్దురాపాః ఆప్తుమశక్యాఃఖల్తస్యా శ్వస్య అసూఃపుంసిభూమ్న్యసవః ప్రాణాఇత్యమరః జగాహేఅ ల్పమపి తస్యాశ్వస్య క్షతజాంబునః రక్తోదకస్య లేశంనజగాహే +

వంఅల్పమీషదపినజగ్రాహ జుగుప్సితత్వాదితి తైక్ష్ణ్యాతిశయాదితిచభా
వః అత్రైకస్యాః ధారాపంచకవదశ్వభేదవర్ణనాత్కారణాసాకల్యే
పి కార్యోత్పత్తిరూపోవిభావనాభేదః ఏవం లోకైకదుర్లభబలవ
త్వాద్రణగ్రాహిణ్యాః జుగుప్సితరక్తాంబుత్యాగస్య అనురూప్యాత్స
మాలంకారశ్చ ద్వయోరపి శ్లేషా జీవితయోస్సంసృష్టిః ॥౩౨॥—సమ
రేతి ॥ సాదినః తౌరంగికస్య భూషణానాం కనకముకుటాదీనాం మ
రకతమణయః గారుత్మతాని తేషాంభాసాంశ్యామప్రభాణాం మ
ధ్యంగచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి మధ్యగస్తాభిః శ్యామీభూత ఇత్యర్థః క
శ్చిదశ్వస్సకలానాం బహూనాంభటానాం అపరావృత్యమృతానాం వి
మర్దైర్నిర్గమనజన్యైః చంచలాత్కంపితాత్ అతఏవభిన్నఃముక్త
బంధనః వాహః రథ్యః యస్యతస్మాదహ్నాంనేతుః సూర్యస్యశతాంగా
ద్రథాత్ సమరభువియుద్ధదేశేనిపతితః రథ్యః రథాశ్వఇవేత్యుత్ప్రే

మపితత్క్షతజామ్బులేశమ్ ॥ ౩౨ ॥ ప ॥ సమరభువిబ
భాసేసాదినోభూషణానాం మరకతమణిభాసాంమధ్య
గఃకశ్చిదశ్వః । సకలభటవిమర్దైశ్చఞ్చలాద్భిన్నవా
హోన్నిపతితఇవరథ్యోనేతురహ్నాంశతాఙ్గాత్ ॥ ౩౩ ॥ ప ॥

గ్రాహ ఉపాదానే లిట్ ఖడ్గాదితీక్ష్ణధారారక్తాద్యస్పృష్ట్వైవచ్ఛినత్తి అ
నంతరం రక్తాదిస్రవతీతిభావః ॥ ౩౨ ॥—సమరేతి ॥ సమరభువియు
ద్ధభూమౌసాదినః అశ్వారోహస్య ॥ ని ॥ రథినస్స్యందనారోహాఅశ్వారో
హాస్తుసాదినఇత్యమరః భూషణానాంభూషణసంబంధినీనాం మరకత
మణిభాసాం గారుత్మతచ్ఛవీనాం మధ్యగః కశ్చిదశ్వః అహ్నాంనేతు
స్సూర్యస్య బింబభేదేమండలభేదన విషయేసకలభటానాం విమర్దై
రహంపూర్వికయాసంఘర్షైశ్చంచలాత్ శతాంగాత్ రథాత్ నిపతి
తః రథ్యఇవ అశ్వఇవ+తద్వహతిరథయుగప్రాసంగమితి యత్ సూ
ర్యాశ్వస్య హరిద్వర్ణత్వాదితి భావః బభాసేభాస్వదీప్తౌలిట్ ॥౩౩॥

క్షాబభాసేరరాజమాలినీ ॥ ౩౩ ॥—॥ ఆయోధనేతి ॥ ఆయోధనాంగ
ణజుషాంయుద్ధదేశగతానాం అసృగాపగానాం రక్తనదీనామావర్తగ
ర్భేషు జలభ్రమమధ్యేషు పతితాః హయానామశ్వానాంఖురణాః శ
వానిమండలచంక్రమేషుచక్రాకారగతివిశేషేషు విషయేపూర్వం శి
క్షాకాలేవిహితం అభ్యస్తంవిహితపూర్వం శిక్షావిశేషం ఉపాదదా
నాఃస్వీకుర్వాణాఇవత్యక్తప్రాణాః సంబభ్రముఃభ్రమంతిస్మ । అథైకేన
పదాతియుద్ధమాహ ॥ ౩౪ ॥—ధన్వీతి ॥ స్వస్యస్వస్య సంబంధినాం
స్వీయానాం స్వీయానామితివా అస్త్రాణాం ఆయుధానాం ప్రయోగ
ప్రహరణే విషయేదృఢా అవిస్మృతాపరిచితిర్యేషాంతథోక్తాః అతఏవ
అమీద్వంద్వం అనురూపమన్యోన్యం యథాతథాయుధ్యంతీతిద్వంద్వ
యోధాః తేషామగ్రగణ్యాః శ్రేష్ఠాః ధన్వీధనుర్ధరః ధానుష్కంధను

ఆయోధనాఙ్కణజుషామసృగాపగానామావర్త గ
ర్భపతితాఃఖురణాహయానామ్ । సంబభ్రముర్విహి
తపూర్వముపాదదానాశ్శిక్షావిశేషమివమండలచంక్ర
మేషు ॥ ౩౪ ॥ ప ॥ ధన్వీధానుష్కమారాద సిభృత
మసిమాన్కుంతినంకుంతధారీచక్రా(స్త్రం)చక్రహేతి
గదినమపిగదాపాణిరన్యోన్యమేత్య । స్వస్వాస్త్ర

ఆయోధనేతి ॥ ఆయోధనాంగణజుషాంయుద్ధాంగణభాజాం అసృగాప
గానాం రక్తనదీనాం ఆవర్తగర్భేషు జలభ్రమమధ్యేషు పతితాః హ
యానామశ్వానాంఖురణాఃశవాః॥ని॥ఖురణసన్నమ(స్త్రి)యామిత్యమరః
విహితపూర్వం పూర్వంవిహితం మండలచంక్రమేషు మండలాకృతిపా
దన్యాసేషు శిక్షావిశేషం ఉపాదదానాఇవస్వీకుర్వంతఇవ సంబ
భ్రముః + భ్రముఅనవస్థానేలిట్ ॥ ౩౪॥— ధన్వీతి ॥ ధన్వీధనుష్మాన్
ధానుష్కం+తదస్యప్రహరణమితిఠక్ ఇసుసుక్తాంతాదితికః అసిమాన్
అసిభృత-ఖడ్గినం, కుంతధారీకుంతినంచక్రహేతి శ్చక్రాయుధః చక్రీ

గ్ధరం అసిమార్గ ఖడ్గధరః అసిభృతంఖడ్గధరం కుంతధారీకుంతినం చక్రిం హేతిరాయుధం యస్య సః చక్రాస్త్రిం గదాపాణౌ యస్య సః గదినమపి అన్యోన్యం ఆరాత్సమీపమేత్యపదత్రియమిదం ప్రథమాంత ద్వితీయాంత ద్వయ పంచకేపి యోజ్యం ఇత్థం ద్వంద్వీభూయేత్యర్థః హంతృత్వ శైల్యాః హింసాకర్తృత్వ స్వభావస్య వధ్యత్వ శైల్యాః హింసాశ్రియత్వ స్వభావస్య చద్వయోరపి సాధారణ్యే తుల్యభావే ప్రతిష్ఠాం స్థితిం అభివిదధుఃచక్రుః పరాగ్ఘ్నంతః త్రైహాన్యమానాశ్చ భూవన్నిత్యర్థః అత్రైకైకస్మిన్ హంతృత్వ వధ్యత్వ రూపానేక గుణయోగపద్యాత్ సముచ్చయభేదః, స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౩౫ ॥—॥ దృష్టేతి ॥ తతః - దృష్టద్యుమ్నేన పాండవసేనానాయకేన ఉత్కృత్తాని ఛిన్నాని మర్మాణి ఆయుస్థానాని యస్యాస్తథోక్తాం అతఏవ హాహాశబ్దైర్దీనాం స్వీయాం సేనామగ్రే దృష్ట్వా భీష్మః ఘోరః దారుణః ఘోషః టంకారః యస్యా

జ్ఞాం ప్రయోగే దృఢపరిచిత యోః హంతృ వధ్యత్వ శైలీ సా
ధారణ్య ప్రతిష్ఠామభివిదధురమీ ద్వంద్వ యోధాగ్రగ
ణ్యాః ॥ ౩౫ ॥ వ ॥ దృష్టద్యుమ్నోత్కృత్త (మ)వ)
మార్ణమగ్రే దృష్ట్వా హాహాశబ్దదీనాం స్వసేనామ్ ।

స్త్రాంగదాపాణిగదినం వీర్యేత్యాదిత్వాదినిః అన్యోన్యం పరస్పరం ఆరాత్సమీపే ॥ని॥ ఆరాద్దూరసమీపయోరిత్యమరః ఏత్య అథస్వస్వాస్త్రాణాం ప్రయోగే దృఢా పరిచితిర్యేషాం తే ద్వంద్వయుద్ధే అగ్రగణ్యాః అగ్రేసరాః అమీ హంతృ వధ్యత్వయోశ్శైలీం స్వభావం సాధారణ్యసాధారణ భావప్రతిష్ఠాం స్థితిం అభివిదధుః చక్రుః + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లిట్ అయం హంతా అయం వధ్య ఇత్యసాధారణ్యం నాభూదితి భావః ॥ ౩౫ ॥—దృష్టద్యుమ్నేతి ॥ దృష్టద్యుమ్నేన సేనాపతినా ఉత్కృత్తం ఛిన్నం వర్మ కవచో యస్యాస్తాం హాహాశబ్దేన దీనాం స్వసేనాం అగ్రేపురతః దృష్ట్వా భీష్మః కోపాత్ ఘోరఘోషాం దారుణరవాం క్రో

స్తథోక్తాం కోదండస్య చాపస్య జ్యాంగుణం ఆమృశన్ టంకారయ
న్ సన్ పార్థసైన్యం పాండవసేనాం ప్రావిశత్ ప్రవిష్టవాన్ అత్ర
తాదృగ్త్రీన సేనావలోకనస్య తథాభీష్మప్రవేశంప్రతి హేతుత్వాత్పదా
ర్థహేతుకం కావ్యలింగమ్- శాలినీ ॥ ౩౬ ॥—॥ ససింహేతి ॥ సిం
హనాదేన సహితేన సింహనాదే సరితోగంగాయాః కుమారే భీష్మే ప్ర
థమమాదౌ చాపం ధనుః సమాకృష్య విముక్తైః ప్రయుక్తైః శరైః పరాన్
శతౄన్ వరీతుం వారయితుం (౧) ప్రవృత్తే ఉద్యుక్తే సతి అప్సరోభిః
వరాన్ పతీన్ వరీతుం వవలే వ్యాపృతం వల తే భావే లిట్ అప్సరో
భిరపి ప్రథమం వరాన్ వరీతుం వవల ఇత్యపి ప్రాహుః తతః పూర్వం
మహావీరాణాం నాశాభావాదితి భావః- అత్ర భీష్మ పరవారణాప్సరో వ
రవరణక్రియయోర్యౌగపద్యాత్సముచ్చయః ॥ ౩౭ ॥— పృథేతి ॥ త

కోదండజ్యామామృశన్ఘోరఘోషాం కోపాద్భీష్మః
ప్రావిశత్పార్థసైన్యమ్ ॥ ౩౬ ॥ ససింహనాదే సరి
తః కుమారే చాపం సమాకృష్య శరైర్విముక్తైః । పరా
న్వరీతుం ప్రథమం ప్రవృత్తే వరాన్వరీతుం వవలేఽప్సరో
భిః ॥ ౩౭ ॥ ప ॥ పృథాసుతానాం పృతనాంతరాళే ప్ర

దండస్యజ్యాం శింజనీం ఆమృశన్ స్పృశన్ సన్ పార్థసైన్యం పాం
డవబలం ప్రావిశత్ + విశప్రవేశనే లఙ్ ॥ ౩౬ ॥—ససింహనాదఇతి
ససింహనాదే సింహనాదసహితే తేన సహేతి తుల్యయోగ ఇతి సమాసః
వోపసర్జనస్యేతి సహస్య సః సరితః కుమారే భీష్మే చాపం ధనుః సమాకృ
ష్య విముక్తైర్నైః శరైః పరాన్ శతౄన్ పరీతుం పూరయితుం ప్రథమం
ప్రవృత్తే సతి వరాన్ షిద్ధాన్ ॥సి॥ వరోజామాతృషిద్ధయోరితి విశ్వః వరీ
తుం వృతోవేత్యుభయత్రాపి స్పీటోదీర్ఘః అప్సరోభిః వవలే వలసంచ
లనే భావే లిట్ ॥ ౩౭ ॥—॥ పృథాసుతానామితి ॥ పృథాసుతానాం

(౧) పరీతుమితి పాఠే పరీతుం హంతుం పూరయితుం వేత్యర్థః ॥

స్యభీష్మస్య పృషత్కవర్యాః బాణశ్రేష్ఠాః పృథక్పృథక్ ప్రత్యేకం ఏకైకశఇతియావత్ పృథాసుతానాం పాండవానాం పృతనాంతరాళే సేనామధ్యే సహస్రంద్విపాన్ గజాన్ సహస్రంతురగానశ్వాన్ ఉభయత్ర తదారూఢానితి ధ్యేయంసహస్రంభటాన్ పదాతీంశ్చ పతితాన్ నిహతాన్ అకార్షుఃచక్రుః ॥ ౩౮ ॥—సింధోరితి ॥ జమదగ్నిసూనోః పరశురామస్యప్రాణాన్విలిహ్యాసంస్పృశ్యేత్యర్థః అసారా ఇమేతాపసీయాఇతి ప్రవిముక్తవద్భిః తత్ప్రాణాం స్త్యక్తవద్భిః అతిదృఢస్సృశైరితియావత్ విశిఖైర్బాణైర్యుధికృత్తానిభిన్నానివిరోధికులానిశత్రుసంఘాన్ కశ్చిదేకః భూతవర్గః పృథివ్యాదిపంచకం దేహఇతియావత్ - జవేనఅముంచతతత్యాజమమ్రిత్యర్థః - కశ్చిదన్యః భూతవర్గఃపిశాచబృందంజవేన జగృహేగృహీతవాన్విరోధికులానీతియోజ్యం- ఆహారార్థమితిభావః ॥ ని ॥ భూతంస్మాదా పిశా

థక్పృథక్తస్యపృషత్కవర్యాః ॥ ద్విపాంత్సహస్రం
తురగాంత్సహస్రం భటాంత్సహస్రంపతితాన కార్షుః
॥౪॥ సిన్ధోస్సుతస్యవిశిఖైర్జమదగ్నిసూనోః ప్రా
ణాన్విలిహ్యధిగితిప్రవిముక్తవద్భిః। కృత్తాన్యముంచత
విరోధికులానికశ్చిత్కశ్చిజ్జవేనజగృహేయుధిభూతవర్గః

పాండవానాం పృతనాంతరాళే సేనామధ్యే తస్యభీష్మస్య పృషత్కవర్యాః బాణశ్రేష్ఠాః పృథక్పృథక్ సహస్రంద్విపాన్ సహస్రం తురగాన్ సహస్రంభటాన్ పతితాన్ అకార్షుః + డుకృఞ్కరణౌలుఙ్ ॥ ౩౮ ॥— సింధోరితి ॥ జమదగ్నిసూనోః పరశురామస్య ప్రాణానసూన్ విలిహ్య ఆస్వాద్యకన్యానిమిత్తముభయోర్యుద్ధసమయెఇత్యర్థః ధిగితిబ్రాహ్మణప్రాణాః హంతుర్నింద్యాఇతి ప్రవిముక్తవద్భిః సిన్ధోస్సుతస్య భీష్మస్యవిశిఖైర్బాణైః యుధికృత్తానిఛిన్నాని విరోధికులాని కశ్చిద్భూతవర్గః పృథివ్యాదిపంచభూతసం

చాఢౌ న్యాయ్యేసత్త్వోపమానయోరితి వైజయన్తీ ॥౩౯॥—దేవేతి॥
దళితానిహతాః వైరిణఃశత్రవః యేనతథోక్తే అతఏవదేవవ్రతేభీష్మే దృ
ష్టమాత్రే దృష్టేసత్యేవ నతువిలమ్బాదిత్యర్థః సారథ్యమాత్రకర
ణే సారథ్యస్యైవకరణేనతుయుద్ధ కరణఇత్యర్థః కృతఃసంగరఃప్రతిజ్ఞా
యేనతథోక్తోపి మురభిత్ శ్రీకృష్ణః రథస్య అర్జునరథస్య మూలేకేవ
లం మూలభాగఏవచక్రం రథాంగంనాతిసంభ్రమయాంచకార - భృశం
నభ్రామితవాన్ కింతురథస్య మధ్యేపిచక్రం సుదర్శనం అతిసంభ్ర
మయాంచకార భీష్మవధాయచక్రాయుధం గృహీతవానిత్యర్థః॥ ని॥
చక్రంసైన్యేరథావర్తే రథాంగేచయరాష్ట్రయోః శస్త్రభేదేపుమాం
శ్చక్రవాకఇతివైజయన్తీ (౧) అత్రదళితవైరిభీష్మావలోకనస్యవిశేష
ణగత్యాశ్రీకృష్ణస్య ప్రతిజ్ఞాత్యాగపూర్వక చక్రభ్రామణహేతుత్వా

॥వ॥ దేవవ్రతేదళితవైరిణిదృష్టమాత్రే సారథ్యమాత్ర
కరణేకృతసంగరోపి । మూలేనకేవలమహో మురభి
ద్రథస్యమధ్యేచచక్రమతిసంభ్రమయాంచకార ॥౪౦॥

ఘః + అముంచతమచ్ఛమోక్షణేలఙ్ కశ్చిత్ భూతవర్గః పిశాచాది
సంఘః॥ని॥భూతంక్ష్మాదౌపిశాచాదావితివిశ్వః జవేనజగృహే గ్రహఉ
పాదానేలిట్ ॥ ౩౯ ॥—దేవవ్రతేఇతి ॥ దేవవ్రతేభీష్మేదృష్టమాత్రే
దృష్టఏవ॥ని॥మాత్రంకార్త్స్న్యేఽవధారణేఇత్యమరః మయూరవ్యంసకాది
త్వాత్సమాసః దళితవైరిణిసతి అతిభీరతిభయః మురభిత్ కృష్ణః స
త్సూద్విషేతిక్విప్ సారథ్యమాత్రస్య సారథ్యస్యైవ కరణేసారథ్యమేవ
కరోమి నాయుధంవహేయమితి కృతసంగరోపి కృతప్రతిజ్ఞోపి రథ
స్యమూలేచక్రం కేవలం నభ్రమయాంచకార కింతుమధ్యేపి రథమ

(౧) యుధిభగవతాచక్రం గ్రాహయిష్యామీత్యాకారకభీష్మప్రతి
జ్ఞాపూరణాయభగవాన్ సారథ్యమాత్రకరణరూపస్వప్రతిజ్ఞాం విహా
యార్జునరక్షణాయభీష్మం లక్ష్యీకృత్యచక్రంభ్రామయామాసేతిభావః॥

త్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౯౦ ॥—అరీతి ॥ అరిమండలస్య శత్రుమండలస్య ఖండనైః ఛేదకైరముష్యభీష్మస్య పృషత్కైః బాణైర నదీణాః విదారితాః అవనీపతయః శత్రుభూపాః రుషా కోపేనే నేత్య త్రైషా అముష్యజననీం గంగాం నిజానాంరుధిరాపగావళీనాం రక్త నదీసమూహానాం అధివిన్నాం కృతసాపత్న్యకాంచక్రుః తాభిర్బ హుసపత్నీకాంచక్రురిత్యర్థః- బహవో రక్తప్రవాహాః ప్రసుస్రువురి తి పరమార్థః- సాపత్న్యన్న పరందుఃఖం స్త్రీణామితిభావః అ త్రాత్మహం తారంభీష్మం సాక్షాత్ప్రతికర్తుమశక్తానాం శత్రూ ణాం తదీయాజననీదుఃఖజననోద్యోగవర్ణనాత్ప్రత్యనీకాలఙ్కారః ప్రత్యనీకంబలవతశ్శత్రోః పక్షేపరాక్రమఇతిలక్షణాత్ -ఔపచ్ఛందసి కమ్ ॥ ౯౧ ॥—॥ తదన్వితి ॥ తదనుఅనంతరం కల్పాంతే ప్రళయకాలె రుద్రస్యబంధుస్సదృశః అయంసింధుసూనుః భీష్మస్సపరెయద్ధే సం

అరిమండలఖండనైఃపృషత్కైరనదీణా రుధిరాపగా
వళీనామ్ । అవనీపతయోరుషానిజానామధివిన్నాంజ
ననీమముష్యచక్రుః ॥౯౧॥ తదనుసమరసమ్ముఖీనవై

రిభట ప్రాణపరిమో(ష)క్ష)ణోన్ముఖశిలీముఖప్రస్థానసమ ధ్యేపిచక్రం సుదర్శనంభీష్మవధాయ రుషాభ్రమయాంచకార + భ్ర ముఅనవస్థానేణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౯౦ ॥—॥ అరిమండలేతి ॥ అరిమండల ఖండనైః పృషత్కైఃఅనదీణాఃవిదారితాఃఅవనీపతయఃరాజానఃనిజా నాంరుధిరాపగావళీనాంఅముష్యభీష్మస్యజననీంగంగాంఅధివిన్నాం౦ని కృతసాపత్న్యకాధ్యూఢాధివిన్నాధన్వయంవరేత్యమరఃచక్రుః + డు కృఞ్కరణెలిట్ సముద్రగామిన్యోరక్తనద్యోజాతాఇతిభావః॥ ౯౧ ॥ తదన్వితి ॥ తదనుసమరసంముఖీనానాంయుద్ధాభిముఖానాం+యథా ముఖసంముఖస్య దర్శనః ఖఇతిఖఃవైరిభటానాం ప్రాణపరిమోషణే ప్రాణాపహారె ఉన్ముఖానాం శిలీముఖానాం సంబంధినః ప్రస్థానసమ

ముఖానామభిముఖమవస్థితానాం వైరిభటానాం సంబన్ధినాం ప్రా
ణానాం పరిమోక్షణత్యాజనేఉన్ముఖానాం ప్రవణానాం శిలీముఖానాం
బాణానాం ప్రస్థానసమయే ప్రయాణకాలే సమాపృచ్ఛనస్య ప్రశ్న
స్యపాత్రీకృతాని సమ్ముఖీకృతాని కర్ణస్యపుటాని యేషాం తైః వల
వైరినగరే స్వర్గే వాస్తవ్యానాం నివసతాం వారవిలాసినీజనానాం అ
ప్సరసాం పాణీకంకెరుహే కమలే ఇవతాభ్యాం పరిగళితైః పారిజాతప్ర
సవైస్సహసమాపతితానాం సహాగతానాం చంచరీకపుంజానాం భృ
ఙ్గసమూహానాం మంజునామనోహరేణ గుంజితేనఝుంకారేణ వ్యంజి
తః ప్రకటితః భేదః మిథోవైలక్షణ్యం యేషాంతథోక్తాః చికురబం
ధాః ధమ్మిల్లాఃయేషాం తైః వెగేనాపతితైర్లగ్నైఃవిశిఖైర్బాణైర్విఘట్ట
నేననిఘూర్ణితేనవిపర్యస్తేభ్యఃవిషమితేభ్యఃముకుటేభ్యఃకిరీటేభ్యఃప్రకీ

యసమాపృచ్ఛనపాత్రీకృతకర్ణపుటైర్వలవైరి నగర
వాస్తవ్యవారవిలాసినీజనపాణిపంకేరుహపరిగళిత పా
రిజాతప్రసవసమాపతిత చంచరీకపుంజమంజు గుంజిత
వ్యంజితభేదచికురబంధైః వెగాపతితవిశిఖవిఘట్టనవిప
ర్యస్తముకుటవిప్రకీర్ణవివిధముక్తాఫలశఙ్కావదాన్య

య సమాపృచ్ఛనస్యపాత్రీకృతాశ్శ్రోత్రపుటాయేషాం తైఃవలవైరినగర
వాస్తవ్యస్య స్వర్గస్థితస్య వారవనితాజనస్య అప్సరోజనస్యపాణిపం
కెరుహైఃకమలనిభహస్తైః పరిగళితైః పారిజాతప్రసవైః పారిజాతకు
సుమైస్సహాపతితస్య చంచరీకపుంజస్య భృంగచయస్య మంజుగుంజి
తేన వ్యంజితభేదః చికురబన్ధో యేషాం తైః వెగాదాపతితానాంవిశిఖా
నాం విఘట్టనేన విపర్యస్తైః వికటైర్ముకుటైః కిరీటైర్విటంకైరివవిప్రకీ
ర్ణానాం ముక్తాఫలానాం శంకాయావదాన్యేన రణశ్రమవారిశీకరని
కరేణకోరకితాః సంజాతకోరకాః నిటిలభాగాయెషాం తైః కోపాతిరే
కేణ వ్యతికరితాయాస్సంజాతవ్యతిక [illegible] నావళ్యాఃదంశనేనపున

ర్ణానాంగళితానాం వివిధానాంముక్తాఫలానాం శఙ్కాయా ఊహ స్యవదాన్యైః దాతృభి స్తద్భావంతి దాయిభిరిత్యర్థః రణాద్యుద్ధా త్ యః శ్రమః తత్సంబంధినావారిశీకరనికరేణ స్వేదజలబిందుబృందే నకోరకితస్సంజాతకోరక ఇవస్థితః నిటలభాగః ఫాలదేశః యేషాంతైః రోషాతిరేకేణకోపాతిశయేన వ్యతికరితయా సంఘటితయా దశనా వళ్యాదంతపఙ్క్త్యాదంశనేన పునరుక్తః ద్విగుణితః రక్తిమాఆరుణ్యం యస్యతాదృశః అధరః అధరోష్ఠః యేషాంతైః అయుతేన దశభిస్సహ సైః రాజ్ఞాం శత్రుభూపానాం శిరోభిః వసుంధరాంభూమింబంధు రయాంచకార విషమితాంచకే, దశసహస్రాణిశత్రూనవధీదిత్యర్థః

ర. అ॥—నద్యాఇతి ॥ నద్యాస్సు తెనభీష్మేణజనితైః రణేమహావీరాన్ని

రణశ్రమవారిశీకరనికరకోరకితనిటిలభాగైః రోషాతిరేక

వ్యతికరితదశనావళీదంశనపునరుక్తరక్తిమాధరైరయుతే

నరాజ్ఞాంశిరోభిఃకల్పాంతరుద్రబన్ధు(౧)స్సురసింధుసూ

నురయంవసుంధరాం బన్ధురయాంచకార ॥వ. అ॥ప॥ స

ద్యాస్సు తెనజనితైర్నవదేవవర్గైః స్సాంద్రే స్వధా

ను క్తరక్తిమాద్విగుణిత శోణిమా అధరోయేషాంతైః రాజ్ఞాం ఆయు తేన అయుతసంఖ్యాకైశ్శిరోభిః కల్పాంతరుద్రస్య ప్రళయకాలరుద్ర స్య బంధుః జ్ఞాతిః ॥ని॥ సగోత్రబాంధవజ్ఞాతి బంధుస్వస్వజనాస్సమా ఇత్యమరః అయంసురసింధు సూనుర్భీష్మః వసుంధరాంభూమింబంధు రయాంచకార నమ్రీచకార ॥ని॥బంధూరోబంధురోరమ్యే నమ్రేపిహం సేతుబంధురఇతివిశ్వః +బంధురశబ్దాత్తత్కరోతి తదాచష్టఇతిణ్యంతా ల్లిట్ కాస్ప్రత్యయాదిత్యామ్ ఆమఇతిలెలుక్ కృఞ్చానుప్రయుజ్యత ఇ తి లిడంతకరోత్యనుప్రయోగః ॥ ర. అ ॥—॥ నద్యాఇతి ॥ నద్యాస్సు

(౧) జ్ఞాతిసోదరబంధ్వాదిశబ్దాస్సాధర్మ్యవాచకాఇత్యాచార్య దం డివచనాద్బంధుశబ్దస్య సాదృశ్యవాచకత్వమ్ ॥

హుత్యనిర్మితైః నవానాం దేవానాం దేవభూయంగతానామితియావ
త్- వర్గైర్బృందైస్సప్తస్థితే స్వీయే ధామ్ని నివాసే స్వర్గే సాంద్రే
నిబిడె సతి సంకుచితాస్వల్పీభూతా స్థితిః ఆవాసః యేషాం తేషాం స్వర్గౌ
కసాం దేవానాం సా ప్రసిద్ధా కూలంకషా అనివార్యా కుశికనందనస్య
విశ్వామిత్రస్య కోపముద్రా త్రిశంకుస్వర్గసృష్టిరూపకోపచిహ్నం
స్వయం ఆత్మభిరేవ కామ్యా అభిలషణీయా అజని అభూత్ అత్ర దేవా
నాం స్వర్గస్థితిసంకోచాసంబంధేపి ఏవం త్రిశంకుస్వర్గకామనా
ఽసంబన్ధేపిచ సంబన్ధోక్తిరూప మతిశయోక్తిద్వయమంగాంగి
భావేన సంకీర్ణమ్ ॥ ౪౩ ॥ — ॥ భీష్మస్యేతి ॥ పితుశ్శంతనో
ర్మూర్ధే సత్యవతీలాభరూపసంతోషాయ కన్యాజనస్య పాణిపీడాం వి
వాహం త్యక్తవతః విసృష్టవతోపి తస్య భీష్మస్య సురాణాం సంఘాత్,

మ్ని సతి సంకుచితస్థితీనామ్ । స్వర్గౌకసామజనిసా
స్వయమేవ కామ్యా కూలంకషా కుశికనన్దనకోప ము
ద్రా ॥ ౪౩ ॥ ప ॥ భీష్మస్య కన్యాజన పాణిపీడాం పి
తుర్మూర్ధే త్యక్తవతోపి తస్య । సంఘాత్సురాణాంస

తేన భీష్మేణ జనితైః నవానాం నూత్నానాం దేవానాం వర్గే స్వధా
మ్ని స్వావాసే సాంద్రే సతి నిరంతరే సతి। నిఘనం నిరంతరం సాంద్రమిత్య
మరః సంకుచితా స్థితిర్యేషాం తేషాం స్వర్గౌకసాం దేవానాం కూలం
కషా +సర్వకూలాభ్రకరీషేషు కషః ఇతి ఖచ్ అరుర్ద్విషదితి ముమ్ అస్య
మింద్రం కరిష్యామి లోకో వాస్యాదనింద్రక ఇత్యుక్త్వా మూలఘాతినీ
సా ప్రసిద్ధా కుశికనందనస్య విశ్వామిత్రస్య కోపముద్రా స్వయమేవ
కామ్యా స్పృహణీయా అజని జనీ ప్రాదుర్భావె లుఙ్ దీపజనేతి చిణ్
చిణోలుగితి తశబ్దస్య లుక్ ॥ ౪౩ ॥—॥ భీష్మస్యేతి ॥ పితుః శంతనో
ర్మూర్ధే కన్యాజనస్య పాణిపీడాం వివాహం త్యక్తవతోపి తస్య భీష్మ
స్య సురాణాం సంఘాత్ పుష్పవర్షే సతి సంతానానాం సంతాన

పుష్ప ఏవ వర్షే సతి సంతానానామపత్యానాం సంతానాఖ్య సురవృక్షపు
ష్పాణాం లాభః అజనీతియత్ తదేతద్భార్యాభావేపి సంతానలాభః
విశేష్యాపేక్షనపుంసకత్వ నిర్దేశః విచిత్రమ్ ॥ని॥ సంతానస్సంచయే
గోత్రేస్యాదపత్యేసురద్రుమ ఇత్యమరశేషః; అత్ర సంతానకారణదా
ర పరిగ్రహాభావేపి తల్లాభవర్ణనాచ్ఛ్లేష ప్రతిభోత్థాపితోవిభావనా
లఙ్కారః ॥ ౪౨ ॥—ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణాసౌభీష్మః ఏకంది
నం యావద్దినసమిత్యర్థః అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా - సమీకంయు
ద్ధం విధాయపద్మబంధౌసూర్యేపశ్చాద్భవం పాశ్చాత్యంభూధరం అ
స్తశైలం ఉపెయుషి ప్రాప్తవతి అస్తంగతేసతీతియావత్ ప్రత్యర్థినాం
శత్రూణాం బలస్యసామర్థ్యస్యాపహారంనాశమివచాపశిఖరాద్ధను
ష్కోటితః అవరోపితాస్రంసితాజ్యాగుణః యేనతథోక్తస్సన్ స్వస్య
ఆత్మనః బలస్యసైన్యస్య అపహారంశిబిరప్రవేశనమపిచకార ॥ ని ॥ బ
లంశక్తిర్బలంసైన్యమితియాదవః అత్రశత్రూణాం భీష్మస్యచ బలాప

తిపుష్ప ఏవవర్షే సంతానలాభోజనితద్విచిత్రమ్ ॥ ౪౨॥వ
ఇత్థంవిధాయదినమేకమసౌసమీకంపాశ్చాత్య భూధర
ముపెయుషిపద్మబన్ధౌ । ప్రత్యర్థినామివచకారబలా

వృక్షకుసుమానాం పుష్పమూలేషు బహులమితివికారావయవప్రత్య
యస్య లుక్ లాభః ప్రాప్తిః సంతానస్య అపత్యస్య ॥ ని ॥ సంతాన
స్సంతతౌ గోత్రే స్యాదపత్యేసురద్రుమే ఇతివిశ్వః లాభః అజనీతియత్
+ జనీ ప్రాదుర్భావేలుఙ్ తద్విచిత్రం ఆశ్చర్యంవివాహాభావేప్యప
త్యజనన మాశ్చర్యమితిభావః ॥ ౪౨ ॥ — ఇత్థమితి ॥ ఇత్థం అసౌభీ
ష్మః ఏకందినం అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా సమీకం యుద్ధంవిధాయ
పద్మబంధౌసూర్యేపాశ్చాత్యభూధరం అస్తాచలం ఉపెయుషిసతి అవ
రోపితాజ్యా శింజనీయేన తథాభూతస్సన్ ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం
బలాపహారమివ సామర్థ్యహరణమివ స్వస్యాపిబలాపహారం సైన్యని

హారేణ శ్లేషభిత్తికాల్పబ్ధేక్యనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా భేదః ॥౪౫॥——॥ఇతీతి॥ఇత్యుక్తప్రకారేణనవదినానినవనవానిదినేదినేప్ర ఖినవానిభుజయోర్విలసితాని యుద్ధక్రీడాః ప్రకాశ్యప్రకటీకృత్య దశ మెఅహ్నిదినేభగవతివివస్వతి సూర్యేవియదాకాశం నిజేధ్వజేచిహ్న స్య తాళస్యప్రమాణం చిహ్నమాత్రం ప్రమాణేమాత్రచ్ ఆరోహతి సతి సమరమేవవర్షాసమయః తస్మిన్ శిఖండినామయూరేణ తద్వ దుల్లాసభాజేత్యర్థః - గాండీవధన్వనార్జునేనపురస్కృతం శిఖండినం ద్రుపదపుత్రం దృష్ట్వాఅయంశిఖండీపూర్వం జన్మకాలే స్త్రీస్త్రీప్రూ

పహారంస్వస్యాపిచాపశిఖరాదవరోపితజ్యః ॥ ౪౫॥౫॥

ఇతినవదినానినవనవానిభుజవిలసితానిప్రకాశ్య దశమే

హ్నిపునరసౌనిజధ్వజచిహ్నమాత్రం వియదారోహ

తిభగవతివివస్వతిసమరవర్షాసమయశిఖండినాగాండీ

వధన్వనాపురస్కృతంశిఖండినమభివీక్ష్యస్త్రీపూర్వో

వర్తనం ।౫। స్థాల్యసామర్థ్యసైన్యేషుబలంనాకాకసీరిణోరిత్యమరః + చకారధుకృఞ్కరణేలిట్ ॥౪౫॥—— ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం నవదినానినవ సంఖ్యాకదినాని అత్యంతసంయోగె ద్వితీయానవనవాని నూతనప్రకా రాణి ప్రకారెగుణవచనేస్యేతి ద్విత్వం భుజవిలసితాని ప్రకాశ్యదశ మెహ్నిపునః అసాభీష్మః భగవతివివస్వతి సూర్యేనిజచిహ్నమాత్రం తాళమాత్రం వియదాకాశం ఆరోహతిసతి సమరఏవ వర్షాసమయః ప్రావృట్కాలః తస్మిన్ శిఖావినా మయూరేణనర్తన శీలేనేతియా వత్ గాండీవధన్వనా అర్జునేనపురస్కృతం శిఖండినంఅయం శిఖండీ స్త్రీపూర్వః పూర్వజన్మని స్త్రీభూతః అమునాసహనయోద్ధవ్యం ఇతిని శిత్యహస్తతలెననిరస్తః క్షిప్తః ధనుర్లస్తకః యేనతథాభూతః।౫।లస్త కస్తు ధనుర్మధ్యమిత్యమరః శాంతనవః భీష్మః ప్రథమంఆదౌస్వ స్యదూరాపసరణేన।౫।ఆత్మనిస్వమిత్యనుశాసనాన్నపుంసకత్వంపిన

ర్వః (౧) అమునా స్త్రీపూర్వేణ శిఖండినాసహనయోద్ధవ్యం యుద్ధం నకర్తవ్యం ఇత్యాలోచ్యేతిశేషః నిషిధ్య తేనసహయుద్ధంవిషయే హ స్తతలేననిరస్తః త్యక్తః ధనుషః ల స్తకః మధ్యంయేనతథోక్తః ॥ని॥ ల స్తకస్తుధనుర్మధ్యమిత్యమరః. విశిష్టవాచకానాంసతివిశేషణవిశేష్య మాత్ర పరత్వాన్నధనుశ్శబ్దవైయర్థ్యం ప్రథమమాదౌసంహితబాణా కర్షణసమయఇతియావత్ స్వస్య శింజిన్యాః ఆత్మనఃదూరమపసర ణస్య ఆకర్ణాంతమపసర్పణస్య కరణేన హేతునాకుపితయేవేత్యు

యమమునాసహనయోద్ధవ్యమితి నిషిధ్యహస్తతలనిర

స్తధనుర్లస్తకఃప్రథమంస్వదూరాపసరణ(కరణ)కుపి

తయేవశింజన్యాపశ్చాదతిదూరనిష్కాసితైర్విజయ వి

యేవక్రుద్ధయేవ శింజిన్యామార్వ్యాపశ్చాద్దూరనిష్కాసితైః విజయ విహాసైరర్జునబాణైః ఆదినసావసానమాసాయం అవదారితకళేబరత యా విదారితశరీరతయాశాంతం మనోయస్యసః స్వాంతేమనసినిహి తః రమాకాంతః నారాయణోయేనతాదృశః స్వాంతరితి పాఠేపి త

---

(౧) పూర్వంస్త్రీభూత్వాపునఃపురుషోజాతఇతి స్త్రీపూర్వత్వం। పురాకిలద్రుపదపుత్రికాయాం శిఖండిన్యాం కుతశ్చిదుపప్లవాతానే కళేబరత్యాగం కర్తుకామాయాం తదాదైవాత్కస్మాచ్చిద్దయాళోః కుబేరానుచరాత్తాదాత్వికాత్యాహిత నివారణపర్యంతం తదీయం పుం స్త్వమవాప్యస్వీయమంగనాత్వంతస్యవినిమయేన వితీర్యస్వావాసం గ త్వాభయనివారణంకృతవత్యాంసత్యాంతస్మిన్నవసరేజ్ఞాతవృత్తాంతేనయ క్షాధిపేనతదవసానపర్యన్తమంగనాత్వమేవానుభవేతి దత్తశాపేత స్మిన్ తదాఅనయానిష్కళంపుంస్త్వమవాప్తమితిస్త్రీపూర్వకత్వం॥త దుక్తంబాలభారతే । శిఖండినంత్వేకమహంనహన్యాంభూత్వా పురా స్త్రీసజగామపుంస్త్వమ్ । నెక్షేగణాగ్రేనదయోధయామిస్త్రీపూర్వ మేషాఖలుమత్ప్రతిజ్ఞాఇతి ॥

తేపరిక్షాశింజిన్యా గాండీవగుణేన పశ్చాదనంతరం అతిమాత్రం నిష్కా
సితైర్నిస్సారితైర్విజయస్యార్జునస్య విపాఠైర్బాణవిశేషైరాదివసా
వసానం సాయంకాలపర్యంతంవిదారితం కళేబరంశరీరం యస్యతస్య
భావస్తత్తాతయానితాంతం తాంతః గ్లానిం ప్రాప్తః శాంతంపాపిష్ఠం
సాతః విరతంమనః యస్యతథోక్తః అతఏవాసాశాంతనవోభీష్మఃస్వాం
తేమనసినిహితః ధ్యాతః రమాకాంతః విష్ణుమూర్తిర్యేనతథోక్తస్స్వ
సుభటలోకస్య మహావీరజనస్య సముచితాం శయ్యాంశరమయీంక్రి
మాత్ శనైః అధిశిశ్యేశేతేస్మ ॥ ౪౬ ॥—॥ పార్థేనేతి ॥ పార్థేన
అర్జునేన క్షితౌభూమౌ వినిఖాతాః పుంఖాః బాణమూలభాగాః యే
షాం తేషాం- శైషికఃకప్ బాణానాముపరిశయానః వ్రణబిలేభ్యఃబాణ
క్షతరన్ధ్రేభ్యః వాంతాః నిస్సరంతః రక్తబిందవః యస్యతథోక్తః పి
తామహః భీష్మః ధారాణాముపరిశక్రగోపాన్నామరక్తకీటాన్ (ఆం
ధ్రేపట్టుపులుగు) వర్షతీతివర్షీఘనః మేఘఇవబభ్రాజఉపమాలంకారః

పాఠైరాదివసావసానం విదారితకళేబరతయా నితాం
తతాన్తశ్శాన్తమనాశ్శాంతనవస్స్వాన్తనిహితరమాకాం
తస్సుభటలోకసముచితాంశరశయ్యాంక్రమాదధిశిశ్యే॥౪౬
॥ప॥పార్థేనక్షితివినిఖాతపుంఖకానాం బాణానాము
పరిపితామహశ్శయానః । బభ్రాజవ్రణబిలవాంతరక్త

తైవనారాయణం స్మరన్సర్వసుభటలోకస్యవీరజనస్యసముచితాంయో
గ్యాం శరశయ్యాం బాణశయనే అధిశీఙ్ స్థాసాం కర్మేత్యాధారస్య
కర్మత్వం క్రమాత్ అధిశిశ్యేశీఙ్ స్వప్నేలిట్ ॥ ౪౬ ॥— పార్థే
నేతి ॥ పార్థేన అర్జునేన క్షితౌవినిఖాతాః పుంఖామూలభాగాయే
షాం తేషాంశేషాద్విభాషేతికప్ బాణానాం ఉపరిశయానః పితామ
హః భీష్మః వ్రణబిలేభ్యోవాంతారక్తబిందవోయస్య తాదృశః అతఏవ
ధారాణాం ఉపరిశక్రగోపవర్షీ ఇంద్రగోపవర్షీఘనఇవమేఘఇవ

ప్రహర్షిణీవృత్తమ్ ॥ మ్నౌజ్రౌగ(స్త్రి)దశయతిః ప్రహర్షణీయం ॥౪౭॥—సంవీక్ష్యేతి ॥ తత్రయుద్ధభువిశరేషు శయితంతమిమంభీష్మం సంవీక్ష్యసంక్రమాద్దేహాత్ దేహాంతరప్రాప్తేః భవతీతిసాంక్రామికం గుణంప్రతిపద్యమానః ప్రాప్నువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షాస్వయమపి ఉపాత్తాస్వీకృతాకరోష్ణః భుజప్రతాపస్య కిరణానాఞ్చయస్యచశాంతిః ఉపరతిః యేనతథోక్తః భాస్వాన్ సూర్యఃపాశ్చాత్యసాగరస్యపశ్చిమాబ్ధేశ్శరేషుబాణేషు జలేషుచ శయాళుశ్శయానఃఆసీత్ ॥ ని ॥ శరోదర్భాంతరేబాణేశరందధ్నిజలేపిచేతివిశ్వః ॥ ౪౮ ॥—జగతీతి ॥ జగతి వినుతాసంస్తుతాకీర్తిర్యస్యతథోక్తైకబళితఃనాశితః రిపూణాంవర్గః

బిందుధారాణాంఘనఇవశక్ర(కో)గో)పవర్షీ॥౪౭

ప॥సంవీక్ష్యతత్రశయితం తమిమంశరేషు సాంక్రామి
కంగుణమివప్రతిపద్యమానః । భాస్వానపిస్వయము
పాత్తకరోష్ణశాంతిః పాశ్చాత్యసాగరశరేషు శయాళు
రాసీత్ ॥ ౪౮॥ ప ॥ జగతివినుతకీర్తౌజామదగ్న్య
స్యశిష్యైకబళితరిపువర్గే కాలధర్మంయియాసౌ॥

బభ్రాజే + ఏజృభ్రేజృభ్రాజృదీప్తౌ లిట్ ॥౪౭॥—॥ సంవీక్ష్యేతి॥తత్ర శరేషు బాణేషుశయితం తమిమంభీష్మం సంవీక్ష్యసాంక్రామికం నేత్రరోగాదివత్సం క్రమప్రాప్తం గుణంప్రతిపద్యమానఇవభాస్వానపి సూర్యోపిస్వయం ఉపాత్తాకరాణాం కిరణానాం ఉష్ణశాంతిరుష్ణశమనం యేనతాదృశస్సన్ పాశ్చాత్యస్య పశ్చిమస్య+దక్షిణాపశ్చాత్పురస స్త్యగితిత్యక్ కితిచేత్యాదివృద్ధిః సాగరస్య సముద్రస్య శరేషు ఉదకేషు।ని।శరంనీరేశరః కాండెఇతివిశ్వః శయాళుఃఆసీత్ అస్తంగతఇత్యర్థః + అసభువిలజ్ ॥ ౪౮ ॥—॥ జగతీతి ॥ జగతివినుతకీర్తౌ స్తుతయశసికబళిత రిపువర్గే నాశితశత్రుసంఘె జామదగ్న్యస్య పరశురామ

సంఘః యేనతథోక్తే జామదగ్న్యస్య పరశురామస్య శిష్యే భీష్మే కాలధ
ర్మం పంచత్వంయాతుం ప్రాప్తుమిచ్ఛా యియాసా సతి (౧) ప్రస
న్నే ఇతి పాఠాంతరం- బహూనాం సురాణాం దేవభూయం గతానాం
భటానామేవ వరాణాంపతీనాం లాభాత్ప్రాప్తేర్హేతోః బద్ధః కా
మోత్సవః సమ్భోగః యాసాంతాసాం స్వర్వధూనామప్సరసాం శ్వశు
రస్య భర్తృపితుర్మరణేన యద్దుఃఖం తత్ బభూవ అత్రాప్సరసాం
తాదృశదుఃఖాసంబన్ధేపి సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః - మానినీవృత్తమ్ ॥
౪౯ ॥–॥ పతితఇతి ॥ వాహిన్యాః గంగాయాః సేనాయాశ్చ సుతే
భీష్మే యుధియుద్ధభువిపతితే సతి ద్వివిధా కౌరవీయా పాండవీయాపివా
హినీ సేనా - పతంతిగళంతి అశ్రూణిబాష్పాః యస్యాస్తథోక్తాసతీప్ర

బహుసురవరలాభాద్బద్ధకామోత్సవానాంశ్వశురమర
ణదుఃఖంస్వర్వధూనాంబభూవ ॥ ౪౯ ॥వ॥ పతితే
యుధివాహినీసుతే పతదశ్రుద్వివిధాపివాహినీ । ప్ర

స్య శిష్యే ఛాత్రే భీష్మే కాలధర్మం/ని/స్యాత్పంచతా కాలధర్మ ఇత్యమ
రః యియాసా యాతుమిచ్ఛా ఇచ్ఛామరణత్వాదితిభావః బహూనాంసు
రరూపాణాం వరాణాం శ్రేష్ఠానాంలాభాత్ బద్ధః కామోత్సవో యా
సాంతాసాం స్వర్వధూనామప్సరసాం శ్వశురస్య పత్యుర్త్పాదకస్య మ
రణేన యద్దుఃఖం తత్ ॥ని॥ పతిపత్న్యోః ప్రసూర్శ్వశ్రూః శ్వశురస్తు
పితాతయోరిత్యమరః + బభూవ భూసత్తాయాంలిట్ ॥ ౪౯ ॥ —
పతితఇతి ॥ యుధివాహినీసుతే భీష్మేపతితే సతి ద్వివిధాపివాహినీ నదీ
సేనాచ పతదశ్రుగళద్బాష్పాసతీ ప్రథమానదీ ఉచ్ఛ్రితం పరికో
పం సంతాపం యయౌ తతః పరా సేనాపటవేశ్మాని పటగృహాణి య

---

(౧) తస్య స్వచ్ఛంద కాలధర్మత్వేన ఉత్తరాయణరూపయోగ్య
కాలనిరీక్షణతత్పరతయా స్థితత్వాత్ యియాసావిత్యుక్తమితిబోధ్యమ్

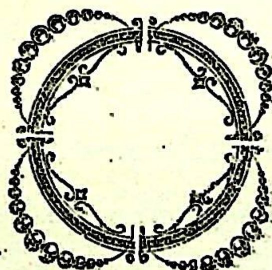
థమమాఘో ఉచ్ఛ్రితంమహాంతం పరితాపం యయా ప్రాప॥తతః ప
రఃపటవేశ్మానిమాప్యాణియయా వైతాళీయమ్ ॥ ౫౦॥............

ఇతి శ్రీసదాశివ పదారవిందవందనకందళితానంద సాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్యకృతౌచమ్పూభా
రతవ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే నవమస్తబకః

థమంపరితాపముచ్ఛ్రితంపటవేశ్మానియయాతతఃపరమ్॥
ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌచమ్పూభారతేనవమస్తబకః

యా + యా ప్రాపణ్ణలిట్ ॥ ౫౦ ॥..............................

ఇత్యంబాళరామసూరివిరచితాయాంచమ్పూభారతా
జ్జీవిన్యాం నవమస్తబకః

శ్రీరస్తు

అథదశమస్తబకప్రారమ్భః

అపరఇతి ॥ అపరేహనిపరస్మిన్ దినేకౌరవఃదుర్యోధనః కుమ్భయోనిం ద్రోణంచమూనాం అధిపస్యభావః అధిపత్వం తస్మిన్ పరికల్ప్యతమధిపంకృత్వేతియావత్ భీష్మస్య పాతాత్ రుదితేనఉచ్ఛ్వానే స్థూలీభూతేదృశౌ నేత్రేయేషాంతేషాం నరాధిపానాం స్వపక్షస్థానాం పురతః అగ్రేనిజగాదఉక్తవాన్ తమితిశేషః ద్రోణంప్రతీత్యర్థః ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౧ ॥—॥ కుమ్భేతి ॥ కుమ్భేఘటేఉత్పత్త్యా జన్మనాప్రసిద్ధః మునివృషభః మునిశ్రేష్ఠః అగస్త్యః వింధ్యఇతి సంజ్ఞాయుతంక్ష్మాధరం శైలమివ లోకేతాదృశీవిధాప్రకారః కుమ్భోత్పత్తిరూపః యస్యతథోక్తః త్వమపి నిజమహసాస్వతేజసేతిపూర్వత్రాపియోజ్యం - యుధిభూభృతః శైలాన్ శత్రురాజాంశ్చ స్తమ్భయిత్వా ॥౨॥

అపరేహనికౌరవశ్చమూనా మధిపత్వేపరికల్ప్య
కుంభయోనిమ్ । పురతోనిజగాదభీష్మపాతాదుదితో
చ్ఛూనదృశాంనరాధిపానామ్ ॥ ౧ ॥ ప॥ కుమ్భోత్ప
త్త్యాప్రసిద్ధోమునివృషభఇవ క్ష్మాధరంవింధ్యసంజ్ఞంలో

అపరఇతి ॥ అపరేఅహనిపరదినేకౌరవఃదుర్యోధనః చమూనాంసేనానాం అధిపత్వేస్వామిత్వే కుంభయోనింద్రోణం పరికల్ప్య భీష్మస్యపాతాత్ రుదితేన ఉచ్ఛూనాః వివృద్ధాః దృశోయేషాంతేషాం+ఉత్పూర్వాత్ శ్వయతేః క్తఃశ్వీదితోనిష్ఠాయామితీణ్ని షేధః ఓదితశ్చేతి నిష్ఠానత్వం యజాదిత్వాత్సంప్రసారణం హలశ్చేతి దీర్ఘః నరాధిపానాం పురతః నిజగాద+ గదవ్యక్తాయాంవాచిలిట్ ॥ ౧ ॥—కుమ్భోత్పత్త్యేతి ॥ కుమ్భోత్పత్త్యా కుమ్భజననేన ప్రసిద్ధః మునివృషభః అ

భూభృన్న రేంద్రశైలేభే క్షితివిశ్వః- జీవగ్రాహం గృహీత్వాజీవంతం గృహీత్వేత్యర్థః ధర్మసూనోరేవార్థాదత్రాపి కర్మత్వం ॥+॥. సమూలాకృతజీవేషుహన్కృఇఞ్గ్రహ ఇతిణముల్ - కషాదిత్వాదనుప్రయోగః అతఏవ లజ్జయాపినమితవదనం కించపద్భ్యామేవ ప్రచారం గమనంవిదధతంకుర్వంతంపాదచారిణమితియావత్ ధర్మసూనుం ధర్మరాజంమేమహ్యం లీలయాఅధునా అర్పయఇతి జగాదేతి పూర్వేణాన్వయః (౧) ఉపమాలఙ్కారః- స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥౨॥ —ఉదితమి.

కెతాదృగ్విధస్త్వం యుధినిజమహసాభూభృతస్తమ్భ
యిత్వా। జీవగ్రాహం గృహీత్వావినమితవదనం లజ్జ
యాధర్మసూనుం పద్భ్యామేవప్రచారం విదధత
మధునాలీలయామేర్పయేతి ॥ ౨ ॥ ఉదితం తదిదంనిశ

గస్త్యః వింధ్యసంజ్ఞం వింధ్యాభిధంక్ష్మాధరమివపర్వతమివలోకె తాదృగ్విధః సమ్భోత్పన్నః త్వం యుధియుద్ధెనిజమహసా ఆత్మతెజసాభూభృతః రాజ్ఞః స్తంభయిత్వా లజ్జయాత్రపయా వినమితవదనంపద్భ్యామేవ అంఘ్రిభ్యామేవ ప్రచారంసంచారం విదధతం ధర్మసూనుం యుధిష్ఠిరం లీలయాజీవగ్రాహం గృహీత్వాజీవంతంగృహీత్వా+సమూలాకృతజీవేషుహన్ కృఇఞ్గ్రహ ఇతిణముల్ కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగ ఇతి గృహ్ణాతెరనుప్రయోగఃఅధునా మేఅర్పయ+బుగతాన్యంతాల్లోట్ అర్తిహ్రీవ్లీరిక్నూయీక్ష్మాయ్యాతాంపుగ్ణౌ ఇతిపుక్ ఇతినిజగాదేతిపూర్వేణాన్వయః॥౨॥

---

(౧) యుధిధర్మసుతం హఠాద్గృహీతం భవతాద్యూతవిధావిజిత్య భూయః। అటవీగృహమేధినం విధాస్యామ్యనుజైస్సార్ధమతీవదుఃఖదీనైః ఇత్యుక్త్వాశ్వేద్భీష్మపాతానంతరం జయెసందిహానస్సుయోధనఃతదాపీవమకరణాత్స్వబుద్ధిమాంద్యం విగర్హ్య అద్యవాపునర్ద్యూతెతం విజిత్య యావజ్జీవం వనవాసం కారయితుకామ ఏవమాచకాంక్షె ఇత్యాశయః ॥

తి ॥ గుహేనస్కన్దేన సన్నిభః తుల్యః విక్రమః యస్యసః ఉచితజ్ఞః అతఏవసఏషః గురుఃద్రోణో౽పి తదానీంగోష్ఠ్యాం సభాయాంతదిదందుర్యోధనోక్తం ఉదితంవాక్యం నిశమ్య కరంకించిదున్నమయ్యఉద్ధృత్య కురూద్వహం, దుర్యోధనం ప్రతిబభాషే - ఔపచ్ఛన్దసికమ్ ॥౩॥—॥ కర్తుమితి ॥ హేనృపదుర్యోధన ధర్మాత్మజే ధర్మరాజే ధరాధినాథైః రాజభిః విరాటాదిభిః పరివృతేసత్యపి శౌరిణాకృష్ణేన ప్రణున్నానాం చోదితానాం హయానామర్జునరథ్యానాం హేషితశబ్దేనమిశ్రః ఖ్మిళితః (౧) నరస్యార్జునస్య,శరాసఘోషః గాండీవగుణటంకారః నశ్రూయతేయది- అస్మాభిరితి శేషః తదా తేతవసంబంధిఅఖిలం కాంక్షితం ఉక్తరీత్యా తత్సమర్పణరూపం కర్తుంశక్యంహిః ఖ్మ.

మ్యగోష్ఠ్యాముచితజ్ఞః కరమున్నమయ్యకించిత్ । గుహసన్నిభవిక్రమ స్తదానీం గురురేషో౽పి కురూద్వహంబభాషే ॥ ౩ ॥ కర్తుంహిశక్యమఖిలంనృప కాంక్షితంతేధర్మాత్మజేపరివృతే౽పిధరాధినాథైః । శౌరిప్రణున్నహయహేషితశబ్దమిశ్రో నశ్రూయతేయదినర

ఉచితజ్ఞఇతి ॥ గోష్ఠ్యాంసభాయాం ఉదితం ఉక్తం తదిదంవచనం నిశమ్య ఉచితజ్ఞః గుహేనషణ్ముఖేన ॥ని॥ సేనానీరగ్నిభూర్గుహః ఇత్యమరః సన్నిభః విక్రమోయస్యసఏష గురురపిద్రోణో౽పి తదానీం కించిత్ కరమున్నమయ్య కురూద్వహం దుర్యోధనం బభాషే + భాషవ్యక్తాయాంవాచిలిట్ ॥ ౩ ॥—॥ కర్తుమితి ॥ హేనృప దుర్యోధన శౌరిణాకృష్ణేన ప్రణున్నానాం ప్రేరితానాం హయానామశ్వానాం హేషితశబ్దేన ధ్వనినామిశ్రః నరస్య అర్జునస్య శరాసఘోషః ధనుర్ధ్వనిః నశ్రూయతేయది అస్మాభిరితి శేషః + శ్రుశ్రవణేకర్మణిలట్ సార్వధాతుకే యగితియక్ అకృత్సార్వధాతుకయోరితిదీర్ఘః భ

(౧) హేషితమితిశబ్దః హేషితసంజ్ఞకశ్శబ్దఇత్యర్థః॥

ల్వ్థరేసార్జునస్య తస్య గ్రహణం దేవానామప్యశక్యమితిభావః ॥ ౪ ॥
సర్వేతి ॥ సర్వాసాంఅస్త్రవిద్యానాం సహవాసేన యత్సాఖ్యం తస్యసంకేతభూమిః పరినిర్దిష్టస్థానం- తస్యాపీత్యపి నాకిముతాన్యస్యే త్యర్జునశౌర్యోత్కర్షాధ్వన్యతె- తస్యద్రోణస్య సంబంధినీంతాం వాచం సార్జునస్యధర్మరాజస్య గ్రహణమశక్యమిత్యాత్మికాంప్రతి పరిషద్గతానాం సభాస్థితానాం నృపాణాంశిరసః తిర్యక్ప్రచారః శ్లాఘాకమ్పః ప్రత్యుద్యయా - ఉచితమేవోత్తరం దత్తమితి శ్లాఘయామాసుస్సర్వేసభ్యాఇతిభావః ॥ ౫ ॥—॥ అథేతి ॥ అథద్రుపదజః దృష్టద్యుమ్నః ద్రోణశ్చతౌఉభౌపాండవకౌరవసేనాపతీ- బద్ధః ఆయతః విస్తీర్ణశ్చసమ్యగుత్సాహః యుద్ధోద్యమః యాభ్యాంతథోక్తౌ సంతౌ అతఏవరథైరశ్వైర్గజైశ్చ సంవృతౌ సంతౌయుద్ధాయయుద్ధం కర్తుం- తుమున్నర్థేసంప్రదానం- నిరగచ్ఛతాం నిర్గతవంతౌ ॥

స్య శరాసఘోషః ॥ ౪ ॥ సర్వాస్త్రవిద్యాసహవా
ససౌఖ్యసంకేతభూమేరపితస్యవాచమ్ । ప్రత్యుద్య
యౌతాంపరిషద్గతానాం తిర్యక్ప్రచారశ్శిరసాన్నృపా
ణామ్ ॥ ౫ ॥ ప ॥ అథద్రుపదజద్రోణౌరథాశ్వగజ
సంవృతౌ । బద్ధాయతసముత్సాహౌ యుద్ధాయనిరగ

మూర్తాత్మజే యుధిష్ఠిరే ధరాధినాథైః రాజభిః పరివృతేసత్యపి అఖిలంకృత్స్నం తెకాంక్షితం కర్తుంశక్యం హి అన్యథానశక్యమితిభావః ॥౪॥—సర్వాస్త్రేతి ॥ సర్వాసాం అస్త్రవిద్యానాం సహవాసస్య సహస్థితెర్యత్సౌఖ్యం తస్యసంకేతభూమేరపి తస్యద్రోణస్యతాం వాచం పరిషద్గతానాం సభాస్థానాం నృపాణాం శిరసాంతిర్యక్ప్రచారః అనుమోదనేన తిర్యక్సంచారః ప్రత్యుద్యయౌ + యాప్రాపణాలిట్ ॥౫॥—అథేతి ॥ అథానంతరం రథద్విపహయైస ఆవృతౌబద్ధః ఆయతస్సముత్సాహోయాభ్యాంతౌ ద్రుపదజద్రోణౌ దృష్టద్యుమ్నద్రోణౌ

తా ॥ ౬ ॥—నామేతి ॥ అపి కించ తావుభౌ పాండవకౌరవీయౌ రా జ్ఞాంవర్గౌ సంఘౌ క్ష్వేళితేన సింహనాదేన సహితౌ సక్ష్వేళితౌ బిరు దైశ్ఛత్రచామరాది రాజ్యచిహ్నైః సహితౌ సబిరుదౌ మహతాఅట్ట హాసేన ఉద్ధతహాసేన సహితౌ సమహాట్టహాసౌ ఆస్ఫాలితౌ సశబ్దం హస్తస్పృష్టౌ అంసశిఖరౌ భుజశిరోగ్రౌ తాభ్యాంసహితౌ సాస్ఫాలి తాం సశిఖరౌ వల్గనేన లంఘనగమనేన సహితౌ సహవల్గనౌచసు తౌ నామాక్షరాంకితైః భీష్మేతి వర్ణచిహ్నితైః నదీసుతస్య భీష్మస్య బాణైః పూర్ణేరంగే యుద్ధభువిఅవతేరతుఃప్రవివిశతుః॥౭॥—అక్షౌ హిణీరితి॥ ఏకత్రఏకస్మిన్ దేశఏవగాఢం నిబిడంయథాతథామిళితాః అవనివల్లభయోర్ధర్మరాజదుర్యోధనయోః సంబంధినీనాంవాహినీ నాం సేనానామక్షౌహిణీరక్షౌహిణీసంఖ్యబృందాని,సుతరాంఅసోఢ్వా

చ్ఛతామ్ ॥ ౬ ॥ ప ॥ నామాక్షరాంకితనదీసుతబాణ (పూ)(కీ)ర్ణేరంగేవతెరతురుభావపి రాజవర్గౌ । స క్ష్వేళితౌ సబిరుదౌసమహాట్టహాసౌ సాస్ఫా(లనా)లి తా)ంసశిఖరౌసహవల్గనౌతౌ॥ ౭ ॥ అక్షౌహిణీరవనివ ల్లభవాహినీనామేకత్రగాఢమిళితాస్సుతరామసోఢ్వా।

యుద్ధాయనిరగచ్ఛతాం గత్మగత్యాలజ్ ॥ ౬ ॥— ॥ నామేతి ॥ నా మాక్షరైః అంకితైర్నదీసుతస్య భీష్మస్యబాణైః కీర్ణేరంగేయుద్ధరంగే సక్ష్వేళితౌ ససింహనాదౌ సబిరుదౌ సమహాట్టహాసౌ సాస్ఫాలనం అంసశిరోయయోస్తౌసహవల్గితౌ వోపసర్జనస్యేతివికల్పా త్సహస్య సాదేశాభావః తౌఉభౌ రాజవర్గావపి అవతేరతుః + త్యాప్లవనతర ణయోఃలిట్ త్రాఫలభజత్రపశ్చేత్యేత్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౭ ॥— అ క్షౌహిణీరితి ॥ ఏకత్రఏకస్మిన్స్థలేగాఢం దృఢంమిళితాః అవనివల్లభా నాం రాజ్ఞాం వాహినీనాం సేనానాం అక్షౌహిణీః సుతరాం అసో ఢ్వాఉపరిఊర్ధ్వాం సమిత్పతంతీ సాయుద్ధభూమిరివఅభ్రేఅకాశేసాం

అ భృతా ఏడుపరిసముత్పతంతీ సాయుద్ధభూమిరివస్థిలే త్యుత్పె క్షా
సాంద్రారజః పటలికాధూళిపటలం కరితురగాది పదఘట్టనజన్యం అ
భ్రఅకాశె అదృశ్యత - లోకైరితి శేషః ॥ ౮ ॥—భేరీతి ॥ భేరీరవె వి
జయదుందుభిధాంకారే గగనేవాహిని ఆకాశెవ్యాప్నువతిసతి - పూ
ర్వంకదాచిదప్య దృష్టాం అదృష్టపూర్వాం ద్రోణస్య చాపాచార్యస్య
బాహోర్లీలాం యుద్ధవిలాసం వీక్షితుం మనోరయేషాంతైః త్రిదశై
ర్దేవైః కిన్నరైర్యక్షైః సిద్ధైశ్చజంభభిదః ఇంద్రస్య అవకాశం మ
ధ్యేవిసృజ్య దివ్యాకాశే అభితః తస్థేస్థితం - తిష్ఠతేర్భావెలిట్ (౧)
॥౯॥—తతఇతి ॥ తతస్తేసర్వేపి నరేంద్రాః రాజానఏవ విషవైద్యా
ఇతి శ్లిష్టరూపకం ॥ ౧౦॥ నరేంద్రావిషవైద్యేపీతి వైజయంతీ వసుధా

సాయుద్ధ భూమి రుపరీవ సముత్పతంతీ సాంద్రా
రజఃపటలికాసమదృశ్యతాభ్రె ॥ ౮ ॥ భేరీరవె గగన
వాహినిబాహులీలాం ద్రోణస్యవీక్షితుమనోభిరదృష్ట
పూర్వామ్ ॥ మధ్యేవిసృజ్యది విజంభభిదోవకాశంత
స్థేభితస్త్రిదశకిన్నరయక్షసిద్ధైః ॥ ౯ ॥ ౪ ॥ తతస్తే
నరేంద్రాస్సర్వేపి వసుధాతలవినిహిత వామజానుభా

భ్రారజః పటలికాధూళితతిః సమదృశ్య త+దృశిర్ప్రేక్షణేకర్మణిల
జ్ ॥ ౮ ॥—॥ భేరీతి ॥ భేరీరవెదుందుభిఘోషె గగనవాహినిసతిఅ
దృష్టపూర్వాం పూర్వమదృష్టాం ద్రోణస్య బాహులీలాం దోర్విలా
సం వీక్షితుం మనోయెషాంతైః +తుంకామమనసొరపీతిమలోపః త్రి
దశ కిన్నరయక్షసిద్ధైః జంభభిదెఇంద్రాయమధ్యేఅవకాశం విసృజ్య
దివి ఆకాశెఅభితః ఉభయతః తస్థేస్థాగతినివృత్తౌభావెలిట్ ॥ ౯ ॥
తతఇతి ॥ తతః తెసర్వేపి నరెంద్రాః రాజానః విషవైద్యాశ్చనరేం

(౧) వాసవాగమనాత్పూర్వమేవ ఔత్సుక్యాద్యుద్ధవిలోకనాయ
నేగాదాగతైర్విబుధాదిభిర్విషయదఖిలంవ్యాప్తమభూదితిభావః ॥

యాః భూమేః తలేవినిహితః విక్షిప్తః వామజానుభాగః యైస్తథోక్తా స్సంతః ఏకత్రధనురాకర్షణ బాహ్వోర్యాన్యత్ర సర్పనర్తనాయేతి భావః- క్ష్వేళితంసింహనాదఏవమంత్రః సర్పవాగ్బంధన విద్యావిశేషః తముదీర్యప్రకటయ్య తూణీరః నిషంగఏవపేటకః సర్పబంధన పేటికా తస్మాత్ సముత్థాపితాః బహిర్నీతాః జీవాయాః గుణస్యాకర్షణేన జీవస్యాకర్షణేన అపహరణవిషయే సముపజాతా త్వరా యేషాంతాః ॥ని॥ జీవాజీవంతికామార్వోర్వ్యః జీవఃప్రాణినిగీష్పతా విత్యమరః - పరుషంనిష్ఠురణం యథాతథాభీషణేన భయంకరేణవిషేణదిగ్ధాః లిప్తాః పరుషేణభీషణేన విషేణదిగ్ధాః సంగతాః వినతాతనయేన గరుత్మతా సహనిబద్ధాస్పర్ధాకలహః యైస్తాః ఏకత్రవెగాదన్యత్ర నిసర్గాచ్చేతిభావః తక్షకః కర్మకారః ముఖంజనకః యెషాంతాః తన్నిర్మితాః తక్షకః నాగరాజః ముఖం యే

> గాః క్ష్వేళితమంత్రముదీర్యతూణీరపేటక సముత్థాపి
> తాఃజీవాపకర్షణసముపజాతత్వరాఃపరుషభీషణవి
> షదిగ్ధాఃవినతాతనయనిబద్ధస్పర్ధాభరాఃతక్షకముఖా
> న్బాణపన్నగాః నభోభువిచిరాయనర్తయంతః ప

ద్రాత్రిక్తకేరాజ్ఞివిషవైద్యేపి కథ్యతేఇతివిశ్వః వసుధాతలే నిహితాః వామాజానుభాగాయైస్తేక్ష్వేళితమేవ మంత్రం ఉదీర్యఉచ్చార్య తూణీరాఏవపెటాః మంజూషాః ॥ని॥ పిటకః పెటకః పెటామంజూషాధవిహంగికెత్యమరః॥ తెభ్యస్సముత్థాపితాః జీవాయాశ్శింజిన్యాః ఆకర్షణేన జీవస్య జీవితస్యాకర్షణేనచ సముపజాతాత్వరాయేషాంతాః పరుషేణభీషణేనచ విషేణదిగ్ధాః వినతాతనయేన గరుత్మతాబద్ధః స్పర్ధాభరః స్పర్ధాతిశయః యెషాంతాః ఏకత్రజాత్యా అన్యత్రవేగేనేతిభావః తక్షక స్తక్షకాఖ్యః ముఖంఆదిర్యేషాంతాః అన్యత్రతక్షకం ముఖంఅగ్రంయెషాంతాః బాణాఏవపన్నగాస్సర్పాస్తాః నభఏవ

షింతానితిచ ॥౯॥ తక్షకో నాగవర్ధక్యోరిత్యమరః ॥ ౧ ॥ ముఖంతు
ప్రథమేముఖ్యఇతి వైజయంతీ - బాణానేవపన్నగాన్ నభస్యాకాశప
థేభువిచిరాయనర్తయంతస్సంతః పరస్పరమన్యోన్యం పరిపంథినాం
శత్రూణాం ప్రాణమేవపవమానం వాయుం అపీప్యన్ పాయయంతి
స్మ - తైరితి శేషః బాణపన్నగైరిత్యర్థః- +పిబతేర్ణిజంతాల్లుఙిచఙి
లోపఃపిబతేరిచ్చాభ్యాసస్యేత్యుపధాలోపః అభ్యాసాకారస్యేత్
కారశ్చ, సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకమ్ ॥ ౧౦ ॥—॥ కలశీతి॥
అథకలశీతనయే ద్రోణేస్వంస్వీయం కార్ముకం ధనుః వలయీకుర్వ
తిసంహితశరగుణాకర్షణేనమండలీకుర్వతిసతి- వైరిధన్వినాం త
రుణశత్రుధనుర్ధరాణాం చాపదండాఏవ యుధియుద్ధదేశేధృతజీవాః
ధృతజీవాత్మానః లగ్నశింజినీకాశ్చ జనానాం ప్రేక్షకాణాం దృక్పథే
షు నేత్రమార్గేషు కేవలంముఖ్యమతిష్ఠన్ నతువైరిధన్వినఇ
త్యర్థః - చాపానేవసజీవానపశ్యన్ నతుతద్ధారిణఇతినిర్గళితార్థః
అత్రధన్విషు ధన్వసూభయత్రప్రాప్తస్య సజీవత్వస్యైకత్రధన్వసు ని

రస్వరంసరిపన్థినాం ప్రాణపవమానమపీప్యన్ ॥౧౦॥

ప॥ కలశీతనయేథకార్ముకంస్వంవలయీకుర్వతి వైరి

ధన్వినామ్ । యుధికేవలమేవచాపదండా ధృతజీ

భూస్తస్యాంచిరం నర్తయంతస్సంతః పరస్పరంఅన్యోన్యం పరిపంథి
నాంశత్రూణాం ప్రాణపవమానం ప్రాణవాయుం అపీప్యన్ అపా
యయన్ + పాపానెణ్యంతాల్లుఙ్ ణిశ్రితిచఙ్ లోపఃపిబతేరిచ్చా
భ్యాసస్యేతి ఉపధాయాలోపః అభ్యాసస్యేకారాదేశశ్చ ॥౧౦॥ —
కలశీతనయేఇతి ॥ అథానంతరం కలశీతనయేద్రోణే స్వంకార్ముకంధ
నుః వలయీకుర్వతిసతి యుధివైరిధన్వినాం శత్రుధానుష్కశ్రే
ష్ఠానాం చాపదండాఏవ కేవలంధృతాః జీవాశ్శింజిన్యయైస్తేజనానాం
దృక్పథే దృష్టిమార్గేవ్యతిష్ఠన్ + ష్ఠాగతినివృత్తావలఙ్ నతుయుద్ధాభి

యమనాత్పరిసంఖ్యాలఙ్కారః అసంబన్ధేసంబన్ధ రూపాతిశయో క్తి
శ్చ తయోరేకవాచకానుప్రవేశేన సంకరః ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౧౧॥
విధాత్రితి ॥ ఏషవీరః ద్రోణః విధాతుః బ్రహ్మణః సృష్టిం ఊర్ధ్వశి
రోధః కబన్ధరూపాం విపరీతంవ్యత్యస్తం అథశ్శిరఊర్ధ్వకబన్ధీకృ
తం రూపం ఆకారోయస్యాస్తథోక్తాం విధాతుం కర్తుముద్యుక్త ఇ
త్యుత్ప్రేక్షా- శరాణాంబాణానామభివర్షేణ రాజ్ఞాం వైరిణాం
కబంధాని నిశ్శీర్షకళేబరాణిఊర్ధ్వంచకార - శిరాంసిఅధస్తాచ్చ
కార శరైః పాతితవాన్ శిరస్సునన్నృతుః కబంధానీత్యర్థః ॥ ౧౨॥—
తావదితి ॥ తావత్తదానీం వళక్షైః శ్వేతైర్ఘోణైః అశ్వైర్వలయి
తః వలయాకారేణ సంవృతః సవిధః సమీపదేశఃయస్యతస్మిన్ శతాం
గేరథేతస్థివాం సంస్థితం నృపతిం ధర్మరాజం జిఘృక్షుః గృహీతు

వాజనదృక్ప్రథేష్వతిష్ఠత్ ॥ ౧౧ ॥ విధాతృసృష్టింవిపరీ
తరూపాం విధాతుముద్యుక్తఇవైషవీరః । శరాభివ
ర్షేణచకారరాజ్ఞా మూర్ధ్వంకబంధా నిశిరాంస్యధ
స్తాత్ ॥ ౧౨ ॥ వ ॥ తావ(క్షై)ద్ఘో)ణైర్వలక్షై ర్వల
యితసవిధేతస్థివాంసంశతాంగే భారద్వాజోజిఘృక్షు
ర్నృపతిమభియయాభల్లవృష్టీర్విముంచన్ । దంష్ట్రా

ముఖాన్మృత్యోర్వాధృతజీవాధృతప్రాణావ్యతిష్ఠన్నిత్యర్థః ॥౧౧॥ —॥
విధాత్రితి ॥ విధాతుర్బ్రహ్మణస్సృష్టిం విపరీతరూపాం విధాతుంకర్తుం
ఉద్యుక్తఇవవీరః ఏషః ద్రోణః శరాభివర్షేణ రాజ్ఞాం కబంధా
నినికబన్ధా(స్త్రీ)క్రియాయుక్త మపమూర్ధకళేబరమిత్యమరః ఊర్ధ్వ
ంశిరాంసి అధస్తాచ్చకార + డుకృఞ్కరణేలిట్ అనేకేషాం రాజ్ఞాం
శిరాంసిచ్ఛిత్వా పాతయామాసేత్యర్థః ॥ ౧౨ ॥—తావదితి ॥ తావ
త్ వలక్షైః శుభ్రైః ఘోణైశ్చర్మభిః వలయితస్సవిధస్సమీపోయస్య త
స్మిన్ శతాంగేరథేతస్థివాంసం నృపతిం యుధిష్ఠిరం జిఘృక్షుః హర్తుం

మిచ్ఛుః అతఏవభల్లానాం నామబాణానాం వృష్టిర్విముఞ్చన్ భార ద్వాజః ద్రోణః పరిధేఃపరివేషస్యమధ్యసీమ్ని స్థితంశీతాంశుంచంద్రం జిఘృక్షుః గ్రసితుమిచ్ఛుః అతఏవఘోరాః దంష్ట్రాణాందంశానాం రోచీంషితేజాంసి శలాకాఇవతాః సర్వాసుదిక్షుతుములం సఙ్కులం యథాతథా అవకిరన్ ప్రసారయన్ సింహికారాహుమాతాతస్యాః కుమారోరాహురివ అభియయా సమీపంప్రాప్తవాన్ - ఘోరా స్సర్వాసుదిక్ష్వితిభల్లవృష్టిష్వపియోజ్యం - పూర్ణోపమాలఙ్కారః స్రగ్ధరా ॥ ౧౩ ॥—తదన్వితి ॥ తదనుతస్య ద్రోణస్యఇమేతదీయాః మార్గణాః బాణాః తేషాంగణస్య అభిఘాతేన ప్రత్యాహత్యా నివ ర్తితానివ్యావర్తితాని ముఖానిశల్యభాగాః యేషాంతైః నిజైశ్శిలీ ముఖైర్బాణైస్సహదూరమపయాతాన్ పలాయితాన్ మాతరిశ్వతన యః మారుతిర్భీమః వైశ్వానరతనయః అగ్నిప్రభవః ధృష్టద్యుమ్నః

రోచిశ్శలాకాస్తుములమవకిరన్దిక్షుసర్వాసు ఘో
రాశ్శీతాంశుంమధ్యసీమ్ని స్థితమివపరిధే స్సింహికా
యాఃకుమారః ॥ ౧౩ ॥ x ॥ తదనుతదీయమార్గణ
గణాభిఘాతనివర్తితముఖైర్నిజశిలీముఖైస్సహదూర
మపయాతౌ మాతరిశ్వవైశ్వానరాశ్వినేయ తనయ

మిచ్ఛన్ భల్లవృష్టింబాణవృష్టింవిముఞ్చన్ భారద్వాజః ద్రోణః స ర్వాసుదిక్షుఘోరాః దంష్ట్రయోరోచిశ్శలాకాశ్శలాకాకారరోచీం షితుములం అవకిరన్ సింహికాయాః కుమారః రాహుః పరిధేః పరి వేషస్య మధ్యసీమ్నిస్థితం శీతాంశుమివ అభియయా అభిముఖంజగా మ + యా ప్రాపణేలిట్ ॥ ౧౩ ॥— ॥ తదన్వితి ॥ తదనుతదీయా నాం ద్రోణసంబన్ధినాం బాణగణానాం అభిఘాతేన తాడనేన నివర్తి తం ముఖం నిస్సరణంయేషాంతైః॥ని॥ముఖంనిస్సరణేవక్త్రే ప్రారమ్భో పాయయోరపీతి విశ్వః నిజశిలీముఖైస్సహ ఆ త్మీయబాణైస్సమందూరమ

ఆశ్వినేయతనయా అశ్వినపుత్రౌ నకులసహదేవౌ తే ప్రభృతయఃయే షాంతాన్ క్షితిపతిం ధర్మరాజంరక్షంతీతి రక్షిణః ద్రోణాత్ పాలయితౄన్ ప్రవీరానభివీక్ష్యప్లవంగః హనుమాన్ కేతనేయస్య సో ర్జునః నిర్నివారాదుర్నిరోధారథస్యచర్యాగమనం యస్యతం రథస్యే వచర్యాయస్యేతిచతంక్షితిపతిగ్రహణప్రవణంఆచార్యం ద్రోణంనగేంద్రః శైలశ్రేష్ఠః నదీప్రవాహమివ- మాధవేన శ్రీకృష్ణేన ధావ్యమానాస్తురంగాః యస్మింస్తేనశతాంగేన రథేన ఉపలక్షితః అతఏవనక్షణేన ఉపరురోధరుద్ధవాన్- ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౧౮ ॥——॥శివేతి॥శివేన శమ్భునా సహమానపాత్రవిశేషేణచ యుద్ధంకరోతీతికృతః - తస్యాఅర్జునస్యమనః మనోరథఇత్యర్థః- ద్రోణేనసహమానపాత్రేణచయుద్ధేవిషయేపిఅభూత్-హియస్మాత్ సర్వాపిజనజనతాసమూహాఃఉత్తరా

ప్రభృతీన్ క్షితిపతి(రథ)రక్షిణః ప్రవీ రానభివీక్ష్యక్షణేన
మాధవధావ్యమానతురంగేణశతాంగేనప్లవంగకేతనోన
గేంద్రోనదీప్రవాహమివనిర్నివారరథచర్యంతమాచా
ర్యముపరురోధ ॥ ౧౮ ॥ శివయుద్ధకృతస్తస్య ద్రోణ
యుద్ధేప్యభూన్మనః । సర్వాపిజనతాశ్రేయః కాంక్ష

పయాతాన్ మాతరిశ్వవైశ్వానరాశ్వినేయతనయాఃభీమధృష్టద్యుమ్న నకులసహదేవాః ప్రభృతయో యేషాంతాన్ క్షితిపతిరథస్య రక్షిణః రక్షకాన్ ప్రవీరాన్ ఉద్వీక్ష్యమాధవేన ధావ్యమానాస్తురంగాయస్యతేన శతాంగేన రథేన ప్లవంగకేతనః అర్జునః నగేంద్రః పర్వతశ్రేష్ఠః నదీప్రవాహమివ నిర్నిరోధారథచర్యాయస్యతం ఆచార్యం ద్రోణం ఉపరురోధరుధిర్ ఆవరణేలిట్ ॥ ౧౮ ॥ ——॥ శివేతి ॥ శివేన ఈశ్వరేణ యుద్ధకృతః శివపరిమితం యుద్ధంకరోతీతి తాదృశస్యక్విప్ తస్యఅర్జునస్య ద్రోణేన యుద్ధేపి ద్రోణపరిమితయుద్ధేపి మనః అభూత్ + భూసత్తాయాంలఙ్ హియస్మాత్ సర్వాపికృతాన్నపి జ

దుత్తరం శ్రేష్ఠాత్ శ్రేష్ఠతరం ఉపర్యుపరీతి వా శ్రేయః కాంక్షతె సామా న్యేన విశేషసమర్థన రూపోఽర్థాంతరన్యాసః శ్లేషభిత్తికాభేదా ధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవిత ఇతి తయోరంగాంగిభావేనసంకరః (౧)॥౧౫॥—దాతేతి ॥ యస్య గాండీవస్య దాతాచ ధనంజయః గ్రి హీతాప్రతిగ్రాహీచ ధనంజయో వా ధనంజయ ఏవేత్యర్థః ॥ని॥ వాస్యా ద్వికల్పోపమయో రేవార్థేచ సముచ్చయేఇత్యమరః- ఏకోఽగ్నిరవ రోఽర్జున ఇతితు తత్త్వం ॥ని॥ ధనంజయోఽర్జునే ఎహ్నా విత్యమరః- ఇత్యు

తెహ్యుత్తరోత్తరమ్ ॥ ౧౫ ॥ దాతాగ్రిహీతాచధనం

జయోవేత్యుద్ధామశబ్దోఽభువనేషుయస్య । విష్ఫార

నత్రాజనసమూహః గ్రామజనబంధుభ్యస్తలితితల్ ఉత్తరోత్తరం శ్రే యః కాంక్షతె+కాక్షి ఇచ్ఛాయాంలట్ శివాత్పరతరంనాస్తి ద్రో ణమస్తి తతః పరమితి ప్రాచీనవ్యవహారాచ్ఛివాపెక్షయా ద్రోణస్యా ధిక్యమితిభావః ॥౧౫॥—॥ దాతేతి ॥ యస్యధనుషః కర్మణిష ష్ఠీ దాతాగ్రిహీతాచధనంజయా అగ్న్యర్జునౌ ధనంజయోఽర్జునేవ

(౧) శివో నామకశ్చిన్మానవిశేషః । శివచతుష్టయం ద్రోణాఖ్యమా న విశేష ఇతి కథయంతి ॥ ని ॥ ద్రోణః కృపీపతౌ కృష్ణకాకేస్యాదాఢ కెపిచ । అథకానాంచతుష్కేపీతి విశ్వః ॥ని॥ అభిలషతీచ్ఛతి వాంఛతి గృధ్యతి లుభ్యతిచ వష్టి కాంక్షతిచ । స్పృహయత్యాశాస్తేర్థంకామ యతెపెక్షతెర్థయతె । గర్ధయతీప్సతివరయతి గర్ధతి కామయతి కాంక్షతేప్సిష్ణా । ధ్రాంక్షతి వాంక్షతి ధీమాన్ ధ్వాంక్షతిచ ద్రాంక్ష తిశ్రియంమోక్షే । ఇతి వీరపాండ్యక్షితీశోక్త్యా । వాంఛతీచ్ఛత్యభిలష త్యభిలష్యత్యపేక్షతె। కాంక్షత్యాద్రియతెచాభిప్రైతిస్పృహయతీహ తె।ఆశాస్తేర్థయతెవష్టిలిప్సతెభీప్సతీతిచ। కాంక్షతెచాభిసంధత్తె ఽను రుంధేచానురుధ్యతె। ఇతిభట్టమల్లోక్త్యాచ కాంక్షధాతోరుభయపదిత్వే న కాంక్షతేహ్యుత్తరోత్తరమితి ప్రాచీనపాఠ ఏవసాధుః ॥

త్కపరికారః ఉద్దామః మహాన్ శబ్దః లేకీత్యర్ణలే ఇతిశబ్దః యశఃభువనేయస్యప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః - తస్యాస్యధనుషః గాండీవస్య సంబంధీ భూయాన్ గమ్భీరః విస్ఫారఘోషః గుణటంకారః ద్విషతాం అసహ్యః సోఢుమశక్యః కర్ణకఠోరస్సన్నితియావత్ విజృమ్భతే స్త-ధనంజయావితిద్వివచనాంతపాఠస్తుచాతృప్రతి గ్రహీతారోర్ద్విర్ణత్వేన ప్రతీత్యాధాయకః కవివివక్షితవిరోధాభాసాస్ఫోరకత్వాదుపేక్ష్యః॥౧౬॥

నామేతి ॥ ఏషాంకంకానాం నామకంక ఇతిసంజ్ఞా మే మమసంబంధినః పుణ్యకీర్తేఃజ్యాయసః జ్యేష్ఠస్య ధర్మరాజస్య మాత్స్యపుర్యాం విరాటనగరే తత్రావస్థాన సమయ ఇత్యర్థః- ఇష్టం కాంక్షితః ఆసీత్ ఇత్యుక్తహేతోరివేత్యుత్ప్రేక్షా- ఏషోఽర్జునః గాండీవాదుత్థైః ప్రయుక్తైర్బాణైః హతానాంవిద్విషాం క్రవ్యైర్మాంసైఃకఙ్కాన్ గృధ్రాన్ పర్యతర్పీన్ తృప్తిమనయత్ - తృప్యతేః

> ఘోషోధనుషోఽస్యభూయాన్విజృమ్భతేస్తద్విషతామసహ్యః ॥ ౧౬ ॥ నామైషామ్మేజ్యాయసఃపుణ్యకీర్తేరాసీదిష్టంమాత్స్యపుర్యామితీవ । గాండీవోత్థైరేషబాణైర్హతానాం కఙ్కాన్క్రవ్యైర్విద్విషాం ప

హ్నాకకుభేదేహమారుతేఇతి విశ్వః ఇతి భువనేషు ఉద్దామస్శబ్దః ఘోషః అస్యధనుషః భూయాన్ విస్ఫారఘోషః టంకారః ద్విషతాంశత్రూణామసహ్యస్సన్ విజృంభతేస్మ + జభజృభిగాత్రవినామేలట్ ॥ ౧౬ ॥—॥ నామేతి ॥ ఏషాంకఙ్కానాం నామపుణ్యకీర్తేః మేజ్యాయసఃజ్యేష్ఠస్యధర్మరాజస్య మాత్స్యపుర్యాం ఇష్టం ఆసీత్ + అసభువిలజ్ ఇతీవఏషః అర్జునః గాండీవోత్థైర్బాణైః హతానాం విద్విషాం శత్రూణాం క్రవ్యైర్మాంసైః కఙ్కాన్పర్యతార్పీత్ +తృపప్రీణనేలుజ్ స్పృశమృశకృషెతి వాసిచ్ పుగంతేతి గు

పరిపూర్వాల్లుజిసిచివృద్ధిః- శాలినీ ॥ ౧౭ ॥—తదన్వితి ॥ తదనుసవ్య
సాచినోఽర్జునస్య శరాణాం వీచీభిః పరంపరాభిః నీచీకృతాక్షీణీ కృ
తాభుజయోః దంభవిజృంభాదర్పచేష్టితంయస్య తథోక్తః కుమ్భసంభ
వః ద్రోణః చండభానుః సూర్యః చరమగిరేరస్తశైలస్య కటకసీమా
నం నితమ్బప్రదేశమివ స్వయమపి సమరాయయుద్ధంకర్తుం - క్రి
యార్థేత్యాదినాచతుర్థీ- పరిగృహీతేషు సంవిధానేషు సాధనా
నాం మధ్యఇత్యర్థః, తూణీరమాత్రమేకంనిషంగమేవ ప్రతిభటా
నాం శత్రుభటానామున్ముఖం అభిముఖంవిదధానైః కుర్వాణైః పృష్ఠం
ప్రకాశ్యపలాయమానైరిత్యర్థః- యోద్ధైస్సాకం భటైస్సాకంకటక
సీమానం శిబిరప్రదేశం ప్రతిఆసీదత్ ప్రాప్తవాన్ ॥ని॥ కటకంవలయే
సానౌ రాజధానీనితంబయోరితి వైజయంతీ - అత్రప్రకృతయోరేవ భా
రద్వాజభాస్కరయోః శ్లేషభిత్తికాలబ్ధైక్య కటకసీమాప్రవేశేనా

ర్యతార్పిస్సల్ ॥ ౧౭ ॥ గ ॥ తదను (౧) సవ్యసాచిశ
రవీచీనీచీకృతభుజదమ్భవిజృమ్భః కుమ్భసమ్భవస్సమ
రాయపరిగృహీతేషుసంవిధానేషు తూణీరమాత్రమె
వ ప్రతిభటోన్ముఖంవిదధానైర్యోద్ధైస్సాకం చండభా

ణః పదప్రజేతివృద్ధిః ॥ ౧౭ ॥— తదన్వితి ॥ తదనుఅనంతరం సవ్య
సాచినః అర్జునస్య శరవీచ్యాబాణతరంగేణ నీచీకృతః ఖర్వీకృతః భు
జదంభస్య బాహుగర్వస్య విజృమ్భః జృమ్భణంయస్యతాదృశః కుమ్భ
సంభవః ద్రోణః సమరాయ యుద్ధాయ తాదర్థ్యేచతుర్థీ పరిగృ
హీతేషు ఆయుధేషు మధ్యేఇత్యర్థః తూణీరమేవ నిషంగమేవ ప్రతి
భటానాం శత్రూణాం అభిముఖంసంముఖం విదధానైర్యోద్ధైస్సార్థం
భటైస్సహచండభానుస్సూర్యః చరమగిరేరస్తాచలస్య కటకభువమివ
నితంబభూమిమివ స్వయమపి స్వస్యఆత్మనః కటకసీమానం సైన్యసీ

(౧) సవ్యేనవామహస్తేనాపిసాచయతిశరాన్ప్రయుంక్తెఇతిసవ్యసాచీ॥

పమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః ఏవం ఉపమ్భేనమ్భవతి వర్తి
తఇతిఉమ్భసంభవఃతత్పరిమితజలాది స్తస్యశరవీచిభిః బహుతరజలతరం
గాంతహీఃతత్వమనురూపమిత్యానురూప్యఘటనాత్మకస్సమాలజ్కా
రశ్చ- ద్వయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౭ ॥— ॥ అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః
పరస్మిన్ దివసే ప్రాతః ద్రోణేనసంచోదితస్య త్రిగర్తైస్సహార్జు
నస్య యుద్ధం ఘటయేతి ప్రేరితస్య నృపస్యదుర్యోధనస్య వచనేతస్థివ
ద్భిస్తిష్ఠద్భిః అతఏవత్రిగర్తైస్సుశర్మాదిభిః యోద్ధుం ఆహూతే
కృష్ణేన క్లృప్తాసంఘటితాప్రశంసా ఆహూతాన్నాన్యతో గచ్ఛేయమి
తి నిజప్రతిస్తుతిర్యస్య తస్మిన్ అతఏవవిజయేఅర్జునే అన్యత్రగతవతి
సతి- తే ధార్తరాష్ట్రాః వీతాభీర్యేషాంతైః గతభయైః అర్జునరా
హిత్యాదితిభావః- శైషికఃకప్ - అనీకైర్బలైస్సహపరేషాం పాండ

నుశ్చరమగిరేరివన్వయమపి కటకసీమానమాసీదత్ ॥౧౮॥

ప॥ అన్యేద్యుర్ద్రోణసంచోదితనృప వచనేతస్థివద్భి
స్త్రిగర్తైరాహూతేనాన్యత్రయోద్ధుంగతవతివిజయేక్లృ
ప్తప్రశంసే। ప్రాతస్తేధార్తరాష్ట్రాః పరబల
మభజన్వీతభీకైరనీకైర్దావజ్వాలేనహూన్యంవనమివ

మాం ॥ని॥భూభృన్నితంబేవలయేచకౌచకటకో స్త్రియామిత్యమరః ఆ
సీదత్ + షద్లవిశరణగత్యవసాదనేషులజ్ పాఘ్రేతిసీదాదేశః ॥౧౮।
అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః అన్యస్మిన్నహనిద్రోణేన సంచోదితస్య
ప్రేరితస్య నృపస్యదుర్యోధనస్య వచనేతస్థివద్భిః త్రిగర్తైః అన్య
త్రయోద్ధుం ఆహూతేక్లృప్తేన క్లృప్తాప్రశం సాయస్యతస్మిన్ విజయే
అర్జునే గతవతిసతి ప్రాతః తే ధార్తరాష్ట్రాః ధృతరాష్ట్రసంబం
ధినస్సైన్యాః + తస్యేదమిత్యణ్ చమూరాఃచమరమృగాః వల్గవద్భిః వ
ల్గనవద్భిః ఘుఋంతాన్మతుప్ సమూహైః +సహభవార్థేసగర్భ స
యూథసనుతాద్యదితియత్ అన్యచ్ఛాందనస్త్యాపిసగర్భ్యవల్గో కపిసా

వానాం బలంచతురంగంచమరాః మృగవిశేషాః వల్గవద్భిః ప్లవనవ
ద్భిః స్వయూథ్యైస్సజాతీయసంఘైస్సహ దావజ్వాలేన శూన్యంవనమి
వ అభజత్ (ప్రా) ప్తవన్తః॥ని॥ వహ్నేర్ద్వయోర్జ్వాలకీలావిత్యమరా
జ్జ్వాలేనేతిపుంస్త్వనిర్దేశః - ఉపమాలఙ్కారః ॥ ౧౯ ॥—॥ భార
ద్వాజఇతి ॥ అపికించేత్యర్థః -తస్మిన్నహనికురుపతేర్దుర్యోధనస్య
వాఞ్ఛితమర్థం ధర్మరాజగ్రహణరూపం విధాస్యన్ కరిష్యన్ అ
తఏవరంధ్రస్య పరచ్ఛిద్రస్య అన్వేషెవిచారణే ఏకతానః అనన్యవృత్తిః
భారద్వాజఃధర్మసూనోః రక్షణాయరథంఅధినికషాతద్రథస్యసమీపే
అభితఃపరితఇత్యాదినాద్వితీయాకృష్ణాభ్యాం శ్రీకృష్ణార్జునాభ్యాంస్థా
పితేనివశీతెప్రథితః ప్రసిద్ధఃభుజయోర్మదఃదర్పఃయస్యతస్మిన్ సత్యజిద
భిధానేపాంచాలేఉద్యన్తఃస్ఫులింగాఃక్రోధాగ్నికణాఃయస్మాత్తత్ దృ

చమరావల్గవద్భి(స్సయూథ్యైః)స్సస్వయూథ్యైః)॥౧౯॥
భారద్వాజోపితస్మిన్నహనికురుపతేర్వాఞ్ఛితార్థంవి
ధాస్యన్ రంధ్రాన్వేషైకతానోరథమథ(౧) నికషాస్థాపి
తేధర్మసూనోఃకృష్ణాభ్యాంరక్షణాయప్రథితభుజమదేస
త్యజిత్యుత్స్ఫులింగందృష్ట్యోర్యుగ్మం(ఖా)ధా)యప్ర

ధుతాసయూథే సాధురితివా తత్రసాధురితియత్ దావజ్వాలేన శూ
న్యంవనమివ పరబలం శత్రుసైన్యం అభజత్ + భజసేవాయాంలఙ్ ॥
౧౯ ॥ —॥ భారద్వాజోపీతి । అథానంతరం తస్మిన్నహనిభారద్వా
జోపి కురుపతే దుర్యోధనస్య వాంఛితార్థం ఇష్టార్థంవిధాస్యన్
అతఏవరంధ్రాన్వేషే ఛిద్రమార్గణేఏకతానస్సన్॥ని॥ఏకతానోనన్యవృ
త్తిరేకాగ్ర్యైకాయనావపీత్యమరః ధర్మసూనోర్యుధిష్ఠిరస్య రథం
నికషారథస్య సమీపే+అభితః పరితస్సమయేత్యాదినాద్వితీయాకృష్ణా
భ్యాం కృష్ణార్జునాభ్యాం రక్షణాయస్థాపితే సత్యజితి ఉత్స్ఫులింగం

(౧) అథనికషేతి పాఠస్సాధుః అధినికషేత్యసాధుః ॥

ష్టోర్నేత్రయోర్యుగ్మం నిధాయతమేవదర్శం దర్శమిత్యర్థః- ఏ
కః అర్జునరాహిత్యాద ప్రతిభటస్సన్నిత్యర్థః - ప్రతిభటపృతనా
యాః శత్రుసేనాయాఃకుక్షిం మధ్యభాగం ఆవిక్షత్ ప్రవిష్టవాన్-స్ర
గ్ధరాద్వయమ్ ॥ ౨౦ ॥— విద్ధ్వేతి ॥ రథ్యాన్ ద్రోణరథాశ్వాన్,
అపాస్యవిహాయ- యుగమాత్రంఅశ్వస్కంధవాహ్యతిర్యగ్దారు విశేష
మేవ, విద్ధ్వానిభిర్ద్యచిరేణ నిధూనితేన వ్యాకులీకృతేన, అతఏవ
సరుషాసక్రోధేన గురుణా- ద్రోణేన నికృత్తంఛిన్నం తస్యసత్యజితః
ఉత్తమాంగంశిరః- రంగభువియుద్ధభూమౌ ॥ని॥ రంగోరణతరేరాగ
ఇతివిశ్వః- యుధిష్ఠిరస్య బాష్పామ్బుభిస్సహపపాత- యుద్ధ్వేతిపాఠో
సంగతత్వాదుపేక్ష్యః (౧) ॥ ౨౧ ॥—ఉచ్చయేతి ॥ తస్మిన్ ద్రోణే

తిభటపృతనాకుక్షిమావిక్షదేకః॥౨౦॥ప॥ యుద్ధ్వాచిరే
ణయుగమాత్రమపాస్యరథ్యాన్నిధూనితేన సరుషా
గురుణానికృత్తమ్।తస్యాథరంగభువిసత్యజి(తోవరాం)ద
త్తమాం)గంబాష్పామ్బుభిస్సహపపాతయుధిష్ఠిరస్య।౨౧॥
ప॥ఉచ్చయాత్వరయాతస్మిన్నుపకంఠంసమాగతే ।పా

ర్ష్ణేర్దుర్ణశౌర్యగ్నినిధాయఖనతెల్యన్ వెవిభాషెత్యాత్వం ఏకః
అసహాయః పృతనాకుక్షిం సైన్యోదరం ఆవిక్షత్ + విశప్రవేశనే లు
జ్ శలఇగుపధాదితిక్సః ॥ ౨౦ ॥—॥ యుద్ధ్వేతి ॥ చిరేణయుద్ధ్వార
థ్యాన్ అశ్వాన్ యుగమాత్రం హస్తచతుష్క-పరిమాణం+ ప్రమాణే
ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచ ఇతిమాత్రచ్ యుగంహస్తచతుష్కే- పిరథసీరా
గయోర్యుగమితివిశ్వః అపాస్యవిధూనితేనఅతఏవసరుషాగురుణాద్రోణే
న నికృత్తం ఛిన్నంతస్యసత్యజితఃవరాంగంశిరఃయుధిష్ఠిరస్యబాష్పాం
బుభిస్సహ అథరంగభువిరంగస్థలె + పపాతపత్లగతౌలిట్ ॥౨౧॥—
ఉచ్చయేతి ॥ తస్మిన్ ద్రోణె ఉచ్చయాఉదగ్రయాత్వరయా ఉపకం

(౧) అత్రాధ్వ వ్యాఖ్యానరీతిరేవసాధ్వీ ॥

ఉచ్చనామహత్యాత్వరయా, ఉపకంఠంసమీపం ప్రతిసమాగతేసతి- అగ్రేపురః - స్వసమీపఇతియావత్, తంద్రోణంపశ్యతః పార్థస్య యుధిష్ఠిరస్య ప్రాణాఅపి తథాఉక్తప్రకారం ఆచరన్ ఉపకంఠం కంఠసమీపం, సమాగతాఇత్యర్థః, కంఠగతప్రాణోభీత్యాభూద్ధర్మ రాజఇతియావత్, అత్రద్రోణస్య యుధిష్ఠిరప్రాణానాంచ శ్లేషభిత్తి కాలద్ధైక్యేనోపకంఠ సమాగమనేన ధర్మేణౌపమ్యస్య గమ్యత్వా త్కేవలప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః ॥ ౨౨ ॥—॥తస్యేతి॥ అ థసమీపాగమనానంతరం- ద్వేషిణాంసేనాయా ఏవజలధేఃకబళనాత్ క్షపణాత్ స్వకీయాం కుమ్భయోనిత్వేన అగస్త్యభావేన ఘటోత్ప త్త్యాచ యాకీర్తిః తాం, స్పష్టీకర్తుం కుతుకవతః కుతూహలిసఇవ స్థితస్యేత్యుత్ప్రేక్షాఉక్తరూపకానుప్రాణితా- ద్రోణస్య పార్శ్వం

థస్యపశ్యతోగ్రతం ప్రాణాఅపితథాచరన్॥౨౨
ప॥ తస్యాథద్వేషి సేనాజలధికబళనాత్కుంభయోని
త్వకీర్తిం స్పష్టీకర్తుంస్వకీయామివకుతుకవతః పా
ర్శ్వమభ్యేత్యవేగాత్ । భీమోరథ్యానమథ్నాద్ద్రుప
దతనుభవస్సాదయామాససూతం కోదండంకేతుదం

డంసమీపం॥ని॥ఉపకంఠాతి కాభ్యర్ణాభ్యగ్రమరః, సమాగతేసతి అగ్రే తం ద్రోణం పశ్యతః తస్యపార్థస్య యుధిష్ఠిరస్య ప్రాణాఅపి త థాఉపకంఠం కంఠసమీపేసమాగమంఆచరన్+చరగతిభక్షణయోర్లన్ ప్రాణాః కంఠస్థా బభూవురిత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥—॥ తస్యేతి ॥అ థానంతరం ద్విష్టసేనైవ శత్రుజలమేవ జలధిస్సముద్రస్తస్యకబళనా ద్గ్రాసాత్ స్వకీయాంకుమ్భయోనిత్వస్యఅగస్త్యభావస్యకీర్తిం ఉభ యోః కుంభయోనిత్వాదితిభావః స్పష్టీకర్తుమివకుతుకవతః తస్య ద్రోణస్య పార్శ్వంభీమః కోపాత్ అభ్యేత్యరథ్యాన్ అశ్వాన్ అ మథ్నాత్ + మంథవిలోడనేలఙ్ ద్రుపదతనుభవః ధృష్టద్యుమ్నః

ప్రతివేగాత్ - అభ్యేత్య ఆగత్య - కోపాదితి పాఠాన్తరంభీమోరథ్యాత్
అమర్షాత్ హన్తిస్మ మథ్నాతేః కర్తరి లఙ్ - ద్రుపదతనుభవః ధృ
ష్టద్యుమ్నః సూతం సారథిం సూదయామాస నిజఘ్నే, దస్రయోరశ్వి
నోః పుత్రౌ నకులస్సహదేవశ్చ, కోదణ్డం కేతుదణ్డంచ ద్వయమపి శకలీ
చక్రతుః చిచ్ఛిదతుః, స్రగ్ధరా ॥ ౨౩ ॥—తత ఇతి । తతః అనన్తరం-
తాదృశముక్తవిధం కుమ్భసమ్భవస్య ద్రోణస్య అభిషఙ్గం పరాభవ
మభివీక్ష్య క్రోధనతయా అతిక్రోధేన రణమత్తః ఉన్మాదితః భగదత్తః
సుప్రతీకంనామ ఔపవాహ్యంగజం - అధిరూఢస్సన్ - కర్ణతాలా
శౌవ్యజనే ఇవ తయోస్సమ్బన్ధిన్యా సమీరణసమృద్ధ్యా వాయుమణ్డ
ల్యా పరిణతానాం సంజాతానాంచ క్రవాతానాం గర్భేషు మధ్యేషు
పరిభ్రమద్భిః రణకేతుషు పతాకాపటానాం సహస్రైః సమ్పాదితాః

డంద్వయమపి శకలీచక్రతుర్దస్రపుత్రౌ ॥ ౨౩ ॥ ౪॥
తతస్తాదృశం కుంభసంభవస్యాభిషఙ్గమభివీక్ష్య క్రోధ
నతయా కర్ణతాళసమీరణసమృద్ధిపరిణతచక్రవాత గ
ర్భపరిభ్రమద్రథకేతుపతాకా పటసహస్ర సమ్పాది

సూతం సారథిం సూదయామాస షూదక్షరణే ణ్యన్తాల్లిట్ కోదండం
ధనుః కేతుదండం ధ్వజదండం ద్వయమపి దస్రపుత్రౌ నకుల సహదే
వౌ శకలీచక్రతుః + డుకృఞ్ కరణే లిట్ కృభ్వస్తియోగ ఇతి చ్విః
అస్యచ్వ్యావితి ఈ. రా. దేశః ॥ ౨౩ ॥—తత ఇతి॥ తతః తాదృశం కుమ్భసమ్భ
వస్య ద్రోణస్య అభిషఙ్గం పరాభవం అభివీక్ష్య క్రోధనతయా కోపవత్త
యా క్రోధనామర్షణః కోపీత్యమరః కర్ణతాళానాం తాళాకృతి క
ర్ణానాం సమీరణ సమృద్ధ్యా వాయుసమృద్ధ్యా పరిణతానాం చక్ర
వాతానాం గర్భేషు పరిభ్రమద్భిః రథకేతుపతాకాపటసహస్రైః సం
పాదితాః సమరసాగరావర్తానాం వశంవదానాం + ప్రియవశేవదః
ఖితిజఖచ్ అరుర్ద్విషదితి ముమ్ ఫేనకూటానాం ఫేనరాశీనాం. శో

సమరస్యైవ సాగరస్య ఆవర్తానాం భ్రమీణాం వశం వదాని పరిభ్ర
మన్తీత్యర్థః- యాని ఫేన కూటాని తేషాం శోభాయైస్తథోక్తాని సక
లాని దిశాం ముఖాన్యగ్రాణ్యేవ ఘణ్టాపథాః మహామార్గాః తేషు
జాంఘికైః వేగేన గచ్ఛద్భిః ఘణ్టాభరణానాం రణితైః ఘణఘణా
రావైః బధిరీకృతాః విదారితకర్ణా ఇత్యర్థః అష్టానాం లోకపాలా
నామిన్ద్రాదీనాం పురేషు అమరావత్యాదిషు జనాయైస్తథోక్తాని ని
బిడితైస్సాన్ద్రీభూతైః సురాణాం సమూహైస్సంఘైస్సమ్యగాక్రాన్త
స్య గగనస్యైవ మణ్డపస్య సన్ధిబన్ధేషు స్థిరీకరణాయ దార్ఢ్యసం
పాదనార్థం దత్తాః స్థాపితాః ఆయతాంశ్చ ఇన్ద్రనీలస్తమ్భానివ స్థి

తసమరసాగరావర్తవశంవదఫేన కూటశోభాని సక
లదిఙ్ముఖ ఘణ్టాపథజాంఘికఘణ్టాభరణ రణితబధిరీ
కృతాష్టలోకపాలపురజనాని నిబిడితసురసమాజసమా
క్రాన్త గగనమణ్డపసన్ధిబన్ధస్థిరీకరణాయ దత్తా
యతేన్ద్రనీలస్తమ్భానివ శుణ్డాదణ్డానూర్ధ్వమున్న
మయమానాని సమస్తాని హస్తికాని పురస్తాద్విస్తార్య

భాయేషాం తాని సమస్తదిఙ్ముఖాన్యేవ ఘణ్టాపథాస్సంసరణాని ॥ని॥
ఘణ్టాపథస్సంసరణమిత్యమరః తేషు జాంఘికైరతిజవైః ॥ని॥ జంఘాలో
తిజవస్తుల్యౌ జంఘాకరికజాంఘికావిత్యమరః ఘణ్టాభరణానాం రణి
తైర్ధ్వనిభిర్బధిరీకృతాః అష్టానాం లోకపాలానాం పురజనా యేషాం
తాని నిబిడైస్సురైస్సమాక్రాన్తానాం గగనమణ్డపానాం సంబన్ధి
నాం సన్ధీనాం స్థిరీకరణాయ దత్తాన్ ఇన్ద్రనీలస్తమ్భానివ శుణ్డాదం
డాన్ దణ్డసదృశహస్తాన్ ఊర్ధ్వమున్నమయమానాని సమస్తాని
హస్తికాని గజసమూహాన్ + అచిత్తహస్తిధేనోష్ఠగితి ఠక్ పురస్తాద్వి
స్తార్యరణే యుద్ధే మత్తః హృష్టః ॥ని॥ హృష్టో మత్తస్తృప్తః ప్రహ్లన్నః ప్ర
ముదితః ప్రీత ఇత్యమరః భగదత్తః భగదత్తాఖ్యః సుప్రతీకం సుప్రతీక

తాన్ - శుణ్డాః దణ్డా ఇవ తాన్ ॥ ని ॥ శుణ్డా కరికరే మద్య ఇతి విశ్వః ఉ
న్నమయమానాని ఊర్ధ్వం ప్రసారయన్తి - సమస్తాని హాస్తికాని గజబృ
న్దాని పురస్తాత్ విస్తార్య హఠాత్ బలాత్ భీమం అభిదుద్రావ ధావిత
వాన్ ॥ ౨౮ ॥—॥ ఘోర ఇతి ॥ ఘోరే భయంకరే సుప్రతీకే భగదత్త
గజే అభియాతే ప్రాప్తే సతి - ద్విషతాం బలాని చతుర్విధాని పరశ్వథ ఇ
త్యస్త్రే ఆయుధే పరశురామీయే వతి తే ప్రవిష్టే సతి పశ్చిమస్య నదీనాం
పత్యుస్సముద్రస్య జలానీవ దూరే అపససుః అపచక్రముః అమ్బుపూ
రా ఇతి పాఠే ఉపమాయాం భిన్నలింగాఖ్యదోషాపత్తిః - పరశ్వథో
స్యాస్త్రీతి పరశ్వథః పరశురామః అర్శ ఆదిత్వాన్మత్వర్థీయోచ్ త
స్యాస్త్ర ఇత్యర్థః - తేన నన్యూనపదత్వాఖ్యదోష ఇత్యపి ప్రాహుః
పురాకిల పరశురామేణ విప్రదత్తాయాం క్షితౌ స్థితిం జుగుప్సమానేన వా
స దేశాయార్థితోబ్ధిస్తత్పరశ్వథపరిక్షిప్తస్సన్ దూరమపససారేతి పౌ
రాణికాః(౧) ॥ ౨౯ ॥—కేతూనితి ॥ అథ కేతూన్ ధ్వజాన్ పాతయతః

> రణమత్తో భగదత్తస్సుప్రతీకమధిరూఢో హఠాద్భీమ
> మభిదుద్రావ ॥ ౨౮ ॥ ప ॥ ఘోరే భియాతే సతి సుప్ర
> తీకే దూరే పససుర్ద్విషతాం బలాని । పరశ్వధాస్త్రే
> పతితే జలాని పత్యుర్నదీనామివ పశ్చిమస్య ॥ ౨౯ ॥
> ప ॥ కేతూన్పాతయతో రథాన్ శ్లథయతో దన్తావళాన్

నామానం గజం అధిరూఢః హఠాత్ బలాత్కారాత్ ॥ ని ॥ ప్రసభస్తు బలా
త్కారో హఠో ఇత్యమరః భీమం భీమసేనం + అభిదుద్రావ ద్రుగతౌ
లిట్ ॥ ౨౮ ॥ ౨౯—తతః ॥ కేతూనితి ॥ కేతూన్ ధ్వజాన్ పాతయతః

---

(౧) పురా ఖలు భగవాన్ భార్గవః త్రిస్సప్తకృత్వో నృపాన్నిహత్య
నిఖిలాం మహీం బ్రాహ్మణసాత్కృత్య తతస్తైర్నిష్కాసితస్సన్ పశ్చిమ
పారావారే పరశ్వథప్రయోగపరికల్పితప్రదేశే అతిష్ఠదితి కథాత్రా
ను [illegible] ॥

రథాన్ శ్లథయతః శిథిలాన్ కుర్వతః- ఘోటానశ్వాన్ పాటయతః వి
దారయతః - దంతావళాన్ గజాన్ కృంతతః ఛిందతః - విద్విషాం ద్వి
షాం గజాన్ గదయా విభిద్య-భీమః తం సుప్రతీకం భగదత్తగజం-
క్షణాత్ సంగ్రామాంగణే యుద్ధదేశే రక్తవారీణాం శోణితోదకానాం
లహరీషు మహాతరంగేషు సంలక్ష్యమాణా పరిదృశ్యమానా స్వీకాచ్ఛా
యా ప్రతిబింబ ఏవ ఛాయామాత్రం సహాయః యస్య తథోక్తం విదధే
చక్రే- తదితరాంత్సర్వానప్యవధీదిత్యర్థః అత్ర సుప్రతీక భిన్న సర్వగ
జవధస్య స్వచ్ఛాయామాత్ర తత్సహాయకత్వరూపేణ వర్ణనాత్పర్యా
యోక్తిరలఙ్కారః- శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౨౬ ॥—పాదేతి ॥ పా
దాగ్రైః రగ్రపాదైశ్చతుర్భిః హస్తేన శుండయా రదనాభ్యాం దంతాభ్యాం
చ ప్రతిఘాతలీలయా ప్రహారక్రియయా భగ్నానామరిదంతినాం శత్రు

క్ర్ంతతో ఘోటానాన్పటయతో విభిద్య గదయా భీ
మో ద్విపాన్విద్విషామ్ । సంగ్రామాంకణరక్తవారిల
హరీసంలక్ష్యమాణస్వకచ్ఛాయామాత్రసహాయమేవ
విదధే తం సుప్రతీకం క్షణాత్ ॥ ౨౬ ॥ప॥ పాదాగ్ర
హస్తరదనప్రతిఘాతలీలాభగ్నారిరక్తమసృణో భగదత్త

రథాన్ శ్లథయతశ్శిథిలయతః దంతావళాన్ గజాన్ క్ర్ంతతశ్ఛిం
దతః ఘోటాన్ అశ్వాన్ పాటయతః విదారయతః విద్విషాం శ
త్రూణాం ద్విపాన్ గజాన్ భీమః గదయా విభిద్య అత్ర యుద్ధే తం సు
ప్రతీకం భగదత్తగజం సంగ్రామాంగణస్య యాః రక్తవారిలహర్యః శో
ణితోదకప్రవాహాః తాసు సంలక్ష్యమాణం స్వకం స్వీయం ఛాయామా
త్రం ఛాయైవ సహాయో యస్య తం క్షణాత్ విదధే చక్రే +డుధాఞ్ ధా
రణపోషణయోః లిట్ ॥ ౨౬ ॥—పాదాగ్రేతి ॥ పాదాగ్రైః హస్తే
న రదనాభ్యాంచ ప్రతిఘాతలీలయా భగ్నానాం అరీణాం రక్తైః శోణి
తైః మసృణశ్చిక్కణః భగదత్తస్య దంతీ సుప్రతీకః క్షితిభృతః పర్వత

గజానాం రక్తేనమసృణః లి ప్తఇత్యర్థః భగద త్తస్యదంతీసుప్రతీకః క్షితిభృతోద్రేః. తటేవ ప్ర కమర్ణాడఉత్ఖాతకేళ్యాం - గైరికస్య రక్త ధాతువి శేషస్య కర్దమేన పఙ్కేన - ఆసమంతాల్లి ప్తంగాత్రం య స్యతథో క్తఇవేత్యుత్ప్రేక్షా అలక్ష్యతదదృశే - లోకైరితి శేషః లక్ష తెఃక ర్ణలిలజ్ యత్తవత్ర పాదానాం అగ్రహస్తానాం శుండాగ్రా ణాం రదనానాంచ ప్రతిఘాతేనేతి యచ్చవాత్రైవ గైరికాణాంమ నశ్శిలానామితి వ్యాఖ్యానుసారేణ ॥ ని॥ ధాతు ర్మనశ్శిలాద్యద్రేర్గై రికంతువిశేషత ఇత్యమరకోశలేఖనం నృసింహస్య తత్తస్యవిజ్ఞం మ న్యస్య నచోద్యం అగ్రహ స్తస్యైక్యం రదనయోర్ద్విత్వం గైరిక మన శ్శిలయోర్విజాతీయత్వం చానుభవతాం సహృదయానాం వరంప్రసిద్ధి విరుద్ధతాఖ్యో దోషస్తుహృదయంధునోతి ॥ ౨౭ ॥—తదన్వేతి ॥త దను తత్ర యుద్ధభూమౌ దంతః కుంతః ఆయుధవిశేషఇవ తం (౧) వ హంతం అతఏవదళితంవిదారితంపరబలం శత్రుసైన్యం య స్మింస్తత్త థా ఆపతంతం ఆగచ్ఛంతం తంకరటిమల్లంగజశ్రేష్ఠం సుప్రతీకంవీ క్ష్యసంగరె యుద్ధవిషయె- చకితాభీతా హృదయస్య మనసః వృత్తి

> దంతీ । ఆలక్ష్యతక్షితిభృత స్తటవప్రకమర్ణాల్యాలి ప్తగా
> త్రఇవ గైరికకర్దమేన ॥ ౨౭ ॥ వ ॥ తదనుకరటిమ
> ల్లంతత్రవీక్ష్యాపతంతం దళితపరబలంతందన్త కున్తంవ

స్యతటస్య వప్రక ర్ణవప్రక్రియాయాం గైరికాణాం గైరికాది ధా తూనాం కర్దమేన పంకేన ఆలి ప్తంగాత్రం యస్యతాదృశఇవ అల క్ష్యత + లక్షదర్శనాంకనయోః క ర్ణలిలజ్ జనైరితి శేషః ॥ ౨౭॥— తదన్వేతి ॥ తదను తత్రయుద్ధేదంతః కుంతఇవ తం మహాన్తం అతఏవ దళితరిపుబలం ఆపతంతంతం కరటీమల్లఇవతంసుప్రతీకంవీక్ష్యచకితా

(౧) దంతకుంతం కుంతసదృశదన్తావిత్యర్థః । ఏకవచనప్రయోగ స్త్వనుప్రాసానుసారేణ ॥

రవస్థాయస్యతస్య వాయసూనోర్భీమస్య- జంఘయోః జనకస్య వా యోర్గుణః గమనవేగః తస్యసమృద్ధిః ఆవిరాసీత్ జాతా- పలాయితోభూదిత్యర్థః- అత్ర తాదృశసుప్రతీకావలోకనస్య పలాయన హేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః, ధావతోవాయసూనోరితిపాఠాంతరం ॥౨౮॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ సుప్రతీకేన సంక్షుభితాయాః నిజాయాః ధ్వజిన్యాస్సేనాయాః కోలాహలస్య సంకులారావస్య సమాకర్ణనేన ఆకులంవ్యాకులం మానసంయస్యసః వాసవసూనురర్జునః మహద్భిరిషుభిర్బాణైర్నిషాదితేభ్యః నిహతేభ్యః అవశేషాణాం సంశప్తకానాం నామత్రైగర్తానాం గణస్య దూరం నిరాసేవిషయేప్రయుజ్యమానస్య వాయవ్యాస్త్రస్య యోవేగస్తస్మాదర్థం వేగంవిభజ్య - నిజాయరథాయ, వితీర్ణవాన్ దత్తవానిత్యుత్ప్రేక్షా।

హస్తమ్ । చకితహృదయవృత్తేస్సంగరేవాయసూనో

ర్జనకగుణసమృద్ధిర్జంఘయోరావిరాసీత్ ॥౨౮॥

గ॥ఇతిసుప్రతీకసంక్షుభితనిజధ్వజినీ(చర)కోలాహలస

మాకర్ణనాకుల మానసోవాసవసూనుర్మహేషు ని

షాదితావశేషసంశప్తకగణదూరనిరాస ప్రయుజ్య

మాన వాయవ్యాస్త్రవేగార్ధం విభజ్యనిజరథాయ వి

హృదయవృత్తిర్యస్యతస్య వాయసూనోర్భీమస్య సంగరేయుద్ధేజనకస్య పితుర్వాయోః గుణసమృద్ధిః వేగసమృద్ధిః జంఘయోః ఆవిరాసీత్ + అసభువిలజ్ అతిశీఘ్రం పలాయామాసేత్యర్థః ॥ ౨౮॥—॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం సుప్రతీకేన సంక్షుభితానాం నిజధ్వజినీచరాణాంకోలాహలస్య సమాకర్ణనేన సమాకులం మానసం యస్యతాదృశః వాసవసూనుః అర్జునః మహేషుభిః నిషాదితావశేషాణాం నాశితావశేషాణాం సంశప్తకానాం।ని।సంశప్తకాస్తునమయాత్సంగ్రామాదనివర్తినఇత్యమరః దూరనిరాసాయ ప్రయుజ్యమానస్య వాయవ్యస్య

ష- తూర్ణంసత్వరమాసాద్యసమీపం (ప్రా)ప్యనిర్వేలాని అపారా ణిభుజయోర్గర్వస్య దుర్విలసితాని దుశ్చేష్టితాని యయోస్తా-కుమ్భ జాతః ద్రోణిః కిరాతరాజః భగదత్తః తౌద్వావపి నిరుధ్య చిరేణ యోధయామాస యుద్ధమకారయత్ - తావాత్మనేతి శేషః ద్రోణిభగ దత్తావిత్యర్థః ॥ ౫౯ ॥— తతఇత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ మనఇతి ॥ తతః అర్జుననిరోధానంతరం పార్థస్యార్జునస్య మనశ్చరథంచ భ ఙ్క్తుం భంజయితుం మదావళేంద్రస్య సుప్రతీకస్య కరేణుండాయాం ప్రవృత్తేవ్యాపృతేసతి శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య సారథ్యేచాతుర్య వశేననై పుణ్య (ప్రా)భవేన - సః అర్జునమనోరథభంగవిషయకః తస్య సు ప్రతీకస్య మనోరథఏవభగ్నోభూత్ మనశ్చభగ్నమభూత్ రథశ్చభ గ్నోభూదితిచార్థః ఆగచ్ఛతస్తస్య మార్గాదన్యతోరథం గమయా మాసేతిపరమార్థః అత్రపార్థమనోరథ భంగార్థముద్యతస్య సుప్రతీక స్య మనోరథభంగవర్ణనాదనర్థోత్పత్తి రూపోవిషమప్రభేదః మన

తీర్ణవానివతూర్ణమాసాద్య నిర్వేలభుజగర్వ దుర్వి
లసితౌ తౌకుమ్భజాత కిరాతరాజౌ నిరుధ్యచిరేణ
యోధయామాస ॥ ౫౯ ॥ ప ॥ తతః ॥ మనశ్చపార్థ
స్యరథంచభఙ్క్తుం మదావళేంద్రస్య కరేప్రవృత్తే ।

+వాయ్వృతు పితుప్రసాయదితియత్ అస్త్రస్యవేగార్థంవిభజ్యనిజర థాయ వితీర్ణవానివతూర్ణంత్వరితం ఆసాద్యనిర్వేలం నిర్మర్యాదం భుజగర్వవిలసితం యయోస్తౌ కుమ్భజాతకిరాతరాజౌద్రోణిభగదత్తౌ నిరుధ్య చిరేణ యోధయామాస యుధసంప్రహారేణ్యంతాల్లట్ ॥౫౯॥ తతః॥ మనఇతి ॥ మదావళేంద్రస్యసుప్రతీకస్య కరేణుండాయాం పార్థస్య అర్జునస్య మనశ్చరథంచ భఙ్క్తుంప్రవృత్తేసతి సారథ్యస్య సాదికర్మణః క్రియచ్చాతుర్యంచ చతురతా+గుణవచన బ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణిచేతిభావ కర్మణోష్యఞ్ వశేన తస్యైవ సుప్రతీకస్యైవ

సఃరథస్య కామస్యచత్రియాణాం మనోరథ శబ్దశ్లేషభి త్తికాభేదా ధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతిద్వయోరంగాంగిభా వేనసఙ్కరః ॥ ౩౦ ॥——పార్థస్యేతి ॥ తదనుసుప్రతీక శుండాప్రహార వ్యసనానంతరం తస్యపార్థస్య అర్జునస్యవధాయ + వధంకర్తు మితిక్రియార్థేత్యాదినా చతుర్థీప్రహితాప్రేరితాభగదత్తస్య శక్తి ర్నామాయుధం పథిమార్గమధ్యే శరైరర్జునబాణైర్భంగంఛేదం య యా -శక్తిస్సామర్థ్యం, భంగంపరాజయంయయావిత్యపి ప్రాహుః యద్యస్మాత్ తస్యాః భగదత్తశక్తేః - ప్రస్థానకర్మణః అర్జునవధార్థం ప్రయాణసమయే భయంభంగ జన్యం దదాతీతి తద్దాయి నాగస్య సర్పస్య గజస్యచ ॥ ని ॥ గజేపినాగమాతంగావిత్యమరః - దర్శనంస మీపేనతుకించిద్దూరంగమనానంతరమిత్యర్థః- అజాయతఅభూత్ - త స్మాద్భంగం యయావిత్యన్వయః - అత్రనాగదర్శనస్య హేతోః భంగ స్యహేతుమత్శ్చద్వయోరుక్తైర్హేతురలఙ్కారః నాగశబ్దశ్లేషభిత్తి

సాధ్యచాతుర్యవశేనశౌరేర్భగ్నస్తస్యైవమనో
రథోభూత్ ॥ ౩౦ ॥ పార్థస్యతస్యతదను ప్రహితా
వధాయ భంగంయయా పథిశరైర్భగదత్తశక్తిః। ప్రస్థా
నకర్మసమయేభయదాయితస్యా నాగస్యదర్శనమ

మనోరథ ఏవకాంక్షైవ భగ్నః అభూత్ + భూసత్తాయాంలుఙ్ అ ర్జునమనోరథభంజనప్రవృత్త్యా స్వమనోరథస్య భంగోభూదితిభావః ॥౩౦॥——పార్థస్యేతి ॥ తదనుతస్య పార్థస్య అర్జునస్య వధాయ ప్రహితాప్రేషితాభగదత్తశక్తిః శక్త్యాఖ్యమాయుధం శరైః అర్జున బాణైః పథిమార్గే భంగంపరాజయం।ని।భంగస్తరంగెరుగ్భెదెభంగోజ యవిపర్యయేఇతివిశ్వః యయా + యాప్రాపణేలిట్ యద్యస్మాత్ త స్యాః శక్తేః ప్రస్థానకర్మణః యాత్రాక్రియాయాః సమయే భయదా యి నాగస్య సుప్రతీకస్యసర్పస్య।ని।నాగః పన్నగమాతంగెతివిశ్వఃద

కాలబ్ధసర్పగజద్వయాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయో క్త్యనుప్రాణి
త ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః - శేషసర్పవృకాదీనాందర్శనా
ద్భయమాప్నుయాదితి శౌకునాః ॥ ౩౨ ॥— అథేతి ॥ అథశ క్తిభంగా
నంతరం తేన భగదత్తేన హ రేరిందస్యస్య సుతాయ- అర్జునం హంతు
మితిపూర్వవచ్చతుర్థీముక్తం ఆత్మాస్త్రం విష్ణుః దైవంయస్య తథోక్తం
అస్త్రం వైష్ణవాస్త్రం విష్ణోర్భూః ప్రార్థనయాలబ్ధ్వా పిత్రాదత్తం-
ముకుందః శ్రీకృష్ణః స్వయంహృదికృత్వా వక్షసాగృహీత్వా- అర్జు
నంతతో మోచయిత్వేతియావత్ తత్ వక్షసాగృహీతమిదం వైష్ణవా
స్త్రం వనమాలయా సహవాస్తవ్యః ఏకత్రవాసీయః కుటుంబీగృహీత
స్వభావస్తత్తాతాం తయాసహస్థితిం అనైషీత్ ప్రాపయామాస తద
స్త్రం వనమాలేవ కృష్ణస్యవక్షసి కాచిన్మాలాభూదిత్యర్థః వజ్రంతృణ
ప్రాయతాం వహ్నిశ్శీతలతాంహిమందహనతామాయాతి యస్యేచ్ఛ
యేత్యాగమాదితిభావః ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౩౭ ॥— స ఇతి ॥ సః ఫ

జాయతయత్సమీపే ॥ ౩౧ ॥ అథతేనహరేస్సుతాయ
ముక్తంహృదికృత్వాస్వయమాత్మదైవమస్త్రమ్ । తది
దంవనమాలయాముకుందస్సహవాస్తవ్య కుటుమ్బితా
మనైషీత్ ॥ ౩౭ ॥ప॥ సఫల్గునస్తత్రచకారబాహైశ్చి

శానంసమీపే అజాయతజనీప్రాదుర్భావెలజ్ ।సర్పస్యదర్శనంనేష్టం
నకులస్యచదర్శనమితి యాత్రాప్రకరణోక్తే రితిభావః ॥ ౩౧॥— ॥
అథేతి ॥ అథానంతరం తేన భగదత్తేనహరేఃఇన్ద్రస్యసుతాయ అర్జు
నాయముక్తం ఆత్మదైవం వైష్ణవం అస్త్రంముకుందః కృష్ణఃస్వయం
హృదికృత్వాతదిదమస్త్రం వనమాలయా సహవాస్తవ్యకుటుమ్బితాంవ
సత్సంసారిత్వం + అనైషీత్ నీఞ్ ప్రాపణెలుజ్ సిచివృద్ధిరితివృద్ధిః ఇతి
కథితంచేతి ద్వకర్మకతా॥౩౨॥—స ఇతి॥తత్రసఫల్గునఃఅర్జునఃకర్త్రాబా
హైః కరణైఃస్వంఆత్మానంఫల్గునశబ్దం శబ్దార్థయోరభేదోపచారాల్లో

ల్గునః అర్జునః స్వం ఆత్మానం తత్రతదానీం అంత్యాక్షరేణ ఫల్గునేతి నామని అంతిమవర్ణేన నకారేణేతియావత్ వర్జితంరహితంఫల్గుం అసారమిత్యర్థః ॥ ని ॥ వాచ్యవత్ఫల్గ్వసారంచేతియాదవః చికీర్షుఃకర్తుమిచ్ఛుం - కించకులాచలాత్ హిమవదాదేరపి పీవరం పృథులం అరాతేశ్శత్రోః భగదత్తస్య - కరేణుం గజంసుప్రతీకం ఆద్యక్షరస్య కకారస్యయోగేన సంబన్ధేనశూన్యం రేణుంలవశశ్ఛిన్నమిత్యర్థః చ కార అత్రఫల్గునకరేణు శబ్దయోస్తదర్థయోశ్చ అభేదాభిమానా న్నావాచ్యవచనత్వదోషః అత్రఫల్గునస్యాంత్యాక్షరాహిత్యచికీర్షా సుప్రతీకస్య స్వస్యైవతద్విరుద్ధాద్యాక్షరశూన్యత్వ ప్రాప్తేర్విషా దనం నామాలఙ్కారః ॥ శ్లో ॥ ఇష్యమాణవిరుద్ధార్థ సంప్రాప్తి స్తువిషాదనమితిలక్షణాత్ ॥ ౩౩ ॥—మదేతి ॥ తతస్సుప్రతీకవధానం తరం అసౌమఘవత ఇంద్రస్యసూనురర్జునః మదపంకేన కస్తూర్యా యల్లలామతిలకభూషణం తస్యగన్ధోస్యాస్తీతి గంధిఫాలం లలాటం

కీర్షుమంత్యాక్షరవర్జితంస్వమ్ । కులాచలాత్పీవర

మప్యరాతేః కరేణుమాద్యక్షరయోగశూన్యమ్ ॥ ౩౩॥

మదపంకలలామగన్ధిఫాలంమఘవత్సూనురరేర్నిపాత్య

కే అర్థపరస్యాపి శబ్దపరతా అంత్యాక్షరేణ నకారేణవర్జితం త్య క్తంఫల్గుం॥ని॥అసారంఫల్గుశూన్యంచేత్యమరః చికీర్షుఃకర్తుమిచ్ఛుం సనాశం సేత్యుః క్రౌంచాచలాత్ క్రౌంచపర్వతాత్ పీవరంస్థూలం।ని।పీ నపీవ్నితుస్థూలపీనరే ఇత్యమరః అరాతేః భగదత్తస్య కరేణుంగజం ఉపాత్తకరేణు శబ్దం ఆద్యక్షరయోగేన కశబ్దసంబన్ధేన శూన్యం ర హితం రేణుంచకార + డుకృఞ్కరణేలిట్ ॥ ౩౩ ॥— మదపంకేతి॥ మఘువత్సూనుః అర్జునః మదపంకః దానకర్దమః లలామంచిహ్నం యస్యతత్ ।ని।లలామంపుచ్ఛపుండ్రాశ్వభూషా ప్రాధాన్యకేతుష్వి త్యమరః అతఏవగంధిగంధనత్ ఫాలంయస్యతత్ అరేర్భగదత్తస్య

యస్య తథోక్తం అతఏవ అరేర్భగదత్తస్య శీర్షం శిరః నిపాత్య పాతయిత్వా భువీతి శేషః - పృథివీ భూమిః గంధః అస్యా అస్తీతి గంధవతీ ఇత్యుక్తప్రకారాయాః గౌతమస్య నైయ్యాయికస్య ఉక్తేర్వాక్యస్య పృథులాం మహతీం ముదం, ఆదధే చకార తదుక్తిం ప్రత్యక్షప్రమాణ సిద్ధామకరోదిత్యర్థః - అత్రైకత్రవిలసత్కస్తూరీతిలక ఫాలభగదత్తశీర్షపాతనేన సర్వత్ర తస్యాః గంధవత్త్వబోధక గౌతమోక్తి ప్రమోద కరణాసంబన్ధేపి సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥౩౪॥—

భగదత్త ఇతి ॥ భగదత్తే మత్తేన దంతినా సుప్రతీకేన సహ వధం యాతే ప్రాప్తే సతి పాండునందనాః యుధిష్ఠిరాదయః సత్యజితః పాంచాలస్య నాశేన ద్రోణకృతేన యశ్శోకః తస్మాదార్తిః వ్యధా యాతాం- అత్యజన్ తత్యజుః శత్రూణాం వ్యసనేన మహదప్యాత్మవ్యసనం నిరస్యత ఇతిభావః (౧) ॥౩౫॥—తదన్వితి ॥ తదను నామ్నా అరుణా లేజసి

> శీర్షమ్ । పృథులాం ముదమాదధే తతోఽసౌ పృథివీ గంధవ
> తీతి గౌతమోక్తేః ॥ ౩౪ ॥ భగదత్తే వధం యాతే సహ
> మత్తేన దంతినా । సత్యజిన్నాశశోకార్తిమత్యజన్పాం

శీర్షం శిరః నిపాత్య పాతయిత్వా తతః తదనంతరం అసౌ అర్జునః పృథివీ గంధవతీతి యా గౌతమోక్తిః న్యాయశాస్త్రోక్తిః తస్యాః ముదం ప్రీతిం ఆదధే చకార డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లిట్ పృథివీ గంధవతీతి ఉక్తిమాత్రం నతు పృథివ్యా గంధవత్త్వం దృష్టం ఇదానీం భగదత్తసుప్రతీకయోః పాతాత్ గంధః సర్వైరనుభూత ఇత్యర్థః ॥ ౩౪ ॥ — భగదత్త ఇతి ॥ భగదత్తే మత్తేన దంతినా సహ సుప్రతీకేన సమం వధం నాశం యాతే సతి పార్థస్య సైనికాః సైన్యాః సత్యజితః నాశేన యశ్శోకః

(౧) భగదత్తేన సత్యజితాసమే పి భీమస్యాపి కాందిశీకతా పాతుభూతస్య దంతావళస్యాపి హతత్వాచ్ఛోకార్తిపరిత్యాగ స్సముచిత ఏవేతి భావః ॥

సూర్యే- సంధ్యయాసాయంకాలికయాతద్రాగేణాపీతి యావత్ తాదృశే అరుణ్ణసతి ॥ ని ॥ అరుణోభాస్కరేపి స్యాద్వర్ణభేదేసతుత్రిష్వితృమరః- కలశయోనిద్రోణః, స్వయంనామ్నాగురురపి వ్యథయాపరాభవదుఃఖేనాపి తాదృగ్విధః గురుఃదుర్భరస్సన్నిత్యర్థః త్రిభిరంగైఃతురగరథపదాతిభిరేవ విరళితేన అసాంద్రేణతురీయాంగస్య గజరూపస్య భీమేన భగ్నత్వాదితిభావః బలేన అనుగమ్యమానశ్చ సన్ తస్మిన్కాలే భవంతాదాత్వికం ॥ ని ॥ తత్కాలేతు తదాత్వం స్యాదిత్యమరః స్వం స్వీయం మనోరథంయుధిష్ఠిరగ్రహణ విషయకమివ - దూష్యతాం నిష్ఫలత్వాన్నింద్యత్వం వస్త్రమయత్వంచ ఉపగతం ప్రాప్తం ఆవాసంశిబిరంప్రతి శనైశ్శనైరావవృతెప్రత్యావృత్తవాన్ అత్రారుణేగురురిత్యత్ర కేవలప్రకృతాస్పదశ్లేషద్వయస్య నిం

డునందనాః ॥ ౩౫ ॥ తదనునామ్నారుణ్ణతేజసిసంధ్యయాపితాదృశే కలశయోనిస్స్వయంనామ్నాగురురపి వ్యథయాపి తాదృగ్విధస్త్రిభిరేవాంగైర్విరళితేనబలేనానుగమ్యమానస్తాదాత్వికం స్వమనోరథమివ దూ

తేనయా ఆర్తిః పీడాతాం అత్యజత్ + త్యజహానౌలక్ ॥ ౩౫ ॥

తదన్వితి ॥ తదనునామ్నా అరుణ్ణసూర్యే అరుణంతేజోయస్యతస్మిన్సతి॥ని॥అరుణోభాస్కరేపిస్యాద్వర్ణభేదేసతుత్రిష్వితృమరః సంధ్యయాపి తాదృశి అరుణతేజసి కలశయోనిః ద్రోణః స్వయంనామ్నా గురురపి వ్యథయాబాధయాపి తాదృగ్విధః త్రిభిరేవాంగైః చతురంగమధ్యే గజానాం నిశ్శేషీకారాత్ రథహయపాదాతరూపైరితిభావః విలులితేన బలేన అనుగమ్యమానః తాదాత్వికం తత్కాలభవం॥ని॥తత్కాలస్తుతదాత్వం స్యాదిత్యమరః అధ్యాత్మాదిత్వాట్ఠక్ స్వమనోరథమివ దూష్యతాం ॥ని॥ దూషణీయేతుదూష్యంస్యాద్దూష్యంవస్త్రేచ తద్గృహేఇతివిశ్వః ఉపగతం ఆవాసం శనైశ్శనైరావవృతె + వృతువ

దృత్వ వస్త్రమయత్వయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ ల బ్ధైక్యేన దూష్యత్వేన ద్రోణమనోరథశిబిరయోరౌపమ్యగమకస్య తుల్య యోగితాభేదస్యచ తిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః ॥ ౩౬ ॥— శిబిర మితి ॥ తద్దైవసుయోధనః- శిబిరం ద్రోణావాసం ప్రతి ఏత్యాగత్యశితై స్తీక్ష్ణైః శరైః యానివ్రణాని తేభ్యో మోచితః శనైస్త్యాజితః కంచుకః కవచం యస్యతథోక్తం మృదులేమంచే శయనే గతం శయితం కలశోద్భ వం ద్రోణం ప్రతి, విరచితః అంజలిర్నమస్కారో యేన తథోక్తస్సన్నేవ వక్ష్యమాణప్రకారేణ అభాషతఉక్తవాన్ ద్రుతవిలమ్బితమ్ ॥ ౩౭ ॥ —మహారథేతి ॥ హే మహారథద్రోణత్వం యస్మాత్కారణాత్

షృతామువగతమావాసం శనైశ్శనైరావవృతే ॥ ౩౬ ॥

వ॥ శిబిరమేత్యతద్దైవసుయోధనశ్శితశరవ్రణమోచితక

ఞ్చుకమ్ । మృదులమంచగతంకలశోద్భవంవిరచితాం

జలిరేవమభాషత ॥ ౩౭ ॥ వ ॥ (౧) మహారథత్వం మ

ర్ణనెలిట్ ॥ ౩౬ ॥—శిబిరమితి ॥ తద్దైవసుయోధనః దుర్యోధనః శిబిరం నివేశం ॥ని॥ నివేశశ్శిబిరమిత్యమరః ఏత్యశితశరాణాం తీక్ష్ణ తబాణానాం వ్రణైర్మోచితః కంచుకోయస్యతం అతఏవమృదులమం చగతం కలశోద్భవం ద్రోణం విరచితాంజలిస్సన్ ఏవం అభాషత+భా షవ్యక్తాయాం వాచిలజ్ ॥ ౩౭ ॥—॥ మహారథేతి ॥ హే మహారథత్వం మమ వాంఛితదుర్గంకామనావృక్షం యస్మాత్ ఫలేగ్రహింఅవంధ్యం

(౧) అతిరథస్య మహారథ త్వస్య హ్రస్వత్వస్య కృపాశబ్దాభిధేయేన్యూనత్వ పరతయానుసంధానం కార్యమ్ । నను అతిరథాగ్రగణ్యస్య భారద్వా జస్య మహారథత్వోక్తిః కథమితి చేత్ । అభినంధేరన్యథాత్వముచ్యతే ఏకాదశసహస్రాణియోధయేద్యస్తుధన్వినామ్ । శస్త్రశాస్త్రప్రవీణ శ్చ మహారథఇతి స్మృతః । అమితాన్యోధయేద్యస్తుసంప్రోక్తాతి రథస్తు సః । రథెనైకేనయోయోద్ధాతన్యూనోర్ధరథస్స్మృతః ఇతి॥

మమమదీయంవాంఛితంమనోరథమేవ ద్రుంవృక్షం ఫలేగ్రహింసఫలం ఫలానిగృహ్ణాతీత్యర్థః ॥ + ॥ ఫలేగ్రహిరాత్మంభరిశ్చేతి నిపాతనాత్సా ధుః నప్రతనోషినకరోషితస్మాత్ శబ్దస్తేవ్యనహీయతఇతి శబ్దః ప దార్థశ్చకృపేతి దయానామకః సః కృపాఇత్యక్షరద్వయాత్మకం దీర్ఘా న్తపదంచ త్వదీయేస్యాలేపత్నీభ్రాతరి - శారద్వతఇనత్వయ్యపి హ్ర స్వః అత్యల్పః హ్రస్వాంతశ్చబభూవ మత్కాంక్షితం ప్రతిజ్ఞాయతద నిర్వహణాత్వయితవకరుణాలేశోపి నాస్తీత్యర్థః అత్ర మనోరథస ఫలీకరణాభావేన కరుణాశూన్యత్వానుమానాదనుమానాలఙ్కారస్య కృపద్రోణయోః శ్లేషభిత్తికాల్పభేదకాత్యల్పత్వాకారాంతత్వ ద్వ యాత్మక హ్రస్వాశ్రయకృపేతిశబ్దవత్త్వేనౌపమ్యగమక తుల్యయోగి తాభేదస్య చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౩౫ ॥— భగవన్నితి ॥ హేభగవన్ ద్రోణత్వం ఇదంపితామహస్నాపీత్యాది వక్ష్యమాణవా క్యం - సావధానేన ఏకాగ్రేణ చేతసామనసాస్మరణపథంస్మృతివిషయ త్వం- అధిరోపయప్రాపయ ॥ ౩౬ ॥— పితామహఇతి ॥ అపికిం

మవాంఛితద్రుంఫలే గ్రహింనప్రతనోషి యస్మాత్।
కృపేతిశబ్దోపిబభూవనూనం హ్రస్వస్త్వయిస్యాలఇ
వత్వదీయే ॥౩౫॥౫॥ భగవన్ (న్నిదమిదానీం)త్వమి
దం)సావధానేనచేతసా స్మరణపథమధిరోపయ ॥౩౬॥

॥౯॥ స్యాదవంధ్యః+ఫలెగ్రహిరిత్యమరః ఫలేగ్రహిరాత్మంభరిశ్చేతి ని పాతితః నప్రతనోషిఅతఇతి శేషః కృపాఇతిశబ్దోపి అపిశబ్దాదర్థః త్వదీయేత్వత్సంబంధినిస్యాలె ఇవపత్న్యాభ్రాతరీవత్వయి హ్రస్వఃహ్ర స్వాంతఃఖర్వశ్చబభూవ + భూసత్తాయాంలిట్ నూనంనిశ్చయః॥౩౫। భగవన్నితి ॥ హేభగవన్ ఇదంవక్ష్యమాణం ఇదానీంసావధానేనచేత సాస్మరణపథంస్మృతిమార్గం అధిరోపయ + రుహబీజజన్మని ప్రాదు ర్భావేచణ్యంతాల్లోట్ రుహఃపోన్యతరస్యామితిపాదేశః ॥౩౬ ॥—॥

చేత్యర్థః, సః లోకైకపితత్వేన ప్రసిద్ధః పితామహః భీష్మః నిజం వపుశ్శరీరం - పృషత్కతల్పే శరశయనే- మాధవం శ్రీశం అంతరంగే మనసి మమమదీయాం కార్యస్యపాండవజయస్య సిద్ధింతత్రైవనాన్య స్యేత్యర్థః- హస్తేకృత్వానిధాయేతి త్రిష ప్విటోజ్యం స్వాంస్వాత్మకం ధామచిన్మయంతేజః- గంతుం తస్మిన్ లయేనైక్యం ప్రాప్తుం ఇయేష హీఇచ్ఛతి స్మఖలు స్వంస్వీయం ధామస్థానం స్వర్గంగంతుం ఇయేష హీ తస్యవస్వాత్మకత్వాదిత్యపి కేచిత్ అతస్త్వదేకపరాయణే మయ్య వ్యకరణీయాదయేతిభావః - అత్రానేకక్రియాయౌగపద్యాత్సముచ్చ యాలఙ్కారః ॥ ౪౦ ॥—తమితి ॥ శోకస్య సమ్పదాసమృద్ధ్యా స మేతమన్వితం తముక్తప్రకారేణ ప్రార్థయమానం ఏతం దుర్యోధ నంప్రతి నీచేతరాణామనల్పానాం గుణానాం వాత్సల్యగాంభీర్యా దీనాం అబ్ధినా ఆశ్రయేణేత్యర్థః అతఏవదయమానేన సకరుణేన తేన గురుణాద్రోణేన అథ దుర్యోధనప్రార్థనానంతరం ఊచేఉక్తంబ్రు
ప॥ పితామహస్సోపిపృషత్కతల్పేవపుర్నిజం మాధవ
మంతరంగే । తత్రైవహస్తేమమకార్యసిద్ధిం కృత్వాహి
ధామస్వమియేషగంతుమ్ ॥ ౪౦ ॥ ప ॥ తమేతందయ
మానేన సమేతంశోకసంపదా । ఊచేథగురుణాతేన
పితామహఇతి ॥ సోపిప్రసిద్ధోపి పితామహః భీష్మః పృషత్కతల్పే శరశయ్యాయాం నిజమాత్మీయం వపుః దేహం అంతరంగే మనసిమాధ వం కృష్ణం తత్రైవహస్తే మమకార్యసిద్ధిం కృత్వాస్వమాత్మీయం ధా మగృహం వసూనామన్యతమత్వాద్వసులోకం గంతుం ఇయేష ఇషు ఇచ్ఛాయాంలిట్ ॥ ౪౦॥—తమేతమితి ॥ తథానంతరం శోకసమ్ప దా సమేతం తమేతం దుర్యోధనందయమానేన+నలాకావ్యయనిష్ఠా ఖలర్థతృనామితి కర్మణిషష్ఠ్యానిషేధః నీచేతరాణాముత్కృష్టానాం గుణానామబ్ధిరివ తేన గురుణా ద్రోణేన ఊచేఉక్తం వచపరిభాషణే

వలేర్భావలిటివచ్యాదేశః - లాటానుప్రాసః ॥ ౪౧ ॥— బాష్పే
తి ॥ హేనృప శ్వః పరస్మిన్దినే ప్రాతరేవ యుధియుద్ధె పాండవా
నాం యుధిష్ఠిరాదీనాం పాండోః శ్వేతరూపస్యఇమే పాండవాఃరా
జహంసాః తేషామితిచ ॥ ని ॥ రాజహంసాస్తుతేచంచు చరణైర్లో
హితైస్సితాఇత్యమరః బాష్పస్యనేత్రజలస్య అతివృష్టౌ సత్యామపి
ధార్తరాష్ట్రాన్ యుష్మాన్నీలహంసాంశ్చ వాహినీషు సేనాసునదీ
షుచ పాథోరుహవ్యూహేన పద్మాకారసేనా విన్యాసవిశేషేణ కమల
బృందేనచవితీర్ణః దత్తః లబ్ధఇతి యావత్ మోదస్సంతోషః యే
షాంతథోక్తాన్ ప్రచారయేయం సంచారయేయమ్ ॥ ని ॥ ధార్తరా
ష్ట్రాసితేహంసే ధృతరాష్ట్రసుతేపిచ।సేనానద్యోస్తువాహినీ।వ్యూహ
స్తుబలవిన్యాసేనిర్మాణేబృందతర్కయోరితిచక్రమేణ విశ్వామరా శ్లే
షానుప్రాణితోవిరోధాభాసః ॥ ౪౨ ॥ —॥ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకా

నీచేతరగుణాబ్ధినా ॥ ౪౧ ॥ ప॥ బాష్పాతివృష్టావపిపా
ణ్డవానాం పాథోరుహవ్యూహవితీర్ణ మోదాన్ ।
ప్రాతశ్శ్వఏవాఖిలధార్తరాష్ట్రాన్ప్రచారయేయంయు
ధివాహినీషు ॥ ౪౨ ॥X॥ ఇతిగిరాతమశ్వాస్య రాజా

భావలిట్ అవివక్షితకర్తృకత్వేనాకర్తృకత్వాత్ వదిష్వపీతి సంప్రసార
ణమ్ ॥ ౪౧ ॥— బాష్పేతి ॥ శ్వః పరేద్యుఃప్రాతరేవపాండవానాం
బాష్పాణామతివృష్టావపిపయోరుహవ్యూహేన కమలాకృతి బలవి
న్యాసేనకమలసమూహేనచ।ని।వ్యూహస్స్యాద్బలవిన్యాసనిర్మాణేబృం
దతర్కయోరితివిశ్వః వితీర్ణఃదత్తః మోదః హర్షఃయేషాంతాన్
అఖిలాన్ ధార్తరాష్ట్రాన్ ధృతరాష్ట్రాత్మజాన్ హంసాంశ్చ।ని।ధార్త
రాష్ట్రాసితాస్స్యాంఘ్రిహంసకౌరవభోగిషుఇతివిశ్వఃయుధియుద్ధెవాహి
నీషుసేనాసునదీషు సేనానద్యోశ్చవాహినీత్యమరః ప్రచారయేయంసం
చారయేయం+చరగతిభక్షణయోః ణ్యంతాల్లిజ్ అతివృష్టౌధార్తరాష్ట్ర

రయాగిరావాచా- తంరాజానం దుర్యోధనం ఆశ్వాస్యనిర్దుఃఖంకృ
త్వా సదనాయనివాసాయ విసృష్టవతః ఆజ్ఞాపితవతః కించ ముహుర్ము
హుః అర్జునస్య సవ్యసాచిత్వ శైలీం హస్తద్వయేనాపి బాణప్రయో
గస్వభావం అనుచింత్యస్మృత్వా ఆననీయసీం మహతీం రణరణికాం
(౧) హృదిమనసి బిభ్రాణస్యవహతః ॥ ని ॥ రణరణికాసంతాపః ప
శ్చాత్తాపోనుతాపశ్చేత్యమరశేషః -ద్రోణస్యసకాశాల్ వినిర్గతాం ని
ద్రామేవ సఖీం విచేతుమన్వేషితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా- సానిశారాత్రి
రపి తరసావేగేన నిరగాల్ గచ్ఛతిస్మ - నిర్నిద్రఏవద్రోణస్సర్వాం
రాత్రింవ్యనైషీదిత్యర్థః అత్రరణరణికాశబ్ద స్త్రీలింగాది మహిమ్నా
అన్యకాంతాశ్లిష్టప్రియావలోకనకుపితనిష్క్రాంతనాయకాన్వేషి సఖీ
వృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసోక్తిః - తస్యాశ్చరూపకానుప్రాణితోత్ప్రే

నంసదనాయవిసృష్టవతోముహుర్ముహు రర్జునస్య
సవ్యసాచిత్వ శైలీమనుచింత్య హృదిరణరణికా మననీ
యసీం బిభ్రాణస్య ద్రోణస్య సకాశాద్వినిర్గతాం.
నిద్రాసఖీంవిచేతుమివసానిశాపితరసానిరగాల్ ॥౪౩॥

సంచారాభావేపి తత్సంచారకథనాదతిశయోక్తిః ॥ ౪౨ ॥—ఇతీతి॥
ఇతీత్థం గిరావాచాతం రాజానం దుర్యోధనం ఆశ్వాస్యసదనాయవి
సృష్టవతః త్యక్తపతః ముహుర్ముహుః అర్జునస్యసవ్యసాచిత్వస్యక
రద్వయేనశరమోచనస్య +శైలీంఅనుచింత్యసంస్మృత్యహృదిహృదయేఅ
ననీయసీంఅత్యధికాం+అణుశబ్దాత్ ద్వివచనవిభజ్యోపపదఇతీయసుర్
టెరితిటిలోపః ఉగితశ్చేతిఙీప్ రణరణికాం భయాదినాతచ్చింతన
తద్దర్శనాదిరూపాం బిభ్రాణస్య ద్రోణస్య సకాశాత్సమీపాద్వినిర్గ
తాం నిద్రారూపాం సఖీం విచేతుమివ అన్వేషితుమివ సానిశాపితర
సా శీఘ్రంనిరగాల్ నిర్గచ్ఛతిస్మ + ఇణ్గతౌలుఙ్ ఇణోగాలుఙీతి

(౧) రణరణికాంఉత్కంఠాంసంభ్రమాద్ దుఃఖసమితియావత్ ॥

ష్ఠాయామైచ్చైకవాచకాను ప్రవేశసంకరః ॥ ౪౩ ॥—అపరేద్యురితి ॥ అపరేద్యుః పరస్మిన్ దివసే అసౌ కలశీసూనుః ద్రోణః కవచవాన్స్యా ప్రీతికవచీసేవ మగ్రోపి విశిఖీబాణవాన్ రథీశరాసీచాపవాంశ్చ సన్ నిజైర్బలౌఘైస్సహ- రథానాంనినదైః నెమిఘట్టాఘణఘణాత్కారైః భేరీణాం నినదైర్ఘాఙ్కారైశ్చ నభః ఆకాశం విభిందన్ యుద్ధభూమింఅవాప ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౪౪ ॥— ద్రోణస్యేతి ॥ ద్రోణస్య సేనాభ్యః చరత్యుద్గచ్ఛతీతి సేనాచరీచసాధూళిపాళీరజః పటలం క్షోణీభర్తుః వస్తునగ్నం కరణీవివస్త్రత్వకారిణీ సముద్రశోషిణీతి యావత్ బభూవ సముద్రస్య తద్వస్త్రస్థానీయత్వాదితిభావః- అథఘటాతదీయగజపఙ్క్తిః ॥ ని॥ ఘటాగోష్ఠ్యాం హస్తిపంక్తావిత్యమరః కటయోః కుంభయోః దానపూరాః మదజలప్రవాహాః; తస్యాః క్షోణీః పటంసముద్రం- పునః సంఘటయాంచకార యోజయామాస, అబ్ధిం పూరయామాసేత్యర్థః అత్రనగ్నీకృతాయాః భువః పునః పటసంఘటన రూపపూర్వావస్థానువృత్తేః పూర్వరూపాలఙ్కారభేదస్య శోషణపూరణాసంబన్ధేపి తత్సంబంధోక్తి రూపాతిశయోక్తిద్వయోర్జీవితత్వాద్ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః ద్రోణస్యేత్యేతత్పద్యం అనేక

అపరేద్యురసౌవృతోబలౌఘైరథభేరీనినదైర్నభో వి
భిందన్ । కవచీవిశిఖీరథీశరాసీ కలశీసూను రవాప
యుద్ధ(రంగం)భూమిమ్) ॥ ౪౪॥వ ॥ ద్రోణస్యసేనాచ
రధూళిపాళీక్షోణేస్తునగ్నం కరణీబభూవ । ఘటాథత

గాదేశః గాతిస్థేతిసిచోలుక్ ॥ ౪౩ ॥—అపరేద్యురితి ॥ అథానన్తరం అపరేద్యురపరేహని బలౌఘైః సేనాసమూహైః వృతః భేరీనినదైర్దుందుభిధ్వానైః నభః ఆకాశంవిభిందన్విదారయన్ కవచీకవచవాన్ విశిఖీబాణవాన్ రథీరథికఃశరాసీధనుష్మాన్ అసౌకలశీసూనుః ద్రోణః యుద్ధరంగం అవాప + ఆప్లవ్యాప్తౌలిట్ ॥ ౪౪॥ ౪౫॥—

మూలపుస్తకేషు నదృష్టమపి లిఖితం - ఉక్తసంకరస్య లాటానుప్రాసాభ్యామేకవాచకానుప్రవేశసంకరశ్చేత్యపి ప్రాహుః ॥ ౪౫ ॥

ఆశ్చర్యేతి ॥ తదనురణరంగప్రవేశానంతరం అంతరిక్షస్థితానాం దివిషదాం దేవానాం ఆశ్చర్యస్య స్థూలలక్షం బహుప్రదం ముఖ్యజనకమితియావత్ రిపూణాం క్షోణీంద్రాణాం శత్రురాజానాం అసవః ప్రాణా ఏవ మృగాస్తేషాం హరణవిషయే కూటయంత్రం శిలాదార్వాది నిర్మితో యంత్రవిశేషః తద్వదాచరంతం కూటయంత్రాయమాణం ॥ని॥ ఉన్మాథః కూటయంత్రం స్యాదిత్యమరః కేసరైః స్కంధలోమభిరేవ కింజల్కైః రాఢ్యైః సమృద్ధైః ॥ కేసరో స్త్రీ స్కంధలోమ్ని కింజల్కే వకులేపి చేతి వైజయంతీ - గంధర్వైః మదః దానోదకమేవ మధుమకరందః యేషు తైః ఇభైర్గజైః కేతవః పతాకా ఏవ పత్రాణి యేషు తైః శతాంగైః రథైశ్చ పద్మవ్యూహం పద్మాకారేణ సైన్యవిన్యాసః కటదానపూరైః పటం పునస్సంఘటయాంచకార

॥౪౫॥ ప॥ ఆశ్చర్యస్థూలలక్షం తదను దివిషదామంతరిక్ష
స్థితానాం క్షోణీంద్రాణాం రిపూణామసుమృగహర
ణే కూటయంత్రాయమాణమ్ । గంధర్వైః కేసరా

ఆశ్చర్యేతి ॥ తదను అన్తరిక్షస్థితానాం ఆకాశస్థానాం దివిషదాం దేవానాం ఆశ్చర్యస్య స్థూలలక్షం వదాన్యం ॥ని॥ స్యుర్వదాన్యస్థూలలక్షదానశౌండా బహుప్రదే ఇత్యమరః రిపూణాం శత్రూణాం క్షోణీంద్రాణాం రాజ్ఞాం అసవః ప్రాణా ఏవ మృగాస్తేషాం హరణే కూటయంత్రాయమాణం మాయాయంత్రవదాచరితం కేసరైః కింజల్కైస్సటాభిశ్చ ఆఢ్యైః ॥ని॥ కేసరో నాగకేసరే తురంగసింహయోస్స్కంధే కేశేషు వకులద్రుమే । పున్నాగవృక్షే కింజల్కే ఇతి హైమః గన్ధర్వైః అశ్వైః మద ఏవ దానమేవ మధుమకరన్దో యేషాం తైరిభైర్గజైః కేతవః ధ్వజా ఏవ పత్రాణి దళాని యేషాం తైశ్శతాంగైరథైః పద్మవ్యూహం పద్మా

సమేవ కమలబృందమితి శ్లిష్టాశ్లిష్టసావయవరూపకం సాంయుగీనానాం రణసాధూనాం అగ్రగణ్యః గణనీయః గురుః ద్రోణః ప్రధనభువియుద్ధభూమౌ వ్యధాసీత్ నిర్మితవాన్ శతాంగైరిత్యత్ర శతంఅంగాని పత్రాణియేషాం తైరితి వ్యాఖ్యానంతు కేతుపత్రైరితి విశేషణేనవైయర్థ్యాద్గంధరైవరిభిరితి పదద్వయేతథాకల్పనాయోగేన ప్రక్రమవిరోధాచ్చోపేక్షితం - స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౪౬ ॥—సమయఇతి ॥ అత్రాస్మిన్ సమయేతపసః యమస్యసూనుః యుధిష్ఠిరః వైరిణాం శత్రూణాం వృత్తం పద్మవ్యూహనిర్మాణవృత్తాంతం నిశమ్యశ్రుత్వా అభిమన్యుం ఆర్జునింప్రతి అభాషతవక్ష్యమాణప్రకారేణోక్తవాన్-అయివత్స హేపుత్ర యద్యస్మాత్తేపితాఅర్జునః అధునా అన్యతః సంశప్తకయుద్ధదేశే భవతి తస్మాత్కారణాత్సర్వేషాం సైన్యానాం రక్షాతవభారః నిర్వాహ్యః అజని- ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౪౭ ॥—కవచమితి కించ కవచం ప్రతిముంచ ధారయ- చాపంధత్స్వ గృహాణ ధైర్యంభజ

శ్రేష్ఠ్యైర్మదమధుభిరిభైః కేతుపత్రైస్శతాంగైఃపద్మవ్యూ
హంవ్యధాసీత్ప్రధనభువిగురుస్సాంయుగీనాగ్రగణ్యః॥
౪౬॥ప॥ సమయేత్రనిశమ్యవైరివృత్తం తపసస్సూనురభాషతాభిమన్యుమ్ । అయివత్సపితాన్యతోధునాతేత
వభారోజనిసర్వసైన్యరక్షా ॥ ౪౭ ॥ ప ॥ కవచంప్రతి

కారంబలవిన్యాసం ప్రధనభువియుద్ధభూమౌ సాంయుగీనేషు రణకుశలేషు।ని।సాంయుగీనో రణేసాధురిత్యమరః అగ్రగణ్యః గురుః ద్రోణఃవ్యధాసీత్ అకార్షీత్ + తనువిస్తారేలుఙ్ ॥౪౬॥—సమయేఇతి ॥తపసస్సూనుః ధర్మరాజః వైరివృత్తం నివేద్య అభిమన్యుం అభాషతభాషవ్యక్తాయాం వాచిలఙ్ అయివత్స అద్యసమయే తేపితా అన్యతో గత ఇతి శేషః సర్వసైన్యస్య నిఖిలబలస్య రక్షా అవనం తవభారః అజని + జనీప్రాదుర్భావే లుఙ్ దీపజనేతిచిణ్ ॥ ౪౭ ॥—కవచమితి॥ కవచం

యోద్ధౄ న్ పరితః విధేహి సర్వత్ర యథార్హం నియమయ శతాంగం రథమధిరోహ కమలవ్యూహం పద్మవ్యూహం ఆవిశ అరీన్ శత్రూన్ నిషూదయస్వ మారయత్వమితి సర్వత్ర యోజ్యమ్ ॥ ౪౮ ॥—॥ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తప్రకారం రాజ్ఞః- ధర్మరాజస్య నిదేశంఆజ్ఞాం మాళిదేశెశిర సినివేశ్య తెనగృహీత్వేతియావత్ యోద్ధుంప్రతిష్ఠమానే నిర్గచ్ఛతి-జయనిస్సాణః భేరీపటహాః పణవశ్చా ద్యాయేషాం తైఃవాద్యైః తద్ధ్వనిభిరిత్యర్థః గగనే శేతఇతి శాయినే గుణాయశబ్దాయ సాఖశాయని కాయమానే సుఖేన స్వప్నపృచ్ఛకఇవస్థితే తదుత్పాదకఇతియావత్ స్వ

ముంచ (౧) ధత్స్వచాపంభజధైర్యంపరితో విధేహి
యోధ్రాన్ । అధిరోహశతాంగమావిశత్వం కమల
వ్యూహమరీన్నిషూదయస్వ ॥ ౪౮ ॥ గ ॥ ఇతిరా
జ్ఞోనిదేశంమాళిదెశెనివేశ్యయోద్ధుంప్రతిష్ఠమానేజయ
నిస్సాణభేరీపటహపణవాద్యైర్వాద్యైర్గగనశాయినె
గుణాయ సాఖశాయనికాయమానెలీలయాకమలవ్యూ

ప్రతిముంచ + బిభృహీముచ్ల మోక్షణెలోట్ శేముచాదీనామితిము మ్ చాపంధనుః ధత్స్వ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోఃలోట్ ధైర్యంభజ భజసేవాయాం లోట్ పరితః సర్వతః యోద్ధౄన్ భటాన్ విధేహిడు కృఞ్ కరణేలోడ్ శతాంగంరథం అధిరోహఆరోహ + రుహబీజజన్మనిప్రాదుర్భావెలోట్ కమలవ్యూహం ఆవిశప్రవిశ విశప్రవేశనే లోడ్ అరీన్ శత్రూన్ నిషూదయస్వనాశయసూదక్షరణేణ్యంతాల్లోట్ ॥ ౪౮ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థంరాజ్ఞః యుధిష్ఠిరస్య నిదేశంశాసనం మాళిదేశెశిరోదేశేనివేశ్యయోద్ధుంప్రతిష్ఠమానెప్రస్థితె +సమవప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనేపదిత్వాచ్ఛానచ్ లీలయావ్యూహగర్భంకమలవ్యూ

---

(౧) ఆముక్తః ప్రతిముక్తశ్చపినద్ధశ్చాపినద్ధవదిత్యమరోక్తేః ప్రతిపూర్వకముచ్లధాతో రుపసర్గవశాద్బంధనార్థకత్వమ్ ॥

యమాత్మనిబాలేపి ఏకాకిని అసహాయేత స్మింతాసృఖదే ్రియేఅభిమన్యౌ లీలయా కమలవ్యూహ మవగాహ్య ప్రవిశ్య నిజస్యకోదండస్య సంబంధిన్యా చండిమసంపదాప్రతాపసమృద్ధ్యా కౌరవచమూం క్షోభయమాణె వ్యాకులీకుర్వతిసతి సింధుపతిస్సైంధవః సముద్రశ్చ, కుధ్రాకోపెన వ్యూహస్య పద్మాఖ్యస్య ముఖంద్వారభాగం పిధాయ ఆవృత్య స్మరహరాత్ వరస్యలాభెన య్యోదర్పః గర్వస్తేనోపలక్షితః తమభిమన్యుమనుధావతీతి తదనుధావినీం పాండవానాం వాహినీం సేనాం నదీంచరురుధే- అత్ర సైంధవసముద్రయోః సేనానద్యోశ్చశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్తిభ్యాం సముద్రస్య నదీముఖపిధాన పూర్వకం తన్నిరోధానురూపాత్మకసమాలఙ్కార ప్రతీతేరలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ ౭౮ ॥— ఉద్యద్భిరితి ॥ యద్ధరంగాదుద్యద్భిః ఊర్ధ్వంప్రసరద్భిః - సురవనితానా మప్సరసాం

హమవగాహ్యబాలేపిస్వయమేకాకినినిజకోదండచండి
మసంపదాకౌరవచమూంక్షోభయమాణెతస్మిన్సౌభద్రే
యేసిన్ధుపతిర్వ్యూహముఖం పిధాయ స్మరహరవరలాభద
ర్పేణ తదనుధావినీంపాండవవాహినీం క్రుధారురుధే॥
౭౮॥ఫ॥ ఉద్యద్భిర్యుద్ధరంగాదపిసురవనితా పృష్ఠవ

హోదరం అవగాహ్య ప్రవిశ్యస్వయంబాలేపి+ ఏకాకినిఅసహాయే ఏకాదాకినచ్చాసహాయఇతి అకినచ్ప ్రత్యయః తస్మిన్సౌభద్రే యెఅభిమన్యౌ నిజకోదండస్య ఆత్మీయధనుషః చండిమసంపదాచండత్వాతిశయెన కౌరవచమూం సంక్షోభయమాణెసతిసింధుపతిస్సైంధవఃవ్యూహముఖం పిధాయ ఆచ్ఛాద్య స్మరహరస్య. ఈశ్వరస్యయోవరలాభస్తస్య దర్పేణతమభిమన్యు మనుధావినీం పాండవవాహినీం పాండవసేనాం క్రుధాకోపెన రురుధే +అవవారరుధిర్ ఆవరణేలిట్ ॥ ౭౮ ॥ ఉద్యద్భిరితి ॥ యద్ధరంగాత్ ఉద్యద్భిః ఉత్పన్నైః అథానంతరం సుర

సంబన్ధినః పుష్పవర్షాత్ పతద్భిరపి, కించ వేగాల్లగ్నైః సంక్రాన్
తైః పరాగైః ధూమైః కౌసుమైశ్చ - చక్షుషాం - నేత్రాణాం ప
క్ష్మణోర్యుగ్మే దృఢతరం అతిదృఢం యథా తథా ఘటితే ముకులీకృతే సతి
అంతరిక్షస్య మధ్యే మధ్యేంతరిక్షం స్థిత్వా విజయసుతస్య అభిమన్యోః
భుజాగర్వలీలాయితాని బాహుపరాక్రమచేష్టితాని ద్రష్టృణాం +
తృన్నంతత్వాన్న లోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః పశ్యతాం ఖచరాణాం
దేవానాం అనిమిషతా నేత్రయోర్నిమేషరాహిత్యం తస్మిన్ క్షణే తత్క్ష
ణం భృశం భంగురా భగ్నాభూత్ అత్ర దేవానామనిమిషత్వభంగాసం
బంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః పరాగలగ్నపక్ష్మయుగ్మఘటనయో
ర్హేతుహేతుమతోరుక్త్యాత్మక హేత్వలఙ్కారో జ్జీవితత్వాత్ ద్వయో
రంగాంగిభావేన సంకరః- స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥ ౫౦ ॥—శరేతి ॥ విజ

షాత్పతద్భిర్వేగాల్లగ్నైః పరాగైర్దృఢతరఘటితే చ
క్షుషాం పక్ష్మయుగ్మే । స్థిత్వా మధ్యేంతరిక్షం విజయసు
తభుజాగర్వలీలాయితాని ద్రష్టృణాం ఖచరాణాం
భృశమనిమిషతా తత్క్షణం భంగురాభూత్ ॥ ౫౦॥౫॥ శ
రశాయిలైర్ద్విరదశైలమండలైర్విపులైర్విధాయ విష

వనితానాం దేవతాస్త్రీణాం పుష్పవర్షాత్పతద్భిః వేగాత్ లగ్నైః
సక్తైః పరాగైః కుసుమరజోభిః ధూళిభిశ్చ ॥ ని ॥ పరాగః కౌసుమే రేణౌ
స్నానీయాదౌ రజస్యపీత్యమరః చక్షుషాం నేత్రాణాం పక్ష్మయుగ్మే దృ
ఢతరం ఘటితే సతి మధ్యేంతరిక్షం ఆకాశమధ్యే+పారేమధ్యే షష్ఠ్యా వే
త్యవ్యయీభావః స్థిత్వా విజయసుతస్య అభిమన్యోర్భుజయోర్గర్వలీ
లాయితాని దర్పవిలాసాః ద్రష్టృణాం ఖేచరాణాం దేవానాం భృశం
అతివేలం అనిమిషతా నిమేషాభావవత్త్వా తత్క్షణం భంగురా నష్టా+ భంజి
భాసమిదో ఘురజితి ఘురచ్ప్రత్యయః అభూత్ + భూసత్తాయాం లు
ఙ్ ॥ ౫౦ ॥—శరేతి ॥ విజయస్య అర్జునస్య నందనః పుత్రః అభి

యస్య అర్జునస్యనందనో౽భిమన్యుః-శరైర్బాణైశ్శాయితైఃపాతితైః-
విపులైర్మహద్భిః- ద్విరదాః కౌరవగజాఏవశైలాస్తేషాంమండలైఃస
మూహైః వసుంధరాం భూమిం- విషమాంనిమ్నోన్నతాం- విధాయ
కృత్వాపృథోర్నామ చక్రవర్తినః పృథోర్మహతః యత్నస్య వైభ
వం ధనుష్కోట్యాభూమిసమీరణరూపం ప్రాభవం- వితథీచకారవ్య
ర్థంచక్రే- అత్రపృథుచక్రవర్తిభూమిసమీకరణవైయర్థ్య కరణా
సంబన్ధేపి తత్సంబన్ధోక్తేరతిశయోక్తిః -పురాపృథుర్నామ మహారా
జశ్శైలైర్విషమితాం క్షితింధనుష్కోట్యోత్సార్య నిర్మథ్య సమీచకా
ర అతఏవభువః పృథూకరణాత్పృథురితినామ - తస్యేతిపౌరాణికాః
మంజుభాషిణీ ॥ ౫౧ ॥—పార్థేతి ॥ పార్థాత్మజః అభిమన్యుః-శి
తానాం తీక్ష్ణానాంభల్లానాం నామబాణానాం వృష్ట్యా భానుసుతస్య
కర్ణస్య శతాంగంరథంసామి అర్ధంచ్ఛిత్త్వా కురువీరాణాం గో
ష్ఠ్యాంకథాయామ్ ॥ని॥ గోష్ఠీసభాయాంసల్లాపఇతి నానార్థరత్నమా

మాంవసుంధరామ్ । పృథుచక్రవర్తి పృథుయత్నవై
భవం వితథీచకారవిజయస్యనన్దనః ॥ ౫౧ ॥వ॥ పార్థా
త్మజో భానుసుతస్యసామిచ్ఛిత్త్వాశతాంగంశితభల్లవృ
ష్ట్యా । పితామహోక్తం కురువీరగోష్ఠ్యాం తథ్యంచ

మన్యుః శరైశ్శాయితైః న్యంతాత్కైఃవిపులైః ద్విరదాః గజాఏవశై
లాః తేషాంమండలైః వసుంధరాం భూమింవిషమాం విధాయపృథురి
తిచక్రవర్తీపృథునామావైన్యః మహారాజః తస్యపృథుయత్నస్యవైభ
రీం లీలాం వితథీచకారవ్యర్థీచకార+ అభూతతద్భావేచ్విఃడుకృఞ్క
రణ్ఇతిలిట్ పృథుస్సంకీర్ణాన్ పర్వతానేకీకృత్యపృథ్వీంసమీచకార ॥ త
ద్వ్యర్థమభూదితిభావః ॥ ౫౧॥—పార్థాత్మజఇతి॥పార్థాత్మజఃఅ
భిమన్యుః శితానాంభల్లానాం బాణానాంవృష్ట్యాభానుసుతస్య కర్ణ
స్య శతాంగంరథంసామిఅర్ధం ఛిత్వాకురురాజగోష్ఠ్యాం దుర్యోధనస

లాయాం పితామహేన భీష్మేణోక్తం అస్యకర్ణస్య అర్ధరథత్వం తథ్యంయథార్థం చకార- అత్రార్ధోఽర్ధరథో యస్యతస్యభావస్తత్త్వం మహారథలక్షణాదర్ధన్యూనత్వంచేతిద్వయోః శ్లేషభిత్తికయా అభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిభేదః ॥ ౫౨ ॥—అథేతి ॥ అథ కర్ణప రాభవానంతరం- అభిమన్యుః ధృతః భూరిఃబహుళః మన్యుః క్రోధః యేన తథోక్తస్సన్ - ఉగ్రైర్దారుణైశ్శరైః ద్రోణస్యాపత్యం ద్రౌణిమశ్వత్థామానం - తస్యఅశ్వత్థామ్నః ఈర్ష్యయా- స్మితస్య కాంతేః శ్వైత్యస్యలక్ష్యాద్వ్యాజాత్ - బాల్యేనిపీతాన్ మాతాద్రా రిద్ర్యవశాత్ క్షీరాణీమాన్యేవేతి ప్రతార్యపాయితానిత్యర్థః పిష్టసా రానపి జలమిశ్రితతండులచూర్ణాంశానపి ఉద్వమయాంచకార ఉ ద్గారయామాస ఆగర్భరక్తోద్గారంనిర్బిభేదేత్యర్థః - అపహ్నవా లఙ్కారః ॥ ౫౩ ॥—సుతస్యేతి ॥ సురరాజసూనోస్సుతస్యార్జున

శౌర్యాదర్ధరథత్వమస్య ॥ ౫౨ ॥ప॥ అథాభిమన్యుర్ధృ
తభూరిమన్యుర్ద్రౌణింతదీర్ష్యాస్మితకాంతిలక్ష్యాత్।
బాల్యేనిపీతానపిపిష్టసారానుగ్రైశ్శరైరుద్వమయాం
చకార ॥ ౫౩ ॥ సుతస్యశౌర్యాత్సురరాజసూనోరు

భాయాం పితామహోక్తం భీష్మోక్తం అస్యకర్ణస్య అర్ధరథత్వం త థ్యంసత్యంచకార + డుకృఞ్ కరణే లిట్ ॥ ౫౨ ॥—అథేతి ॥ అథా నంతరం అభిమన్యుః ధృతఃభూరిమన్యుః భూరిమన్యునామా రాజా యేనతాదృశస్సన్ ద్రౌణిం అశ్వత్థామానంతస్యభూరిమన్యుజయస్య ఈర్ష్యయా అక్షమయాయత్స్మితం తస్య కాంతేర్లక్ష్యాత్ వ్యాజా త్ ॥సి॥ వ్యాజోపదేశో లక్ష్యంచేత్యమరః బాల్యేనిపీతానపి పిష్టసా రాన్ క్షీరాభావాత్తన్మాతాపిష్టసారం పాయయామాసేతి కథాఉగ్రైః శరైః బాణైః ఉద్వమయాంచకార ఉద్గారయామాస + టువముద్గిర ణేణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౫౩ ॥—సుతస్యేతి ॥ సురరాజసూనోః అర్జున

పుత్రస్య అభిమన్యోశ్శౌర్యాత్- ఉదీర్ణా-ఉత్పన్నా దిశాంభ్రాన్తిః వైపరీత్యేనజ్ఞానం యస్యసః ఉదారామహతీ భీతిర్యస్యతథోక్తః- సః చాపాచార్యత్వేనప్రసిద్ధః - గురుః ద్రోణః కృపస్వసుః కృపాయాఃద్రో ణపత్న్యాః మంగళతంతునా సాకంమంగళసూత్రేణ సహైవ, ము హూర్తం- చకంపేకంపితవాన్ అత్రద్రోణస్యకమ్పే తత్పత్నీమం గళసూత్రసాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలఙ్కారః ॥ ౫౪ ॥— విశిఖ మితి ॥ అథ ద్రోణపరాభవానంతరం గౌతమాత్మజేకృపాచార్యే విశి ఖంమోక్తుమిచ్ఛం ముముక్షుంఅతఏవ భీషణంభయంకరం, విబుధేం ద్రపౌత్రమభిమన్యుం అభివీక్ష్యరణాంకణజనాః తస్యకృపాచార్యస్య జననేవిపదిమరణేపిచవిషయే శరఏవహేతురితిమేనిరె అనేనాయం న జీవతీతి నిశ్చిక్యురిత్యర్థః కృపస్య శరజన్మత్వం ప్రసిద్ధం - మంజుభాషి

దీర్ణాదిగ్భ్రాంతిరుదారభీతిః । కృపస్వసుర్మంగళ
తంతునైవసాకంచకంపెసగురుర్ముహూర్తమ్ ॥౫౪
ప॥ విశిఖంముముక్షుమథగౌతమాత్మజేవిబుధేంద్రపౌ
త్రమభివీక్ష్యభీషణమ్ । జననేవిపద్యపిజనారణాం
కణేశరఏవహేతురితితస్యమేనిరె ॥ ౫౫ ॥ ప ॥ అశ్వ

నస్య సుతస్య అభిమన్యోఃశౌర్యాత్ ఉదీర్ణాదిగ్భ్రాంతిః యస్యత థాభూతః ఉదారామహతీభీతిర్యస్య తాదృశః గురుర్ద్రోణఃకృపస్వ సుః కృపభగిన్యాస్స్వపత్న్యాః మంగళతంతునైవ సాకం ముహూ ర్తంచ కంపె +కపిచలనెలిట్ ॥ ౫౪ ॥— విశిఖమితి ॥ అథానంత రం గౌతమాత్మజెకృపేవిశిఖం బాణంముముక్షుం మోక్తుమిచ్ఛంభీష ణంభయానకం విబుధేంద్రపౌత్రం అభిమన్యుం అభివీక్ష్యదృష్ట్వాజ నాః తస్యకృపస్యజననేఉత్పత్తౌరణాంగణేవిపద్యపి మరణేపి శరఏ వతేజనకఏవబాణఏవ॥ని॥శరంనీరేశరః కాండేశరస్తేజనకేపిచేతివిశ్వః॥ హే తుః కారణంఇతిమేనిరే అజ్ఞాసిషుః + మనజ్ఞానేలిట్ అతఏకహా ఽ ర్ధ్య

ణీ ॥ ౫౫ ॥—ఆశ్చర్యేతి ॥ ఆశ్చర్యకరేషు కర్మసుయుద్ధేష్వితిశా కహార్థివాదిత్వాత్సమాసః కృతేషుసత్స్వపి అముష్య అభిమన్యోః శిరోజబంధెధమ్మిల్లెహర్షభారాత్సంతోషాతిశయాత్ - ముహుర్ముహు ర్మోక్తుం వర్షితుం, కర్తృభూతాః తత్రాచాత్మ్యా శ్రియాః కర్త్రారతి యావత్ ఏవమగ్రేపి సుమనసః దేవాః దివిఆకాశేదృష్టాః కర్మ భూతాః కర్మాణిసుమనసః పుష్పాణితు నాకేంద్రస్య స్వర్గాధిపస్య నందనవనేనదృష్టాః ఉభయత్రలూకైరితి శేషః దేవాః కల్పకుసుమా ని నిశ్శేషమభివర్షతతః కుసుమదారిద్ర్యాత్తూష్ణీం బభూవురిత్య ర్థః ॥ ని ॥ సుమనాఃపుష్పమాలత్యోస్త్రియాం దశేకోవి దేపిచేతివిశ్వః - అత్రసుమనసాం కర్తృత్వకర్మత్వవిరోధస్య శ్లేషేణాభాసా ద్విరోధా భాసస్యచ నందనవనేనిష్కుసుమత్వాసంబంధేపి సంబన్ధోక్తిరూపా తిశయోక్త్యేశ్చ సంసృష్టిః ॥ ౫౬ ॥—అముష్యేతి ॥ అథరవెస్సుతః క ర్ణః అముష్యఅభిమన్యోః కోదండంచాపం అఖండయత్ చిచ్ఛేద

> ర్యకర్మసుకృతేష్వపిహర్షభారాన్మోక్తుం ముహుర్ము
> హురముష్యశిరోజబన్ధె । దృష్టాస్తదాసుమనసా దివి
> కర్తృభూతానాకేంద్రనందనవనె సతుకర్మభూతాః ॥
> ౫౬॥మ॥ అముష్యకోదండమఖండయద్రవె స్సుతోర

ఇత్యేతావభ్యాసలాపా ॥ ౫౫ ॥—ఆశ్చర్యేతి ॥ ఆశ్చర్యకర్మసువి చిత్రక్రియాసు కృతేషు సత్స్వపిహర్షభారాత్ సంతోషాతిశయా త్ అముష్యఅభిమన్యోశ్శిరోజబన్ధెకేశపాశె ముహుర్ముహుఃమో క్తుం తదాతస్మిన్ సమయెదివిఆకాశెకర్తృభూతాస్సుమనసః దేవాః దృష్టాః నాకేంద్రస్య దెవేంద్రస్యనందనవనెకర్మభూతాస్సుమనసః పుష్పాణి॥ని॥సుమనాః పుష్పమాలత్యోస్త్రియాందశేకోవిదేపిచేతివిశ్వఃన తుదృష్టాః పుష్పాణామత్యంతాభావాదితిభావః ॥౫౬॥—అముష్యేతి॥ అముష్య అభిమన్యోః కోదండమఖండయద్రవెస్సుతః కర్ణః అఖండయ

కుమ్భజః ద్రోణిః రథస్య అశ్వాన్ ప్రమమాథ బిభేద - కృపః సార థిం, జవేన కృణత్తిస్మ చిచ్ఛేద గురోస్సుతః అశ్వత్థామా కేతోః పటం పతాకాం వ్యపాటయత్ విపాటితవాన్ వంశస్థమ్ ॥ ౫౭ ॥—ఏకాకిన ఇతి॥ ఏకాకినః ఏకకస్య పరిభవాయ తిరస్కారం కర్తుమితి క్రియార్థో త్యాదినా చతుర్థీ, ప్రవృత్తానుద్యుక్తాన్ బహూనేతాన్ కర్ణాదీనవే క్ష్య సకలోఽపి నిలింపానాం దేవానాం వర్గః సంఘః అభిమన్యౌ మందారశాఖి కుసుమాని యథా అభ్యవర్షత్, అతిధీరోఽయం బహుభి రసహాయో యుధ్యతీత్యాశ్చర్యాదితి భావః తథా తస్య అభిమన్యోః రిపు షు కర్ణాదిషు విషయే నిందారవాన్ నిందనవాక్యకలకలాన్ అభ్యవ ర్షత్ ఉదీరయామాసేత్యర్థః, ఏకేన బహూనాం యుద్ధస్య లోకవేద నిషిద్ధత్వాదితి భావః అత్ర కల్పవృక్షకుసుమవర్షణ నిందావాక్యోదీర ణయోః ద్యాగపద్యాత్సముచ్చయస్య పుష్పాణాం నిందావాక్యానాం చ వర్షణేన శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తు

థాశ్వాన్ప్రమమాథ కుంభజః । కృపః కృణత్తిస్మ జవేన
సారథిం వ్యపా(త)ట)యత్కేతుపటం గురోస్సుతః ॥ ౫౭ ॥
ఏకాకినః పరిభవాయ బహూన్ ప్రవృత్తా నేతానవేక్ష్య స
కలోఽపి నిలింపవర్గః । మందారశాఖి కుసుమాని యథా

త్ + ఖడిమంథనేణ్యంతాల్లఙ్ కుమ్భజః ద్రోణిః రథాశ్వాన్ ప్ర మమాథ సంజహార + మథే విలోడనే లిట్ కృపః శరేణ బాణేన సారథిం కృ ణత్తిస్మ చిచ్ఛేద కృతీ చ్ఛేదనే భూతే లట్ గురోస్సుతః అశ్వత్థామా కేతు పటాన్ వ్యపాతయత్ + పత్ల గతౌ ణ్యంతాల్లఙ్ ॥ ౫౭ ॥—ఏకాకిన ఇతి॥ ఏకాకినః ఏకకస్య పరిభవాయ తిరస్కారాయ ప్రవృత్తాన్ ఉద్యుక్తాన్ బహూన్ అనేకాన్ ఏతాన్ ద్రోణాదీన్ అవేక్ష్య దృష్ట్వా నిఖిలోఽపి కృ త్స్నోఽపి నిలింపవర్గః దేవసంఘః అభిమన్యౌ మందారశాఖినః కు సుమాని పుష్పాణి యథా అభ్యవర్షత్ తథా అస్య అభిమన్యోః రిపుషు

ల్యయోగితాభేదస్య చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౫౮ ॥— రథా
దితి ॥ తదావిజయస్యాత్మసంభవః అర్జునపుత్రః బాలాభిమన్యుః
గదాసఖాసహాయః యస్యసః గదాపాణిస్సన్నితియావత్ + రాజాహ
స్సఖిభ్యష్టజితిసమాసాంతష్టచ్ ॥ ని ॥ సఖామిత్రేసహాయేచేతి యాద
వః- రథాన్నిహతాశ్వాత్ - అవప్లుత్యఅవరుహ్య అమీషాం కర్ణాదీ
నాం రథాన్కేవలం రథానేవవిదార్యనిర్భిద్య మందాన్మన్దాః అ
క్షాః చక్రాధారదారూణిబిభ్రతీతితద్భృతః నచ కారకింతుతాన్ కర్ణా
దీనపియుధిమందాక్షంవ్రీడాంబిభ్రతీతితద్భృతః చకారగదాప్రహారైరి
త్యుభయత్రభావః అత్రరథానాం రథికానాంచప్రకృతానామేవ లజ్జా
యాః శిథిలచక్రాధారదారూణాంచ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయస
హకృతమందాక్షభరణేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః మం
దానివిషయగ్రహదుర్బలాని అక్షాణిఇంద్రియాణి చక్షురాదీని బిభ్ర
తీతి భృతఇత్యర్థః ॥ని॥ అక్షమింద్రియచక్రయోరితి విశ్వ ఇత్యపిప్రా
హుః- వంశస్థమ్ ॥ ౫౯ ॥— బాలావితి ॥ తతః సతుపార్థాత్మజఃఅ

భిమన్యుర్నిందారవాన్ రిపుషుతస్య తథాభ్యవర్ష
త్ ॥ ౫౮ ॥ రథాదవప్లుత్యగదాసఖస్సదా విదార్య
బాలోవిజయాత్మసంభవః । చకారమందాక్షభృతో న
కేవలం రథానమీషాంయుధితానపిక్షణాత్ ॥ ౫౯ ॥

పగ బాలౌతతః కృతరణౌధృతరాష్ట్రపౌత్రౌ భీరూ
శత్రుషు నిందారవం గర్హణశబ్దం అభ్యవర్షత్ + వృషుసేచనేలఙ్
॥ ౫౮ ॥— రథాదితి ॥ తదావిజయాత్మసంభవః అర్జునసూనుః బా
లః అభిమన్యుః రథాత్ అవప్లుత్య అవరుహ్యగదాసఖః గదాపాణి
స్సన్ విదార్యఅమీషాం రథాన్ కేవలం మందాన్ అక్షాన్ చక్రాణిబి
భ్రతీతితాన్ క్విప్ ॥ని॥ అక్షఃకర్షేతుషెచక్రేశకటవ్యవహారయోరితివి
శ్వః కింతుయుధితానపి రిపూనపిక్షణాత్ మందాక్షభృతః త్రపావతః ॥ని॥
మందాక్షంహ్రీస్త్రపా [illegible] ॥ ౫౯

భిమన్యుః కృతరణౌ ఆత్మనా సహేతి శేషః - బాలావతఏవ ధృతరాష్ట్ర
స్య పౌత్రౌ దుర్యోధనదుశ్శాసనపుత్రౌ ద్వా- పృథక్ప్రత్యేకం గమ
నకర్మణి పరలోకయాత్రాయాం భీరూ భయశీలౌ మన్యమాన ఇవేత్యు
త్ప్రేక్షావ్యంజకాః ప్రయోగాః ద్ధర్మ్యాః కృతాంతపురస్య సంయమిన్యా
స్సంబంధిని వర్త్మని మార్గే గంతుం అగ్రే పరస్పరం సాహ్యవంతౌ స
హాయవంతావిత్యర్థః చక్రే ద్వావప్యేకదా జఘ్నానేస్యర్థః ॥ ౬౦ ॥
అథేతి ॥ అథకర్ణః ముఖం ప్రథమః యేషాం తథోక్తాః తే పూర్వోక్తాః
మహారథాః కైతవం మర్శీతిం - ఏత్య స్వీకృత్య యోగపద్యాత్ మిళి
తా ఏకదైకత్ర వా సంగతాస్సంతః అస్త్రైర్బాణైః ఏనం సురనాయక
పౌత్రమభిమన్యుం స్వైః స్వీయైః యశోభిస్సహ - పాతయాంబభూ
వుః- బహుభిరేకస్య మారణాన్నపరం వీరాణామపకీర్తికరమితి భావః

పృథగ్గమనకర్మణి మన్యమానః । పార్థాత్మజస్తు
పరస్పరసాహ్యవంతౌ చక్రే కృతాంతపురవర్త్మని గం
తుమగ్రే ॥ ౬౦ ॥ ప॥ అథకర్ణముఖా మహారథాస్తే మి
ళితాః కైతవమేత్య యౌగపద్యాత్ । సురనాయకపౌ
త్రమేనమస్త్రైస్స్వయశోభిస్సహ పాతయాం బభూ

బాలావితి ॥ తతః తదనంతరం పార్థాత్మజః అర్జునసూనుస్తు అభి
మన్యుస్తు కృతరణౌ కృతయుద్ధౌ పృథక్ ప్రత్యేకం గమనకర్మణి భీరూ
కాతరౌ మన్యమానః అతఏవ కృతాంతపురస్య యమనగరస్య వర్త్మని
మార్గే అగ్రే గంతుం పరస్పరమన్యోన్యం సాహ్యవంతౌ సహభా
వవంతౌ + చక్రే డుకృఞ్ కరణే లిట్ ॥ ౬౦ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం
కర్ణముఖాః కర్ణాదయః తే మహారథాః మిళితాస్సంతః కైతవం క
పటమేత్య యౌగపద్యాత్ యుగపద్భావాత్ అస్త్రైః సురనాయక
పౌత్రం ఇంద్రపౌత్రం ఏనం అభిమన్యుం స్వయశోభిస్సహ ఆత్మకీర్తి
భిస్సమం పాతయాంబభూవుః + పత్ల గతౌ ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౬౧ ॥—

వః సహోక్తిరలఙ్కారః ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౬౧ ॥—తదన్వితి ॥ త దను అభిమన్యుపతనానంతరం తయోస్సేనయోః కౌరవపాండవీయయోః క్ష్వేళితం సింహనాదః రుదితం రోదనం తే ద్వే అపి స్పర్ధయా ఆత్మోత్కర్షాభినివేశేన జనితయా పరస్పరం విజిగీషుతయా జయేచ్ఛయై వేత్యుత్ప్రేక్షా- వ్యోమ్నస్సీమానం గగనాంతభాగం ఉదలంఘయ తాం అతిచక్రమతుః అభిమన్యువధాదుచ్చైః కౌరవాజగర్జుః పాం డవారురుదురిత్యర్థః ॥ ౬౨ ॥—॥ తదానీమితి ॥ తదానీం పూషణి సూర్యే నియమైస్తపోభిః వృద్ధయా పూర్ణయా పరిషదా ద్విజసమా జేన ఊర్ధ్వం విక్షిప్తైః ప్రేరితైః కరపుటజలాంజలిభిః క్షాళనాత్సే కాదివేత్యుత్ప్రేక్షా, వ్యపయాతః నిరస్తః మహః ఉష్మా ఔష్ణ్యం య స్యతథోక్తే అస్తంగచ్ఛతిసతీత్యర్థః - ద్వావపిబలౌ ఘూకౌగవపా

వుః ॥ ౬౧ ॥ గ ॥ తదను సేనయోస్తయోః క్ష్వేళితరుది తే అపి స్పర్ధాజనితయా పరస్పరవిజిగీషుతయైవ వ్యోమ సీమానముదలంఘయతామ్ ॥ ౬౨ ॥ తదానీం నియమ వృద్ధపరిషదూర్ధ్వవిక్షిప్తకరపుటజలాంజలి క్షాళనా దివవ్యపయాత(మహో)మహోష్మణి పూషణి తౌ ద్వావ పిబలౌఘా నిజనిజస్కంధావారానుసంధానాయ నిరగ

తదన్వితి ॥ తదను తత్ర తస్మిన్ సమయే తయోస్సేనయోః కౌరవపాండవ బలయోః క్ష్వేళితరుదితే అపి సింహనాదక్రందితే అపిస్పర్ధయా జని తయా పరస్పరస్య విజిగీషయైవ విజేతుమిచ్ఛయైవ వ్యోమసీమానం ఆకాశమర్యాదాం అలంఘయతాం అతిచక్రమతుః + లఘిగత్యౌర్థ్యాణ్యంతాల్లఙ్ ॥ ౬౨ ॥—తదానీమితి ॥ తదానీం తస్మిన్ సమయే పూషణి సూర్యే నియమైర్వ్రతాదిభిః ॥ ని ॥ నియమో వ్రతమస్త్రీ తచ్చోపవాసాదిపుణ్యకమిత్యమరః వృద్ధానాం పరిషదా ఊర్ధ్వవిక్షిప్తైః కరపుటాంజలిభిః అఘ్యైర్దత్తైః క్షాళనాదివ వ్యపయాత మహాసః తేజ

ణ్డవసైన్య సమూహౌ - నిజస్య నిజస్యప్రత్యేకమాత్మీయస్య స్కంధావారస్య శిబిరస్య అనుసంధానాయ - సంగమనాయ నిరగచ్ఛతాం నిర్గతవంతౌ ॥ ౬౩ ॥— అథేతి ॥ అథబిడౌజసఇంద్రస్య కుమారోఽర్జునోఽపి త్రిగర్తాన్ ప్రాణజన్యరంధ్రత్రయయుక్తానపి త్రిగర్తసంజ్ఞాం శ్చేతిచతాన్ సుశర్మాదీన్ - గాత్రేశరీరే క్షురప్రైర్బాణవిశేషైస్సహస్రంగర్తాః యేషాంతాన్ తథోక్తాన్ - విరచయ్యకృత్వా హేతుం దుఃఖకారణం వినాపివ్యథమానం దుఃఖాయమానంచేతః యస్య తథోక్తస్సన్ న్యవృతత్ శిబిరంప్రతిప్రత్యావృత్తవాన్ విరోధాభాసః ॥ ౬౪ ॥— బాష్పాయితఇతి ॥ దృష్ట్యోః నేత్రయోర్యుగం - బాష్పాయతేబాష్పముద్వమతి కరాగ్రాచ్చాపః గళతి- అంతర్మనసితాచ్ఛతామ్ ॥ ౬౩॥ప॥అథత్రిగర్తానపితాన్ క్షురప్రైస్సహస్రగర్తాన్విరచయ్యగాత్రే। వినైవహేతుంవ్యథమానచేతా బిడౌజసాపిన్యవృతత్కుమారః ॥ ౬౪ ॥ ప ॥ బాష్పాయతేదృష్టియుగంకరాగ్రాచ్చాపోగళత్యంతనః మహోష్మామహాతాపః యస్యతస్మిన్ సతిద్వావపి బలౌఘౌసేనాసమూహౌ నిజనిజస్కంధావారస్య సేనానివేశస్య అనుసంధానాయ నిరగచ్ఛతాం నిర్గతౌ + గమ్లగతౌలఙ్ ॥ ౬౩ ॥ — అథేతి ॥ అథానంతరంబిడౌజసః ఇంద్రస్య కుమారోఽపి అర్జునోఽపి త్రిగర్తానపి త్రిగర్తనామ్నోఽపి త్రయః గర్తాః యేషాంతానపి క్షురప్రైః ఆయుధవిశేషైః గాత్రేశరీరే సహస్రంగర్తాఅవటాః యేషాంతాన్॥నిగర్తావటౌభువిశ్వభ్రే ఇత్యమరః విరచయ్యకృత్వాహేతుం కారణం వినైవ వ్యథమానం చేతోయస్యతాదృశస్సన్ న్యవృతత్ నివృత్తః + వృతువర్తనేలుఙ్ పుషాదిద్యుతాదీత్యఙ్ ద్యుద్భ్యోలుఙీతి పరస్మైపదం ఆత్మాపైపుత్రనామాసీతి శ్రుతేః పుత్రనాశాదాత్మనః పీడాజాతేతిభావః ॥ ౬౪ ॥— బాష్పాయతఇతి॥ దృష్టియుగంలోచనద్వంద్వం

పస్సంతాపః ఉదేతి ఆవిర్భవతి- ఏతస్య సర్వదుర్నిమిత్తస్య- కింఫలం.
భవిష్యతీత్యుక్తప్రకారేణవిచింతయన్ ఆలోచయన్సన్నేవరాజ్ఞః యు
ధిష్ఠిరస్య ధామ ఆవాసంవివేశ-బిడౌజసః కుమారఇతిపదమత్రాపియో
జ్యం అత్రానేకక్రియాయోగవద్వ్యాత్సముచ్చయః ॥ ౬౫ ॥— తత్రేతి.
అథ యుధిష్ఠిరావాసప్రవేశానంతరం తత్రయుధిష్ఠిరధామని అస్రాణి
నేత్రయోర్యేషాంతాన్ సర్వాన్ బంధూన్యుధిష్ఠిరాదీన్ నిశామ్య ని
రీక్ష్య సూనోః పుత్రస్యాభిమన్యోర్వార్తాం వధవృత్తాంతం - నిశ
మ్యశ్రుత్వాచ ధనంజయస్యార్జునస్య చిత్తం స్వేనాత్మనా సమానం.
నామ్నా తుల్యం తేజః అగ్నిః తాపస్యపుత్రశోకసంతాపస్య అపదేశే
న వ్యాజేన చుచుమ్బస్పృశతి స్మ-పుత్రశోకాత్సంతప్తోభూదిత్యర్థః;

రుదేతితాపః । ఫలంకిమేతస్యభవిష్యతీతి విచింతయ
న్ధామవివేశరాజ్ఞః ॥ ౬౫ ॥ ప ॥ తత్రాశ్రునేత్రాన
ధ్సర్వబంధూన్నిశామ్యసూనోశ్చనిశమ్య వార్తామ్ ।
తాపాపదేశేనధనంజయస్య చిత్తంచుచుమ్బస్వసమా

బాష్పాయతెబాష్పముద్గిరతి+బాష్పోష్మభ్యాముద్వమనఇతిక్యజ్ కరా
గ్రాత్ హస్తాగ్రాత్ చాపఃధనుఃగలతిస్రంసతె+గలఅవస్రంసనెలట్
అంతరభ్యంతరె తాపస్సంతాపః ఉదేతి ఉత్పద్యతె+ ఇణ్గతౌలట్ ఏత
స్యఫలం కింభవిష్యతి + భూసత్తాయాంల్భట్ ఇతివిచింతయన్ రా
జ్ఞః ధామఆవాసంవివేశవిశప్రవేశనేలిట్ ॥ ౬౫ ॥— తత్రేతి ॥ అ
థానంతరం తత్ర ఆవాసే అశ్రుబాష్పః నేత్రయోర్యేషాం తాన్ సర్వబం
ధూన్ నిశామ్యదృష్ట్వాసూనోఃవార్తాంపుత్రనాశవృత్తాంతంనిశమ్య
శ్రుత్వాధనంజయస్యార్జునస్యచిత్తంతాపాపదేశేన తాపవ్యాజేన స్వేన
స్వనామ్నాసమానంఏకనామతెజఃఅగ్నిః॥ని॥ధనంజయోర్జునేవహ్నౌవి
తివిశ్వఃచుచుమ్బపస్పర్శ + చుబివక్త్రసంయోగేలిట్ పుత్రమృతివా
ర్తాశ్రవణేనాత్యంతం తతాపేత్యర్థః పుత్రో [illegible] వినాశాభావం

అపహ్నవాలఙ్కారః ॥ ౬౬ ॥—వీరమితి ॥ వీరం అసహాయశూరం తనూజమభిమన్యుమనుచింత్య స్మృత్వా విలాపం పరిదేవనం భజతీతి తద్భాజం ధారాళం బాష్పధారాపరీతం దృష్ట్యోర్యుగళం యస్య తథోక్తం ధరణౌలుఠంతం భువివివర్తమానం, తమర్జునమపి విశ్వంభరః కృష్ణః వసుధాధిపేన ధర్మరాజేన సంయుతస్సన్ - వాగ్భిరాప్తధర్మ్యాభిః చిరేణకృచ్ఛ్రాదిత్యర్థః - అశోకం నిర్దుఃఖం వ్యదధాత్ చకార ॥ + విపూర్వాద్దధాతేః కర్తరిలఙ్ - అత్రార్జునం కుటజవృక్షమపి అశోకం వంజుళవృక్షం వ్యదధాదితి విరోధస్య శ్లేషేణాభాసాత్ విరోధాభాసః ॥ ౬౭ ॥—ఇంద్రేతి ॥ తదనుకృష్ణయుధిష్ఠిరాభ్యామాశ్వాసనానంతరం ఇంద్రాత్మజః అర్జునః కోపాద్బాహుముదస్య ఉద్యమ్య, శ్వః పరస్మిన్దినఏవ నతుపరస్మిన్నిత్యర్థః,

నతేజః ॥ ౬౬ ॥ ప ॥ వీరంతనూజమనుచింత్య విలాపభాజం ధారాళదృష్టియుగళంధరణౌలుఠంతమ్ । వాగ్భిశ్చిరేణవసుధాధిపసంయుతస్తం విశ్వంభరోఽర్జునమపివ్యదధాదశోకమ్ ॥ ౬౭ ॥ప॥ ఇంద్రాత్మజస్తదను బాహుముదస్యకోపాచ్ఛ్వఃభూద్వహస్య సమరే ద్విష

న్నాపరంసుఖదుఃఖయోరిత్యుక్తేరితిభావః ॥ ౬౬ ॥—వీరమితి ॥ వీరం శూరం తనూజం పుత్రం అనుచింత్యసంస్మృత్యవిలాపభాజంపరిదేవనవంతం ధారాళం ధారావత్ దృష్టియుగళం నేత్రద్వన్ద్వం యస్యతథాభూతం ధరణౌ భూమౌ లుఠంతం తమర్జునం వసుధాధిపేన ధర్మరాజేన సంయుతః మిళితః విశ్వంభరః కృష్ణః + నంజ్ఞాయాం భృతృవృజీతిఖచ్ అరుద్విషదితిముమ్ చిరేణవాగ్భిః అర్జునమపి అర్జునవృక్షమపి అశోకం అశోకవృక్షమితి విరోధః పరిహారస్తుతన్నామానమపిశోకరహితమితి। వ్యదధాత్ అకరోత్ + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లఙ్ ॥ ౬౭ ॥—ఇంద్రాత్మజఇతి ॥ తదను ఇంద్రాత్మజః అర్జునః కోపాత్

తస్యపుత్రానుయాయిసేనానిరోధేన ద్రోహకారిణః సింధూద్వహస్య సైంధవస్యశిరః సమరేయుద్ధేద్విషతాందుర్యోధనాదీనాం సమక్షం-హేత్యామాయుధే నకుర్యాంయది తయానచ్ఛింద్యాంచేదిత్యర్థః అహంతస్యాం హేత్యాం అగ్నిజ్వాలాయామిత్యర్థః విశేయంఇతిఉక్తప్రకారాంప్రతిజ్ఞామకరోత్ ॥ ని ॥ హేతిస్స్యాదాయుధేవహ్నికీలేతరణితేజసీతివిశ్వః ॥ ౬౭ ॥—అథేతి ॥ అథ అర్జునప్రతిజ్ఞానంతరం ఏతద్వృత్తమర్జునప్రతిజ్ఞావృత్తాంతమవకర్ణ్యశ్రుత్వా భీరవెభయశీలాయ సింధుపతయేసైంధవాయ అతిగభీరాఅత్యంతగమ్భీరాధీః మనః యస్యసః గురుఃద్రోణః, హేసైంధవతవఅర్జునాద్గుప్త్యాఃఆవరణరక్షణయోః యుగ్మమపి శ్వః సమరేమేభరః నిర్వాహ్యః ఇత్యుక్తప్రకారం ప్రతిశ్రుతం అంగీకారం ప్రతిజ్ఞామితియావత్ వితతాన

తాంసమక్షమ్ । హేత్యాంశ్వఏవయదితస్య శిరోనకు
ర్యాం తస్యాంవిశేయమహమిత్యకరోత్ప్రతిజ్ఞామ్ ॥
౬౭ ॥ప॥ అథవృత్తమేతదవకర్ణ్యభీరవే వితతా(ర)
వ)సింధుపతయేప్రతి(శ్రవ)శ్రుత)మాతవగుప్తియుగ్మ
పిమేభరోఽర్జునాత్సమరేశ్వఇత్యతిగభీరధీర్గురుః ॥౬౮॥

బాహుంభుజం ఉదస్యఉల్లాస్యశ్వ ఏవపరేద్యుర్వ్యేవ ద్విషతాం శత్రూణాం సమక్షంప్రత్యక్షం + ప్రతిపరసమనుభ్యోక్ష్ణ ఇతిసమాసాంతోచ్ సింధూద్వహస్యశిరఃమూర్ధానం హేత్యాంఖడ్గేనకుర్యాంయది+డుకృఞ్కరణేలిఙ్ ఖడ్గేననచ్ఛింద్యాంచేదిత్యర్థః అహంతస్యాంహేత్యాంవహ్నిజ్వాలాయాం॥ని॥రవేరర్చిశ్చశస్త్రంచవహ్నిజ్వాలాచహేతయఇత్యమరః + విశేయంవిశప్రవేశనేలిఙ్ ఇతి ప్రతిజ్ఞాంఅకరోత్ + డుకృఞ్కరణేలఙ్ ॥ ౬౭॥—అథేతి ॥ అథానంతరం ఏతద్వృత్తం వృత్తాన్తం అవకర్ణ్యశ్రుత్వా అతిగభీరా ధీర్యస్యతాదృశః గురుఃద్రోణః భీరవేకాతరాయసింధుపతయె సైంధవాయ శ్వఃపరేద్యుఃసమరేఅర్జునాత్

చక్రే ॥ ని ॥ కారారక్షణయోర్గుప్తిరితి విశ్వః మంజుభాషిణీ ॥౨౯॥
అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుర్భానౌ సూర్యేఅవలంబితః ఆశ్రితః ప్రథ
మశిఖరిణః ఉదయశైలస్య సానుః ప్రస్థః యేనతథోక్తేసతి సింధురా
జయోః సైంధవసముద్రయోర్యుగళేయుగ్మే స్కంధావారయోస్సేనాని
వేశయోర్యుగే ఉభయస్మిన్ కౌరవీయేపాండవీయేచేత్యర్థః - వసుంధ
రాధిపతీనాం రాజ్ఞాముభయపక్షాణాం దుర్యోధనయుధిష్ఠిరయోరితి
వాయుద్ధేసన్నాహస్య ఉద్యోగస్య పైశున్యేసూచనేలంపటైర్లాల
సైః సన్నాహసూచకైరితియావత్ పటహానాం వాద్యవిశేషాణాం
ధ్వానైః ధ్వనిభిస్తరళేచంచలేసతి శరణార్థమాగతానాం భరణాదుః
ఖనివారణే అలంకర్మీణేన కర్మణిసమర్థేన ॥ని॥ కర్మక్షమోఽలం

గ॥ అన్యేద్యురవలమ్బితప్రథమశిఖరిసానౌభానౌస్కం
ధావారయుగ(ళ)వసుంధరాధిపతియుద్ధసన్నాహపై
శున్యలంపట పటహధ్వానతరళేసింధురాజయుగళేశ
రణాగతభరణాలంకర్మీణేన పద్మనేత్రేణ సౌభద్రీవ

తవగుప్త్యైఃభూగర్తరక్షణయోర్యుగ్మమపి యుగళమపి ॥ని॥ గుప్తిఃకా
రాగృహేఽపిప్రోక్తాభూగర్తేరక్షణేయమేఇతి విశ్వః మేభరః భారఃఇతి
ప్రతిశ్రవంఅంగీకారం ॥ని॥ అంగీకారాభ్యుపగమప్రతిశ్రవసమాధయ
ఇత్యమరః వితతారదదౌ + త్ౄప్లవనతరణయోఃలిట్ ఏకస్మిన్దినే
తవరక్షణం కరోమీతి ప్రతిజజ్ఞఇత్యర్థః ॥ ౨౯ ॥—అన్యేద్యురితి ॥
అన్యేద్యుః అన్యస్మిన్నహనిభానౌ సూర్యేఅవలమ్బితం ఆశ్రితం ప్రథ
మశిఖరిణః ఉదయాచలస్య సానుప్రస్థోయేన తస్మిన్సతి సింధురా
జయోః సైంధవసముద్రయోః యుగళేయుగ్మేస్కంధావారయుగళస్య
సేనాద్వంద్వస్య వసుంధరాధిపతీనాం రాజ్ఞాంయుద్ధసన్నాహస్యపై
శునే పిశునతాయాం లంపటేన ఆసక్తేన పటహధ్వానేన ఆనకరవేణ
తరళే చంచలేసతి మరణభయాద్ధూళిపాతభయాచ్చేతిభావః శరణాగ

కర్మీణ ఇత్యమరః పద్మనేత్రేణ శ్రీకృష్ణేన - సుభద్రాయా అపత్య స్య సౌభద్రస్య అభిమన్యోర్వధాద్యః శోకాతిరేకః దుఃఖాతిశయః తే నపరిగళితైః బాష్పపూరైః పంకిలేకదశామిలెద్వారదెశెసమానీతం- సౌవీరనాయకస్య సైంధవస్య యద్గోపనస్థలం రక్షణదేశః తస్యదిదృ మిచ్ఛయాదిదృక్షయేవేత్యుత్ప్రేక్షా- తుంగతరమత్యున్నతం కేతోశృ ఙ్గం శిఖరంఅధిరూఢేన కపిపరిబృఢేన హనుమతాపరితా మండితమ లంకృతం, మానసస్యగరుడస్య గన్ధవహస్యవాయోశ్చ త్రయాణాంబాం ధవైర్వేగేనసదృశైరిత్యర్థః, సైంధవైః అశ్వైఃఆహితం సమ్పాది తః బంధనం యస్మిన్ తథోక్తం- స్యందనంరథమధిరుహ్య - సంక్రన్ద ననందనోర్జునః- సమరస్య ఉచితయా అనురూపయా వేష సంపదా అలఙ్కారసమృద్ధ్యా అవికలేనపూర్ణేన నిజబలేన చతురంగేణ స హప్రతిష్ఠమానః గచ్ఛన్సన్- మదేన దానజలెనబంధురైర్వ్యాప్తైః

ధశోకాతిరేకపరిగళిత బాష్పపూరపంకిలెద్వారదే
శె సమానీతం సౌవీరనాయక గోపనస్థలదిదృక్షయేవ
తుంగతరకేతుశృంగమధిరూఢేన కపిపరిబృఢేన పరి
మండితం మానసగరుడగంధవహబాంధవైస్సైంధవై

తానాం భరణపోషణే అలంకర్మీణేన పర్యాప్తేన +అషడక్షీణం గ్వలంకర్మాలంపురుషాధ్యుత్తరపదాత్ఖ ఇతిఖఃపాణిఃకరస్యమిత్రం సహా యఃతోత్రం యస్యతేనపద్మనేత్రేణకమలాక్షేణభగవతాషడ్గుణైశ్వర్య సంపన్నేనకృష్ణేన॥ని॥భగశ్శ్రీకామమాహాత్మ్యవీర్యయత్నార్కకీర్తిషు ఇత్యమరఃసౌభద్రస్యఅభిమన్యోఃవధేనయఃశోకాతిరేకశ్శోకాతిశయః తేనపరిగళితైఃచ్యుతైఃపూరజనానాంబాష్పైరశ్రుభిఃపంకిలేసకర్దమే+ పిచ్ఛాదితాద్విలచ్ద్వారతలేసమానీతంసౌవీరనాయకస్య సైంధవస్య గోపనస్థలస్యరక్షణస్థలస్యదిదృక్షయేవద్రష్టుమిచ్ఛయేవ తుంగతరస్యా త్యున్నతస్య కేతోర్ధ్వజస్యశృంగమగ్రంఅధిరూఢేనకపిపరిబృఢేనవా

సింధురైర్గజైః- వివిధాః గతీ రాస్కందితాదీః నాటయంతి ప్రకటయం
తీతి నాటకైః ఘోటకైః రశ్వైః నిరుద్ధః వియత్పథః ఆకాశమార్గః
యైస్తైరత్యున్నతైరిత్యర్థః రథైఃకృతా రణస్య ఆసత్తిస్సంబన్ధః యై
స్తైఃపత్తిభిః పాదాతైశ్చ - విరచితఃకృతః పరిపంథిజనస్య శత్రుజన
స్య మోహశ్చిత్తవికారః యేనతథోక్తస్య వ్యూహస్య పద్మాద్యాకా
రసేనావిన్యాసస్య పృష్ఠభాగే - జయద్రథంసైంధవం ప్రతిష్ఠాప్యని
వేశ్య స్వయమాత్మనాపి పురోభాగం వ్యూహముఖభాగం పరిష్కు
ర్వాణస్యాలంకుర్వతఃతత్ర వసతఇతియావత్ ద్రోణస్యఆచార్యస్యచ
రణయోర్బాణాభ్యాం ప్రణీతః ప్రాపితః ప్రణిపాతః నమస్కా

రాహిత బంధనంస్యందనమధిరుహ్యసంక్రందననందన
స్సమరోచితవేషసంపదవికలేన నిజబలేన సహప్రతి
ష్ఠమానో నిరుద్ధవియత్పథై రథైర్మదబంధురైస్సింధు
రైర్వివిధగతినాటకైః ఘోటకైఃకృతరణాసత్తిభిః ప
త్తిభిర్విరచితపరిపన్థిజనమోహస్య వ్యూహస్య పృష్ఠ
భాగేజయద్రథం ప్రతిష్ఠాప్యస్వయమపిపురోభాగం.

వరనాయకేనప్రభౌ పరివృఢ ఇతినిపాతః॥ని॥అధిభూర్నాయకోనేతాప్ర
భుఃపరివృఢోధిప ఇత్యమరఃపరిమండితంఅలంకృతం. మానసగేరుడగంధ
వహోనాంబాంధవైః జ్ఞాతిభిఃసైంధవైరశ్వైః ఆహితబంధసంకృతబంధనం
స్యందనం రథంఅధిరుహ్యసంక్రందననందనఃఅర్జునః సమరోచితయా
యుద్ధయోగ్యయా వేషసంపదా అవికలేనఅన్యూనేనబలేనసైన్యేనస
హప్రతిష్ఠమానః ప్రస్థితస్సన్ కేతనైర్ధ్వజైర్నిరుద్ధః వియత్పథః ఆ
కాశమార్గోయైస్తైః రథైః మదేన దానేన బంధురైః రమ్యైఃసింధు
రైర్గజైః వివిధానాంగతీనాం నాటకైః నటనకర్తృభిః + స్వార్థ
ణ్యంతాత్ ణ్వుల్ ఘోటకైఃఅశ్వైః కృతారణాసత్తిఃయేషాంతైఃపత్తి
భిః పదాతిభిశ్చ విరచితః పరిపంథినాం శత్రూణాం మోహోయేనత

రఃయేనతథోక్తస్సనమస్కారబాణా ప్రయుజ్యేత్యర్థః - అతఏవతేన నమస్కృతేన ద్రోణేనదీయమానః మార్గస్యవ్యూహమధ్యప్రవేశకస్య అవకాశః అన్తరంయస్యతథోక్తశ్చన్సన్ తమేవవ్యూహంచండమారుతః ఘనమండలం మేఘబృన్దమివక్షణాదేవ క్షోభయామాస ॥ ౭౦ ॥— తదనన్తరమిత్యుత్తరేణాన్వయి ॥ సంశప్తకేతి ॥ శౌరిణా శ్రీకృష్ణేన నున్నః ప్రేరితః అతఏవతత్తాదృశీం అసదృశీం సంశప్తకాఅసురాఇవ (౧) తేషాంపలాయనేయోవేగస్తస్య భంగీంరీతింఅభినయన్నివమ్బయన్నివస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షావిజయస్య అర్జునస్యశతాంగవర్యః రథశ్రేష్ఠః - విస్మయకరేణవేగేనఉపలక్షితః విరోధిసైన్యేషు

పరిష్కుర్వాణస్యద్రోణస్య చరణయోర్బాణాభ్యాం ప్రణీతప్రణిపాతస్తేనదీయమానమార్గావకాశశ్చం డమారుతఇవ ఘనమండలంతమేవవ్యూహం క్షణాదేవక్షోభయామాస ॥ ౭౦ ॥ తదనంతరమ్ ॥ప॥ సంశప్త

స్యవ్యూహస్య పృష్ఠభాగేజయద్రథంసైంధవం ప్రతిష్ఠాప్య సంస్థాప్య స్వయమపి పురోభాగం వ్యూహముఖభాగంపరిష్కుర్వాణస్య అలంకుర్వతః ద్రోణస్యచరణయోః పాదయోః బాణాభ్యాం ప్రణీతప్రణిపాతః ప్రాపితప్రణామః తేనద్రోణేన దీయమానః మార్గావకాశోయస్య తాదృశస్సన్ చండమారుతః ఘనమండలం మేఘమండలమివ తమేవవ్యూహం క్షణాదేవక్షోభయామాసచాలయామాస+క్షుభభయసంచలనయోః ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౭౦ ॥ — తదనంతరం ॥ సంశప్తకేతి ॥ తత్తాదృశీంతాదృగ్విధాం సంశప్తకానాం యుద్ధాదనివర్తినాం అసురాణాం పలాయనవేగస్య భంగీంరీతిం అభినయన్నివ శౌరిణాకృష్ణేననున్నః ప్రేరితః విజయస్య అర్జునస్య శతాంగవర్యః రథశ్రేష్ఠః విరోధిసైన్యే శత్రుబలేవిస్మయకరేణ ఆశ్చర్యకరేణ+కృష్ణో

---

(౧) అత్రసంశప్తకానామసురాణాంతేషాంవశసురాణామితిలేఖనంమందం

తుములే, విష్వక్పరితశ్చచార - అణోపమయాఅతుతోగొధ ప్రతీతైర లజ్జాకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౭౧ ॥ —తత్రేతి ॥ తత్ర తదానీం, యుధి నిహ్నుతా ఆచ్ఛాదితాదినేశ్వరస్య సూర్యస్యదీప్తిః ప్రకాశః యేన తస్మిన్ తమసిధూళిమిషేణజృమ్భితేసతి- పాండవసేనాఖద్యతైస్తకురు సేనాహృష్యతిస్మ- సహసేత్యుభయత్రయోజ్యం- ప్రతిజ్ఞాభంగాధర్జు

కాసురపలాయనవేగభంగీంతత్తాదృశీ (౧) మభినయ
న్నివశౌరినున్నః । వేగేనవిస్మయకరేణవిరోధిసైన్యే
విష్వక్పచారవిజయస్యశతాంగవర్యః ॥ ౭౧ ॥ తత్రని
హ్నుతదినేశ్వరదీప్తౌ (౨) జృమ్భితేతమసిధూళిమిషే
ణ । ఖద్యతైస్తయుధిపాండసేనాహృష్యతిస్మసహసా

హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేష్వితిటః వెగేనవిష్వక్పరితః।నిసమంతత స్తుపరితస్సర్వతోవిష్వగిత్యపీత్యమరః చచారచరగతిభక్షణయోఃలిట్॥ ౭౧॥—తత్రేతి ॥ తత్రయుధియుద్ధే నిహ్నుతా అపలపితాదినేశ్వరస్య సూర్యస్యదీప్తిర్ద్యుతిర్యేన తస్మిన్ తమసి అంధకారె ధూళిమిషేణ రజోవ్యాజేన జృంభితేవివృద్ధేసతి పాండవానాం సేనాభలంఖద్యతే స్మదీనాబభూవ + ఖదదైన్యేలట్ స్మేఇతి భూతేలట్ కురూణాం సే

---

(౧) తత్తాదృగిత్యత్రత త్తదివదృశ్యతఇతి తత్తాదృక్ । యద్వాతా దృగాదయోరూఢిశబ్దాః । నైవాత్రదర్శనక్రియాదృశ్యతఇతి కాశికావ చనాత్ తాదృక్ఛబ్దో మహత్వాప్రకాశకత్వార్థః తథాచతచ్ఛబ్దః స్వ రూపప్రసిద్ధిపరః । తాదృక్ఛబ్దో మహామహిమత్వాదిరూప తత్ప్రకా రవిశేషప్రసిద్ధిపరః తయోః ఖంజకుబ్జవద్విశేషణసమాసే తత్తాదృగితి రూపమ్ । యద్వాతుల్యశబ్దసమానార్థకతత్తుల్యశబ్దవత్తాదృక్ఛబ్ద స మానార్థకతత్తాదృక్ఛబ్దోప్యస్తి । ఏవమేవతత్తాదృశాదయోపీతిఅభి యుక్తైరప్పయ్యదీక్షితైః యాదవాభ్యుదయాఖ్య కావ్యరత్నవ్యాఖ్యా యాంనిరూపితమ్ ॥(౨)అస్యభాషితపుంస్కత్వాత్పుంవద్భావః॥

నొగ్నిం ప్రవిశతీతి తర్కాదితిభావః- స్వాగతా ॥ ౭౨ ॥— గాం
డీవమితి ॥ తదాతత్కాలేయుద్ధే - ఏతేనార్జునేనవిక్రృష్టమాకృష్టంగా
ణ్డీవం- స్వస్యగాండీవస్య నామధేయేగాండీవేతి సంజ్ఞాశబ్దేస్థిత్యాశా
లతఇతిశాలినాఇవర్ణేనఇకారేణ - తులాంసామ్యమధిరోఢుః ప్రా
ప్తుమివేత్యుత్ప్రేక్షా- ముహుః హ్రస్వంఅల్పంచబభూవ, దీర్ఘమా
యతంచబభూవ- అర్జునచాపస్యగాండివం గాండీవమిత్యుభయధా
పివ్యవహారాదితిభావః అతిసంహితబాణగుణాకర్షణ తద్విమోచన
కృతాల్పత్వాయతత్వయోః అక్షరధర్మహ్రస్వత్వదీర్ఘత్వయోశ్చ శ్లే
షభిత్తిశాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుదుక్తోత్ప్రేక్షా సాపే
క్షత్వాత్తయాతయోః ప్రత్యేకమంగాంగిభావేన సంకరద్వయస్యసం
సృష్టిః+గాండ్యజగాత్సంజ్ఞాయామితివప్రత్యయానుశాసనేహ్రస్వా
న్తదీర్ఘాన్తయోస్తంత్రేణనిర్దేశఇత్యుక్తం ॥ని॥ కపిధ్వజస్యగాండీ
వ గాండివౌపున్నపుంసకేఇత్యమరకోశశ్చ - స్వనామమధ్యస్థితిశాలి
నేవేతి పాఠాంతరమ్ ॥ ౭౩ ॥—॥ అస్తమితి ॥ అరవిందబన్ధుః సూ

కురుసేనా ॥ ౭౨ ॥ ప ॥గాండీవమేతేనముహుర్వికృ
ష్టంహ్రస్వంచదీర్ఘంచబభూవయుద్ధే । తులామివర్ణే
నతదాధిరోఢుఃస్వనామధేయస్థితిశాలినేవ ॥ ౭౩ ॥
అస్తంగతశ్చేదరవిందబంధుర్వంధ్యాభవత్సాపి. మదీ

నాసహసాఅకస్మాత్ హృష్యతి స్మహృషతుష్టౌలట్ ॥ ౭౨॥—గాం
డీవమితి ॥ ఏతేనార్జునేన యుద్ధేముహుః విక్రృష్టం ఆకృష్టం గాండీ
వంధనుః స్వనామధేయే గాండీవఇతినామ్నిస్థితిశాలినాస్థితేనఇవర్ణే
న సహతులాం ఉపమాం అధిరోఢుమివ హ్రస్వంచదీర్ఘంచ ఆకర్ష
ణేహ్రస్వం మోచనేదీర్ఘంచ బభూవ +భూసత్తాయాంలిట్ అర్జున
స్యతుగాండీవగాండివౌపున్నపుంసకావిత్యమరోక్తైర్యథాఇవర్ణేప్ర
స్వదీర్ఘత్వే తథాతత్ర [illegible] ॥ ౭౩ ॥ అస్తమితి ॥ అరవి

ర్యః అస్తమదర్శనంగతశ్చేత్ సాపూర్వోక్తామదీయాసంధా ప్రతి
జ్ఞాపి - వంధ్యానిష్ఫలాభవేత్ ఇత్యాలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా- అసా
సంక్రందననందనోఽర్జునః శరాణామోఘైఃసమూహైస్తస్య సూర్య
స్యేమంతదీయంమార్గం రురుధేనిరుద్ధవాన్ ॥ ౭౮ ॥—మృదితి ॥ అ
సౌధనఞ్జయః అర్జునః శితైస్తీక్ష్ణైః భల్లైర్నామబాణైః కృత్తైశ్ఛి
న్నైః మృదామృత్తికయాసంగతేన ఓష్ఠయోఃఊర్ధ్వాధరయోఃపు
టేన సంపుటేన- భువంభుక్త్వాభునక్తిభక్షయతిపాలయతీతిచభూభుక్
రాజాతస్యసంబంధితాం సంబద్ధంస్పష్టంయథాతథాబ్రువాణైర్వదద్భిర
వస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షాశిరోభిర్ధాత్రీంభువంఆచ్ఛాదయతిస్మభూభుక్ఛ
బ్దస్యోక్తోభయార్థకతాయాంభుజపాలనాభ్యవహారయోరిత్యనుశాస
నమ్ ॥ ౭౯ ॥—వంకమితి ॥ సుపర్వాధిభువః దేవాధిపస్య పుత్రా

యసంధా । ఇతీవసంక్రందననందనోఽసౌతదీయమార్గం
రురుధేశరౌఘైః ॥ ౭౮ ॥ ప ॥ మృత్సంగతేనోష్ఠపు
టేనభూ(భృత్స)భుక్స)ంబద్ధితాంస్పష్టమివబ్రువాణైః
ధనంజయోఽసౌశితభల్లకృత్తైశ్శిరోభిరాచ్ఛాదయతిస్మ
ధాత్రీమ్॥౭౯॥వంకంకంకకులామిషంధృతవిపల్లింగం క

న్దబంధుస్సూర్యః అస్తంగతశ్చేత్ సామదీయామత్సంబంధినీసంధాపి
ప్రతిజ్ఞాపివంధ్యానిష్ఫలాభవేత్ + భూసత్తాయాంలిఙ్ ఇతీవఅసౌసం
క్రందననందనః అర్జునః తదీయంసూర్యసంబంధినం మార్గం శరా
ఘైః బాణసంఘైః రురుధేఆవవారరుధిర్ ఆవరణేలిట్ ॥ ౭౮ ॥—
మృత్సంగతేనేతి ॥ అసౌధనంజయః అర్జునః మృదాసంగతేన ఓష్ఠ
పుటేన భూభృతాం రాజ్ఞాం సంబంధితాం స్పష్టం బ్రువాణైరివస్థి
తైః రాజానః భువంబిభ్రతి తత్సంబంధినోవయంమ్మృదంబిభృమ ఇతి వ
దద్భిరివేత్యుత్ప్రేక్షాశితభల్లైర్నిశితబాణైః కృత్తైశ్ఛిన్నైః శిరో
భిః మూర్ధభిః ధాత్రీంభూమిం ఆచ్ఛాదయతిస్మఛదఅపవారణేణ్యం

ర్జునః తత్ర యుద్ధే ఇషుభిర్బాణైర్వఙ్గం వంకదేశాధిపతిం జనపది శబ్దః సర్వత్ర తదధిపక్షత్రియవాచీ కుర్వన్నిత్యనుషంగశ్చ- కంకకులస్య గృధ్రబృన్దస్య ఆమిషం భోగ్యవస్తు కలింగం పునః ధృతం విపదః మరణస్య లింగం చిహ్నమూర్ధ్వశ్వాసాదియేన తథోక్తం, భోజమాపదాం భాజనం పాత్రం, మాగధం మగధదేశస్య సంబంధినం + తస్యేదమిత్యణ్- యమపుర్యాస్సీమాం పరిదేశం రుణద్ధి ప్రాప్నోతీతి తదుద్రిధం - చోళం దుఃఖం నిచోళః ఆచ్ఛాదనం యస్య తాదృశం చిత్తం యస్య తథోక్తం కుర్వన్ ॥ ని ॥ నిచోళః పరిచ్ఛదపట ఇత్యమరః- దినావసానసమయే సాయంకాలే- సింధూద్వహం సైంధవం రుంధేస్మ నిరుద్ధవాన్ వంగమితి పాదానుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యః, శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౭౬ ॥—

తత్రాన్తరే అర్జునయుద్ధసమయ ఉత్యుత్తరేణ సంబన్ధః ॥ భూప ఇతి॥

> శింగం పునర్భోజం భాజనమాపదాం యమపురీ సీమారు
> ధం మాగధమ్। చోళం దుఃఖ నిచోళ చిత్తమిషుభిః కుర్వం
> స్తు పర్వాధిభూపుత్రస్తత్ర దినావసానసమయే రుంధే స్మ
> సింధూద్వహమ్ ॥ ౪౬ ॥ ప ॥ తత్రాన్తరే ॥ భూప

తాల్లట్ ॥ ౭౭ ॥—॥ వంకమితి ॥ వంకం వంకరాజం కంకకులస్య ఆమిషం మాంసం కళింగం పునః కళింగరాజం తు ధృతం విపదః ఆపదః లింగం చిహ్నం యేన తం భోజం భోజాధిపం ఆపదాం భాజనం పాత్రం మాగధం మగధరాజం యమపుర్యాః సీమాం రుణద్ధీతి తాదృశం క్విప్ చోళం చోళాధిపం దుఃఖం నిచోళః పరిచ్ఛదపటః యస్య తచ్చిత్తం యస్య తం ॥ ని ॥ నిచోళః పరిచ్ఛదపట ఇత్యమరః దుఃఖావృతమనసమిత్యర్థః ఇషుభిర్బాణైః కుర్వన్ సుపర్వాధిభూపుత్రః అర్జునః ॥ ని ॥ అధిభూర్నాయకో నేతేత్యమరః తత్ర తస్మిన్ దినావసానసమయే సాయంకాలే సింధూద్వహం జయద్రథం రుంధేస్మ + అవవారరుధిర్ ఆవరణే లట్ ॥ ౭౬ భూప ఇతి ॥ భూపసుయుధిష్ఠిరస్య ఉత్తప్తమానద్ధీః నష్ట ప్రబుద్ధిః + డీ

భయభరాత్ భయాతిశయాత్ - అర్జునాపాయచింతనజన్యాత్, ఉత్త
పమానాసంతప్యమానాధీర్మనః యస్యసః అతఏవభూపః యుధిష్ఠిర
స్తు ఇంద్రాత్మభువోఽర్జునస్య వార్తాంవృత్తాంతం జ్ఞాతుమిచ్ఛుః జి
జ్ఞాసుస్సన్ సాత్యకిం శైనేయం మారుతింభీమంచ ఉభౌ రిపుచమ్వాః
శత్రుసేనాయాః వ్యూహం ప్రతిప్రాహిణోత్ ప్రేషితవాన్ తతః
యుధిష్ఠిరప్రేషణాద్ధేతోః గురుంద్రోణం వ్యూహముఖస్థితం జిత్వా
ఆత్తః సింహనినదః క్ష్వేళారవఃయాభ్యాంతథోక్తౌ కురూన్ కౌరవాన్
సమ్యక్ క్షోభయంతౌ, తౌసాత్యకిభీమౌసంవీక్ష్య భూరిశ్రవాః రా
ధేయః కర్ణశ్చ ద్వౌ, హఠాద్బలాత్కారాత్ - రురుధతుః నిరుద్ధవం
తౌ + రుణద్ధేఃకర్తరిలిట్ - హఠాత్తౌరురుధతురిత్యేవపాఠః ఉ
భౌరురుధతురితిపాఠేఽడుక్తసందర్భాలాభాదితి॥ వృత్తంపూర్వమేవ॥౨౨॥
అథేతి ॥ అథసోమదత్తతనుజః భూరిశ్రవాః రమాపతేశ్శ్రీకృష్ణస్య

స్తూత్తపమానధీర్భయభరాజ్జిజ్ఞాసురింద్రాత్మభూవా
ర్తాంసాత్యకిమారుతీరిపుచమూవ్యూహం ప్రతిప్రా
హిణోత్। తౌజిత్వాగురుమాత్తసింహనినదౌసంవీక్ష్య
భూరిశ్రవారాధేయశ్చహఠా(దుభౌ)త్తతౌ)రురుధతు
స్సంక్షోభయంతౌకురూన్ ॥ ౨౨ ॥ ప ॥ అథసోమదత్త

ద్విభ్యాంతవఇత్యాత్మనేపదత్వాచ్ఛానచ్ భయభరాత్ భీత్యతిశయా
త్ ఇంద్రాత్మభువః అర్జునస్యవార్తాంవృత్తాంతం.జిజ్ఞాసుఃజ్ఞాతుమి
చ్ఛుస్సన్ సాత్యకి మారుతీసాత్యకి భీమౌరిపుచమ్వాః శత్రుసేనా
యావ్యూహంప్రతిప్రాహిణోత్ ప్రేషయామాస+హిగతౌవృద్ధౌచ
లఙ్ గురుంద్రోణం జిత్వాఆత్తసింహనినదౌ కృతక్ష్వేళౌఅతఏవ కు
రూన్ సంక్షోభయంతౌ తౌసాత్యకి భీమౌ సంవీక్ష్యదృష్ట్వాభూరిశ్ర
వాఃభూరిశ్రవానామరాజారాధేయశ్చకర్ణశ్చఉభౌహఠాత్ బలాత్కా
రాత్ ॥ని॥ ప్రసభస్తుబలాత్కారోహఠో ఇత్యమరః॥ రురుధతుః వారయా
మాసతుఃరుధిర్ ఆవరణేలిట్ ॥౨౨॥—అథేతి॥ అథానంతరం సోమదత్తత

అనుజో౽పి సాత్యకిశ్చ ఉభౌ ద్వౌ భగ్నాని రథస్సూతః సారథిః కార్ము
కంచాపః తానియయో స్తథోక్తౌసంతౌ- పట్టసః ఖడ్గవిశేషః లతేవతాం
పరిగృహ్యపరస్పరం అన్యోన్యం, భయంకరం ప్రధనంద్వంద్వ యుద్ధం
వితేనతుః చక్రతుః- మంజుభాషిణీ ॥ ౭౭ ॥— అథేతి ॥ అథధృతాసిః
పట్టసః యెనసః అసౌ సౌమదత్తిః సౌమదత్తపుత్రః భూరిశ్రవాస్తు శినిత
నయంసాత్యకిం భూమ్యాం నిపాత్య పాతయిత్వా అంతర్మనసి యః
గర్వస్య సారః స్థిరాంశః తం గళయితుం వమయితుమివేత్యుత్ప్రే
క్షా ఉరసి సాత్యకేర్వక్షసి నిజేన చరణేన నిపీడయాంచకార నిష్పీ
డితవాన్ ॥ పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౭౮ ॥—తదేతి ॥ తదా సాత్య

తనుజో రమాపతేరనుజో౽పి భగ్నరథసూతకార్ముకౌ।
పరిగృహ్యపట్టసలతాంపరస్పరం ప్రధనం భయంకర
ముభౌ వితేనతుః ॥ ౭౭ ॥ అథశినితనయంనిపాత్యభూ
మ్యామురసిధృతాసిరసౌతుసౌమదత్తిః । గళయితుమి
వగర్వసారమంతర్నిజచరణేన నిపీడయాంచకార ॥౭౮॥
తదాహరిర్దూరగతో౽పినాక్షంవ్యాపారయామాసర

నయః భూరిశ్రవాః రమాపతేః కృష్ణస్య అనుజశ్చ ఉభౌ భగ్నాని రథసూ
త కార్ముకానియాభ్యాంతౌ పరస్పరం అన్యోన్యం పట్టసలతాం ఖడ్గల
తాం పరిగృహ్య గృహీత్వా భయానకం ఘోరం ప్రధనం యుద్ధం వి
తేనతుః చక్రతుః + తనువిస్తారే లిట్ ॥ ౭౭ ॥—అథేతి ॥ అథానం
తరం ధృతాసిః గృహీతఖడ్గః అసౌ సౌమదత్తిస్తు భూరిశ్రవాస్తు + అ
త ఇఞ్ ఇత్యపత్యార్థే ఇఞ్ శినితనయం సాత్యకిం భూమ్యాంనిపాత్య ఉ
రసి వక్షసి అంతః అంతస్థితం గర్వసారం గళయితుమివ చ్యావయితు
మివ నిజచరణేన ఆత్మీయపాదేన నిపీడయాంబభూవ పీడయామాస ॥
+ పీడ అవగాహనే స్వార్థే ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౭౮ ॥—తదేతి ॥ తదా
తస్మిన్ కాలే హరిః కృష్ణః దూరగతో౽పి అర్జునస్యరథే అక్షం చక్రం

క్యరోనిష్పీడనసమయే దూరం గతః దూరే వర్తమానోపీత్యర్థః
హరిః శ్రీకృష్ణః అర్జునస్య రథే అక్షంచక్రం చక్షురిన్ద్రియంచ న
వ్యాపారయామాస నచాలితవాన్ రథం నచోదయామాసేతియావత్
సాత్యక్యపాయభయాదితిభావః కింతు నిజస్య అనుజాతస్య సాత్యకేరు
రసి దత్తః నిహితః పాదః చరణం రథచరణంచ యేనతథోక్తే అస్మిన్
భూరిశ్రవసినామమహారథే రథశ్రేష్ఠే రథికశ్రేష్ఠేచైవ అక్షం వ్యాపా
రయామాస విహాయార్జునరథప్రేరణం తమేవాపశ్యదిత్యర్థః అత్ర
దూరరూపప్రతిబంధకసత్త్వేపి భూరిశ్రవసి చక్షుర్వ్యాపారవర్ణ
నాద్విభావనాభేదస్య ఉక్తప్రతిబంధకాభావరూపసామగ్రీసత్త్వేపి
అర్జునరథే తద్వ్యాపారానుదయస్య వర్ణనాద్విశేషోక్తేశ్చ ఉభ
యోః శ్లేషానుప్రాణితయోస్సంసృష్టిః ॥ ౮౦ ॥— చోదితస్యేతి ॥
హరిణా శ్రీకృష్ణేన చోదితస్య ప్రేరితస్య భూరిశ్రవోవధాయేతిభా
వః కిరీటినః అర్జునస్య మార్గణేన బాణేన హృతః ఛిన్నః హస్తః

ధైర్జునస్య । నిజానుజాతోరసిదత్తపాదే భూరిశ్రవ
స్యేవమహారథేస్మిన్ ॥ ౮౦ ॥ చోదితస్యహరిణా కిరీ
టినో మార్గణేనహృతహస్తపల్లవః । సోమదత్తతన
యోనకేవలం కౌరవాఅపివిహస్తతాంయయుః ॥ ౮౧॥

నవ్యాపారయామాస + పృఙ్ వ్యాయామె ప్రాయేణాయం వ్యాఙ్
పూర్వశ్చేత్యంతాల్లట్ ॥ నిజానుజాతస్యసాత్యకేః ఉరసివక్షసి దత్తపా
దె నిహితచరణె అస్మిన్ మహారథే భూరిశ్రవస్యేవ అక్షంజ్ఞానం ॥ని॥
అక్షోజ్ఞానాత్మశకటవ్యవహారేషుపాశకె । రుద్రాక్షేంద్రాక్షయోస్స
ర్పెవిభీతకతరావపి ॥ చక్రేకర్షెపుమాన్ క్లీబమక్షం సౌవర్చలేంద్రి
యెఇతిమేదినీ ॥ వ్యాపారయామాస ॥ ౮౦ ॥—చోదితస్యేతి ॥ హ
రిణా కృష్ణేన చోదితస్యప్రేరితస్య కిరీటినః అర్జునస్య మార్గణేన
బాణేన హృతః ఛిన్నః హస్తపల్లవః పల్లవసదృశకరః సోమదత్తతన

పల్లవఇవ యస్యతథోక్తః సామదత్తస్య తనయః కేవలం భూరిశ్రవా ఏవ విహస్తతాం హస్తశూన్యత్వం నయయా నప్రాప కింతు కౌరవాస్సర్వేపి విహస్తతాం వ్యాకులత్వంచయయుః ॥ ని ॥ విహస్తౌవ్యాకులస్నమావిత్యమరః ॥ అత్రైకస్య హస్తచ్ఛేదేన సర్వేషాం విహస్తత్వవర్ణనాదసంగత్యలంకారః శ్లేషానుప్రాణితః ॥రథోద్ధతావృత్తం॥

౮౧ ॥ —భూరిశ్రవాఇతి ॥ తదను హస్తచ్ఛేదనానంతరం అసౌ భూరిశ్రవాః అముం అన్యేనయుధ్యమానస్య అధర్మేణ హస్తచ్ఛేదకం-వలారేరింద్రస్య పుత్రమర్జునం పురుషోత్తమస్య శ్రీకృష్ణస్య సన్నిధానే సమీపే తంచాపీత్యర్థః భూయః ముహుర్ముహుర్విగర్హ్య నిందిత్వా పావనం పవిత్రం ఏకంకుశం జలమాచమ్య అన్యం కుశం దర్భమాస్తీర్య తత్ర ఆస్తీర్ణకుశే శయాళుశ్శయనశీలః ఆసీత్ ప్రాయోపవేశంచక్రే ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ కుశోరామసుతేదర్భేయోక్త్రే

భూరిశ్రవాస్తదను పుత్రమముం వలారేర్భూయోవిగ
ర్హ్య పురుషోత్తమసన్నిధానే ! ఆచమ్య పావనమ
పౌకశమేకమన్యమాస్తీర్యయుద్ధభువితత్రశయాళు రా

యః భూరిశ్రవాః కేవలం విహస్తతాం విగతహస్తతాం నయయా న ప్రాప కింతు కౌరవాఅపి విహస్తతాం వ్యాకులతాం ॥ ని ॥ విహస్తవ్యాకులౌసమావిత్యమరః ॥ యయుః ప్రాపుః + యా ప్రాపణేలిట్ ॥ ౮౧ ॥—భూరిశ్రవాఇతి ॥ తదనంతరం భూరిశ్రవాః బలారేః ఇంద్రస్య అముంపుత్రం అర్జునం పురుషోత్తమస్య కృష్ణస్య సన్నిధానే సన్నిధౌ భూయః విగర్హ్య వినింద్య ఏకంకుశం ఉదకం ఆచమ్య అన్యత్కుశం దర్భం ఆస్తీర్య ॥ ని ॥ కుశోరామసుతేదర్భేయోక్త్రేద్వీపేకుశంజలేఇతివిశ్వః ॥ తత్ర యుద్ధభువి శయాళుఃనిద్రాళుః ॥ ని ॥ స్వప్నక్ఛయాళుర్నిద్రాళురిత్యమరః ॥ ఆసీత్ + అసభువిల

ద్వీపేకుశంజలేఽఇతివిశ్వప్రకాశః ॥ ౨౨ ॥—తదన్వేతి ॥తదను హిడిం
బవైరీ భీమః దిననాయకతనయస్య కర్ణస్య సాహాయకేన సాహ్యక
రణేనహేతునా దర్పేణ గరీయసాం దుర్భరాహంకారాణామిత్యర్థః
అతఏవ భయానకంభయంకరం సాయకనికాయం బాణపుంజంవర్షంతీ
తి వర్షిణాం అమర్షిణాం క్రుద్ధానాం దుశ్శాసనస్య యవీయసా
మనుజానాం విసరం సమూహముజ్జాసయితుం హంతుం ॥ ని ॥ ఉ
ద్వాసన ప్రమథనక్రథనోజ్జాసనాని చేత్యమరః ॥ యవీయసాముజ్జాస
యితుమిత్యేతావన్మాత్రపాఠే కర్మణి శేషత్వవివక్షయాషష్ఠీ నలోకే

సీత్ ॥ ౨౨ ॥ గ ॥ తదను హిడింబవైరీ దిననాయ
కతనయసాహాయకేనభయానకసాయకనికాయవర్షిణా
మమర్షిణాం దర్పేణగరీయసాం దుశ్శాసనయవీయ
సాం(విసర) ముజ్జాసయితుంవిదళితవిమతమదాంసిజ
గదామష్టాభిః కాష్ఠాభిస్సహభ్రమయాంచకార॥౨౩॥

జ్ ॥ ౨౨ ॥—తదన్వేతి ॥ తదను హిడింబవైరీ భీమః దిననాయకత
నయస్య కర్ణస్యసాహాయ్యకేన సహాయకర్మణాసహాయాద్వేతివుఞో
వికల్పాత్ ష్యఞిస్వార్థేకః వుఞితుసాహాయకేనేతిపాఠఃభయానకంభ
యంకరం సాయకనికాయం బాణపుంజం ॥ ని ॥ స్యాన్నికాయఃపుంజ
రాశీఇత్యమరః ॥ వర్షంతఇతివర్షిణాం + సుప్యజాతౌణినిః ॥
అమర్షిణాం రోషవతాం అతఇతితనావితిణినిః దర్పేణ అంతస్సారేణ గ
రీయసాం అత్యంతం గురూణాం+ద్వివచనవిభజ్యేతి ఈయసుని ప్రియ
స్థిరేత్యాదినాగురుశబ్దస్యగరాదేశః దుశ్శాసనస్య యవీయసాం అను
జానాం +యువశబ్దాదీయసునిస్థూలదూరేత్యాదినాయణాదిపరస్యలో
పః పూర్వస్య గుణశ్చ ॥ ని ॥ జఘన్యజేస్యుఃకనిష్ఠయవీయోఽవరజానుజా
మాఇత్యమరః ॥ ఉజ్జాసయితుం హంతుం+ జాసినిప్రహణనాటక్రా
థపిషాంహింసాయామితికర్మణిశేషేషష్ఠీ విదళితవిమతమదాం విద్రా

త్యాదినాకృద్యోగషష్ఠ్యాఏవని షేధాల్ విదళితః నిగ స్తః విమతానాంశ త్రూణాం మదః యయాతాం నిజగదాం అష్టాభిః కాష్ఠాభిస్సహ దిగ్భిస్సహ భ్రమయాంచకార సాష్టదిగ్భ్రమణం భ్రామితవానిత్యర్థః
టి ॥—గాంధారజేతి ॥ పవమానసూనోర్భీమస్య గదా గాంధారజాయాః గాంధార్యాః జఠరసీమ్ని గర్భదేశే పురా గర్భం ధృత్వా చిరేణాప్య ప్రసవసమయె అశ్మనా పాషాణేన తద్ధస్తధృతేన దత్తాం కృతాండశాం అవస్థాం వేదనామితియావత్- యుధి దత్త్వా తానద్దుఃఖంకృత్వా దుశ్శాసనస్య అనుజానాం కులాయబృందాయ క్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ అష్టయుక్తాం నవతిమితి శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః త్రిదశీః అప్సరసస్తుమిథోన్యోన్యం యాత్ర్యాః సోదరభార్యాః యాగపద్యాద్ధి ఏకకాలమేవచక్రే సాష్టనవతిం ధా ర్తరాష్ట్రానవధీదిత్యర్థః ॥
ని ॥ భార్యాస్తుభ్రాతృవర్గస్య యాతరస్స్యుః పరస్పరమిత్యమరః ॥ప

> ॥ ప ॥ గాంధారజాజఠరసీమ్ని పురాశ్మదత్తాం ద
> త్త్వాదశాంయుధిగదాపవమానసూనోః । దుశ్శాసనా
> నుజకులాయహియాగవద్యాచ్చక్రేమిథోష్టనవతింత్రి

రితశతుగ్రర్వాం నిజగదాం అష్టాభిః అష్టభిః+అష్టనఆవిభక్తావిత్యాకారః కాష్ఠాభిస్సమం దిగ్భిస్సహ భ్రమయామాస +భ్రముఅనవస్థానేణ్యంతాల్లిట్ ॥ టి ॥—గాంధారజేతి ॥ యుధి యుద్ధే పవమానసూనోః భీమస్యగదా దుశ్శాసనానుజకులాయ దుశ్శాసనభ్రాతృసంఘాయ పురా పూర్వం గాంధారజాయాః గాంధార్యాః జఠరసీమ్ని ఉదరదేశే అశ్మనా పాషాణేన దత్తాం దశాం శకలీకృతిరూపామవస్థాం దత్త్వా శకలీకృత్యేత్యర్థః గాంధారీ ఏకంగర్భం పాషాణేన శతధాశకలీచకారేతి భారతకథా॥ యాగపద్యాత్ యుగపద్భావాత్ అష్టనవతిం అష్టాధికనవతింత్రిదశీశ్చ దేవీశ్చపూర్వం మానవ్యః ఇదానీం దైవ్యోపీతిచశబ్దార్థః మిథః అన్యోన్యం యాత్ర్యాః ॥ ని ॥భార్యాస్తు

రాకిల గాంధారీధృత్వా గర్భం పృథాయామపత్యోదయమాకర్ణ్య మ
త్సరాద్ధశ్మనాస్వగర్భం ప్రజహారేతి భారతీకథాత్రానుసంధేయా ॥౮౪॥
విహాయమితి ॥ వృకోదరో భీమః విశిఖనబాణైరిత్యర్థః జాత్యేకవచనం
క్షణాద్వివస్వతస్సూర్యస్య సుతం కర్ణం విగతాః హయాః అశ్వాః
యస్యతథోక్తం విరథం విసారథిం విశరాసం విగతధనుషం విపతాకి
కాపటం విగతధ్వజాంశుకంచ విదధాతిస్మ చక్రే ॥ ౮౫ ॥—అథేతి ॥
అథ కర్ణః క్షణేన అన్యం రథమాస్థాయ అధిరుహ్య ఆసాద్యేతి పా
ఠాంతరం కురూణాం కౌరవాణాం ధురిసమక్షం పూర్వం ప్రథమం

దశీస్తుయాత్యాః ॥ ౮౪ ॥ విహాయంవిరథంవిసారథిం
విశరాసంవిపతాకికాపటమ్ । విశఖేన వివస్వతసు
తంవిదధాతిస్మవృకోదరః (౧) క్షణాత్ ॥ ౮౫ ॥ అ
థాన్యమాస్థాయరథంక్షణేనకర్ణఃకురూణాం ధురికా

థాత్రృవర్గస్యయాతరస్సృశ్వరస్పరమిత్యమరః ॥ చక్రేహి+ డుకృ
ఞ్ కరణౌలిట్ హిర్వి శేషపాదపూరణేవా ॥ ని ॥ హిపాదపూరణేహే
తావి శేషేచావధారణేఇతివిశ్వః ॥ ౮౪ ॥—విహాయమితి ॥ వృకోద
రః భీమః క్షణాత్ క్షణమాత్రాత్ విశిఖేనబాణేన వివస్వతస్సూర్యస్య
సుతమాత్మజం కర్ణం విహాయం అశ్వరహితం విసారథిం విగతయన్తా
రం విశరాసం విగతధన్వానం విపతాకికాపటం ధ్వజపటరహితంచ వి
దధాతిస్మ చకార+ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోఃలట్ ॥౮౫॥—అథేతి॥
అథానంతరం కర్ణః అన్యంరథం ఆసాద్య క్షణేన కురూణాంధురి అ
గ్రే పూర్వం ప్రథమం కార్ముకస్యచాపస్య గుణేన శింజిన్యా ఏక
మేవగజాతం బాణసమూహం నిరాస్థత్ పశ్చాత్ అటన్యాపి ధనుః

(౧) వృకస్య మృగవిశేషస్య ఉదరమివోదరం యస్యేతి కేచిత్ । భీమ
జాఠరాగ్నేర్వృక ఇతిసంజ్ఞా । తదుక్తముదరంయస్యేతి మధ్యమపద
లోపీసమాసఇత్యన్యే ॥

కార్ముకస్య గుణేన మౌర్వ్యా ఏకం ఆశుగజాతం బాణబృందం ని రాస్థత్ నిర్గమయామాస పశ్చాత్కార్ముకస్య అటన్యాకోట్యా అపరం ఆశుగజాతం వాయుసంభవం భీమమపి నిరాస్థత్ నిర్గూత వాన్ ॥ ని ॥ కోటిరస్యాటనిః । ఆశుగౌవాయువిశిఖౌ । జాతంజా త్యోఘజన్మస్వీత్యమరవిశ్వప్రకాశౌ ॥ ౮౬ ॥—మారుతిరితి ॥ తదను ధనుష్కోట్యా నిర్గూయ కర్ణేనమోచనానంతరం సమారుతిర్భీమః సోమదత్తభువః భూరిశ్రవసః పాదపాంసునా రజసాఆక్రమణలగ్నే న పరిధూసరం మలినం ఉరః యస్య తేన కంసమర్దనస్య శ్రీకృష్ణ స్య కనీయసాసమం అనుజేన సాత్యకినాసహ శక్రనందనస్యార్జున

> మూర్కకస్య । పూర్వంగుణేనాశుగజాతమేకం పశ్చాద
> టన్యాప్యపరంనిరాస్థత్ ॥ ౮౬ ॥ మారుతి స్తదనుసో
> మదత్తభూపాదపాంసుపరిధూసరోరసా । కంసమర్ద
> నకనీయసాసమం శక్రనందనసమీపమాపసః ॥ ౮౭ ॥

కోట్యాపి ॥ ని ॥ కోటిరస్యాటనిగ్గోధేత్యమరః ॥ అపరం ఆశుగజా తం భీమం ॥ ని ॥ ఆశుగౌవాయువిశిఖావిత్యమరః ॥ జాతం జాత్యో ఘజన్మస్వితివిశ్వః ॥ నిరాస్థత్ నిరస్యతిస్మ + అసుక్షేపణేలుఙ్ ॥ అ స్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఙిత్యఙ్ అస్యతేస్థుగిత్యఙిథుగాగమః ॥ అర్జునం వినా తనపుత్రాన్నహన్మీతి కుంతీం ప్రతి ప్రతిజ్ఞాతత్త్వాన్నమోచేతి భావః ॥ ౮౬ ॥—మారుతిరితి ॥ తదను సమారుతిః భీమః సోమద త్తభువః భూరిశ్రవసః పాదపాంసునా చరణధూళ్యా పరిధూసరంస మస్తాదీషత్పాండు ॥ ని ॥ ఈషత్పాండుస్తుధూసరఇత్యమరః ॥ ఉరః వక్షః యస్య తేన కంసమర్దనస్యకృష్ణస్యకనీయసాసమంఅనుజేనసాత్య కినాసహ + యువాల్పయోఃకన్నితికన్నాదేశః శక్రనందనస్య అర్జునస్య సమీపమాప ప్రాప్తోత్ + ఆప్లవ్యాప్తౌ

న్యసమీపం ఆప (ప్రా) ప్తవాన్ రథోద్ధతా ॥ ౬౭ ॥—తదన్వేతి ॥ త
దను నిజశరాణాం పుంజేన కురుకుంజరాన్ కౌరవశ్రేష్ఠాన్ భంజయ
న్తం ఛేదయంతం తం ధనంజయమర్జునం ప్రతి సుతస్యాభిమన్యోర్వ
ధేన కృతః మంతురపరాధః యేనతం రిపుం సైంధవం నిహంతుం ఆది
శ్య ఆజ్ఞాప్య దనుజానాం దానవానాం పరిపంథిని శత్రౌ (శ్రీ)కృష్ణే
దళితం ఛిన్నం దైత్యానాం చక్రం యేన తేన చక్రేణ చండకరమండ
లం సూర్యబింబం అపిదధానే ఆచ్ఛాదయతిసతి గభస్తయః కిరణాః అ
స్యసంతీతి గభస్తిమాన్ సూర్యః అస్తం అస్తమయం అహాస్తగతవాన్
+ జహాతేర్గత్యర్థకాత్కర్తరిలుజితజేసిచ్ ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం సమ
స్తస్య నిజబలస్య కోలాహలం కలకలం ఆకర్ణ్య దుశ్శలా (దుర్యో
ధనసోదరీ జాయాభార్యాయస్యసః సైంధవః నిజం వదనం ముదాసం

ర ॥ తదను దనుజపరిపంథిని నిజశరపుంజేన కురుకుం
జరాన్ భంజయంతం ధనంజయం తంసుతవధేన కృత
మంతుం రిపుం నిహంతుమాదిశ్య దళితదైత్యచక్రేణని
జచక్రేణ చండకరమండలమపిదధానే గభస్తిమాన

లిట్ ॥ ౬౭ ॥—తదన్వేతి ॥ తదను దనుజపరిపంథినికృష్ణే శరపుంజేన
బాణనికరేణ కురుకుంజరాన్ కురుశ్రేష్ఠాన్ భంజయంతం మర్దయం
తం తం ధనంజయం అర్జునం సుతవధేన అభిమన్యుహననేన కృతమ
న్తుం కృతాపరాధం రిపుం జయద్రథం హంతుం ఆదిశ్య ఆజ్ఞాప్య ద
ళితం దైత్యానాంచక్రం సమూహోయేన తేన నిజచక్రేణ ఆత్మసుదర్శ
నేన ॥ ని ॥ చక్రంగణచక్రవాకేచక్రం సైన్యరథాంగయోరితివిశ్వః ॥
చండకరమండలం సూర్యమండలం పిదధానేసతి ఛాదయమానేసతి గ
భస్తిమాన్ సూర్యః అస్తం అస్త అస్తంగతః + ఆసఉపవేశనేలజ్ ॥
ఇతి సమస్తానాం నిజానాం ఆత్మీయానాం కోలాహలం కలకలం ఆక
ర్ణ్య శ్రుత్వా దుశ్శలాజాయాయస్యసదుశ్శలాజానిః జయద్రథః+జా

తోషేణ గతమృతిభీతిజన్యేనసహ ఉదాసయత్ ఉన్నమితవాన్ (౧) ౮౮ ॥ —తదేతి ॥ తదా సైంధవముఖోన్నమనసమయే మురారేః శ్రీకృష్ణస్య సుదర్శనం చక్రం నేత్రంచ సుష్ఠుపశ్యతీతిసుదర్శనంశోభనాలోకనంచ ప్రకాశస్య దీప్యమానస్య దివాకరస్యసూర్యస్యాదర్శనాయాపి అప్రత్యక్షాయచ తిరోహితస్య వ్యూహాచ్ఛాదితస్యాపి జయద్రథస్య సైంధవస్య దర్శనాయచ ఉభయస్మా అపి హేతుః కారణం అభూత్ అత్ర సూర్యప్రత్యక్షసామగ్రీభూత నేత్రాలోకనయోః తదప్రత్యక్షహేతుత్వవర్ణనాద్వ్యాఘాతాలఙ్కారః ॥ ఏవంప్రత్యక్ష ప్రతిబంధకస్య తిరోధానస్యసత్త్వేప్యుక్తసామగ్ర్యా సైంధవప్రత్యక్షవర్ణనాత్తృతీయవిభావనాభేదశ్చ ద్వయోః శ్లేషానుప్రాణితయోస్సంసృష్టిః ॥ స్యాద్వ్యాఘాతోన్యథాకారితథాకారిక్రియేతచేదితి ॥ కార్యోత్పత్తిస్తృతీయాస్యాత్సత్యపిప్రతిబంధక ఇతిచ క్రమే

స్తమసాస్తేతి సమస్తనిజబలకోలాహలమాకర్ణ్య దు
శ్శలాజానిర్ముదానిజవదనముదాసయత్ ॥ ౮౮ ॥

౯ ॥ తదా ప్రకాశస్యదివాకరస్యతిరోహితస్యాపిజ
యద్రథస్య । అదర్శనాయాపిచదర్శనాయ సుదర్శనం

యాయానిజేతినిజ్ నిజవదనం స్వముఖం ముదా హర్షేణ ఉదాస ఉన్నమయామాస + అసుక్షేపణేలిట్ ॥ ౮౯ ॥—తదేతి ॥ తదా తస్మిన్కాలె ప్రకాశతఇతి ప్రకాశః పచాద్యజంతః అర్శఆద్యజంతోవా దివాకస్యసూర్యస్య అదర్శనాయ అపిచ తిరోహితస్యాపి అంతర్హితస్యాపి జయద్రథస్య దర్శనాయ మురారేః కృష్ణస్య సుదర్శనం చక్రం హేతుః కారణం అభూత్ + భూసత్తాయాంలుఙ్ సూర్యాద

(౧) ఆదిత్యాస్తమయానంతరమర్జునాత్సైన్ధవస్యాపాయోపాస్తఏవ, పరిత్యక్తతత్ప్రతిజ్ఞానుసారేణ తస్యైవాగ్నిప్రవేశోనుపదంభవిష్యతీతిదృష్టమానస్వపరవశేన కాలచ్ఛాదితైవ తైవనిజవదనముదన్నమితమిత్యాకూతం

ణ తమభయమలక్షణే ॥ ౮౯ ॥ — ॥సకలమితి ॥ జగంతి లోకాః స కలం చక్రాణాం చక్రవాకానాం యూథం కులమపి సవితుస్సూర్య స్య అదర్శనతః అప్రత్యక్షాత్ సఖేదం సదుఃఖం ఆహుః శౌరేశ్శ్రీ కృష్ణస్య చక్రమేకంతు తదా సమరభువి తపనస్య సూర్యస్య తిరో భవనం అదర్శనం కథంన్విత్యాశ్చర్యే ఆచకాంక్షే కామయామాస శ్లే షానుప్రాణితో విరోధాభాసః ॥ పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ ॥ ౯౦॥— తావదితి ॥ తావత్తైన్ధవవదనోన్నమనక్షణఏవ సకిరీటీఅర్జునః తరు ణేందుర్బాలచంద్రః మౌళౌ శిరసి యస్యతస్య సదాశివస్య వదాన్య తయా దాతృత్వేన యాకీర్తి స్తస్యావదావదేన వక్త్రాతద్దత్తేనేతియా వత్ ॥ ని ॥ వదోవదావదోవక్తేత్యమరః ॥ శరేణపాశుపతాస్త్రమం

హేతురభూన్మురారేః ॥ ౮౯ ॥ సకలమపి జగంతిచ క్రియూథం సవితురదర్శనతస్సఖేదమాహుః । సమర భువికథన్ను శౌరిచక్రంతపనతిరోభవనం తదాచకాం క్షే ॥ ౯౦ ॥ తావత్కిరీటీతరుణేందుమౌళేర్వదాన్య తాకీర్తివదావదేన । శరేణశత్రోశ్శిరలునీతశ్శీర్షసాకం

ర్శనస్యసాక్షాద్ధేతుః సూర్యాదర్శనద్వారా జయద్రథదర్శనస్య హే తురితిభావః ॥ ౮౯ ॥—సకలమితి ॥ జగంతి లోకాః సకలమపి స మస్తమపి చక్రియూథం చక్రవాకసంఘం సవితుస్సూర్యస్య అదర్శ నతః అదర్శనాల్ సఖేదం ఖేదసహితం ఆహుః వదంతి + బ్రూఞ్వ్య క్తాయాంవాచిలట్ బ్రువఃపంచానామితిఉస్ ఆహాదేశశ్చ శౌరిచక్రం సుదర్శనంతు తదాసమరభువి యుద్ధభూమౌ తపనతిరోభవనం సూ ర్యాంతర్ధానం కథంనుచకాంక్షే ఇయేష + కాంక్షిఇచ్ఛాయాంలి ట్ ॥ ౯౦ ॥—తావదితి ॥ తావత్ సకిరీటీఅర్జునః తరుణేందుమౌ ళేశ్శ్వరస్య వదాన్యతాయాః దాతృత్వస్య యాకీర్తి స్తస్యాః వదా వదేన వక్త్రా ॥ ని ॥ వదోవదావదోవక్తేత్యమరః ॥ శరేణబాణేనసా

త్రాభిమంత్రితబాణేన శత్రోః పుత్రఘాతినస్సైంధవస్య శీర్షం
శిరః కౌరవాణాం ప్రమోదేనసాకం సంతోషేణసహ అలునీత చి
చ్ఛేద + లునాతేఃకర్తరిలఙ్ ॥ సహోక్త్యలఙ్కారః ॥ ౯౧ ॥—వృ
ద్ధక్షత్రేతి॥ సాయంసాయంకాలే వృద్ధక్షత్రస్యసైంధవపితుః అంజలౌస
మ్పుటితకరద్వయే అర్ఘ్యాయ అర్ఘ్యంకర్తుం సవితురితి శేషఃధృ
తంకంజలం నాలంనపర్యాప్తం ఇత్యాలోచ్యేవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ సింధు
భర్తుస్సముద్రస్య సైంధవస్యచ కంజలం శిరశ్చ తస్మిన్ వృద్ధక్షత్రా
ఞ్జలౌ జిష్ణురర్జునః అపాతయత్ ఇతీవకంసింధుభర్తురిత్యేవపాఠః ,
పాఠాంతరేతు కమిత్యనేనసాకాంక్షతయా సాకాంక్షత్వదోషాపత్తి
రితిధ్యేయమ్ ॥ ౯౨ ॥— ఏతదితి॥ అయంవృద్ధక్షత్రః ఏతదంజలిస్థం
శిరః కింకుతఆపతితం ఇతిజుగుప్సయన్నితి శేషః సుతస్యశీర్షం సైంధ
వశిరః అపాస్య భువినిపాత్య శశాంకమౌళేస్సదాశివస్య వరేణ యః

ప్రమోదేనసకౌరవాణామ్ ॥ ౯౧ ॥ వృద్ధక్షత్రాంజ
లౌసాయం నాలమర్ఘ్యాయకంధృతమ్ । ఇతీవ (సిం
ధురాజస్యజి)కంసింధుభర్తుర్జి) ష్ణుస్తస్మిన్న్యపాత
యత్ ॥ ౯౨ ॥ ఏతత్కిమిత్యయమపాస్య సుతస్యశీ

ర్షప తేనేతియావత్ ॥ శత్రోః జయద్రథస్య శీర్షంశిరః కౌరవాణాం
ప్రమోదేనసాకం హర్షేణసహ అలునీత చిచ్ఛేద + లూఞ్ఛేదనే
ఙ్ ఈహాల్యఘోరితీత్వమ్ ॥ ౯౧ ॥—వృద్ధేతి ॥ వృద్ధక్షత్రస్య స్థ
విరక్షత్రియస్య అంజలౌ సాయం సాయంకాలే అర్ఘ్యాయ సూర్యం
ప్రత్యర్ఘ్యార్థం ధృతం కంఉదకం నాలం అపర్యాప్తం ఇతీవ జి
ష్ణుః అర్జునః సింధురాజస్య జయద్రథస్య కంశిరః ॥ ని ॥ కంశిరో
బునోరిత్యమరః ॥ తస్మిన్ అంజలౌ అపాతయత్ + పత్లృగతౌ ణ్యౌ
తాల్లఙ్ ॥ ౯౨ ॥—ఏతదితి ॥ అయం వృద్ధక్షత్రియః ఏతత్ దృశ్యే
మానం కిం ఇతిసుతస్యశీర్షం శిరః అపాస్యభూమౌక్షిప్య శశాంక

పాతయేత్తత్సుతస్య శీర్షం పతేత్తేనైవసహ తచ్ఛిరఇత్యాత్మకేన
స్వస్యమూర్ధనిశిరసి శీర్యతి భిద్యతి సతి సుతే వత్సలత్వాద్వాత్స
ల్యాత్తత్సైంధవశిరః ఆఘ్రాతుకామఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ అవాఙ్ముఖత
యా అధోముఖత్వేన క్షోణ్యాం భువి వేగాల్ నిపపాత * నైవాత్మ
నీనమథవాక్రియతేమదాంధైరితి ప్రసిద్ధేరితిభావః పురా వృద్ధక్షత్రః
పాండవైర్వైరమనుచింత్య తపసారాధితేన శంకరేణోక్తవిధం వరమ
వాప్య తద్విజ్ఞాతృకృష్ణచోదిత కిరీటిప్రయుక్తపాశుపతాస్త్రపాతిత
పుత్రశిరఃపాతనేన మమారేతి భారతీకథా ॥ ౯౩ ॥—అథేతి ॥ అ
థ తస్మిన్ తత్తాదృక్సైంధవహంతరి వాసవసూనౌ అర్జునే వాసరవి
రామే సాయంకాలె శిబిరమేత్య రణకథాం వృత్తం నిషణ్ణమనతి

> ర్షంశీర్యతిస్వమూర్ధని వరేణ (౧) శశాంకమౌళేః।
> క్షోణ్యామవాఙ్ముఖతయానిపపాతవేగాదాఘ్రాతుకా
> మఇవతత్సుతవత్సలత్వాల్ ॥ ౯౩ ॥ ౫ ॥ అథ తస్మి
> న్వాసవసూనౌ వాసరవిరామే శిబిరమేత్య యథా

మౌళేః ఈశ్వరస్య వరేణ యః జయద్రథస్యశిరః భూమౌపాతయతిస
శిరసి శీర్యతి నశ్యతీత్యేతాదృశేనస్వమూర్ధని శీర్యతి విదీర్ణే సుతే
వత్సలత్వాల్ వాత్సల్యాల్ తచ్ఛిరః ఆఘ్రాతుకామఇవ వేగాల్ క్షో
ణ్యాం భూమౌ అవాఙ్ముఖతయా అధోముఖత్వేన పపాత + పత్లృగతౌ
లిట్ ॥ ౯౩ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం తస్మిన్ వాసవసూనౌ అ
ర్జునే వాసరవిరామే సాయంకాలె శిబిరం నివేశం ఏత్య యథావృ
త్తం వృత్తమనతిక్రమ్య రణకథాంవిజ్ఞాప్య హృషితరోమాణం హృష్ట
రోమాంచం + హృషేర్లోమస్వితినిష్ఠాయాఇడ్వా రాజానం యుధి

---

(౧) హరవరప్రదానప్రకారస్తు, యః పాతయేత్తన్సుతశీర్షముర్వ్యాం
విశీర్ణమూర్ధా సభవేల్ క్షణేన । ఇతీశ్వరాదాత్తవరః పితాతన్నిపా
త్యభూమౌన్యపతత్తదైవఇతిబాలభారతే ॥

క్రిమ్య యథావృత్తంవిజ్ఞాప్య హృషితరోమాణం ఆశ్చర్యాత్సరోమా
ఞ్చం రాజానం ధర్మరాజం ఉపతిష్ఠమానే స్తూయమానేసతిసుయో
ధనస్తు భగినీ జాయాయస్యతస్య సైంధవస్య హానిః నాశః నిదానం ము
ఖ్యకారణంయస్యాస్తయా క్రోధనతయా అత్యంతకోపేన హేతునాస
ర్వామపిశర్వరీం రాత్రిం నియోద్ధుకామస్సన్ గంభీరం యుద్ధారం
భే భేరీణాంనిధ్వానం ఝాఙ్కారముజ్జృంభయామాసరణోద్యోగసూ
చనాయేతిభావః ॥ ౯౪ ॥—ఏతఇతి ॥ తదా తత్కాలేతంభేరీనిధ్వా
నంసమాకర్ణ్య సమయే విజ్ఞానం కాలోచితకర్తవ్యతాబోధః శీలం
యేషాంతె సమయవైజ్ఞానికాః అతఏవ యుగంన్వృషభద్వయాదిసదృ

వృత్తం రణకథాంవిజ్ఞాప్య హృషితరోమాణంరాజాన
ముపతిష్ఠమానె సుయోధనస్తుక్రోధనతయా భగినీజా
నిహానినిదానయా సర్వామపి శర్వరీం నియోద్ధుకా
మస్సన్ గంభీరయుద్ధారంభభేరీనిధ్వానముజ్జృంభయా
మాస ॥ ౯౪ ॥ ఏతె తదా తం సమాకర్ణ్య సమ

క్షీరం ఉపతిష్ఠమానేసతి అభిముఖంస్థిత్వా స్తువతిసతి రాజ్ఞో దేవతాం
శత్వాదుషా ద్దైవపూజాసంగతికరణమిత్ర కరణపఠిషి వ్వతివాచ్యమిత్యో
త్త నేపదత్వాచ్ఛానచ్ సుయోధనస్తు దుర్యోధనస్తు భగినీజానేస్సైం
ధవస్యహానిర్నాశోనిదానంకారణంయస్యాఃతయా॥ ని ॥ నిదానంత్వా
దికారణమిత్యమరః ॥ క్రోధనతయాకోపవత్తయా సర్వామపిచ కృ
త్స్నామపి శర్వరీం రాత్రిం అత్యంతసంయోగేద్వితీయానియోద్ధుకా
మస్సన్ గభీరంగంభీరం యుద్ధారంభస్య భేర్యాదుందుభేః నిధ్వానం
ధ్వనిం ఉజ్జృంభయామాస వర్ధయామాస + జభజృభిగాత్రవినా
మేణ్యంతాల్లిట్ ॥౯౪॥—ఏతఇతి ॥ తం భేరీరవం ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా
సమయవైజ్ఞానికాః కాలకుశలాః ॥ ని ॥ వైజ్ఞానితఃకృతముఖః కృతీకుశ
లఇత్యపీత్యమరః ॥ ఏతేష రణయూత్రేణ స్మృత్యైర్యా తృతలసన్నిధానం

ర్ఘవాహ్యతిర్యగ్దారువిశేషః తద్వదాయతౌ బాహూయేషాం తేశక్రసు
తార్జునఆదిర్యేషాంతథోక్తాః ఏతే పాండవాః స్మరణైనైవ స్మరణ
మాత్రేణకృతం సన్నిధానంసమీపస్థితిర్యేనతం నిశిరాత్ర్యాం దశగుణి
తం దశధాఆవృత్తం భుజయోర్బలం అవలమ్బః సహాయో యస్యతం
హిడిమ్బభగిన్యాః హిడిమ్బాయాః అపత్యం తద్భాగినేయం ఘటోత్క
చం పృథక్ ప్రధానత్వేన ప్రస్థాప్య రణాయప్రయోజ్య సకలాని
బలానిసన్నాహ్యాపి యోజయిత్వాచ స్వయమపిసంయుగాయ యు
ద్ధంకర్తుం నిశ్చక్రముః నిష్క్రాన్తాః ॥ ౯౫ ॥—యేతి ॥ యాత్రా
రకానక్షత్రమితిజాత్యేకవచనం కనీనికాచ ॥ ని ॥కనీనికక్షయోస్తా
రేతిరత్నమాలా ॥ తారైవతారకా అతఏవ ప్రస్పందమానపరుషేతర

యవైజ్ఞానికాః స్మరణమాత్రకృతసన్నిధానం నిశిదశ
గుణితభుజబలావలమ్బం హిడిమ్బభాగినేయం పృథ
క్ప్రస్థాప్య స్వయమపి సకలాన్యపి నిజబలానిసన్నా
హ్య సంయుగాయ యుగాయతబాహవశ్శక్రసుతాద
యోనిశ్చక్రముః ॥ ౯౫ ॥ ప ॥యాత్రారకామేసతతం

యేనతం నిశిరాత్రౌ దశగుణితః భుజబలావలంబోయస్యతం హిడింబ
స్య భాగినేయం స్వస్రీయం + స్త్రీభ్యోఢగితిఢక్ ॥ ఘటోత్కచం
పృథక్ ప్రత్యేకం ప్రస్థాప్య స్వయమపి సకలాన్యపి సమస్తాన్యపి
నిజబలాని స్వసైన్యాని సన్నాహ్యసజ్జీకృత్య సంయుగాయ యుద్ధాయ
యుగవత్ సీరాంగవత్ ॥ ని ॥ యుగంహస్తచతుష్కేపి రథసీరాంగ
యోర్యుగమితివిశ్వః ॥ ఆయతాఃదీర్ఘాః బాహవోయేషాం తేశక్రసు
తాదయః నిశ్చక్రముః నిర్యయుః + క్రముపాదవిక్షేపేలిట్ ॥ ౯౫ ॥
యాత్రారకేతి ॥ యాత్రారకాయన్నక్షత్రం మె సతతం విరుద్ధా తాం
తారకాంకనీనికాం ॥ ని ॥ తారకాక్ష్ణఃకనీనికేత్యమరః ॥ తారకాజ్యోతి
షీతిత్వంన ఇమాః దృశఃబిభ్రతి + డుభృఞ్ధారణపోషణయోఃలట్ ॥

తారమంతశ్చక్షురితి కాళిదాసః, మే మమ సతతం సర్వస్యామపిరా త్రౌ నతు చంద్రవతూర్వపక్షఏవేత్యర్థః, విరుద్ధా ప్రతిఘాతినీ తాం తారకాం ఇమాఃదృశః బిభ్రతి ఇతిహేతోర్బద్ధరోషమివస్థితమి త్యుత్ప్రేక్షా, వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా, తమః అంధకారః సర్వ స్మిన్నింద్రియే దృగ్భిన్నేసత్యపి దృశాం నేత్రాణాం తారకాధారి ణాం మార్గమేవరురోధ ॥ ౯౬ ॥—శర్వర్యాఇతి ॥ శర్వర్యాః రా త్ర్యంగనాయాః చికురే కేశపాశే మనోజస్య మన్మథస్యైవ శిఖనః వహ్నేః ధూమే నభసః ఆకాశస్యైవ అరణ్యభువః జంబూశాఖినీల ఫలె జమ్బూవృక్షే పేచకాండజానాం ఉలూకానాందృశాం ఆలోకా ర్థం సర్వవస్తుదర్శనార్థం సిద్ధాంజనే కాలస్యైవహలాయుధస్య చే

విరుద్ధాతాంబిభ్రతీమాఇతిబద్ధరోషమ్। సర్వేంద్రియేస
త్యపి సైనికానాంమార్గందృశామేవతమోరురోధ ॥౯౬
శర్వర్యాశ్చికురేమనోజశిఖినో ధూమేనభోరణ్యభూ
జంబూశాఖినిపేచకాండజదృశామాలోకసిద్ధాంజనే।
చేలేకాలహలాయుధస్యతమసా ముజ్జృంభణే తాదృశే
వృష్ణీవాహనశిల్పమచ్ఛతమం చక్షుర్ద్వయే సై

భృశామిదితిఅభ్యాసస్యేత్వం అదభ్యస్తాదితిఝస్యాదాదేశః ఇతిబద్ధః రోషాయేనతత్ తమః అంధకారః సైనికానాం సర్వేంద్రియే సర్వే ష్వింద్రియేషుసత్యపి దృశాంలోచనానాం మార్గమేవ రురోధ ఆవ వార + రుధిర్ ఆవరణేలిట్ ॥ ౯౬ ॥—శర్వర్యాఇతి ॥ శర్వర్యా రా త్రేః చికురే కేశే మనోజో మన్మథఏవశిఖీ అగ్నిః తస్యధూమే నభఏ వారణ్యం తద్భువః జమ్బూశాఖిని జమ్బూవృక్షే పేచకాండజాః ఉ లూకపక్షిణః ॥ ని ॥ ఉలూకస్తు వాయసారాతిపేచకావిత్యమరః ॥ తే షాం దృశాంలోచనానాం ఆలోకస్యదర్శనస్య ॥ ని ॥ ఆలోకో ద ర్శనేద్యోతేఇత్యమరః ॥ సిద్ధాంజనే కాలఏవహలాయుధః బలరామః

బలరామస్య చేలే నీలవస్త్రే తాదృశే నైల్యసాంద్రత్వాభ్యామనుపమే తమసాం ఉజ్జృంభణే ప్రచారే సత్యపి అహ్నివాసర ఇవ ద్వయే సైనికాః కౌరవాః పాండవాశ్చ అద్భుతతమం అత్యాశ్చర్యకరం ఆహవశిల్పం యుద్ధచేష్టితం చక్రుః ఈష్యాపైశాదితిభావః, అశ్లిష్టమాలాపరమ్పరితరూపకస్యోపమయా సంసృష్టిః, శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥౯౭

ప్రథన ఇతి ॥ నిశితమస్విన్యాం ప్రథనే యుద్ధే అద్భుతే సత్యపి నారదదృష్టేరుదగాన్మహతీ ప్రథమేతరా ద్వితీయా ఈతిః ఆనందబాష్పాసావృష్టిః వ్యలసద్బభూవేత్యర్థః * యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం జాగర్తి సంయమీత్యాగమాద్యోగినాం సమాధికాలత్వే న దర్శనాప్రసక్తేరితి భావః- త్రిదశనాథనగర్యాః స్వర్గస్య సంబంధిన్యః వనితాః అప్సరసోపి వరణస్రజం చికురే కేశపాశ ఏవ బబంధుః తదానీం భోగకాలత్వాత్తాసామపి తద్యుద్ధదర్శనాప్రసక్తేరితి భావః, కేచిత్తు అంధకారనిరోధేన క్రమేణ యుద్ధస్య ననసు రాణాంచదర్శనా

నికాః ॥ ౯౭ ॥ ప్రథనేద్భుతేపి నిశి నారదదృష్టేః ప్ర
థమేతరా వ్యలసదీతిరుదగాత్ । వనితా అపి త్రిదశనాథ
నగర్యా వరణస్రజం చికుర ఏవ బబంధుః ॥ ౯౮ ॥ అమీ
షు యుద్ధదివసేష్వయమేవ హి కాముకః । రణోత్సవే

తస్య చేలే వస్త్రే తాదృశే తాదృగ్విధే తమసామంధకారాణాం ఉజ్జృంభణే వివృద్ధావపి అహ్నీవ దినే ఇవ ద్వయే+ సంఖ్యాయా అవయవే తయప్ బితి తయప్ ద్విత్రిభ్యాం తయస్యాయజ్వేత్యయజాదేశః ప్రథమ చరమేతి వికల్పేన సర్వనామత్వాజ్జసశ్శీభావః సైనికాః అద్భుతతమం అత్యాశ్చర్యం ఆహవస్య యుద్ధస్య శిల్పం క్రియాకౌశలం చక్రుః + డుకృఞ్ కరణే లిట్ ॥ ౯౭ ॥ — ప్రథన ఇతి ॥ నిశి రాత్రౌ అద్భుతే చిత్రే ప్రథనేపి యుద్ధేపి నారదస్య దృష్టేః దృశః ప్రథమాయా ఇతరా అనావృష్టిరూపా అతివృష్టిరనావృష్టిరిత్యుక్తేః ఉదగాత్ ఉ

యోగాదిత్యుభయత్ర భావార్థమాహుః, అత్రియుద్ధనైశత్వవిశేషణ
స్య తద్గతాశ్చర్యతన్మూలతనవసురదర్శనప్రతిబంధకాన్ధకారావరణాభిప్రా
యగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః పూర్వత్రతు యోగభోగావసరత్వాభిప్రా
యగర్భత్వాదయమితి ధ్యేయమ్ ॥ ౯౭ ॥—అమీష్వితి ॥ అమీషుయు
ద్ధదివసేషు యుద్ధదినానాం మధ్య ఇత్యర్థః అయం సైంధవయుద్ధదివస
ఏవ కాముకః స్త్రీపరాయణః హిః ఖల్వర్థే యతః కారణాదసాదివ
సః రణోత్సవే విభజ్య విభాగం కృత్వా అర్థం సమాంశం రాత్రయే ద
దౌ దత్తవాన్, కామినాం సర్వస్వహానేరప్యగణ్యత్వాద్ధర్మార్థకా
మేషు స్త్రీపుంసయోరర్థఫలభాగిత్వస్మరణాచ్చేతి భావః, అత్రో
త్తరవాక్యార్థేన దివసస్య కాముకత్వసమర్థనాత్ కావ్యలింగభేదః,
రాత్రయేసాదదౌ యత ఇత్యేవపాఠః పాఠాంతరే అపిశబ్దస్యానైరర్థ
క్యం అయమిత్యనుషంగక్లేశశ్చేతి ధ్యేయమ్ ॥ ౯౮ ॥—తత ఇతి ॥ త
తః అసౌ పాండవప్రస్థాపితః ఘటోత్కచః క్షణాదేవ సంగ్రామసీ

విభజ్యార్థం రాత్రయేసాదదౌ యతః ॥ ౯౯ ॥ త
తః క్షణాదేవ ఘటోత్కచోసౌ సంగ్రామసీమోపరి

చ్ఛ్రితా ఈతిః ఈతిబాధా వ్యలసత్ అదీప్యత + లసదీప్తౌ లఙ్ త్రిదశ
నాథస్య ఇంద్రస్య నగర్యాం వనితా అప్సరసోపి వరణస్రజం వరణ
మాలాం చికురేష్వేవ కుంతలేష్వేవ బబంధుః బధ్నంతిస్మ + బంధబంధనే
లిట్, యుద్ధస్యాదర్శనాద్వీరాణామదర్శనాచ్చేతి భావః ॥ ౯౭ ॥—
అమీష్వితి ॥ అమీషు యుద్ధదివసేషు మధ్యే అయమేవ అయం దివస ఏ
వ కాముకః కమితా హి హిర్విశేషే యతః యస్మాత్ రణోత్సవే యు
ద్ధోత్సవే అర్థం సమాంశం విభజ్య రాత్రయేపి దదౌ వితతార + డు
దాఞ్ దానే లిట్, వాసరస్య పుంస్త్వాద్రాత్రేః స్త్రీలింగత్వాచ్చ కా
ముకత్వప్రతీతిరితి భావః ॥ ౯౯ ॥—తత ఇతి ॥ తతః క్షణాదేవ అసౌ
ఘటోత్కచః సంగ్రామసీమ్ని [illegible] ఉపరి ఊర్ధ్వం + పూ

మ్నః యుద్ధదేశస్యోపరి ఊర్ధ్వభాగె ఆకాశఇతియావత్ జృంభమా
ణః వర్తమానస్సన్ తమోభిస్సాంద్రితమాం ఇమాంయుద్ధశాలినీం త
మీంరాత్రిం దంష్ట్రాణాం స్థూలాయతదంతానాం ప్రభాభిః దివసంవి
తేనే నిస్తమస్కాంచకారేత్యర్థః, అత్ర తమోనీలాయారాత్రెశ్శై
ల్యత్యాగపూర్వకం దంష్ట్రాప్రభావ్యాపనవర్ణనాత్తద్గుణాలంకారః ॥
౧౦౦ ॥—తిష్ఠేతి ॥ హేద్రోణ త్వం తిష్ఠ యుద్ధాయ స్థిరోభవేత్య
ర్థః, హేసుయోధన త్వం ద్రుతతరం అతిశీఘ్రం ధావస్వ పలాయ
స్వ హేదుశ్శాసన త్వామద్యముంచామికిం నముంచామ్యేత్యేవేర్థః,
భోకృప హేశారద్వత త్వత్కృతె భవద్విషయె కృపాలేశః కరుణాల

జృంభమాణః। తమీమిమాంసాంద్రితమాంతమోభిర్దం
ష్ట్రాప్రభాభిర్దివసంవితేనే ॥ ౧౦౦ ॥ తిష్ఠద్రోణసు
యోధన (౧) ద్రుతతరంధావస్వదుశ్శాసనత్వాంముం
చామికిమద్యభోకృపకృపాలేశోపినత్వత్కృతె। గా

లణగుణాతిసూత్రె కృదవ్యయస్య గ్రహణాత్షష్ఠీనమాసః జృంభమాణ
స్సన్ తమోభిధ్వాంతైః సాంద్రితమాం అతిఘనాం ఇమాం తమీం
రాత్రిం దంష్ట్రయోః ప్రభాభిః ద్యుతిభిః దివసం దినంవితేనే చ
క్రె + తనువిస్తారేలిట్ ॥ ౧౦౦ ॥—తిష్ఠేతి ॥ హేద్రోణ తిష్ఠ +ష్ఠా
గతినివృత్తాలోట్ పాఘ్రాధ్మాస్థేతితిష్ఠాదేశః, హేసుయోధన దుర్యో
ధన ద్రుతతరం అతిశీఘ్రం ధావస్వ పలాయస్వ +ధావుగతిశుద్ధ్యోః
లోట్, స్వరితఞితఇత్యాత్మనేపదమ్, హేదుశ్శాసన త్వాం ముంచా

(౧) అద్య పలాయనాభావే అహంత్వామిదానీమేవ హన్మిచేత్ అస్మ
త్తాతపాదప్రతిజ్ఞావైఫల్యాపత్తెస్తద్ధావనమప్యనుమతమేవేతిభావః।
దుశ్శాసనేతి ॥ త్వయివిషయే అస్మత్తాతపాదసంబంధినో మహతః ప్రతి
జ్ఞాభరస్య సత్త్వేన మత్కరగతస్యాపి నతెప్రాణభీతిరితిభావః అద్య
అస్మిన్నహని కింకింవాశాఖ్యం, దినాంతరే తవ మృతిస్స్యాదితిశేషః॥

వాపినాస్తి నిహన్తైవేత్యర్థః హే గాంధారాధిపశకునే తవ వర్ణనా కాక
థా-యుద్ధవిషయేత్వంకియానిత్యర్థః దుస్తైధసాం దుర్బుద్ధీనాం అగ్రణీః క
ర్ణః క్వ కుత్రాస్తే ఇత్యుక్త్వా ప్రకారం కటుః కఠోరః రవః యస్య
తథోక్తస్సన్ ఘటోత్కచః అభ్రాంతరే ఆకాశమధ్యే వ్యభ్రామ్యత్ సంచచార ॥ శార్దూలవిక్రీడితమ్ ॥ ౧౦౧ ॥— హైడింబేయమి
తి ॥ నిజేన అట్టహాసితేన కిలకిలారభట్యా క్షుభ్యంతి కంపమానాని ద
శానామాశానాం దిశాం ముఖానియస్యతం దంష్ట్రాంకురైః కరాలం
భీషణం ఆత్తః గృహీతః పరశుః కుఠారః యేనతమముంహిడింబాయా

స్థారాధిప (౧) కాకథాతవవర్ణనాదుస్తైధసామగ్రణీః క
ర్ణః క్వేతి (౨) ఘటోత్కచః కటురవో వ్యభ్రామ్యద
భ్రాంతరే ॥ ౧౦౧ ॥ హైడింబేయమముంనిజాట్టహాసి
తక్షుభ్యద్దశాశాముఖం దంష్ట్రాంకురకరాళమాత్తపర

మి + ముచ్ఛమోక్షణేలట్, శేముచాదీనామితినుమ్, అద్య అస్మిన్న
హని కిం దినాంతరే తవమృతిరితిభావః హేకృప త్వత్కృతే కృపాలే
శోపి దయాలవోపి న హే గాంధారాధిప శకునే తవరణే యుద్ధే కా
కథా అక్షక్రీడాయామేవేతిభావః, దుస్తైధసాం దుర్బుద్ధీనాం + ని
త్యమసిచ్ప్రజామేధయోరితిసమాసాంతోసిచ్, అగ్రణీః అగ్రేసరః క
ర్ణః క్వ కుత్ర వర్తతే ఇతి కటురవః తీక్ష్ణధ్వనిః ఘటోత్కచః అ
భ్రాంతరే అకాశమధ్యే వ్యభ్రామ్యత్ బభ్రామ + భ్రముఅనవస్థానే
లఙ్; శమామష్టానాందీర్ఘశ్శ్యనీతిదీర్ఘః ॥ ౧౦౧ ॥ — హైడిం
బేయమితి ॥ నిజేన అట్టహాసితేన అట్టహాసేన క్షుభ్యంతి సంచలంతి ద
శానాం దశదిశాం ముఖానియస్యతం దంష్ట్రాంకురైః కరాళం భీష

(౧) కపటద్యూతనిపుణస్య తే కథం యుద్ధకథాగంధాభిజ్ఞతేతిభావః॥
(౨) చపేటికాప్రదానపూర్వకం {సమ్యగ్వివేకముక్త్వా పితృవ్యప్రతి
జ్ఞాపరిపూరణాయ విసృజామి, కుత్రనిర్గతో న వేత్యాశయః॥

అపత్యం హైడింబేయం ఘటోత్కచం దృష్ట్వైవ నతు యుద్ధ్వేత్య ర్థః కేచిద్భటాః కౌరవాః బిభ్యుః భీతవన్తః తతః చుక్రుశుః రురుదుః తతః ఆమిమీలుః మముః కేచిద్భటాః అవనౌ పేతుః తతః ముమూర్ఛుః తతః ప్రాణాన్ జహుః కేచిద్భటాః విమానం దేవయానం ఆరురుహుః అపరావృత్య మృతా ఇతి భావః, అతఏవామరీః దేవాంగనాః ఆపుః అతఏవ ప్రమోదం దధుః బిభేత్యాదేః సర్వత్ర కర్తరి లిట్, అత్ర కేషుచిద్భటేషు కర్తృకారకేషు భయక్రోశమీలనానాం కేషుచిత్ప తనమూర్ఛనప్రాణత్యాగానాం కేషుచిద్విమానారోహణ దేవాంగనాప్రాప్తిప్రమోదవహనానాంచ అనేకక్రియాణామన్వయాత్కారకదీపకాలఙ్కారత్రయం విమానారోహణ దేవాంగనాప్రాప్త్యోః ప్రమోదవహన హేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదస్య తృతీయేన సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః అస్యచ ప్రథమద్వితీయయోశ్చ సంసృష్టిరితివి

> శంద్దృష్ట్వైవ కేచిద్భటాః బిభ్యుశ్చుక్రుశురామిమీలు
> రవనౌ పేతుర్ముమూర్ఛుర్జహుః ప్రాణానారురుహు
> ర్విమానమమరీరాపుః ప్రమోదం దధుః ॥ ౧౦౭ ॥ నభ
> సితమభివీక్ష్య ఘోరరూపం దిశిదిశితత్ర పలాయితేన్య

ణం ॥ ని ॥ కరాళో భీషణోన్య వదితివిశ్వః ॥ అత్రసరళం గృహీత్వపర శ్వధం అముం హైడింబేయం ఘటోత్కచం + ప్రేక్ష్యేత్యధ్యగితిశక్, దృష్ట్వైవ దర్శనాదేవేత్యర్థః కేచిత్ భటాః యోధాః బిభ్యుః త్రేసుః + ఞిభీ భయేలిట్ - చుక్రుశుః రురుదుః + క్రుశ ఆహ్వానే రోదనేచలిట్ ॥ ఆమిమీలుః సంచుకుచుః + మీలని మేషణేలిట్ - నిమేషణం సంకోచః అవనౌ భూమౌ పేతుః + పత్లృగతౌలిట్, ముమూర్ఛుః విసస్మ రుః + మూర్ఛావిస్మృతౌలిట్ ఉపధాయాంచేతి దీర్ఘః, ప్రాణాన్ జహుః తత్యజుః + ఓహాక్ త్యాగేలిట్ - విమానం వ్యోమయానం ఆరు రుహుః ఆరూఢాః + రుహజన్మని ప్రాదుర్భావేలిట్, అమరీః అప్స

వకః ॥ ప్రాప్తవత్ వృత్తమ్ ॥ ౧౦౨ ॥—(౧) నభసీతి ॥ ఘోరం భయంకరం రూపమాకారః యస్యతథోక్తం తం ఘటోత్కచం నభసిఆకాశే అభివీక్ష్య నృపాణాం కౌరవాణామోఘైబృందే దిశిదిశి ప్రతి దిశం పలాయితేసతి తత్ర యుద్ధదేశే మరణసమయే ముష్టౌలగ్నందృఢఘటితంశస్త్రం ఆయుధంయస్యతథోక్తఃఏకఃకబంధః అపమూర్ధకళేబరమేవ తంఘటోత్కచం ప్రతి అభిముఖంయయౌ, నాన్యఃకశ్చిదపీత్యర్థః- అత్రాభిముఖగమనస్య కబంధఏవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలఙ్కారః ॥ ౧౦౩ ॥—పితురితి ॥ పితుర్జనకస్యచ పుత్రస్యచ ద్వయోః ఏకః ఆత్మాస్వరూపంయయో స్తయోర్భావః ఐకాత్మ్యంనామయద్వస్తు వేదవాక్యైరాత్మావైపుత్రనామాసీత్యాదిభిఃఉక్తంచో

పౌఘై । మరణసమయముష్టిలగ్నశస్త్రస్తమభిము

ఖం(తదభిముఖః) ప్రయయౌకబంధఏకః ॥ ౧౦౩ ॥పి

తుశ్చపుత్రస్యచవేదవాక్యైర్యదుక్తమైకాత్మ్యమిదం

రసః ఆపుః ప్రాప్తాః + అప్లవ్యాప్తౌలిట్ ప్రమోదం హర్షం దధుః + డుధాఞ్ధారణపోషణయోఃలిట్ ॥ ౧౦౨ ॥—నభసీతి ॥ నభసి ఘోరరూపం దారుణస్వరూపం తం ఘటోత్కచమభివీక్ష్యదృష్ట్వా తత్రయుద్ధే నృపౌఘే దిశిదిశి పలాయితేసతి మరణసమయేయో ముష్టిస్తస్మిన్ లగ్నంశస్త్రం యస్యతాదృశః కబంధఏవ అపమూర్ధదేహఏవ తదభిముఖః ఘటోత్కచాభిముఖః ప్రయయౌ + యాప్రాపణేలిట్ ॥ ౧౦౩ ॥—పితుశ్చేతి ॥ పితుశ్చ పుత్రస్య వేదవాక్యైఃయత్ ఐకాత్మ్యం ఆత్మావైపుత్రనామాసీతిశ్రుత్యా మైకాత్మత్వముక్తం

(౧) ననువనితాఅపి త్రిదశనాథనగర్యాంపరణస్రజంచికురఏవబబంధురిత్యుక్తైః కథమమరాంగనానవాప్తివర్ణనమితిచేత్, తత్రాంధకారాతిశయవర్ణనే సంరంభాత్ కవిప్రౌఢోక్తిసిద్ధార్థేప్యేవంతాదృశవర్ణనముపపన్నమేవేతిజ్ఞేయమ్.

దితం ఇదంతత్ పితాపుత్రయోరైరాత్మ్యం దృష్టంహి ఇదానీమితి శే
షః పురా శ్రుతిసిద్ధమిదానీంతు ప్రత్యక్షసిద్ధమిత్యర్థః, యద్యస్మా
దేష ఘటోత్కచః స్వయం భీమాత్మజోపిసన్ యుద్ధే అరిసైనికా
నాం భీమః భీమసేనః భయంకరశ్చాసీత్. తస్మాదితియోజ్యం, శ్లేషా
నుప్రాణితం వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ ౧౦౪ ॥—భిం
డీవాలైరితి ॥ సః ఘటోత్కచః ఉగ్రైః భిండీవాలైస్తోమరైశ్శూలా
నాంజాలైస్సమూహైః శూలాదయః ఆయుధవిశేషాః వర్షైరాకాగ
విశేషైశ్చ ఉపలక్షితః వ్యోమ్ని నభసిస్థిత్వా ఉభయేషాం ద్వివిధా
నాం నృపాణాం నృపైరిత్యర్థః, కర్తృత్వస్య శేషత్వవివక్షయా ॥ఆ
మంశూద్రస్యపక్వాన్నమిత్యాదావివషష్ఠీ, క్వాపిదృష్టః క్వాప్యదృష్టశ్చ

హిదృష్టమ్ । భీమాత్మజోపి స్వయమేషయుద్ధేభీమో
యదాసీదరిసైనికానామ్ ॥ ౧౦౪ ॥ భిండీవాలైస్తోమ
రైశ్శూలజాలైర్వర్షైరుగ్రైశ్చోభయేషాంనృపాణాం।
(౧) దృష్టః క్వాపిక్వాప్యదృష్టోరిసైన్యంవ్యోమ్ని స్థి

ఇదం దృష్టంహి యద్యస్మాత్కారణాత్ ఏషఃఘటోత్కచః భీమస్య ఆ
త్మజోపి తనయోపి యుద్ధే అరిసైనికానాం శత్రుసైన్యానాంస్వయం
భీమః ఘోరః ॥ ని ॥ భీమోమ్లవేతసేశంభౌ ఘోరేవాపివృకోదరే ఇ
తివిశ్వః ॥ ఆసీత్ + అసభువిలఙ్ ॥ ౧౦౫ ॥—భిండీవాలైరితి ॥ స
ఘటోత్కచః భిండీవాలైః ॥ ని॥ భిండీవాలస్సృగస్తుల్యావిత్యమరః॥
తోమరైః ॥ని ॥ సర్వలాతోమరోస్త్రియామిత్యమరః ॥ ఉభౌ ఆయు
ధవిశేషౌ శస్త్రజాలైః శస్త్రసమూహైః ఉగ్రైః వర్షైః శిలాదివృ
ష్టిభిశ్చ వ్యోమ్నిస్థిత్వా ఉభయేషాంనృపాణాం క్వాపి దృష్టః క్వా

---

(౧) వర్షైరుగ్రైశ్చోభయేషాంనగానామితిపాఠే ఉభయేషాం నగా
నాం వృక్షాణాం శైలానాంచవర్షైరిత్యన్వయః ॥ ని ॥ శైలవృక్షౌనగౌ
వగావిత్యమరః॥

ర్గ అరీణాం సైన్యం నామ్ని శేషం నామమాత్రావశిష్టమిత్య
ర్థః చక్రే సర్వం జఘానేతియావత్ ॥ శాలినీ ॥ ౧౦౫ ॥—॥
స్వస్యేతి ॥ దుర్యోధనస్య ధ్వజినీ సేనా అద్యాస్యాంరాత్రౌ స్వస్య
ఆత్మనస్సంబంధినం క్షయం నివేశంనాగమత్ నప్రాప ఇత్యుక్తప్ర
కారేణ మత్వాజ్ఞాత్వా సభీమసూనుః ఘటోత్కచః పితృవ్యే పితృ
భ్రాతరి దుర్యోధనే భక్త్యైవేత్యుత్ప్రేక్షా, తత్ర యుద్ధదేశఏవ త
స్యాః దుర్యోధనధ్వజిన్యాః క్షయం నివేశంనాశంచ ఆతతాన అకరో
త్ ॥ ని ॥ ప్రళయావాసయోఃక్షయఇతివిశ్వః ॥ ౧౦౬ ॥—తత్రాం
తరే తస్మిన్సమయఇత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ వాహిన్యాఇతి ॥ ఏషఃఘ
టోత్కచః క్షణం యుధ్యేతచేత్ యుద్ధంకుర్యాత్తయది మే మమసం

త్వానామ్ని శేషంసచక్రే ॥ ౧౦౫ ॥ స్వస్యక్షయంనా
గమదద్యరాత్రౌదుర్యోధనస్యధ్వజినీతిమత్వా । పితృ
వ్యభక్త్యైవసభీమసూనుస్తత్రైవతస్యాఃక్షయమాతతా
న ॥ ౧౦౬ ॥ తత్రాంతరే॥ వాహిన్యాఏషమేనార్ధం
మేదిన్యాఅపినక్ష్యతి । క్షణంయుధ్యేతచేదేష ఇతి

వ్యదృష్టః అరిసైన్యం శత్రుబలం నామ్నా నామమాత్రేణ శేషం నతు
స్వరూపతః చక్రే + డుకృఞ్ కరణేలిట్ ॥ ౧౦౫ ॥—స్వస్వక్షయమి
తి ॥ సభీమసూనుః ఘటోత్కచః దుర్యోధనస్యధ్వజినీసేనా అద్యరా
త్రౌ అస్యాంరాత్రౌ స్వస్వక్షయం స్వస్యావాసంనాగమత్ నప్రా
పత్ + గమ్ఌగతౌలుఙ్ ఌదిత్వాదఙ్ ఇతి మత్వా జ్ఞాత్వా పితృవ్యే
దుర్యోధనే భక్త్యైవ తస్యాస్సేనాయాస్తత్రైవ యుద్ధభూమావేవ క్ష
యం ఆవాసంనాశంచ ॥ ని ॥ నిలయాపచయౌక్షయావిత్యమరః ॥ ఆ
తతాన + తనువిస్తారేలిట్ ॥౧౦౬॥—తత్రాంతరే॥వాహిన్యాఇతి॥సు
యోధనః దుర్యోధనః కర్తా ఏషఘటోత్కచః క్షణంక్షణమాత్రంయు
ధ్యేతచేత్ + యుధసంప్రహారే [illegible] సేనాయాఏవ

బంధిన్యాః వాహిన్యాస్సేనాయాఅర్ధమేవ ననజ్‌క్ష్యతి అర్ధస్య ప్రథమయుద్ధదివసాదారభ్య పాండవైర్నాశితత్వాదితిభావః, కింతు మే మేదిన్యాః భువఃఅర్ధమపినజ్‌క్ష్యతి ఆత్మానం జిత్వా అదత్తైవ వార్ధం పిత్ర్యమప్యంశం భువం భోక్ష్యంతి పాండవాఇత్యర్థః, ఇత్యుక్తప్రకారం సుయోధనః మేనే తర్కితవాన్ ॥ ౧౦౭ ॥—ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారాత్ నితాంతం చింతానాం సంతానాత్సమూహాదార్తస్య పీడితస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య సమ్యక్ప్రార్థనానాం గుణనికయా పరంపరయా సంభృతః స్వీకృతః సర్వాభిసారస్సర్వోద్యోగః ఘటోత్కచవధవిషయకః యేనతథోక్తః మిహిరస్య సూర్యస్య కుమారః కర్ణః మహేంద్రః వాసవః వజ్రస్యఆయుధస్య ధారయా మహీంధరతీతిమహీధ్రం గిరిమివ తేనమహేంద్రేణ దత్తయా ఇయంశక్తిః వలక్షాః శ్వేతాఅశ్వాః యస్యతస్యార్జునస

మేనేసుయోధనః ॥ ౧౦౭ ॥ X ॥ ఇత్థం నితాంతచింతా
సంతానాదార్తస్య ధార్తరాష్ట్రస్య ప్రార్థనాగు
ణనికయా (౧) సంభృతసర్వాభిసారో మిహిరకుమా
రోవజ్రధారయా మహేంద్రోమహీధ్రమివ తేనదత్త
యా వలక్షాశ్వక్షపణదక్షేయమితిచిరరక్షితయా మహ

అర్ధంననంక్ష్యతి కింతు మేదిన్యాః భూమేరపి అర్ధంనజ్‌క్ష్యతీ ॥ + ణశఅదర్శనేల్పట్ స్యఃమస్జినశోరితినుమ్, ఇతిమేనే + మస్జినశోరితినుమ్ ... నెలిట్ ॥ ౧౦౭ ॥—ఇత్థమితి ॥ ఇత్థం నితాంతం చింతాయాస్సంతానాత్ ఆర్తస్య పీడితస్య ధార్తరాష్ట్రస్యసం ప్రార్థనస్యగుణనికయా నిశ్చితపాతేన సంభృతస్సర్వాభిసారస్సర్వసన్నహనంయేనతథోక్తః ॥ ని ॥ సర్వాభిసారస్సర్వౌఘస్సర్వసన్నహనార్థక ఇత్యమరః ॥ మిహిరకుమారః కర్ణః మహేంద్రః వజ్రధారయా మహీధ్రమివ పర్వత

(౧) ఆమ్రేడనంగుణనికేతివచనాదామ్రేడనేన పౌనఃపున్యేనేత్యర్థః

స్య క్షపణే మారణే దక్షా సమర్థా ఇతి ప్రసిద్ధేతి శేషః, చిరాద్రక్షి తయా గుప్తయా మహత్యా శక్త్యా నామ ఆయుధేన తం క్షణదాచరం రాక్షసం ఘటోత్కచం వక్షసి నిర్భిద్య క్షణేన క్షితౌ భువి నిపాత యామాస పాతితవాన్, ఉపమాలంకారః ॥ ౧౦౭ ॥—పౌత్రస్యేతి॥ ప్రబలస్య ప్రకృష్టబలస్య పౌత్రస్య పుత్రపుత్రస్య తస్య ఘటో త్కచస్య అంతస్స్థితః శరీరాంతర్గతః వాయుః ప్రాణానిలః ప్ర తియోధినా శత్రుణా కర్ణేనదత్తాం కృతాం శక్తేరాయుధస్య ప్రహా రేణ యా పీడా బాధా తాం తదీయామితి శేషః, ద్రష్టుమపారయన్ అశక్నువన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా; బహిష్టాత్ శరీరాద్బహిః అగాత్ నిర్గ తవాన్, ఘటోత్కచో మమారేత్యర్థః ॥ ౧౦౮ ॥—సేతి ॥ సాఇం ద్రదత్తా ఘటోత్కచప్రాణాపహారిణీ వాశక్తిరపి సాంయుగీనే నరణే

త్యాశక్త్యా వక్షసినిర్భిద్య క్షణేన తం క్షణదాచరం క్షి తౌ నిపాతయామాస ॥ ౧౦౭ ॥ ప ॥ పౌత్రస్య తస్య ప్రబలస్య శక్తేః ప్రహారపీడాం ప్రతియోధిదత్తామ్ । అ పారయన్ద్రష్టుమివాతిఘోరామంతస్స్థితో వాయుర గాద్బహిష్టాత్ ॥ ౧౦౮ ॥ సాపి శక్తిరభిహత్య నరా శం సాంయుగీనజనసన్నుతశౌర్యమ్ । వాయుసూనుపరి

మివ తేన ఇంద్రేణ దత్తయా వలక్షాశ్వస్య అర్జునస్య క్షపణే హింసనే దక్షా పటురియం శక్తిః ఇతి చిరం రక్షితయా మహత్యా శక్త్యా వక్షసి నిర్భి ద్య తం క్షణదాచరం ఘటోత్కచం క్షితౌ భూమౌ నిపాతయామాస ॥ + పత్యగతౌ ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౧౦౭ ॥—పౌత్రస్యేతి ॥ ప్రబలా ప్రసిద్ధి ర్యస్య తస్య తస్య పౌత్రస్య ఘటోత్కచస్య ప్రతియోధేన కర్ణేన ద త్తాం అతిఘోరాం ప్రహారపీడాం ద్రష్టుం అపారయన్నివ అం తస్స్థితో వాయుః ప్రాణవాయుః బహిష్టాత్ బహిః అగాత్ + ఇణ్ గతౌ లుఙ్ ఇణో గాలుఙీతి గాదేశః ॥ ౧౦౮ ॥—సాపీతి ॥ సా శక్తిరపి

సాధునా జనేన శూరజనేన సన్నుతం శ్లాఘితం శౌర్యం యస్య తథో
క్తం- నరాశం రాక్షసం ఘటోత్కచం అభిహత్య మారయిత్వా వా
యుసూనోర్భీమస్య పరిఘాత్ గదాయాః భీతైవేత్యుత్ప్రేక్షా, వా
సవస్య ఇన్ద్రస్య సవిధం సమీపం ప్రతిపేదే ప్రాప్తా॥ స్వాగతా
॥౧౧౦॥—తదానీమితి ॥ తదానీం ఘటోత్కచవధకాలే [illegible] యు
ద్ధరంగే తేషాం కౌరవసైన్యానాం కౌంతేయసైన్యానాంచ ఉభయే
షాం బాష్పస్య నేత్రజలస్య లహరీం ప్రవాహం నిష్పాదయితుంజ
నయితుం మోదస్య ఆనందస్య విషాదస్య దుఃఖస్యచ ద్వయోః ఘ
టోత్కచవధజన్యయోః స్పర్ధా వివాదః అహమహమికయా అహం
పూర్వం జనయామ్యహమేవపూర్వం జనయామీత్యహంకారేణ ఉపల
క్షితా సమవర్తత వర్తతేస్మ కౌరవసైన్యాని ముముదిరే కౌంతేయ
సైన్యాని రురుదురిత్యర్థః ॥ ౧౧౧ ॥—అథేతి ॥ అథ కులస్య కౌర

ఘాదివభీతా వాసవస్య సవిధం ప్రతిపేదే ॥ ౧౧౦ ॥

ఙ ॥ తదానీం తత్ర తేషాం కౌరవకౌంతేయసైన్యా
నాం బాష్పలహరీం నిష్పాదయితుం మోదవిషాద
యోరహమహమికయా స్పర్ధా సమవర్తత ॥౧౧౧॥

ఙ ॥ అథ జయద్రథఘటోత్కచనిధనశోకాతిశయగు

సాంయుగీనైః రణసాధుభిః ప్రతిజనాదిత్వాత్ఖఞ్ జనైస్సన్నుతంశౌ
ర్యం యస్యతం నరాశం ఘటోత్కచం + అశ్నాతేఃకర్మణ్యణ్ అ
భిహత్య వాయుసూనోః భీమస్య పరిఘాత్ భీతేవ వాసవస్య సవి
ధం నికటం ప్రతి ప్రతిపేదే + పదగతౌలిట్ ॥ ౧౧౦ ॥—తదా
నీమితి ॥ తదానీం కౌరవకౌంతేయసైన్యానాం ఉభయసైన్యానాంబా
ష్పలహరీం అశ్రుప్రవాహం నిష్పాదయితుముత్పాదయితుం మోద
విషాదయోః హర్షచింతయోః అహమహమికయా॥ని॥అహమహమి
కాతు సాస్యాత్పరస్పరంయోభవేదహంకారఇత్యమరః॥స్పర్ధా సంఘ
షః సమవర్తత + వృధువృద్ధౌలఙ్ ॥ ౧౧౧ ॥—అథేతి ॥ అథా

వాణాం పాండవానాంచ వంశస్య కూటస్థే ప్రథమే అతఏవ కుముద
బాంధవే చంద్రే జయద్రథస్య సైంధవస్య ఘటోత్కచస్యచ నిధనేన
మరణేన యశ్శోకాతిశయః తేన గురూన్ దుర్భరాన్ ద్వయానపి
కురూన్ ధార్తరాష్ట్రాన్ పాండవాంశ్చ ఆశ్వాసయితుమివేత్యుత్ప్రే
క్షా, కులిశాయుధస్య ఇంద్రస్య దిశం ప్రాచీం ఏత్య ప్రాప్య కాశైః
నికాశైః శరపుష్పతుల్యైః తద్వద్ధవళైరిత్యర్థః, అభీశుభిః కిరణైః
ఆకాశం దిశానామష్టానాంచ అవకాశమంతరాళం వ్యాకాశయమానే
ప్రకాశయతిసతి + వ్యాఙ్పూర్వాత్కాశతేర్ణిజంతాల్లట్శానచ్ వి
రాటభూపో ద్రుపదభూపశ్చ ద్వౌ కోపేన కుటిలీకృతః గుణాకర్ష
ణేన కుండలీకృతః చాపః యాభ్యాం తథోక్తౌ సంతౌ అనీచైర్మహద్భిః
నారాచైర్బాణవిశేషైరాచార్యం శల్యంనామ మృగం శలలైస్తల్లోమ
భిరివ నిబద్ధతనుం లగ్నశరీరం ఆతేనతుశ్చక్రతుః ॥ ని ॥ శ్వావిత్తుశ

రూన్ ద్వయానపికురూనాశ్వాసయితుమివ కులకూట
స్థేకుముదబాంధవే కులిశాయుధదిశమేత్య కాశనికాశైర
భీశుభిరాకాశం దిశావకాశం వ్యా (కోచ) కాశ) య
మానేసతికోపకుటిలీకృతచాపౌ విరాట ద్రుపదభూ
పౌ ద్రుతమనీచైర్నారాచైరాచార్యం శలలైశ్శల్య

నంతరం జయద్రథ ఘటోత్కచయోర్నిధనేనయశ్శోకాతిరేకః దుఃఖా
తిశయస్తేన ధురూన్మహతః ద్వయానపి కురూన్ కౌరవాన్ ఆశ్వాస
యితుమివ సమాధాతుమివ కులస్య వంశస్యకూటస్థే ॥ ని ॥ కాలవ్యా
పీసకూటస్థ ఇత్యమరః ॥ కుముదబాంధవే చంద్రే కులిశాయుధదిశంప్రా
చీందిశం ఏత్య కాశైః కాశకుసుమైర్నికాశైస్సదృశైః అభీశుభిః ఆకా
శదిశావకాశం వ్యాకోచయమానేసతి వికసితంకుర్వతిసతి కోపేన కు
టిలీకృతధనుషౌ ద్రుపదవిరాటభూపౌ ద్రుతం శీఘ్రం అనీచై రనూ
నైర్నారాచైర్బాణైః ఆచార్యం ద్రోణం శలలైర్లోమభిశ్శల్యమృ

ల్యస్తల్లోమ్ని శలలీ శలలం శలమిత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ ఉపమాలం
కారడుత్ప్రేక్షయా సంసృష్టః ॥ ౧౧౨ ॥—తస్యేతి ॥ తస్య ద్రోణస్య
తన్వాం శరీరే అర్ధం మగ్నాః అవగాఢాః నారాచాః ద్రుపదవిరాట
ప్రయుక్తాః ప్రకర్షేణ హృష్యన్త్యాః మోదమానాయాః తస్య ద్రో
ణస్య విక్రమశ్రియః పరాక్రమలక్ష్మ్యాః రోమాఞ్చానాం పులకానాం
అఙ్కురా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా రోచన్తే స్మ బభుః ॥ ౧౧౩ ॥— అగ్నివే
శ్యేనేతి ॥ అథ ద్రోణః పార్షతః ద్రుపదశ్చ తావుభౌ అగ్నివేశ్యే
న నామ మునినా నిక్షిప్తం న్యాసీకృతం ఉపదేశవ్యాజాదితి భావః, కో
దణ్డవిద్యా ధనుర్నైపుణ్యమేవ సర్వస్వం యావద్ధనం ప్రకాశితం త
న్వాతే స్మ, యథాభ్యస్తయావద్ధనుర్విద్యానైపుణ్యమగ్నివేశ్యోపదిష్టం

మృగమివ నిబద్ధతనుమాతేనతుః ॥ ౧౧౨ ॥ తస్యార్ధ
మగ్నా నారాచాః తన్వాం తద్విక్రమశ్రియః । రోచన్తే
స్మ ప్రహృష్యన్త్యా రోమాఞ్చానామివాఙ్కురాః ॥
౧౧౩ ॥ వ ॥ అగ్నివేశ్యేన నిక్షిప్తమథోభౌ ద్రోణపా
ర్షతౌ । కోదణ్డవిద్యాసర్వస్వం తన్వాతే స్మ ప్రకా

గమివ ॥ ని ॥ శ్వావిత్తు శల్యస్తల్లోమ్ని శలలీ శలలం శలమిత్యమరః ॥ ని
బద్ధతనుం సంసక్తదేహం ఆతేనతుః + తనువిస్తారే లిట్ ॥ ౧౧౨ ॥
తస్యేతి ॥ తస్య ద్రోణస్య తన్వాం శరీరే అర్ధం మగ్నాః అర్ధం ప్రవి
ష్టాః నారాచాః బాణాః ప్రహృష్యన్త్యాస్తుష్యన్త్యాః తస్య ద్రోణ
స్య విక్రమశ్రియః శౌర్యసంపదః రోమాఞ్చానామఙ్కురా ఇవ రోచం
తే స్మ + రుచదీప్తౌ లిట్ ॥ ౧౧౩ ॥—అగ్నీతి ॥ అథానన్తరం ఉభౌ
ద్రోణపార్షతౌ ద్రోణద్రుపదౌ అగ్నివేశ్యేన మునినా నిక్షిప్తం కో
దణ్డవిద్యాయా ధనుర్విద్యాయాస్సర్వస్వం సర్వద్రవ్యం ప్రకాశి
తం కుర్వాతే స్మ + డుకృఞ్ కరణే లట్ స్మేతి లట్ ॥ ౧౧౪ ॥ — ॥

ప్రకటీచకరితురిత్యర్థః (౧) ॥ ౧౧౪ ॥—తత ఇతి ॥ తతశ్శరసంభవస్య కృపస్య భగినీ కృపీజాయాయాస్య తస్య ద్రోణస్య జాయాయోనిజ్ చా పఏవచతుర్ముఖః బ్రహ్మా వృద్ధత్వేన జరసా బా హ్యైశ్ఛేద నేనచవిశ్రాణితః దత్తఃవికృతః జుగుప్సితః వేషః ఆకారః యయో స్తథో క్తయోరపి వి శిఖానాం బాణానాం విమోచనం సంఘటనమేవ సృష్టిశిల్పం సర్జ నవ్యాపార స్తేనకరణేన విలోభనీయః కామనీయః విభిః పక్షిభిః లోభ నీయశ్చ విగ్రహః దేహఃయయో స్తథో క్తయోఃకృతయోః + కృద్యో గాదభూతతద్భావేచ్విః ॥ నిహత్య దేవభూయం ప్రాపితయోరిత్యర్థః విరాటస్య పాంచాలస్య ద్రుపదస్యచ ద్వయోస్సంబంధినః వరణో త్సవస్య యాగవద్యే సమకాలికత్వేసతి బిడౌజసః ఇంద్రస్యకుటుం

శితమ్ ॥ ౧౧౪ ॥ ౫ ॥ తతశ్శరసంభవభగినీజానేశ్చా

పచతుర్ముఖో వృద్ధత్వవిశ్రాణితవికృతవేషయోరపి విశి

ఖవిమోచనసృష్టిశిల్పేనవిలోభనీయవిగ్రహీకృతయో

ర్విరాటపాంచాలయోర్వరణోత్సవయాగపద్యేసతివి

బుధపురవిలాసినీనాం బిడౌజఃకుటుంబిన్యాపి దుస్స

తత ఇతి ॥ తతఃశరసంభవస్యకృపస్య భగినీజాయాయస్యతస్యద్రోణస్యఅ యం చాపఏవ చతుర్ముఖః బ్రహ్మా వృద్ధత్వేన వార్ధకేన విశ్రాణితఃద త్తః వికృతవేషాయయో స్తయోరపి విశిఖానాం బాణానాంవిమోచనం సృష్టిః తస్యాః శిల్పేన కౌశలేన విలోభనీయా స్పృహణీయా విగ్ర హాయయో స్తయోర్విరాటపాంచాలయోః విషయే విబుధపురవిలాసినీ నాం అప్సరసాం వరణోత్సవస్య యాగపద్యే యుగపద్భావేసతి వి డౌజః కుటుంబిన్యాపి శచ్యాపి ॥ ని ॥ బిడౌజాఃపాకశాసనఇత్యమ రః ॥ దుస్సమాధం రాజపత్న్యాఽపి సమాధాతుమశక్యం + ఈష

(౧) యథా కేనచిద్ధనినానిక్షిప్తంధనం ధన్యాస్త్యాగభోగాభ్యాంవిని యుంజతే తద్వదిత్యర్థః ॥

ఖిన్యాశచ్యాపి దుస్సమాధం సమాధాతుమశక్యం విబుధపురె స్వర్గె విలాసినీనామప్సరసాం వివాదం అహమెవైతం వృణుయామహమేవై తం వృణుయామితి వాక్కలహం ఆపాదయామాస అజనయత్ చా పముక్తైశ్శరైస్తావుభావపి నిపాతితవాన్ ద్రోణ ఇత్యర్థః, అత్రవిరా టద్రుపదక్షపణస్య దెవాంగనావివదనరూపెణవర్ణనాత్పర్యాయో క్తస్య చాపచతుర్ముఖ ఇత్యాదిసావయవరూపకసాపెక్షత్వాద్ద్వయోరం గాంగిభావెనసంకరః ॥ ౧౧౫ ॥—అథేతి ॥ అథ తత్ర యుద్ధరంగే శ ర్వరీచరస్య ఘటోత్కచస్య భుజయోర్గర్వేణ బలదర్పేణ నిర్వాసి తానాం పాతితానాం పర్వతానాం శృంగైశ్శిఖరైశ్శిలాభంగైః పాషా ణఖండైశ్చ విపాటితం భగ్నంశరీరం యస్యాస్తథోక్తైవఅతఏవసంధ్యా రాగస్య మిషేణ రుధిరధారాం ఉత్సృజంతీ వర్షంతీవస్థితేత్యుత్ప్రే క్షా, సానిశా రాత్రిరపి వినాశదశాం అదర్శనావస్థాం ఆశు వివేశప్రా ప్తవతీ ప్రభాతాభూదిత్యర్థః ॥ ౧౧౬ ॥— తదన్వితి ॥ త

మాధంవివాదమాపాదయామాస ॥ ౧౧౫ ॥ అథతత్ర
శర్వరీచరభుజగర్వనిర్వా (త)సిత) పర్వతశృంగశిలా
భంగవిపాటితశరీరెవ సంధ్యారాగమిషేణ రుధిరధా
రాముత్సృజంతీ సానిశాపి వినాశదశామాశువివేశ ॥
౧౧౬॥ తదను కోకకుటుంబి(నీ)నాంసగ్నంకరణేమహ

ద్దుస్సుషిప్వితిఖల్; వివాదం ఆపాదయామాస సంపాదయామాస +వ డగతాన్యాంతాల్లిట్ ॥ ౧౧౫ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం తత్ర యు ద్ధే శర్వరీచరస్య ఘటోత్కచస్య భుజయోర్గర్వేణ నిర్వాంతానాం ఉద్గీర్ణానాం పర్వతశృంగశిలానాం పర్వతాగ్రగ్రావ్ణాంవిభంగెనపా టితం దారితం శరీరం యస్యాస్తథావిధేవ సంధ్యారాగస్య మిషెణ వ్యాజేన రుధిరధారాం ఉత్సృజంతీ సానిశాపిరాత్రిరపి వినాశదశాం నాశావస్థాం ఆశుశీఘ్రంవివేశ + విశప్రవెశనేలిట్ ॥ ౧౧౬ ॥ — తదన్వితి ॥ తదను కోకకుటుంబినాం చక్రవాకసంసారిణాం సగ్నంక

దను కోకకుటుంబినీనాం చక్రవాకాంగనానాం నగ్నీకరణే వివస్త్రీకరణే రతోత్సవజనక ఇతియావత్, వాసరఏవ తత్సంభోగాదితిభావః మహసి తేజసి సూర్యే సమారూఢం ప్రాప్తం విహాయః ఆకాశః యేనతథోక్తే సతి క్రోధస్య నిద్రారోధస్య సర్వరాత్రం నిద్రాత్యాగస్యచ ద్వయోస్సాధారణీభవన్ తదుభయజన్యత్వయోగ్య ఇత్యర్థః ఉభాభ్యామపి తత్సంభవాదితిభావః- అరుణిమా ఆరుణ్యంయేషాంతాసాందృశాం నేత్రాణాం ప్రతిఫలనైః ప్రతిబింబనైః ఆయోధనధరణ్యాం యుద్ధభువి యారుధిరధున్యః రక్తనద్యస్తాసు పంకేరుహాణిరక్తపద్మాని అంకూరయంతోజనయంతః వసుదేవకుమారః శ్రీకృష్ణః వాసవకుమారః అర్జునః తావాదీయేషాంతే కృష్ణభీమార్జుననకులసహదేవాః ఘటోత్కచస్య విరాటస్య పాంచాలస్యచ త్రయాణాం పంచతయా వర్గేణన ప్రపంచితః విస్తారితః వైరం విరోధఏవభారః యేనతస్యభావస్తత్తా తయా గురోర్దుర్భరస్య గురోర్ద్రోణాచార్యస్య

సూసమారూఢవిహాయసి క్రోధనిద్రారోధసాధారణీభవ
దరుణిమద్దృక్ప్రతిఫలనైరాయోధనధరణీరుధిరధునీషుప
ఙ్కేరుహాణ్యంకూరయంతో ఘటోత్కచవిరాటపా
ఞ్చాలపంచతాప్రపంచితవైరభారతయాగురోరాయ

రణే రత్యా దిగంబరతాసాధనే ॥ ని ॥ నగ్నోవాసాదిగంబరేఇత్యమరః ॥ + అధ్యనుభగేత్యాదినాఖ్యన్ అరుద్విపదితిముమ్ ॥ తేజసి సూర్యే సమారూఢం విహాయోయేనతస్మిన్సతి క్రోధనిద్రారోధయోస్సాధారణీభవన్నరుణిమా ఆరుణ్యంయస్యతస్యదృక్పథస్య దృష్టిమార్గస్య ప్రతిఫలనైఃప్రతిబింబైఃఆయోధనధరణ్యాఃయుద్ధభూమేఃరుధిరధునీషురక్తనదీషుపంకేరుహాణి కమలానిఅంకురయంతః ఘటోత్కచవిరాటపాంచాలానాం పంచతయా నాశేన ప్రపంచితః విస్తారితః వైరభారో యేషాంతేషాంభావస్తయాగురోర్ద్రోణస్య అయుర్దేహంతుం జీవ

సంబంధినః ఆయుషః జీవితకాలస్య హేతుం అళికే లలాటే అక్షరం బ్రహ్మలిపిం పరిమార్ష్టుంనిరసితుం ఏకమళీకవచనం మృషావాక్యం హేధర్మజాత భవతాప్రియుజ్యతాం ఉదీర్యతాం ఇత్యుక్తప్రకారేణ ధర్మజాతం ధర్మరాజమనుకూలయంతః అంగీకారయంతస్సంతః ప్రథమమాదౌ సన్నికృష్టస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య యావరూథినీసేనా తాం విమథ్నాతి భంజయతీతివిమాథినీం వారణధోరణీం గజపఙ్క్తిం పురోధాయ అగ్రేనిధాయ శంఖస్య పరిపూరణేన ఆధ్మానేన ఖస్య ఆకాశస్యగుణంశబ్దం భృశందుర్భరం ఆకాశస్యైవేతిభావః స్వస్యేతిశేషోవా అత్మనఇత్యర్థః కుర్వంతం కౌరవసేనాధిపతిం ద్రోణం పయోధరపరంపరాం మేఘపఙ్క్తిం పురోధాయ పురస్కృతపయోధరపరంపరమి

హేతుమళికాక్షరం పరిమార్ష్టుమళీకవచనమేకం
ప్రియుజ్యతాంభవతేతిధర్మజాతమనుకూలయంతో వ
సుదేవవాయువాసవకుమారాదయఃప్రథమసన్నికృష్ట
స్య ధృష్టద్యుమ్నస్యవరూథినీవిమాథినీం వారణధోర
ణీం ప్రచేతసమివపయోధరపరమ్పరాం పురోధాయ
భృశంఖస్యగుణంశంఖస్యపరిపూరణేన దుర్వహంకుర్వ

న్తస్య కారణం అళికాక్షరం ఫాలలిపిం పరిమార్ష్టుం ధ్వంసయితుం ఏకం అళీకం అనృతంవచనం భవతాప్రియుజ్యతాం + యుజిర్యోగేకర్మణిలోట్, ఇతీత్థంధర్మజాతం యుధిష్ఠిరమనుకూలయంతః వసుదేవవాయు వాసవసుతాదయః కృష్ణభీమార్జునాదయః ప్రథమసన్నికృష్టస్యసమీపస్థస్యధృష్టద్యుమ్నస్యవరూథినీవిమాథినీంసేనానాశికాంవారణధోరణీంగజసంఘాతం పురోధాయ పయోధరపరంపరాం మేఘపఙ్క్తిం పురోధాయ ప్రచేతసమివ వరుణమివస్థితం శంఖస్య పరిపూరణేన దుర్వహం వోఢుమశక్యం భృశమత్యర్థం ఖస్య గగనస్య గుణం శబ్దంకుర్వంతం కౌరవసేనాపతింద్రోణం అభిజగ్ముః + గమ్లగ

త్యర్థః, ప్రచేతసం వరుణమివేత్యుపమా అభిజగ్ముః అభిముఖం గ
చ్ఛన్తిస్మ, రూపకోపమయోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౧౭ ॥— కోపేనేతి ॥
తావత్తదానీం కోపేన కుటిలః భయంకరః సభీమః ఏరైర్గజకుంభైః
కుంభయోనేః ద్రోణస్యనామ్ని కుంభయోనిరితిసంజ్ఞాయాం ఏకదేశో
పిచ కుంభేత్యంశమాత్రమపివాధృతః నామత్వేన స్వీకృతోభూదిత్యు
క్తహేతోః మత్సరః ద్వేషః అస్యాస్తీతిమత్సరీవేత్యుత్ప్రేక్షా, గద
యా గజానాం కుంభాన్ అభాఙ్క్షీత్ భంజయామాస + భంజేః క
ర్తరిలుఙ్ ॥ ౧౧౮ ॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ తత్రయుద్ధరం
గే తాం దృష్టద్యుమ్నవరూథినీ విమాథినీం కరిఘటాం గజబృందం
పాటయతా భంజయతా ఘటోత్కచస్య జనకేన భీమేన ద్రోణసు
తస్య అశ్వత్థామ్నస్సమానం అభిన్నంనామ అశ్వత్థామేతి సంజ్ఞాయ
స్తం కౌరవసేనాపతిమభిజగ్ముః ॥ ౧౧౭ ॥ వ ॥ కోపేన

తావత్కుటిలస్సభీమః కుంభానభాఙ్క్షీద్గదయా గజా
నామ్ । నామైకదేశోపిచ కుంభయోనేరేరైర్ధృతో
భూదితిమత్సరీవ ॥ ౧౧౮ ॥ గ ॥ ఇతి తత్రతాంకరి

తాలిట్ గమహనేత్యుపధాలోపః ॥ ౧౧౭ ॥—కోపేనేతి ॥ తావ
త్ కోపేన కుటిలస్సభీమః కుంభయోనేర్ద్రోణస్యనామ్నః అభిధే
యస్య ఏకదేశోపి ఏకభాగోపి కుంభః ఏరైర్గజైర్ధృతః అభూత్॥
+ భూసత్తాయాంలుఙ్ ఇతి మత్సరీవ ద్వేషీవ గజానాం కుంభాన్ గ
దయాఅభాంక్షీత్ మర్దయతిస్మ + భంజో ఆమర్దనేలుఙ్ ॥ ౧౧౮॥
ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం తత్ర కరిఘటాం పాటయతా విదారయతా ఘటో
త్కచజనకేన భీమేన ద్రోణసుతస్య అశ్వత్థామ్నః సమాననామ్నిస
మాభిధే అశ్వత్థామాఖ్యే హస్తిని గజే నిపాతితేసతి ప్రచురః ప్రభూ
తః మదః గర్వః మదోదకంచ యస్యతథాభూతః ॥ ని ॥ మదోరేతే
సికస్తూర్భ్యాంగర్వేహర్షేభదానయోరితివిశ్వః ॥ పవనశానుసతీర్ణస్య

స్యతస్మిన్ + జ్యోతిర్జనపదేత్యాదినాసమానశబ్దవ్యసభావః- హ.స్తిని గజే నిపాతి తేసతి తత్ర కరిఘటామధ్యే ద్రోణసుతస్యసనామ్ని హ స్తినీతివాయోజనా- ప్రచురః బహులః మదః బలగర్వః దానజలం చయస్యసః, స్వవశం స్వేచ్ఛంయథాతథాస్వస్య వశాం కరిణీంచ అ నువర్తత ఇత్యనువర్తీ శుభతరైరత్యంతశుభప్రదైర్మణిభిః కిరీట గతైరంతర్గతమా క్తికైశ్చ దేదీప్యమానః మస్తకఃశిరఃయస్యతథో క్తః అయం అశ్వత్థామా ద్రోణసుతః తన్నామకగజశ్చ హతః ఇత్యుక్త ప్రకారం కర్ణయోరరుంతుదం మర్మఘాతి ధర్మతనయస్యధర్మ రాజస్య గదితం వచనం అభ్యర్ణం సమీపం యథాతథా సమీపఇతి యావత్- ఆకర్ణ్య వైవర్ణ్యేనవిరుద్ధకాంత్యా భరితం పూర్ణంవద నం ముఖం యస్యతథో క్తం- సుతనాశశోకేన పుత్రవిపత్తిదుఃఖేన యోమోహశ్చిత్తవికారస్తేన పరిత్య క్తఃచాపః యేనతాదృశః శయః హ-

ఘటాం పాటయతాఘటోత్కచజనకేన ద్రోణసుత
స్య సనామ్నిహ స్తినినిపాతితేసతి ప్రచురమదస్స్వవ
శానువర్తీశుభతరమణిదేదీప్యమానమస్తకోయమశ్వ
త్థామాహతఇతి ధర్మతనయనిగదితం కర్ణారుంతు
దమభ్యర్ణమాకర్ణ్యవైవర్ణ్యభరితవదనం సుతనాశ
శోకమోహేనపరిత్యక్తచాపశయం స్థండిలేశయం.భా

చ్ఛందానువర్తీ స్వకరిణ్యనువర్తీచ ॥ ని ॥ కరిణీధేనుకావశేత్యమ రః ॥ శుభతరమణినా మణిభిశ్చ దేదీప్యమానం మస్తకం శిరోయస్య తథావిధః అయమశ్వత్థామాహతఃఇతి ధర్మతనయేన యుధిష్ఠిరేణ గ దితం ఉక్తం కర్ణారుంతుదం ॥ ని ॥అరుంతుదంతుమర్మస్పృగిత్యమ రః ॥ వచనం అభ్యర్ణం సమీపే ఆకర్ణ్య వైవర్ణ్యేనభరితం వదనం యస్యతం సుతనాశేన యశ్శోకః తేనమోహేన ॥ని॥మోహామిచ్ఛంతి మూర్చ్ఛాయామవిద్యాయాంచ సూరయఇతివిశ్వః ॥ పరిత్యక్తా చాప

స్తః యస్యతథోక్తం స్థండిలే దర్భాస్తరణ శేతఇతిశయం భారద్వా
జం ద్రోణమాలోక్య హృష్టతరా అతిసంతుష్టాధీః మనఃయస్యతథో
క్తః ధృష్టద్యుమ్నః నిజస్యపితుః ద్రుపదస్య బంధనస్యఅర్జునకారిత
స్య స్మృతేఃస్మరణాల్, జనుఃజన్మయస్యాస్తథోక్తయా రుషా కోపే
న ఉపలక్షితః సత్వరం ఎత్యాగత్య హంతుముదయ ఉద్యుక్తోభూ
త్ + యజేఃకర్తరిలజ్ ॥ ౧౯౯ ॥— ఏకేనేతి ॥ ద్రుపదస్యసూ
నుః ధృష్టద్యుమ్నః ఏకేనకరేణ దక్షిణేన ఖడ్గంగృహీత్వా అన్యేనస
వ్యేనకరేణ కచం ద్రోణశిఖాంచగృహీత్వా శీర్షంశిరః విలూయచ్ఛి
త్వా గురుమప్యముంద్రోణం ద్రాక్ శీఘ్రం అంతేవసంతం శిష్యంమ
త్వా వర్తమానంచ కలయాంచకార అకరోత్ ॥ విరోధాభాసః ॥

రద్వాజమాలోక్య హృష్టతరధీర్ధృష్టద్యుమ్నోనిజపి
తృబంధనస్మృతిజనుషారుషాసత్వరమేత్య హంతుముద
యజ్క ॥ ౧౯౯ ॥ వ ॥ ఏకేనఖడ్గంద్రుపదస్యసూ
నుఃకరేణచాన్యేనకచంగృహీత్వా । విలూయశీర్షంగు
రుమప్యముంద్రాగంతేవసంతంకలయాంచకార॥౧౨౦

శరాయేనతం స్థండిలేశయం భారద్వాజం ద్రోణం ఆలోక్య హృష్ట
తరధీరతిహృష్టబుద్ధిః ధృష్టద్యుమ్నః నిజపితుద్రుపదస్య బంధనస్మృ
తేర్బంధనస్మరణాజ్జనుర్యస్యాస్తయా రుషా సత్వరమేత్య హంతుం ఉ
దయుజ్క ఉద్యుక్తః + యుజిర్యోగేలజ్, శ్నసోరల్లోప ఇత్యల్లో
పః ॥ ౧౯౯ ॥—ఏకేనేతి ॥ ద్రుపదస్యసూనుర్ధృష్టద్యుమ్నః ఏకేన
కరేణ ఖడ్గం అన్యేనకరేణ కచం ద్రోణశిఖాంచగృహీత్వా విలూనశీ
ర్షం ఛిన్నశిరసం అముంద్రోణం గురుమపి ఆచార్యమపి ద్రాక్ఝు
డితి అంతేవసంతం శిష్యమితివిరోధః అంతే అవసానే వసంతమితిప
రిహారః కలయాంచకార చక్రే + కలసంఖ్యానేస్వార్థణ్యంతాల్లిట్

౧౨౦ ॥—తదితి ॥ తదను తత్తాదృశం లోకైకజుగుప్సితం తాతస్య పితుర్వధంనిశమ్య కోపాతిరేకేణ కోపాతిశయేనకలుషః క్షుబ్ధః కృపస్యభగినీ కృపీ తదపత్యం భాగినేయః అశ్వత్థామా ఆగ్నేయమస్త్రం అముచత్ ప్రయుక్తవాన్-యస్మిన్నాగ్నేయాస్త్రే పరసైనికానాం అక్షౌహిణీశలభతాం అగ్నిపతయాళుకీటవిశేషతౌల్యం లభతేస్మ భస్మీభూతేత్యర్థః ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ౧౨౧ ॥— తతఇతి ॥ తతః అక్షౌహిణీభస్మీభావానంతరం సురాధీశ్వరసూనునా అర్జునేన ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మాస్త్రస్య భాసా తేజసా భృశం ధిక్కృతేన నిరాకృతేన గురునందనస్య అశ్వత్థామ్నః అస్త్రేణసార్ధం ఆగ్నేయాస్త్రేణసహ భానుః సూర్యః మందాయమానా క్షీణాభవంతీ ద్యుతిస్తే

తత్తాదృశంతదనుతాతవధంనిశమ్య కోపాతిరేకకలుషః
కృపభాగినేయః । ఆగ్నేయమస్త్రమముచత్పరసైనికా
నామక్షౌహిణీశలభతాంలభతేస్మ(య)త(స్మి)న్ ॥౧౨౦॥
తతస్సురాధీశ్వరసూనుముక్త బ్రహ్మాస్త్రభాసా భృశధి
క్కృతేన । అస్త్రేణసార్ధంగురునందనస్యమందాయ

॥ ౧౨౦ ॥—తత్తాదృశమితి ॥ తదను తత్తాదృశం సన్యస్తశస్త్రవధరూపం తాతస్య ద్రోణస్య వధం నాశం నిశమ్య శ్రుత్వా కోపాతిరేకేణ కోపాతిశయేన కలుషః కృపస్య భాగినేయః అశ్వత్థామా ఆగ్నేయం అగ్నిదేవతాకం + అగ్నేర్ఢగితిఢక్, అస్త్రం అముచత్ + ముచ్లృ మోక్షణేలుఙ్ ఌదిత్వాదఙ్, తస్మిన్నస్త్రే పరసైనికానాంఅక్షౌహిణీసేనా శలభతాం లభతేస్మ ప్రాప + డులభష్ ప్రాప్తౌలట్స్మే ఇతిభూతేలట్ ॥౧౨౧॥—తతఇతి ॥ తతః అనంతరం సురాధీశ్వరసూనునా అర్జునేనముక్తస్య బ్రహ్మాస్త్రస్యభాసా తేజసావితథీకృతేనమోఘీకృతేన గురునందనస్య అశ్వత్థామ్నః అస్త్రేణసాకం ఆగ్నేయాస్త్రేణ సహం భానుస్సూర్యః మందాయమానాద్యుతిర్యస్యతథావిధః ఆసత్

జః యస్య తథోక్తః ఆస అనర్త్తత అస్తంగత ఇత్యర్థః- అత్ర సూర్యస్యాస్తగమనే ఆగ్నేయాస్త్రసాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః ॥ ౧౨౨ ॥— ధృతరాష్ట్రేతి ॥ సః ధృతరాష్ట్రసుతః దుర్యోధనోపి దినే అహ్ని దీపాంకురస్యేవ దీనదీనా ద్రోణసైంధవాదివధశోకేన అతిమ్లానా దీప్తిః కాంతిర్యస్య తథోక్తస్సన్ ఘటోత్కచస్య సంబంధినః అశ్మనాం పాషాణానాం వర్షాత్ శకలీకృతం ఖండితం బాహూ చ కర్ణౌ చ నాసా చ బాహుకర్ణనాసం యేషాం తైర్యోధైస్సహ గేహం శిబిరం ప్రత్యాగాత్ ఆగతవాన్ ॥ ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౧౨౩॥

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ చమ్పుభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే దశమ స్తబకః

మానద్యుతి రాసభానుః ॥ ౧౨౨ ॥ ధృతరాష్ట్రసుతోపి గేహమాగాద్దినదీపాంకురదీనదీనదీప్తిః । శకలీకృతబాహుకర్ణనాసైస్సహయోధైస్సఘటోత్కచాశ్మవర్షాత్ ॥ ౧౨౩ ॥ **********************

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ చమ్పుభారతే దశమ స్తబకః

భూవ ఆసేతి బభూవార్థే ఇతి విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయం నాయమస ధాతుః తస్యాస్తేర్భూరితి భ్వాదేశప్రసంగాత్ ॥ ౧౨౨ ॥—॥ ధృతరాష్ట్రేతి ॥ సః ధృతరాష్ట్రసుతోపి దుర్యోధనోపి దినదీపాంకురవత్ దీనదీనా అతిదీనా దీప్తిర్ద్యుతిర్యస్య తథావిధస్సన్ ఘటోత్కచస్య అశ్మవర్షాత్ శిలావృష్టేః శకలీకృతం బాహుకర్ణనాసం యేషాం తైర్యోధైస్సహ గేహం ఆగాత్ ప్రాపత్ + ఇణ్గతౌ లుఙ్ ఆఙ్పూర్వాదిణో గా లుఙీతి గాదేశః ॥ ౧౨౩ ॥ **********************

ఇత్యమ్పాళె రామసూరివిరచితాయాం చమ్పుభారతజీవిన్యాం దశమ స్తబకః

శ్రీరస్తు

ఏకాదశోస్తబకప్రారమ్భః

అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యుః అబ్ధౌ సముద్రే మిళితైః ప్రవిష్టైః అసృగాపగానాం రక్తనదీనాం కురుపాండవసైన్యజన్యానామితి శేషః పూరైః ప్రవాహైరివేత్యుత్ప్రేక్షా, శోణితం అరుణీకృతం అంగం బిమ్బంయస్యతస్మిన్ పూషణి సూర్యే ఉదయతిసతి ధృతరాష్ట్రసూనుర్దుర్యోధనః కర్ణం సేనాయాః ఆత్మీయాయాః ఆధిపత్యస్యసరణౌ నాయకత్వపదఇత్యర్థః, సువర్ణఘటేషు కనకకుంభేషు యాని

అన్యేద్యురబ్ధిమిళితైరసృగాపగానాంపూరైరివోదయ
తిపూషణిశోణితాంగే। సేనాధిపత్యసరణౌధృతరాష్ట్ర
సూనుఃకర్ణంసువర్ణఘటవారిభిరభ్యషించత్ (౧)॥౧॥

శ్రీహయగ్రీవాయనమః ॥ అన్యేద్యురితి ॥ అబ్ధినామిళితైః సంగతైః అసృగాపగానాం రక్తనదీనాం పూరైరివ ప్రవాహైరివశోణితాంగే రక్తదేహేపూషణి సూర్యే ఉదయతిసతిధృతరాష్ట్రసూనుఃదుర్యోధనః సేనాయాశ్చమ్వాః ఆధిపత్యస్య సరణౌమార్గే కర్ణంసువర్ణఘటానాం స్వర్ణకలశానాం వారిభిరుదకైరభ్యషించత్ అభిషి

(౧) నను కథం భీష్మద్రోణాపేక్షయా తస్యతస్మిన్ సన్మానాతిశయ ఇతిచేత్, తదంతరంగాభిప్రాయఊహ్యతే, అహమాహవేఽర్జునం హనిష్యామి తస్మిన్హతే సానుజోధర్మరాజోహతఏవ, తతఏవార్జునంవినాఽన్యాంశ్చతురోహస్తపతితానపి త్యక్ష్యామీతి కుంతీమానందయితుముక్తం ఇత్యాదికర్ణవికత్థనాలాపైః కర్ణేనానందపరవశాంతఃకరణస్య పాంచాలీపరిణయఘోషయాత్రాగోగ్రహణాదిసమయేష్వర్జునాదనేకశ్వత్పోభిభవంచవిస్మృత్య తద్వశంవదస్య తస్యైతస్య దుర్యోధనస్య తస్మిన్సాదరాతిశయోభూదితిబోధ్యమ్ ॥

వారిణి జలాని తైః అభ్యషించత్ సేనాపతిమకరోదిత్యర్థః ॥ వసం
తతిలకా ॥ ౧ ॥—ఆభామితి ॥ తస్యకర్ణస్య అభిషేకకాలె ఉపరి
ష్టాత్ శీర్షోపరి తపనీయకుంభః కాంచనకలశః ఆవర్జితఇతి శే
షః, ఆత్మప్రభవస్య నిజపుత్రస్య ఉత్తమాంగంశిరః ఆఘ్రాతుంస
మీపయాతస్య సన్నిధిమాగతస్య సరోజానాం పద్మానాంబంధోస్సూ
ర్యస్య ఆభాంశోభాం అతానీత్ విస్తారయామాస- కర్ణస్య సూర్య
పుత్రత్వాత్తదుత్సవే పుత్రవాత్సల్యాత్కర్ణశీర్షాఘ్రాణాయస
మాగతసూర్యత్వేన సువర్ణకుంభఉత్ప్రేక్షితః- తతశ్చాభాశబ్దః ప్ర
కాశాత్మకత్వేన బుద్ధ్యోలాక్షణికఇతిధ్యేయం- సచాత్ర సఇవరరాజే
త్యర్థఇత్యుపమా- తస్య శోభామివశోభాం దధావితి తత్సదృశధర్మా
క్షేపినిదర్శనావా తయోరభిషేకకాలేఇత్యాదివిశేషణవైయర్థ్యాపరా
హతత్వాత్ ।అధికమన్యత్రానుసంధేయం అతానీదితి +తనోతేర్లుజీ
చ్లేస్సిచివృద్ధిః ॥ ఉపజాతిః ॥ ౨ ॥—దిగితి ॥ అథాభిషేకానంతరంది
శాం మూలమాదిర్యస్శైలః చక్రవాళః తస్యకుహరె శయానాంగుహా

ఆభామతానీదభిషేకకాలే తస్యోపరిష్టాత్తపనీయకుం
భః । ఆఘ్రాతుమాత్మప్రభవోత్తమాంగం సమీపయా
తస్య సరోజబంధోః ॥ ౨ ॥ దిఙ్మూలశైలకుహరేశ

షేచ + షిచక్షరణేలజ్, శేముచాదీనామితినుమ్ ప్రాక్సితాదడ్వ్య
వాయెపీతిషత్వమ్ ॥ ౧ ॥—ఆభామితి ॥ తస్యకర్ణస్య అభిషేకకా
లే ఉపరిష్టాత్ ఉపరిస్థితః ఉపర్యుపరిష్టాదితినిపాతః తపనీయకుంభః
సువర్ణకలశః ఆత్మప్రభవస్యపుత్రస్య ఉత్తమాంగం శిరః ఆఘ్రా
తుం సమీపయాతస్య నికటంగతస్య సరోజబంధోస్సూర్యస్యఆభాం
కాంతిం అతానీత్ + తనువిస్తారేలుజ్ ॥ ౨ ॥—దిఙ్మూలేతి ॥ అథా
నంతరం దిఙ్మూలశైలానాం దిగంతపర్వతానాం కుహరేశయానాం గు
హాశయానాం + శయవాసవాసాదిష్వకాలాదిత్యలుక్, కేసరీంద్రా

సునిద్రాణానాం కేసరీంద్రాణాం సింహశ్రేష్ఠానాంసుఖప్రసుప్తిం పృచ్ఛతీతితథోక్తః, తన్నిద్రాభంజక ఇతియావత్ మహాన్ పటహా నాం వాద్యవిశేషాణాం ఆరవఃయస్యతథోక్తేన బలేన చతురంగేణో పలక్షితః కర్ణః రథేన జవాత్ జన్యస్థలీం యుద్ధదేశం కరేనర్తితం శ రసంధానమోక్షణాభ్యాం కంపితం కాలపృష్ఠంనామధనుర్యేనతథో క్త స్సన్ జగాహే ప్రవిష్టవాన్ + గాహూ తేఃకర్తరిలిట్ ॥ వసంతతిల కా ॥ 3 ॥—తావదితి ॥ తావత్తదానీమేవ పరేషాం పాండవానాం సంబంధిన్యాః ధ్వజిన్యాః సేనాయాః ఈశ్వరః ధృష్టద్యుమ్నోపి పరి తః స్ఫురంతః ప్రకాశమానాః పట్టసాః శక్తయః యష్టయః శరా సాః చాపాః తూణీరాః నిషంగాః శరాః యేషాంతైః బలౌఘైరుపల క్షితః ప్రధనప్రదేశే యుద్ధభువి పదంపాదం న్యధత్త నిహితవాన్

యుకేసరీంద్రసౌఖప్రసుప్తికమహా పటహారవేణ ।
కర్ణోబలేనకరనర్తితకాలపృష్ఠోజన్యస్థలీమథరథేన
జవాజ్జగాహే ॥ 3 ॥ తావత్పరేషాంధ్వజినీశ్వరోపిప
దంన్యధత్తప్రధనప్రదేశే । పరిస్ఫురత్పట్టసశక్తి
యష్టిశరాసతూణీరశరైర్బలౌఘైః ॥ ౪ ॥ చమూద్వ

ణాం సింహానాం సౌఖప్రసుప్తికః సుఖశయనస్యపృచ్ఛకః + పృచ్ఛ తౌసుస్నాతాదిభ్యఇతిఠక్, మహతః పటహస్యారవోయస్మిన్ తేనబ లేనసైన్యేనసహ వినాపి తద్యోగంతృతీయా కర్ణః కరేణనర్తితం కాలపృష్ఠం తన్నామకంధనుర్యేనతథాభూతస్సన్ రథేన జన్యస్థలీం యుద్ధభూమిం జవాత్ వేగాత్ జగాహే వివేశ + గాహూవిలోడనె లిట్ ॥ 3 ॥ —తావదితి । తావత్ పరేషాం పాండవానాంధ్వజినీశ్వ రోపి ధృష్టద్యుమ్నోపి పరిస్ఫురంతః పట్టసఖేటశక్తిశరాసతూణీరశ రాః యేషాంతైర్బలౌఘైస్సేనాసంఘైః ప్రధనప్రదేశే యుద్ధప్ర దేశే పదం స్థితింన్యధత్త + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోఃలఙ్ ॥౪॥— చమ్వితి ॥ తదను ప్రగల్భా సాచమూద్వయీ సేనాద్వయం+టిడ్ఢా

+ దధాతేఃకర్తరిలజ్ ॥ ఉపజాతిః ॥ ౪ ॥—చమ్వితి ॥ తదను ప్రగల్భా యద్ధపశలా సాచమ్వోః కౌరవపాండవసేనయోః ద్వయీ యుగ్మం వ్యోమని విసృత్వరైః వ్యాప్నువద్భిః పాంసూనాం ధూళీనాంప దఘట్టనోత్థానాంపుంజైః రాశిభిఃకరణైః ప్రాక్ పూర్వమేవశుద్ధాం నిష్పాపామపి నిర్మలామపీతిచ. సిద్ధసింధుం ఆకాశగంగాం అపాపాం నిష్పాపాం అపగతం అపాంజలానాం సమూహఃఆపం యస్యా స్తథోక్తామితిచ వ్యతనోత్ చకారేతియత్, తదేతద్విచిత్రం + తనోతేర్విపూర్వాత్కర్తరిలజ్, అత్యాశ్చర్యం అత్ర శ్లేషప్రతిభోత్థాపితయోర్విరోధాభాసవిరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపవిషమప్రభేదయో రేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ౫ ॥—పాదాతమితి॥ పదాతీనాం సమూహఃపాదాతం పదాతిసమూహం రథానాం సమూహఃరథ్యా॥

యాసాతదనుప్రగల్భావిసృత్వరైర్వ్యోమని పాంసు
పుంజైః। ప్రాగేవశుద్ధామపిసిద్ధసింధుంవిచిత్రమే
తద్వ్యతనోదపాపామ్ ॥ ౫ ॥ పాదాతంపావాతంర
థ్యాంరథ్యాచహాస్తికంగజతా ।అశ్వంచాశ్వీయందా౹

ణశితిజేపే- వ్యోమని ఆకాశే విసృత్వరైః విసృమరైఃపాంసుపుంజైః ధూళిజాలైః ప్రాగేవపూర్వమేవ శుద్ధామపి పరిశుద్ధామపి సిద్ధసింధుం గంగాం అపాపాం అకలుషాం వ్యతనోత్ + తనువిస్తారేలజ్, ఏతత్ శుద్ధాయాః శుద్ధికరణం విచిత్రం ఆశ్చర్యం స్వాభావికార్థస్తు అపగతా ఆపో యస్యాంతాం + ఋుక్పూరితి సమాసాంతోప్రత్యయః, ధూళిభిర్గంగామపి శోషమనైషీదితిభావః ॥ ౫ ॥ — పాదాతమితి ॥ పాదాతం పదాతిసమూహం తస్యసమూహఇత్యణ్ పాదాతం పత్తిసంఘః రథ్యాఞ్ రథాశ్వాఞ్ (౧) రథ్యాశ్చ+తద్వహతిర

(౧)ఖలగోరథాదితిసమూహార్థేయప్రత్యయః,అతఏవరథ్యారథకడ్యార థప్రజ్యేఇత్యమరఃఅతఃపాదాతంపాదాతమితిప్రక్రమభంగాచ్చరథ్యాన్, రథ్యాఇతిపాఠకల్పనం...

ని ॥ రథ్యారథకడ్యారథవ్రజెఇత్యమరః ॥ రథికసమూహఇతియావత్ ఏవమగ్రెపి రథ్యాంచ॥గజానాంసమూహో గజతా హాస్తికం గజసమూహంచ ఆశ్వం అశ్వసమూహః అశ్వీయం అశ్వసమూహంచ ద్రాక్ దుత్రం ప్రకమ్పితా మహీయస్మింస్తథా అభిదుద్రావ అభిముఖం ధావతిస్మ, ద్వంద్వయుద్ధాయేతిభావః + అభిపూర్వాద్ద్రవతేఃకర్తరి లిట్, హాపాతమిత్యాదానణాదయస్సమూహార్థేతద్ధితాః, గీత్యార్యా ॥ ౬ ॥—విరోధీతి ॥ విరోధినాం శత్రూణాం సేనాం అభివీక్ష్య కోపాత్ ధానుష్కుతేన కర్ణేన విస్ఫారితాత్ టంకారితాత్ చాపాత్కాలపృష్ఠాత్ విజృంభమాణం వర్ధమానం స్వం స్వీయంగుణం శబ్దం వోఢుం ధర్తుంసమస్తమపి వియదాకాశం నశశాక నక్షమతేస్మ + శక్లోతేఃకర్తరిలిట్, సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః ఉపజాతిః ॥ ౭ ॥— కుర్వితి ॥ కురుచమూపతినా కర్ణేన బాణైర్వి

గభిదుద్రావప్రకంపితమహీకమ్ ॥ ౬ ॥ విరోధిసే నామభివీక్ష్యకోపాద్విస్ఫారితాద్ధానుష్కుతేనచాపాత్ । విజృంభమాణంతరసాగుణంస్వంవియత్సమస్తంన శశాకవోఢుమ్ ॥ ౭ ॥ కురుచమూపతిబాణవిదారితా

థయుగప్రాసంగమితియత్ హాస్తికం గజసమూహం అచిత్తహస్తిధేనోరితిఠక్ గజతా గజసహాయాభ్యాంచేతిసమూహార్థేతల్ ఆశ్వంఅశ్వసమూహం + తస్యసమూహఇత్యణ్, అశ్వీయం+ కేశాశ్వాభ్యాం యఞ్ఛావన్యతరస్యామితిఛః ప్రకంపితామహీయస్మిన్కర్మణితద్యథాభవతితథాసద్వృత్తశ్చైతికప్ ద్రాక్ అభిదుద్రావ + దుద్రుగతౌ లిట్ ॥ ౬ ॥ —విరోధిసేనామితి ॥ విరోధిసేనాం శత్రుసైన్యం అభివీక్ష్య దృష్ట్వా ధానుష్కుతేనకర్ణేన కోపాత్ క్రోధాత్ విస్ఫారితాత్ టంకృతాత్ చాపాద్ధనుషః తరసా విజృంభమాణం వర్ధమానంస్వం స్వీయం గుణం శబ్దమితియావత్, సమస్తం వియత్ ఆకాశః కర్తృ వోఢుం నశశాక + శకశక్తౌలిట్ ॥ ౭ ॥—కుర్వితి ॥ కురుచమూప

దారితాత్ పాటితాత్ కరిణాం పాండవగజానాం మస్తకాత్ శిర
సఇతి జాతావేకవచనం, మణయఃముక్తాఫలాని, ద్యుమణయేసూర్యా
య సుతేన త్వత్పుత్రేణ కర్ణేన వితీర్ణాం దత్తాం నిజానాం స్వీయా
నాం అస్పదానాం నివాసానాం గజశిరసాం దుర్దశాం పాటనాత్మి
కాం విదీర్ణేతిపాఠే పాటితానామిత్యాస్పదవిశేషణం వినివేదయితుం
విజ్ఞాపయితుం కిలేతిసంభావనాయాం ఉదపతన్ ఉత్థితవంతః + ఉ
త్పూర్వాత్పతతేఃకర్తరిలఙ్ ॥ ద్రుతవిలమ్బితమ్ ॥ ౮ ॥—అనేకధే
తి ॥ అస్యకర్ణస్య బాణైః అనేకధా బహుప్రకారం దత్తాని కృతా
ని బిలానియస్యాంతథోక్తా అరాతీనాం శత్రూణాం సంబంధినీ ఖేటా
వళిః ఫలకపఙ్క్తిః భీర్భయం హ్రీళః లజ్జాఖేదః దుఃఖం ఏతత్త్రియమే
వ అవకరః తుషధూళ్యాదిపుంజః తస్మాత్ పృథక్తయా పార్థక్యేన
అనూన ప్రాణాన్ గ్రహీతుం యమస్య కాలస్య చాలినీసానేకరం

దుదపతన్మణయఃకరిమస్తకాత్ । సుతవితీర్ణనిజాస్ప
దదుర్దశాంద్యుమణయేవినివేదయితుంకిల ॥౮॥ అనేక
ధాదత్తబిలాస్యబాణైరరాతిఖేటావళిరాబభాసే । భీ
హ్రీళఖేదావకరాద్గ్రహీతుం పృథక్తయానూన్యమచా

లేః కర్ణస్యబాణైర్విదారితాత్ పాటితాత్ కరిణాంమస్తకాత్ జా
త్యేకవచనం మణయః ముక్తాఫలాని సుతేనకర్ణేనవితీర్ణాంనిజాస్ప
దస్య స్వస్థానస్య దుర్దశాం దురవస్థాం ద్యుమణయేసూర్యాయ మ
ణిశబ్దేనసాజాత్యాత్ వినివేదయితుంకిల ఉదపతన్ ఊర్ధ్వమగచ్ఛన్
+ పత్ఌగతౌలఙ్ ॥ ౮ ॥ అనేకధేతి ॥ అస్యకర్ణస్యబాణైః అనేకధా
బహుప్రకారేణ దత్తబిలా వితీర్ణరంధ్రా అరాతిఖేటానాం శత్రు
చర్మణాం ఆవళిః పఙ్క్తిః భీః భయం హ్రీర్లజ్జా ఇతివిభేదో యస్య
తస్మాదవకరాత్సంకరాత్ ॥ ని ॥ సమ్మార్జనీశోధనీస్యాత్సంకరోవక
స్తథా ఇత్యమరః ॥ అనూన ప్రాణాన్ ॥ ని ॥ పుంసిభూ

ర్ధ్రివర్తులవైణవయంత్రవిశేషఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, ఆబభాసే రరాజ, + భాస దీప్తౌ కర్తరిలిట్, అత్ర మృతికాలికభయలజ్జాఖేదానాంప్రాణసంగతానాం అవకరత్వరూపణేన శుద్ధధాన్యత్వరూపణప్రతీతేరేకదేశవర్తిరూపకస్యోక్తోత్ప్రేక్షోజ్జీవకత్వాత్తయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ని ॥ సంకరోవకరస్తయా క్షిప్తే ఇతి చాలినీతితఉఃపుమానిత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ ఉపజాతిః ॥ ౯ ॥—తదన్వితి ॥ తదను ద్యుమణేస్సుతః సకర్ణః బాణానాంగణైః పత్తీనాం పాదచారిణాం కదంబకం సమూహం ధృత్వావిపత్తిః మరణాపల్ యేనతథోక్తం వ్యధాత్, + విపూర్వాద్దధాతేః కర్తరిలుఙ్, నిషాదినాం గజారోహాణాం కులం సమూహం అత్యంతంవిషాదః మరణదుఃఖమస్యాస్తీతి అతివిషాది వ్యధాత్ రథికానపి యమపుర్యాః పంథానంగచ్ఛంతీతిపథికాన్ వ్యధాత్ త్రివిధానప్యవధీదిత్యర్థః ॥ ద్రుతవిలంబితమ్ ॥ ౧౦ ॥—అగ్రేసరఇతి ॥ కర్ణహతేషు హతానాంమధ్యఇత్యర్థః. కశ్చిదగ్రేసరఃసిర్భి

లినీవ ॥ ౯ ॥ తదనుబాణగణైర్ద్యుమణేస్సుతోధృ
తవిపత్తిసపత్తికదంబకమ్ । అతివిషాదినిషాదికులంవ్య
ధాద్యమపురీపథికాన్రథికానపి ॥ ౧౦ ॥ అగ్రేసరః క

స్మిన్నసవః ప్రాణా ఇత్యమరః ॥ పృథక్తయా ప్రత్యేకతయాగ్రహీతుం యమస్య చాలినీతితఉరివ ॥ ని ॥ చాలినీతితఉఃపుమానిత్యమరః ఆబభాసే + భాసృదీప్తౌలిట్ ॥ ౯ ॥ —తదన్వితి ॥ తదను ద్యుమణేస్సుతఃకర్ణః బాణగణైః పత్తికదంబకం పదాతిసంఘం ధృతావిపత్తిరాపద్యేనతత్ నిషాదికులం హాస్తిపకవర్గం అతివిషాది,అత్యంతంవిషాదవత్ రథికానపి యమపుర్యాః పథికాన్ మార్గగాన్ వ్యధాత్ అకరోత్ + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోఃలుఙ్ గాతిస్థేతిసిచోలుక్ ॥ ౧౦ ॥—అగ్రేసరఇతి ॥ కర్ణేనహతేషుమధ్యే అగ్రేసరః పురోగామీ కశ్చిద్భటః రవేః రంధ్రమార్గం ప్రవిష్టః ॥ ద్వావిమౌపు

కత్వేన పురోగామీతి హేతుగర్భవిశేషణం భటః రవేస్సూర్యస్య రన్ధ్రమార్గం ప్రవిష్టస్సన్నేవ నిలింపానాం దేవానాం చాటుశ్రుత్యా స్తుతివాక్యశ్రవణేన పుష్టః ప్రవృద్ధః దేహః యస్యతథోక్తస్సన్ ఉచ్చైరూర్ధ్వం కించిదపినిర్గంతుం నేష్టేష్మనశశాక + ఈష్టేఃకర్తరిలిట్ - అత్ర సూర్యబింబనిర్గమనశక్తిసంబంధేపితదసంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిః అగ్రేసరత్వనిలింపచాటుశ్రుతిపుష్టదేహత్వరూపానేకపదార్థహేతుకకావ్యలింగోజ్జీవితత్వాద్వయోరంగాంగిభావేనసఙ్కరః । ఉపజాతిభేదః ॥ ౧౧ ॥—పుష్పేతి । పుష్పాణాం నూతనసురవరణస్రజాం ప్రదానేనహేతునా బుధద్రూణాం కల్పవృక్షాణాం వర్గే పంచకే శ్రాంతే ఉపరతేసతి పుష ఏషాన్యేసతీతియావత్ అమర్త్యః అప్సరసః ప్రథమం వృతానాం అమరాణాం నూతనసురాణాం కంఠాత్ మాలాం పూర్వంవరణనిక్షిప్తాం హఠేన బలాత్కారేణ అపహృత్య ఆదాయ అభ్యగ్రసురాన్ నూతనసురాన్ అవృణ్వత వృతవత్యః + వృణోతేఃకర్తరిలఙ్, అతిపరిచయదోషః కస్యనో

> ఙ్గహలేమకశ్చిద్భటః ప్రవిష్టోరవిరంధ్రమార్గమ్।
> నిలింపచాటుశ్రుతిపుష్టదేహోనిర్గంతుమీష్టేస్మనకిం
> చిదుచ్చైః ॥ ౧౧ ॥ పుష ఏ ప్రదానేనబుధద్రువర్గే
> శ్రాంతేమరాణాం ప్రథమంవృతానామ్ । హఠేన కం

ఠదేశాత్ సూర్యమండలభేదనా । పరివ్రాడ్యోగయుక్తశ్చ రణేచాభిముఖోహతఇత్యుక్తేః ॥ నిలింపానాందేవానాం చాటూనాంప్రియవచనానాంశ్రుత్యా పుష్టఃదేహోయస్యతథాభూతఃఅతఏవ ఉచ్చైఃఊర్ధ్వం కించిత్స్వల్పమపి నిర్గన్తుంనేష్టేస్మఅసమర్థోభూదిత్యర్థః + ఈశఐశ్వర్యేలట్ ॥ ౧౧ ॥—పుష్పేతి । బుధద్రూణాంకల్పవృక్షాణాం వర్గేపుష్పాణాం ప్రదానేన శ్రాంతేసతి అమర్త్యః దేవ్యఃప్రథమం వృతానాం అమరాణాం కంఠాత్ హఠేనమాలాం అపహృత్య

హంతిమానంనవనవగుణరాగిప్రాయశోలోకవన ప్రథమదివసచం
ద్రిస్సర్వలోకైకవంద్యస్సకుసకలకలాభిఃపూర్ణబింబో౽పి నార్హ ఇ
తి న్యాయాదితిభావః, అత్ర సురతరూణాం పుష్పవర్షాన్యత్వాసంబం
ధేపి సంబంధోక్తిరూపాయాః సురాంగనానాం ప్రథమవృతామర
కంఠమాలాపహరణాసంబంధేపి సంబంధోక్తిరూపాయాశ్చాతిశయో
క్తేరంగాంగిభావేనసంకరస్తేన కర్ణనిహతాభటాఅసంఖ్యేయాఇతివస్తు
ప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ఉపజాతిః ॥ ౧౭ ॥—తత్తాదృశమి
తి॥ సస ఇవదృశ్యతేతత్తాదృశం తరణిభువస్సూర్యపుత్రస్యభుజయో
శ్చండిమానం ప్రతాపం సమ్యగ్వీక్ష్య సర్వేషాం రిపూణాం దృక్షు నే
త్రేషు రణతలే యుద్ధదేశే భీతిం భజంతీతి తద్భాక్షునత్సు చకారో
ప్యర్థః, ఏకం వామేతరద్దక్షిణం వనమాలినః శ్రీకృష్ణస్యస్వరూపిణో
విష్ణోః నేత్రం లోచనం సూర్యశ్చ ప్రమోదేన ఆనందేన పరితః
మేదురం పూర్ణమేవాసీత్, అత్ర కృష్ణనేత్రస్య రిపుదృగంతఃపా
తినో౽పి ప్రమోదపరిమేదురత్వవిరోధస్య సూర్యాత్మకత్వే నాభాసీక
రణాద్విరోధాభాసః, పుత్రోత్కర్షస్య పిత్రానందకరత్వాదిత్యభి

రాదపహృత్యమాలామవృణ్వతాభ్యగ్రసురానమర్త్యః॥౧౭॥

తత్తాదృశంతరణిభూభుజచండిమానంసంవీక్ష్యసర్వరిపు
దృక్షుచభీతిభాక్షు । ఆసీత్ప్రమోదపరిమేదురమేక

అభ్యగ్రసురాన్ నూతనదేవాన్ అవృణ్వత+ వృఙ్ వరణేలఙ్ ॥౧౭॥
తత్తాదృశమితి ॥ తత్తాదృశం తరణిభువః కర్ణస్య భుజయోశ్చండిమా
నం సంవీక్ష్య సర్వరిపూణాందృక్షుచ నేత్రేషుచ భీతిభాక్షుచసతీషు
రణతలే వామేతరత్ దక్షిణం వనమాలినః కృష్ణస్య నేత్రమేకమేవ
ప్రమోదేన సంతోషేణ పరిమేదురం ॥ ని ॥ సాంద్రస్నిగ్ధస్తుమేదు
ర ఇత్యమరః ॥ ఆసీత్ + అసభువిలఙ్ స్వామినః దక్షిణనేత్రస్యసూ
ర్యాత్మకత్వాత్పుత్రశ్లాఘ్యదర్శనేన శత్రుసంబంధిసంబంధిత్వేపిసంతో

ప్రాయః ॥ వసంతతిలకా ॥ ౧౩ ॥—రిక్తఇతి ॥ సిద్ధానాంగంధర్వాణాంచ దేవయోనివిశేషాణాం వర్గే సమూహే వీరస్య తస్యకర్ణస్య మూర్ధ్ని శిరసి ముక్త్వాముక్త్వా వృష్ట్వావృష్ట్వా + వీప్సాయాం ద్విర్భావః అర్థాత్పుష్పాణీతిభావః, పుష్పైః రిక్తేశూన్యేసతి అభ్రే ఆకాశే స్థితానాం ద్యోసదాందేవానాం గోష్ఠ్యాస్సభాయాఃమధ్యేపూషాచంద్రౌ సూర్యాచంద్రమసౌద్వావేవ+ దేవ తాద్వంద్వేచేత్యానజ్ , పుష్పవంతౌ సపుష్పౌ పుష్పవన్తౌసంజ్ఞావితిచ అభూతాం

మేవవామేతర(౧)దక్షిణతలేవనమాలినేత్రమ్॥౧౩॥ రి

క్తేపుష్పైస్సిద్ధగంధర్వవర్గేముక్త్వాముక్త్వా మూర్ధ్ని

వీరస్యతస్య। ద్వావేవాభ్రేద్యోసదాంగోష్ఠిమధ్యే

పూషాచంద్రౌపుష్పవంతౌ(౨)వభూతామ్ ॥ ౧౪ ॥

వౌభూదితిభావః ॥ ౧౩ ॥—రిక్తైఇతి ॥ సిద్ధగంధర్వముఖ్యే తస్య వీరస్య కర్ణస్యమూర్ధ్ని ముక్త్వాముక్త్వా పుష్పైః రిక్తేశూన్యేసతి అభ్రే ఆకాశే ద్యోసదాం దేవానాం గోష్ఠిమధ్యే సభామధ్యే + జ్యాపోస్సంజ్ఞాఛందసోర్బహుళమితి బహుళగ్రహణాదసంజ్ఞాయామపిక్వచిద్ధ్రస్వః పూషాచంద్రౌ సూర్యచంద్రౌ దేవతాద్వంద్వేచేతి పూర్వపదస్యానజాదేశః ద్వావేవపుష్పవంతౌ ॥ ని ॥ ఏకయోక్త్యా పు

(౧) వామేతరమితిపాఠే జహత్స్వార్థవృత్తిరిహానసర్వనామతా.

(౨) పుష్పంవికాసః అనయోరస్తీతివిగ్రహేతాంతత్వం, అతఏవవక్రోమోదితాభ్యామివ పుష్పవద్భ్యాం మహోద్యానఇవ పుష్పవదక్షైఇతిలోచనే పుష్పవత్రయాఇత్యాదిప్రయోగాస్సంగచ్ఛంతే, అయమకారాంతోప్యస్తి, అతఏవామరమాలాయాం రవిశశినౌ పుష్పవంతౌఖ్యావితి, తథాశ్చర్యమంజర్యామపి, ప్రాక్ప్రత్యగ్ధరణీధరశిఖరస్థితపుష్పవతాభ్యామిత్యాదిచ, అమరసింహస్తు ఏకద్వయంమనసినిధాయ ఏకయోక్త్యాపుష్పవంతావితిసామాన్యేనసిద్దిష్టవాన్

అతి పూర్వవదలంకారోద్ధ్వనిశ్చ అతి రిక్తె పుష్పైపసి ద్ధసాధ్యాదివర్గ ఇతి సిద్ధగంధర్వముఖ్యఇతివాపఠనీయం అన్యథా విద్యాధరాదిదేవా నాం పుష్పశూన్యత్వానుక్త్యా సూర్యేంద్వతిరిక్తానాం సర్వేషామ పుష్పవత్త్వా తయోరేవ పుష్పవత్త్వ పరిశేషీకరణాసంగతేరితి శా లినీవృత్తమ్ ॥ ౧౪ ॥—వియదితి ॥ అముష్యకర్ణస్య సంబంధిభిః క ఠోరైః దారుణైః విశిఖైర్బాణైః తత్ప్రహారభీత్యేతియావత్, అబ్జబ న్ధుస్సూర్యః వియతః ఆకాశస్య ప్రదేశాత్ దూరం దుద్రావ పలా యితవాన్, ధ్రువం అసంశయం శ్రాంతగత్యంవిహాయ రథం పాదైరే వేతిభావః, నోచేత్ సపదైర్నదుద్రావయది అస్య అబ్జబంధోః పా దాశ్చరణాః కిరణాశ్చ పాటలిమానం అరుణ్యం అచిరాత్ తత్క్షణాదేవ కథంభజేరన్ ప్రాప్నుయుఃన ప్రాప్నుయురేవేత్యర్థః ÷సంభావనా యాంలిజ్, అత్ర శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితపాదారుణ్యాన్యథానుపప త్త్యా రవేర్ధావననిశ్చయాదర్థాపత్తిర్నామ ప్రమాణాలంకారో తి శయోక్త్యుజ్జీవితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ (౧) పాటలిమా తిరేకమితి పాఠోర్క వాచకపదసాకాంక్షత్వాత్ సాకాంక్షన్యాయస్యా ర్థాభేదఏవ ప్రవృత్త్యాఅముష్యేతిపదానుషంగాయోగాచ్చోపేక్ష్యః

వియత్ప్రదేశాద్విశిఖైఃకఠోరైర్దుద్రావదూరం ధ్రు

వమబ్జబంధుః। అముష్యనోచేదచిరాద్భజేరన్పాదాః

ష్పవంతౌదివాకరనిశాకరావిత్యమరోక్తేస్తచ్ఛబ్దవాచ్యౌ పుష్పాణ్య నయోస్తఇత్యవయవార్థవంతౌచ అభూతాం + భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౧౪ ॥—వియదితి ॥ అబ్జబంధుస్సూర్యః కఠోరైఃవిశిఖైర్బాణైర్వియ త్ప్రదేశాత్ ఆకాశప్రదేశాత్ దూరం దుద్రావ పలాయామాస ధ్రు వం నోచేత్ అముష్యసూర్యస్య పాదాః అంఘ్రియః రశ్మయశ్చ అ చిరాత్ శీఘ్రం పాటలిమ్నః అతిరేకం అతిశయం కథం భజేరన్ భజే

పాటలిమాతిరేకమితిత్వ్యారభ్యఉపేక్ష్యఇత్యంతా పజ్క్తిర్నసమీచీనా

అస్తాన్మఖో ఘాదర్క ఇతి పరమార్థః॥ ౧౭॥—తరణేరితి॥ తదాసూర్యా స్తమయసమయే తరణేస్సూర్యస్య కిరణైరరుణానాం రంజితానాం పయోముచాం మేఘానాం పటలంసమూహః వ్యోమ్ని ఆకాశే పిశాచైశ్చిరకాలం భోక్తుమిచ్ఛాబుభుక్షా తయాహేతునాఆహవాత్ కురుపాండవయుద్ధదేశాత్ ఉపాత్తంసంగృహీతం అధికం మాంసమివేత్యుత్ప్రేక్షా బభాసే॥ ఔపచ్ఛందసికం నామవైతాళీయభేదః॥ ౧౮॥

అవరోపితజ్యమితి॥ అథ దినస్యవిరతౌ సాయంకాలే అవరోపితాకోటితః స్రంసితాజ్యామౌర్వీయస్యతథో క్తం కర్ణస్య కార్ముకం ధనుః భయాత్ హరితాందిశాంఅంతరేమధ్యే ద్రవతాం పలాయమానానాంఅరాతిధరణీభుజాం శత్రురాజానాం అవలోకనాయేవేత్యుత్ప్రేక్షా, వినమ్రతాం నమ్రభావం విజహౌ తత్యాజ ఊర్ధ్వం దీర్ఘం భూతమభూ

కథంపాటలిమా(తిరేకం)నమేవ)॥౧౭॥తరణేఃకిరణైస్త దారుణానాంపటలంవ్యోమ్నిపయోముచాంబభాసే।చిరకాలబుభుక్షయాపిశాచైరధికం మాంసమివాహవాదుపాత్తమ్ ॥ ౧౮ ॥ అవరోపితజ్యమథకర్ణకార్ముకంవిరతౌదినస్యవిజహౌవినమ్రతామ్ । అవలోకనాయహరిదంతరేభయా ద్రవతామరాతిధరణీ భుజామి

యః + భజసేవాయాంలిట్ ॥ ౧౭ ॥—తరణేరితి ॥ తదాతస్మిన్కాలే తరణేస్సూర్యస్య కిరణైః అరుణానాం పయోముచాంపటలం వ్యోమ్ని చిరకాలం బుభుక్షయా భోక్తుమిచ్ఛయా పిశాచైఃఆహవాద్యుద్ధాత్ ఉపాత్తం అధికం మాంసమివబభాసే + భాసృదీప్తౌలిట్ ॥ ౧౮ ॥—అవరోపితేతి ॥ అథానంతరందినస్య విరతౌ సాయంకాలే అవరోపితాజ్యాయస్యతత్కర్ణస్య కార్ముకం ధనుః హరిదంతరే దిగంతరే భయాద్ద్రవతాం పలాయమానానాం అరాతిధరణీభుజాం శత్రుభూపానాం అవలోకనాయేవ వినమ్రతాం విజహౌ ... త్యాగే

దిత్యర్థః ॥ మంజుభాషిణీ ॥ ౧౭ ॥— అప్రాప్తేతి ॥ సభానుసూనుః కర్ణః తుశబ్దో వ్యర్థః అప్రాప్తాః అలగ్నాః నూతనాః నవాః భీష్మద్రోణయుద్ధకాలికభిన్నా ఇతియావత్ శరక్షతయః శాత్రవబాణవ్రణాని యైస్తైః అతఏవ స్వసైన్యైః కర్తృభిః అస్పందాభిః ఆశ్చర్యాన్నిశ్చలాభిః దృష్టిభిః క్షణేక్షణే అనుక్షణం ఈక్ష్యమాణస్సన్ కించ దుర్యోధనస్య అగ్రకరేణ సంవలితా గృహీతా అంగులీ కనిష్ఠికా యస్య తథోక్తస్సన్ + నద్వ్యృతశ్చేతికప్ ప్రత్యయః, ఆత్మనః కటకం శిబిరం ప్రావిక్షత్ + విశతేః కర్తరి లుఙ్, అత్ర నూతనబాణవ్రణరాహిత్యస్య విశేషణగత్యా అనుక్షణనిష్పందదృక్నిరీక్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ॥ వసంతతిలకా ॥ ౧౮ ॥—అపరేద్యురితి ॥ అపరేద్యుః పరస్మిన్దినే పరితః స్ఫురితాః సంచరంతః ప్రకాశమానా వా కమలానాంచ కాణాం చక్రవాకాణాంచ వ్యూహాస్సమూ

వ ॥ ౧౭ ॥ అప్రాప్తనూతనశరక్షతిభిస్స్వసైన్యైర
స్పందదృష్టిభిరనుక్షణమీక్ష్యమాణః । దుర్యోధనాగ్ర
కరసంవలితాంగులీకః ప్రావిక్షదాత్మకటకం స తు భాను
సూనుః ॥ ౧౮ ॥ గ ॥ అపరేద్యుః పరిస్ఫురితకమలచ
క్రవ్యూహా ప్రకాశమానపత్త్రికులసంచారె ప్రకటి

లిట్- ఉన్నతంబభూవేత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ — అప్రాప్తేతి ॥ సభానుసూనుస్తు కర్ణస్తు అప్రాప్తాః నూతనాః శరక్షతయో యైః తైః అస్పన్దదృష్టిభిః అచఞ్చలనేత్రైః స్వసైన్యైః అనుక్షణం ఈక్ష్యమాణః దుర్యోధనస్యాగ్రకరేణ సంవలితాః అంగుల్యో యస్య తథాభూతస్సన్ నద్వ్యృతశ్చేతికప్, ఆత్మకటకం స్వసైన్యం ప్రావిక్షత్ + విశప్రవేశనే లుఙ్, శలఇగుపధాదితిక్సః ॥ ౧౮ ॥—అపరేద్యురితి ॥ అపరేద్యుః అపరస్మిన్నహని పరిస్ఫురితాః కమలచక్రవత్ కమలాకృతిశ్చ చక్రాకృతిశ్చ వ్యూహో బలవిన్యాసో యస్య తస్మిన్ అన్యత్ర పరిస్ఫురితాః క

హః యస్మింస్తస్మిన్ పరితఃస్ఫురంతౌ కమలచక్రవ్యూహౌ పద్మచ
క్రాకారబలవిన్యాసౌ యస్మింస్తస్మిన్నితిచ పరితఃస్ఫురితఃపద్మాకారబల
విన్యాసోయస్మింస్తస్మిన్నితివా ॥ ని ॥ చక్రంరథాంగే సేనాయామితివి
శ్వః ॥ ప్రకాశమానః పత్రిణాం పక్షిణాంబాణానాంచ కులస్యబృంద
స్య సంచారః యస్మింస్తస్మిన్ ప్రకటితం ధనంజయస్య అగ్నేరాహ
వనీయాదేస్తేజసః వర్ధనం ప్రజ్వలనంయస్మింస్తస్మిన్ ప్రకటితంధ
నంజయస్య అగ్నేస్తేజసః ప్రకాశస్య వర్ధనంఛేదనం యస్మింస్తస్మి
న్నితివా ॥ ని ॥ వర్ధనంఛేదనఇత్యమరః॥ దివాగ్నేర్నిష్ప్రకాశత్వా
త్పూర్వత్రయజ్వభిః ప్రాతరగ్నిహోత్రకరణాదితిచభావః, అన్య
త్ర ప్రకటితంధనంజయస్యార్జునస్యతేజసః ప్రతాపస్య వర్ధనం
యస్మింస్తస్మిన్ అతఏవ భావిని భవిష్యతి ప్రధనేయుద్ధఇవస్థితే ప్ర
భాతసమయే ప్రాతఃకాలే ప్రాదుర్భవతిసతి మధుంనామ దానవం
మథ్నాతీతి మధుమథనః కృష్ణస్సారథిర్యస్యతస్య మఘవత ఇంద్రస్య
కుమారోఽర్జునస్తస్య వధస్యకృతే వధార్థం శల్యస్య మద్రరాజస్య
సారథ్యం సూతకృత్యమేవ పరంసాధనం ముఖ్యకారణం అవధారయతా

తద్ధనంజయతేజోవర్ధనే భావిని ప్రధనఇవ ప్రభాతస
మయే ప్రాదుర్భవతిసతి మధుమథనసారథేర్మఘవ
త్కుమారస్య వధకృతేశల్యస్యసారథ్యమేవ పరం సా

మలానాంచక్రాణాం చక్రవాకాణాం వ్యూహస్సమూహోయస్మిన్త
స్మిన్ ప్రకాశమానః పత్రికులస్య బాణసమూహస్యపక్షిసంఘస్యచ
సంచారోయస్మింస్తస్మిన్ ప్రకటితంధనంజయస్య అర్జునస్యాగ్నేశ్చ
తేజసఃపరాక్రమస్యకాంతేశ్చవర్ధనంవృద్ధిశ్ఛేదనంచయస్మింస్తస్మిన్
॥ని॥ధనంజయోఽర్జునే వహ్నావితి తేజోధామ్నిపరాక్రమేఇతిచ ॥ వ
ర్ధనంఛేదనేవృద్ధావితిచవిశ్వః ॥ భావిని భవిష్యతి ప్రధనఇవయు
ద్ధేఇవ ప్రభాతసమయే ప్రాదుర్భవతిసతి మధుమథనః కృష్ణస్సార

నిశ్చిన్వతా రాధేయేన కర్ణేన కృతంబోధనం శల్యేన సారథ్యకరణా య ప్రేరణాయస్య తథోక్తః సుయోధనః సబహుమానంయథాతథామా నమేవధనంభజతీతిభాజం అతఏవ స్వస్య స్వీయస్య ఆగమనస్యయన్ని ధానం ముఖ్యకారణం కర్ణసారథ్యప్రార్థనాత్మకం తస్య పరిజ్ఞా నేన విమనాయమానం ఖిన్నమపి మద్రాణాంజనపదానాం రాజామ ద్రరాజస్తం శల్యముపగమ్య ప్రాప్య మధురాశ్శ్రుతిప్రీతికరీరచనా శబ్దసందర్భః యేషుతైః తైస్తైర్నానావిధైః వచనైర్వాక్యైః కోపఃఅ నుచితకృత్యప్రేరణాజన్యః సఏవగిరిస్తస్య అధిత్యకాప్రదేశాత్ ॥ని॥ అద్రేరూర్ధ్వభూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః ॥ కథంచిదతికష్టేన అవరోప్య అవరోప్య విగతకోపంకృత్వేతియావత్, కర్ణరథస్య నైపథ్యం అల ఙ్కారం సారథ్యం అధిరోపయామాస అంగీకారితవాన్ మద్రరాజ మిత్యనుషజ్యతే, మఘవత్కుమారస్యేత్యత్ర కర్తృత్వస్యసంబంధత్వ

ధనమవధారయతా రాధేయేన కృతబోధనస్సుయోధ
నస్సబహుమానంమానధనభాజంమద్రరాజముపగమ్య
స్వాగమననిదానపరిజ్ఞానేన విమనాయమానమపి తం
తైస్తైర్మధురరచనైర్వచనైః కోపగిరేరధిత్యకాప్రదే
శాత్కథంచిదవరోప్య కర్ణరథనైపథ్యంసారథ్యమధి

ధీర్యస్యతస్య మఘవత్కుమారస్యార్జునస్య వధకృతే శల్యస్య సార థ్యం సారథికర్మైవసాధనం అవధారయతా రాధాతనయేన కర్ణేన కృతబోధనః సుయోధనః దుర్యోధనః మానఏవధనం తస్య భాజనం పాత్రం మద్రరాజంశల్యం ఉపగమ్య స్వాగమనస్య నిదానం కార ణం యత్సారథ్యకరణం తస్యపరిజ్ఞానేన దుర్మనాయమానం విమన స్కమపి తైస్తైర్మధురరచనైఃవచనైః కోపఏవగిరిస్తస్యఅధిత్యకాయాః ఊర్ధ్వభూమేః ప్రదేశాత్ కథంచిదవరోప్య అవతార్య కర్ణరథ స్య నైపథ్యం ఆకల్పంసారథ్యం అధిరోపయామాస ఆరోపయామాస

వివక్షయా శేషషష్ఠీవిధానా దర్జునకర్తృకాత్మవధార్థమిత్యర్థలా
భోపీతిధ్యేయమ్ ॥ ౧౯ ॥—అథేతి ॥ అథ శల్యేన సారథ్యకరణాంగీక
రణానంతరం ప్రశస్తః పరాక్రమోస్యాస్తీతి పరాక్రమీ ప్రశంసాయా
మినిః, రవేర్భవతీతి రవిభూః కర్ణః మద్రనాయకేనశల్యేననిబద్ధాస్సం
యోజితాః సైంధవాఅశ్వాః యస్మింస్తంరథం ఆరురోహ ఆరూఢవాన్
ప్రమదః ఆనందః చ స్వపక్ష్యాః కౌరవచమూచరాన్ దుర్యోధనసేనాః
పరమత్యంతం ఆరురోహ. అతిసాధ్వసం అత్యంతభయంతు పరయోధా
నాం పాండవభటానాంమండలం సమూహంపరం ఆరురోహ అత్రక
ర్ణకర్తృకశల్యసారథిరథారోహణవాక్యార్థస్య కౌరవపాండవచ
మూద్వయీమోదఖేదహేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుక కావ్యలింగద్వయ
సంసృష్టైరారోహణక్రియాయాః తద్వాచకస్యచావృత్త్యా ఉభయా
వృత్తిదీపకస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ మంజుభాషిణీ ॥ ౨౦॥

రోపయామాస ॥ ౧౯ ॥ ప ॥ అథమద్రనాయకనిబద్ధ

సైంధవంరథమారురోహరవిభూఃపరాక్రమీ । ప్రమ

దశ్చకౌరవచమూచరాన్క్షణాదతిసాధ్వసంచపరయో

ధమండలమ్ ॥ ౨౦ ॥ తతఃక్షణాదేవరథేనతేనసంగ్రా

+ రుహబీజజన్మనిప్రాదుర్భావేచణ్యంతాల్లిట్, రుహఃపోన్యతరస్యా
మితిపాదేశః ॥ ౧౯ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం పరాక్రమీ రవిభూః
కర్ణః మద్రనాయకేనశల్యేన నిబద్ధాస్సైంధవా హయాయస్యతం ర
థం ఆరురోహ + రుహబీజజన్మనిప్రాదుర్భావేలిట్, ప్రమదశ్చ
హర్షశ్చ కౌరవాణాం చమూచరాన్సైనికాన్ క్షణాత్ అతిసాధ్వ
సంచ అతిభయంచ పరయోధానాం శత్రుభటానాం మండలం ఉభయ
త్రారురోహేత్యన్వయః ॥ ౨౦ ॥—తతఇతి ॥ తతః వీరఃకర్ణః క్ష
ణాదేవ తేనరథేన సంగ్రామస్యసీమానం ఉపేత్య అవాప్య శంఖంతద
న్యాక్షరస్య ఖస్య నాదస్య అభిధేయమాకాశం ఏతద్ద్వయం నినాదైర్నై

తత ఇతి ॥ తతః ఏషవీరః కర్ణః తేనశల్యసారథికేన రథేన సంగ్రామసీ
మానం యుద్ధదేశం క్షణాదేవ ఉపేత్య ప్రాప్య శంఖంచ తస్యశంఖ
స్యసంబంధి యదంత్యమక్షరం ఖకారః తస్యవాచ్యమాకాశంచ ఏతత్
ఉక్తవిధంద్వయం నినాదైర్ఘ్యాంకారైః అపుపూరత్ పూరయామాస ॥
+ పూరయతెర్లుఙిచఙిద్విత్వాభ్యాసలోపహ్రస్వాః శంఖసంసంధీ
త్యత్ర సంబంధః స్వవాచకత్వరూపోగ్రాహ్యః సాక్షాత్సంబంధగ్ర
హత్వసమర్థత్వాఖ్యః పదదోషఇతిధ్యేయం ॥ ఉపజాతిః ॥ ౨౧ ॥
తదన్వితి ॥ తదను తదనంతరం చండతరౌ అత్యంతశత్రుభయంకరౌ
దోషౌభుజౌదండావివ యస్యతథోక్తః చండకరస్యసూనుః కర్ణఃని
జః ఆత్మీయశ్చాసౌ యంతా సారథిశ్చేతి వైయక్తికవిశేషణవిశేష్య
భావాత్సమాసః, తం మద్రాణాం నేతారం నాయకం శల్యంప్రతి ఇ
త్థం వక్ష్యమాణప్రకారంవచనం ఉత్థాపయామాసఉదీరితవాన్ +స్థా
ధాతోర్ణ్యన్తాదుత్పూర్వాల్లిట్యామాదేశాస్త్యనుప్రయోగౌ అర్తి
హ్రీత్యాదినాణౌపుగాగమశ్చ ॥ ౨౨ ॥—ఇదానీమితి ॥ అయిహే
శల్య ఇదానీం తవసారథ్యే సారథికృత్యే కౌశల్యం చాతుర్యం నిశా

మసీమానముపేత్యవీరః । శంఖంతదంత్యాక్షరవాచ్య
మేతద్ద్వయంనినాదైరపుపూరదేషః ॥ ౨౧ ॥ తదను
చండతరదోర్దండశ్చండకరసూనుర్నిజయంతారం మ
ద్రనేతారంప్రతివచనమిత్థముత్థాపయామాస ॥ ౨౨ ॥
ఇదానీమయిశల్యతవసారథ్యకౌశల్యంనిశామ్య విజయ

శ్చైః అపుపూరదేవ + ప్యాపాలనపూరణయోఃణ్యంతాల్లుఙ్ ణిశ్రి
తిచఙ్ చఙీతిద్విత్వమ్ ॥ ౨౧ ॥—తదనంతరమితి ॥ తదనంతరం ప్ర
చండతరౌ దోర్దండౌయస్యతాదృశః చండకరసూనుః కర్ణః నిజ
యంతారం స్వసారథిం మద్రనేతారం శల్యం ఇత్థం గిరంవాచం ఉత్థా
పయామాస ఉవాచేత్యర్థః ॥ ౨౨ ॥—ఇదానీమితి ॥ అయిశల్యఇ

మ్యా దృష్ట్వా విజయస్యార్జునస్యసారథేః శ్రీకృష్ణస్యవదనం ముఖం
కర్తృ లజ్జైవపయోధిఃతస్మిన్ సహమజ్జనకృతే సహమజ్జనార్థంనా
భ్యాంయత్కమలంతస్మిన్ వాస్తవ్యస్యనివాసినః నయనంఅగ్నిమయం
ఆయుధంయస్యతస్య శంభోస్సారథేర్బ్రహ్మణః చత్వారిముఖాన్యపి స
మాహ్వాతుమివేత్యుత్ప్రేక్షా, భృశం అవనతం వినమ్రంసత్ ఆస్తేవర్త
తే ॥ ౭౩ ॥—అపిచ కించేత్యర్థః అస్యోత్తరేణాన్వయః ॥ మరుది
తి ॥ హేమ ద్రేంద్రశల్య మరుతాం వాయూనాం దేవానాంచ కదం
బైః బృందైః ఉపలాల్యమానం సంవర్ధ్యమానం శ్లాఘ్యమానంచ దీ
ప్రం ప్రకాశమానం అఖిలానాం సమస్తానాం హేతీనాం జ్వాలానాం
ఆయుధానాంచ జాలంయస్యతథోక్తం తం ప్రసిద్ధం ధనంజయమగ్నిం
అర్జునంచ ఏషఃమదీయః భుజః శరాణాంజలానాం బాణానాంచ అ

సారథేర్వదనం లజ్జాపయోధసహమజ్జనకృతేనాభికమ
లవాస్తవ్యస్య నయనాయుధసారథేశ్చత్వార్యపిముఖా
ని సమాహ్వాతుమివభృశమవనతమాస్తే॥ ౭౩ ॥ అపి
చ ॥ ౭ ॥మరుత్కదంబైరుపలాల్యమానంమ ద్రేంద్రదీ
ప్రాఖిలహేతిజాలమ్ । శరాభివర్షేణధనంజయంత

దానీం తవసారథ్యస్య సారథికర్మణః కౌశల్యం నైపుణ్యం నిశామ్య
దృష్ట్వా విజయసారథేః కృష్ణస్య వదనం లజ్జా త్రపైవ పయోధిస్సము
ద్రస్తస్మిన్ సహమజ్జనకృతే నాభీకమలే. వాస్తవ్యస్య వసతః నయనా
యుధస్య ఈశ్వరస్య సారథేర్బ్రహ్మణః చత్వార్యపి ముఖాని సమా
హ్వాతుమివ భృశం అవనతం నమ్రం ఆస్తే + ఆసఉపవేశనేలట్ ॥
౭౩ ॥—మరుదితి ॥ హేమ ద్రేంద్ర శల్య మరుతాం దేవానాంవాయూ
నాం ॥ ని ॥ మరుతౌపవనామరావిత్యమరః ॥ కదంబైస్సమూహైఃఉ
పలాల్యమానం దీప్రం అఖిలహేతీనాంనిఖిలాయుధానాం నిఖిలశస్త్రా
ణాంచ ॥ ని ॥ రవేరర్చిశ్చ శస్త్రంచ వహ్నిజ్వాలాచ [illegible] మిత్యమరః॥

భితో వర్షేణ క్షణేనావిలంబేన ఇంగాలయేత్ నిర్వాపయేత్ ఇంగా
లం సిక్తాంగారం అత్ర మరుతఏవమరుతఇతి సర్వత్ర రూపణాత్ శ్లి
ష్టసావయవరూపకమ్ ॥ ఉపజాతిః ॥ ౨౮ ॥—తత ఇతి ॥ తతః కర్ణ
కత్థనానంతరం సమదభ్రీభూపతిశ్నల్యః శ్రవణపుటయోః క్రకచం క
రపత్రం తత్ కర్ణోక్తంవచనం ఆకర్ణ్య పార్థేన యుధిష్ఠిరేణ
పురా ప్రార్థితం యాచితం అర్థం కర్ణతేజోవధాత్మకం హృది
కృత్వా మనసిస్మృత్వా॥అంగీకృతంసుకృతినఃపరిపాలయంతీతిన్యాయా
దితిభావః, అవార్యం దుర్నివారమితి ధైర్యవిశేషణం సూర్యతనయస్య
ధైర్యం గగనకుసుమస్య సోదర్యం సదృశం అత్యంతమిథ్యాభూతమి
తియావత్ విధాతుం కర్తుంఏవం వక్ష్యమాణముత్తరం ప్రతివాక్యం

మింగాలయే దేషభుజః క్షణేన ॥ ౨౮ ॥ గ ॥ తతస్త
చ్ఛ్రవణపుటక్రకచం కర్ణవచనమాకర్ణ్య పార్థేన
పురా ప్రార్థితమర్థం హృదికృత్వా సమదభ్రీభూపతిర
వార్యం సూర్యతనయధైర్యంగగనకుసుమసోదర్యం వి

జాలంయన్వితం తం ధనంజయం అర్జునం అగ్నిం తమేవాగ్నిమిత్యర్థః
ఏషభుజః మమబాహుః క్షణేన ఇంగాలయేదేవ శమయేదేవ + ఇం
గాలశబ్దాత్ తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లిఙ్ ॥ ౨౮ ॥—తతస్తామితి ॥ తతఃశ్ర
వణపుటయోః శ్రోత్రదేశయోః క్రకచంకరపత్రం ॥ ని ॥ క్రకచో
స్త్రీ కరపత్రమిత్యమరః ॥ తాంవాచం ఆకర్ణ్య శ్రుత్వా పార్థేన
ధర్మరాజేన పురాపూర్వం ప్రార్థితం అర్థం హృదికృత్వా సమ
దభ్రీభూపతిశ్నల్యః అవార్యం అవారణీయం సూర్యతనయశౌర్యం కర్ణ
శౌర్యం గగనకుసుమస్య సోదర్యం మృషాభూతం విధాతుం కర్తుం
ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా ఉత్తరం ప్రతివచనం ఉత్తరంగయామాసవ
ర్ధయామాస + ఉత్తరంగశబ్దాత్ తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౨౯ ॥

ఉత్తరంగయామాస ఉవాచేత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ —ఉక్తిప్రకారమేవా హచతుర్భిః ॥ పురేతి ॥ హేకర్ణ పురా ఉత్తరగోగ్రహణకాలే విరాటస్య రాజ్ఞః పురోపకంఠే నగరసమీపే రణాంకణే యుద్ధదేశేఅర్జునస్య సారథినా ఉత్తరేణ తే తవ నేత్రే అక్షిణీ వస్త్రేచ ॥ ని ॥ వస్త్రలోచనయోర్నేత్రమితివిశ్వః ॥ రయేణ వేగేన ఉత్పాట్యమానేపక్ష్మావరణశూన్యతయా క్రియమాణేసత్యపి అపహ్రియమాణేసత్యపీతిచ నిద్రాగాంధర్వాస్త్రకృతా హృదయంగమా రుచ్యా కథమాసీత్ అత్రోత్తరేణైవ సారథినా తథాక్రియమాణాపి నిద్రాసీదితివస్తునా తాదృశస్య తవసారథిం మామవలోక్య అద్యతనవిజయసారథేర్భగవతోభవేదేవ లజ్జయా ముఖావనమనమిత్యపహాసాత్మకస్య ప్రాథమికప్రశ్నోత్తరస్య వస్తునఃప్రతీతేర్వస్తునావస్తుధ్వనిః ॥ ఉపజాతిః ॥ ౨౬ ॥ ఆయాసేతి ॥ పూర్వం ఘోషయాత్రాకాలె వనసీమ్ని ద్వైతవనప్రదేశే తే తవ సుహృది దుర్యోధనె సురవైణికేన చిత్రసేనేనఆయా

ధాతుమేవముత్తరముత్తరంగయామాస ॥ ౨౫ ॥పురా
విరాటస్య పురోపకంఠే రణాంకణేసారథినార్జునస్య।
ఉత్పాట్యమానేపిరయేణనేత్రే నిద్రాకథం తేహృద
యంగమాసీత్ ॥ ౨౬ ॥ఆయాసలేశరహితంవనసీమ్ని
పూర్వం సందానితేసుహృదితేసురవైణికేన । కుత్రా

పురేతి ॥ పురాపూర్వం విరాటస్య పురోపకంఠే నగరసమీపే రణాంకణె అర్జునస్య సారథినా ఉత్తరేణ రయేణవేగేన నేత్రేవస్త్రే నయనేచ ఉత్పాట్యమానేపిసతి తెనిద్రా కథం హృదయంగమాహృద్యాఆసీత్ + అసభువిలజ్, ఉత్పాటితనేత్రస్యనిద్రానాయాతీతిభావః ॥ ౨౬ ॥—ఆయాసేతి ॥ పూర్వం తేసుహృది మిత్రే దుర్యోధనే వనసీమ్ని ద్వైతవనే అమరాణాం దేవానాం వాంశికెన గాయకేనచిత్రరథేన+ వంశవాదనంశిల్పమిత్యర్థః తదస్యశిల్పమితిఠక్ ఆయాస

నస్య లేశేనాపి రహితంయథాతథా సందానితే దామభిర్బద్ధేసతి అ
హో ఇతిహాసపూర్వకఖేదే హేకర్ణ త్వం కుత్రాపి దుర్జ్ఞేయే ని
కుంజే గుల్మే గూఢాదుర్లక్ష్యా వసతిః స్థితిర్యస్యతథోక్తస్సన్ సవిధ
సమీపే యేకీచకా వేణువిశేషాస్తేషాంరన్ధ్రైర్వాయుపూర్ణైర్గా
నాత్ శబ్దాదపి నాబిభేః శబ్దానుసారేణ మామత్యోవిజ్ఞాయ బధ్నీ
యురితిభీతో నాభూః కిమితి కాకుః, అబిభ రేవేత్యర్థః + బిభేతేః క
ర్తరిలఙ్, అత్రాపివస్తునా తదార్జునేన భవత్సుప్త్యాన్మోచనం జాన
తాప్యేనముచ్యతఇతిప్రతీతేర్వస్తునావస్తుధ్వనిః ॥ వసంతతిలకా ॥ ౭౭॥
పాంచాలికాయాఇతి ॥ కించ పాంచాలికాయాః ద్రౌపద్యాః పరిణీ
తికాలే వివాహసమయే సంఘీభవద్భిః ద్రౌపద్యపహరణాయ బృం
హాయమానైః ధార్తరాష్ట్రైస్సహ హేకర్ణభవాన్ పార్థస్యార్జు
నస్య శరాణాంప్రకర్షేణయోగాత్ ప్రహారాత్ అత్తః పరేణ గృహీ

పిగూఢవసతిస్త్వమహోనికుంజే కిన్నాబిభేస్సవిధకీచ
కరంధ్రగానాత్ ॥ ౭౭ ॥ పాంచాలికాయాః పరిణీతి
కాలే సంఘీభవద్భిస్సహధార్తరాష్ట్రైః ।భవానభూ
త్పార్థశరప్రయోగాత్కర్ణోపిభూత్వాః థమాత్తగంధః॥

లేశస్య రహితంయథాతథా అనాయాసేనేత్యర్థః సందానితేసతిఖం
డితేసతి దానఖండనే క్తః యద్వా సంజాతరజ్జా ॥ ని ॥ నపుంసిదా
మసందానమిత్యమరః ॥తదస్యసంజాతమితీతచ్ త్వం కుత్రనికుంజేఅ
తిగూఢాఅతిగుప్తావసతిస్థితిర్యస్యతథావిధస్సన్ సవిధకీచకానాం॥ని॥వేణ
వఃకీచకాస్తేస్యుర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతా ఇత్యమరః ॥ రంధ్రైర్వ్యధానం
తస్మాత్ నాబిభేః కిం॥వాంశిక ఆగతఇతినభీతఃకిమిత్యర్థః అహోఆశ్చ
ర్యం + ఞిభీభయేలఙ్ శ్లావితిద్విత్వమ్ ॥ ౭౭ ॥—పాంచాలికాయా
ఇతి ॥ పాంచాలికాయాఃద్రౌపద్యాః పరిణీతికాలేవివాహకాలే సం
ఘీభవద్భిః ధార్తరాష్ట్రైస్సహ భవాన్ పార్థస్యార్జునస్య శరా

తః గంధః గర్వః యస్యతథో క్తః ॥ ని ॥ ఆ త్తగంధో౽భిభూతస్సా స్య
...స్యసురః ॥ కర్ణో౽భూత్వాపి తదానీంతనకర్ణస్సన్నపి ఇదానీంపు
నరా త్తగంధః సగర్వః కథమభూత్ అభూరిత్యర్థః శేషప్రథమఇతి
ప్రథమపురుషః యద్వా భవాన్ కర్ణః సబలత్వేన యథార్థనామా
భూత్వాపిపునరా త్తగంధఃకథమభూదితియోజనా ; అస్యాంనతంత్రన్యా
యానుసరణగౌరవదోషఇతిధ్యేయమ్ ॥ ని ॥ గంధో౽గంధక ఆమోదెలే
శేసంబంధగర్వయోరితివైజయంతీ ॥ ఉపజాతిః ॥ అ ॥— ఇంద్రేతి ॥
అతః హేకర్ణ త్వేన త్రిభువన ప్రసిద్ధపరాక్రమేణ ఇంద్రస్యాత్మజా
తేన అర్జునేనసహ తులాం సామ్యం గంతుంలబ్ధుం సః త్రిపురజలం
ధరాసురాదిజేతృత్వేన ప్రసిద్ధః ఈశ్వరశ్శమ్భురేక ఏవ ఈష్టే క్షమతే
నాన్యఇత్యర్థః యతః యఇంద్రాత్మజాతః నిజం జీవనం జీవితంతృణా
యమత్వా తృణప్రాయంమన్వానః తృణమివానాదృత్యేతియావత్ ॥
+ మన్యకర్మణ్యనాదరఇతిసమ్ప్రదానత్వం, యేనశమ్భునాసహ యు
ద్ధాయ స్పృహయన్నభిలషన్ + స్పృహేరీప్సితఇతిసమ్ప్రదానత్వం

ఇంద్రాత్మజాతేనసతేనగంతుమీష్టే తులామీశ్వరఏకఏ

వ । తృణాయమత్వానిజజీవనంయో యుద్ధాయ యేన

ణాం ప్రయోగాత్ కర్ణో౽పి తన్నామా శ్రోత్రమపిభూత్వా ఆత్త
గంధో౽యేన ఘ్రాణస్యఆ త్తగంధత్వమస్తి ।కర్ణస్యకుత్రాపినాస్తీతివి
రోధః ఆ త్తగంధః అభిభూతః ॥ ని ॥ ఆ త్తగంధో౽భిభూతస్స్యాదిత్య
మరః ॥ కథమభూదితిపరిహారః + భూసత్తాయాంలఙ్ భవచ్ఛబ్దప్ర
యోగాన్మధ్యమోన ॥ అ ॥— ఇంద్రేతి ॥ త్వేన ఇంద్రాత్మజాతేన
అర్జునేన తులాం గంతుం ఈశ్వరః ఏకఏవ ఈష్టేసమర్థః + ఈశ
ఐశ్వర్యేలట్, యః అర్జునః నిజజీవనం తృణాయ మత్వా తృణంజ్ఞా
త్వా + మన్యకర్మణ్యనాదరఇతిచతుర్థీ, యేనఈశ్వరేణ యుద్ధాయ
స్పృహామకా + స్పృహేరీప్సితఇతిచతుర్థీ, ఉదస్థాత్ ఉత్థితః +

ఉదస్థాత్ ఉద్యుక్తవాన్, తేనస ఇతిసంబన్ధః, ఆయాసతేశీత్యాదిణ్లా
కత్రియం ద్వితీయవాక్యోత్తరం అత్ర శూరమాత్ర ప్రాప్యస్యార్జున
సామ్యస్యైశ్వరపవనియమనాత్పరిసంఖ్యాలఙ్కారః ॥ ఉపజాతిః (౧)
॥ శ్లో ॥—ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారం తాదృశం అతిబహుళం తస్య
మద్రాణామధ్యక్షస్య రాజ్ఞశ్శల్యస్య సమ్పద్భిసంబుభుక్షః ఇంద్రస్య కు
మారేర్జునే పక్షపాతమాత్మీయత్వేనాభినివేశంసమీక్ష్య ఆలోచ్య క
ర్మసాక్షిణస్సూర్యస్య నందనః కర్ణోఽపి రూక్షస్య భావఃరౌక్ష్యం

స్పృహయన్నుదస్థాత్ ॥ శ్లో ॥ ౫ ॥ ఇతి తస్య మ
ద్రాధ్యక్షస్య తాదృక్షమృభుక్షః కుమారే పక్షపాతం
సమీక్ష్యకర్మసాక్షినందనోఽపి రౌక్ష్యవర్జితంపదవిభా
గచమత్కృతి సుభగం భావుకంవచనమేవమవాదీత్

ప్లాగతినివృత్తౌలుఙ్ ॥ శ్లో ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం మద్రాధ్యక్షస్య శ
ల్యస్య తాదృక్షం తాదృశం బుభుక్షః ఇంద్రస్య+ భస్య టేర్లోపఇతి
టిలోపః కుమారే సుతే అర్జునే పక్షపాతం సమీక్ష్య దృష్ట్వాకర్మ
సాక్షినందనోఽపికర్ణోఽపి రౌక్ష్యవర్జితం తైక్ష్ణ్యరహితం పదవిభాగ
స్యచమత్కృత్యాసుభగంభావుకం మనోజ్ఞంభవత్ + కర్తరిభువః ఖి
ష్ణుచ్ఖుకఞావితిఖుకఞ్, అరుద్విషదితిముమ్వచనం ఏవమభాణీత్ +

---

(౧) అత్ర కేచిత్ । ప్రథమాంతయోర్యత్తచ్ఛబ్దయోరేకార్థకత్వ
స్యౌచిత్యేన యఈశ్వరః నిజజీవనం తృణాయమత్వా యేనార్జునేన
సాకం యుద్ధాయస్పృహయన్ స్పృహాం కుర్వన్ ఉదస్థాత్ । అని
త్యోభవతిప్రాణఃమానఆచంద్రతారకమితిమత్వామహాదేవస్తనుత్యా
గేనాపి పౌరుషసంపాదనాయ యేనార్జునేనయుద్ధంకర్తుముద్యుక్తో
భూదిత్యర్థః ఉగ్రద్రవ్యుగ్రపౌరుషస్య తస్య పురతః పురందరాద
యోఽపి యోద్ధుమశక్తాఆసన్ । కాకథాత్వాదృశాంసమరభీరూణామి
తిభావః ఇత్యాహుః ॥

పౌరుష్యం, తేనవర్జితం కించ పదస్యమాతులేతిశబ్దస్యవిభాగేనమా
తులా ఇతి పృథక్కరణేన యాచమతిస్ఫూర్తిః ప్రాగల్భ్యం. తయాసు
భగం భావుకం రమణీయంవచనం ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకారేణఅవా
దీత్ ఉక్తవాన్ + నదేఃకర్తరిలుజిసిచివృద్ధిః ॥ 3౦ ॥—అయీతి ॥
అయి. హేమద్రిప తేశల్య అద్యభగిన్యాః ఉపచారాత్కుంత్యాఃఅపత్య
స్య భాగినేయస్యార్జునస్య + స్త్రీభ్యోఢగితిఢక్యేయాదేశః, యశ
సాం పరాక్రమజన్యానాం సుభగంకరణః ప్రఖ్యాపకః త్వం విజయే
న సర్వోత్కర్షేణహేతునా తులాకేనాపిసామ్యంమా, నేతిబహుధా
వదతా బ్రువతా ఆత్మస్తుతిపరాయణ్మేనేతియావత్, ఏవం హేమమమా
తుల స్వమాతృసోదరేతిబహుధావదతా విజయేనార్జునేనసహశంభు
మపి. మాతులయ. సదృశంమాకురు. సర్వోత్కృష్టానాంశంభోరప్యపకృ
ష్టత్వసంభావనాయాఆవశ్యకత్వాదితిభావః,అనేనమూఢానామభిమాన
స్తిరస్కృతసకలాంతరఇతిహాసావ్యంగ్యః అత్ర భాగినేయేత్యాదివిశే
షణస్య పక్షపాతిత్వేన శల్యవచనస్యాతాత్వికత్వమిత్యభిప్రాయగ
ర్భత్వాత్పరికరాలంకారః ॥ సుమంగలీవృత్తమ్ ॥ 3౧ ॥—ఇతీతి ॥ఇ

3౦ ॥ ప ॥ అయిభాగినేయయశసాంసుభగంకరణ స్త్వ
మద్యభువిమద్రిపతే। మమమాతులేతిబహుధా వద
తావిజయేనశమ్భుమపిమాతులయ. ॥ 3౧ ॥ ఇత్యుక్త

అణరణవణభణశబ్దార్థాఃలుజ్ ॥ 3౦ ॥—అయీతి ॥ భువి భూమౌ
భాగినేయానాం స్వస్రీయానాం యశసాం కీర్తీనాం సుభగంకరణ
ఆఢ్యసుభగేతిచ్య్వర్థేఖ్యున్ముమ్ అయిమద్రిపతే శల్య. అద్య త్వం
మమమాతులమాతుర్భ్రాతఃమాతులాసామ్యంన ॥ ఏకపదత్వేహ్రస్వ
స్తఃపదద్విత్వే దీర్ఘాంతః ఇతి బహు. అనేకప్రకారేణ. వదతా విజ
యేనార్జునేన శమ్భుమపి. ఈశ్వరమపి మాతులయమాతులాం కురుసా
మ్యం మాకురు + తులాశబ్దాత్తత్కరోతితదాచష్టఇతిణ్యంతాల్లోట్
॥ 3౧ ॥—ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం ఉక్తవతః ఏతస్య. పౌరేఃకర్ణస్య దంత

త్యుక్తప్రకారేణ ఉక్తవతః ఏతస్య సూర్యస్యాపత్యం౽సౌరిః కర్ణః
తస్య అతఇఞ్ దంతపుటౌ ఊర్ధ్వాధరోష్ఠావివ తౌ ఉభావనీకౌ కురు
పాండవసైన్యే పరస్పరం జవాత్ వేగాత్ జఘటాతే సంయుయుజతుః
+ ఘటతేః కర్తరి లిట్, తతః పరం నకించిదప్యవదత్ సంకులం చాభూ
త్సైన్యద్వయమిత్యర్థః, అత్ర కర్ణోష్ఠయోః సైన్యయోశ్చ ప్రకృ
తయోర్మిథో మేళనేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః, య
స్మిన్విపులావృత్తం శ్లోకో వా ॥ ౩౨ ॥—సర్వత ఇతి ॥ తదానీం సేనా
ద్వయసంఘటనసమయే భువి సర్వతస్సర్వత్రాపి సజలేషు జలసహి
తేషు సరస్సు సైన్యయోః కౌరవపాండవీయయోః సంబంధిభిః పరాగైః
పదఘట్టనజన్యైః శోషితేషు నిర్జలీకృతేషు సత్సు కేవలమేకస్మిన్ గ
గన ఏవాద్భిర్యుక్తానాం సరసాం కులం బృందం అప్సరః కులం దేవాంగ
నాసమూహశ్చ లోకైర్జనైః అలోక్యత దృశ్యతే స్మ అత్ర దివి భు
వి ప్రసక్తస్యాప్సరోవత్త్వస్య దివ్యేకత్ర నియమనాత్పరిసంఖ్యాలం
కారః శ్లేషసంకీర్ణః ॥ స్వాగతా ॥ ౩౩ ॥—తదన్విత్తి ॥ తదను ద్వ

వత ఏతస్య సౌరేర్దంతపుటావివ । జవాదుభావనీకౌ
తౌ జఘటాతే పరస్పరమ్ ॥ ౩౨ ॥ సర్వతోఽపి భువి సై
న్యపరాగైశ్శోషితేషు సజలేషు సరస్సు । కేవలం గగన
ఏవ తదానీమప్సరఃకులమలోక్యత లోకైః ॥ ౩౩ ॥ గ ॥

తదను తత్ర పరస్పరసంఘట్టనజనితస్ఫులింగవ్యాజేన
పుటావివ అధరావివ తౌ ఉభౌ అనీకౌ సైన్యే జవాత్ వేగాత్ పర
స్పరం అన్యోన్యం జఘటాతే + ఘటచేష్టాయాం లిట్ ॥ ౩౨ ॥—
సర్వత ఇతి ॥ భువి సర్వతః సజలేషు ఉదకసహితేషు సరస్సు సైన్య
స్య పరాగైః ధూళిభిః శోషితేషు సత్సు తదానీం గగన ఏవ ఆకాశ ఏ
వ అప్సరసాం ఉదకయుక్తసరసాం స్వర్వేశ్యానాంచ కులం లోకైః జ
నైః కేవలం అలోక్యత అదృశ్యత + లోకృ దర్శనే కర్మణి లఙ్ ॥ ౩౩ ॥
తదన్విత్తి ॥ తదను తదనంతరం తయోరుభయోరపి సేనయోః పరస్పరస్య

ఘోర్మేళనానంతరం తత్ర యుద్ధదేశే పరస్పరం సంఘట్టనేన అభి
ఘాతేన జనితానాం స్ఫులింగానాం అగ్నికణానాం వ్యాజేన పూర్వం
పూర్వయుద్ధేనిపీతాన్ నిపీతపూర్వాన్ రుధిరశీకరాన్ రక్తబిందూన్
అజీర్ణశంకయా జాతరాజనలాపక్వభయేన వమంతీభిః ఉద్గిరంతీభిరివస్థి
తాభిః పట్టసాః ఖడ్గవిశేషాః వల్లర్యః లతా ఇవ తాభిశ్చ కబంధానాము
దకానాం అపమూర్ధకళేబరాణాంచ ఉత్పాతనస్య ఊర్ధ్వప్రసా
రణస్యసృష్టిః జననవ్యాపారః తస్యాంపాటవం సామర్థ్యమపిసంగ్రా
మదేశః యుద్ధభాగ ఏవ దేశికః ఆచార్యః తస్యసదేశాత్సమీపాత్ అ
భ్యసితుం పరిచేతుం తేషామథ ఏవ జలప్రసారకత్వాదితిభావః అవనీ
తలం భూతలం ప్రతి అవతీర్ణైః ప్రాప్తైః పయోధరపటలైర్మేఘ
బృందైరివస్థితైః ఖేటకమండలైః ఫలకసమూహైశ్చ యుగపదేకదైవ
బహువిధానాం వీరాణాం యోధజనానాం అపరావృత్య మృత్వా సు

> నిపీతపూర్వాన్ రుధిరశీకరానజీర్ణశంకయేవవమంతీభిః
> పట్టసవల్లరీభిశ్చకబంధోత్పాతనసృష్టిపాటవ మపిసం
> గ్రామదేశదేశికసదేశాదభ్యసితుమవనీతలమవతీర్ణైః
> పయోధరపటలైరివ ఖేటకమండలైశ్చ యుగపదేవ బ.
> హువిధవీరయోధజన ప్రవేశసాకర్యాయ తరణిరంధ్రి

ఘట్టనేన జనితా యే స్ఫులింగా అగ్నికణాస్తేషాం వ్యాజేన నిపీతపూ
ర్వాన్ పూర్వంపీతాన్ రుధిరశీకరాణాం రక్తకణానాం నికరాన్ అ
జీర్ణస్య శంకయా వమంతీభిరివ పట్టసవల్లరీభిశ్చ వల్లరీసదృశపట్టసా
యుధైశ్చ కబంధానాం అమూర్ధకళేబరాణాం ఉదకానాంచ ఉత్పా
తనవృష్టేఃఊర్ధ్వగమనవర్షస్యపాటవంపటుతామపిసంగ్రామదేశఏవ
దేశికః ఆచార్యస్తస్యసదేశాత్ అభ్యాశాత్ అభ్యసితుం అవనీతలమ
వతీర్ణైః పయోధరాణాం మేఘానాం పటలైరివస్థితైఃఖేటానాం చ
ర్మణాం వలయైః యుగపదేవఏకదైవబహువిధానాం వీరయోధజనానాం

రిభూతానాం ప్రవేశస్య సౌకర్యాయ సౌలభ్యాయ తరణెస్సూర్యబి
మ్బస్య రంధ్రసరణిం బిలమార్గం విశాలయితుం విస్తారయితుమివ వి
యత్తలే ఆకాశదేశే దూరముచ్చలితాభిరున్నమితాభిః శక్తిభిశ్చ క్ష
ణేక్షణె ప్రతిక్షణం క్షపితస్య నాశితస్య విపక్షాణాం శత్రూణాం కుల
స్య బృందస్య వృత్తాన్తం అటనిః ధనుష్కోటిరేవముఖం వక్త్రం తేన
ముహుర్ముహుః కథయితుమివ ధానుష్కాణాం ధనుర్ధరాణాం క
ర్ణాభ్యాశం శ్రోత్రసమీపం ప్రత్యాగతైః కోదండదణ్డైశ్చావయ
ష్టిభిశ్చ యుద్ధస్యవిలోకనేబద్ధం కౌతుకం యేనతస్యసిద్ధానాం దేవ
యోనివిశేషాణాం యావతస్య యువతిసమూహస్య యత్కుచమండ
లం తస్యనిజయోః కుంభయోశ్చ యత్తారతమ్యం న్యూనాధికభావః త
స్యపరీక్షితుమిచ్ఛాపరీక్షిషా తయేవనభసి దూరం కరాః శుండాః
ప్రసారయద్భిః శుండాలమండలైర్గజబృందైశ్చ విచిత్రతరస్యాతా
శ్చర్యకరస్య చక్రచంక్రమణస్యమండలాకారగమనస్యమిషేణవ్యాజ్యే

సరణిం విశాలయితుమివవియత్తలే దూరముచ్చలి
తాభిశ్శక్తిభిశ్చ ప్రతిక్షణక్షపితవిపక్షకులవృత్తాన్తం
ముహుర్ముహురటనిముఖేనకథయితుమివ ధానుష్కక
ర్ణాభ్యర్ణం ప్రత్యాగతైః కోదండదండైశ్చ యుద్ధ
విలోకనబద్ధకౌతుకసిద్ధయావతకుచమండలనిజకుంభ

ప్రవేశస్య సౌకర్యాయ సుకరతాయై తరణిరంధ్రం సూర్యబిలం
అతివిశాలయితుమివ వియత్తలేఆకాశే దూరదూరం ఉచ్చలితాభిశ్శ
క్తిభిశ్చ ప్రతిక్షణం క్షపితస్య నాశితస్య విపక్షకులస్య వృత్తాన్తం ము
హుర్ముహుః అటనిరేవ అగ్రమేవ ముఖంతేనకథయితుమివ ధానుష్క
కర్ణానామభ్యర్ణంసమీపం ఆగతైః కోదండదండైశ్చ విచిత్రతరస్య
అతివిచిత్రస్య చక్రచంక్రమణస్య చక్రవత్పాదచారస్య మిషేణ వ్యా
జేన పదాత్పదమపినగతవ్యం ఇతివిమతానాం శత్రూణాం నిరోధకం

న పదాత్పదం ఏక పదమిత దేశమపి నగంతవ్యమిత్యేవంభవద్భిరితి
శేషః విమతానాం శత్రూణాం నిరోధాయ నిరోధం కర్తుం +క్రియా
ర్థోత్త్యాదినా సంప్రదానత్వం కుండలనాం రాజాజ్ఞాసూచకవర్తులరే
ఖాం కుర్వద్భిర్లిఖద్భిరివస్థితైరర్వద్భిః అశ్వైశ్చ శోణితపంకేన రక్తకర్ద
మేన శోణితైరరుణితైః అతఏవ వేగాత్సంభ్రమేణ భ్రమణేన విదార్య
మాణాయాః భిద్యమానాయాః ధరణ్యాః భువః రంధ్రేభ్యః నిర్గత్వ
రయా నిర్గమనశీలయా ఫణీంద్రస్య శేషస్య ఫణాసహస్రే మణీనాం
కిరణధోరణ్యా కాంతిపరమ్పరయా మసృణితైర్వ్యాప్తైరివస్థితైః చక్రైః
రథాంగైః సంక్రీడద్భిరితస్తతో గచ్ఛద్భిః శతాంగైః రథైశ్చ భయానకే
లోకైకభయంకరే సమీకే యుద్ధే సకలానాం సురజనానాం తనూరు

తారతమ్యపరిచిక్షిషయేవదూరంనభసికరాన్ ప్రసా
రయద్భిశ్శుండాలమండలైశ్చ విచిత్రతరచక్రచంక్ర
మణమిషేణపదాత్పదమపి నగంతవ్యమితివిమతనిరో
ధకుండలనామివకుర్వద్భిరర్వద్భిశ్చశోణితపంకశోణితై
ర్వేగసంభ్రమవిదార్యమాణధరణీరంధ్రనిర్గత్వరఫణీ
ంద్రఫణాసహస్రమణికిరణధోరణీమసృణితైరివచక్రైస్స
ంక్రీడద్భిశ్శతాంగైశ్చభయానకేసకలసురజనతనూరు

డలనామివ కుర్వద్భిః అర్వద్భిశ్చ అశ్వైశ్చ యుద్ధస్యవిలోకనే బద్ధ
కౌతుకస్య సిద్ధయౌవనస్య సిద్ధస్త్రీసమూహస్య + యువతిశబ్దాత్త
స్యసమూహ ఇత్యణ్, భస్యాఢే ఇతిపుంవద్భావః యాతేన్నత్రింతాద్యు
వతీశబ్దాత్తుయౌవతమిత్యుపపాదితం తృతీయస్తబకే క్రీడంతీమండలీభూ
యౌత్యత్ర॥ కుచమండలానాం నిజకుంభ్యానాం తారతమస్య పరిచిచీష
యేవ పరిచేతుమిచ్ఛయేవ దూరం నభసి కరాన్ ప్రసారయద్భిః శుం
డాలానాంగజానాంమండలైశ్చ వేగసంభ్రమేణవిదార్యమాణాత్ ధరణీ
రంధ్రాత్ నిర్గత్వరస్య ఫణీంద్రఫణాసహస్రస్య మణికిరణానాం ధోర
ణ్యామసృణితైరివ చిక్కణైరివ శోణితైశ్చ చక్రైస్సంక్రీడద్భిః హాజద్భిశ్శ

హాణాం రోమ్ణాం సుఖశయనంపృచ్ఛతీతిశాఖశాయనికేసతి అత్ర్యాశ్చ
ర్యేణ రోమాంచజనకేసతీతియావదిత్యుత్తరేణైకవాక్యం భయానకంస
కలసుభజనతనూరుహశాఖశాయినికం సమీకమభూత్ తదనంతరమితి
పాఠాంతరం దుశ్శాసనయుద్ధేస్వకాలికేస్వానంతర్యబోధకత్వేనబాధి
తార్థకత్వాదుపేక్ష్యం॥అత్రస్ఫులిఙ్గవ్యాజేనేతిసాపహ్నవహేతూత్ప్రే
క్షాయాశ్చపట్టసవల్లరీభిరిత్యుపమాయాశ్చకబన్ధశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదా
ధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసంగ్రామదేశికేతిరూపకద్వయాభ్యాసనఫ
లోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావసంకరస్యచ తరణిరంధ్రవిశాలీకరణఫలా
త్ప్రేక్షాయాశ్చఅటనిముఖనేతిరూపకకథనఫలోత్ప్రేక్షయోరంగాంగి
భావసంకరస్యచపరిచిచీషాహేతూత్ప్రేక్షాయాశ్చచక్రచంక్రమణమి
షేణేతి సాపహ్నవస్వరూపోత్ప్రేక్షాయాశ్చారుణితస్వరూపోత్ప్రేక్షా
యాశ్చఅష్టానాంతిలతండులన్యాయేనసంసృష్టిః॥3౮॥—ఇతఃపరంశ్లో
కద్వయమేకవాక్యం॥దుశ్శాసనఇతి॥యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ యో
దుశ్శాసనః దుర్యోధనానంతరజః నయనాభ్యాం జృంభితాత్ నిర్గతా
త్ కోపాదేవవహ్నేర్భీత్యా భయేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా ఊర్ధ్వం ఉపరి

హశాఖశాయనికేసమీకే ॥ 3౮ ॥ ప ॥ దుశ్శాసనో న
యనజృంభితకోపవహ్నిభీత్యేవ ఫాలతలమూర్ధ్వము
పాశ్రితాభ్యామ్॥ భ్రూభ్యాంభయానకముఖోరిపుభూ

తాంసైన్యే భయానకం సకలసుగజనానాం తనూరుహాణాంరోమాంచా
నాం శాఖశాయనికం సుఖశయనంపృచ్ఛత్ + పృచ్ఛతౌ సుస్నాత్రా
దిభ్యఇతిఠక్, అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః సమీకంయుద్ధంఅభూ
త్ + భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ 3౮ ॥—దుశ్శాసనఇతి ॥ దుశ్శాసనఃన
యనయోర్నేత్రయోర్జృంభితః పరివృద్ధఃకోపఏవవహ్నిస్తస్మాద్భీత్యేవ
భయేనేవ ఫాలతలస్యమూలం ఆదిభాగం ॥ ని ॥ మూలమాద్యే శిఫా
యాంచేతివిశ్వః॥ఉపాశ్రితాభ్యాంసంశ్రితాభ్యాం భ్రూభ్యాం॥ని॥ఊర్ధ్వ
దృగ్భ్యాం భ్రూంభ్రువౌ స్త్రియామిత్యమరః ॥ భయానకం భయంకరంము

తనం ఫాలతలం లలాటప్రదేశం ఉపాశ్రితాభ్యాం సంగతాభ్యాం కోప
నగ్రంథీభూతాభ్యామితియావత్ భ్రూభ్యాం భయానకం ముఖం యస్య
తథోక్తస్సన్ రిపూన్ భూమిపాన్ శత్రూన్ రాజ్ఞోపియోధయితుం భ
టాన్ కర్తుం ఆరబ్ధ ఉపచక్రమే ఇత్యేతత్ అతీవ భృశం చిత్రం
రాజ్ఞామపి భటత్వకరణస్యాశ్చర్యకరత్వాదితిభావః, అస్మిన్నర్థే యచ్ఛ
బ్ధ ఆకాంక్షాలభ్యః తదసహిష్ణుతాయాం పునరిత్థమవధేయం యోధయి
తుమిత్యత్ర యః అధయితుమితిచ్ఛేదః రిపుభూమిపానపీత్యపినా కో
పవహ్నిసముచ్చయః అధయితుమధః కర్తుం అత్రాయధసాధ్యరిపు
భూమిపాధఃకరణస్య భ్రూభంగమాత్రేణ సంపాదనాద్యోగాదాశ్చ
ర్యమితి వస్తునా కోపవహ్నిశత్రువర్గయోరధఃకరణేనౌపమ్యగమ్యతా
త్మకతుల్యయోగితాప్రతీతేర్వస్తునాలఙ్కారధ్వనిః + రభతే రాజ్ఞారావ
మిపానప్యారబ్ధ యోధయితుమేతదతీవచిత్రమ్ ॥౩౫॥

ఖం ఆననం యస్య తథావిధః కించ భయః భయంకరః అర్శఆద్యజంతః
॥ ని ॥ భయంప్రతిభయే ఘోరే ఇతివిశ్వః ॥ ఆనకః పటహః ముఖే య
స్య ముఖం ప్రారంభో యస్యేతివా తథావిధస్సన్ ॥ ని ॥ ముఖం ని
స్సరణే వక్త్రే ప్రారంభోపాయయోరపీతివిశ్వః ॥ రిపుభూమిపానపి శ
త్రుభూపానపి యోధయితుం + యధధాతోర్ణ్యన్తాత్తుమున్ య
ద్వా రాజ్ఞః భటాన్ కర్తుమితివా అథవా రిపుభూమిం పిబంతీతిరి
పుభూమిపాస్తానపి ఆతోనుపసర్గఇతికః, యః ధయితుం పిబఇవాచ
రితుం + పాఘ్రాధ్మాధేడ్దృశస్శఇతిశప్రత్యయాంతధయశబ్దాదాచార
క్విబంతాత్తుమున్ ఆరబ్ధ ప్రాక్రమతరభరాభస్యేలుఙ్ ఝలోఝలీతి
సలోపః, ఏతత్ అతీవచిత్రం ఆశ్చర్యం భయానకముఖస్య స్వీయా
నాం యుద్ధోత్సాహకృతిర్యుక్తా పరేషాం తత్కృతిశ్చిత్రా రాజ్ఞాం
భటీకరణమపరం చిత్రం భూమిపానకర్తౄణాం పానకర్తృనధా

తృర్తరిలుజితేజ్ (౧) ॥ ౩౫ ॥—సఇతి ॥ దురాపః పరైరధృష్యః సదుశ్శాసనః సోమకానాం పాంచాలానాం లాస్యస్య యుద్ధనాట్యస్య హేతౌ జనకె సోమకలా చంద్రకాంతిరివ ఆస్య హేతిః ముఖకాంతిః

(౨) సకుంతలాళ్యంబరధూతిధు (ర్య) ర్యై) స్స్వసిం
హనాదైర్విదధేదురాపః। పరాభవంసోమకలాస్యహే
తౌపాంచాలికాయామివ పార్థచమ్వామ్ ॥ ౩౬ ॥

చరణమన్యచ్చేతి అతీవ చిత్రమిత్యుక్తమితిభావః ॥ ౩౫ ॥—స్వకుంతలేతి ॥ స్వస్యాద్రౌపద్యాః కుంతలానాం కచానాం ఆళేః ఆవళేః అంబరస్య వసనస్యచ ధూతౌ కంపనే ధుర్యాః స్వస్యాః కుంతైః

---

(౧) వస్తుతస్తురిపుభూమిపానపియోధయితుంయోధాన్ భటాన్ కర్తుం ఆరబ్ధ ప్రారేభేఏతదతీవచిత్రమ్ । భూపానాం యోధీకరణమాశ్చర్యావహమితిభావః । యోధయితుం యుద్ధంకారయితుమితితత్త్వం ప్రక్రాన్తార్థకతచ్ఛబ్దస్య యచ్ఛబ్దానపెక్షత్వాద్యచ్ఛబ్దసంపాదనక్లేశేనశ్లోకద్వయస్యైకవాక్యతా ప్రతిపాదనంవ్యర్థమితిప్రతీయతె ॥

(౨) వస్తుతస్తు కుంతాన్ లాంతిగృహ్ణంతీతికుంతలాఃకుంతాయుధధరాః తెషామాళీనాంపఙ్క్తీనాం అంబరేఆకాశె ధూతావుత్క్షేపణె ధుర్యస్సమర్థః, కుంతైర్లలంతిక్రీడంతీతికుంతలాలినః కుంతాయుధధరాస్తేషామితివా ఇతిచమూపక్షే, పాంచాలీపక్షేతు కుంతలానాం చికురాణాం ఆళేఃపఙ్క్తేః అంబరస్య వస్త్రస్యచధూతౌచాలనేధుర్యస్సమర్థఇతి ప్రథమాంతపాఠఏవసాధురితిభాతి, స్వసింహనాదైర్దురాపఇతివిశేషణముభయత్రసమం సోమకానాం పాంచాలానాం లాస్యస్య యుద్ధరూపనాట్యస్యహేతౌ, యద్వా సోమఏవసోమకోహరః తల్లాస్యస్య సంహారకాలికనాట్యస్యహేతౌకారణభూతాయాంచమ్వాం, అన్యత్ర సోమస్యచంద్రస్య కలాఆస్యహేతుః ముఖోపాదానకారణంయస్యాస్తస్యామితిచార్థవర్ణనంసాధు ॥

యస్యా స్తస్యామితిచ, అతఏవ పాంచాలికాయాం ద్రౌపద్యామివస్థి తాయాం పార్థచమ్వాం పాండవసేనాయాం కుంతలశ్చికురః అళిశ్చ త. ద్ద్వయమివ యదమ్బరం కౌశస్త్రిమరవన్నీలం ఆకాశం తస్య ధూతౌ ఘ. ర్ఘేషహర్త్యైః పటుభిః స్వైవేః స్వీయైః సింహనాదైః కుంతలాఖ్యైః కేశబన్ధస్య అమ్బరస్య వస్త్రస్యచధూత్యాంధుర్త్యైః తదుక్తైరిత్యర్థః స్వైవేః సింహనాదైరితిచ. పరాభవం తిరస్కారం విదధేచ కర్తి శ్లిష్టవిశేషణాయ ముపమాపూర్ణా ॥ ఉపజాతిః ॥ ౩౬ ॥—తత ఇతి ॥ తతః యాజ్ఞసే న్యాః ద్రౌపద్యాః కటితటే నితమ్బదేశే పటానామపహారస్య సమ యె ఆకర్షణావసరె చక్రిచఙ్క్రమణస్య మండలాకారగమనస్య యావాసనానుస్కారః తస్య అనువృత్తివశాల్ అనుసరణవశాదివేత్య ర్థ. ॥ తతోయాజ్ఞసేనీకటితటపటాపహారసమయచక్రి

చంక్రమణవాసనానువృత్తివశాదివవివిధాని రేచకమం

డలాని వితన్వన్నిజాస్పదభేదకోభీమఃక్వవా సమాగ.

చ్ఛతీతివీక్షితుమున్నత ప్ర దేశమధిరూఢాభ్యాంహృద

కుంతాయుధైర్లాలినః అంబరస్యాకాశస్య ధూతౌ ధుర్యః ధురోఘుష్ట కావితియల్ సింహనాదైః దురాపః దుసహః సః దుశ్శాసనః సోమ కానాం లాస్యస్య తాండవస్య హేతౌ కారణే సోమస్యచంద్రస్య క. లాయస్మిన్ తత్సోమకలం. తాదృశస్యాస్యస్య హేతౌ పార్థస్యచమ్వాం సేనాయాం పాంచాలికామామివ. ద్రౌపద్యామివ. పరాభవం విదధే చ.కే) డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లిట్ ॥ ౩౬ ॥—తత ఇతి ॥. తతః యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః కటితటే యేపటాః తేషాం అపహారసమ యె యచ్చక్రిచంక్రమణం చక్రాకృతిపాదచారః తస్యవాసనాయాః అ నువృత్తిః అనువర్తనం తస్య వశాదివ. వివిధాని బహువిధాని రేచక మండలాని రేచకాఖ్యగతిమండలాని వితన్వన్ నిజాస్పదస్య స్వస్థాన స్య భేదకః భీమః క్వవా సమాగచ్ఛతీతి వీక్షితుం ద్రష్టుం ఉన్నతప్ర

త్వేతిషా, వివిధాని రేచకాఖ్యాని మండలానిచక్రగమనానివితన్వన్ ప్రకటయన్ నిజాస్పదస్య స్వస్థానస్య ఉరసః భేదకః విదారకః భీమః క్వవా కుత్రవా సమాగచ్ఛతీతి వీక్షితుం సమున్నతం ప్రదేశం ముఖాత్మకం అధిరూఢాభ్యాం హృదః ఉరసః అంతరే అంతర్దేశే రుధిరబుద్బుదౌ ముకుళావివ తాభ్యామివస్థితాభ్యామిత్యుత్ప్రేక్షా, రోషేణలోహితాభ్యాం అరుణాభ్యాం లోచనాభ్యాం సాధ్వసస్య దానేశౌండః బహుప్రదః అతిభయంకరఇతియావత్ కరతలేనబంభ్రమ్యమాణస్య బహుధావ్యాపార్యమాణస్య + యజంతాద్భ్రమతేః కర్మణిలటశ్శానచ్, పరిఘస్యగదాయాః పాతనేన ప్రహారేణ పాటితానాం భిన్నానాం భటానాంయోధానాం ఘోటకానామశ్వానాం కరటినాం గజానాంచ ఘటానాం బృందానాం సంబంధిభిః క్షతజప్రవాహైః రక్తపూరైః సమీకసీమానం యుద్ధప్రదేశం కంఠద్వయసీంకం

ఠరరుధిరబుద్బుదముకుళాభ్యామివ రోషలోహితా
భ్యాం లోచనాభ్యాం సాధ్వసదానశౌండఃకరతలబం
భ్రమ్యమాణ పరిఘపాతనపాటితభటఘోటకకరటిఘ
టాక్షతజప్రవాహైస్సమీకసీమానం కంఠద్వయసీంవి
దధానస్సుయోధనానుజో వియదధ్వని విజృంభితధ్వని

దేశమధిరూఢాభ్యాం హృదంతరస్య హృన్మధ్యస్య రుధిరబుద్బుదముకుళాభ్యాంముకుళాకృతిబుద్బుదాభ్యామివ రోషేణ లోహితాభ్యాం లోచనాభ్యాం సాధ్వసస్య దానశౌండఃబహుప్రదః కరతలేన బంభ్రమ్యమాణస్య ఘనతరస్యపరిఘస్య గదాయాఃఆఘాతేనపాతితాయాః భటఘోటకకరటిఘటాయాః క్షతజప్రవాహైరక్తప్రవాహైస్సమీకసీమాం యుద్ధసీమానం కంఠద్వయసీం కంఠపరిమితాం + ప్రమాణేద్వయసజితిద్వయసచ్ టిడ్ఢాణఇతిఙీప్, విదధానః సుయోధనానుజఃదుశ్శాసనః వియదధ్వనిఆకాశమార్గే విజృంభితధ్వనిస్సన్ వృకోదరస్య

तपरिमितजलाम् विदधानः कुर्वाणः वियदध्वनि आकाशमार्गे वि
जृम्भितः व्याप्तः ध्वनिस्सिंहनादः यस्य तथोक्तः सुयोधना
नुजः दुश्शासनः वृकोदरस्य भीमस्य दृशोरध्वानं गच्छतीति तथो
क्तः दृष्टिविषयः अभूत् उत्प्रेक्षाद्वयस्य संसृष्टिः ॥ ३८ ॥—
बद्धेति ॥ बद्धः कच्छः मध्यबन्धनपट्टः याभ्यां तौ बद्धकापीनावपी
ति चेत्यनेन वीतरागित्वं सूच्यते, अभीकौ कामुकाविति विरोधः निर्भ
याविति परिहारः भीकराररवौ तौ भीमश्च कौरवः दुश्शासनश्च द्वाव
रस्परं गदयागदया प्रवृत्तं गदागदि घोरम् भयंकरम् र
णं युद्धं कुर्वाते स्म चक्रतुः ॥३९॥—निपातितस्येति ॥ सः वक्ष्य
माणविधप्रतिज्ञया प्रसिद्धः भीमः कुरुभूपतीनां दुर्योधनादीनाम्
अक्ष्णाम् नेत्राणाम् समक्षम् अग्र एव न तु यत्र कुत्रापीत्यर्थः
भूमौ युद्धभुवि निपातितस्य द्विषतः दुश्शासनस्य गण्डकपोले

वृकोदरदृगध्वनीनोऽभूत् ॥ ३८ ॥ बद्धकच्छाव
पि द्वौ तावभीकौ भी(मकौ)क रा)रवौ । गदागदिरणं
घोरं कुर्वाते स्म परस्परम् ॥ ३९ ॥ निपातितस्य
द्विषतस्स भीमस्समक्षमक्ष्णां कुरुभूपतीनाम् । गं

भीमस्य दृशोः अध्वनीनः अध्वगः + अध्वनो यत्खाविति खः आत्माध्व
नौ ख इति प्रकृतिभावः अभूत् + भू सत्तायां लुङ् ॥ ३८ ॥
बद्धकच्छाविति ॥ अथानन्तरं बद्धकच्छौ अभीकौ भयरहितौ द्वा
तौ भीमकौरवौ भीमदुश्शासनौ परस्परमन्योन्यम् घोरम् गदा
गदिरणं गदयागदया प्रहृत्येदं युद्धं प्रवर्तत इति गदागदि
तत्र तेनेदमिति सरूपे इति समासः + इच्कर्मव्यतीहारे इतीच् स
मासान्तः कुर्वाते स्म लट् स्मे इति लट् ॥ ३९ ॥—निपातितस्येति ॥ स
भीमः कुरुभूपतीनाम् अक्ष्णाम् समक्षम् भूमौ निपातितस्य द्विष
तः दुश्शासनस्य गण्डकपोलयोः कराभ्याम् उदरपदाभ्यां स्त

కరాభ్యాముదరె కుక్షౌ పదాభ్యాంచ సంతాడనం సాధుయథాప్రతి
జ్ఞం సమాచచార కృతవాన్, అత్ర తత్తాదృక్ప్రియాపరాధకరపదతా
డనయోరానురూప్యేణ సంఘటనయాసమాలంకారః ॥ ౩౯ ॥—నిజే
తి ॥ నిజాయాః ప్రియాయాః ద్రౌపద్యాః కైశ్యం కేశబృందంకర్ష
తీతికృషః అతఏవ శత్రోరస్యదుశ్శాసనస్య వక్షఃనిర్భిద్య అసృక్ రక్త
మెవ అంభః జలం పిబతః సమీరసూనోర్భీమస్యచ పిశాచికానాంచ
సపీతి కేళ్యాం సహపానక్రీడాయాం కలహః మమాస్త్వధికం మమా
స్త్వధికమితివివాదః బభూవ ॥ ఉపజాతిః ॥ ౪౦ ॥—ఏణీతి ॥ ఏషః
భీమః తైర్దుశ్శాసనీయైః శోణితైః పీతశిష్టైరేవ స్వకీయాయాః ఏణీ
దృశః ద్రౌపద్యాః వేణీందుశ్శాసనశోణితసంస్కార్యత్వేన బద్ధాం ద్వి
షాం శ్రోణీభృతాం శత్రుభూపానాం అక్షిభిస్సహ శోణీచక్రే రంజయా
మాస యథా ప్రతిజ్ఞం దుశ్శాసనరుధిరలేపనకృతద్రౌపదీవేణీమోచ

ఢేకరాభ్యాముదరేపదాభ్యాం సంతాడనంసాధుసమా
చచార ॥ ౩౯ ॥ నిజప్రియాకైశ్యకృషోస్యశత్రోర్ని
ర్భిద్యవక్షఃపిబతోసృగంభః । సమీరసూనోశ్చపిశా
చికానాంసపీతికేళ్యాంకలహోబభూవ ॥ ౪౦ ॥ ఏణీ
దృశస్స్వకీయాయావేణీంతైరేవశోణితైః । శ్రోణీభృ

తాదనం సాధుసమ్యక్సమాచచార చకార+ చరగతిభక్షణయోఃలిట్
॥ ౩౯ ॥—నిజేతి ॥ నిజప్రియాయాః ద్రౌపద్యాః కైశ్యం కేశసమూ
హం + కేశాశ్వాభ్యామితియఞ్, కర్షతీతితస్యక్విప్; అస్యశత్రోః
దుశ్శాసనస్యవక్షః నిర్భిద్య అసృగేవ రక్తమేవాంభః పిబతఃభయతః స
మీరసూనోః భీమస్య పిశాచికానాంచ సపీతేస్సమానపానస్య ॥ ని ॥
సపీతిస్త్రీతుల్యపానమిత్యమరః ॥ కేళ్యాం కలహః రణః బభూవ +
భూసత్తాయాంలిట్ ॥ ౩౯ ॥—ఏణీతి ॥ ఏషభీమః స్వకీయాయాః ఏ
ణీదృశః ద్రౌపద్యాః వేణీం కచబంధం ॥ ని ॥ వేణీకచస్యబంధేస్యా

నే భీమేకారవాస్సర్వే కోపారుణితాక్షాబభూవురిత్యర్థః, అతఏవవ
స్తునా వదార్థహేతుకం కావ్యలింగంధ్వన్యతె ॥ ౭౧ ॥—తదనంత
రమిత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ రిపూనితి ॥ రిపూన్ సస్యభక్షణవిరోధినశ్శ
త్రూంశ్చ తృణాయమత్వా తృణవదనాదృత్యేత్యర్థః, కురుక్షేత్రతల
ఏవ కురూణాం క్షేత్రతలే కెదారభాగె చరంతం సస్యాని భక్షయం
తం గచ్ఛంతంచ (౧) పరెషామేవ ధేనూనాం కాంతం వల్లభం పరః

తాంద్విషామేషశోణీచకైసహాక్షిభిః ॥ ౭౧ ॥ తదనం
తరమ్ ॥ రిపూనుర్రుకుక్షేత్రతలేచరంతం తృణాయమ

దితివిశ్వః ॥ త్రైశ్శోణితైరెవ రక్తైరేవ ద్విషాం శత్రూణాం క్షోణీభృ
తాం రాజ్ఞాం అక్షిభిస్సహ శోణీదకైః + అభూతతదుద్భావేఅర్థెకృభ్య
స్తియోగఇతిచ్విః, అస్యచాప్యవితీకారః(౨)॥ ౭౧ ॥—తదనంతరమ్॥ రి
పుమితి ॥ రిపుం శత్రుం తృణాయమత్వా తృణంజ్ఞాత్వా + మన్యక

(౧) పరెషామేవత్యారభ్య వృషభశ్రేష్ఠమిత్యంతప జ్త్కిర్నసమీచీనా,
కింతు పరెషాం శత్రూణాం ధెనుకానాం కరిణీనాం అంతంనాశకం ॥
ని ॥ కరిణీధేనుకావశేత్యమరః ॥ అన్యత్ర పరాసూత్కృష్టాసు ధేను
షు గోషు కాంతం సాభిలాషం ॥ కాంతిశ్శోభాభిలాషయోరితివిశ్వః
వృషసేనం కర్ణాత్మజమేవ వృషభసమూహం వృషాణాం సేనావృషసే
నం ॥ ని ॥ షష్ఠ్యంతప్రాక్పదాస్సేనా చ్ఛాయాశాలాసురానిశాః
స్యు ర్వాన్నసేనమిత్యాద్యమరోక్తైరైవకల్పికక్లీబతాఇతిలెఖ్యమ్॥
(౨) వెణీసంహారే ప్రథమాంకే భీమవాక్యే ముక్తవెణీంస్పృశన్నే
నామితి ॥ భానుమతీవాక్యే కిందాణింవిముక్కా కేసాణసంజమీయంతి
త్తి ॥ చెటీవాక్యే అయిభాణుమదితుమ్హాణం కెసేసుఅముక్కేసు కథం
అమ్హాణం దెవీఏకెసాసంజమీయంతిత్తి ఇత్యుక్తె వెణీసంహారఇత్యత్ర
సంహారశబ్దస్య పుంజీకరణార్థత్వాచ్చ అత్ర సంస్కార్యత్వేన బద్ధా
మితి ద్రౌపదీవెణీమోచనెఇతిచలేఖనం నసుందరమ్ । కింతు వెణీనదీ
వాహె కచౌచ్ఛయెఇతి కోశాద్వెణీశబ్దస్యకెశసమూహఏవార్థః ॥

ష్టవాచకోత్తరభాగః ధేనుశబ్దః యయాతయా అసిధేనుకయానామా యధేన కాంతమితిచ ॥ ని ॥ ఛురికాచాసిధేనుకేత్యమరః ॥ ఉగ్రం భయంకరం వృషసేనం కర్ణపుత్రమేవ వృషభశ్రేష్ఠం కిరీటీ అర్జున ఏవ గోపః గోపాలః భూపశ్చ కాండైర్దండైర్బాణైశ్చ యమలోకమేవగోష్ఠం గోస్థానం నినాయ ప్రాపితవాన్, సమస్తవస్తువర్తి శ్లిష్టాశ్లిష్టసావయవరూపకం ॥ ఉపేంద్రవజ్రావృత్తమ్ ॥ ౪౨ ॥—అవకర్ణ్యేతి॥ అభిమన్యోరర్జునపుత్రస్య స్వమారితస్య అధికంఅతఏవ కిరీటినాఅర్జునేన నిజపుత్రమారణప్రతీకారాత్మనానిహతంసుతం వృషసేనం అవకర్ణ్య శ్రుత్వా చక్షుః జ్వలయన్ కోపాగ్నినాశోణీ కుర్వన్ రిపవఏవరంకవః హరిణాస్తేషాం తరక్షుర్మృగవిశేషః తద్వ

త్వావృషసేనముగ్రమ్ । కిరీటిగోపఃపరధేనుకాంతం ని.

నాయకాండైర్యమలోకగోష్ఠమ్ ॥ ౪౨ ॥ అవకర్ణ్య

కిరీటిభగ్నమాజావభిమన్యోరధికంసుతంసకర్ణః । రి

పురంకుతరక్షు రస్తదక్షుజ్వలయంశ్చక్షురభూదరీన్

ర్మణ్యనాదరఇతిచతుర్థీ, కురుక్షేత్రస్యతలె కెదారేచ॥ని॥ క్షేత్రం శరీరే కేదారెఇతివిశ్వః॥ చరంతం గచ్ఛంతం ఖాదంతం పరధేనూనాం ఇతరగవీనాం కాంతంప్రియంపరయాఉత్కృష్టయా ధేనుకయాకరిణ్యా అంతం మనోజ్ఞం ఉగ్రం వృషసేనం వృషసేనాఖ్యం కర్ణపుత్రం తమేవ వృషభసేనాం + విభాషాసేనాసురాచ్ఛాయెతివా నపుంసకత్వం॥ కిరీటీ అర్జునఏవ కిరీటవాన్ గోపః గోపాలః కాండైః బాణైః దండైశ్చయమలోకమేవ గోష్ఠంనిజం నినాయ ప్రాపయామాస + నీఙ్ ప్రాపణెలిట్, అకథితంచేతి ద్వికర్మకతా ॥ ౪౨ ॥ అవకర్ణ్యేతి ॥ సకర్ణః ఆజౌయుద్ధే కిరీటినా అర్జునేనభగ్నంనాశితం అభిమన్యోః తదపెక్షయా అధికంసుతం వృషసేనం అవకర్ణ్య శ్రుత్వా రిపురంకుతరక్షుః రిపవఏవరంకవః మృగాః ॥ ని. ॥ రంకుశ్శ

ష్టిమాత్రేణ హారిణాశ్శిథిల ప్రాణాభవంతీతి ప్రసిద్ధిః, సకర్ణః అష్టా
స్వపి దిక్షు అర్కే దుగ్ధుమిచ్ఛుర్దిధక్షుః అభూత్, పుత్రవధకో
ధపరవశః దారుణం యోద్ధుం సన్నద్ధవానిత్యర్థః, అత్రపుత్రవధా
కర్ణనస్య విశేషణగత్యా శత్రుదిధక్షా హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం
కావ్యలింగమ్ ॥ ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౪౩ ॥—కుండలీకృతేతి॥ తతశ్చం
డభానుతనూభువః కర్ణస్యపాణిః కుండలీకృతం గుణాకర్షణేన మం
డలితం కోదండం కాలపృష్ఠం యేనతథోక్తస్సన్ పాండవానాంబలా
న్తరే సేనామధ్యే తాండవం నర్తనంవిదధేచకార గుణాకర్షణత్వా
గాభ్యామితిభావః, అనుప్రాసభేదశ్శబ్దాలంకారః ॥ ౪౪ ॥—యుద్ధఇ
తి ॥ యుద్ధేహతః ఏషః యోధానాం పాండవీయానాం సమూహఃమే
మమ పితుస్సూర్యస్య బిమ్బం బతేతిఖేదే భేత్స్యతి బహూనాంయు
గపన్నిర్గమనే సంబాధాద్విదారయిష్యతి ఇతి మత్వా సంభావ్య

దిధక్షుః ॥ ౪౩ ॥ కుండలీకృతకోదండశ్చండభానుత
నూభువః । తాండవంవిదధేపాణిఃపాండవానాం బలా
న్తరే ॥ ౪౪ ॥యుద్ధేహతోయోధసమూహఏషబింబం
పితుర్మేబతభేత్స్యతీతి । మత్వేవ పత్యుర్మహసాం

ఖరరోహిషాఇత్యమరః ॥ తెషాంతరక్షుః ॥ ని ॥ తరక్షుస్తుమృగాద
నఇత్యమరః ॥ అష్టసుదిక్షుచక్షుఃజ్వలయన్ దిధక్షుః దగ్ధుమిచ్ఛుః
దిధక్షుః + దహేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః అభూత్ + భూస
త్తాయాంలుజ్ ॥ ౪౩ ॥ — కుండలీతి ॥ కుండలీకృతం కోదండం
యేనసః చండభానోస్సూర్యస్య తనూభువః కర్ణస్య పాణిః హస్తః
పాండవానాం బలాంతరే సేనామధ్యే తాండవం నటనం విదధేచకౌ
+డుధాఞ్ధారణపోషణయోఃలిట్ ॥ ౪౪ ॥ —యుద్ధేఇతి ॥ యుద్ధే
హతః ఏషయోధసమూహః భటసంఘః మే పితుస్సూర్యస్య బింబం
భేత్స్యతి విదారయిష్యతి + భిదిర్విదారణెల్రుట్, స్యతాసీతి స్యః

వేత్యుత్ప్రేక్షా. మహసాం తేజసాం పత్యుస్సూర్యస్య కుమారః కర్ణః శ
రౌఘైః దినం అంతరిక్షం సంఛాదయామాస ఆచ్ఛాదితవాన్ ॥ ఇం
ద్రవజ్రా ॥ ౭౫ ॥—కరీతి ॥ కర్ణేనముక్తాః ప్రయుక్తాః శరవ్రజాః బా
ణసంఘాః శరవదర్థాశయా వ్రజంతీతి యాచకాశ్చ కరీంద్రమండలే
గజబృందే కరిణామింద్రస్య బహుగజవతో రాజ్ఞో మండలే రాష్ట్రేచ
పేతుః ప్రవివిశుః, తథాహి మార్గణాః యాచకాః బాణాశ్చ ఏక
స్మాదప్రదాన్యాన్ముక్తాః దానాంబునా ఉత్సర్గజలేన మదోదకేనసహితః
సదానాంబుః కరః హస్తః శుండాచయస్య తథోక్తం స్థూలలక్షం బహు
ప్రదం స్థూలం పృథులం లక్షం శరవ్యంచయాంతి అత్ర యాచకశర
యోః దానజలమదజలయోః హస్తశుండయోర్బహుప్రదపృథులల
క్ష్యయోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయలబ్ధసామాన్యేన విశేషసమ
ర్థనాదర్థాంతరన్యాసః తేననిసర్గదాతుః కర్ణస్యయాచకాశావి
ఘాతేన గతప్రాయతా ప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః ॥ ౭ ॥ దా
నంవితరణేహస్తేను దేస్యాత్తుండనేపిచ । బలిహస్తమయూఖేషు కరో

కుమారఃసంఛాదయామాసదివంశరౌఘైః ॥ ౭౫ ॥ క
రీంద్రమండలేపేతుఃకర్ణముక్తాశ్శరవ్రజాః । సదా
నామ్బుకరంయాంతిస్థూలలక్షంహిమార్గణాః ॥౭౬॥

ఇతిమత్వేవ మహసాంపత్యుః సూర్యస్య కుమారః కర్ణః శరౌఘైః
బాణసంఘైః దివం ఆకాశం సంచ్ఛాదయామాస ఆవవార + చ్ఛద
అపవారణేణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౭౫ ॥—కరీంద్రేతి ॥ కర్ణేనముక్తాః శి
లీముఖాః బాణాః కరీంద్రాణాం మస్తకే శిరసి పేతుః + పత్లగతౌ
లిట్, హియస్మాత్ మార్గణాఃబాణాః యాచకాశ్చ దానాంబునా
త్యాగోదకేన మదోదకేనసహవర్తతఇతిసదానాంబుః కరః హస్తః
శుండాచయస్యతం స్థూలలక్షం బహుప్రదం ॥ ౭ ॥ స్యుర్వదాన్య
స్థూలలక్షదానశౌండాబహుప్రదేఇత్యమరః॥స్థూలంగురుంలక్షంశత

गजकरेपिच ॥ लक्षंलक्ष्यंशरव्येच संख्याभेदेचगोचरे । मार्गयाचकेबाणेभवेदन्वेष्टरित्रिष्वितिसर्वत्र कोशाः ॥ ४८ ॥ —

प्रकाश्येति॥भयंकरीआभा तेजःयस्यतस्मिन् प्रकृष्टेपिरेकर्णेकालपृष्ठं धनुः कालस्य रिपूणां जीवितकालस्यपृष्ठं चरमभागं अंतंचेतियावत्, प्रकाश्य प्रकटय्य चलतिसति तदीयैः कर्णसम्बंधिभिः भल्लैर्नामबाणैः दलिताःपाटिताः परेशत्रवोपि रक्तं शरव्रणशोणितारुणंपृष्ठं शरीरपश्चाद्भागं तन्नामकंधनुश्च प्रकाश्यचेलुः मानिनां परोत्कर्षासहिष्णुत्वादितिभावः, अत्र कालपृष्ठरक्तपृष्ठशब्दश्लेषप्रतिभयातदुभयप्रकाशनेन विरोधिनोर्थनुरूपचेष्टासंघटनात्समालङ्कारः, कर्णबाणनिर्भिन्नाः परेपलायाम्बभूवुरितिपरमार्थः ॥ ४९ ॥—

तत्रतत्रेति ॥ शल्यस्सारथिरस्मिन्नस्तीतितेनरथेन तत्र तत्र युधियुद्धदेशे संचरमाणस्सूर्यस्यसूनुस्सोसौकर्णोपि चूषितंगिः.

प्रकाश्यकर्णोयुधिकालपृष्ठं भयंकराभेचरति
प्रवीरे । तदीयभल्लैर्दलिताःपरेपि प्रकाश्यचे
लुर्बतरक्तपृष्ठम् ॥ ४९ ॥तत्रतत्रयुधिसंचरमा

व्यं ॥ नि ॥ लक्षंशरव्येसंख्यायामितिविश्वः ॥ यान्तिप्राप्नुवंति + याप्रापणेलट् ॥ ४८ ॥ — प्रकाश्येति ॥ प्रवीरेकर्णे कालपृष्ठं स्वधनुः प्रकाश्यभयंकरी आभायस्यतस्मिन् चलतिसति परेपि शत्रवोपि तदीयैः कर्णसंबंधिभिः भल्लैः बाणैः दलिताः अतएव रक्तंशोणितात्तं पृष्ठं प्रकाश्यचेलुः संचेरुः + चलसंचलनेलिट्, बतेतिखेदे सर्वे पराङ्मुखाःसन्त ताडिताः नतु कोपिसम्मुखइत्यर्थः ॥ ४९ ॥—तत्रेति ॥ तत्रतत्रयुधि युद्धेशल्यएवसारथिस्सोस्यास्मिन्नस्तीतितादृशेन रथेनसंचरमाणः+समस्तृतीयायुक्तादित्यात्मनेपदं। सोसौकर्णःचूषितः षि

లితం అరీణాం మదఏవవారి యేనతస్యభావ స్తత్తాదృశయా హేతునా చండకరస్సూర్యః భయంకరపాణిశ్చాభూత్ ఆత్మావైపుత్రనామాసీతి శ్రుతేరితిభావః రూపకాతిశయోక్త్యోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ స్వాగతా ॥ ౭౮ ॥—రవరితి ॥ తదాసమీకె యుద్ధరంగే రవేఃకుమారస్య కర్ణస్య రథం తత్తాదృశంసమీక్ష్య రమాప్రియస్య కృష్ణస్యాపిహృదః చిత్తాత్ ధైర్యం శరీరాత్ స్వేదజలం హస్తాత్ తోత్రం అశ్వతాడనంచ జవేన భయవేగేన జగాళ గళతిస్మ + గళతేఃకర్తరిలిట్, అత్ర జగాళేత్యుభయావృత్తిదీపకమ్ ॥ ఉపజాతిః (౧) ॥ ౭౯ ॥—తదనంత

ణశ్శల్యసారథిమతాసరథేన । చూషితారిమదవారిత

యాసౌ సూర్యసూనురపి చండకరోభూత్ ॥ ౭౮ ॥

రవేఃకుమారస్యరథంసమీక్ష్యరమాప్రియస్యాపితదా

సమీకె । ధైర్యం హృదస్స్వేదజలంశరీరాజ్జగాళతో

త్రంచజవేనహస్తాత్ ॥ ౭౯ ॥ ౪ ॥ తదనంతరమమ

తః అరీణాం శత్రూణాం మదఃమెసతాదృశః పాణిర్యస్య తత్తయా సూర్యస్యసూనురపిపుత్రోపిస్వయంచండకరఃసూర్యఃపితాపుత్రయో రైకాత్మ్యాదితిభావః చండఃకరోహస్తోయస్యేతితాత్పర్యార్థఃఅభూత్ + భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౭౮ ॥—రవేరితి॥తదాతస్మిన్కాలే సమీకె యుద్ధే రవేఃకుమారస్య కర్ణస్య రథంనిరీక్ష్య దృష్ట్వా రమాప్రియస్యాపి లక్ష్మీసఖస్య భగవతోపీత్యపిశబ్దార్థః హృదఃహృదయాత్ ధైర్యం శరీరాద్దేహాత్ స్వేదజలం ఘర్మోదకం హస్తాత్ తోత్రంచ జగాల సస్రంసే + గలఅవస్రంసనేలిట్ ॥ ౭౯ ॥—తదనంతరమితి॥

---

(3) నన్వేవం ప్రభావురాధేయం అర్ధరథఇతికథంభీష్మఉక్తవానితిచేత్ - సభీష్మస్తత్సామర్థ్యం జానన్నపి దుర్యోధనస్య దురభిసంధార ముఖ్యకారణభూతోయమిత్యంతః క్రోధాత్తద్వంచనార్థం తథోక్తవానితిబోధ్యమ్ ॥

రమితి ॥ తదనంతరం అమర్త్యానాం దేవానాం చక్రవర్తినఃఇంద్ర స్య తనయః అర్జునః వికర్తనస్య సూర్యస్యతనయః కర్ణశ్చ తౌ పరస్పరం ప్రధనం ద్వంద్వయుద్ధం ప్రవర్తయితుం ఆరభేతాం ॥ ౫౦॥ రాధేతి ॥ శౌర్యభాజోః రాధాకుంతీపుత్రయోః కర్ణార్జునయోః సంబంధినౌ చక్రీభూతౌ గుణాకర్షణేనకుండలితౌజ్వలంతౌ చాపదండౌ తత్ర తదానీం మధ్యస్థాయాఃకర్ణార్జునమధ్యగతాయాః రంగభువఃయుద్ధస్థలస్య దేవతాయాఃతాటంకయోఃకర్ణభూషణయోఃఆభాం ఆదధాతేస్మచక్రతుః, కర్ణికేఇవ రేజతురిత్యుత్ప్రేక్షా॥శాలినీవృత్తమ్॥౫౧ అవకర్ణ్యేతి ॥ సహస్రంద్రష్టయో నేత్రాణియస్యసః కిరణాశ్చ యస్య తయోరింద్రసూర్యయోస్సుతయోః అర్జునకర్ణయోః శరాసా

త్యర్చక్రవర్తివికర్తనసతనయావరస్పరం ప్రధనం
ప్రవర్తయితుమారభేతామ్ ॥ ౫౦ ॥ ప ॥ రాధా
కుంతీపుత్రయోశ్శౌర్యభాజో శ్చక్రీభూతౌ చాపదం
డౌజ్వలంతౌ । మధ్యస్థాయారంగభూ దేవతాయాస్తా
టంకాభామాదధాతేస్మ తత్ర ॥ ౫౧ ॥ అవకర్ణ్యశ
రాసవల్లిఘోషం సుతయోస్తత్ర సహస్రదృష్టిఘృ

తదనంతరం అమర్త్యచక్రవర్తివికర్తనయోః ఇంద్రసూర్యయోః కుమారౌ కర్ణార్జునౌ పరస్పరం అన్యోన్యం సమరం యుద్ధం ప్రవర్తయితుం ఆరభేతాం + రభరాభస్యే ఆఙ్పూర్వాల్లఙ్ ॥ ౫౦ ॥—॥ రాధాకుంతీతి ॥ శౌర్యభాజోః రాధాకుంతీపుత్రయోః కర్ణార్జునయోః చక్రీభూతౌ కుండలీకృతౌ జ్వలంతౌదీప్యమానౌ చాపదండౌ ధనుర్దండౌ తత్రయుద్ధె మధ్యస్థాయాః రంగభువః రంగస్థలస్యదేవతాయాః తాటంకయోః కర్ణపత్రయోశ్శోభాంకాంతిం ఆదధాతేస్మ అవహతాం + డుధాఞ్ధారణపోషణయోఃలఙ్సైఇతిలట్ ॥౫౧॥ అవకర్ణ్యేతి ॥ తత్రయుద్ధె సుతయోః కర్ణార్జునయోః శరాసన

చాపౌ వల్లీఇవ తయోర్ఘోషం గుణటఙ్కారం దివ్యాకాశే తత్రత
దానీం అవకర్ణ్య వీణాశిల్పమస్య వైణిక స్తస్య తాపసస్య నారదస్య మ
హతీప్రీతిస్సంతోషో భూచ్చ నైవాభూచ్చేతియత్తచ్చిత్రం, అంతర్హి
తాఖిలశబ్దాంతరత్వేన లోకోత్తరత్వాత్స్వవీణారవాంతర్ధికరత్వాచ్చే
త్యాశ్చర్యం, అతఏవ వైణికేతి విశేషణస్యోక్తతాత్పర్యగర్భత్వాత్పరి
కరాలఙ్కారః ॥ ఔపచ్ఛందసికమ్ (౧)॥ ౫౨ ॥— ఉల్లోలేతి ॥ ఉ
ల్లోలం అత్యున్నతంయథాతథాకల్లోలితః వర్ధితః దోర్విలాసః బా
హుప్రతాపఃయాభ్యాంతౌ+కల్లోలవచ్ఛబ్దాన్మతుబంతాత్తత్కరోతీ
తిణ్యంతాత్కర్మణి క్తః, ఏవంవ్యాఖ్యానాత్ ॥ ని ॥ మహత్సూల్లోల
కల్లోలావితితరంగవిశేషపర్యాయకోశానుసారేణ నపౌనరుక్త్యం, ఉ

ష్ట్యోః । దివివైణికతాపసస్యచిత్రంమహతీప్రీతిరభూ
చ్చనైవచాభూత్ ॥ ౫౨ ॥ ఉల్లోలకల్లోలితదోర్వి
లాసావుపేంద్రమహేశ్వరసారథీతౌ । పరస్పరం భల్ల

ల్లైః ధనుర్లతాయాః ఘోషం ధ్వనిం అవకర్ణ్య సహస్రదృష్టిపూ
ష్ట్యోః ఇంద్రసూర్యయోః దివిఆకాశే వైణికతాపసస్య నారదస్యచ
మహతీ అధికా ప్రీతిః ప్రమోదః అభూత్ నైవాభూచ్చ ఇదం చి
త్రం ఆశ్చర్యం స్వాభావికార్థస్తు ఇంద్రసూర్యయోర్మహతీప్రీతిరితి వ్య
స్తతా నారదస్య మహత్యాం నిజవీణాయాం ప్రీతిర్నాభూదితిసమస్త
తా ధనుర్ధ్వనిశ్రవణాత్ప్రీతిజననం త్రయాణాంసమానం వీణాయాం
ప్రీత్యభావో నారదవర్తీతివివేకః + భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౫౨ ॥—
ఉల్లోలేతి ॥ ఉల్లోలకల్లోలితౌ ॥ యద్యపి ॥ ని ॥ మహత్సూల్లోలక
ల్లోలావితిపర్యాయతా తథాపి ఉల్లోలాఃఉత్కృష్టాశ్చంచలాఃకల్లోలా
మహాతరంగాస్సంజాతాఅనయోః+తదస్యసంజాతంతారకాపిభ్య ఇతీతచ్

(౧) నారదస్య కలహప్రియత్వాత్కర్ణార్జునసంబంధిచాపధ్వనా
వేవప్రీతిరభూత్, మహత్యాంనిజవీణాయాం ప్రీతిర్నాభూదితిపరిహారః

పేంద్రః కృష్ణః మద్రేశ్వరశ్శల్యశ్చ సారథ్యయోస్తౌ తౌ అర్జునః క
ర్ణశ్చదృష్ట్వా రుషా కోపేన అవలీఢౌ పూర్ణౌసంతౌ అరుషాకోపా
భావేన అవలీఢావితివిరోధః, పరస్పరం భల్లానాంరుషైః అరుషా వ్రణే
నేతిపరిహారః జాత్యావేకవచనం, అవలీఢౌ అభూతాంసవ్రణావభవతాం
॥ ని ॥ వ్రణోస్త్రియామీర్మమరురిత్యమరః ॥ అత్ర రుషావలీఢావ
రుషావలీఢావితియమకభేద విరోధాభాసయోశ్శబ్దార్థాలఙ్కారయో
రేకవాచకానుప్రవేశసఙ్కరః ॥ ౨౩ ॥ —కర్ణేతి ॥ కర్ణస్య అ
మరేంద్రసుతస్యార్జునస్యచ ద్వయోఃకార్ముకే కాలపృష్ఠగాండీవే వ
ల్ల్యావివ తాభ్యాం వాంతైః విసృష్టైః నిబిడైః సాంద్రైః పృషత్కైః
బాణైః అమ్బరతలే నీరంధ్రితే నిరంతరితేసతి ఆచ్ఛాదితేసతీతి యావ
త్, నీరంధ్రమమ్బరతలె నిబిడఇతిపాఠే నీరంధ్రంయథాతథానిబిడేసాం
ద్రేసతీత్యర్థః వైణికోమునిర్నారదః తదాఅమరభావం దేవత్వం ఉ
పేత్య అభ్యాగతాన్వీరాన్ అపరావృత్య మృతాన్ ప్రధనస్యకర్తా

కులైరభూతాంరుషావలీఢావరుషావలీఢా ॥ ౨౩ ॥ క
ర్ణామరేంద్రసుతకార్ముకవల్లివాంతైర్నీరంధ్రితేం
బరతలేనిబిడైఃపృషత్కైః । అభ్యాగతానమరభావ

అభివృద్ధావితిగౌణః దోషోఃబాహ్వోః విలాసాయయోస్తౌ ఉపేంద్ర
మద్రేశ్వరౌ కృష్ణశల్యౌ సారథీయయోస్తౌ తౌఅర్జునకర్ణౌపరస్ప
రం అన్యోన్యం భల్లకులైః బాణసంఘైః రుషా క్రోధేన అవలీఢౌవ్యా
ప్తౌ అరుషా అక్రోధేన అవలీఢావితివిరోధః అరుషావ్రణైః జాత్యేక
వచనం ॥ ని ॥ వ్రణోస్త్రియామీర్మమరురిత్యమరః ॥ అవలీఢౌ వ్యా
ప్తావితిపరిహారః అభూతాం + భూసత్తాయాంలుఙ్ ॥ ౨౩ ॥— క
ర్ణేతి ॥ కర్ణామరేంద్రసుతయోః కర్ణార్జునయోఃకార్ముకవల్లీభ్యాం
వాంతైః ఉద్గీర్ణైః నిబిడైః పృషత్కైః బాణైః అంబరతలే ఆకాశ
ప్రదేశే నీరంధ్రితేసతి అమరభావం దేవత్వముపేత్య ప్రాప్య అ

ర్జునద్వంద్వయుద్ధస్య ప్రకారాన్విశేషాన్ పప్రచ్ఛ పృష్టవాన్॥
+ పృచ్ఛేర్దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం అత్ర నారదస్య తాదృగ్వరప్ర
చ్ఛాఽసంబన్ధేఽపి సంబన్ధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యా కర్ణార్జునయుద్ధ
స్య లోకోత్తరత్వప్రతీతేరలఙ్కారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ వసన్తతిలకా ॥
౨౪ ॥—పాణినేతి ॥ తదనుభానునన్దనే కర్ణే పాణినా పన్నగాస్త్రం
నాగాస్త్రాభిమన్త్రితబాణం అచిరేణ ద్రుతం గృహ్ణాతి సతి అర్జునవధా
యేతి శేషః, సా పురా అర్జునమభిలష్య హతకామత్వేన ప్రసిద్ధా ఉ
ర్వశీనామామరాఙ్గనా నిఖిలాత్ అప్సరసాం కులాత్ పూర్వమేవ వర
ణమాల్యం దధౌ గృహీతవతీ, చిరన్తనోత్కటానురాగాదితి భావః, అ
త్ర కర్ణకర్తృకార్జునవధార్థనాగాస్త్రధారణస్య విశేషణగత్యా
ఉర్వశీవరణమాల్యధారణహేతుత్వాత్ కావ్యలింగభేదః ॥ రథోద్ధతా
॥ ౨౫ ॥—సవ్యేతి ॥ రవిభువా కర్ణేన సవ్యసాచిహననాయ అర్జు"

> ముపేత్య వీరాన్ పప్రచ్ఛ వైణికమునిః ప్రధనప్రకా
> రాన్ ॥ ౨౩ ॥ పాణినా తదనుభానునన్దనే పన్నగా
> స్త్రమచిరేణ గృహ్ణాతి । పూర్వమేవ నిఖిలాప్సరఃకులా
> త్సా దధౌ వరణమాల్యముర్వశీ ॥ ౨౪ ॥ సవ్యసాచి
> హననాయ శరాసే సంహితే రవిభువా భుజగాస్త్రే । న

భ్యాగతాన్ అభిముఖాగతాన్ వీరాన్ వైణికమునిర్నారదః ప్రధన
ప్రకారాన్ యుద్ధరీతీః పప్రచ్ఛ అనుయుక్తవాన్ + ప్రచ్ఛ జ్ఞీ
ప్సాయాం వా చిలిట్ ॥ ౨౪ ॥—పాణినేతి ॥ తదనుభానుకుమారే అ
చిరేణ శీఘ్రం పాణినా హస్తేన పన్నగాస్త్రం నాగాస్త్రం గృహ్ణాతి స
తి, సా పూర్వం భగ్నకామా ఉర్వశీ నిఖిలానాం అప్సరసాం కులాత్సం
ఘాత్పూర్వమేవ ప్రాగేవ వరణమాల్యం వరణస్రజం దధే దధౌ +
డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లిట్ ॥ ౨౫ ॥—సవ్యసాచీతి ॥ సవ్యసా
చినోఽర్జునస్య హననాయ తాదర్థ్యే చతుర్థీ రవిభువా కర్ణేన శ

నవధార్థం శరానే కాలపృష్ఠే భుజగాస్త్రే సంహితే సంయోజితే సతి ఇన్ద్రః స్వస్య కల్పకవనేనసహైవ నన్దనయోర్ద్వితయవత్త్వం అమంస్త సమ్భావితవాన్ నార్జుననజయన్తాభ్యాం కింతు జయన్తనన్దనవనాభ్యామేవేత్యర్థః అనివార్యమేతదస్త్రం హంత్యేవార్జునమితినం భావనం శ్లోకద్వయేప్యుర్వశ్యా ఇన్ద్రస్యచ మాల్యగ్రహణోక్తత రోదయహేతురితిధ్యేయం అత్రాపి పూర్వవత్కావ్యలింగమ్ ॥౫౬॥ రవీతి ॥ రవితనయేన కర్ణేన విముక్తం ఏతదస్త్రం దివ్యాకాశే రసనయోర్జిహ్వయోర్యుగళం బహిఃవితన్వత్ ప్రసారయత్సత్ అహంఅరిం స్వస్య మాతృహంతారమర్జునమధునా ద్విధాకరోమి ఖండయామీత్యుక్తప్రకారామభినయకేళిం ఉక్తార్థాభివ్యంజకాంగికచేష్టాంఅ

> ద్వసద్వితయవత్త్వమమంస్తస్వస్యకల్పకవనేన సహేన్ద్రః ॥ ౫౬ ॥ రవితనయవిముక్తమస్త్రమేతద్దివిరసనాయుగళంబహిర్వితన్వత్ । అహమరిమధునాద్విధాకరోమీత్యభినయకెళిమివాదధద్బభాసే ॥ ౫౭ ॥

రాసే ధనుషి భుజగాస్త్రే సర్పాస్త్రే సంహితే సతి ఇన్ద్రః స్వస్య ఆత్మనః కల్పకానాం కల్పవృక్షాణాం వనేన ఉద్యానేనసహ నన్దనద్వితయవత్త్వంపున్నపుంసకపుష్పోద్యానవాచక నన్దనద్వయవత్త్వం అమంస్త అజ్ఞాసీత్ నతు పుల్లింగపుత్రవాచకనన్దనద్వయవత్త్వంజయన్తః అర్జునశ్చ ఉభౌ పుత్రౌ తయోరర్జునో మృతఇతి తాత్పర్యేణేతిభావః + మనజ్ఞానెలుఙ్ చ్లెస్సిచ్ అనుదాత్తత్వాదిడభావః నశ్చపదాంతస్యేత్యనుస్వారః ॥౫౬॥—రవీతి ॥ రవితనయేనకర్ణేనవిముక్తం దివి ఆకాశేరసనాయుగళం జిహ్వాద్వయంబహిఃవితన్వత్ కుర్వత్ ఏతదస్త్రం నాగాస్త్రంకర్తృ అహం అధునా అస్మిన్కాలే అరిం శత్రుమర్జునం ద్విధాకరోమి పాటయామి + డుకృఞ్ కరణేలట్ ఇతి అభినయస్య కేళిం విలాసం ఆదధదివ బభాసే చకాశే + భాసృ

థదిపేత్యుత్ప్రేక్షా బభాసే ॥ ౫౭ ॥ —ద్విధేతి ॥ అథ విజయమర్జు
నం శిరోధౌ గ్రీవాయాం ద్విధావిధాతుం కర్తుం ఆపతంతమాగచ్ఛం
తం తం పురోక్తం సరీసృపం నాగాస్త్రం సమీక్ష్య సః శార్ఙ్గం నా
మధనురస్యాస్తీతి శార్ఙ్గీ కృష్ణః శతాంగం అర్జునరథం నిజేన పాదేన
ఉర్వ్యాం భూమౌ నిమజ్జయామాస మగ్నీచకార బాణలక్ష్యాదర్జునం
సంరక్షితుమితి భావః, నిజేనభారేణేతి పాఠాంతరమ్ ॥ ఉపేంద్రవజ్రా ॥
౫౮ ॥ —ఆనేమీతి ॥ హరేరుపాయాత్ పాదనిష్పీడనరూపాత్ ఆనే
మిచక్రాంచలపట్టికాపర్యంతం మగ్నస్య కిరీటినోఽర్జునస్య సంబంధినో
స్య శతాంగస్య శమ్భోర్మగ్నశతాంగః రథః అత ఏవ ధరణీభూమిః బాన్ధవేనకిల
రథత్వసాజాత్యకృతేనేవేత్యుత్ప్రేక్షా, గర్భే అంతశ్చ అవకాశం వ్యతా

ద్విధావిధాతుం విజయం శిరోధావథాపతంతం స సరీసృ
పం తమ్ । నిరీక్ష్య పాదేన నిజేన శార్ఙ్గీ నిమజ్జయామా
స శతాంగముర్వ్యామ్ ॥ ౫౮ ॥ ఆనేమిమగ్నస్య హ
రేరుపాయాత్తదా శతాంగస్య కిరీటినోఽస్య । గర్భే వకా
శం కిల బాంధవేన శంభోర్మగ్నశతాంగో ధరణీ వ్యతానీత్ ॥ ౫౯

దీప్తాలిట్ ॥ ౫౭ ॥—ద్విధేతి ॥ అథానంతరం విజయం అర్జునం శి
రోధౌ గ్రీవాయాం ద్విధావిధాతుం ఆపతంతం తం సరీసృపం నాగా
స్త్రం నిరీక్ష్య దృష్ట్వా స శార్ఙ్గీ కృష్ణః నిజేన స్వీయేన భారేణ కుక్షిస్థ
సకలజగద్భారేణ శతాంగం రథం ఉర్వ్యాం భూమౌ నిమజ్జయామా
స + టుమస్జో శుద్ధౌ ణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౫౮ ॥— ఆనేమీతి ॥ తదా త
స్మిన్ కాలే హరేః కృష్ణస్య ఉపాయాత్ ఆనేమి ప్రధ్యమభివ్యాప్య
+ ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః ॥ ని ॥ చక్రం రథాంగం
తస్యాం తే నేమిస్త్రీ స్యాత్ప్రధిః పుమానిత్యమరః ॥ మగ్నస్య అస్య కిరీ
టినః అర్జునస్య శతాంగస్య రథస్య శంభోః ఈశ్వరస్య శతాంగః
త్రిపురవధన కాలే రథభూతా ధరణీ భూమిః బాంధవేన కిల బంధుత్వేనే

న్నీల్ ధతావిత్యర్థః ॥ ఉపేన్ద్రవజ్రా ॥ ౫౯ ॥—తతఇతి ॥ తతఃకురూ
ణాం దుర్యోధనాదీనాంక్ష్వేళాస్ఫుటీంనాగాస్త్రేణార్జునోహతఇత్యా
ధ్యాకారకసింహనాదౌద్ధత్యమివ ఆత్మనశ్చ క్ష్వేళస్య గరళస్య ఆస్ఫు
టీం జ్వలనప్రాచండ్యం పుష్కరాన్తే ఆకాశాగ్రే జృమ్భయతా ప్ర
కటయతా. ఉగ్రేణ ఘోరేణఅహినా. నాగాస్త్రేణ. తస్యార్జునస్య కి
రీటం ఇంద్రదత్తంశృంగం శిఖరమివకిరీటశృంగం నాకేంద్రస్యమహేం.
ద్రస్యభయేనసాకంనాగాస్త్రాదర్జునమరణభీత్యాసహ అగ్రాహి అప
హృతం కిరీటమాత్రహరణేన పుత్రవిపత్తిభయమింద్రోజహావిత్యర్థః
స్వరూపహానేః సారస్య హానిరాశాస్యేతిభావః అతఏనాకేంద్రభయేన
సాకమితిసహోక్త్యలంకారేణ కిరీటహరణస్య దోషస్యాపి గుణత్వక
ల్పనాత్మక లేశాలఙ్కారప్రతీతేరలఙ్కారేణాలఙ్కారధ్వనిః ॥ జృ
మ్భయతాత్మనశ్చేత్యేవపాఠః జృమ్భయతా నిజాంచేతిపాఠస్తు కురూణా
మితి షష్ఠ్యంతేనాన్వితద్వితీయాంతక్ష్వేళాస్ఫుటీపదేన పునర్ద్వితీయా.
న్తాన్వయే ప్రక్రమవిరోధాదుపేక్ష్యః ॥ ఉపజాతిః ॥ ౬౦ ॥—తత
ఇతి ॥ తతః స్నేహరసేన తైలేన ప్రేమ్ణాచ ఆర్ద్రైస్సిక్తైః పక్షైః శ్యే

తతఃకురూణామివపుష్కరాంతేక్ష్వేళాస్ఫుటీంజృంభ
యతాత్మనశ్చ । ఉగ్రాహినాతస్య కిరీటశృంగమగ్రా
హినాకేంద్రభయేనసాకమ్ ॥ ౬౦ ॥ తతస్స్నేహర

ఫగర్భే అవకాశం వ్యతానీల్ + తనువిస్తారేలుఙ్ ॥౫౯॥—తతఇతి ॥
తతః కురూణామివ పుష్కరాంతే ఆకాశాంతే నిజాంస్వీయాంచక్ష్వే.
ళాస్ఫుటీం సింహనాదాస్ఫుటీం విషాస్ఫుటీంచ జృంభయతా ఉగ్రేణాహి
నాసర్పాస్త్రేణ తస్యార్జునస్య కిరీటశృంగం కిరీటాగ్రంనాకేంద్రస్య
దేవేంద్రస్య భయేనసాకం భీత్యాసహఅగ్రాహిగృహీతం+గ్రహఉపా
దానేకర్మణిలుఙ్, చిణ్భావకర్మణోరితిచిణ్ అతఉపధాయాఇత్యుపధా
వృద్ధిః ॥౬౦॥ తతః స్నేహరసేన ప్రీతిరసేన తైలరసేనచ ఆర్ద్రైఃపక్షైః

నగరుద్భిః పతనశీలః పాతీ ఉత్కటస్వాభిమానవాంశ్చ పార్థస్యార్జు
నస్య సాయకః బాణఏవ తక్ష్ణోతీతి తక్షకః వాశ్యాదిర్దారుభేదకః
నాగరాజశ్చేతివ్యస్తరూపకం తంనాగాస్త్రరూపంభుజంగమంఅశ్వసే
నం పునరాగచ్ఛంతమితి శేషః, వర్ధయామాస లవనశ్చిచ్ఛేద ఆశ్రీ
శ్చకారేతిచ కర్ణనాగాస్త్రాశ్వసేనస్య తక్షకపుత్రత్వాదితిభావః సమ
స్తవస్తువర్తిశ్లేషసావయవరూపకమ్ ॥ ౬౧ ॥— దంతీతి ॥ దంతీంద్రాః
గజశ్రేష్ఠాః పాదాతాని పాదచారిసమూహాః రథాఅశ్వాశ్చ తానిభిన
త్తీతిభేదీ సకుంతీకుమారోఽర్జునః హరేశ్శ్రీకృష్ణస్య నిదేశాత్ అజ్ఞా
యాః విపరీతాపాదత్రభోఽభువిమగ్నస్తతోఽజైత్ర్యవజయోఽయంసత్వన్యథా
మాచాన్యథావిచారయేత్యాత్మికాయాః వివిధం అస్త్రజాలం రాధేయ
స్య కర్ణస్య కాయేశరీరఏవ నతుదంతీంద్రాదావిత్యర్థః, క్షణేనఆధే
యం స్థితం వ్యధిత చక్రే + దధాతేఃకర్తరిలుఙితఙ్ లాటానుప్రా

సాదిస్తంపక్షపాతీభుజంగమమ్ । తక్షకఃకిలపార్థ
స్యవర్ధయామాససాయకః ॥ ౬౧ ॥ దంతీంద్రపా
దాతరథాశ్వభేదీ కుంతీకుమారస్సహరేర్నిదేశాత్ ।
రాధేయకాయేవివిధాస్త్రజాలమాధేయమేవవ్యధితక్ష

ణ్యాంపత్రాభ్యాంపతతిగచ్ఛతీతిపక్షపాతీపక్షపాతోఽస్యాస్తీతిపక్షపా
తీచపార్థస్యార్జునస్యసాయకఃబాణః తక్షకః తక్షకాఖ్యస్సర్పః త
క్ష్ణోతీతితక్షకఇతిచ తంభుజంగమం నాగాస్త్రం వర్ధయామాసకిలవ
ర్ధయామాస ఛేదయామాస ఏధయామాసచ + వృధువర్ధనే హే
తుమణ్ణ్యంతాత్ వర్ధచ్ఛేదనేసాప్యర్థణ్యంతాల్లిట్ ॥౬౧॥— దంతీం
ద్రేతి ॥ దంతీంద్రపాదాతరథాశ్వం భినత్తీతితథావిధః ణినిః సకుం
తీకుమారః అర్జునః హరేఃకృష్ణస్యనిదేశాత్ శాసనాత్ రాధేయస్య
కర్ణస్య కాయే ఆధారే ఏతద్వివిధాస్త్రజాలం క్షణేన ఆధేయంవ్యధి
త అకృత + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోఃలుఙ్ స్థాఘ్వోరిచ్చేతీదా

సః ॥ ఇంద్రవజ్రా ॥ ౬౨ ॥—సర్వేష్వితి ॥ బహుప్రదత్వాత్ మ
హావదాన్యత్వాద్ధేతోః సర్వేషు శత్రుమిత్రోదాసీనభావైః త్రివిధేష్వ
పి మార్గణగణేషు యాచకవృందేషు ఖర్వేతరా అనల్పా ఆదృతిరాద
రణం యస్య తథోక్తస్సోయం ఖమణేస్సూర్యస్య కుమారః కర్ణః శరీరే
పతితం స్వాంగేన సక్తం పార్థస్యార్జునస్య సమ్బంధినం మార్గణగణం
యాచకబృందం బాణబృందంచ అభిమతమత్యంతమిష్టం జీవం ప్రాణ
ధారణం వితీర్య సార్థం సప్రయోజనం వ్యధాత్ చక్రే + దధాతేర్విపూ
ర్వాత్కర్తరి లుఙ్, నిసర్గవదాన్యానాం కిన్నదేయమితి భావః కర్ణో
మహారేత్యర్థః అత్ర బహుప్రదత్వప్రయుక్తసర్వయాచకమహాదరస్య
విశేషణగత్యా పార్థమార్గణసప్రయోజనీకరణహేతుత్వాత్పదార్థహే
తుకం కావ్యలింగం మార్గణశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధయాచకబాణద్వయాభే
దాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితమితి తయోరంగాంగిభావే
నసఙ్కరః, అత్ర మార్గణగణేష్వి త్యేవపాఠః, యాచకజనేష్వితిపా
ఠః పర్యాయభంగాఖ్యదోషాదుక్తస్వారస్యాయోగాచ్చోపేక్ష్యః॥ వ

ణేన ॥ ౬౨ ॥ సర్వేషు మార్గణగణేషు బహుప్రద
త్వాత్ఖర్వేతరాదృతిరయం ఖమణేః కుమారః । పార్థ
స్య మార్గణగణం పతితం శరీరే సార్థం వ్యధాదభిమతం

దేశః హ్రస్వాదంగాదితి సిచో లోపః ॥ ౬౨ ॥—సర్వేష్వితి॥ సర్వే
షు సకలేషు యాచకజనేషు అర్థిజనవిషయే బహుప్రదత్వాత్ అనే
కప్రదాతృత్వాత్ ఖర్వేతరా అధికా ఆదృతిరాదరణం యస్య తథా
భూతః ఖమణేస్సూర్యస్య కుమారః సోయం కర్ణః శరీరే దేహే పతి
తం వాత్ర్యంచ మార్గణానాం యాచకానాంబాణానాంచగణం సం
ఘం అభిమతం అభీష్టం జీవం వితీర్య సార్థం అర్థసహితంవ్యధాత్
అకార్షీత్ + డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లుఙ్ ॥ ౬౩ ॥—॥

సంతతిలకా ॥ ౬౩ ॥—కర్ణ ఇతి ॥ అథ కర్ణైక కర్ణేంద్రియమాత్రస్య శ్రో త్రస్యైవపాత్రే విషయేసతి నతునేత్రస్యేత్యర్థః, నామమాత్రశేషత్వే సమృతేసతీతియావత్, దుర్యోధనః శోకరసే దుఃఖాబ్ధౌ అనాగతస్య భవిష్యతః హ్రదేమజ్జనస్య అభ్యాసే పరిచయే భూమానమతిశయం అధిరోఢుం లబ్ధుమివేత్యుత్ప్రేక్షా మమజ్జ + మజ్జతేఃకర్తరిలిట్, అ త్ర కర్ణనిధనస్య దుర్యోధనశోకాబ్ధిమజ్జన హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగముక్తోత్ప్రేక్షోజ్జీవకమితిద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ఉ పజాతిః ॥ ౬౪ ॥—తతఇతి ॥ తతః మరీచిమాలీచసూర్యోపి స్వకీయ స్యతనూభవస్య కర్ణస్య వధాత్ ద్రాక్ ద్రుతం అపస్నాతుం మృత స్నానంకర్తుం మనోయస్యతథా క్షత్రఇవేత్యుత్ప్రేక్షా, మందాయమా నాయాః క్షీణీభవంత్యాః ద్యుతిమాలాయాః కిరణపఙ్క్తేః భారోఽతిశో

సవితీర్యజీవమ్ ॥ ౬౩ ॥ కర్ణేఽథకర్ణేంద్రియమాత్ర
పాత్రేదుర్యోధనశ్శోకరసేమమజ్జ । అభ్యాసభూమా
నమివాధిరోఢుమనాగతస్యహ్రదమజ్జనస్య ॥ ౬౪ ॥
తతస్స్వకీయస్యతనూభవస్య వధాదపస్నాతుమనాఇ
వద్రాక్ । మందాయమానద్యుతిమాలభారీ మరీచి

కర్ణే ఇతి ॥ అథానంతరం కర్ణే కర్ణేంద్రియమాత్రస్యకర్ణేంద్రియ స్యైవ నతుచక్షురాదీంద్రియస్యవిషయీభూతే సతి మృతే సతి యథాసః దు ర్యోధనః అనాగతస్య అప్రాప్తస్య హ్రదమజ్జనస్య అగాధజలసరో మజ్జనస్య ॥ ని ॥ తత్రాగాధజలోహ్రదఇత్యమరః ॥అభ్యాసభూమా నం అభ్యాసబాహుల్యం అధిరోఢుమివ శోకరసే కరుణాఖ్యే రసే క రుణరసస్యశోకస్యస్థాయిత్వాదుభయోరభేదః మమజ్జ మగ్నః + టు మస్జోశుద్ధౌలిట్ ॥ ౬౪ ॥—తతఇతి ॥ తతః స్వకీయస్య నిజస్య త నూభవస్య పుత్రస్యకర్ణస్యవధాత్ నాశాత్ అపస్నాతుంమృతస్య స్నాతుంమనోయస్య తాదృశఇవ + తుంకామమనసోరపీతిమలోపః ॥ ని ॥ అపస్నాతోమృతస్నాతఇత్యమరః ॥ ద్రాక్ సపది మందాయ

యో స్త్రీతిభారీసర్గ సింధౌ సముద్రే మమజ్జ అంతం జగామేత్యర్థః+ఇ
ష్టికేష్టీకామాలానాం చితతూలభారిషీవతి మాలాశబ్దస్య హ్రస్వాంత
త్వం మరీచిమాలీచేతిచకారేణ దుర్యోధనసముచ్చయః ॥ ఉపజాతిః ॥

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందలితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్యకృతౌచమ్పుభారత
వ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే ఏకాదశస్తబకః

మాలీచమమజ్జసింధౌ ॥ ౬౫ ॥

ఇత్యనంతభట్టస్యకృతౌచమ్పుభారతేఏకాదశస్తబకః

మానానాం మందీభూతానాం ద్యుతీనాం భాసాం మాలాం బిభర్తీతి
తాదృశః +సుప్యజాతౌ చితిణినిః, ఇష్టకేష్టీకామాలానాంచితతూలభా
రిషీవతి మాలాశబ్దస్యహ్రస్వః ఇష్టకాదీనాం తదంతవిధిశ్చ మరీచిమా
లీచసూర్యశ్చ సింధౌ అపరార్ణవె మమజ్జఅస్తంగతఇతిభావః॥౬౫॥

ఇత్యమ్బాళరామసూరివిరచితాయాం చమ్పుభారతటీ
జీవిన్యాం ఏకాదశస్తబకః

శ్రీ రస్తు

సవ్యాఖ్య చమ్పుభారతే ద్వాదశ స్తబక ప్రారమ్భః

శల్యమితి ॥ తతఃపరం కర్ణమరణానంతరం కురూణాంరమణః అసౌదుర్యోధనః రణేషు కల్యం సమర్థం అతఏవ అరాతికులస్య శత్రుబృందస్య చిత్తే శల్యమివశల్యం దుఃఖం అనిశందిశంతం కుర్వంతమిత్యర్థః శల్యం కర్ణసారథిం పృతనాధిపతిం సేనానాయకం విధాయ కృత్వా స్వమాత్మానం త్రివిష్టపపతేరింద్రస్య తుల్యం అమన్యత. సంభావితవాన్. అత్ర దుర్యోధనస్యాత్మన ఇంద్రతుల్యత్వసంభావనాం ప్రతి శల్యసేనాపతిత్వవిధానస్య హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగేన శల్యస్య దేవసేనానీసామ్య ప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ వసంతతిలకా ॥ ౧ ॥—తదితి। తదను బాహ్వోర్బలేనమదేనేతి శౌర్యదర్పేణేత్యర్థః, శత్రూన్ అమరావళేః దేవబృందస్య మస్తకేన శిరసాసహ ఆకంపయంతం ఏకత్ర భీత్యా పరత్ర శ్లాఘయా

శల్యంతతఃపరమరాతికులస్యచిత్తేశల్యందిశంతమనిశం
రమణఃకురూణామ్ । కల్యంరణేషుపృతనాధిపతిం వి
ధాయతుల్యంత్రివిష్టపపతేస్స్వమమన్యతాసౌ ॥ ౧ ॥
తత్తాదృశం తదనుబాహుబలేన శత్రూనాకంపయంత

శల్యమితి ॥ తతఃపరం కర్ణవధానంతరం అసౌ కురూణామధిపః దుర్యోధనః అరాతికులస్య శత్రుసంఘస్య చిత్తే హృదయే అనిశం శల్యం శంకుం దిశంతం దాతారం రణేషుయుద్ధేషు కల్యం దక్షం ॥ని॥ కల్యోనీరోగదక్షయోరితివిశ్వః ॥ శల్యం శల్యరాజం పృతనాధిపతిం సేనాపతిం విధాయ కృత్వా స్వం ఆత్మానం త్రివిష్టపపతేః ఇంద్రస్య తుల్యం సమం అమన్యత అజ్ఞానాత్ + మనజ్ఞానేలఙ్ ॥ ౧ ॥ —॥ తత్తాదృశమితి ॥ తదను తత్తాదృశం అసదృశం బాహ్వోః మదేన దర్పేణ అమరావళేః దేవపఙ్క్తేః మస్తకేన శిరసా సహశత్రూన్ ఆ

తి భావః అతఏవతంతమిత్యైనంపశ్యంతీతి తత్తాదృశంఅనుపమ ప్రతాపక్షి
త్యర్థః శల్యంయుధిఅజాతశత్రోర్ధర్మ రాజస్యపాణిః శక్త్యానామాయు
ధేనస్సామర్థ్యేనేతివానిహత్య ప్రథమతః ప్రాథమికంపరేషాం శత్రూ
ణాం హింసకత్వం హింసాం దధౌ (౧) శల్యసేనాధిపత్యద్వితీయస్సేయుధి
ష్ఠిరః ప్రథమమవధీత్సేనాపతిమిత్యర్థః, అనేన వస్తునా దినదశకా
దిక్ఋతభీష్మాదిసేనాపతివధాదర్జునాదప్యధికోయం యుధిష్ఠిరఇతిప్రతీ
తేర్వస్తునావస్తుధ్వనిః, అజాతశత్రోః పరహింసాయాఅనుచితత్వాత్పా
ణిరిత్యుక్తిచమత్కారశ్చ ఉక్తమేవేదంవృత్తమ్ ॥ ౨ ॥ —అథేతి ॥
అథ యుధిష్ఠిరేణ శల్యవధానంతరం ప్రశస్తః పరాక్రమోస్యాస్తీతి
పరాక్రమీ యమయోర్యుగ్మజాతయోః నకులసహదేవయోర్మధ్యఇత్య
ర్థః, ప్రాథమికః నకులః కృతాంతయోః ప్రాథమికఇతిచ ప్రి
యాః ఇష్టాః పాశకాః అక్షాః యస్యతం ప్రియః పాశో నామయమా

యమరావళిమస్తకేన । శక్త్యానిహత్యయుధిశల్యమజా
తశత్రోఃపాణిర్దధౌ ప్రథమతఃపరహింసకత్వమ్ ॥ ౨ ॥
అథతంసుబలాత్మజంక్షణాదవగత్యప్రియపాశకం మృ
ధే । యమదాపితపాశకంవ్యధాద్యమయోః ప్రాథ

కమ్పయంతం, ధూనయంతం శల్యం శల్యభూపం శక్త్యాయుధేన నిహ
త్య అజాతశత్రోః ధర్మరాజస్యపాణిః ప్రథమతః ఆదౌ పరహింస
కత్వం శత్రుహింసకత్వం ఇతరహింసకత్వంచదధౌ + డుధాఞ్ధార
ణపోషణయోః లిట్ ॥ ౨ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం పరాక్రమీ శ
క్తిమాన్ యమయోః యమళయోః ప్రాథమికః నకులః తంసుబలా
త్మజం శకునిం ప్రియాః పాశకాః అక్షాః యస్యతం ॥ ౩ ॥ అక్షాస్తుదే
వనాః పాశకాశ్చ తే ఇత్యమరః ॥ అవగమ్య జ్ఞాత్వా మృధేయుద్ధేక్షణా
త్ యమేనదాపితః పాశో బంధనంయస్యతం వ్యధాత్ అకార్షీత్

(౧) ఇతఃపూర్వమనేన నకోపిహతఇతిభావః

యుధంయస్యతత్కం + శైషికఃకప్ ప్రత్యయః ఇష్టాధమంచేతిచతం ద్యూతనిపుణం సుబలస్య గాంధారరాజస్య ఆత్మజం శకునిం అవగత్య సమేత్య క్షణాన్న తువిలంబాదిత్యర్థః, యమేన అంతకేన సాన్వనంతరయుగ్మజాతేన తేన ప్రయోజ్యకర్త్రా సహదేవేనేతిచ దాపితః కంఠే విన్యాసితః పాశః కాలపాశః యేన తత్కం పాశకః అక్షః యేనత మితిచ వ్యధాత్ చక్రే శకునిమవధీదిత్యర్థః, అత్ర ప్రియపాశకస్యప్ర దాపితపాశకత్వోక్తేః శ్లేషప్రతిభోత్థాపితస్సమాలఙ్కారః ॥ వైతాలీయంవృత్తమ్ ॥ 3 ॥—అథేతి ॥ అథ శకునివధానంతరం యుద్ధేనైన తపర్తునా గ్రీష్మేణ దుస్సహాశ్రీః ప్రకాశఃయస్యతథోక్తః సహదేవస్య భుజయోః ప్రతాపఏవ భానుస్సూర్యః హరితాం దిశాం అభ్యంతరే మధ్యే ధావంతః వ్యాప్నువంతః పలాయమానాశ్చ ఆత్మఘోషాః స్వసింహనాదాః వాయసాశ్చయస్మాత్తం ॥ ని ॥ ధ్వాంక్షాత్మఘోషపరభృదిత్యమరః ॥ ఉలూకం శకునిపుత్రమేవ దివాంధంనామ పక్షిభేదమితి శ్లిష్టరూపకం, కించిదీషదపినసహతేస్మ సహదేవః ఉలూకం జఘానేత్యర్థః శ్లిష్టాశ్లిష్టసావయవరూపకమ్ ॥ ఔపచ్ఛందసికం ॥ ౪

మికః పరాక్రమీ ॥ 3 ॥ అథయుద్ధతపర్తుదుస్సహ
శ్రీః హరిదభ్యంతరధావదాత్మఘోషమ్ । సహతేస్మన
కించిదప్యులూకం సహదేవస్య భుజప్రతాపభానుః ॥ ౪ ॥

+ డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః లుఙ్ ॥ నకులశ్శకునిం జఘానేత్యర్థః ॥ 3 ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం యుద్ధమేవతపర్తుః గ్రీష్మఋతుః తస్మిన్ దుస్సహాశ్రీర్యస్యసః సహదేవస్యభుజయోః ప్రతాపఏవభానుస్సూర్యః హరిదభ్యంతరేషు దిగంతరాలేషు ధావన్ ఆత్మనః ఘోషాద్ధ్వనిర్యస్యతం అన్యత్రధావంతః పలాయమానాః ఆత్మఘోషాః కాకాఃయస్యతం ఉలూకం ఉలూకాఖ్యం రాజానం ఉలూకపక్షిణంచ కించిదపి నసహతేస్మ నమమర్ష + షహ మర్షణే లట్స్మే ఇతిలట్ ౨

జ్వాలమితి । అథ శోణమరుణం అతఏవ దానవిధా అగ్నినార్జునాయ వితరణక్రియాయాంవిషక్తం విశేషేణలగ్నం కృశానోరగ్నేర్జ్వాలంశిఖామివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా,వహ్నేర్ద్వయోర్జ్వాలకీలావితిజ్వాలశబ్దస్యపుం స్త్రీస్యాప్యనుశాసనాత్ చమరవాలంబిరుదచామరందధత్ చాపం గాండీవముదస్య ఉన్నమ్య పార్థేఽర్జునే రిపూన్ హతశిష్టాన్ నిహంతరిమారయతిసతి ద్రోణాత్మభూః అశ్వత్థామా కృప స్తన్మాతులశ్చ ద్వౌ ప్రముఖౌ యేషాం తేహతశిష్టాః కౌరవీయాః సహసా కాందిశీకాః భయాద్ద్రుతాః పలాయితా ఇతియావత్ ॥ ని ॥ భయాద్ద్రుతఃకాన్దిశీక ఇత్యమరః ॥ బభూవుః ॥ వసంతతిలకా ॥ ౫ ॥—ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణసోదరాణాందుశ్శాసనాదీనాందాయాదానాంభీష్మసోమదత్తాదీనాం వరూథినీనాం సేనానాంచ దాయాదానాంలక్ష్మణాదిసుతానాం

జ్వాలంవిషక్తమివదానవిధౌకృశానోశ్శోణందధచ్చ
మరవాలముదస్యచాపమ్ । (౧) పార్థే నిహంతరి రి
పూనథకాందిశీకా ద్రోణాత్మభూకృపముఖాస్సహసా
బభూవుః ॥ ౫ ॥ ౫ ॥ ఇత్థం సోదరదాయాదవరూథి

నపాదేవః ఉలూకం జఘానేత్యర్థః ॥ ౮ ॥—జ్వాలానుషక్తమితి ॥ కృశానోః అగ్నేః దాహవిధౌ దాహకరణే జ్వాలేన అనుషక్తంసంబద్ధమివశోణం చమరవాలం దధత్ చాపంధనుః ఉదస్య ఉత్క్షిప్య పార్థే అర్జునే రిపూనరీన్నిహంతరిసతి ద్రోణాత్మభూకృపముఖాః అశ్వత్థామకృపాదయః సహసా కాందిశీకాః భయాకులాఃబభూవుః + భూసత్తాయాంలిట్ ॥ ౫ ॥—ఇత్థమితి ॥ ఇత్థంసోదరాణాం భ్రాతౄణాం దాయాదానాం సుతానాం బాంధవానాంవా ॥ ని ॥ దాయాదౌసుతబాంధవావిత్యమరః ॥ వరూథినీనాం సేనానాం చర

(౧) అథాస్త్రియామ్ । ధనుశ్చాపావిత్యమరోక్తేర్దధదితి విశేషణాచ్చాపశబ్దస్యక్లీబతా.

ణుతి వా ॥ ని ॥ దాయాదౌసుతబాంధవావిత్యమరః ॥ రణక్షితౌ పరి
తః క్షయం నాశం అభివీక్ష్య మహీయసా భూయిష్ఠేన సాధ్వసేన భయే
న మనసి విరచితః ప్రథమః అపూర్వః ప్రవేశో యస్య తథోక్తస్సా
ధ్వసాక్రాన్తచిత్త ఇత్యర్థః అతఏవ క్వచన దుర్జ్ఞేయే దేశే గూఢం
యథా తథా అవస్థితిరేవ మమ మహతీ శ్లాఘ్యా ఆయుష్టోమః జీవితకాలస
మూహ ఏవ ఇష్టిః యాగవిశేషః ఆయుష్టోమస్య ఇష్టిః తజ్జనకయాగ ఇ
తి వా నిశ్చితోపాయశ్చ ఇత్యుక్తప్రకారమాలోచ్య ఝడితి సత్వరం ఘ
టితం కృతం కవచస్య అవకుంఠనం ధారణం యేన తథోక్తః, పన్నగ
స్సర్పః కేతనే యస్య సః దుర్యోధనః స్యమన్తానాం నామతీర్థానాం
కురుక్షేత్రస్థానాం పంచకస్య సామంతం సమీపే వర్తమానం సాగర

నీనాం రణక్షితౌ పరిక్షయమభివీక్ష్య మహీయసా సా
ధ్వసేన మనసి విరచిత ప్రథమ ప్రవేశః క్వచన
గూఢావస్థితిరేవ మహతీ మమాయుష్టోమేష్టిరి
త్యాలోచ్య ఝడితి ఘటితకవచావకుంఠనః పన్నగకే
తనః స్యమంతపంచకసామంతం సాగరగభీరం త్వరిత

రణక్షితౌ యుద్ధభూమౌ పరిక్షయం నాశం అభివీక్ష్య దృష్ట్వా మహీ
యసా అతిమహతా + మహచ్ఛబ్దాదీయసుని టెరితిటిలోపః, సాధ్వ
సేన భయేన మనసి విరచితః ప్రథమ ప్రవేశో యస్య తథావిధః క్వచన
గూఢావస్థితిరేవ అంతర్ధానమేవ మమ మహతీ ఆయుష్టోమేష్టిః ఆ
యుర్వర్ధకేష్టిః జ్యోతిరాయుష స్తోమ ఇతి షత్వం ఇతి ఆలోచ్య ఝ
డితి ద్రాక్ ఘటితం కవచస్య అవకుంఠనమాచ్ఛాదనం యేన తాదృశః
పన్నగకేతనః నాగధ్వజః సుయోధనః దుర్యోధనః శమంతపంచకస్య
పరశురామనిర్మితరక్తసరః పంచకస్య సామంతం సాగరవద్గభీరం సర
స్వతీతి నామ యస్య తం కంచన మహాహ్రదం జలాధారం ॥ ని ॥ జలాశ
యో జలాధారస్తత్రాగాధజలో హ్రద ఇత్యమరః ॥ ఆసాద్య మహాభు

మివ గభీరం అగాధం త్వరితమితినామయస్యతం కంచన మహాంతంవి
స్తీర్ణం హ్రదం సరః ఆసాద్య ప్రాప్య మద్భుజేన చిరం దీర్ఘకా
లేన ధార్యమాణాం క్షోణీం భూమిం హేపన్నగాధిప త్వయ్యేవేత్యే
వకారేణ యుధిష్ఠిరవ్యవచ్ఛేదః సమర్పయిష్యామీత్యుక్తప్రకారేణవ
చసా పాతాళవాసినః పన్నగాధిపతేశ్శేషస్య ద్విసహస్రియోర్లో
చనేషు శ్రవణాత్మకేషు రహసి వాచానివేదయితుమిత్యుత్ప్రేక్షా దూ
రదూరం అత్యంతదూరంయథాతథా వీప్సాయాంద్విర్భావః నిమజ్జ్య
స్వ విద్యయా జలస్తంభిన్యా సర్వమంభః జలమపి మహాహ్రదీయం
స్తంభయామాస ॥ ౬ ॥—బకేతి ॥ పురా ఏకచక్రావాససమయే
ప్రథమమితిచ బకానాంనామపక్షిణాం బకస్య అసురవిశేషస్యచ

నామానం కంచనమహాహ్రదమాసాద్య మద్భుజేనచిర
ధార్యమాణాం క్షోణీం త్వయ్యేవసమర్పయిష్యామీతి
పాతాళవాసినః పన్నగాధిపతేర్ద్విసహస్రలోచ
నేషురహసివాచానివేదయితుమివ దూరదూరం నిమ
జ్జ్య స్వవిద్యయాసర్వమప్యంభస్స్తంభయామాస॥ ౬
ప ॥ బకహంతాపురాద్యాసౌ ధార్తరాష్ట్రవధోద్య

జేన చిరం ధార్యమాణాం క్షోణీం భూమిం త్వయ్యేవ సమర్పయిష్యా
మి సమ్యక్ జ్ఞదధామి ఇతిపాతాళవాసినః పన్నగాధిపతేః శేషస్యద్వి
సహస్రవిలోచనేషు వింశతిశతనేత్రేషు రహసి ఏకాంతే వచనం తర
సా శీఘ్రం నివేదయితుమివ తస్య చక్షుశ్శ్రోత్రత్వాన్నేత్రేషు నివే
దనమిత్యర్థః దూరదూరం నిమజ్జ్య స్వస్యవిద్యయా జలస్తంభవిద్య
యా సర్వమపి కృత్స్నమపి అంభః వారి స్తంభయామాస జడత్వం
ప్రాపయామాస ॥ ని ॥ స్తంభస్థూణాజడత్వయోరితివిశ్వః + తస్మా
త్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లిట్ ॥ ౬ ॥—బకేతి ॥ అసౌభీమః పురాబక
హంతా బకాసురహంతా బకపక్షిహంతాచ ॥ని॥ బుఙ్క్రౌంచో

హంతా అసౌభీమః అద్య పశ్చాచ్చధార్తరాష్ట్రాణాంనీలచంచుపా
దహంసానాం ధృతరాష్ట్రసుతానాంచవధే ఉద్యతః ఉద్యుక్తః ఇత్యు
క్తహేతోర్భీతస్య అస్యరాజ్ఞో ధార్తరాష్ట్రస్య కాసారే సరసి మజ్జ
నంయుక్తం ఉచితమేవ, కాసారవాసినామన్యత్ర హంతర్యాగతే శే
షాణాంపలాయనస్య మజ్జనస్య వాలోకసిద్ధత్వాదితిభావః, అతఏవాను
రూపసంఘటనాత్మకస్సమాలఙ్కారః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ
మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతిద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥౭
దరీష్వితి ॥ అథాయందుర్యోధనః దరీషుగుహాసువా శిఖరిణాంశైలా
నాం తటీషు ప్రపాతేషు యాఝర్యః నిర్ఝరాస్తాసువా పురీషు
నగరేషువా ఘనాసుసాంద్రాసు వనేషు అరణ్యేషువల్లరీషుగుల్మేషు
వా తిరోభవేత్ అంతర్హితస్స్యాత్ ఇత్యుక్తప్రకారేణఆలో
చ్యేతి శేషః పవనసుతః భీమః తందుర్యోధనం మార్గితుం అన్వేషి
తుం రణస్థలాత్ నిర్యయౌ నిర్గతవాన్ శత్రుశేషంనశేషయేదితి న్యా
తః।ఇతిభీతస్యరాజ్ఞోస్యయుక్తంకాసారమజ్జనమ్ ॥౭।

దరీషువాశిఖరితటీఝరీషువాపురీషువా ఘనవనవల్లరీ
షువా । తిరోభవేదయమితితంసమార్గితుంరణస్థలా

బకఃకహ్వాఇత్యమరః ॥ అద్య ధార్తరాష్ట్రాణాం ధృతరాష్ట్రపుత్రా
ణాం హంసభేదానాంచ ॥ ని ॥ ధార్తరాష్ట్రాస్సితేతరైరిత్యమరః ॥
వధే సంహారే ఉద్యతః ఉద్యుక్తః ఇత్థం భీతస్య త్రస్యతః తస్య
ధార్తరాష్ట్రత్వాదితిభావః అస్యరాజ్ఞః దుర్యోధనస్య కాసారేసరసి
మజ్జనంయుక్తమ్ ॥ ౭ ॥—దరీష్వితి ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం స
పవనసుతః భీమః దరీషుకందరేషుశిఖరిణాం గిరీణాంతటీఝరీషు తట
నిర్ఝరేషువా పురీషు నగరీషువా ఘనాసుసాంద్రాసు వనానాంవ
ల్లరీషు కుంజేషువాఅయందుర్యోధనః తిరోభవేత్ అంతర్ధాస్యేత్
ఇతి తం మార్గితుం అన్వేషితుం రణస్థలాత్ నిర్యయౌ. నిర్గతః+

యాదితిభావః- రుచిరావృత్తమేతత్ ॥ చతుర్గ్రహైరిహరుచిరా జభ స్జగైరితిలక్షణాత్ ॥ ౮ ॥ —అపరైరితి ॥ తదానీం దుర్యోధనాన్వేషణసమయె అపరైస్సోదరైశ్శిష్టైః ధర్మరాజాదిభిః అనుయాతస్యత త్రతత్రాన్వేషితుమనుగతస్య అస్యాపిభీమస్య జయరూపార్థసిద్ధయె శతమన్యుభువోఽర్జునస్య పురాతపశ్చర్యా కాలఇవ కశ్చనశబరః అనిర్వాచ్యమహిమాచ శబరః కిరాతః కుహనాకిరాత వేషశ్శంభుశ్చ వనాంతేజలహ్రదసమీపె హైమవతారణ్యమధ్యేచసంన్యధాత్ సన్నిధిం ప్రాప్తవాన్ * దిష్ట్యేత్యవ్యయమానందె సోదరైరపీతివా యథా భారతంయోజనీయం ఉభయధాప్యుపమా శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసా మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితా ॥ ఔపచ్ఛందసికమ్ ॥ ౯ ॥ — ॥ అథేతి ॥ అథ కృతఃఅంజలిః నమస్కారోయేనతథోక్తేన తెనశబరెణ సవినయంనివేదితాయాం సార్వభౌమస్య చక్రవర్తినః యానిలక్షణాని ఛత్రకేతుకలశధ్వజాదిరేఖాః తైరుపేతాయాం అంకితాయాం

త్పవనసుతోథనిర్యయా ॥ ౮ ॥ అపరైరపిసోదరైస్త
దానీమనుయాతస్యజయార్థసిద్ధయేస్య । శతమన్యుభు
వఃపురేవదిష్ట్యా శబరఃకశ్చనసంన్యధాద్వనాంతే ॥౯॥
౧౦ ॥ అథతెనకృతాంజలినానవినయం నివేదితాయాం
సార్వభౌమలక్షణోపేతాయాంపదపఙ్క్త్యాలక్ష్యమా

యాప్రాపణ్ణలిట్ ॥ ౮ ॥—అపరైరితి ॥ అపరైరపి అన్యైరపి సోదరైః భ్రాతృభిస్సహ తదానీం తత్కాలే అస్యభీమస్య జయస్యసిద్ధయేఅనుయాతస్య పశ్చాద్యాతస్య శతమన్యుభువః అర్జునస్య పురేవ పూర్వమివ దిష్ట్యాదైవెన కశ్చనశబరః కిరాతః వనాంతేసన్న్యధాత్ సమీపస్థోభూత్ + డుధాఞ్లుజ్ ॥ ౯ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం కృతాంజలినా తెనకిరాతేన సవినయం నివేదితాయాం విజ్ఞప్తాయాం సార్వభౌమస్య సర్వభూమీశ్వరస్య లక్షణైశ్చిహ్నైరుపేతా

పదానాం పాదన్యాసానాం పఙ్క్త్యా లక్ష్యమాణైః దృశ్యమానైః వ
నదేవతాభిః సలిలమాహర్తుం ఆనేతుం నిహితైస్సంపాదితైః కలశై
రివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా- కలశైః కలశాకృతి రేఖాభిరంకితశ్చిహ్నితః అ
వతారపథః సోపానమార్గః యస్యతస్మాత్ సంగరరంగె యుద్ధభువిప్ర
యుక్తానాం యోద్ధైరన్యోన్యం ప్రహితానాం వివిధానామాయుధా
నాం సవిధె సమీపె అభ్యస్తం ఆవృత్త్యా గృహీతం తైక్ష్ణ్యం పారు
ష్యంయైస్తథోక్తానీవస్థితానీత్యుత్ప్రేక్షా పరుషపరుషాణి నితాంతమ
శ్రావ్యాణి. నిశాతత్వపారుష్యయోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయో
క్త్యనుప్రాణితా ఉత్ప్రేక్షాసంసృష్టాద, మారుతేర్భీమస్య వచనాని
నిశమ్య శ్రుత్వా విశాలైరతిదీర్ఘైః క్రోధేన భీమవచనశ్రవణజనితె
న యేనిశ్వాసాస్తైరుపరిజలోర్ధ్వభాగె కోరకితస్సంవర్ధితః బుద్బు
దానాం యెకలకలాః కోలాహలధ్వనయః తెషాముదయఃఆవిర్భావః
యస్మింస్తస్మాత్ త్వరితనామ్నఃజలాశయాత్ మహాహ్రదాత్ ప్రశస్తః

క్షైస్సలిలమాహర్తుంవనదేవతాభిరా(నీ)హి)తైరివక
లశైరంకితావతారపథాత్సంగరరంగప్రయుక్తవివిధా
యుధసవిధాభ్యస్తతైక్ష్ణ్యానీవపరుషపరుషాణి మారుతి
వచనాని నిశమ్య విశాలైః క్రోధనిశ్వాసైరుపరికోరకి
తబుద్బుదకలకలాదయాత్తస్మాజ్జలాశయాదుత్తీర్యమా

యాం పదపఙ్క్త్యా లక్ష్యమాణైర్దృశ్యమానైస్సలిలముదకంఆహర్తు
మానేతుం వనదేవతాభిరానీతైరివస్థితైః కలశైః కలశరేఖాభిః అంకి
తావతారపథాత్ సంగరరంగే యుద్ధరంగె ప్రయుక్తానాం వివి
ధానామాయుధానాం సవిధాత్ సమీపాత్ అధీతం తైక్ష్ణ్యం యైస్తానీ
వస్థితాని పరుషాణి నిష్ఠురాణి మారుతివచనాని భీమవచాంసినిశమ్యావి
శాలైర్విస్తృతైః క్రోధనిశ్వాసైః ఉపరి కోరకితః సంజాతకోరకః బు
ద్బుద్దానాం కలకలస్య ఉదయోయస్మిన్ తస్మాత్ జలాశయాత్ ఉత్తీ

మానః చిత్తసమున్నతిః యేషాం తేషాంమధ్యఇత్యర్థః, అగ్రణీః శ్రే
ష్ఠః అతఏవ ధీరధీరం మహత్యామాపద్యపి అవికృతంమనః యస్యసః
సుయోధనః ఉత్తీర్య తీరం ప్రాప్య తాదృశేన అతిపరుషభాషిణా భీ
మేనసహ భయానకం లోకైకభయంకరంగదాగదికలహంగదయాగ
దయాప్రవృత్తంయుద్ధంకర్తుంసరభసంసత్వరంనతువిలమ్బాదిత్యర్థః ఉ
పచక్రమేఆరబ్ధవాన్ కలహాయితంయుద్ధక్రీడామితిక్వాచిత్కః పాఠః
గదాగదిశబ్దనపుంసకత్వ భయానకేత్యను ప్రాసద్వయానురూప్యేణ
రమణీయః ॥ అత్ర యదచేతనోపిపాదైఃస్పృష్టః ప్రజ్వలతిసవితురి
నకాంతః। తత్తేజస్వీపురుషః పరకృతనికృతిం కథంసహతఇతిన్యాయా
త్పరుషభాషణశ్రవణస్య హ్రదోత్తరణం ప్రతితస్య గదాగదియుద్ధో
పక్రమంప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగద్వయమంగా
ఙ్గిభావేనసంకీర్ణముక్తోత్ప్రేక్షాసంసృష్టిసంసృష్టంచ ॥ ౧౦ ॥ — ॥
ఆజగామేతి ॥ తదా భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుద్ధసమయే బల
వాంచ్ఛౌర్యశాలీసఃబలః బలరామః సరస్వత్యానామనద్యాస్తటాత్
ఆజిసీమ్ని యుద్ధదేశే ఆజగామ ప్రాప్తవాన్, యస్య బలరామ
స్య ఆఖ్యయా బలేతి సంజ్ఞాశబ్దేనసహ భద్రేతిదేవతిచ పదయోస్స

నినామగ్రణీస్సుయోధనోధీరధీరమనాస్తాదృశేనభీమే
నసహ భయానకంగదాగదికలహంసరభసముపచక్ర
మే ॥ ౧౦ ॥ ప ॥ ఆజగామసనరస్వతీతటాదాజిసీ

మ్ని ఊర్ధ్వమాగత్య మానినాం మానవతాం అగ్రణీః అగ్రేసరః సు
యోధనః దుర్యోధనః ధీరధీరమనాస్సన్ తాదృశేన భీమేనసహ భ
యానకం భయంకరం గదాగది కలహాయితం గదాయుద్ధం సరభసం
ఉపచక్రమే ప్రారేభే + క్రముపాదవిక్షేపేలిట్, ప్రోపాభ్యాంస
మర్థాభ్యామిత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౧౦ ॥—ఆజగామేతి ॥ తదా తస్మి
న్కాలే ఆజిసీమ్నియుద్ధరంగే బలవాన్ సబలః బలరామః సరస్వ
త్యాః సరస్వతీనద్యాస్తటాత్ ఆజగామ ఆగతః + గమ్లగతౌలిట్॥

మాగమః బలభద్రః బలదేవ ఇతి ఛోత్తరపదత్వేన సంబంధః అనిశం జా
యతే భవతి స బల ఇతి యోజ్యమ్ ॥ ౧౧ ॥—తత్రేతి ॥ తత్ర ఆజిస్థిమ్ని
విస్మయకరం గదాహవం భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుద్ధం పశ్యతః
అస్య బలరామస్య సమ్మదాశ్రుభి రానందబాష్పైస్సహ సురభిగంధిః
మనోజ్ఞామోదా పుష్పవృష్టిః పుష్కరాదంతరిక్షాదుభయోర్భీమదు
ర్యోధనయోరుపాంతయోస్సమీపదేశయోః ఆపతత్ పతతిస్మ అత్రా
నందబాష్పపుష్పవృష్ట్యోస్సాహిత్యకథనాత్సహోక్తిరలంకారః॥ సహో
క్తిస్సహభావశ్చేద్భాసతే జనరంజన ఇతి లక్షణాత్ ॥ వృత్తం పూర్వవత్॥
౧౨ ॥— ప్రవివేదేతి ॥ తత్ర గదాయుద్ధే కులాలస్య కుంభకార
స్య చక్రవత్ ఘటజనకమివ భ్రమతోర్గదాయుద్ధగతివిశేషైర్వర్తుల
ళం ధావతోర్ద్వయోస్తయోర్భీమదుర్యోధనయోర్భిదాం అయం దుర్యో

మ్నిబలవాన్బలస్తథా । జాయతే సహాయుధాఖ్య
యానిశం భద్రదేవపదయోస్సమాగమః ॥ ౧౧ ॥ త
త్రవిస్మయకరం గదాహవం పశ్యతో౽స్య సహ సమ్మదా
శ్రుభిః । పుష్పవృష్టిరుభయోరుపాంతయోః పుష్క
రాత్సురభిగంధిరాపతత్ ॥ ౧౨ ॥ ప్రవివేద కులాల

యస్యాఖ్యయా సహ బల ఇతి నామ్నా అనిశం భద్రదేవపదయోస్తు సంగ
మః మేళనం బలభద్ర ఇతి బలదేవ ఇతి జాయతే + జనీ ప్రాదుర్భా
వేలట్ జ్ఞాజనోర్జా ఇతి జాదేశః స ఆజగామేతి పూర్వేణాన్వయః॥౧౧॥
తత్రేతి ॥ తత్ర విస్మయకరం ఆశ్చర్యజనకం గదాహవం గదాయుద్ధం
పశ్యతః అస్య బలరామస్య సమ్మదాశ్రుభిస్సహ ఆనందబాష్పైస్సహ
ఉభయోః భీమదుర్యోధనయోః ఉపాంతయోస్సమీపయోః పుష్కరా
దాకాశాత్ సురభిర్గంధో యస్యాస్సా సురభిగంధిః గంధస్యేదుత్పూ
తిసుసురభిభ్య ఇతీత్వం పుష్పవృష్టిరాపతత్ + పత్లృగతౌ లఙ్ ॥౧౨॥
ప్రవివేదేతి॥ తత్ర కులాలచక్రవత్ కుంభకారచక్రేణ తుల్యం + తేన తుల్యం

ఘనోఽయం భీమ ఇతి మిథో వైలక్షణ్యం బలోఽపి న ప్రవివేద హరిః కృష్ణోఽపి
న ప్రవివేద పాండవాశ్చ న ప్రవివిదుః సురాః న ప్రవివిదుః అశ్వముఖా
గంధర్వా అపి న ప్రవివిదుః చారణాశ్చ న ప్రవివిదుః అత్ర అనేకాధికర
ణైకక్రియాభావరూపగుణయోగపద్యాత్సముచ్చయభేదః వైతాలీయ
మ్॥౧౩॥—మదితి॥ అథ ఏతత్ దుర్యోధనసక్థియుగ్మం మమ నేత్రస్య నా
మసంజ్ఞాపదం ధరతి వాచకత్వసంబంధేన వహతీతి మన్నామధారి కించ మృ
దులం సుకుమారం వసనం సదాపి మథ్నాతి నిష్పీడయతి ఇత్యుక్త ప్రకార
యా అతిరుషా అత్యంతకోపేనేవ ఇత్యుత్ప్రేక్షా ॥ యదూద్వహస్య శౌ,
కృష్ణస్య నేత్రేణ లాంఛనేన సూచితం అత్ర ప్రహరేతి జ్ఞాపితం అరేః దుర్యో
ధనస్య సక్థ్నోరూర్వోర్యుగ్మం కర్మ శ్వసనస్య వాయోః సూనుర్భీమః

చక్రే గద్భ్రమతోస్తత్ర తయోర్ద్వయోర్భిదామ్ । న బ
లో న హరిర్న పాండవా న సురా నాశ్వముఖా న చార
ణాః ॥ ౧౩ ॥ మన్నామధారి మృదులం వసనం వి (మృ
ద్నా) మథ్నా) త్యేతత్సదేత్యతిరుషేవ యదూద్వహ
స్య । నేత్రేణ సూచితమరేరథ సక్థియుగ్మం చూర్ణీచ

క్రియా చేదితి వతిః భ్రమతోః తయోర్ద్వయోః భీమదుర్యోధనయో
ర్భిదాం భేదం బలః బలరామః న ప్రతివేద నాజ్ఞాసీత్ హరిః కృష్ణః
న ప్రవివేద పాండవాః విభక్తివిపరిణామః న ప్రవివిదుః ఏవముత్తరత్ర
సురాః దేవాః న అశ్వముఖాః గంధర్వాః న చారణాః న నాజ్ఞాసిషురి
త్యర్థః + విదజ్ఞానే లిట్ ॥ ౧౩ ॥—మన్నామేతి ॥ అథానంతరం
ఏతత్సక్థియుగం మమ నామ నేత్రమిత్యాఖ్యాం ధరతీతి ధారి + సుప్య
జాతౌ ణినిః మృదులం వసనం చేలం సదాపి మృద్నాతి పీడయతి ఇ
తి అతిరుషేవాతి క్రోధేనేవ యదూద్వహస్య కృష్ణస్య నేత్రేణ నయనే
న సూచితం అరేః దుర్యోధనస్య సక్థ్నోరూర్వోర్యుగ్మం యుగళం పవ
నస్య సూనుర్భీమః గదయా చూర్ణీచకార చూర్ణయామాస + చ్వ్యా

గదయా చూర్ణీచకార అత్రోక్త్యుత్ప్రేక్షాయాః నేత్రం వాససిలోచ
న ఇతి కోశానుసారేణ వస్త్రలోచనయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసా
యమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంక
రః ॥ వసంతతిలకా ॥ ౧౮ ॥—తత్రేతి ॥ తత్రవనాంతే అద్రిసుతా
కుమారః షణ్ముఖః తారకంనామ రాక్షసమివ సుయోధనంజిత్వా అథ
మధుభిదా సమేతః కృష్ణేన సంగతః అసౌ పృథాతనుభువాంధర్మ
రాజాదీనాం వర్గః షట్కమిత్యర్థః, షడ్భిర్ముఖైర్జనితాః శంఖా
నాం పాంచజన్యాదీనాం రవాః యేనతథోక్తస్సః ఏకత్ర కృష్ణసహి
తత్వాదన్యత్ర స్వయమేవ షణ్ముఖత్వాచ్చేతిభావః దినాంతే సాయం శి
బిరం నివేశం జగాహే ప్రాప్తవాన్, ఉపమాలఙ్కారః ॥ వసంతతి
లకా ॥ ౧౯ ॥—భూయఇతి ॥ అథ సాయం దినాంతే అనలాయాగ్ని
యే మహసః తేజసః ప్రదానే వితరణసమయే భాసాంప్రభోస్సూ
కారగదయాశ్వసనస్యసూనుః ॥ ౧౮ ॥ తత్రాథతా
రకమివాద్రిసుతాకుమారో జిత్వాసుయోధనమసౌ శిబి
రందినాంతే । వర్గః పృథాతనుభువాంమధుభిత్సమే
తష్షడ్భిర్ముఖైర్జనితశంఖరవో జగాహే॥ ౧౯ ॥భూ
యోపిసాయమనలాయమహఃప్రదానేభాసాంప్రభో
ర్ణశబ్దాత్కృభ్వస్తియోగ ఇపిచ్వః, అస్యచ్వావితికారః ॥ ౧౮ ॥—
తత్రేతి ॥ అథానంతరం తత్రయుద్ధే అద్రిసుతాకుమారః షణ్ముఖః తా
రకమివ తారకాసురమివ సుయోధనం దుర్యోధనంజిత్వా మధుజితా
కృష్ణేన సమేతః అసౌ పృథాతనుభువాం పాండవానాం వర్గః సం
ఘః షడ్భిః ముఖైః జనితః ఉత్పాదితః + జనేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః,
శంఖానాం రవో యేనతథోక్తస్సః దినాంతే సాయంకాలే శిబిరం జ
గాహే వివేశ + గాహూవిలోడనే లిట్ ॥ ౧౯ ॥ —భూయోపీతి ॥
భూయోపి పునరపి సాయం సాయంకాలే అనలాయాగ్నయే మహసాం

ర్యస్య కరాత్కిరణాత్ హస్తాచ్చ దిశిదిక్షు వీతిజాత్యేకవచనం విప్రకీ
ర్ణైర్వ్యాప్తైర్ధూమైరివక్షిప్రైరిత్యుత్ప్రేక్షా, అక్ష్ణోః పంథానంరుంధం
తీత్యక్షిపథరోధిభిః అంధకారైస్తమోభిః కురుక్షితిభృతాం పాండవా
నాం పటమంటపానాం వస్త్రగృహాణాంఓఘస్సమూహః భూయోపి
భృశంప్రాపేప్రాప్తమ్ + ప్రపూర్వాదాప్నోతేఃకర్మణిలిట్ ॥ వ
సంతతిలకా(౧) ॥ ౧౬ ॥—తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్ అంధకారాక్రాంతా
ఖిలదిగంతరే కాలే ద్రోణభూః అశ్వత్థామా రంగేయుద్ధభువి విచిత్యా
న్విష్య అసుభిః ప్రాణైర్యుక్తం క్షితిపతిం దుర్యోధనమాసాద్యప్రాప్య
తైస్తైరావద్ధర్మోచితైఃలాపైః వాక్యైః ఆశ్వాస్య విశోకంకృత్వా సమ

రివకరాద్దిశివిప్రకీర్ణైః । ధూమైరివాక్షిపథరోధిభిర
న్ధకారైః ప్రాపే కురుక్షితిభృతాంపటమంటపౌఘః॥౧౬॥
తస్మిన్కాలేవిచిత్యక్షితిపతిమసుభిర్యుక్తమాసాద్యరం
గేతైస్తైరాశ్వాస్యలాపైర్నిజమపిసమరేభావికృత్యం

ప్రదానేభాసాం ప్రభోఃసూర్యస్య కరాదివ కిరణాదివ దిశివిప్రకీ
ర్ణైః వ్యాకీర్ణైః ధూమైరివ అక్షిపథం దృష్టిమార్గంరుంధంతీతితాదృ
శైః అంధకారైస్తమోభిః కర్తృభిః కురుక్షితిభుజాంకురుభూపతీనాం
పటమంటపానాం పటగృహాణాం ఓఘః సంఘః ప్రాపే ప్రాప్తః
+ ఆప్లవ్యాప్తౌకర్మణిలిట్, తేషాంసర్వనాశాద్దీపాద్యభావాదంధ
కారవ్యాప్తిరేవ జాతేతిభావః ॥ ౧౬ ॥—తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్ కాలే
ద్రోణభూః అశ్వత్థామా రంగే యుద్ధరంగే విచిత్య అన్విష్య అసుభిః
ప్రాణైః యుక్తం క్షితిభృతం దుర్యోధనం ఆసాద్యప్రాప్య తైస్తైః
లాపైః భాషణైః ఆశ్వాస్య సమరే యుద్ధే నిజం స్వీయం భావిభవి

---

(౧) శ్రీ ॥ అగ్నింవావాదిత్యస్సాయంప్రవిశతి ఉద్యంతంవావాదిత్య
మగ్నిరనుసమారోహతీతిశ్రుత్యా సౌరతేజసస్సాయమగ్నౌప్రవేశాత్పు
నః ప్రాతరగ్నితేజసస్సూర్యప్రవేశాచ్చప్రతిపాదితః

శే రాత్రియుద్ధే భావిభవిష్యత్ నిజం కృత్యం సర్వపాండవహననమ
పి నివేద్య విజ్ఞాప్య తేన దుర్యోధనేనముక్తః అనుజ్ఞాతస్సన్, అర్ధ
మార్గే మార్గమధ్యే- హరస్య శమ్భోర్వరేణ సర్వానుల్లంఘ్యత్వాత్త
త్కేన ముదితశ్చ సన్ - ధృష్టద్యుమ్నం చాపమౌర్వ్యా నికృత్య ఛిత్త్వా-అ
స్య ధృష్టద్యుమ్నస్య స్వసా ద్రౌపదీ తస్యాః ద్రౌపద్యాస్సంబంధినః
కుమారాన్ తనయాన్ పుత్రానుపపాండవానపి-చిచ్ఛేద మారయామాసే
త్యర్థః స్రగ్ధరావృత్తమ్ ॥౧౭॥—ఇత్థమితి ॥ ఇత్థముక్తప్రకారేణ-నిశీథే
అర్ధరాత్రే భయానకైర్నిజైస్సాయకైర్బాణైశ్శకలీకృతం లవశశ్ఛి
న్నం ఖడ్గదారితం వా ॥ ని ॥ శరే ఖడ్గే చ సాయక ఇత్యమరః, ద్విషతాం
పాండవానాం సంబంధి అనేకం అసంఖ్యేయం అనీకం సైన్యం యస్మిం
స్తస్మాత్- కురునాయకస్య ధర్మరాజస్య పటనికేతనాత్ వస్త్రగృ
హాత్ ప్రవిష్టం ప్రాప్తం కటకం శిబిరం వలయభూషణం చ యాభ్యాం
తౌ అతఏవ స్వభుజాభ్యామివ స్థితాభ్యాం కృపేణ కృతవర్మణా చ ద్రౌ

నివేద్య । ముక్తస్తేనార్ధమార్గే హరవరముదితో ద్రౌ
ణిశ్చాపమౌర్వ్యా ధృష్టద్యుమ్నం నికృత్య స్వసుర
పి తనయానస్య చిచ్ఛేద శూరాన్ ॥౧౭॥ క ॥ ఇత్థం నిశీ
థే భయానకనిజసాయకశకలీకృతద్విషదనేకానీకాత్కు
రునాయక పటనికేతనాత్స్వభుజాభ్యామివ ప్రవిష్టక
టకాభ్యాం కృపకృతవర్మభ్యాం సహ పునరపి నర

ష్యత్ కృత్యమపి కార్యమపి నివేద్య తేన దుర్యోధనేన ముక్తః అర్ధ
మార్గే మార్గార్ధే హరస్య ఈశ్వరస్య వరేణ ముదితః తుష్టః చాప
స్య ధనుషః మౌర్వ్యా శింజిన్యా ధృష్టద్యుమ్నం నికృత్య విచ్ఛిద్య అ
స్య స్వసుః ద్రౌపద్యాః తనయానపి ఉపపాండవానపి చిచ్ఛేద ద్విధా చ
క్రే+ ఛిదిర్ ద్వైధీకరణే లిట్ ॥ ౧౭ ॥—ఇత్థమితి ॥ ఇత్థం నిశీథే అర్ధ
రాత్రే భయానకైః నిజసాయకైః శకలితం చూర్ణీకృతం ద్విషతాం

ఖ్యాంసహ- పునరపిసరస స్త్వరితనామ్న స్తీరంఆగత్య దుష్కరమన్యైః కర్తుమశక్యం స్వస్యవృత్తాంతం సుప్తహననవ్యాపారం కథయం తం, అశ్వత్థామానం ప్రతిఅయిసఖసంప్రతిఇదానీంతనీ, మమమదీ యాప్రీతిః ఏతావతీఇయత్పరిమాణా - ఇత్యుక్తప్రకారేణ అభినే తుంహ స్తనిర్దేశేనసూచయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా- తిర్యక్ప్రసారితేన బాహోర్యుగళేనయత్నాత్ అతికష్టాత్ ఆశ్లిష్యత్వమేవ మమప్రా ణోభవసిఖల్వితివాక్యాలంకారె ఇత్యుక్తప్రకారమూపచారికంప్ర స్యాయసహితంవచనంప్రయుంజానంబుద్ధిమంతం రాజానందుర్యోధనం

స్తీరమాగత్యదుష్కరం స్వవృత్తాన్తం కథయంతమశ్వ
త్థామానంప్రతిఅయిసఖే సంప్రతిమమప్రీతిరేతావతీ
త్యభినేతుమివతిర్యక్ప్రసారితెన బాహుయుగళేనయ
త్నాదాశ్లిష్యత్వమేవ ఖలుమమప్రాణోభవసీత్యౌ
పచారికంవచనంప్రయుంజానం రాజానంకోపాదివ

శత్రూణాం అనేకానీకం అనేకసైన్యంయేనతంకురురాజస్య దుర్యో ధనస్య నికేతనాత్ ఆశ్రయాత్ స్వభుజాభ్యామివ నిజబాహుభ్యామి వప్రవిష్టే కటకేవలయేయాభ్యాంతాభ్యాంప్రవిష్టంకటకంసైన్యంయా భ్యాంతాభ్యాం ॥ని॥ భూభృన్నికతమ్బే వలయేచకటకోస్త్రియా మిత్యమరః, కృపకృతవర్మభ్యాం సహసరస్తీరం ఆగమ్యఆగత్య దు ష్కరంకర్తుమశక్యం ఈషద్దుస్సుష్విత్యిఖల్ స్వవృత్తాంతం నిజో దంతం కథయంతమశ్వత్థామానం అయిసఖమిత్ర అశ్వత్థామన్ మమ ప్రీతిఃఏతావతీవ్యామపరిమితా+యత్తదెత్యేఇతివతుప్ఆసర్వనామ్న ఇత్యాత్వం ఉగితశ్చేతిఙీప్ ఇతి అభినేతుమివతిర్యక్ప్రసారితేన బా హుయుగళేన యత్నాదాశ్లిష్య ఆలింగ్యత్వమేవ మమప్రాణాః ఖ లుభవసి ఇత్యౌపచారికం ఉపచారార్థకం ప్రయోజనమితితర్వచ నంప్రయుంజానంప్రయోక్తారం తంరాజానం దుర్యోధనం కోపాదిప

కోపాత్ అంతరేణాస్థానశ్వత్థామానం ప్రాణత్వేన వ్యపదేశ్యాత్కారకాదివత్స్యాత్పేక్షా- తస్యదుర్యోధనస్యైవమేతదీయాః ప్రాణాః - తదానీం తత్క్షణమేవ- అత్యాక్షుః త్యక్తవంతః అత్రాతిప్రియత్వేన ప్రాణత్వేనాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాదుక్తోత్ప్రేక్షాయాః ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౧౭ ॥ —కృప ఇతి ॥ తతః కృపః కురుపురీం హాస్తినపురం ప్రతియయౌ కృతవర్మా కుశస్థలీం ద్వారకాం ప్రతియయౌ - ద్రోణసూనురశ్వత్థామా చ పారాశర్యస్య వ్యాసస్య తపోవనీం ఆశ్రమవనం ప్రతియయౌ ॥ ౧౮ ॥— అథేతి ॥ అథ ఖమణిస్సూర్యః దీప్తిభిః- స్వకాంతిభిః ఆత్మనః విజేతుర్జయశీలస్య అతఏవ విమతస్య శత్రోః ద్రౌణిశిరోమణేః అశ్వత్థామ శిరోరత్నస్య భవిత్రీం భావినీం సహజస్య జన్మసిద్ధస్య ఆస్పదస్య స్థానస్య అశ్వత్థామశిరోరూపస్య భంగః భీమకృతఏవ మానహానిస్తాం - ద్రష్టుమివ తదీయాః ప్రాణాస్తదానీమత్యాక్షుః ॥ ౧౭ ॥ ప॥

కృపస్తతః కురుపురీం కృతవర్మా కుశస్థలీమ్ । ప్రయ

యౌ ద్రోణసూనుశ్చ పారాశర్యతపోవనీమ్ ॥ ౧౮ ॥

అథ దీప్తిభిరాత్మనో విజేతుర్విమతద్రౌణిశిరోమణేర్భ

విత్రీమ్ । సహజాస్పదభంగమానహానిం ఖమణిర్ద్రష్టు

ఇతరవ్యవచ్ఛేదకైన శబ్దప్రయోగ కోపాదివ తదీయాః దుర్యోధనసంబంధినః ప్రాణాః తదానీం అత్యాక్షుః తత్యజుః + త్యజవిసర్గేలుఙ్ ॥ ౧౭ ॥—కృప ఇతి ॥ తతః కృపః కురుపురీం హాస్తినావతీం కృతవర్మా కుశస్థలీం కుశస్థల్యాఖ్యపురీం ద్రోణసూనుః అశ్వత్థామా పారాశర్యస్య వ్యాసస్య తపోవనీం చ ప్రయయౌ జగామ + యా ప్రాపణే లిట్ ॥ ౧౮ ॥— అథేతి ॥ అథానంతరం దీప్తిభిః కాంతిభిః ఆత్మనస్స్వస్య విజేతుః విజితవతః ద్రౌణేరశ్వత్థామ్నః శిరోమణేశ్శిరోరత్నస్య విమతాచ్ఛత్రోర్భీమాత్ భవిత్రీం భావినీం సహజస్య ఉ

త్యుత్ప్రేక్షా- ఉదయాద్రిం ఆగాత్ ఉదితోభూదిత్యర్థః- ఔపచ్ఛం
దసికమ్ ॥ ౨౦ ॥—తదితి ॥ తదనంతరమాత్మనస్సోదరస్య ధృష్టద్యు
మ్నస్య సంబంధినస్సూతస్య సారథేర్ముఖాత్ వచనాత్ శ్రవణయోః
కాలకూటం కర్ణకఠోరమితియావత్ అపత్యానాముపపాండవానామ
త్యయం నాశం అశ్వత్థామకృతమధిగమ్య శ్రుత్వా, విషీదంత్యాః భృశం
శోచంత్యాః యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః మూర్ఛామేవాంధకారం-
రత్నమేవదీపస్తస్యాలోకేన తేజసాదర్శనేనచ దూరంనిశ్శేషం యథా
తథా- ఉత్సారయితుం నివారయితుం ఉత్సుక ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా గురు
సుతస్యాశ్వత్థామ్నః చూడామణేః ఆహరణాయ ఆహర్తుమిత్యర్థః
+తుమర్థాచ్చభావవచనాదితిచతుర్థీ, శతాంగంరథమధిరుహ్యమౌ

మివోదయాద్రిమాగాత్ ॥ ౨౦ ॥ గ ॥ తదనంతరమాత్మ
సోదరసూతముఖాచ్ఛ్రవణకాలకూటమపత్యాత్యయ
మధిగమ్యవిషీదంత్యాయాజ్ఞసేన్యా మూర్ఛాంధకా
రంరత్నదీపాలోకేన దూరముత్సారయితుముత్సుక ఇ
వ గురుసుతచూడామణ్యాహరణాయశతాంగ మధి
రుహ్య మౌర్వీంవిస్ఫారయద్భిర్మఘువత్కుమారాది

త్పత్తిసిద్ధస్య ఆస్పదస్యస్థానస్యభంగ ఏవమానహానిస్తాంద్రష్టుమివ సవి
తాసూర్యః ఉదయాద్రిం ఉదయగిరిం ఆగాత్ అజగామ+ ఇణ్గతౌ
లుఙ్ ॥ ౨౦ ॥—తతఇతి ॥ తతఃపరం ఆత్మసోదరస్య ధృష్టద్యుమ్న
స్య సూతముఖాత్ సారథివదనాత్ శ్రవణయోశ్శ్రోత్రయోః కాలకూ
టం విషసదృశం అపత్యానామత్యయం నాశం అధిగమ్యవిషీదంత్యాః
యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః మూర్ఛామోహ ఏవాంధకారస్తమస్తం
రత్నదీపస్య ఆలోకేనదీప్త్యాదూరం ఉత్సారయితుం ఉత్సుక ఇవ గు
రుసుతస్య అశ్వత్థామ్నః చూడామణేః శిరోరత్నస్య ఆహరణాయ
శతాంగంరథం అధిరుహ్య మౌర్వీంశింజినీం విస్ఫారయద్భిః టంకారయ

ర్వం విస్ఫారయద్భిః టంకారయద్భిః మఘవత్కుమారార్జునఆది
ర్యేషాం తైరర్జుననకుల సహదేవైః మాంసలితాః పూర్ణాః పార్శ్వ
భాగా యస్య సః మారుతిర్భీమః తపస్యత స్తపః కుర్వతః తస్య పుత్ర
హంతు రశ్వత్థామ్న ఏవ ఆశ్రమపదభాగం ప్రత్యస్థే ప్రస్థితవాన్ అ
త్రోక్తోత్ప్రేక్షాయా మూర్ఛాంధకారమిత్యాదిరూపకద్వయోజ్జీవిత
త్వా త్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౫౧ ॥—తత్రేతి । తత్ర ఆ
శ్రమపదే - ఆగతేషు ఇషూణాం బాణానాం వర్షుకేషు తేషు భీమా
దిషు యుధి ధీరతరాః అత్యంతధీరా ధీర్మనో యస్య తథోక్తః అత ఏవ స్వ
య మేకోపి సన్నయం తపోధనః అశ్వత్థామా జవాత్ అభిమంత్ర్య ఇషీ
కాం నామాస్త్రం అద్య ప్రభృతి వసుధాభూమిః నిష్పాండవా పాండు
సంతతిశూన్యా అస్తు ఇతి శప్త్వేతి శేషః - నిజేన వ్రతేన సాకం తపోబలేన స
హ - వ్యముంచత్ సంత్యక్తవాన్ - శాపస్య తపః క్షయకరత్వాదత్ర

భిర్మాంసలితపార్శ్వభాగో మారుతిస్తపస్యతస్తస్యై
వాశ్రమపదభాగం ప్రత్యస్థే ॥ ౫౧ ॥ వ॥ తత్రాగ
తేషు యుధి తేషు తపోధనోయమేకోపి ధీరతరధీరిషు వ
ర్షుకేషు । నిష్పాండవాస్తు వసుధేతి నిజవ్రతేన సా

ద్భిః మఘవత్కుమారాదిభిః అర్జునాదిభిః మాంసలితః నిబిడితః పా
ర్శ్వభాగో యస్య తాదృశః మారుతిర్భీమః తపస్యతః తపశ్చరతః తస్యైవ
అశ్వత్థామ్న ఏవ ఆశ్రమపదం ఆశ్రమస్థానం ప్రత్యస్థే ప్రస్థితః + స్థా గతిని
వృత్తౌ లిట్ సమవప్రవిభ్యస్థ ఇత్యాత్మనేపదమ్ ॥ ౫౧ ॥— తత్రేతి ॥
తత్ర తేషు పాండవేషు ఆగతేషు సత్సు అయం తపోధనః అశ్వత్థామా
ఏకోపి అసహాయోపి ఇషూణాం అస్త్రమన్త్రిణాం వర్షుకేషు సమూ
హేషు ఇషుశబ్దస్య తన్మంత్రేషు లక్షణా ఇషీకాం ఇషీకాస్త్రం అభిమం
త్ర్య యుధి ధీరతరధీః అతిధీరమతిస్సన్ వసుధా భూమిః నిష్పాండవా పాం
డవరహితా అస్తు భవతు + అసభువి లోట్ ఇతి నిజవ్రతేన సాకం

తి ధైర్యస్యవిశేషణగత్యాన్యస్యైకాకిత్వేప్యనేకేషు యద్థోద్యమం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకకావ్యలింగస్య నిజమితేన సాకమి, తిసహోక్త్యాశ్చాంగాంగిభావేన సంకరః, వసంతతిలకా ॥ ౨౨ ॥—॥

అథేతి ॥ అథకిరీటినా అర్జునేనప్రహితస్య అశ్వత్థామాస్త్రోపసంహారార్థం ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మశిరోనామ్నః అస్త్రస్య తూలమితి పదం శబ్దస్తస్యైవయోగాత్ ప్రత్యాఘాతాత్ ఉత్తరపదత్వేనసంబంధాచ్చ- సాఇషీకా అస్త్రం ఇషీకాశబ్దశ్చ హ్రస్వభావం అల్పత్వం. హ్రస్వాంతత్వంచ, జగామప్రాప్నోతిస్మ తూలపదయోగాదిషీకాశబ్దః యథాఇషీకతూలమితిహ్రస్వాంతోభవతి తథాబ్రహ్మశిరోస్త్రయోగాదైషీకాస్త్రముపసంహృతమాసీదిత్యర్థః అత్రఇష్టకేషీకామాలానాంచితతూలభారిష్వి త్యనుశాసనాద్వాచ్య వాచకయోరభేదాచ్చోక్తోపమా ప్రసాధనీయేతిధ్యేయమ్ ॥ ౨౩ ॥—అథేతి ॥ అథభగ్నస్య పరాజితస్య గురునందనస్య అశ్వత్థామ్నః శీర్షాచ్ఛిరసః మారుతినా. కంవ్యముంచదభిమంత్ర్యజవాదిషీకామ్ ॥ ౨౨ ॥ప॥

అథబ్రహ్మశిరోస్త్రస్య ప్రహితస్యకిరీటినా । యో.
గాత్తూలపదస్యేవ హ్రస్వభావంజగామసా ॥ ౨౩ ॥

ప॥అథాహృతోమారుతినాహఠేన భగ్నస్యశీర్షాద్గు
స్వనియమేనసహజవాత్ వ్యముంచత్ ముక్తవాన్ మచ్ఛమోక్షణేలఙ్ శేముచాదీనామితినుమ్ ॥ ౨౨ ॥ —అథేతి ॥ అథానంతరం కిరీటినా అర్జునేన ప్రహితస్య ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మశిరోస్త్రస్య బ్రహ్మశీర్షాస్త్రస్య యోగాత్ సంగాత్ తూలపదస్య యోగాదినసా ఇషీకాహ్రస్వభావం హ్రస్వత్వంజగామ + గమ్లగతౌలిట్ యథాఇషీకాశబ్దస్తూలపదస్య యోగెఇష్టకేషీకామాలానాం చితతూలభారిష్వితి సూత్రేణఇషీకతూలమితిహ్రస్వాంతోభవతి తథాఖర్వాబభూవ అసామర్థ్యాజాతేత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం మారుతిన్నా

భీమేన హఠేనబలాత్కారేణఆహృతః ఛిత్త్వాఆనీతఃతతో దత్తశ్చ మణి
శ్చూడారత్నం పార్షతనందనాయాః ద్రౌపద్యాః శోక ఏవాగ్ని
స్తస్యదాహైకర్మణిప్రతిబంధకః నాశకః అభూత్ మణేర్దాహ
ప్రతిబంధకత్వం ప్రసిద్ధం పుత్రఘాతినో ద్రోణాశ్శిరఃకల్పశిరోమ
ణిచ్ఛేదాత్పుత్రశోకం జహావిత్యర్థః, అత్రశోకాగ్నిదాహప్రతిబం
ధక ఇతిరూపకాతిశయోక్త్యోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ఉపజాతిః॥
౫౮॥—తత ఇతి ॥ తతః సంవర్తసమయస్య ప్రళయకాలస్య సచ్ఛా
త్రేసహాధ్యాయినితద్వదనేకక్షయకర ఇతియావత్ - తాదృశితథావిధఉ
భయేషాంకురూణాం పాండవధార్తరాష్ట్రాణాం సంబంధినిసంప్రహా
రేయుద్ధే కృష్ణాయాః ద్రౌపద్యాః వేణీబంధస్య దుశ్శాసనవధావ
ధికస్య ఆయుషాజీవితకాలేనసహ పరిసమాప్తేసతీత్యుత్తరేణాన్వ
యః కేశాకర్షీదుశ్శాసనరుధిరతైలసంస్కారేణ ద్రౌపదీవేణ్యాఃభీ

రునందనస్య। దత్తోమణిః పార్షదనందనాయాశ్శోకా
గ్నిదాహప్రతిబంధకోభూత్ ॥ ౫౮ ॥ X ॥ తత
స్సంవర్తసమయేసచ్ఛాత్రేతాదృశికురూణాముభయే
షామపిసంప్రహారేకృష్ణావేణీబంధాయుషాసహప

భీమేన హఠేనబలాత్కారేణ భగ్నస్య మర్దితస్యగురునందనస్య అ
శ్వత్థామ్నః శీర్షాత్ మూర్ధ్నః ఆహృతః తతః దత్తః మణిః పా
ర్షతనందనాయాద్రౌపద్యాః శోకాగ్నిదాహస్య ప్రతిబంధకఃనిరో
ధకః అభూత్ + భూసత్తాయాంలుఙ్ మణిమంత్రాదీనామగ్ని
దాహప్రతిబంధకత్వం శాస్త్రసిద్ధమితిభావః ॥ ౫౮ ॥ — తతఇతి
తతః సంవర్తసమయస్య ప్రళయకాలస్యసచ్ఛాత్రేసదృశేసమయే తా
దృశితాదృశ్యుద్ధే ఉభయేషాంకురూణాం సంప్రహారేయుద్ధేకృష్ణాయాః
ద్రౌపద్యాః వేణీబంధస్య కచోచ్చయబంధస్య ఆయుషాసహసమా

మేనమోదితత్వాదితిభావః ॥ ౨౫ ॥—స్వమితి ॥ స్వంస్వీయం - అప త్యానాం దుర్యోధనాదీనాంవర్గం- దుశ్శలాపుత్రీ ఏకైవ శేషఃయస్మిం స్తథోక్తం విజ్ఞాయశత్రోత్వా పాండోస్సోదరస్య అపత్యవర్గంతుసమ స్తాః పంచాపి శేషాః యస్మిం స్తథోక్తంచ విజ్ఞాయ సదాదృశాంధఃజ రఠః వృద్ధః మహీపఃధృతరాష్ట్రః తదాచేతనయాపి అంధఃజజ్ఞేబభూవ పుత్రశోకాద్విపక్షదభ్యుదయాచ్చ సుభృశంమూర్ఛితోభూదిత్యర్థః అ త్రతాదృగుభయవిజ్ఞానస్య ధృతరాష్ట్రమూర్ఛాహేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకకావ్యలింగస్య అంధత్వమూర్ఛితత్వగుణయోగపద్యాత్మక సముచ్చయస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ॥ ఉపజాతిః॥ ౨౬॥— తదానీమితి ॥ తదానీంమూర్ఛాసమయే విదురేణసంజయేనచ ద్వా భ్యాంవ్యజనస్తాళవృంతవీజనం ఆదిర్యేషాంతథోక్తైరుపచారైశ్శైత్య సంస్కారైర్విశ్రాణితాప్రాపితాసంజ్ఞాచేతనాయస్యసః,కురుభూపతిః ధృతరాష్ట్రః హేతిఖేదే, హాసుయోధనహాదుశ్శాసనఇత్యుక్తప్రకారం

రిసమాప్తె ॥ ౨౫ ॥ ప ॥ స్వందుశ్శలాశేషమపత్యవ
గర్గంపాండోశ్చవిజ్ఞాయసమస్తశేషమ్। దృశాసదాం
ధోజరఠోమహీపశ్చిరంతదాచేతనయాపిజజ్ఞే ॥౨౬॥
గ ॥ తదానీంవిదురసంజయాభ్యాంవ్యజనాదిభిరుపచా

స్తైసతి ॥ ౨౫ ॥—స్వమితి ॥ స్వంనిజం అపత్యవర్గం సుతసంఘం దుశ్శలాస్వపుత్రీశేషోయస్మింతంపాండోఃఅపత్యవర్గంసమస్తఃకృ త్స్నఃశేషోయస్మింతం విజ్ఞాయమత్వాదృశాదృష్ట్యాసదాసర్వదాఅం ధః జరఠః వృద్ధః మహీపః ధృతరాష్ట్రః చిరంచేతనయాపి తథాఅం ధః జజ్ఞేజాతః + జనీప్రాదుర్భావేలిట్ గమహానేత్యుపధాలోపః మమూర్ఛేత్యర్థః ॥ ౨౬ ॥— తదానీమితి॥ తదానీం తత్కాలే వి దురసంజయాభ్యాం వ్యజనాదిభిస్తాలవృంతముఖై రుపచారైర్విశ్రాణిత సంజ్ఞః ద్రాపితచేతనః హాసుయోధనదుర్యోధన హాదుశ్శాసనఇతిబహు

బహుధావిలపంత్సః ఉత్థాయ- రణేనిహతస్య స్వజనస్యముఖేందోః స్మరణాదేవ స్మరణమాత్రాత్ నతుదర్శనాదిత్యర్థః ఉల్లోలంయథాతథా కల్లోలితః, ప్రవర్ధితః శోకఏవసింధుస్సముద్రః. యేషాం తైర్బంధుభిస్సహ, నగరాత్ హస్తినపురాత్ నిర్గతస్సన్, హే ప్రాణాః భవద్భిస్సమేషు ప్రియతమేషుగతేష్వసత్స్వపి యూయమద్యాపిననిర్గతాః, ఇత్యుక్తప్రకారేణరోషేణ ప్రాణాన్ బహిరుత్సారయితుంనిర్గమయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా హృదివక్షసి పునఃపునర్విరచితానికరాభ్యామాస్ఫాలనానికఠిన తాడనానియాభిస్తాభిః, ఇయం కపోలమకరికా మమజన్మభువః నేత్రస్యసౌందర్యేణ ప్రతిభటస్య నదృశస్యభావంప్రాతిభట్యంఆచరతి; ఇత్యుక్తప్రకారయా అసహిష్ణుతయా అసూయయేవేత్యుత్ప్రేక్షా, సవిధంసమీపంప్రత్యాగత్య కపో

లైర్విశోణితసంజ్ఞః హాసుయోధనహాదుశ్శాసనేతి బ
హుధావిలపన్నుత్థాయ రణనిహతస్వజనముఖేందుస్మ
రణమాత్రాదుల్లోలకల్లోలితశోకసింధుభిర్బన్ధుభి
స్సహనగరాన్నిర్గతో హే ప్రాణాభవత్సమేషు గ
తేష్వపియూయమద్యాపిననిర్గతా ఇతిరోషేణ ప్రా
ణాన్బహిరుత్సారయితుమివహృదిపునః పునర్విరచితక

ధావిలపన్ శోచన్ ఉత్థాయరణే నిహతస్యస్వజనస్యముఖేందూనాం చంద్రసదృశముఖానాం స్మరణమాత్రాత్ స్మృతేరేవఉల్లోలకల్లోలితః శోకసింధుర్యేషాంతైః బన్ధుభిః సహ నగరాత్ నిర్గతః నిర్యాతః భవద్భిస్సమేషు తుల్యేషుప్రియేషు గతేష్వపిగతేషు సత్స్వపియూయంఅద్యాపిననిర్గతాః ఇతిరోషేణప్రాణాన్ బహిరుత్సారయితుమివ నిష్కాసయితుమివహృదిపునఃపునఃవిరచితం కరాస్ఫాలనం కరతాడనం యాభిస్తాభిః సవిధంసమీపం ఆగత్యమమజన్మభూః జన్మస్థానం నేత్రం తత్సౌందర్యస్య అతివిస్తృతత్వాతినీలత్వరూపస్య

లిఖకరికాంకస్తూర్యాదిరచితమీనాకృతిరేఖాం, ఉన్మూలయంతం క్షా
ళయంతం బాష్పప్రవాహంనయనైరుత్సృజంతీభిః వర్షంతీభిః ॥ని॥
తద్భేదాశ్శింశుమారోద్రశంకవో మకరాదయఇత్యమరకోశే, తేషాం
మత్స్యానాంభేదాః అవాంతరజాతయఇత్యర్థః అతఏవ టీకాసర్వ
స్వేప్రద్యుమ్నో మీనకేతనఇత్యత్ర మత్స్యజాతిత్వాన్మీనఏవ మకరఇ
త్యుక్తమితిధ్యేయం, అస్మాకంచికురహస్తాన్ కుసుమైర్మాలతీమల్లికా
దిభిః అనవరతంసర్వదాఆమోదేన పరిమళేనసంతోషేణచ భరితాన్
పూర్ణాన్ విదధానాః కుర్వాణాః సుయోధనాదయః క్వకుత్రపతితాః
ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రేమ్ణేతి శేషః గవేషయితుమన్వేషయితుమివేత్యు
త్ప్రేక్షా- భువిదూరంవికీర్ణైస్సంస్తైశ్చికురహస్తైః కేశపాశైరుపల

రాస్ఫాలనాభిస్సవిధమాగత్యమజ్జన్తఘూసాన్దర్య ప్ర
తిభట్యమియమాచరతీత్యసహిష్ణుతయేవకపోల మకరి
కామున్మూలయంతంబాష్పప్రవాహం నయనైరుత్సృ
జంతీభిరనవరతమస్మాన్కుసుమై రామోదభరితాన్విద
ధానాస్సుయోధనాదయః క్వపతితాఇతి గవేషయితు
మివ భువిదూరవికీర్ణైశ్చికురహస్తైరుపలక్షితాభిః ప

ప్రతిభట్యంప్రాతికూల్యం ఇయంమకరికాఆచరతి +చరగతిభక్షణయో
ర్లట్ ఇతి అసహిష్ణుతయేవ అక్షమయేవకపోలయోర్మకరికాంమక
రికాపత్రం ఉన్మూలయన్తం నాశయన్తం బాష్పప్రవాహం నయ
నైర్నేత్రైరుత్సృజంతీభిః అనవరతమజస్రం అస్మాన్కుసుమైః ఆమో
దభరితాన్ అతిపరిమళపూర్ణాన్ ॥ని॥ఆమోదస్సోతినిర్హారీత్యమరః, వి
దధానాః కుర్వాణాస్సుయోధనాదయః దుర్యోధనముఖాః క్వపతి
తాః ఇతి గవేషితుమివవిచేతుమివమూరదూరంఅతిదూరం అవకీర్ణై
ర్వికీర్ణైః చికురహస్తైఃకేశసంఘైః చికురాఃకేశాఏవహస్తాఃకరాస్తైః
॥ని॥హస్తోనక్షత్రభేదేస్యాత్కరేభకరయోరపి। కచాత్పరఃకలాపార్థః

క్షితాభిస్సంగతాభిః, పవనసుతపరిఘస్యభీమగదాయాః ఉపాలంభనే నిందాయాం విషయే పరిపూరితః అర్థః పాకరో రేకిమకాండేస్తాకమి యతి విపత్తిర్భవత్యాపత్రిత్యానీ లేత్యాదిరూపమభిధేయం యైస్తైః విలాపైః పరిదేవనశబ్దైః దిశాం దశానామంతరం మధ్యభాగం నిరంతరయం తీభిః సాంద్రీకుర్వతీభిః స్నుషాభిః పుత్రపత్నీభిః పరివార్యమాణ యా గాంధారతనయయా గాంధార్యా- శనైశ్శనైః పుత్రశోకభరాన్మందం మందం అనుగమ్యమానశ్చ సన్ సంగ్రామభువం యుద్ధభూమిమవగాహ్యప్రవిశ్య- పక్ష్మలైః పరిశీలితాఃఅభ్యస్తాదీర్ఘనిద్రామ రణంయైస్తేషు పాకశాసనేన ఇంద్రేణముక్తైఃశౌర్యానందనేనవృష్టైః క్షి పారిజాతప్రసవైః పరిమళితాః సంజాతపరిమళాః కచబంధాః ధమ్మిల్లాః యేషాంతేషు ప్రవీరేషు శూరోత్తమేషు తనయేషుదుర్యోధనా

వనసుతపరిఘోపాలంభన పరిపూరితార్థైర్విలాపై
దిగంతరం నిరంతరయంతీభిస్స్నుషాభిః పరివార్య
మాణయాగాంధారసుతయా శనైశ్శనైరనుగమ్యమా
నస్సంగ్రామభువమవగాహ్యపక్ష్మలైఃపరిశీలితదీర్ఘ
నిద్రేషు పాకశాసనముక్త పారిజాతకుసుమ పరిమళి
తకచబంధేషు ప్రవీరేషు తనయేషు నిపత్య పరి

ఇతివిశ్వః, ఉపలక్షితాభిః పవనసుతస్య భీమస్య పరిఘస్యగదాయాః ఉపాలమ్భనేన నిందయాపూరితమర్థం యేషాంతైఃవిలాపైః పరిదేవనైః దిగంతరంనిరంతరయంతీభిః అనవకాశయంతీభిః స్నుషాభిః పరివార్యమాణయాగాంధారసుతయాగాంధార్యాశనైశ్శనైః అనుగమ్యమానః సంగ్రామభువం యుద్ధభూమిం అవగాహ్యపరిశీలితాఃఅభ్యస్తాదీర్ఘనిద్రాయైస్తేషుపాకశాసనేన ఇంద్రేణముక్తైః పారిజాతకుసుమైః పరిమళితాస్సంజాతపరిమళాః కచబంధాయేషాంతేషు ప్రవీరేషు నిపత్యపరితః సమంతాత్ విలుఠన్ సకురుభూపతిః ధృతరాష్ట్రః

ధిషు నిపత్య పరితో విలుఠన్ వివర్తమానస్సన్-చిరం అరోదీత్ రోదిత్యాదిత్వ- + రుదేః కర్తరి లుఙ్ ॥ ౨౭ ॥—రుష్టమితి ॥ అథ ఆజిభూమ్యా యుద్ధరంగాత్, ఆగతం కించ రుష్టం పుత్రహననాదాత్తని క్రోధం అత ఏవ పితృవ్యం పితుర్భ్రాతరం అముం ధృతరాష్ట్రం దృష్ట్వా భయేన ఆకులాధీర్యస్య తేన యుధిష్ఠిరేణ అభ్యర్థితౌ తత్క్రోధోపశమనాయ ప్రార్థితౌ హరిః శ్రీకృష్ణః పరాశరనందనః వ్యాసశ్చ ద్వౌ, తం ధృతరాష్ట్రం అపనీతా నిరస్తా రుట్ క్రోధః యస్య తథోక్తం విధాతుం కర్తుం ద్రాక్ సత్వరం ఆజగ్మతుః ఆగతవంతౌ ॥ ౨౮ ॥—తమితి ॥ వ్యాసశ్చ కృష్ణశ్చ ద్వౌ శోకేన పుత్రదుఃఖేన-అభితప్యమానం తం ధృతరాష్ట్రం నభో నభస్యౌ శ్రావణభాద్రపదమాసౌ - దవపావకేన వనానలేన దంద్ర

తో విలుఠన్ సకురుభూపతిశ్చిరమరోదీత్ ॥ ౨౭ ॥

ప॥ రుష్టం పితృవ్యమముమాగతమాజిభూమ్యా ద్రష్టుం భ

యాకులధియాథ యుధిష్ఠిరేణ । అభ్యర్థితౌ హరిప

రాశరనందనౌ ద్రాగాజగ్మతుస్తమపనీతరుషం విధా

తుమ్ ॥ ౨౮ ॥ ప॥ తం వ్యాసకృష్ణావభితప్యమానం శోకే

న శాంతం సుతరాం వ్యధత్తామ్ । నభో నభస్యావివ దావదగ్ధ

చిరం అరోదీత్ అశ్రూణ్యముంచత్ + రుదిర్ అశ్రువిమోచనే లఙ్ రుద శ్చపంచభ్య ఇతీట్ ॥ ౨౭ ॥—రుష్టమితి ॥ రుష్టం కుపితం ఆజిభూమ్యా యుద్ధభూమ్యా ఆగతం అముం పితృవ్యం పితుర్భ్రాతరం ధృతరాష్ట్రం + పితృవ్యమాతులమాతామహ పితామహా ఇతి నిపాతితః దృష్ట్వా అథ దర్శనానంతరం భయేన ఆకులాధీర్యస్య తేన యుధిష్ఠిరేణ ధర్మరాజేన అభ్యర్థితౌ ప్రార్థితౌ హరిపరాశరనందనౌ కృష్ణవ్యాసౌ తం ధృతరాష్ట్రం అపనీతరుషం ముక్తకోపం విధాతుం ద్రాక్ ఆజగ్మతుః ఆగతౌ + గమ్ల గతౌ లిట్ గమహనేత్యుపధాలోపః ॥ ౨౮ ॥ తమితి ॥ అథానంతరం వ్యాసకృష్ణౌ శోకేన తప్యమానం తం ధృతరా

హ్యమానం అత్యంతం ప్లుష్యమాణం + యఙ్ఙన్తాద్దహతేః కర్మణిల
టశ్శానచ్ - దావవృక్షం వనతరుమివ సుతరాం - శాన్తం గతక్రోధం న్ని
ర్వాపితవనానలంచ వ్యధత్తాం చక్రతుః + విపూర్వాద్దధాతేః కర్తరిలు
ఙ్ ॥౧॥ నభాశ్శ్రావణికశ్చనః - స్యుర్నభస్యః ప్రౌష్ఠపదభాద్రభాద్ర
పదాస్సమాః దవదావౌ వనారణ్యవహ్నీ ఇతిక్రమేణ సర్వత్రామరః
ఉపమాలఙ్కారః ఉపజాతిః ॥ ౫౯ ॥—అథేతి ॥ అథక్రోధశమనా
నన్తరం యుధిష్ఠిరః సహజైర్భీమాదిభిశ్చతుర్భిస్సహ మహాతః లో
కోత్తరస్య ఆహవస్య యుద్ధస్య భువం దేశం ఆసాద్య ప్రాప్య హే
స్వామిన్ మహాప్రభో అనేక విధానామపరాధానాం కరణేన హేతు
నా తవ శాపపాత్రం అయం పురోవర్తీ జనః ధర్మరాజః ఆగతః ఇత్యు
క్త్వా ప్రకారం ఉక్త్వేతి శేషః చరణయోః ప్రణమన్తం నమస్కుర్వన్తం

క్షుదందహ్యమానం ధనపావకేన ॥ ౫౯ ॥ ౫ ॥ అథ
సహజైస్సహ మహాహవభువమాసాద్య స్వామిన్ననేక
విధాపరాధకరణేన తవశాపపాత్రం జనోయమాగత ఇ
తి చరణయోః ప్రణమన్తమాత్మానం ప్రథమతో మృ
దులమాలిఙ్గితవన్తం పశ్చాద్భావజ్ఞేన ముకున్దేన పు

ష్ట్రం నభోనభస్యౌ శ్రావణభాద్రపదమాసౌ దవపావకేన దావా
గ్నినా దహ్యమానం + లుపసదేతి యఙ్ఙన్తాత్కర్మణిశానచ్
దావవృక్షమివ వనతరుమివ ॥౧॥ దవదావౌ వనారణ్యవహ్నీ ఇత్యమరః
సుతరాం శాన్తం వ్యధత్తాం అకురుతాం డుధాఞ్ లఙ్ ॥ ౫౯ ॥ —
అథేతి ॥ అథానన్తరం సహజైస్సమం భ్రాతృభిస్సహ ఆగమ్య హే స్వా
మిన్ అనేకవిధేన నానాప్రకారేణ అపకారేణ అపకృత్య తవశాప
పాత్రం శాపభాజనం అయం జనః అహం ఆగతః ఇతి చరణయోః ప్ర
ణమన్తం ఆత్మానం స్వం ప్రథమతః ఆదౌ మృదులం యథాతథా ఆలిం
గితవన్తం పశ్చాత్ భావజ్ఞేన ముకున్దేన కృష్ణేన పురస్థాపితేన లోపహ

ఆత్మానంపరిశమతః ఆపౌ మృదులంలఘుస్పర్శం యథాతథా ఆలింగిత
వంతం పశ్చాదనంతరం భావజ్ఞేన ఆలింగనేనభీమం పుత్రహంతారం.
భస్మీకరోమీతి ధృతరాష్ట్రాశయవిదాముకుందేన శ్రీకృష్ణేన పురః ఆ.
లింగనదెశే స్థాపితెన లోహమయెన భీమసేనేన సహనిజంవైరంపు.
త్రవధజన్యంవిరోధమపిచూర్ణీకృతవంతం ద్వయమపి నాశితవంతమి.
త్యర్థః ప్రజ్ఞాచక్షుషం అంధం ధృతరాష్ట్రం పురస్కృత్య సమ్యాన్యస్మృ
తం చింతితంబహుళానాం అనెకెషాంకరణీయానాం అగ్నిక్షేత్ర్యాక
ర్మణాం జాతం బృందంయేనతథోక్తస్సన్నతఏవ ప్రీతభూయంగ
తాయమృతాయేత్యర్థః- సర్వస్మైజ్ఞాతిజనాయ బంధులోకాయ పు.
రాకృతయుగె భగీరథఇవనిర్మలైః నిలింపనిమ్నగాయాఃగంగాయా.
స్సలిలైః జలైఃకృతాఃనివాపాంజలయః అంజలిపరిమితతర్పణోదకాని.
యేనతథోక్తస్సన్- నిర్వాపణంసంచయనం విధివద్యథాశాస్త్రమేవ.
రఃస్థాపితెనలోహభీమసేనేనసహనిజవైరమపి చూ
ర్ణీకృతవంతం ప్రజ్ఞాచక్షుషం పురస్కృత్యస్మృత బ
హుళకరణీయజాతోయుధిష్ఠిరః పురాభగీరథఇవప్రీ
తభూయంగతాయసర్వస్మైజ్ఞాతిజనాయ నిర్మలై
ర్నిలింపనిమ్నగాసలిలైర్నివాపాంజలినిర్వాపణంవిధి
భీమసేనేన సహఆయసభీమెన సాకం నిజవైరమపి స్వవిరోధమపి.
చూర్ణీకృతవంతం ప్రజ్ఞాచక్షుషం ధృతరాష్ట్రం పురస్కృత్య స్మృతంక.
రణీయజాతం యెనతథోక్తః యుధిష్ఠిరః ధర్మరాజః పురాపూర్వం.
భగీరథః భగీరథాఖ్యోరాజెవ ప్రీతభూయంప్రీతత్వం. గతాయసర్వ.
స్మైజ్ఞాతిజనాయ నిర్మలైస్స్వచ్ఛైర్నిలింపనిమ్నగాయాఃగంగాయాః.
స్సలిలైరుదకైఃనివాపాంజలీనాంతిలోదకాంజలీనాం నిర్వాపణం విధి
వత్ నిర్వర్తయామాస + వృతువర్తనేణ్యంత్సాల్లిట్ ॥ ౩౦ ॥

నిర్వర్తయామాసకృతవాన్ ॥ ౩౦ ॥—శుభేతి ॥ తతః యుధిష్ఠిరః శు
భానికల్యాణాన్యేవాబ్ధిస్సముద్రస్తస్య వీచీస్తరంగానివస్థితాః తోరణా
నాంపల్లవపుష్పమణివస్త్రాదిప్రోతగృహద్వారస్తమ్భాది ఘటితయం
త్రవిశేషాణాం ఆవలీః పఙ్క్తీః వహన్తీం తథాః విస్తృతాః వాద్యా
నాంభేరీమృదంగాదీనాం నిస్స్వనాః యస్యాంతాం ఆత్మన ఇమామా
త్మీయాంపురీంహాస్తినపురం హరింపురోధాయ అగ్రేకృత్వా సహోద
రైర్భీమాదిభిస్సమం అవిక్షత్ ప్రావిష్టవాన్ + విశలేఃకర్తరిలుఙ్
శ్లైఃశలఇగుపధాదనిటఃక్స ఇతిక్సః, వంశస్థమ్ ॥ ౩౧ ॥ — వలగ్నేతి ॥
తత్రపురే సపార్థః యుధిష్ఠిరః ద్రుపదాత్మజాయాః ద్రౌపద్యాః
వలగ్నసూత్రైః కాంచీగుణైః చేలైర్దుశ్శాసనాకృష్టైః వస్త్రైశ్చవి
తానితేసంజాతోల్లోచేఇతిదుర్యోధనదౌరాత్మ్యోక్తిఃపితృవ్యస్యధృత

నదేవనిర్వర్తయామాస ॥ ౩౦ ॥ ప ॥ శుభాబ్ధివీచీరివ
తోరణావలీస్తతోవహన్తీం తతవాద్యనిస్వనామ్। హ
రింపురోధాయసమంసహోదరైరవిక్షదాత్మీయ పురీం
యుధిష్ఠిరః ॥ ౩౧ ॥ ప ॥ వలగ్నసూత్రై(౧) ద్రు

శుభాబ్ధీతి ॥ తతఃయుధిష్ఠిరః శుభమేవాబ్ధిస్సముద్రస్తస్యవీచీరివతరం
గానివ తోరణావలీస్తోరణపఙ్క్తీః వహన్తీంతతః విస్తృతః వాద్యా
నాం వేణుమృదంగాదీనాం నిస్స్వనోయస్యాంతాం ఆత్మీయపురీం హా
స్తినపురంహరింకృష్ణంపురోధాయసహోదరైస్సమంభ్రాతృభిస్సహఅ
విక్షత్ ప్రావిశత్+విశప్రవేశనేలుఙ్ శలఇగుపధాదతిక్సః ॥ ౩౧॥—
వలగ్నేతి ॥ తత్రపురే ద్రుపదాత్మజాయాః ద్రౌపద్యాః వలగ్నేన
మధ్యేనసూత్రైః ఉత్పన్నైః చేలైః వసనైః వితానితేసంజాతవితానే

(౧) సూత్రైరిత్యసాధుఃపాఠః కింతుసూత్రైరితి చేలవిశేషణత్వేన
పాఠః । వితానకరణే చేలానామేవకరణత్వం నపునః పాంచాలీకాం
చీగుణానామితి హేతోః సముచ్చాయకాభావాచ్చ ॥

రాష్ట్రస్యధామ్నిగృహే తత్ ప్రవేశోపలక్షితం ఏకందినంస్థిత్వాప
రేహ్నిదినే స్వమాత్మీయం గేహంగృహం ప్రియయాప్రవిష్టవాన్ శ
త్రుజయలబ్ధస్యరాజ్ఞోమభ్యర్హితత్వాత్పరేహ్నీత్యుక్తంఉపజాతిః ॥
౩౭॥తతఇత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ రాజ్యేతి ॥ తతః కృతినః కర్తవ్యని
పుణాః కృష్ణాదయః ద్రాక్ సత్వరం రాజ్యే అభిషేకస్య పట్టాభిషే
కస్య సంబంధినః సలిలాత్ సంగతమివస్థితం- ఆవర్తంచక్రవర్తిలక్ష
ణం సవ్యగతిచక్రాకృతికేశసంస్థానవిశేషం జలభ్రమించ ఉద్వహతిబి
భ్రతిధర్మసూనోర్యుధిష్ఠిరస్య మూర్ధ్నిశిరసి ఉజ్జ్వలంరత్నానాం
పద్మరాగాదీనాం జాలంసమూహః యస్మింస్తథోక్తం హేమ్నోవి
కారం హైమంముకుటంకిరీటం - శుభాఃగుణాఃచంద్రతారాబలాదయః

వదాత్మజాయావితానితేధామ్నిసతత్రిచైత్రైః। స్థిత్వా
పితృవ్యస్యదినంతదేకంపరేహ్నిపార్థఃప్రియయాస్వ
గేహమ్ ॥ ౩౭ ॥ తతః ॥ రాజ్యాభిషేకసలిలాదివసం
గతంప్రాగావర్తముద్వహతిమూర్ధనిధర్మసూనోః।
కృష్ణాదయశ్శుభగుణాకృతినోముహూర్తేహైమంన్య

॥ని॥అత్రశ్రీవితానముల్లోచఇత్యమరఃపితృవ్యస్యధృతరాష్ట్రస్యధామ్ని
గృహేసపార్థః ధర్మరాజః తత్ ఏకందినం ప్రవేశదినమేకంస్థిత్వా
పరేహ్నిస్వగేహం స్వాలయంప్రియయా జగామ+ యాప్రాపణేలి
ట్ ॥ ౩౭॥—రాజ్యేతి ॥ రాజ్యస్య అభిషేకసలిలాత్ పట్టాభిషేకో
దకాత్ ద్రాక్ సంగతమివ ఆవర్తంజలభ్రమం కేశసంస్థానవిశేషంఉ
ద్వహతి ధర్మసూనోః యుధిష్ఠిరస్య మూర్ధనిశిరసికృతినః కుశలాః
కృష్ణాదయః కృష్ణవ్యాసాదయః॥ని॥కృష్ణస్తుకేశవేవ్యాసేప్యర్జునే కో
కిలేపిచేతివిశ్వః శుభగుణాఏకవింశతిమహాదోషోపదోషరహితే గ్రహ
బలాన్వితే ముహూర్తేలగ్నే ఉజ్జ్వలం రత్నజాలం యస్మిన్తత్ ము
కుటంకిరీటం ॥ని॥ అథముకుటంకిరీటం పున్నపుంసకమిత్యమరఃన్యధుః

యస్మిం స్తథోక్తేముహూర్తేలగ్నేన్యధుః నిహితవంతః- వసంతతిలకా
౩౩ ॥ద్విజేతి ॥ ద్విజేభ్యః వ్యాసాదిభ్యః ప్రణామేషు సాష్టాంగనమ
స్కారకాలేష్విత్యర్థః నృపస్య యుధిష్ఠిరస్య భుజయోస్సీమ్ని దేశే
లగ్నాభూరేణురాజిః ఏకః హాయనః అధికః యేషుతేషుద్వాదశసు
హాయనేషు త్రయోదశసంవత్సరేష్విత్యర్థః- అస్యనృపస్య విరహా
త్ వియోగాద్ధేతోః కృశాంగీ క్షితిః భూమిరివేత్యుత్ప్రేక్షా రేజే ర
రాజ ॥ ఉపజాతిః ॥ ౩౪ ॥—తదానీమితి ॥ తదానీం కిరీటధారణ
ద్విజప్రణామసమనంతరమేవ పరాశరసుతేనవ్యాసేన విదురేణసం
జయేనచ త్రిభిస్సహసంభాషమాణం యోగక్షేమార్థం మంత్రయ
మాణం రమారమణం శ్రీకృష్ణమగ్రతోనిధాయ పురస్కృత్య యయు
త్సునా ధార్తరాష్ట్రేణ వైశ్యాపుత్రేణసవినయంయథాతథాదీయమా

ధుర్ముకుటముజ్జ్వలరత్నజాలమ్ ॥ ౩౩ ॥ప ॥ ద్విజప్ర
ణామేషునృపస్యలగ్నాభూరేణురాజిర్భుజసీమ్ని రేజే।
ఏకాధికద్వాదశహాయనేషు క్షితిఃకృశాంగీవిరహాదివా
స్య ॥ ౩౪ ॥ క ॥ తదానీమేవ పరాశరసుతవిదురస
ఞ్జయైస్సహ సంభాషమాణం రమారమణమగ్రతోని

ధిదధుః + డుధాఞ్లుఙ్ గాతిస్థేతిసిచోలుక్ ఆతఇతిజుస్ ॥ ౩౩॥—
ద్విజేతి ॥ ద్విజానాం బ్రాహ్మణానాం ప్రణామేషు సాష్టాంగనమ
స్సునృపస్య ధర్మరాజస్య భుజసీమ్నిలగ్నాసక్తాభువః రేణూనాం
ధూళీనాం రాజిః రేఖాఏకేన అధికేషు ద్వాదశహాయనేషు ద్వాద
శసంవత్సరేషు త్రయోదశవత్సరేష్విత్యర్థః అస్యవిరహాత్ కృశాంగీ
క్షితిరివభూరివరేజేచకాశే+రాజృదీప్తావిట్ ఫణాంచసప్తానామిత్యే
త్వాభ్యాసలోపౌ ॥ ౩౪ ॥—తదానీమితి ॥తదానీమేవతత్కాలఏ
వపరాశరసుతవిదురసంజయైస్సహసంభాషమాణంరమారమణంకృష్ణం
అగ్రతోనిధాయ పురస్కృత్య సవినయం యథాతథా యయుత్సునా

నః హస్తావలంబో యస్య తథోక్తస్సన్ భూభారస్య అత్తి యస్య లఘూ
కరణేన మోచనేనహేతునా ప్రీయమాణైస్తుష్యద్భిః దిక్కువారణైరై
రావతాదిభిః ప్రేషితం ఉపాయనీకృతమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా, మ
హాంతం కంచిదనుపమం ఔపవాహ్యం రాజవాహ్యం మదగజం అధి
రూఢస్సన్ ॥ ని ॥ రాజవాహ్యస్త్వౌపవాహ్య ఇత్యమరః ॥ శశిమండ
లేన చంద్రబింబేన శర్వర్యాః రాత్ర్యాః ప్రథమోయామ ఇవ ధవళే
న ఆతపత్రేణఛత్రేణ పరిష్క్రియమాణః అలంక్రియమాణః ఉపరిభా
గః మూర్ధోర్ధ్వదేశః ఆకాశప్రదేశశ్చ యస్య తథోక్తస్సన్ లా
లనవశేన పోషణవాత్సల్యవశేన ఆగత్య సమీపం ప్రాప్య పార్శ్వ
యోరుభయోః ప్రమోదేన తరళే చలంతీ పక్షపుటే యయోః తాభ్యాం

ధాయ సవినయం యుయుత్సునాదీయమానహస్తావలం
బో భూభారలఘూకరణోపకారేణ ప్రీయమాణైర్ది
గ్వారణైః ప్రేషితమివ మహాంతం కంచిదౌపవా
హ్యమధిరూఢశ్శశిమండలేన శర్వరీ ప్రథమయామ ఇ
వధవళాతపత్రేణ పరిష్క్రియమాణోపరిభాగః లా
లనవశేన పార్శ్వయోరాగత్య ప్రమోదతరళపక్షపు

సాత్యకినా బీభత్సునా అర్జునేనదీయమానః హస్తావలంబః హస్తా
శ్రయో యస్య తాదృశః భూభారస్య లఘూకరణమేవోపకారస్తేన ప్రీ
యమాణైస్సంతుష్టైః దిగ్వారణైర్దిగ్గజైః ప్రేషితమివస్థితం మహా
న్తం ఔపవాహ్యం పట్టహస్తినం అధిరూఢః శశిమండలేన చంద్రబి
మ్బేన శర్వర్యా రాత్రేః ప్రథమయామ ఇవ ఆదిప్రహర ఇవ ధవళాత
పత్రేణ శ్వేతచ్ఛత్రేణ పరిష్క్రియమాణః అలంక్రియమాణః ఉపరి
భాగః ఊర్ధ్వదేశో యస్య తథావిధః లాలనవశేన పార్శ్వయోః ఆగ
త్య ప్రమోదేన సంతోషేణ తరళౌ చంచలౌ పక్షపుటౌ యయోస్తాభ్యాం
మరాళదంపతిభ్యాం హంసస్త్రీపుంసాభ్యాం చతుర్ముఖ ఇవ బ్రహ్మా

మరాళదంపతిభ్యాం హంసజాయాపతిభ్యాం ఉపవీజ్యమానః చతుర్ము
ఖః బ్రహ్మేవ చామరాభ్యాం ఉపవీజ్యమానస్సన్ హర్మ్యాణాం ధనిక
గృహాణాం శిఖరేషు అవలంబినీనామారూఢానాం పురేనితంబినీనామ
ఙ్గనానాం సంబంధిభిః కపోలౌ ఫలకేఇవ తయోఃస్ఖలనేన దూరం వి
ప్రకీర్ణైర్విక్షిప్తైః ఆనందబాష్పబిందవో ముకుళానీవ తైరివస్థితైః
లాజాంజలిభిః అవకీర్యమాణస్సన్ పురస్సరాణాం పురోగాణాం వివి
ధానాం తతసుషిరఘనానద్ధరూపాణాం వాద్యానాం వీణావేణుమృ
దంగాదీనామేవ గురుజనానాం శిష్యవదాచరంతీ తదుక్తశబ్దం పున
రుచ్చారయితీ శిష్యాయమాణా గవాక్షాణాం పరంపరాయస్యాంతథో
క్తాం ప్రతిధ్వనద్గవాక్షామితియావత్, పురీం పూర్వోక్తాం ప్రదక్షిణీ
కృత్య ద్వారభువం రాజగృహద్వారభాగ ఇత్యర్థః, అవతీర్ణః ఔ

టాభ్యాం మరాళదంపతిభ్యాం చతుర్ముఖఇవచామరా
భ్యాముపవీజ్యమానో హర్మ్యశిఖరావలంబినీనాంపు
రనితంబినీనాంకపోలఫలకస్ఖలనదూరవిప్రకీర్ణైరా
నందబాష్పబిందుముకుళైరివలాజాంజలిభిరవకీర్యమా
ణఃపురస్సరవివిధవాద్యగురుజనశిష్యాయమాణగవాక్ష
పరంపరాం తాంనగరీంప్రదక్షిణీకృత్య ద్వారభువ

వచామరాభ్యాం ఉపవీజ్యమానః హర్మ్యశిఖరావలమ్బినీనాం ॥ని॥హ
ర్మ్యాదిర్ధనినాంవాస ఇత్యమరః పురనితంబినీనాం నగరస్త్రీణాం క
పోలఫలకేషు ఫలకసదృశకపోలేషు స్ఖలనేన దూరవిప్రకీర్ణైః ఆనం
దబాష్పముకుళైరివలాజాంజలిభిః అవకీర్యమాణః విక్షిప్యమాణః పుర
స్సరస్య అగ్రతస్సరస్య వివిధస్యమంగళవాద్యస్య శిష్యాయమాణాశి
ష్యవదాచరంతీగవాక్షాణాం పరంపరాయస్యాస్తాం నగరీంప్రదక్షిణీ
కృత్య ద్వారభువం అవతీర్ణః నిజమణితిలకస్య ప్రతిబింబానివదీప్తాం
కురాణ్ కనకపాత్రాణాం సువర్ణభాజనానాం మధ్యేవహంతీభిః

పవాహ్యేదవరూఢస్సన్ నిజానాం మణిమయానాంచ తిలకానాం ప్రతిబింబానివస్థితాన్ దీపాంకురాన్ కనకపాత్రాణాం మధ్యే వహంతీభిః వారసీమంతినీభిః వేశ్యాభిః విరచితం ఆరాత్రికమంగళం. నీరాజనరూపశుభకార్యంయస్యతథోక్తస్సన్ పాండుసూనుః నిబిడానాం సాంధ్రాణాం వితానేషు ఉల్లోచేషు మాల్యానాం ధూపానాం గృహసంస్కారధూపానాంచ పరిమళైః సురభిలే సుగంధిని మండపే ఆస్థానే కురూణాం రాజ్ఞాంకులే క్రమాత్ పిత్రనంతరంపుత్ర ఇతిరూపాత్ ఆగతంప్రాప్తం సర్వతోభద్రంనామసింహాసనం అధ్యవాత్సీత్ ఆరూఢవాన్; ఉత్ప్రేక్షోపమాసంసృష్టిః ॥ ౩౫ ॥— సౌధమితి ॥ కదాచిద్భూపః యుధిష్ఠిరః సౌధం రాజగృహచంద్రశాలాం సుహృద్భిస్సమం అధిరుహ్య చిరాత్ విరహితస్య ఆత్మనావియుక్తస్య తస్యపురస్య హాస్తినస్య సంబంధినీషువాపీషుదీర్ఘికాసు వీథీషునద్యే

మవతీర్ణః నిజమణితిలకప్రతిబింబానివదీపాంకురాన్కనకపాత్రమధ్యే వహంతీభిర్వారసీమంతినీభిర్విరచితారాత్రికమంగళః పాండుసూనుర్నిబిడవితానమాల్యధూపపరిమళసురభిలేమణిమండపే కురుకులక్రమాగతం సర్వతోభద్రంనామ సింహాసనమధ్యవాత్సీత్ ॥ ౩౫ ॥ ప ॥ సౌధంకదాచిదధిరుహ్య సమంసు

వారవిలాసినీభిః వేశ్యాస్త్రీభిః విరచితం ఆరాత్రికమంగళం యస్య తాదృగ్విధః పాండుసూనుః యుధిష్ఠిరః వితానమాల్యానాం. ధూపానాంచయః పరిమళస్తేన సురభిళేసుగంధౌ మణిమండపేకురూణాం కులక్రమేణాగతం సర్వతోభద్రంనామ సింహాసనంఅధ్యవాత్సీత్ +వసనివాసేల్లుఙ్ ఉపాన్వధ్యాఙ్వస ఇతిఆధారస్యకర్మత్వమ్ ॥౩౫॥— సౌధమితి ॥ భూపఃధర్మరాజః కదాచిత్ సౌధం సుహృద్భిస్సమం మిత్రైస్సహ అధిరుహ్య చిరాత్ విరహితస్య వియుక్తస్య తస్యపుర

'షూద్యానేషు చతుష్పథేషు శృంగాటకేషు నృత్తాలయేషు నాట్యశా లాసుచ దృష్టింనిమజ్జయతిస్మ ప్రసారితవాన్ ॥ వసంతతిలకా ॥36॥ తదానీంఖలు వీక్షణసమయఏవేత్యుత్తరేణాన్వయః ॥ క్షోణీమితి ॥ యః శకునికరః ద్యూతశౌండః అస్మాకం ఈశాయ దుర్యోధనాయ ప ణస్య ద్యూతగ్లహస్యమిషాత్ క్షోణీం చతుస్సముద్రవలయితాం ధర్మ రాజస్యేతి శేషః, కోశగృహాణి ధనగేహాని గవామేవధనానాంతతిం స మూహం ఘోటానశ్వాన్ రథాన్ కుంజరాన్ గజాన్ అన్యాండుక్తాతి రిక్తాం సంపదం రత్నాంబరాదికామపి అదాత్ దత్తవాన్ తాదృశః ఉక్తప్రభావః తాదృశశ్శకునేఃకరః విజయతాంసర్వోత్కర్షేణవర్త తాం ఇత్యుక్తప్రకారం ఉద్యానే ఆలపంతీఃశుకీః కీరాంగనాః నిశమ్య

హృద్భిర్గ్భవశ్చిరాద్విరహితస్యపురస్యతస్య । వాపీ షువీథిషువనేషుచతుష్పథేషు నృత్తాలయేషుచ నిమ జ్జయతిస్మదృష్టిమ్ ॥ 36 ॥ తదానీంఖలు ॥ క్షోణీం కోశగృహాణిగోధనతతింఘోటాన్ రథాన్కుంజరాన న్యాంసంపదమప్య(దుగ్ధని)దాత్పణ) మిషాదస్మాకమీ శాయయః । తాదృక్షశ్శకునేఃకరోవిజయతామిత్యాల

స్య వాపీషు వీథిషు వనేషుచతుష్పథేషు నృత్తాలయేషుచ నాట్యశా లాసుచదృష్టిం నిమజ్జయతిస్మ సంచారయతిస్మ + టుమస్జోశుద్ధాల క్ష్నే ఇతిలట్ ॥ 36 ॥— తదానీంఖలు ॥ క్షోణీమితి ॥ యఃకరః క్షోణీం భువంకోశగృహం భాండాగారంచ గోధనస్య గోరూపధన స్యతతిం సమూహం ఘోటానశ్వాన్ రథాన్ కుంజరాన్ గజాన్ అ న్యాం ఇతరాం సంపదమపి అస్మాకంఈశాయప్రభవేదుర్యోధనాయ నిమిషాత్ అదుగ్ధఅపూరయత్ + దుహప్రపూరణేలజ్ తాదృక్షస్తా దృశః శకునేః గాంధారాధిపస్య కరః హస్తః విజయతాంసర్వోత్క ర్షేణ వర్తతాం+జిజయేలోట్ విపరాభ్యాంజేరిత్యాత్మనేపదం ఇతి

శ్రుత్వా అథధర్మతనయః అనుజైస్సమం మందంజహాసహాసితవాన్
ద్యా తేనాప్యస్యాప్యహోధన్యంమన్యతాధిగేనంకులాధమమమితిహాసప్ర
కారః॥శార్దూలవిక్రీడితమ్॥౩౭॥—కుంత్యేతి ॥పాండోస్తనూజఃధర్మ
రాజః దినేదినే ప్రతిదినంకున్త్యాఅనుజైర్భీమాదిభిస్సాకంభక్త్యాసుతా
నాంశతేనవిరహోద్ధతైః అంతర్మనసిఅత్యంతంఆర్తంఖిన్నంపితృవ్యం
ధృతరాష్ట్రంఅగ్రతఃస్థాపయిత్వాసర్వేషుకార్యేషుపురస్కృత్యధియా
సూక్ష్మబుద్ధ్యా విజితమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా, కుశాగ్రం కుశాస్తరణ
మధస్తాత్కృత్వా తత్రోపవిశ్య అధఃకృత్యచేత్యర్థః ప్రబద్ధః అంజలి
ర్యేనతథోక్తస్సన్ స్వస్యనస్సూనామన్యతమస్య ఆస్పదంస్థానం గం
తుమిచ్ఛుః భీష్మాత్ వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం ఆశ్రమాణాంబ్ర

పంతీశ్శుకీరుద్యానేసనిశమ్యధర్మతనయో మందంజ
హాసానుజైః ॥ ౩౭ ॥ కృత్యజ్ఞఃపాండవోసాసుతశత
విరహాంతరత్యంతమార్తంభక్త్యాసాకంపితృవ్యంప్రతి
దినమనుజైరగ్రతస్థాపయిత్వా । కృత్వాధస్తాత్కు
శాగ్రంవిజితమివధియాప్రాంజలిస్సర్వధర్మాన్ భీష్మా

ఉద్యానే ఆలపంతీః భాషమాణాః శుకీః శుకస్త్రీఃనిశమ్యతద్భాష
ణం శ్రుత్వేత్యర్థః వీణాశ్శూయంతఇతి పదాపచారికః సధర్మతన
యః యుధిష్ఠిరః అనుజైర్భ్రాతృభిస్సహ మందంజహాస+హసేహస
నేలిట్ ॥ ౩౭ ॥—కృత్యజ్ఞఇతి ॥ కృత్యజ్ఞః కార్యజ్ఞః అసౌపాండవః
ధర్మరాజః అనుజైస్సహసుతశతస్య నిధనాన్నాశాత్ అంతఃఅభ్యంతరే
అత్యంతం ఆర్తంపీడితం పితృవ్యంధృతరాష్ట్రంప్రతిదినందినేదినే+య
థార్థత్వేన వీప్సాయామవ్యయీభావః భక్త్యాసాకం అగ్రతఃపురతః
స్థాపయిత్వాధియాబుద్ధ్యావిజితమివసూక్ష్మత్వాత్పరాజితమివ కుశా
గ్రం దర్భాగ్రంఅధస్తాత్కృత్వా ఆసనంపరికల్ప్య పరాజితస్యాధః
కరణముచితమితిభావః ప్రాంజలిస్సన్ స్వాస్పదంవసుస్థానం గంతుః

ష్ఠాచర్యాదీనాంచ సంబంధినః సర్వాన్ ధర్మాన్ ఆచారికాన్ అవిక
లం సమగ్రంయథాతథాఅశృణోత్ శ్రుతవాన్॥అత్రాశ్రుణోదితిసగ్ధ
రావృత్తేమధ్యేర్యానాం త్రయేణత్రిమునియతియుతాసగ్ధరాకీర్తి త
యమితిలక్షణ కేషుఇతిసంయుక్తపరమకారస్య గురుతయానగణస్యభం
గొనాశంకనీయః, శ్రుకారస్యోచ్చారణవిశేషేణలఘుత్వాపేక్షలేః తదు
క్తంఛందః ప్రకాశే ॥ శ్లో ॥ యదాతీవ్రప్రయత్నేనసంయోగాదే
రగౌరవం। నఛందోభంగఇత్యాహు స్తదదోషాయసూరయఇతిఉదాహ
రంతిచ ప్రా ప్తనాభిహ్రదమజ్జనమాసామితి స్వాగతాదౌ మాఘాద
యఇతి (౧) ॥ ౩౮ ॥—ఆలజ్కాయా ఇతి ॥ తదనుసహజైర్భీమాది
భిః, ఆలజ్కాయాః లజ్కామారభ్యఆహిమాద్రేః హిమశైలపర్యంతం
జితాపశేషరాజ్యలక్ష్మీః యేనతథోక్తః,శౌరేశ్శ్రీకృష్ణస్యదోష్ఠా

> ద్వర్ణాశ్రమాణామవికలమశృణోత్పాన్నపదం గన్తు
> మిచ్ఛుః ॥ ౩౮ ॥ ఆలజ్కాయాస్తదనుసహజైరా
> హిమాద్రేర్జితశ్రీ శ్శౌరేర్దోష్ఠాఘటితనిజదోర్ధ
> ర్మభూర్వాదిపార్శ్వే। సాహస్రీణాంశతమఖదృశాం

ఇచ్ఛుః విందురిచ్ఛురితి నిపాతితః భీష్మాత్ +ఆఖ్యాతోపయోగఇత్యు
పాదానసంజ్ఞా అపాదానేపంచమీతిపంచమీ వర్ణానాంబ్రాహ్మణాది
వర్ణానాం ఆశ్రమాణాం బ్రహ్మచర్యాద్యాశ్రమాణాం ధర్మాన్ అవి
కలం అవ్యగ్రం అశృణోత్ + శుశ్రావశ్రుశ్రవణలజ్ ॥ ౩౮॥—ఆ
లంకాయాఇతి ॥ తదను ఆలంకాయాః లజ్కామారభ్య ఆహిమా
ద్రేః హిమాద్రిమభివ్యాప్య +ఆఙ్మర్యాదావచనఇతి మర్యాదాభివి

---

(౧) అత్రశ్రువర్ణశ్చేతిశాస్త్రంవిస్మృత్య అశ్రుణోదిత్యుకారరేఫ
ఘటితపాఠమంగీకృత్య అత్రేత్యాది మాఘాదయఇతీత్యంత పజ్క్తిలే
ఖనమతీవమందం ॥ ఏవంకృత్యజ్ఞః పాండవోసావితిప్రాచీనపాఠంవి
హాయ కుంత్యాః పాండోస్తనూజఇతి పాఠపరికల్పనమప్యసుందరమ్

హస్తేనసహఘటితోనిజోదోర్హస్తోయేనసతథోక్తః ధర్మభూర్యుధిష్ఠిరః
నియమేఅశ్వమేధదీక్షాయాంపరాఆసక్తాధీర్మనో యస్యతథోక్తస్సన్
అతఏవ వేదేః యజ్ఞియాయాః పార్శ్వేదక్షిణస్థితఇతి శేషః అన్యాదృ
క్షమసదృశం అతఏవఅశ్వమెధనామకక్రతుంసాహస్రీణాం సహస్రసం
ఖ్యాకానాం శతమఖదృశాం ఇంద్రనేత్రాణాం అభ్యసూయా మీ
ర్ష్యావిశేషం సందధానః కుర్వాణస్సన్ ఆజహారసంపాదితవాన్ ప
రవృద్ధిమత్సరిమనోహిమానినామితి న్యాయాదితిభావః అత్రనియమా
సక్తేర్విశేషణగత్యా అశ్వమేధాహరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః
మందాక్రాంతా ॥ ౩౯ ॥— రాజ్ఞామితి ॥ అసౌధర్మరాజః, చర
ణయోః రాజ్ఞాం నానాదేశ్యానాం మౌళీనాం కిరీటానాం పరంపరాం

సందధానోభ్యసూయామన్యాదృక్షంనియమపరధీరా
జహారాశ్వమేధమ్ ॥ ౩౯ ॥ రాజ్ఞాంమౌళిపరమ్పరాం
చరణయోఃపాణౌప్రదానశ్రియంబుద్ధ్వా రాజనయోద

ధ్యోః కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞాపంచమ్యపాఙ్పరిభిరితి పంచమీసహ
జైః భ్రాతృభిః జితాశ్రీః సంపద్యస్య తాదృశః శౌరేః కృష్ణస్య దో
ష్ణాబాహునా పద్దన్నఇతిదోషన్నాదేశః ఘటితః నిజదోఃస్వబాహు
ర్యేనధర్మభూః యుధిష్ఠిరఃసాహస్రీణాం+సహస్రంపరిమాణమాసాం
తదస్య పరిమాణమిత్యధికారేశతమానవింశతికసహస్రవసనాదణిత్య
ణ్ టిద్ఢాణజితిజీప్ శతమఖస్య దృశాందృష్టీనాం అభ్యసూయాం ఈ
ర్ష్యాంసందధానః నియమేపరాఆసక్తాధీర్యస్య తథావిధస్సన్ అశ్వ
మేధం అశ్వమేధాఖ్యాన్ క్రతూన్ ఆజహార + చక్రేహృఞ్హరణే
లిట్ ఆఙ్పూర్వస్యహరతేర్భక్షణార్థత్వం దృష్టం కరణార్థత్వం
కథమితిచేత్ శతాశ్వమెధానాజహ్రేసదశ్వాన్భూరిదక్షిణానితిశ్రీరా
మాయణప్రయోగాదితి గృహాణ శతాశ్వమేధకరణాదయమింద్రోభవే
దిత్యసూయాబీజమ్ ॥ ౩౯ ॥— రాజ్ఞామితి ॥ అసౌధర్మతనూభవః

పఙ్క్తింసర్వాంత్సన్నితిసర్వత్రయోజ్యం పాణౌప్రకర్షేణ దానస్య శ్రియాలక్ష్మీః బుద్ధౌ రాజనయస్య రాజనీతేఃఉదయంసార్వదికస్ఫురణం హృదికృపాంమనసిస్నేహాతదయాంజిహ్వాంచలే రసనాగ్రేవాచీతి యావత్ సత్యంబాహకాసాగరమేఖలాంచతుస్సముద్రవలయితాం వసుమతీం భూమింమస్తేశిరసి కిరీటంచ కుర్వాంత్సన్ ముదాసంతోషేణ వాత్సల్యాతిశయేనవా- ప్రజాః, చిరంగోపాయతి స్మరక్షితవాన్ ॥ అత్ర ప్రజాస్యాత్సంతతౌజనఇతికోశాత్ ప్రజాశబ్దో రాజ్ఞః పుత్రవాత్సల్యంజనేషు ధ్వనయతి అత్రైకాధికరణానేకక్రియాయోగవద్యాత్సముచ్చయభేదః ॥ ४० ॥—అథకావ్యనామస్వనామాఖ్యాన పూర్వకం కావ్యస్య పరిసమాప్తింకవిః కథయతి ॥ ఇతీతి ॥ ఇతిశబ్దః పరిసమాప్తివచనః అనంతభట్టఇతి కవినామ చమ్పుభారతఇతి కావ్యనామ అనంతభట్టనామక కవిసంబంధి చమ్పుభారతనామకప్రబంధఘటక ద్వాదశసంఖ్యాపూరక గ్రంథోచ్ఛ్వాసాపరపర్యాయ స్తబకః పరిపూర్తిభాసురఇతివాక్యార్థః ॥ దిగంతరేతి ॥ దిశాందశానామంత

యంహృదికృపాంసత్యంచజిహ్వాంచలే। బాహాసాగ
రమేఖలాంవసుమతీంమస్తేకిరీటంముదాకుర్వన్ ధర్మ
తనూభవశ్చిరమసౌగోపాయతిస్మ ప్రజాః ॥ ४० ॥ *

—ఇత్యనంతభట్టకృతౌ చమ్పుభారతే ద్వాదశ స్తబకః ॥—

ధర్మరాజః చరణయోఃపాదయోః రాజ్ఞాం । మౌళిపరంపరాం కిరీటపఙ్క్తిం ॥ని॥ చూడాకిరీటంకేశాశ్చసంయతామౌళయఇత్యమరః సర్వత్రకుర్వన్నిత్యన్వయః పాణౌహస్తే ప్రదానశ్రియంత్యాగసంపదం బుద్ధౌ రాజనయస్య రాజనీతేః ఉదయంఆవిర్భావంహృదిమనసికృపాం దయాంరసజ్ఞాయాః రసనాయాః అంచలేఅగ్రేసత్యం తథ్యవచః॥ బాహౌ భుజేసాగరస్సముద్రో మేఖలా కాంచీయస్యాస్తాం వసుమతీం భూమిం మస్తేశిరసికిరీటం ముకుటంసదాసర్వకాలేకుర్వన్ సన్ప్రజాః జనాన్ ॥ని॥ ప్రజాస్యాత్సంతతౌజనేష్విత్యమరః చిరంబహుకాలం గోపాయతిస్మ పాలయతిస్మ +గుపూరక్షణేగుపూధూపేతి స్వార్థేఆయః సనాద్యన్తాఇతి ధాతుత్వంలట్స్మేఇతిలట్ ॥४०॥—దిగంతరేతి॥దిగంతరే

లెలసంతీకీర్తిః సాహిత్యకవిత్వనైయత్యవిసృత్వరప్రఖ్యాతిర్యస్యతథో
క్తః అనంతో నామకవికుంజరః కవిశ్రేష్ఠః ॥ ని ॥ స్యురుత్తరపదేవ్యా
ఘ్రపుంగవర్షభకుంజరాః, సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రే
ష్ఠార్థగోచరా ఇత్యమరః సరస్వత్యా వాగ్దేవ్యాః ప్రాజ్ఞైస్తుల్యంనిజ
వైభవసుభగంభావుకత్వేన ప్రాజ్ఞేభ్యో పి ప్రియతమం చంపుమయం
గద్యపద్యాత్మకం భరతవంశ్యమహారాజచారిత్రప్రఖ్యాపక ప్రబం
ధం ప్రాజ్ఞైషీత్ రచితవాన్ ప్రపూర్వాజ్ఞయతేః కర్తరిలుఙ్ ॥౮౧

ఉన్మీలదితి ॥ ఉన్మీలత్ అంబుజకదంబస్య పద్మబృందస్యేవసౌరభంయా
సాంతాసాం తద్వదత్యానందకరీణామితియావత్, ఉన్నృత్యతః ఉ
చ్చైస్తాండవంకుర్వతః ఈశస్య శమ్భోః ముకుట్యాం కిరీటేతటిన్యాః
గంగాయాః సఖీనాం జంఘాలతో ద్వేలతానైర్మల్యాదినాసదృశీనా
మిత్యర్థః, ఆచాంతాని చుళుకితాని వైరిణాం పండితంమన్యానాం య

> దిగంతిగ(లుఠ)లసత్కీర్తిరనంతకవికుంజరః ॥ ప్రాజ్ఞై
> స్తుల్యం సరస్వత్యాః ప్రాజ్ఞైషీచ్చమ్పుభారతమ్ ॥౮౧॥
> ఉన్మీలదంబుజకదంబకసౌరభీణా మున్నృత్యదీశముకు

దిఙ్మధ్యే లుఠంతీకీర్తిర్యస్య తాదృశః అనంతాఖ్యః కవికుంజరః కవిశ్రేష్ఠః
ఉపమితం వ్యాఘ్రాదిభిరితి సమాసః ॥ ని ॥ స్యురుత్తరపదేవ్యాఘ్ర
పుంగవర్షభకుంజరాః । సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసి శ్రేష్ఠా
ర్థగోచరా ఇత్యమరః ॥ సరస్వత్యా వాగ్దేవ్యాః ప్రాజ్ఞైస్సుధీభిస్తు
ల్యం సదృశం చంపుభారతం చమ్పుకావ్యరూపంభారతం ॥ గద్యపద్యా
త్మకంకావ్యం చమ్పూరిత్యభిధీయత ఉతిలక్షణాత్ ॥ భరతానధికృత్యకృ
తంభారతం+అధికృత్యకృతేగ్రంథ ఇత్యణ్ ప్రాజ్ఞైషీత్ ప్రణినాయ+ణీ
ఞ్ ప్రాపణేలుఙ్, సిచివృద్ధిరితివృద్ధిః, ఉపసర్గాదసమాసేపీతిణత్వమ్
౮౧ ।—ఉన్మీలదితి ॥ ఉన్మీలత్ వికసత్ అమ్బుజానాం కమలానాం
కదమ్బకమివ బృందవత్ సౌరభీణాం సురభీణాం ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చేతి
స్వార్థికోణ్ టిడ్ఢేతిఙీప్ ॥ సురభిఘ్రాణతర్పణ ఇత్యమరః ॥ వా
చ్యలింగత్వమాగుణాదితి విశేష్యనిఘ్నతా ॥ ఉన్నృత్యంత్యాః నటం
త్యాః ఈశమకుటీ తటిన్యాః గంగాయాః సఖీనాం వయస్యానాం ॥

శాంసి తత్తుల్యసామాజికసభాజనజన్య ప్రఖ్యాతయః యాభిస్తాసాం అ
మృతస్యేవోర్మయః ప్రవృద్ధయః ఆసు సన్తీత్యమృతోర్మిళానాం అ
నంతస్య నామ సుకవేః కవిరాజస్య వాచాం చంపూభారతమయీనాం
మూల్యం క్రియణార్హం ద్రవ్యం తులారోపణార్హమితియావత్ -వ
సూనిధనాన్యసంఖ్యయానిగర్భే దధాతీతి వసుధా తాదృశీ భూ రేవ భవ
తి నాన్యేత్యర్థః- అత్ర ఉన్మీలదిత్యాదివిశేషణద్వయే వృత్త్యనుప్రా
సోపమయో రేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ఆచాంతేత్యాదివిశేషణ
పాననిరసనయోరభేదాతిశయోక్త్యా వైరియశసాం క్షీరత్వేన వాచాం
హంసీత్వేనరూపణ ప్రతీత్యా అలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ అమృతే
తివిశేషణే ఉపమాలంకారఇత్యేషాం తిలతండులన్యాయేన స్ఫుటావ
గమ్యభేదకత్వాత్సంసృష్టిరలంకారః ॥ ౪౨ ॥..................

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్యకృతౌ చంపుభా
రతవ్యాఖ్యానే లాస్యాఖ్యానే ద్వాదశస్తబకః

టీకటినీసఖీనామ్ ॥ ఆచాంతవైరియశసామమృతోర్మి
ళానాంవాచామనంతసుకవేఃవసుధైవమూల్యం॥౪౨॥

ని ॥ ఆళిస్సఖీవయస్యా చేత్యమరః ॥ తత్తుల్యానామితియావత్ ఆచాం
తాని భక్షితాని వైరిణాం యశాంసి కీర్తయో యాభిస్తాసాం అమృతే
న ఊర్మిళానాంతరంగవతీనాం + పిచ్ఛాదిత్వాదిలచ్, అనంతాఖ్యస్య
సుకవేః సమీచీనపండితస్య ॥ ని ॥ సంఖ్యావాన్ పండితః కవిరిత్యమ
రః ॥ వాచాం గిరాం వసుధాపి భూరపి అతివిస్తృతా రత్నగర్భాపీ
తిభావః । అమూల్యం క్రియధనం॥ ని ॥ మూల్యంవస్నోప్యవక్రియ
ఇత్యమరః ॥ ౪౨ ॥ ....

ఇత్యుంటాళరామసూరివిరచితాయాం చమ్పుభారతీ
జ్ఞవిన్యాం ద్వాదశస్తబకః

నేత్రర్త్తుశైలేందుమితే శకాబ్దే ప్లవాబ్దశుక్రస్యతుపూర్ణిమాయామ్ ।
సుబుద్ధిరమ్బాళకులోత్థరామో వ్యరీరచద్భారతచమ్పుటీకామ్ ॥

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౧	౫	పరేద్యుః	అపరేద్యుః
	౧౬	బింబేపరే	బింబేఽపరే
	౧౭	తత్పురం	తత్పురే
	౧౯	పరేద్యుః	అపరేద్యుః
	౨౨	దుపయ	దుభయ
౨	౩	కృష్ణేతి	తృష్ణేతి
	౬	రాష్ట	రాష్ట్ర
౫	౩	దాపి	దావి
	౨౪	నిష్టా	నిష్ఠా
౬	౨౦	దృజ్ఞేత్రి	దిజ్ఞేత్రి
	౧౮	మాపుం	మాప్తుం
౮	౨౫	స్త్రీ	స్త్రీ
౯	౮	ధోభాగ	ధోఽభాగ
	౧౭	వాకృతిః	శాకృతిః
	౨౦	అపావ్య	అవాప్య
౧౦	౧౦	క్లీప	క్లీబ
	౧౬	సృజ్	సృఇజ్
	౨౫	విషీవతి	దిషీవతి
౧౨	౧౦	సంతుష్య	సంతుష్య
	౧౭	యాచాన	యాచ్ఞా
౧౩	౫	పల్ల	వల్ల
౧౬	౫	వగాస	వగాస్న
	౯	కౌరప	కౌరవ
౧౮	౧౬	జీప్	జీప్
	౨౦	లట్	లిట్
౧౭	౨౫	వృష్ణిః	వృష్టిః
౧౯	౧౧	వలీం	వలిం
	౨౩	దర్ధాతః	దధాతః
	౨౫	గృహిత	గృహీత

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౨౦	౧౭	ట్యుట్యులో	ట్యుట్యు
	౨౫	హాస్తి	హాస్తి (లా
౨౧	౧౧	కథం	రథం
	౧౩	శేషైర్ఘ్రా	శేషైర్ఘ్రా
	౧౮	నీఙ్	ణీఙ్
	౧౯	త్సమూ	త్ససమూ
౨౩	౫	షీతైర	షీతైర
౨౪	౩	కల	కర
౨౬	౯	ఆనీతం	ఆహృతం
		ఆహృతం	ఆనీతం
	౧౪	కల	కచ
	౧౫	మా	మానో
౨౮	౧౫	కరి	కరి
౨౭	౧౬	వాహిపీ	వాహినీ
౨౯	౧౫	తిత్వ	తత్త్వ
౩౦	౨౨	నిక్షిప్య	నిక్షిప్యనిక్షిప్య
	౨౩	శాఘ్న	శ్లాఘ్న
౩౧	౧౭	త్స్వల్పం	త్సస్వల్పం
౩౨	౧౫	నిష్ఫారె	విష్ఫారె
	౨౩	లీలయా	లీలయా
౩౫	౨౩	చక్షితా	చక్షిజో
	,,	దాత్తై	దాత్రైత్వ
	౨౫	ద్భుత	ద్భుజ
౩౬	౨౧	రుధర్	రుధిర్
౪౦	౨	వెస్యర్థ	వెస్యర్థ
	౧౬	నరేదర	నరేదర
	౨౨	సంఘాత	సంఘాత్స
	౨౩	పరిదేశ్న	పరిదేశ్న
	౨౪,	గ్ర	గ్ర

పుట-పఙ్క్తి		అశుద్ధం	శుద్ధం
౪౧	౧౬	౫౪ ॥	౫౪ ॥ తతః
౪౨	౧౯	అశ్వద్ధా	అశ్వత్థా
౪౪	౪	శాఖశ్శి	శాఖాశ్శి
	౭	నిరంప్పై	నిలిప్పై
	౨	శాఖశ్శి	శాఖాశ్శి
	౬౪	స్వప్నప్నే	స్వప్నే
౪౫	౧౭	ధాదా	ధానా
	౨౪	న్యథోంశు	న్యథోంశు
	౨౫	ధ్వని	ధ్వజ
౪౬	౧౫	పరి	పటు
		బుబుథే	బుబుధే
	౧౯	ఇప	ఇవ
	౨౫	దుధాఇక్	దుఃఖాఇక్
౪౮	౮	స్థో	స్థో
	౧౪	రెవ	రెక
		తాగా	తాగా
	౧౯	మస్య	మమస్య
		యత్రాం	యాత్రాం
౪౭	౩	రోదనా	వదనా
౫౦	౨౧	శ్శస్త్ర	శస్త్ర
౫౧	,,	పోష	పోసణ
౫౨	౮	ప్పదిక్షై	త్వాపిక్షే
౫౪	౧౯	జిన్వ	జిద్వ
౫౫	౧౩	పాధోక్ష	పాథోక్ష
౫౬	,,	నెపి	సెపి
	౧౮	విథ్యో	విద్యో
	౧౯	దుధాఇక్	దుఃధాఇక్
	౨౦	మరీమ	మలీమ
౫౮	౧౫	గండు	గడు

పుట-పఙ్క్తి		అశుద్ధం	శుద్ధం
౫౬	౬౫	వితిత్వః	వితిత్వః
౬	౧౮	ధాయ	ధాయ
౬౧	౧౮	మరోదురో	దురో
౬	౧	సయోః	నే
	౨౫	ప్రైవ	ప్రైవః
౬౪	౭	శారః ॥	శారః
౬౦	౧౫	ఘృన్నరితి	ఘృన్నరితి
		ఘృన్నః	ఘృన్నః
		గోన్నః	గోన్నః
౭౧	౧౪	సమకా	సమికా
౭౪	౧౧	ఇతిపాతః	తిపాతః
౭౬	౧౫	రాష్ట్రా	రాష్ట్రా
౭౯	౪	రంగాని	రంగాణి
	౨౫	కింపదం	కింపదం
౮౭	౭	సమక్షే	సమక్షే సమ
	౧౮	లబ్ధయా	లబ్ధయా
	౧౯	సహోద	సహోద
౮౧	౬	సర్వమంభః	ం
	౧౩	కాంతః	కాంతిః
౮౬	౨౪	ధిగువ	ధిగువ
౮౫	౨౪	నర్ణకం	నర్తకం
౮౬	౧౯	ర్వచి త్యా	ర్వచిత్యా
౮౬	౮	స్తత్రదా	స తథా
	౨౪	ఆరుహ్యాక్	ఆరుహ్య
౮౦	౧౮	అతిశయి	ఆతిశయి
		అతిశయ	అతిశయ
౮౯	౪	విరచితా	విరతాః
	౧౮	స్మృష్టోక్తాః	స్వోక్తాః
	౧౭	సశిథి	నిశీథి

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౯౯	౨౮	వికస్వరే	వికస్వరేషు
౯౬	౭	పర్య్యన్త	పర్యస్త
౯౭	౨౮	సంజాత	సంజాత
౯౫	౧౬	ఉపలక్షితః	ం
౯౬	౬	ఏతచ్ఛ్లోకమిత్యాదిచి	స్త్యం
౯౭	౨౮	పల్లపల్ల	పల్ల
౯౮	౭	అస్మిన్	అస్మిన్ కాలే
	౧౬	అత్రైవదితి	అత్రైవరితి
౧౦౧	౭	ధాత్రీమాత్రి	ధాత్రీశ్య
౧౦౫	౧౫	పృధివీం	పృథివీం
	౨౩	ఆన్వవా	అన్వవా
	౨౪	వాత్తదుక్తం	నంతదుక్త
౧౦౬	౮	త్కృతఆహ	త్యాహ
	౧౯	జానిజి	జానిర్జి
౧౦౯	౬	శృణోషి	శృణోషీ
౧౧౦	౧౬	?దను	తదను
౧౧౧	౧౮	యథా	యథా
౧౧౩	౧౧	భాపం	భావం
	౨౦	దుడాఙ్	డుదాఙ్
౧౧౫	౨	మకుటా	ముకుటా
౧౧౬	౧౦	సాగ్దరా	స్రిగ్ధరా
౧౧౭	౨౨	రాష్ట్రః	రాష్ట్రః
౧౧౯	౧౯	సాధ్యః	సాధ్యః
౧౨౦	౧౭	నమఇవ	నమఇతి
	౨౫	పృష్ఠే	పృష్ఠే
౧౨౧	౧౧	ధోక్తా	ం
	౧౨	అభవ	అసంభవ
	౧౩	ద్విషతః	ద్విషః

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౧౨౧	౧౪	హిరణ్యేతి	హిరణ్య
		నామయస్య	ఇతిహిర
		శిస్య, హిర	ణ్యకశిపు
		ణ్య ఇతిహిర	రితినామ
		ణ్యకశిపురి	యస్యత
		తి	స్యహిరణ్య ఇతి
	౧౫	దంష్ట్రా	దంష్ట్రా
౧౨౨	౧	గృహ్ణన్	గృహ్ణన్
	౧౯	స్తటకా	స్తబకా
	౨౩	భగవాన్	భవాన్
౧౨౩	,,	భగవతః	భవతః
౧౨౪	౨	యుక్తం	వ్యక్తం
	౧౩	పదాబ్జ	పదాబ్జ
	౨౨	భగవతః	భవతః
	౨౪	జనీవధ్వో	జనివధ్వో
౧౨౫	౨౩	భగవతః	భవతః
౧౨౬	౧౮	భగవాన్	భవాన్
	౨౦	దుధాఙ్	డుధాఙ్
౧౨౭	౨౩	భగవాన్	భవాన్
౧౨౮	౨౧	కృష్టః	కృష్ణః
౧౩౩	౧౬	శాకసార్థి	మయూర
		వాది	వ్యంసకాది
	౧౯	రాధతన	రాధాతన
	౨౪	పృచ్ఛేత్య	పృచ్ఛేతి
		త్రి	త్యత్రి
౧౩౮	౧౦	కురువి	కురవి
౧౪౦	౫	మందాం	మదాం
		భో	భో
౧౪౧	౧౬	నీఙ్	ణీఙ్

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధమ్	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధమ్.
౧౪౩	౧	గ్రిహాణాం	గ్రిహాణాం		౯	వ్యథా	వ్యథా
	౬	మాష్యా	దూష్యా		౧౩	స్యథో	స్యథో
	౧౯	గ్రిహణాం	గ్రిహాణా		౧౫	ప్రిస్యథీ	ప్రిత్యథీ
౧౪౪	౧౬	పిథీ	వీథి		౨౧	అథో	అథో
౧౪౫	౧౯	అపితథం	అవితథ		౨౧	యథా	యథా
౧౪౬	౧	అర్థ	అర్థ	౧౬౨	౧	పర్పర	పరస్పర
	౭	సేవ	సేన		౧౪	పంస్య	వరస్య
	౧౬	శ్రిషెమ	శ్రిషైషు		౨౧	ద్రివద్రివ్య	॥ని॥న్రివ
	౨౨	దగ్ధం	దగ్ధం			ప్రిహాతెపి	ద్రిష్యపి
౧౪౮	౫	భీషెణ	భీష్మేణ			॥ని॥	పాఠపి
౧౪౯	౯	ద్యేమ్నెన	ద్యుమ్నెన	౧౬౩	౮	మకరత	మరకత
౧౫౧	౯	ఉద్ధామ	ఉద్దావ	౧౬౫	౧౬	మగ్రె	మగ్రి
	౨౨	సక్ష్మీం	లక్ష్మీం	౧౬౭	౨	దెనవ్రితె	దేవవ్రతె
౧౫౨	౫	విశంతిస్మి	విశంతిస్మ		౧౪	ద్రిథస్య	దథస్య
౧౫౩	౧	నిద్ధ్రి	నిద్ద్రి		౧౭	కార్తైఎ్య	కార్తైఎక్య
	౬	సత్రై	సత్రై		౨౪	భగభా	భగవా
	౭	శ్రేతోహి	శ్రేతోవా	౧౭౦	౨	గుజ	గుజ
	౧౧	మిథో	మిథో	౧౭౧	౨	ద్యుథ్థా	ద్యుద్దా
	౧౫	మిథః	మిథః		౬	దంశసేన	దంశనేన
౧౫౪	౨౨	ముద్ధా	ముత్థా		౧౪	సబ్యా	నబ్యా
౧౫౫	౧౩	రదపథె	రదపథే	౧౭౩	౩	పెక్షి	పేక్షి
	౨౧	కరిస	కరిన	౧౭౫	౧౪	సామధ్య	సామధ్య
	౨౫	అత్మనన్న	అత్మనన్న	౧౭౬	౨౩	సార్థెనఆ	పార్థెనఅ
౧౫౬	౬	ఆసినా	అసినా	౧౭౭	౮	మాసినీ	మాలినీ
	౨౧	విద్యో	విధ్యో		౧౩	యథి	యధి
౧౫౭	౮	ఏప	ఏవ	౧౮౦	౨౧	నిష్ఠామా	నిష్ఠాయా
	౧౮	రోథో	రోధో		౨౨	స్నవ్రి	త్సపి
౧౫౯	౧౦	ఆభిహాత్య	అభిహత్య	౧౮౧	౧	వివిధ	విదధ
౧౬౦	౧	త్యంత్యం	త్యంతం	౧౮౪	౨౨	భజి	భజ

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధమ్	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధమ్
౧౭౫	౩	ద్దృశ్య	సమాదృశ్య		౧౭	త్యక్తవతః-	త్యక్తవత్యః
౧౭౬	౨	జూషాన	జూషాధ	౨౧౬	౨౫	ఏప	ఏవ
౧౭౭	౪	ఖశ్మిర	అధశ్మిః	౨౧౮	౧౬	స్యూనసు	స్యూనసు
౧౭౯	౧	న్యాపరి	వ్యాసరి		౨౨	ధర్మరాతః	ధర్మరాజః
౧౯౧	౧	జనజితా	జనతాజ	౨౧౭	౧౨	యోధాః	యోధాః
౧౯౩	౧౫	గృహీతే	గృహీతే		౧౬	లోడ్	లోట్
౧౯౫	౧౧	భిసధానే	భిసధానే		౨	లోడ్	లోట్
	౧౫	స్ఫులిఙ్గం	తుస్ఫులిఙ్గం	౨౧౯	౧౫	హ్యూహ	ర్వ్యూహ
౧౯౬	౮	క్రోభేన	క్రోధేన	౨౨	౯	బంధో	బంధో
	౭	ణతిరే	రణాతి		౧౯	దథతరం	దృఢతరం
	౧౬	ద్భుష్ట్యా	ద్దృష్ట్యా	౨౨	౧	మిరణ	మీకరణ
౨౦౦	౨౩	సితస్సా	సితస్సః		౯	పథూ	వృథూ
౨౦౧	౫	స్వికా	స్వకా			థరతి	ధురతి
	౬	పబిబ	ప్రతిబిబ	౨౨౨	౧౨	ఫర్	అర్థః
	౮	అత్రి	అత్రి		౨౪	టనము	టునము
౨౦౩	౧	వాయ	వాయు	౨౨౫	౧	రోధ	రోధ
౨౦౪	౧౯	నిర్మత్యా	నిర్మర్త్యా		౧౩	ఖండయ	ఖండయ
	౨౧	ల్లట్	ల్లిక్	౨౨౫	౨౪	సంఘుః	సంఘుః
	౨౫	తస్యైనసు	తస్యైనసు	౨౨౮	౨౬	యుగ	యుప
		ప్రతికస్యైవ	ప్రతికస్య			భ	ద్భా
౨౦౫	౩	ప్రహార	ప్రహారథ	౨౨౯	౨	లుజీతి	లుజీతి
౨౦౬	౯	క్షరాహి	క్షరాపి	౨౩౧	౨	దేశన	దెశన
	౨౧	బ్ధం	శబ్ధ	౨౩౧	౧	జన	గాజేన
౨౦౭	౧	అదభే	అదధే		౧౨	సూజం	తనూజం
౨౯	౨౧	క్	ఠఙ్	౨౩౪		పత్యస్య	అస్య
౨౩	౧	శాస్య-మాశ్యా			౮	స్థలం	స్థలం
	౧౮	ర్మత్యాత	కర్మః	౨౩౫	౧	ద్మాద్యా	పద్మా
	౨౨	రాష్ట్రా	రాష్ట్రా		౨౧	గధనాం	వంథినాం
౨౧౫	౧	వాఛా	వాచా	౨౩౬	౩	ధో	తథో

౨౩౭	౬	యథా	యథా		౧౩	బిభ్య	బిభ్యు
౨౩౯	౨౦	అవవార	ఆనవార		౨౫	జన్మ	బీజజన్మ
౨౪౦	౨	శబ్దస	శబ్దస్స	౨౬౨	౨౩	నానవాప్తి	నావాప్తి
	౧౧	ఉత్యు	ఇత్యు	౨౬౩	౧	రైరాత్మ్యం	రైకాత్మ్యం
౨౪౩	౧	నిమిష్వడన	నిష్పీడన	౨౬౪	౧౪	నార్థం	నార్థం
	౧౯	ల్లట్	ల్లిట్	౨౬౭	౨౫	స్వల్యమ	స్వల్యమ్య
౨౪౮	౧౦	విశఖ	విశిఖే	౨౬౯	౧౩	హృహ్య	హృష్య
		సుతం	స్పుతం		౨౩	దెశ్యేన	వేశ్యేన
౨౫౦	౨౦	దివాక	దివాకర	౨౭౦	౫	స్పష్టి	స్పృష్టి
౨౫౧	౨౨	తర్థానం	తర్థానం		౮	కృద్యో	కృజ్యోయో
౨౫౨	౧౧	జుగుప్స	జుగుప్స	౨౭౨	౧౭	దిగ	దిగం
		[illegible]	మానః	౨౭౪	౧౮	అభిఘే	అభిధే
	౧౭	లూజ్	ల్యూఙ్	౨౭౬	౯	మతా	మృతా
౨౫౩	౧౦	వృత్తంని	వృత్తాంని	౨౭౭	౨౫	సబకః	స్తబకః
		షవ్వన్నం	షవ్వన్నాం	౨౭౯	౨౪	క్వతో్వ	కృతో్వ
౨౫౪	౨	స్తూయమా	సేవమా	౨౮౦	౧౮	బంధోః	బంధోః
		సే	సే		౨౫	వాసాది	వాసి
౨౫౬	౧౦	యథస్యచే	యథస్య	౨౮౩	౨౧	దుదుః	దుః
	౨౨	తద్భువః	తద్భువః		౨౪	టంకృ	టంకారి
౨౫౮	౨౦	యజాదె	యజాదే	౨౮౪	౩	త్వత్పుత్రై	తత్పుత్రై
	౨౧	అద్ఫుత	అద్భుత	౨౮౫	౩	జ్ఞన	జ్ఞనపాణస్య
౨౫౭	౧౩	గాఢమసీ	గాఢమసీ	౨౮౮	౯	గ్వేక్ష	గ్వేక్ష్యస
	౧౦	భజార్థం	భజ్యార్థ		౧౪	పమోవ	వమోద
౨౬౦	౬	అష్టహా	అట్టహా	౨౮౭	౧౬	ద్వంద్వే	ద్వంద్వే
	౧౮	అసిచ్ఛ	అసిచ్ఛ	౨౮౯	౯	బంధోః	బంధోః
	౧౯	అకాశ	ఆకాశ		౧౩	దర్ధా	దర్ధా
[illegible]	౨౧	అష్ట	అట్ట	౨౯౦	౮	అధ	అథ
		అష్ట	అట్ట		౧౨	నమెన	నమస్య
౨౬౧	౨	చుకుతుః	చుకుశుః	౨౯[illegible]	౨౨	నద్వ	సద్య

పుట	పంక్తి	అశుద్ధము	శుద్ధము	పుట	పంక్తి	అశుద్ధము	శుద్ధము
౨౯౧	౨౩	ఇదువ	ఇగుప		౧౫	సంహితె	సంహిత్త
౨౯౩	౨౫	నైవధ్యం	నైపథ్యం		౧౭	సక	సకజయన్త
౨౯౪	౬	సేనా	సేనాః	౩౨౫	౧౭	ద్వీథా	ద్వీధా
౨౯౫	౫	సంసంధి	స్వసంబంధి		౨౫	బంఘుత్వే	బంధుత్వే
	౧౦	సారధి	సారథి	౩౨౭	౧౬	వ్యథిత	వ్యధిత
౨౯౬	౧౩	వాన్తవ్య	వాస్తవ్య	౩౨౮	౧౪	భంగాఖ్య	భంగాఖ్య
	౨౪	ఖలాయుధా	ఖలజ్వాలా	౩౨౯	౨	సైృవ	సైృవ
౨౯౭	౫	ష్ఠీరేణ	ష్ఠిరేణ		౫	రబ్ధు	లబ్ధు
	౧౫	అగ్నిం	౦		౨౧	శోకస్య	శోక
౨౯౮	౨౫	తదస్య	౦	౩౩౦	౧౧	తాచితి	తావితి
౩౦౨	౨౨	బహు	బహుధా	౩౩౩	౧౮	కిందా	కించిదా
౩౦౪	౧౯	రుధిశ	రుధిర	౩౩౫	౨౧	కపచ	కవచ
౩౦౫	౧౨	శాశ్చర్య	త్వాశ్చర్య	౩౩౬	౯	యామాస	యామాస
	౧౩	వ్యాజ్యై	వ్యాజె		౨౫	ధ్వజ్	ధ్వజ్
౩౦౬	౧౫	దార్యా	విదార్య	౩౩౮	౯	వసా	వసాయ
	౨౨	కుంభ్యా	కుంభా	౩౪౦	౯	నకాంతః	వకాంతః
		నాం	నాం	౩౪౨	౧౪	మధ్నా	మథ్నా
		తారతమ	తారతమ్య	౩౪౩	౯	షణ్ముణ	షణుఖ
౩౦౮	౧౯	ఇరికః	ఇతికః		౧౮	ఇపి	ఇతి
౩౧౦	౧౬	దుసహః	దుస్సహః	౩౪౫	౧౭	కాని	కానీ
	౧౯	విదథె	విదధే	౩౪౬	౨౪	తర్	తక్
౩౧౧	౨౪	జీప్	జీప్	౩౪౭	౧౧	సిద్ధ	సిద్ధ
౩౧౨	౧౩	కక్ఛ	కచ్ఛ	౩౫౨	౫	వృథ	వృద్ధ
౩౧౪	౧౦	భిస్వహ	భిస్సహ	౩౫౭	౧౭	పాద	పావ
	౨౨	ఇత్యుక్తె	ఇత్యుక్తేః	౩౬౫	౪	దుర్యోథ	దుర్యోధ
౩౧౯	౧	దృశయా	తయా		౯	తాదృశస్య	శ
౩౨౦	౨౨	మధ్య	మధ్య	౩౬౬	౨	మమితి	మితి
౩౨౧	౫	త్యాశ్చర్యం	తిభావః		౧౩	డంతర	డంతర
	౨౩	కాపిభ్య	కాదిభ్య	౩౬౮	౧౯	ణజితి	ణాజితి
౩౨౪	౧	శరానె	శరాసే				

